

Åbningen af biblioteksrummet - de formative år i danske folkebibliotekers arkitektur i det 20. århundredes første halvdel

Dahlkild, Nan

Publication date:
2006

Document version
Også kaldet Forlagets PDF

Citation for published version (APA):
Dahlkild, N. (2006). *Åbningen af biblioteksrummet - de formative år i danske folkebibliotekers arkitektur i det 20. århundredes første halvdel*. København: Danmarks Biblioteksskole, Institut for Kultur og Medier.

**ÅBNINGEN AF BIBLIOTEKSRUMMET
- DE FORMATIVE ÅR I DANSKE
FOLKEBIBLIOTEKERS ARKITEKTUR I DET
20. ÅRHUNDREDES FØRSTE HALVDEL**

Nan Dahlkild

**Ph. D. afhandling
Danmarks Biblioteksskole 2006**

ÅBNINGEN AF BIBLIOTEKSRUMMET
- DE FORMATIVE ÅR I DANSKE
FOLKEBIBLIOTEKERS ARKITEKTUR I DET
20. ÅRHUNDREDES FØRSTE HALVDEL

Nan Dahlkild

”I nøje Sammenhæng med hele Biblioteksvæsenets Udvikling staar
Biblioteksarkitekturens Udvikling”

H.O. Lange i Haandbog i Bibliotekskundskab, 1927

”I 1940 kom jeg næsten dagligt ved aftenstid i det hyggelige biblioteks læsesal, hvor vi var en kreds gymnasiaster, der mødtes. Bibliotekets indre var lyst, roligt og smukt med lyse reoler, som var lette at overse. Praktiske møbler i læsesalen – man følte sig godt tilpas der. Jeg husker, at jeg følte det, som om biblioteket altid havde ligget der. Det lå, som om det var ”groet” op der ... Jeg har gået på 3 skoler i Nyborg. Hvis man spurgte mig, hvordan *de* så ud, ville jeg næppe kunne svare, men hvis man spurgte mig, hvordan biblioteket så ud, var det noget andet, og jeg ville blive varm om hjertet.”

Poul Ejby Poulsen, gymnasieelev i Nyborg efter det nye biblioteks indvielse i 1939

Ph. D. afhandling
Danmarks Biblioteksskole 2006

CIP – Cataloguing in Publication

Dahlkild, Nan

Åbningen af biblioteksrummet – de formative år i danske folkebibliotekers arkitektur i det 20. århundredes første halvdel / Nan Dahlkild. – Kbh. : Danmarks Biblioteksskole, Institut for Kultur og Medier, 2006. – 400 s. : ill. + registrant.

URL:

**<http://biblis.db.dk/uhtbin/hyperion.exe/db.nandah06>
ISBN 87-7415-300-5**

FORORD 3

INDLEDNING 5

UDGANGSPUNKT, IAGTTAGELSER OG PROBLEMSTILLING 8

FORSKNINGSOVERSIGT 10

Bygningstyper og oversigtsværker 10

Enkelte bygningstyper 12

Bibliotekerne som del af arkitekturhistorien 16

Arkitekturen som del af bibliotekshistorien 18

Sammenfatning af forskningsoversigt 25

TEORI OG METODE 29

Teori 29

Metode og dokumentation 39

FORUDSÆTNINGER FOR DET 20. ÅRHUNDREDES DANSKE
FOLKEBIBLIOTEKSBYGGERI 43

Antikkens, middelalderens, renæssancens og barokkens biblioteker 43

Oplysningstidens biblioteker og projekter 53

Bentham, Foucault og panoptismen 58

Oplysningsarkitekturen i Danmark og Skandinavien 60

Det 19. århundredes franske og angelsaksiske forudsætninger 63

Det 19. århundredes danske og skandinaviske forudsætninger 78

EN ÅNDELIG LYSSTATION FOR ALLE BYERS INDBYGGERE.
KULTURDEBAT, ARKITEKTUR OG BIBLIOTEKSPOLITIK I DET
20. ÅRHUNDREDES FØRSTE HALVDEL 106

Fritid, folkeoplysning og kulturdebat 111

Arkitektur 116

Biblioteksforhold og bibliotekspolitik 122

Det danske bibliotekslandskab 129

Nordiske eksempler: Asplund og Aalto 142

Amerikanske bogtårne 155

Wienske storgårde og sovjetiske arbejderklubber 157

Betydningen for den danske biblioteksdiskurs 162

BIBLIOTEKET SOM HJEM. HISTORISKE STILARTER, SKØNVIRKE OG
BEDRE BYGGESKIK 1899-1927 164

Beskeden rolle i beskedne lokaler 164

Åbne hylde 172

Stationsbyens Folkebibliotek 181

Vejen Bibliotek 190

De første folkebiblioteksbygninger: Hjemlig karakter med panoptisk indretning 193

Historiske stilarter og Skønvirke 203

Bedre Byggeskik 229

Folkegårde, forsamlingsgårde og samfundscentre 237

BIBLIOTEKET SOM VIDENSTEMPEL. KLASSICISME OG MONUMENTAL
MODERNISME 1927-1939 242

Klassicismens videnstempler 242

Påvirkning fra modernismen 261

Det lille videnstempel 281

DET ÅBNE BIBLIOTEKSRUM. FUNKTIONEL TRADITION OG MODERAT
MODERNISME 1939-1943 286

Nyborg Bibliotek 286

Moderat modernisme: Gladsaxe, Fåborg og Varde 298

PROJEKTER OG KONKURRENCER 303

UDSMYKNING OG VISUEL IDENTITET 321

FRA OPLYSNINGENS HJEM TIL OPLYSNINGENS INSTITUTION:
TENDENSER I UDVIKLINGEN I DET 20. ÅRHUNDREDES FØRSTE
HALVDEL 341

ENGLISH SUMMARY 355

NOTER 358

LITTERATUR 381

ILLUSTRATIONER 396

REGISTRANT

DANSKE FOLKEBIBLIOTEKSBYGNINGER 1775-1943 1

ARKITEKTER 36

KUNSTNERE 38

STEDREGISTER 39

ANTAL ARTIKLER I TIDSSKRIFTER 46

ANTAL NYBYGNINGER OG OMBYGNINGER 47

KORT OVER STATIONSBYBIBLIOTEKER EFTER 1909 48

FORORD

Den oprindelige tanke var, at denne afhandling skulle beskæftige sig med danske folkebibliotekers arkitektur i hele det 20. århundrede. Imidlertid voksede stoffet undervejs, og det viste sig meningsfuldt at koncentrere sig om de formative år i det 20. århundredes første halvdel, især perioden 1909-1939. Det er dog fortsat hensigten at følge udviklingen frem til nutiden.

I dette forord vil jeg gerne takke alle, der undervejs har støttet, bidraget til og interesseret sig for mit omsiggribende arbejde med dansk biblioteksarkitektur. Takken gælder studerende, seminardeltagere, kolleger og alle, der på forskellig måde har hjulpet, besvaret spørgsmål eller vist rundt.

En grundlæggende tak går til Kulturministeriets Forskningsfond og Danmarks Biblioteksskole for forskningstid og rejsestøtte. På Biblioteksskolen har Leif Lørring, Tommy Jensen og Kirsten Devantier som rektor og administrationschefer både støttet administrativt og fulgt projektet med stor interesse. Leif Emerek og Martin Zerlang har som vejledere inspireret og bakket op i hele forløbet. En ganske særlig tak til Jan Albin Bischoff, der som forskningsassistent har ydet en meget stor indsats i forbindelse med teknologisk bistand, indsamling af dokumentarisk materiale og opbygning af registranten over dansk biblioteksbyggeri.

Tak til alle på Danmarks Biblioteksskole, som har fulgt projektet med interesse og ideer. Særlig tak til Erik Alstrup, Jack Andersen, Gitte Balling, Hans Dam Christensen, Martin Dyrbye, Henrik Jochumsen, Casper Hvenegaard Rasmussen, Carl Gustav Johannsen, Steffen Knak-Nielsen, Michael Kristiansson, Poul Steen Larsen, Niels D. Lund, Claus Secher, Dorte Skot-Hansen, Laura Skouvig og Jørgen Svane-Mikkelsen, som har bidraget med ideer, oplysninger, gode råd og uundværlige kommentarer. Tak til Dorte som animateur culturel og til Casper, Henrik og Leif for fine studierejser til det store land mod vest.

Tak til Danmarks Biblioteksskoles Bibliotek, Danmarks Kunstbibliotek, Kunstakademiets Arkitektskoles Bibliotek og en lang række andre biblioteker for åbne hylder, fin betjening og hjælp med vanskelige fremskaffelser. Særlig tak til Søren Christensen og Claus M. Smidt fra Samlingen af Arkitekturtegninger for hjælp og intuition i forbindelse med søgning og fund. Også særlig tak til Marianne Wegner Sørensen og Poul Ejby Poulsen for oplysninger, der ellers ikke kunne skaffes.

Også tak til de mange bibliotekarer, der har stillet sig til rådighed med oplysninger og åbne døre. En særlig tak til de tidligere medarbejdere ved Bibliotekstilsynet Sven Plovgaard og Elisabeth Lylloff for uddybning af den historiske udvikling, til Jørgen Bro Glistrup for præcise kommentarer på baggrund af mangeårigt kendskab til danske folkebiblioteker og til Hellen Niegaard, Danmarks Biblioteksforening og Jens Lauridsen, Tårnby Bibliotek for aktuelle diskussioner.

Tak til Jens Fleischer fra Københavns Universitets Institut for Kunst- og Kulturvidenskab, Patrick Kragelund fra Danmarks Kunstbibliotek, Christian Kaatmann fra Det kongelige Bibliotek, etnolog Karsten Sedal og Flemming Skude fra Kunstakademiets Arkitektskoles Bibliotek for udfordringer, gode diskussioner og grundige kommentarer.

Tak til medvirkende og deltagere på seminarer på Kulturarvens Forskerskole, Københavns Universitet Institut for Kunst- og Kulturvidenskab, Universitetet i Tromsø og University of Illinois. Tak til Niels W. Lund, Universitetet i Tromsø for interessen for de nordiske lokalsamfund og til Boyd Rayward, University of Illinois og Fred Schlipf fra Urbana Free Public Library for internationale vinkler og ture til Carnegie-bibliotekerne på prærien.

Endelig stor tak til familie og venner for overbærenhed, tålmodig lytten og uventede skæve vinkler.

Nan Dahlkild
August 2006

INDLEDNING

Emnet ”Åbningen af biblioteksrummet – de formative år i danske folkebibliotekers arkitektur i det 20. århundredes første halvdel” er både snævert og bredt.

Emnet er snævert i den forstand, at det kun omfatter en del af dansk bibliotekshistorie og kun en lille del af dansk arkitekturhistorie. I international sammenhæng er det snævert i den forstand, at der findes lande og områder med langt flere og større biblioteker. Undersøgelsen vil derfor søge at perspektivere den danske udvikling i forhold til både nordisk og international biblioteksarkitektur, især byggerier der har haft indflydelse på danske biblioteker. Ligeledes placeres dansk og nordisk biblioteksarkitektur i international sammenhæng. Her har den som ”the Scandinavian Style” ikke været uden betydning som international inspirationskilde i det 20. århundredes anden halvdel.

Emnet bredt i den forstand, at det ikke er begrænset til et enkelt ”felt” eller ”domæne”, men både teoretisk og praktisk må bevæge sig tværfagligt mellem flere teoridannelser, forskningstraditioner, analysemetoder og typer af kildemateriale.

Selve ordet bibliotek er sammensat af *biblion* (græsk=bog) og *theke* (græsk=opbevaringssted). Tilsvarende dannes *libraria* eller gammeldansk *liberi* ud fra *liber* (latin=bog). På dansk anvendtes omkring 1900 begreberne ”bogsamling” og ”bogsamlingsbevægelse” i samme betydning som bibliotek og biblioteksbevægelse. I øvrigt er terminologien i afhandlingen lagt så tæt på de forskellige perioders originale sprogbrug som muligt. Som eksempel kan nævnes begreber som ”læsestue” og ”læsesal”. Selv om biblioteksbegrebet har bogen som udgangspunkt, har det med tiden udviklet sig til samme bredde som mediebilledet i øvrigt. I forlængelse af medieudviklingen er tilsvarende opstået betegnelsen *mediatek*. Begrebet bibliotek kan betyde både bygningen og det fysiske rum, selve samlingen, en fortegnelse over bøger som *Bibliotheca Danica* eller en serie af Bøger som f.eks. Fremads Folkebibliotek. I nutiden kan ”biblioteksarkitektur” eller ”informationsarkitektur” bruges om både bygninger og informationsstrukturer.

Udgangspunktet for denne undersøgelse er *biblioteksrummet* som både fysisk og socialt rum. Arkitektur og indretning undersøges i sammenhæng med samlingen og institutionens virksomhed og sociale betydning i øvrigt. For bibliotekerne som demokratisk oplysningsinstitution kan denne sammenhæng føres tilbage til renæssancens og oplysningstidens biblioteksvisioner, som de bl.a. blev formuleret programmatisk af renæssancens biblioteksteoretiker Gabriel Naudé og arkitektonisk af den franske oplysningsarkitekt Etienne-Louis Boullée.

Undersøgelsen omfatter hovedsageligt offentlige biblioteker, selv om der også findes arkitektonisk og indretningsmæssigt interessante private biblioteker og samlinger, f.eks. i forbindelse med organisationer og institutioner. Skole- og uddannelsesbiblioteker er kun inddraget i begrænset omfang. Undersøgelsen koncentrerer sig om folkebibliotekerne, hvor de udadvendte kulturformidlende opgaver og kulturpolitiske diskussioner især har haft betydning for bygningernes udformning. Der er dog flere udblik til de store universitets- og

forskningsbiblioteker, som ligeledes har både stor uddannelsesmæssig og kulturel betydning, og som bygningsmæssigt rummer både vigtige ligheder og forskelle sammenlignet med folkebibliotekerne. I de senere år har de to bibliotekstyper i øvrigt nærmet sig hinanden. Ligesom mange andre store kulturelle institutioner har også flere forskningsbiblioteker som f.eks. Det kongelige Bibliotek ønsket at definere sig som kulturhuse med udadvendte formidlingsopgaver svarende til folkebibliotekernes.

Undersøgelsens univers i form af omkring 250 danske biblioteksbygninger fra det 20. århundredes første halvdel kan forekomme overskueligt, hvis man sammenligner med f.eks. antallet af boliger, sommerhuse eller skoler - eller med biblioteksbygninger i f.eks. U.S.A. Alene antallet af Carnegie-biblioteker i den engelsksprogede verden er omkring 2500. Antallet er mere sammenligneligt med f.eks. antallet af danske rådshuse, kirker eller museer. På den anden side er 250 bygninger et uoverskueligt antal, hvis hver enkelt bygning skulle beskrives og analyseres. Her er undersøgelsen bred i den betydning, at der ikke på forhånd er foretaget et udvalg af bygninger af f.eks. kendte arkitekter. Hele mængden af biblioteksbygninger så vidt muligt er registreret og indgår i undersøgelsens materiale.

Den klassiske forskel mellem folke- og forskningsbibliotekernes formidlingsrum i det 20. århundrede har været de *åbne hylder*. Åbne hylder indførtes i danske folkebiblioteker i århundredets første årtier efter især amerikansk forbillede, hvor de var forbundet med forestillinger om biblioteket som en åben demokratisk institution, hvor alle kunne søge viden uanset religion, politisk holdning, race, køn, alder m.m. Samtidig skabtes en ny type biblioteksrum, hvor lånerne kunne færdes frit, græsse mellem reolerne og udveksle erfaringer med andre lånerne. De kunne både søge målrettet eller støde på det uventede og ukendte. Denne *åbning af biblioteksrummet* fortsattes i danske og nordiske folkebiblioteker, hvor den både var forbundet med velfærdsstatens demokratiske kulturpolitik og med den modernistiske arkitekturs forestilling om det åbne, flydende og transparente rum.

Perioden 1909-1939 er en vigtig fase i den åbning. Betegnelsen *de formative år* afspejler udviklingen fra små lukkede biblioteker i mørke lejligheder, som de f.eks. ses på billeder fra københavnske filialbiblioteker fra forrige århundredskifte, til de store åbne og velindrettede biblioteksbygninger fra slutningen af trediverne. I 1909 opførtes på den store Landsudstilling i Århus en model af en ideel stationsby med Biblioteks- og Forsamlingsbygning. I modelbiblioteket præsenteredes de åbne hylder som forbillede for fremtidig biblioteksindretning, og i forsamlingsbygningen afholdtes det første almindelige biblioteksmøde fælles for alle danske biblioteker om bl.a. åbne hylder. Princippet om åben adgang fik afgørende betydning for tyvernes og tredivernes store biblioteksbyggeri. Dette byggeri karakteriserede senere biblioteksdirektør Robert L. Hansen i samtiden som ”afgørende for Udformningen af den danske Folkebibliotekstype”. (1) I 1939 indviedes Nyborg Bibliotek, som var præget af både åbenhed, en lys, let og elegant indretning og imødekommenhed over for brugerne. Nyborg Bibliotek blev forbillede efterkrigstidens danske biblioteksbyggeri, ofte i samspil med den internationale stils mere minimalistiske formsprog.

Også internationalt gik udviklingen i efterkrigstiden i retning af biblioteksmiljøer, der var "light, spacious and informal", og i den internationale faglitteratur indgik bl.a. skandinaviske biblioteker som forbilleder. (2) Det har været interessant at opdage, i hvor høj grad man i udlandet har haft en forestilling om en særlig "Scandinavian Style" inden for biblioteksbyggeriet, som er netop karakteriseret af en åben, imødekommende og uformel indretning. På et biblioteksbesøg i Wien berettede bibliotekaren, at man så sent som umiddelbart forud for 1998 havde nyindrettet et lille filial bibliotek med åbne hylder "nach Skandinawischem Vorbild". På et besøg på et nybygget bibliotek i 2004 i Chicago-forstaden Elmhurst fremhævede bibliotekaren den åbne indretning med lyse farver og lyst træ som "Scandinavian Style". I en international oversigt over biblioteksarkitektur formuleres det skandinaviske bidrag således af Michael Brawne: "A good deal of present day contribution originated in Scandinavia both as regards library services and library buildings. Both have held an important position there for a considerable period and there was a precedent for innovation ... But perhaps most important of all has been the Scandinavian contribution towards making libraries both important and every day places in the community and giving this notion an acceptable architectural expression." (3)

I de seneste årtier har informationsteknologien og samfundsudviklingen i øvrigt yderligere åbnet biblioteket mod omverdenen. Behovet for en fysisk afgrænset bygning med f.eks. en fysisk afgrænset læsesal er blevet mindre, og åbningen af biblioteksrummet er derfor både gået i retning af et uderfinerligt cyberspace og i retning af integration med andre kulturelle institutioner, hvor det konkrete nærvær er en vigtig del af aktiviteter og formidling, f.eks. sport, udstillinger og mødeaktiviteter, ofte netop med navne som medborgerhus eller kulturhus.

Denne afhandling slutter omkring 1943. Undersøgelsen tænkes fortsat frem til de aktuelle udfordringer af det fysiske biblioteksrum og dets fremtidige muligheder.

IAGTTAGELSER, UDGANGSPUNKT OG PROBLEMSTILLING

Når man i dag som besøgende eller bruger bevæger sig ind på et typisk dansk folkebibliotek, vil det for mange virke som et selvfølgeligt rum: Lyse og venlige lokaler, behagelig møblering i spredte siddegrupper, lette adgangsforhold til bøger og skærme, åbne hylder med et bredt tilbud af materialer, der er alsidigt sammensat ud fra bibliotekslovens principper om aktualitet, alsidighed og kvalitet, samt et imødekommende personale, der har som opgave at hjælpe, rådgive og vejlede.

Man behøver dog ikke at bevæge sig særlig langt væk i tid og rum for at finde andre typer af biblioteksrum: For mange vil deres barndoms bibliotek f.eks. være langt mere stramt organiseret og langt mindre teknologisk, og i udlandet vil man tilsvarende støde på store forskelle mellem f.eks. enkle og robuste og mere avancerede, elektroniske og eksperimenterende biblioteker. Også i Danmark er biblioteksbrugen under udvikling i elektronisk retning. Ser man nærmere på forskellige danske folkebiblioteker, vil der ligeledes vise sig variationer: Nogle biblioteker er mere præget af den klassiske tredeling mellem voksenudlån, læsesal og børnebibliotek end andre. Indgangen til biblioteket og placeringen i byrummet kan være meget forskellig, og forskellige holdninger til arkitektur, indretning og design skinner igennem fra praktisk møblering til et bevidst valgt design. Der kan vise sig store forskelle fra lokalsamfund til lokalsamfund. Sandsynligvis vil der være en sammenhæng mellem lokalsamfundets sociale sammensætning, kulturpolitik og bibliotekets udformning.

Alligevel kan man spørge: Har bibliotekerne en særlig arkitektur og indretning - eller mere præcist: Har danske – og måske nordiske - folkebiblioteker en særlig arkitektur eller et særligt særpræg, der gør dem genkendelige i forhold til andre bygninger eller biblioteker andre steder i verden, og hvis de har, hvorfor ser de så i givet fald ud, som de gør?

Dette enkle og grundlæggende spørgsmål rejser en lang række nye spørgsmål, der strækker sig fra en overordnet undersøgelse af sammenhængen mellem kulturdebat, arkitektur, bibliotekshistorie og samfundsudvikling i det 20. århundrede til detaljer omkring byggeriers forhistorie og beliggenhed, personforhold, anvendte materialer, placering af indgang, organisering af rum og valg af møblering. Spørgsmålet inddrager yderligere tilgrænsende områder som f.eks. forskningsbibliotekernes, privatbibliotekernes, bogens, boghandelens og læsningens historie i Danmark og udlandet.

Hvilke samfundsmæssige, kulturelle, kulturpolitiske og arkitektoniske forudsætninger har det 20. århundredes danske folkebiblioteksbyggeri? Hvilke offentlighedsformer, oplysningstraditioner, kulturelle bevægelser og fritidslivsformer har præget perioden? Hvilke organisationer og institutioner og hvilken lovgivning og hvilke økonomiske rammer har været bestemmende for udviklingen?

Hvilke karakteristiske træk har selve biblioteksbyggeriet? Hvor mange og hvilke biblioteksbygninger er der tale om? Hvordan er spredningen og beliggenheden i forskellige områder af landet og i forskellige typer af lokalsamfund? Er byggeriets

ydre præget af bestemte konventioner? Hvilke stilarter har været dominerende? Hvordan er indgangen udformet? Har bibliotekerne en fast grundplan med rumlig specialisering? Hvordan er sammenhængen mellem biblioteksrummets udformning og organiseringen af viden i form af materialernes ordning, opstilling og præsentation? Er der særlige udsmykninger, symboler andre former for visuel identitet? På hvilken måde påvirker disse forhold brugen af biblioteket og omvendt?

Har der været særlige tendenser i biblioteksbyggeriets udvikling? Hvilke arkitektkonkurrencer og hvilke projekter har der været – og hvilken betydning har de haft? Hvilke former for sammenbygning og samarbejde har der været med andre kulturelle institutioner? Hvordan er sammenhængen med det internationale biblioteksbyggeris udvikling og med arkitekturhistorien i øvrigt i form af andet offentligt og privat byggeri?

For at undersøge disse spørgsmål har det været nødvendigt at inddrage en række forskellige teorier og metoder, der strækker sig fra analyser af den overordnede kulturpolitik til undersøgelser af anvendelsen af røde mursten og biblioteksindgangens udformning. Undersøgelsen bevæger sig derfor tværfagligt mellem flere forskningstraditioner, teoridannelser, analysemetoder og typer af kildemateriale. Teoretisk og metodisk tager den udgangspunkt i både sociologisk teori, kulturteori, biblioteksteori og arkitekturteori og interesserer sig tilsvarende for det komplekse samspil mellem flere områder og faktorer fra den overordnede samfundsmæssige udvikling til de enkelte aktørers betydning. Især vil undersøgelsen orientere sig mod periodens fornyelser og fornyere i skikkelse af de personer, der som innovatorer har været med til at skabe nye biblioteksrum og formidlingsformer. Afhandlingen bygger på eksisterende faglitteratur og tekster, og den benytter sig derudover af relevante kilder fra tegninger, planer og billeder til stadig eksisterende bygninger. Ud fra en kvalitativ dokumentarisk og iagttagende metode undersøger afhandlingen gennem indholdsanalyser kulturpolitiske holdninger, debatter, manifeste og redegørelser og sammenhængende hermed bibliotekernes og andre kulturelle institutioners arkitektoniske udtryk, placering, indretning og udsmykning. Undersøgelsens hovedinteresse er det 20. århundredes danske folkebiblioteker, men med komparativt udblik til andre perioder, andre bibliotekstyper, andre kulturelle byggerier og andre dele af verden.

Undersøgelsen har som overordnet tese, at der generelt i det 20. århundrede er sket en åbning af biblioteksrummet. Denne åbning ses både i sammenhæng med den kulturpolitiske udvikling og med den modernistiske arkitekturs eksperimenter med et åbent, flydende og transparent rum, begge ud fra forestillinger om demokratisering og frigørelse. Oplysningspolitisk vil en sådan åbning være udtryk for, at noget er bedre – og ikke bare anderledes – end andet.

FORSKNINGSOVERSIGT

Bygningstyper og oversigtsværker

Kulturelle institutioner og byggerier kan afgrænses på flere måder, afhængigt af perioden og bredden af kulturbegrebet. De bredeste definitioner af "kulturens huse" vil medtage alle former for forsamlingsbygninger, kirker og skoler og derudover i det 20. århundrede massekulturens rum i form af underholdnings- og fritidsanlæg. Desuden vil der være vigtige og interessante forbindelser til offentligt byggeri som f.eks. rådhus og til servicesektorens arkitektur og indretning i form af f.eks. butikker, banker, passager og varehuse. De snævrere definitioner vil koncentrere sig om teatre, koncert- og operahuse, biografteater, museer, udstillingsbygninger, arkiver og biblioteker. Samme forhold gælder forskning og litteratur.

Fælles for museer, arkiver og biblioteker er opbevaringen og formidlingen af deres samlinger. I Danmark går deres fælles bygningshistorie tilbage til Det kongelige Biblioteks og Kunstkammers bygning på Slotsholmen fra 1673, som i dag huser det nuværende rigsarkiv. Herfra udspaltedes Nationalmuseet med egen bygning fra 1855 i Prinsens Palæ ved Frederiksholms Kanal. Statens Museum for Kunst fik en markant beliggenhed som en del af det københavnske voldgadekompleks med en nybygning fra 1896, tegnet af Vilhelm Dahlerup. Endelig fik Det kongelige Bibliotek sin egen nybygning på Slotsholmen i 1906 med Hans J. Holm som arkitekt og Johannes Magdahl Nielsen som konstruktør, hvorefter Rigsarkivet overtog de tidligere bibliotekslokaler.

Ligesom samlingerne, formidlingen og målgrupperne er forskellige, har også bygningerne forskellig karakter. Af tidlige museumsbyggerier kan nævnes Thorvaldsens Museum fra 1848 af M.G. Bindesbøll, som blev oprettet som museum for en enkelt kunstner, eller indretningen af Frederiksborg Slot som Nationalhistorisk Museum med den gamle brygger I.C. Jacobsen som mæcen. Museerne fik ligesom teatrene en iøjnefaldende udbygning i de større provinsbyer i slutningen af det 19. århundrede. Det samme gjaldt de store landsarkiver. I løbet af det 20. århundrede er der sket en alsidig udbygning af både kultur- og kunsthistoriske museer.

Byggeriet har dog ikke været så omfattende og geografisk spredt som f.eks. biblioteksbyggeriet. Museumsbyggeriet har gennemgået en lignende udvikling fra tempelagtige bygninger med stram symmetrisk grundplan til stor bygningsmæssig variation, ofte med originalt arkitektonisk udtryk og særlig beliggenhed. Det har dog aldrig nærmet sig samme karakter af standardisering som byggeriet af biblioteker og skoler, ligesom formidlingen ikke har haft samme etatsagtige karakter. Som for indholdets vedkommende har der i højere grad været tale om unika.

Teatre og biografteater har i højere grad været spektakulære oplevelsesrum. Teaterbygningernes historie kan føres tilbage til Operahuset i Fredericiagade fra 1701-03 og Nicolai Eigtveds bygning til Det kongelige Teater på Kongens Nytorv fra 1748, som efterfulgtes af Vilhelm Dahlerup og Ove Pedersens teaterbygning fra 1872-74. Med undtagelser som Helsingør Teater fra 1817 fik de større provinsbyer deres egne teaterbygninger i de følgende tiår, typisk med markant beliggenhed i

byrummet som en del af forrige århundredskiftes spektakulære borgerlige offentlighed, f.eks. Århus Teater af Hack Kampmann fra 1898-1900. Desuden opførtes Tivoli 1843 som forlystelseshave og Casinoteatret i Amaliegade i 1845-47 som vintertivoli af H.C. Stilling. Efter 1. Verdenskrig fusionerede teatret med det nye medie filmen, og bygningsmæssigt opstod en ny type "folketeatre" med både scene og biograflærred. De nye biografteatre var mere nøgternt indrettet end de store borgerlige teatre, men ofte med elegant præg af Art Deco. Denne type kulminerede med opførelsen af Bellevue Teatret fra 1936-37, tegnet af Arne Jacobsen, ved Klampenborg nord for København. Dette teater var ligesom hele det rekreative anlæg omkring strandparken tæt forbundet med funktionalismens forestillinger om det moderne fritidsliv, som frem til nutiden er kommet til udtryk i mange fusioner mellem kulturens og sportens rum.

En række faglitterære værker har ud fra forskellige forudsætninger undersøgt sammenhænge, ligheder og forskelle mellem de forskellige bygningstyper. Værker om enkelte bygninger – som er talrige – er kun medtaget i denne oversigt i den udtrækning, de har mere generel betydning. Hovedvægten er lagt på den danske litteratur og forskning, selv om den i relation til de forskellige bygningstyper ofte er fragmentarisk og mangelfuld – i modsætning til den internationale litteratur, der til gengæld er uhyre omfattende, men sjældent omtaler danske eller skandinaviske forhold. Enkelte internationale værker er dog medtaget.

Som indledning til oversigten er det nærliggende at tage udgangspunkt i Nikolaus Pevsners *A History of Building Types* (1) fra 1976, der blandt utallige internationale arkitekturhistoriske værker længe har været ene om at anlægge en typologisk vinkel på den vestlige arkitekturs historie. Bogens udgangspunkt er, at arkitekturhistorien med få undtagelser har koncentreret sig om "churches and castles and palaces". (2) Bogen afsøger derfor andre bygningstyper som parlamenter, rådhus, teatre, biblioteker, museer, hospitaler, fængsler, hoteller, banker, varehuse, jernbanestationer, udstillingsbygninger og fabrikker. Fremstillingen bygger på et stort internationalt materiale, som gennemgås kronologisk-stilhistorisk inden for de forskellige typer. Hovedvægten ligger på den klassiske arkitekturhistorie og især det nittende århundredes og industrialismens arkitektur, mens modernismen og det 20. århundrede får kortere omtale.

Ser man på store danske oversigtsværker som f.eks. Laurids de Thurahs *Den danske Vitruvius* (3) fra 1746-49 og *Hafnia Hodierna* (4), er det typisk de ældste bygningsværker i form af slotte og herregårde med stor historisk, kunstnerisk eller arkitektonisk værdi, der er først og bedst beskrevet. Som "vejvisere" følges disse værker senere op af f.eks. Traps topografiske oversigter og en lang række mere specialiserede topografiske eller arkitektoniske vejvisere, som typisk vægter samme typer af historiske bygninger i form af kirker, borge, slotte og herregårde. De fleste danske arkitekturhistoriske oversigter er opbygget kronologisk og stilhistorisk.

Nye opdelinger og synsvinkler inddrages i *Danmarks arkitektur*, som er den seneste større samlede danske arkitekturhistorie. Ligesom Pevsners *A History of Building Types* forsøger den at anlægge en typologisk vinkel på arkitekturhistorien, som yderligere forbinder arkitekturen med samfundsudviklingen. Værket blev udgivet i

seks bind i 1979-80 af forlaget Gyldendal med Hakon Lund som redaktør (5). Det kulturelle byggeri omtales i bindet *Magtens bolig*. I indledningen til bindet tages der udgangspunkt i magtbegrebets mange betydninger som både politisk-økonomisk og kulturel magt: ”Magtens arkitektoniske ikklædning har antaget mange former fra stærkt fortællende, manende, maleriske til lavmælt indforståede ... Borgen, fæstningen og slottet var udtryk for den feudale magthavers potens, ligesom rådhuset, domhuset og arresten var det på det lokale plan ... Af mindst lige stor betydning for den politiske magt er at øve indflydelse på uddannelse, kunst og kultur, samt at give folket forlystelser. Skolen, teatret, sportspladsen, museet, biblioteket er nogle af de kategorier, hvor det arkitektoniske udtryk afspejler den gennem tiderne ændrede indstilling til folkeopdragelsen.” I bindets sidste kapitler, som bl.a. har overskriften *Kundskab er magt*, sætter Lisbet Balslev Jørgensen udvalgte bygninger ind i en arkitekturhistorisk sammenhæng

De nye vinkler i Danmarks Arkitektur må ses på baggrund af teoretiske nyorienteringer i arkitekturhistorien fra 1970'erne, som bl.a. kom til udtryk i essaysamlingen *Arkitekturens praksis* med bidrag af Per Aage Brandt m.fl (6). Også Nils-Ole Lunds bøger *Teoridannelser i Arkitekturen* (7) og *Arkitekturteorier siden 1945* (8) har tilsvarende interesseret sig for teoretiske retninger inden for arkitekturen og arkitekturforskningen, hvor hverdagsarkitekturen har fået stigende betydning.

Bredere kultur- og oplysningshistorisk baggrundsmateriale med særlig vægt på skoler og højskoler findes i Ove Korsgaards tre bøger *Kampen om kroppen* (9) *Kampen om lyset* (10) og *Kampen om folket* (11). Jens Engbergs *Magten og kulturen* i tre bind handler om dansk kulturpolitik i perioden 1750-1900 (12). Hvor Korsgaards udgangspunkt er de folkelige bevægelser og deres ideologiske positioner og filosofiske baggrund, handler Engbergs bog om kulturpolitik i betydningen ”ideologiske statsapparater” i form af både den æstetiske kultur, undervisningen, kirken og militæret og dermed kulturpolitikens disciplinerende rolle. Bygningskulturen inddrages flere steder i bogen, bl.a. i kapitlerne om ”Det store kulturpolitiske byggeprogram” i slutningen af det nittende århundrede.

Enkelte bygningstyper

Ser man bort fra litteraturen om boliger og de mange bøger og artikler om enkelte arkitekter, lokaliteter og bygninger, er det kun en begrænset del af faglitteraturen, der forholder sig til særlige bygningstyper og deres baggrund og udvikling. Hensigten med den følgende gennemgang er at skabe et overblik over den del af litteraturen, der beskæftiger sig med kulturelle bygninger i bred forstand. Efter en indledende gennemgang af bygninger fra tilgrænsende områder lægges hovedvægten på bibliotekerne som bygningstype. Her afsøges forskning og litteratur om bibliotekernes betydning i arkitekturhistorien og arkitekturens betydning i bibliotekshistorien. Andre bygningstyper er ikke undersøgt tilsvarende grundigt. Hovedvægten ligger på danske forhold med enkelte skandinaviske og internationale udblik.

En bygningstype med lang og velbeskrevet historie er kirken. En ganske særlig status har det store samlede værk *Danmarks Kirker* (13) om danske middelalderkirker, som påbegyndtes i 1933, og som udgives af Nationalmuseet på baggrund af grundig registrering og forskning inden for en detaljeret empirisk tradition. Ingen andre bygningstyper har fået en lignende grundig behandling eller tilsvarende omfattende udgivelser. Værket er senere fulgt op af *De danske kirker*, redigeret af Erik Horskjær og udgivet af Gads Forlag 1966-73 (14). Omtalerne af de enkelte kirker er kortere, men til gengæld medtages også nyere kirker. *Nyere danske kirker* fra 1990 (15) har korte omtaler af arkitektur og interiør i 100 kirker fra perioden 1890 til 1990, hvoraf en stor del er støttet af Kirkefondet, der også står bag udgivelsen. Kirkebygningens særlige liturgiske forhold er belyst i J. Exners og Tage Christiansens antologi *Kirkebygning og Teologi* (16), som både behandler de store kirkesamfunds konfessionelle særpræg, brugen af kirkerummet, inventar og udsmykning og restaureringsopgaver.

Særlig interessant i forhold til undersøgelsen af biblioteksbyggeriet er *Storbyens virkeliggjorte længsler. Kirkerne i København og på Frederiksberg 1860-1940* med Anne-Mette Gravgaard som hovedforfatter og hovedredaktør (17). Sidste del af perioden falder sammen med folkebibliotekernes udbygning. Bogen er dog geografisk afgrænset til hovedstadsområdet. Der er stilhistoriske sammenligningsmuligheder med byggeriet af de store forskningsbiblioteker, og der er mulighed for at sammenligne de folkelige bevægelser bag kirkebyggeriet og oprettelsen af folkebibliotekerne. Efter bogens indledende essays om bl.a. den sociale sammenhæng, valg af stilarter og placering i bybilledet gennemgås 54 kirker.

To undersøgelser behandler rådhuset som bygningstype ud fra meget forskellige forudsætninger, med meget forskellige metoder og ud fra meget forskellige erkendelsesinteresser, nemlig kunsthistorikeren Gerd Bloxham Zetterstens afhandling fra 2000 *Nordisk perspektiv på arkitektur. Kritisk regionalisering i nordiska stadshus 1900-1955* (18) og forfatteren Pablo Henrik Llambias skønlitterære bog *Rådhuset* fra 1997 (19) ledsaget af artiklerne *Hvorfor står der en skulptur foran rådhuset?* (20) og *Hvorfor ser vores rådhus ud som de gør?* (21) Udgangspunktet for Zetterstens bog er en analyse af Kenneth Framptons begreb "kritisk regionalisme" og dets anvendelsesmuligheder i forbindelse med nordisk arkitektur. Nordiske rådhuset anvendes som analyseeksempel, og undersøgelsen retter sig især mod arkitektkonkurrencer som arkivmateriale. Udgangspunktet for Pablo Henrik Llambias er hans basale og spontane undren over, at danske rådhuset forekommer ensartede og anonyme. Dertil kommer, at deres ydre udsmykning tilsyneladende ikke ses eller kendes af nogen, heller ikke af dem der er ansvarlige for den. Denne problemstilling omkring "fremmedgjorthed overfor den offentlige æstetik" får Llambias til at fotografere samtlige 275 på undersøgelsestidspunktet eksisterende rådhuset og udsende et spørgeskema med 13 enkle spørgsmål til samtlige kommuner. Billederne af danske rådhuset optræder som sort/hvide fotografier i en cinema verité-lignende præsentation, hvor alle rådhuset vises side om side i kronologisk rækkefølge. Billedserien illustrerer, som Llambias også gør opmærksom på, at kun ganske rådhuset er tegnet af kendte arkitekter og optræder i arkitekturhistorien. Fælles for de to i øvrigt meget forskellige undersøgelser er, at de udelukkende betragter rådhusenes facader og omgivelser.

Heller ikke for skolebygningernes vedkommende findes der nogen samlet oversigt. Ning de Coninck-Smith har for Planstyrelsen udarbejdet rapporten *Vor lærdoms bygning. Folkeskolens bygninger 1814-1940* (22), ligesom Kulturarvsstyrelsen i forbindelse med sine temagennemgange af forskellige bygninger har udgivet *Tematisk gennemgang af folkeskoler fra perioden 1850-1900 og landskoler 1900-1920* (23) med henblik på registrering og bevaring. Derudover findes der en række artikler, der forholder sig overordnet til skolebygningernes historie og brug. Ning de Coninck-Smith har beskrevet *Stadsarkitekt Ludvig Fengers skoler i 1880'ernes og 90'ernes København* (24) med vægt på skolernes indretning for at fremme renlighed, hygiejne og disciplin. Pernille Birk Morgen og Kjeld Vindum har skrevet *Mod den moderne skole*, som omhandler mellemkrigstidens skolebyggeri, og Kim Dirckinck-Holmfeld har skrevet *Lærdommens huse* (25) som et essay om folkeskolernes arkitektoniske udvikling fra den hierarkiske skole over aulaskolen til de åbne planers skole. *Arkitektur, krop og læring* (26) indeholder fortrinsvis generelle magtteoretisk inspirerede analyser af hospitalers og skolers rumlige strukturer. På svensk findes til gengæld Hjördis Kristensons store *Skolhuset. Idé och form* (27), som er en uhyre grundig gennemgang af svensk skolebyggeri med omfattende billeddokumentation bl.a. i form af forfatterens egne fotografier. Et tilsvarende værk findes ikke på dansk. Bogen viser skolens og gymnasiets helt centrale betydning i samfundet både som institution og bygningstype og er skrevet med stort engagement. Bogen vægter skolebygningernes arkitektoniske og æstetiske kvaliteter. I indledningen reflekteres kritisk forskellige teorier om skolens arkitektur, bl.a. den franske filosof Michel Foucaults: "Kontroll, tvång, makt, hierarki, underkastelse och framför allt disciplin är återkommande ord – skolbyggnaden betraktad som ett "dressyrverktyg" och ett "kontrollmaskineri"... Foucaults resonemang är dock inte invändningsfritt. Förespråkerne för et modernt undervisningssystem arbetade med det bästa för ögonen, som att förse alla med gedigna baskunskaper i folkskolan. Och bakom gestaltningen av byggnaderna en önskan om teknisk och funktionel fulländning, så långt tiden förmådde, samt kvalitét i material och detaljer, ja skönhet." (28)

Tidsskriftet Kunst og Museum udgav i 1983 et temanummer om *Kunstmuseer, arkitekter og arkitektur* (29). Udgangspunkt for temanummeret var et kursus med samme emne, som i følge forordet næsten fik karakter af "byggemøde". Artiklerne er derfor både historisk reflekterende og aktuelt diskuterende. I de historiske artikler følges udviklingen fra den store byggeperiode i anden halvdel af 1800 tal i historiske stilarter som nyrenæssance og nybarok til anti-monumentalitet og "flydende" udstillingsrum. Generelt diskuteres forholdet mellem bygning og samling, f.eks. formidlingen af Thorvaldsens kunst/kunstsamling uden Thorvaldsens Museum, og i forlængelse heraf diskuteres det, i hvor høj grad museumsbygningen blot er en ramme om en samling eller har sin egen autonomi. I temanummeret af *Arkitektur DK Kunstens Huse* fra 1989 (30) gennemgås med Lisbet Balslev Jørgensen som hovedforfatter næsten kanonisk Thorvaldsens Museum, Ny Carlsberg Glyptotek, Faaborg Museum, Louisiana, Trapholt og Johannes Larsen Museet. Begge temanumre orienterer sig mod kunsthistoriske museer. Karakteristisk er den store opmærksomhed på både bygningernes og samlingernes individualitet.

Teaterbygningernes formative år er undersøgt i Lise Funders *Dansk Teaterbyggeri 1870-1910* (31). Størst og grundigst omtale får Det kongelige Teater, men også en lang række boulevard- og provinsteatre omtales med henblik på placering i bybilledet, facadens karakter og i øvrigt bygningens materialer, indretning og udsmykning. Karakteristisk for perioden er teatrenes overdådige udformning og udstyr som en prestigefyldt del af tidens borgerlige offentlighed. Biografernes arkitektur er beskrevet af Carsten Thau i artiklen *Biograferne – de vanhellige templer* i tidsskriftet *Blød Bys* temanummer om Underholdning (32), som også beskæftiger sig med andre af massekulturens rum og fascinationsformer, og af Lisbet Balslev Jørgensens artikel *Biografarkitektur* i samme tidsskrifts temanummer om Film og arkitektur. I sin levetid beskæftigede *Blød By* sig i øvrigt flere gange med storbyens rum. I *Filmbyer*, som er redigeret af Palle Schantz Lauridsen, og som beskæftiger sig med både byen i filmen og filmen i byen, handler de afsluttende kapitler om sammenhængen mellem biografernes udformning, repertoire og publikum. Flere af teksterne har et strejf af nostalgi. Selv om der internationalt eksisterer store billedværker om disse spektakulære og iscenesatte bygningstyper, findes der ikke nogen samlede værker på dansk. (33)

I øvrigt er kommercielle rum som indkøbscentre, varehuse og butikker uhyre mangelfuldt beskrevet i dansk arkitekturhistorie. I *Danmarks Arkitektur* omtales kun ganske enkelte eksempler i forbindelse med *Arbejdets bygninger* (34). Stormagasinet *Magasin* har fået sin egen bygningshistorie, som også handler om varehusets generelle betydning. *Magasin* fik sin bogafdeling i 1918. Bøgerne var lagt frem på diske af mørkt egetræ, så man frit kunne bladere i dem, eller man kunne orientere sig på de åbne reoler. (35) Boghandelen har ikke på samme måde som senere bibliotekerne manifesteret sig som en selvstændig bygningstype, men indgår typisk som en del af en forretningsgade eller butiksmiljø. Til gengæld har boghandelen utvivlsomt – ligesom de tidlige varehuses betydning for indførelsen af åbne hylder – inspireret bibliotekerne indretningsmæssigt i retning af mere åben formidling og aktiv præsentation af aktuelle emner og spændende forsider. I øvrigt er folkebibliotekerne med deres brede og konkrete materialetilbud – sammenlignet med f.eks. museernes og arkivernes mere unikke karakter - sandsynligvis den kulturelle bygningstype, der befinder sig nærmest det kommercielle servicerums indretning.

Med titlen *Kulturhuse* udgav Planstyrelsen i 1990 en lille rapport forfattet af Poul Erik Skriver, som især interesserede sig for omdannelsen af udvalgte historiske bygninger til nye kulturelle formål. Emnet blev fulgt op af et temanummer af tidsskriftet *Arkitektur DK* fra 1991 om *Kulturhuse* (36) med forord af ligeledes Poul Erik Skriver, hvor han kortfattet beskrev udviklingen fra ”kulturens paladser” i form af hovedstadens store museer over ”kulturens ydmyge huse” på landet til kulturcentertanken og indkøbskulturens huse. Derudover indeholdt temanummeret gennemgange af tidens aktuelle kulturelle byggerier, både nyindretninger i tidligere industribygninger som f.eks. Værket i Randers og nybyggerier som f.eks. Trommen i Hørsholm. *Husly. Debatbog om aktivitetshusene, medborgerhusene og beboerhusene i Danmark* (37) med en lang række forfattere er, som titlen viser, en debatbog med vægt på kreativitet og aktiviteter. Kulturministeriets forsamlingshusudvalg udsendte i 1979 redegørelsen *Forsamlingshuse på landet* (38), som var en grundig etnologisk orienteret dokumentation af forsamlingshusenes historie og funktioner med henblik

på at støtte deres fortsatte eksistens. Til redegørelsen hører et særligt bind med registreringer. Emnet forsamlings- og gymnastikhuse blev i 1990 fulgt op af *Hans Lyngsgårds Idrættens rum. Nybrud i idrættens arkitektur* (39), som behandlede de forskellige bygningstyper fra det lille landlige forsamlingshus over den klassiske svømmehal til de nye centre for kropskultur og turisme. René Kurals *Spillerum – alternative steder til idræt, kultur og fritid* fra 1999 (40) er en internationalt orienteret rejseberetning med vægt på kropskulturen og stedernes fysiske og æstetiske udformning. I Kurals *Fremtidens idræts- og kulturbygger i - mellem vision og virkelighed* fra 2000 (41) behandles samme problemstillinger med danske eksempler. Samlet illustrerer disse publikationer kulturhusbegrebets stadig bredere betydning og integrationen mellem offentlige og kommercielle rum.

Bibliotekerne som del af arkitekturhistorien: Arkitekturhistorisk forskning og litteratur

Ligesom det øvrige kulturelle byggeri indgår bibliotekerne især i arkitekturhistorien med deres æstetiske og arkitektoniske kvaliteter, selv om den nyere arkitekturhistorie også inddrager sociale og ideologiske perspektiver.

Det seneste oversigtsværk *Danmarks Arkitektur* fra 1980 medtager følgende biblioteker i kronologisk orden: Universitetsbiblioteket over Trinitatis Kirke (Jörg Scheffel, 1637-56), Det kongelige Biblioteks første bygning på Slotsholmen, som er en del af det nuværende Rigsarkiv (Albert Mathiesen og Thomas Walgenstein, 1667-73), Det Classenske Bibliotek (Peter Hersleb Classen, 1792), Universitetsbiblioteket i Fiolstræde (J.D. Herholdt, 1857-61), Statsbibliotekets første bygning, som i dag rummer Erhvervsarkivet (Hack Kampmann, 1898-1902), Nyborg Bibliotek (Flemming Lassen og Erik Møller, 1939), Gladsaxe Bibliotek (Vilhelm Lauritzen, 1940) samt Rødovre Bibliotek (Arne Jacobsen, 1970). Desuden omtales Edvard Heibergs forslag til kulturcenter med bibliotek på Bispebjerg i København. (42)

En nyere kilde med mere aktuel orientering er basen *Arkitekturbilleder*, som er en dokumentation af dansk arkitektur i 20. og 21. århundrede. Udvalg og korte informative omtaler er redigeret af Kunstakademiets Arkitektskoles Bibliotek. I basen indgår følgende biblioteker, her i kronologisk orden: Statsbibliotekets første bygning (jvf. ovenfor), Nyborg Bibliotek (jvf. ovenfor), Rødovre Bibliotek (jvf. ovenfor), Birkerød Rådhus og Bibliotek (Ib og Jørgen Rasmussen, 1980), Gentofte Bibliotek (Hennings Larsens Tegnestue, 1985), Holstebro Rådhus og Bibliotek (Dall og Lindhardtsen, 1989), Musikbiblioteket i Odense (Kristian Isager, 1990), Universitetsbiblioteket i Fiolstræde (jvf. ovenfor samt restaurering og nyindretning ved David Bretton-Meyer, 1996-97), Det kongelige Biblioteks tilbygning ”den sorte diamant” (Schmidt, Hammer og Lassen, 1999), Holmbladsgade Kvartercenter i København med bibliotek og mødelokaler (Dorte Mandrup, 2001) samt Haraldslund medborgerhus i Aalborg med pyramide, svømmehal, forsamlingslokaler og bibliotek (Jacob Blegvad; Christian Pedersen, 1970; 2002). Herudover er der omtaler af Statsbibliotekets nye bogtårn i forbindelse Århus Universitet (K. Fisker, C.F. Møller og P. Stegmann, 1933 og senere) og af Bibliotekarforbundets hus (Knud Munk, 1989-90). (43)

Også i andre arkitektoniske/arkitekturhistoriske oversigter er der stort sammenfald i udvalget af biblioteker frem til de seneste tiår. Bortset fra Danmarks Arkitektur, som ud over arkitekturen inddrager et kundskabshistorisk overblik, vægtes især æstetiske og materialemæssige kvaliteter.

Tidsskriftet *Arkitekten* udgav i 1939 et særtryk med temaet *Biblioteksbygninger* (44). Hæftet byggede på undersøgelser af biblioteksbygninger, foretaget af studerende på Kunstakademiet under ledelse af professor Edvard Thomsen. Undersøgelsen var bredt orienteret mod både videnskabelige biblioteker og folkebiblioteker både i Danmark og internationalt. Vægten lå på tekniske undersøgelser af funktioner og dimensioner, og interessen var især rettet mod store biblioteker. Særlig grundig omtale fik som afslutning Landesbibliotek i Bern, Alvar Aaltos bibliotek i Viborg i Finland og Frits Schlegels projekt til nyt hovedbibliotek i Københavns Kommune.

Tilsvarende er det også de store arkitekttegnede forskningsbiblioteker, der især er gjort til genstand for arkitekturhistorisk forskning og beskrivelse. Det gælder Svend Dahls *Universitetsbibliotekets Bygninger gennem Tiderne* (45), Knud Millechs *J.D. Herholdt og Universitetsbiblioteket i Fiolstræde* (46) og Svend Dahls *Universitetsbibliotekets nye Bygning* (47) om biblioteket på Nørre Allé, som alle indeholder et stort dokumentarisk materiale i form faktuelle oplysninger, tegninger og fotografier. Mens Svend Dahl især vægter sammenhængen mellem bygningernes udformning og funktioner, interesserer Knud Millech sig i højere grad for Herholdts stilhistoriske forbilleder i Norditalien. *Hack Kampmanns Smykkeskrin* fra 2002 (48) handler om arkitekten Hack Kampmanns bygninger i Århus, Karl Hansen Reistrups udsmykninger og bygningens brug som Statsbibliotek og senere Erhvervsarkiv. Titlen rammer i øvrigt fint periodens biblioteks- og museumsbygninger som næsten lukkede "skrin" for deres samlinger. Arkitekturforums bog om *Det kongelige Bibliotek – et hus på Slotsholmen* med Kell Elgstrøm som forfatter (49) dokumenterer bygningens arkitekturhistorie frem til 200 års jubilæet for åbningen af biblioteket for offentligheden. Bogen har fint blik for de mange fine håndværksmæssige detaljer og oplysningssymboler i Hans J. Holms bygning. Det sidste afsnit om fremtiden peger frem mod en udvidelse af biblioteket ud mod havnefronten.

Den efterfølgende konkurrence blev vundet af tegnestuen Schmidt, Hammer og Lassen, som stod for bygningen af "den sorte diamant". Samme tegnestue står da også for den efterfølgende bog med titlen *Det kongelige bibliotek. Arkitektur i billeder* (50). Bogen, som med sin gråtoneskala og æstetiske vinkel tvillingeagtigt minder om den næsten samtidige bog om den næsten samtidige tilbygning til Statens Museum for Kunst (51), illustrerer ud over tegnestuernes egne forudsætninger og ideer også forskelligheden i betragtningsmåder i forhold til arkitektur, herunder biblioteksarkitektur. Fælles for de to store nationale kulturinstitutioners nybyggeri var intentionen om at skabe nye kulturhuse med mange kulturelle funktioner i forbindelse med tilbygninger, der arkitektonisk var udtryk for samtidens arkitektur og dermed udvidede og brød de eksisterende arkitektoniske rammer. Bogen er en interessant kilde til Schmidt, Hammer og Lassens intentioner med vægt på samspil mellem form, lys, farver og stoflighed og skabelsen af rum og oplevelser: "I den nye

bygning er det formen og materialerne, der tilsammen skaber helheden – som en dialektik, hvor det er kontrasterne mellem gammelt og nyt, der giver mening: Blanke facader i sort granit kontra matte facader i rødt tegl, bygningsbevægelse kontra stram form, symmetri kontra asymmetri”. Mange af bogens formuleringer kunne bruges som karakteristik af en lang række af årtusindskiftets kulturelle byggerier med tilsvarende opbrud i traditionelle funktioner. Karakteristisk er dog bogens manglende interesse for bibliotekets funktioner og brugere. Det er fristende at forbinde denne manglende opmærksomhed i bogen med årtusindskiftets tendens i retning af æstetisk og skulpturelt spændende byggerier med meget abstrakt tænkte funktioner, der ofte har givet anledning til kritik fra brugere: læsesale som åbne rum med for mange forstyrrelser eller museer, der arkitektonisk tager magten fra de udstillede billeder og genstande. Den abstrakte rumlighed understreges af følgende formulering med vægtningen af de repræsentative rum: ”Bygningens foyerareal er bibliotekets nye centrale rum.” Den æstetiske vinkel illustreres yderligere af bogens elegante, men oftest menneske- og biltomme fotografier.

I 2002 udgav Arkitekturmuseet i Stockholm antologien *Bibliotek och Arkitektur. Bygnader. Rum. Samlinger*, redigeret af Magdalena Gram (52), som tværfagligt behandler en lang række aspekter af både historisk, nutidigt og fremtidigt biblioteksbyggeri med inddragelse af både æstetiske og funktionelle overvejelser. Bogen kan i sin mangfoldighed læses som en uformel status over især nordisk biblioteksarkitektur ved årtusindskiftet. Især diskuteres behovet for fysiske biblioteksrum i en tid, hvor bibliotekerne bliver stadig mere elektroniske, digitale og virtuelle: ”Biblioteket skall inte vara en sluten, liten dammig og helt tyst miljö. I stället måste det förknippas med liv, öppenhet og tillgänglighet. I en tid när en stor del av kommunikationen mellan människor sker elektroniskt, bliver samtidigt det personlige mötet alltmer betydelsesfullt. Skapandet av mötesplatser är viktigt både för det sociala mötet och den professionella kommunikationen.” (53)

Arkitekturen som del af bibliotekshistorien: Bibliotekshistorisk forskning og litteratur

Generelt indtager bibliotekernes bygninger ikke nogen større plads i værkerne om dansk bibliotekshistorie. For Helge Niensens bog *Folkebibliotekernes forgængere* fra 1960 (54) om oplysning, almue- og borgerbiblioteker fra 1770'erne til 1834 kan det have sine gode grunde, idet der i denne periode kun eksisterede to selvstændige biblioteksbygninger, nemlig Det kongelige Bibliotek i Kunstammerbygningen på Slotsholmen og Det classenske Bibliotek i Amaliegade.

Særligt bemærkelsesværdigt er det derfor, at omkring halvdelen af bibliotekaren og humanisten Christian Molbechs værk *Om offentlige Bibliotheker* fra 1829 (55) handler om biblioteksbyggeri. Bogen var forud for sin tid og blev internationalt kendt. I sin praktiske tilgang lå den tæt på italieneren Leopoldo della Santas næsten samtidige og efter tidens forhold meget moderne bog fra 1816, som omhandlede udviklingen fra salsbibliotek til magasinbibliotek. Molbech refererede da også bogen grundigt og positivt, og som bilag bragte han della Santas forslag til grundplan for et stort magasinbibliotek, hvor salsbiblioteket opgives til fordel for en lang række

serielle bogværelser omkring en læsesal. Molbech kritiserede dog den manglende gennemgang til disse værelser og lagde i øvrigt stor vægt på sammenhængen mellem indretning og systematik. Det er vanskeligt at afgøre, om Molbechs bog har haft nogen betydning for Universitetsbiblioteket i Fiolstræde fra 1861, som er indrettet som salsbibliotek med små siderum og en særlig læsesal, der dog ikke er placeret i midten, men for enden af bibliotekssalen.

Også folkebibliotekspioneren Andreas Schack Steenbergs klassiker *Folkebogsamlinger. Deres Historie og Indretning* fra år 1900 (56) foregreb kommende biblioteksbyggeri. Bogen var mindre teoretisk og langt mere pragmatisk end Molbechs bog. Forbillederne var da heller ikke de store videnskabelige centraleuropæiske biblioteker, men de angelsaksiske "free public libraries". På grund af folkebibliotekernes beskedne position gennemgik Steenberg muligheder for lokalefællesskaber med f.eks. skoler og forsamlingshuse eller indretning i lejede lokaler. Vigtigt var dog, at biblioteket var centralt beliggende og helst lå i stueetagen, ligesom det gjaldt om at undgå hyppige flytninger. Steenberg håbede dog på et kommende "Hjem" til folkebiblioteket i form af en særlig bygning. Ud over disse betragtninger var der begrænset omtale af biblioteksbygningen og dens indretning. Johannes Grønborgs *Vore Landsbybogsamlinger* fra 1912 (57) indeholdt velargumenterede formuleringer af Bogsamlingsbevægelsens synspunkter. Her fremhævedes Stationsbyudstillingens Bibliotek som forbillede for kommende biblioteker. I 1924 udgav Thomas Døssing *Folkebibliotekerne før og nu* (58), hvor han formulerede idealtypen for "det moderne folkebibliotek".

Tidlige skandinaviske bøger, som orienterer sig mod biblioteksbyggeri, er Ferdinand Bobergs *Fria Folkbibliotek i Nordamarikas Förenta Stater* fra 1896 (59), Valfrid Palmgren Munch-Petersens *Biblioteker og Folkeopdragelse. Indtryk fra en Studierejse i de forenede Stater i Nordamerika* (60), som udkom på dansk i 1916, og Arne Arnesens *Bibliotekbygninger* fra 1919 (61). Sidstnævnte introduceredes grundigt af Steenberg til en dansk biblioteksoffentlighed i en tredelt artikel om "Moderne Biblioteksbygninger" i det dengang nystartede tidsskrift *Bogens Verden* fra 1919-20 (62). Ligeledes spillede biblioteksbygninger og bibliotekslokaler en stor rolle i mellemkrigstidens forskellige udgaver af *Lærebog i Biblioteksteknik* (63) og *Haandbog i Bibliotekskundskab* (64). Valdemar Rørdam gav i "En Høstrejse. Indtryk fra danske Folkebiblioteker" fra 1930 (65) en række impressionistiske stemningsbilleder fra tidens biblioteker. Bogen blev udgivet på initiativ af Danmarks Biblioteksforening i anledning af foreningens 25 års jubilæum.

H. Hvenegaard Lassen giver i bogen *De danske folkebibliotekers historie 1876-1940* fra 1962 (66) en detaljeret og informativ beskrivelse af denne centrale periode i de moderne danske folkebibliotekers dannelseshistorie. Den kronologisk-deskriptive fremstilling strækker sig fra den amerikanske inspiration med åbne biblioteker med åbne hylder videre over betydningen af biblioteksloven fra 1920 med etableringen af Statens Bibliotekstilsyn og centralbibliotekssystemet til omtalen af mellemkrigstidens biblioteksbyggeri. Bogen vægter centrale personer som Andreas Schack Steenberg, H.O. Lange og Thomas Døssing og har et i bogstavelig forstand stort person- og stedregister. Den fremhæver pionerernes betydning og er selv et pionerværk som den første større fremstilling af denne periodes bibliotekshistorie.

Bogens tre hovedafsnit har de karakteristiske overskrifter ”Begyndelser”, ”Gæring” og ”Vækst”. Synsvinklen er folkebibliotekernes fremgang og vækst som institutioner, som også omfatter byggeri og nyindretninger. Sympatien ligger hos de centrale institutioner i modsætning til den decentrale bogsamlingsbevægelse. Karakteristisk er bogens status over situationen i 1940, hvor ”Danmark nu også fra et internationalt synspunkt kunne regnes for et af de bedst ordnede bibliotekslande.” (67) Hvenegaard Lassen var selv en del af denne udvikling og selv en af pionererne, bl.a. blev han som cand.mag. sendt på biblioteksskoleophold i Amerika i 1912, og han blev efterfølgende leder af det nyoprettede centralbibliotek i Vejle fra 1914. I forlængelse af H.O. Langes tale om den fremtidige biblioteksstruktur ved det første almindelige danske biblioteksmøde i 1909 blev de to første centralbiblioteker oprettet i Holbæk og Vejle i 1914. En af de sidste aftener før afrejsen til Vejle blev han sammen med den anden nyudnævnte centralbibliotekar Åge Petersson fra Holbæk inviteret til en sammenkomst med Steenberg, Lange og Døssing i Steenbergs hjem i Charlottenlund. Her blev de ”overøst med gode råd og gode ønsker, næsten som missionærer, som skulle sendes ud i det store ukendte.” (68) ”1930’ernes store biblioteksbyggeri” får et særligt kapitel. Her omtales bygningernes tilblivelseshistorie og praktiske forhold ud fra en positiv pionervinkel.(69)

Leif Thorsens fremstilling *De danske folkebiblioteker 1940-1983* fra 1992 (70) er skrevet som en fortsættelse af Hvenegaard Lassens bog. Heri findes et ganske kort kapitel om ”Bygninger og lokaler”, hvor vægten er lagt på ”folkebibliotekernes fysiske rammer i årene 1940-83 i almindelighed: byggerestriktioner, økonomi, omfang, principper for lokalefordeling og lokaleindretning m.v.” Thorsens holdning til byggeriet er overvejende kritisk: Selv om der ikke er tale om ”paradebyggeri”, er den afslappede indretning på den ene side blevet kedsommelig, pæn og forudsigelig, og på den anden side fik arkitekterne ”i nogle tilfælde lov til at skabe bygninger for, syntes det, også at vække arkitektonisk opmærksomhed og til at udtænke arkitektoniske finurligheder i indretningen.” Thorsen fremhæver Hørsholm Bibliotek af J. Juul-Møller og Holger Næsted fra 1956 som det fleksible hus uden faste vægge med mulighed for skiftende opstillinger, Københavns Kommunes hovedbibliotek af O. Gundelach-Pedersen og Ebbe Andresen fra 1957 som det første gennemførte fagsalsbibliotek og Billund Bibliotek af Kuno og Ejner B. Meilby fra 1974 som del af et kulturcenter. Inddragelsen af biblioteksbygninger i lokale bibliotekshistorier varierer i øvrigt meget.

Et fint indblik i mellemkrigstidens danske folkebiblioteksbyggeri giver *Danske Biblioteksbygninger* fra 1946 (71). Bogen blev udarbejdet som en statusoversigt af arkitekten Carl Jørgensens med forord af biblioteksdirektør Robert L. Hansen og indledning af stadsbibliotekar Carl Thomsen. Carl Jørgensen havde selv tegnet 5 af de udvalgte biblioteker og samarbejdede med Bibliotekstilsynet. Robert L. Hansen var en aktiv anmelder af tredivernes biblioteksbyggeri i tidsskriftet *Bogens Verden*, som han selv var redaktør af i en menneskealder. Carl Thomsen var leder af Århus Kommunebibliotek og havde været med ved opførelsen af bibliotekerne i Esbjerg og afslutningsvis i Århus. Robert L. Hansen sluttede sit forord: ”Forhaabentlig vil bogen om vore Folkebiblioteksbygninger, som de ser ud i Dag, kunne blive en nyttig Materialesamling for alle, der i de kommende Aar skal skabe Efterkrigstidens Biblioteksbygning, som i By og paa Land skal danne Rammen om det folkelige

Biblioteksarbejde.”(72) Bogen dækker et udvalg på 39 folkebiblioteksbygninger, som beskrives med vægt på deres praktiske indretning på grundlag af spørgeskemaer udsendt af Bibliotekstilsynet. Der er derimod ikke foretaget ”en rent arkitektonisk vurdering”. Carl Thomsens afsnit vægter ligeledes praktiske aspekter som typer af biblioteksindretninger, placering af forskellige funktioner, studiekreds- og foredragslokaler, administrationslokaler, magasineringsbehov m.m. Han understregede, at ”de Midler, der har været til Raadighed, i intet Tilfælde har fristet til at skabe en prunkende Løsning, som ikke svarede til den folkelige Opgave, Bygningen skal tjene.” (73) En vigtig del af bogens dokumentation er de mange fotografier og tegninger af grundplaner. Fotografierne af bibliotekernes ydre og indre er saglige og informative. Et enkelt fotografi af Nakskov Bibliotek skiller sig ud ved at være en illumineret natteoptagelse, der sammen med bygningens præg af funkis signalerer stærkere præg af modernitet end bogen som helhed. Bogen har stor betydning som dokumentation, men den fik på grund af samfundsudviklingen og nye arkitektoniske udtryk næppe den betydning for efterkrigstidens biblioteksbyggeri, som der var lagt op til.

Danske Biblioteksbygninger blev fulgt op af *Folkebiblioteksbygningen. Normer og typeplaner for bibliotekslokaler i områder med 5.000 til 25.000 indbyggere* af Sven Plovgaard fra 1967 (74) og *Biblioteksbygning 1984. Planlægning af bibliotekslokaler i områder med indtil 30.000 indbyggere* af Elisabeth Lylloff og Sven Plovgaard fra 1984 (75). Begge bøger anbefalede det fleksible etrumsbibliotek uden fast plan og faste vægge som et åbent rum med muligheder for skiftende funktioner og udvidelse. Den åbne plan var et markant skift i forhold til mellemkrigstidens biblioteker. De administrativt orienterede anbefalinger ledsagedes af generaliserede planløsninger med ganske få eksempler. Plovgaards og Lylloffs bøger havde således ikke samme pioneragtigt eksemplariske karakter som Carl Jørgensens bog, men var principielle og generaliserende, svarende til de bestræbelser i retning af rationalisering og professionalisering, der var indeholdt i biblioteksloven fra 1964. Som udtryk for den skandinaviske biblioteksarkitekturs internationale betydning i denne periode blev *Folkebiblioteksbygningen* oversat til både tysk i 1970 og engelsk i 1971. Dens normsystem fik betydning for udformningen af IFLA's *Standards for Public Libraries* fra 1973.

Ligeledes i 1967 udgav Bibliotekstilsynet *Folkebiblioteker i Danmark*, redigeret af Ib Koch-Olsen, fotograferet af Ole Woldbye, med forord af daværende kulturminister Bodil Koch, indledning af biblioteksdirektør Erik Allerslev Jensen og tekst af Erik Drehn-Knudsen (76). Ole Woldbyes fotografier viser biblioteker og lånere fra hele landet, næsten alle med en bog i hånden. En række biblioteker er fremhævet, både klassiske og nye og både: Århus, Stege, Viby, Nyborg, Lyngby, Både Ole Woldbyes billeder og Erik Drehn-Knudsens tekst understreger biblioteket som en del af hverdagen. På forsiden vises moderne stole af Arne Jacobsen foran et rundt bord. Bogen lægger vægt på, at indretningen er både praktisk og æstetisk, men vigtig er åbenheden, glasset og lyset: ”I 1960-ernes danske bibliotek er der læsepladser overalt, med moderne stole i bekvem nærhed af håndbøger og blade. Ingen steder lukkes man inde i mørke båse mellem reolerne. Der er brede udsyn til træer, huse og himmel udenfor, og solskinet kommer ind og spiller i glasvæggene, de lyse reolgavle og gardinernes festlige farver.” Biblioteket skal være en udvidelse af

hjemmets dagligstue” sagde Danmarks første kulturminister og gav derved princippet i en nøddeskal. Arkitekter og biblioteksfolk har i frugtbart samarbejde skabt bibliotekshuse, der forener det praktiske og det hyggelige i et fint samspil med haver, gårdspladser eller atrier. Alle afdelinger står i levende forbindelse med hinanden. Der er ingen spærrende vægge, ingen besværlige trapper, ingen lukkede døre. Den besøgende lokkes fra rum til rum og opdager stadig nye muligheder.” (77) Ligeledes understreger tekst og billeder biblioteket og bogen som en del af hverdagslivet fra storbyens moderne højhuse til landsbyens nære samfund: ”Landevejen går gennem den lille stationsby og bliver til en slags gade. I et ganske almindeligt hus på den ganske almindelige gade bor biblioteket. Og det er byens eget. Staten betaler sin andel af dets drift, men det er byens egne folk, der råder for det.” (78) Biblioteket er blevet en lige så central institution som kirken og skolen: ”Midt i landsbyen ligger kirken. Fra gammel tid har den haft en kro og en skole til nabo. Nu hører der også et bibliotek til.” (79)

Samlet illustrerede Sven Plovgaards *Folkebiblioteksbygningen* og Erik Drehn-Knudsens *Folkebiblioteker i Danmark* med samme udgivelsesår i 1967 den bibliotekspolitiske optimisme i forlængelse af biblioteksloven fra 1964. I forhold til Carl Jørgensens bog repræsenterede de optimismens dobbelthed i retning af en mere teknisk orientering svarende til 1964-lovens rationaliseringsintentioner og en mere kulturpolitisk orientering med det læsende og kreative folk i centrum svarende til tressernes aktivistiske kulturdebat. Sven Plovgaard har senere gjort status over de forskellige faser af Bibliotekstilsynets rådgivende virksomhed i *Bibliotekstilsynets byggeafdeling – og det der gik forud* (80). Med sine oversatte udgaver viser *Folkebiblioteksbygningen* dansk biblioteksarkitekturs internationale betydning i tresserne og halvfjerdserne. Sammen med biblioteksfilmen *Biblioteket – i dag og i morgen* fra 1970 står *Folkebiblioteker i Danmark* som det stærkeste visuelle manifest for visionen om det grænseløse bibliotek før den informationsteknologiske revolution.

Interessen for bibliotekernes forankring i hverdagsliv og lokalsamfund kom også til udtryk i den bibliotekssociologiske forskning på og omkring Danmarks Biblioteksskole. I 1973 udkom *Folk og Bibliotek* af Nan Dahlkild m.fl. (81), som i tekst og billeder interesserede sig for baggrunden for brug og placering af små biblioteker og bogbusser i forhold til forskellige brugeres og ikke-brugeres livssituation. I Marianne Andersson og Dorte Skot-Hansens *Det lokale bibliotek – afvikling eller udvikling* (82) fra 1994 defineredes folkebibliotekets funktioner bredt som både kulturcenter, videnscenter, informationscenter og socialcenter. Med udgangspunkt i denne model for bibliotekets rolle undersøgtes kulturformidling og sociale netværk i forskellige typer af lokalsamfund. Modellen har i øvrigt senere inspireret andre undersøgelser og biblioteksinitiativer. Bogens forslag til bibliotekets fremtidige rolle omfatter bl.a. styrkelse af betydningen som være- og mødested, deltagelse i sociale netværk og klarere profilering, herunder indretning. I år 2000 fulgtes denne undersøgelse op af Henrik Jochumsens og Casper Hvenegaard Rasmussens *Gør biblioteket en forskel?* (83), som ud fra en livsstilsanalyse inspireret af Pierre Bourdieu undersøgte fire typiske brugergrupper. Samme forfatterpar har i 2006 udgivet deres Ph.D. afhandling som bogen *Folkebiblioteket under forandring. Modernitet, felt og diskurs* (84), som undersøger skiftende diskurser og

professionsopfattelser med hovedvægt på perioden efter Biblioteksloven af 1964. Efter forskellige brudflader dominerer ”rummelighedens diskurs”. Selv om disse undersøgelser ikke specifikt inddrager arkitektur og indretning, er de væsentlige som baggrundsviden om bibliotekernes overordnede rolle og placering i lokalsamfundet.

I Bibliotekscentralens debatbog *B'89* gjorde Hellen Niegaard status over det forgangne tiårs biblioteksbyggeri i artiklen *Pejlinger af dansk biblioteksbyggeri. Med afsæt i 80'erne* (85), hvor hun bl.a. argumenterede for en udbygget dialog mellem arkitekt og bibliotekspersonale. Ligeledes i 1989 udkom på Bibliotekscentralens Forlag Marianne Hiort-Lorenzens bog *I forandringens favn*, som beskæftigede sig med formidling af kultur og litteratur i bred forstand og som herunder kom ind på biblioteksrummets betydning (86). I kapitlet *Rummene* argumenteredes der i tekst og billeder for en fleksibel og kreativ biblioteksindretning ud fra erfaringer på Frederikssund Bibliotek, hvor man eksperimenterede med genbrugsmøbler, varierede reolopstillinger og farverige vægudsmykninger. Rejselitteraturen blev f.eks. præsenteret i en klassisk DSB-kupé med brune sæder og kuffertnet. Nye formidlingsformer blev også diskuteret i Bruno Kjær og Anders Øroms rapport fra 1991 *Forvandlingsbilleder og bibliotekskulturelle identiteter* (87). Udgangspunktet for rapporten var udfordringen for bibliotekernes traditionelle formidlingsformer præget af ”saglighedens rationelt ordnede univers” og behovet for en ”revitalisering” præget af begreber som ”markedet”, ”varehuset” og ”cafeen”, som både var forbundet med åben udveksling, nye præsentationsformer og inspiration fra erhvervslivet. Desuden introduceredes nye begreber som ”ventesalen” og ”den spændende labyrint”. ”Med ”den spændende labyrint” refererer vi til den bibliotekstype, der placerer dele af samlingerne i ”små miljøer”, der har forskellige visuelle og indretningsmæssige karakteristika afstemt efter indholdet i de dele af samlingerne og/eller den funktion, der er placeret i ”det lille miljø””. Uden at det nævnes direkte, lå rapporten i forlængelsen af bl.a. Jens Thorhauge og Anders Øroms introduktion af ”det tredelte bibliotek” inspireret af folkebiblioteket i Göttingen, som praktiserede en efterspørgsels- og markedsorienteret opstilling af bibliotekets materialer. (88)

Inden for de senere år er der i forskningssammenhæng foretaget en nyvurdering af den generelle bibliotekshistorie, som også indirekte har betydning for en analyse af den bygningshistoriske udvikling. For den danske bibliotekshistories vedkommende har Leif Emerek i artiklen *At skrive bibliotekshistorie. Om grundlæggelsen af det moderne folkebibliotek i Danmark* i bogen *Det siviliserte informasjonsfund* (89) anfægtet historieskrivningens interne karakter. Centralt for Emerek er en oplysnings- og offentlighedsteoretisk tilgang, hvor etableringen af det moderne folkebiblioteksvæsen ses som en del af samfundets generelle modernisering. En lignende fremstilling af den norske bibliotekshistorie med særlig vægt på ”Tayloriseringen” som baggrund for oprettelsen af det norske bibliotekstilsyn og rationaliseringen af norske folkebiblioteker findes hos Gunhild Salvesen i artiklen *Hva kjennetegner kvalitetsarbeidet i norske folkebibliotek?* (90) i samme værk, som i øvrigt indeholder en række artikler om historiske og aktuelle nordiske biblioteksforhold. Den svenske bibliotekshistoriker Magnus Torstensson skriver om *Att analysere folkbiblioteksutvecklingen – exemplet Sverige och några jämförelser med USA* (91). Ligesom i artiklen *Is there a Nordic Public Library Model* (92)

diskuterer forskellige baggrundsfaktorer for folkebibliotekernes opståen og udvikling. I denne sammenhæng kan også nævnes nyere værker som Nils Johan Ringdals *By, bok, borger* om Det Deichmanske bibliotek i Oslo (93), Laura Skouvigs afhandling *De danske folkebiblioteker ca. 1880-1920* (94) og *Det stærke folkebibliotek* om Danmarks Biblioteksforenings historie af Martin Dyrbye, Jørgen Svane-Mikkelsen, Leif Lørring og Anders Ørom (95).

I skandinavisk sammenhæng er desuden udgivet en række bøger, som behandler bibliotekernes arkitektur og indretning. Vilma Hodaszy Fröberg har i *Tystnaden och Ljuset* skrevet bibliotekernes arkitekturhistorie med vægt på den internationale biblioteksarkitektur fra antikkens og især middelalderens klosterbiblioteker til 1990'ernes store biblioteksbyggerier som det nye Bibliotheque Nationale i Paris og det nye bibliotek i Alexandria med udblik til den svenske udvikling. Især i de detaljerede historiske afsnit forbindes bibliotekernes udformning med bogens og læsningens historie. I indledningsafsnittet om "bibliotekernes sjæl og rum" redegøres for stilhedens og lysets forskellige betydninger for bibliotekernes identitet og begrebernes forbindelse til den amerikanske arkitekt Louis Kahns udsagn "the Treasury of the Shadow, lying in that ambiance: Light to Silence, Silence to Light." (96)

To engelsksprogede publikationer gør status over den aktuelle udvikling inden for nordisk biblioteksbyggeri henvendt til en international målgruppe. *Books and Buildings. Danish Research Library Architecture in the 1990s*, redigeret af Leif Lørring og Erland Kolding Nielsen (97) og omhandlende en række store centrale danske forskningsbibliotekers nybygninger og nyindretninger, er i modsætning til f.eks. Schmidt, Hammer og Lassens bog om Det kongelige Biblioteks tilbygning uhyre praktisk og funktionsorienteret. Selv om der ikke er nogen sammenfatning af principper og tendenser, illustrerer bogen tydeligt forskningsbibliotekernes store forandringer i forbindelse med indførelse af ny teknologi, åbne hylder og større publikumsorientering. *Nordic Public Libraries. The Nordic cultural sphere and its public libraries*, redigeret af Jens Thorhauge (98), handler tilsvarende om udvalgte nye eller nyindrettede nordiske folkebiblioteker fra samme periode, nemlig to fra hvert land samt et eksempel fra Ålandsøerne, Færøerne, Grønland og Sameland. Jens Thorhauge definerer i indledningen som fælles træk ved de nordiske demokratier "a powerful tradition of enlightenment, of open access to all information of importance to the citizen, and of a concerted effort to include the citizen in the democratic social debate and decision-making process. Within this tradition the public libraries are core institutions." Selv om man ikke kan generalisere ud fra tolv eksempler, er de udvalgte biblioteker præget af store åbne rum med frie møbleringer, udstrakt anvendelse af naturlige materialer som træ og store transparente vinduesarealer, der skaber forbindelse mellem biblioteket og omgivelserne. Indledningen slutter med informationsteknologiens udfordringer til denne "Scandinavian Style": "Finally there is a considerable challenge of a changed physical library room which must offer services which are not offered on the net – and which has to be attractive enough to keep the user interested and attentive." (99)

Den internationale bibliotekshistorie er ikke medtaget i denne sammenhæng. At skrive en oversigt over den internationale bibliotekslitteratur vil være en afhandling i sig selv.

Sammenfatning af forskningsoversigt

Sammenfattende kan det siges om den gennemgåede litteratur og forskning, at den både viser karakteristiske forskelle mellem de mange bygningstyper og mangfoldigheden i forhold til forskningsmetoder, skrivemåder, illustrationsmateriale og publiceringssammenhænge. Der er stor forskel på brede kulturhistoriske fremstillinger og præcise studier af afgrænsede områder, på næsten rent æstetiske billedværker med mennesketomme fotografier og næsten helt abstrakte teoretiske fremstillinger, på praktisk orienterede vejledninger og åben debatliteratur og på forskellige perioders historieopfattelse. Metodisk er der store forskelle mellem teoretiske fremstillinger og overvejende registrerende værker, hvor erkendelsesinteresse og fremstillingsform kan variere fra abstrakte studier til dyb fascination af enkelte bygningstyper.

Der er både historisk og aktuelt en stor koncentration af litteraturen omkring ældre bygninger som kirker, slotte og herregårde. Her findes en rigdom af publikationer fra store sammenhængende videnskabelige værker til utallige populære håndbøger og guides, som ikke bliver andre bygningstyper til del, og som viser den store folkelige interesse for netop disse bygninger. Forskningen om disse historiske bygningstyper præges af bygningsarkæologiske metoder og grundig registrering af inventar og udsmykning. Den mindst udforskede del af området er massekulturens rum. Her savnes værker om f.eks. danske biografer. Også teatre, museer og skoler er som helhed mangelfuldt beskrevet.

For bibliotekernes vedkommende er litteraturen og forskningen præget af feltets traditionelt klare etatsafgrænsning med en kernelitteratur, der afspejler bibliotekssektorens organisatoriske og også bygningsmæssige udvikling i det 20. århundrede. Sammenlignet med andre bygningstyper som f.eks. museerne findes der en specialiseret faglitteratur som f.eks. Carl Jørgensens klassiske *Danske Biblioteksbygninger* efterfulgt af *Folkebiblioteker i Danmark*, *Folkebiblioteksbygningen* og *Biblioteksbygning 1984*, som har været udarbejdet som vejledninger for kommende byggeri. Tilsvarende har der især i tidsskriftet *Bogens Verden* og senere i *B70/Bibliotekspresen* eksisteret en fælles faglig diskurs i form af omtaler og anmeldelser af nye biblioteksbygninger. Også forskningen har været præget af det afgrænsede felt, i starten med nær tilknytning til "væsenets" pionerånd, senere med større uafhængighed og bredere vinkler. Ligesom inden for mange andre områder er der dog ofte tale om etatshistorisk specialiserede studier.

Ud over overblikket over forskellige metoder og fremstillinger kan forskningsoversigten også give anledning til refleksioner over de kulturelle rums særlige karakter og identitet. Hvilken identitet har de forskellige kulturelle rum, og hvordan afspejler de forskellige offentlighedsformer? Har biblioteksrummet en særlig identitet i forhold til andre kulturelle rum såsom museet, arkivet, teatret eller

andre offentlige rum, og hvordan vil denne eventuelle identitet blive udfordret af udviklingen?

Fælles for hele det kulturelle område er ekspansionen i forbindelse med fritidens udvikling i det 20. århundrede, som bl.a. kommer til udtryk gennem en voksende kulturel sektor, etableringen af forskellige former for kulturelle rum og samarbejde mellem kulturelle institutioner. Den nyeste forskning og litteratur interesserer sig for en stadig bredere betydning af begrebet kulturhus i form af konvergensen mellem de forskellige typer af kulturelle rum og integrationen mellem offentlige og kommercielle rum. Informationsteknologien opfattes som en fælles udfordring, der vil øge behovet for mødesteder, rum for nærværende oplevelser og forankring i sociale netværk. I de seneste årtier har informationsteknologien og samfundsudviklingen yderligere åbnet bibliotekerne og andre kulturelle institutioner mod omverdenen. Behovet for en fysisk afgrænset bygning med f.eks. en fysisk afgrænset læsesal er blevet mindre, og åbningen af biblioteksrummet som "library without walls" er derfor både gået i retning af et udefinerligt cyberspace og i retning af integration med andre kulturelle institutioner, hvor det konkrete nærvær er en vigtig del af aktiviteter og formidling. Denne åbning er fælles for en lang række kulturelle institutioner, som på lignende måde er blevet en del af en bred demokratisk offentlighed.

Svarende til deres placering i det offentlige rum har der imidlertid været store forskelle mellem de enkelte institutioners og bygningstypers historie, placering, udformning, udsmykning og funktioner. Der er iøjnefaldende kontraster mellem tidligere århundreders fyrstelige og nationale institutioner for en lille del af befolkningen, operaernes og teatrenes spektakulære rum, forrige århundredskiftes bibliotekskatedraler, de folkelige bevægelsers ydmyge forsamlingshuse og nutidens sportsanlæg og massekulturelle rum. Kirkens rum er helliget med troen og menighedens samvær. Skolebygninger har afspejlet forskellige undervisningsformer og pædagogiske holdninger og har haft en central placering i lokalsamfundet. Koncerthuse, operaer, teatre og biografier har typisk været eksklusive oplevelsesrum med markant placering i byens offentlige rum, mens arkiver, biblioteker og museer i højere grad har orienteret sig mod hukommelse og refleksion med mere tilbagetrukne placeringer. Kirker og teatre har f.eks. en præcist koreograferet adfærd i forbindelse med ceremonielle forløb som menighedens sang eller publikums bifald, som ikke på samme måde gør sig gældende for f.eks. museer og biblioteker. Til gengæld har bibliotekerne været forbundet med den stilfærdige adfærd og dæmpede tale i læsesalen. Stilhedens og lysets betydning for biblioteksrummets historiske identitet og kvalitet fremhæves bl.a. i Vilma Fröberg's svenske oversigt over biblioteksarkitektur *Tystnaden och ljuset* (100)

Udformning og udsmykning har været meget forskellig, båret af forskellige funktioner, traditioner og konventioner. Mange af kirkens rum stammer fra middelalderen og deres udsmykning hører derfor med til landets ældste kunst. Kirkekunst er et særligt begreb, og kirkens udsmykning er en del af den kristne forkyndelse. Fornemme oplevelsesrum som operahuse og teatre har typisk haft en overdådig udsmykning. Kun i de største biografier findes tilsvarende dekorationer, typisk præget af Art Deco-stilens sammenfald med filmens gennembrud som

massemedie. Museernes udsmykning er præget af deres meget forskellige karakter fra kunstmuseer for enkeltpersoner som Thorvaldsens Museum til små kulturhistoriske museers indretning i forhåndenværende lokaler. Bibliotekerne har i perioder været indrettet nøgternt som offentlige kontorer, og tilsvarende har bibliotekernes udsmykning i mange tilfælde været præget af ny saglighed og realisme. Det er interessant at sammenligne de forskellige kulturelle bygningers indgangspartier fra kirkernes våbenhuse over teatrene og operahusenes overdådige publikumsfoyeer til museernes og bibliotekernes forhallen. Forskellene bliver tydelige, når man som tankeeksperiment flytter dele af en bygning til en anden.

Der er især mange lighedspunkter mellem bibliotekernes og museernes udvikling. De er på flere måder parallelle kulturelle institutioner med oplysning og kulturelle aktiviteter som målsætning, og deres rødder kan føres tilbage til fyrsternes raritetssamlinger og oplysningstidens hukommelsestempler. De har i løbet af det 20. århundrede gennemgået parallelle udviklinger i retning af demokratisering, større åbenhed og i de seneste årtier større vægt på oplevelse. Der er dog også en række karakteristiske forskelle med hensyn til både samlinger og publikum. Både de kulturhistoriske og kunsthistoriske museers samlinger består af unika, som med deres aura af originalitet beses på stedet, mens de typiske biblioteker har udlån af deres samlinger af bøger og tidsskrifter i mange eksemplarer som deres vigtigste opgave. Derfor spiller hensyn til sikkerhed og bevaring generelt en større rolle i museumssammenhæng. Mange museer har den glasoverdækkede montre som indretningsikon, mens bibliotekerne er indrettet med åbne hylder med fri tilgængelighed for udlån for alle af en lang række af bibliotekernes materialer. Museernes magasiner er vigtige opbevaringsrum for unikke samlinger, der er basis for museernes centrale udstillingsaktivitet. I bibliotekerne er magasinernes indhold og omfang bestemt af lånernes efterspørgsel eller mangel på efterspørgsel, og lånerne kan selv bestille bøger fra magasinerne.

Derfor har museer og biblioteker traditionelt tilgodeset forskellige behov, forskellige situationer og et delvist forskelligt publikum. Forskellen reflekteres i det kommercielle rum af kontrasten mellem f.eks. galleriets "hvide kube" og boghandelens mangeartede tilbud. Museer har ligesom deres unikke samlinger i højere grad haft originale bygninger med udsøgt beliggenhed, ofte i smukke landskabelige omgivelser. For kunstmuseernes vedkommende har der været særlige diskussioner omkring forholdet mellem arkitektur og kunst: I hvor høj grad bør arkitekturen være en neutral ramme om kunsten, og i hvor grad kan den tillade sig sit eget selvstændige udtryk? Biblioteksbygninger har typisk haft en mere praktisk beliggenhed og en mere nøgtern indretning, og biblioteksrummet har traditionelt i højere grad været præget af saglighed, orden og generaliseret systematik, hvor museumsrummet typisk har været kronologisk eller tematisk ordnet. De digitale søgemuligheder kan dog tænkes at påvirke de to institutioner på forskellig måde. Selv om museernes samlinger bliver tilgængelige elektronisk, vil det aldrig kunne erstatte mødet med den originale genstands eller det originale kunstværks aura. Tilsvarende forhold gør sig kun gældende for helt specielle biblioteksmaterialer, og en række klassiske biblioteksfunktioner kan derfor gøres virtuelle.

Adgangen til de mange kulturelle institutioner er reguleret på forskellig måde fra åbningstider til entréindtægter. Adgangen til kirkens rum er ideelt fri, men er i de senere år på grund af hærværk og tyverier blevet indskrænket. Adgangen til teatre, biografer og mange museer er forbundet med betaling af entré, hvorimod den frie adgang er en vigtig del af bibliotekernes tradition. Dette har gjort især folkebiblioteket til et af byens mest offentlige og demokratiske rum, som giver mulighed for, at man kan bevæge sig frit, græsse mellem reolerne, slå sig ned og reflektere. Samtidig adskiller biblioteksrummet sig fra butiksarkader og stormagasiner ved fraværet af kommercielle budskaber. Af nogle forskere opfattes folkebiblioteket som et frirum for en truet livsverden, og dette forhold rykkes frem blandt bibliotekets vigtigste kvaliteter. (101)

TEORI OG METODE

Teori

Undersøgelsens teori og metode er tværfagligt og heuristisk orienteret. For at forbinde forskellige indsigter hentes der elementer fra både sociologisk teori, kulturteori, arkitekturteori og biblioteksteori. Analysen kombinerer historiske, sociologiske og æstetiske metoder ud fra en hermeneutisk vinkel, der søger at respektere forskellige perioders livsformer, forudsætninger og kompleksitet, herunder enkelte fænomeners og personers særlige baggrund. Der er naturligvis vanskeligheder forbundet med en så kompleks brug af meget forskellige teorier og metoder med vidt forgrenede forudsætninger.

Den første samlede biblioteksteori er formuleret af kardinal Mazarins bibliotekar Gabriel Naudé i skriftet *Vejledning i biblioteksarbejde – Advis pour dresser une Bibliothèque* - fra 1627 (1). Vejledningen indeholder retningslinier og overvejelser omkring oprettelsen af et bibliotek, sammensætningen og ordningen af dets indhold, bibliotekslokalernes indretning og udstyr og bibliotekets formål. Med udgangspunkt i renæssancens humanisme fremsætter Naudé en række uhyre moderne betragtninger, som på en række punkter forbinder Naudés biblioteksteori med en nutidig offentlighedsteori. Til Naudés retningslinier hører et alsidigt bogvalg, der åbner sig mod en større offentlighed: ”Derfor vil jeg da altid finde det helt rigtigt i denne hensigt at anskaffe alle slags bøger ... eftersom et bibliotek, der er beregnet på offentligheden må være alsidigt, og det kan det ikke være, hvis det ikke omfatter alle de betydeligste forfattere, der har skrevet og givet udtryk for den store forskel i synspunkterne inden for de enkelte emner, og især angående alle ånds- og naturvidenskaberne.” (2) Princippet om alsidighed er forbundet med princippet om kvalitet, idet det gælder om, at biblioteket har de bedste udgaver med de bedste kommentarer og med den bedste emnemæssige og fortolkningsmæssige dækning. Til den bedste mulige dækning hører også anskaffelse af kontroversielle værker og forfattere: ”Endvidere må man have alle dem, der med størst held har skrevet imod en eller anden videnskab, eller som med størst lærdom eller mod – uden dog at have indført nye ting eller ændret principperne – har opponeret imod værker af de mest berømte og lovpriste forfattere.” (3) Tilsvarende bør litteratur af kættere og tilhængere af andre religioner være repræsenteret: ”Denne grundsætning bør føre os frem til en anden lignende konsekvens, nemlig den at man ikke må forbigå alle de bøger, der er skrevet af de betydeligste kættere og tilhængere af de nye religioner ... De kan jo nemlig, når man ser bort fra omtvistede spørgsmål, godt nu og da tage luven fra de andre, således som de har gjort i mange upartiske skrifter, som de ofte har udarbejdet med megen dygtighed og stort held. Det er derfor vi må have deres værker. Vore lærde må kunne finde dem et eller andet sted for at imødegå dem.” (4) Det er bibliotekarens opgave at foretage dette valg af bøger fordomsfrit og uafhængigt: ”Alt dette lader mig tro, at man kan skille sig dygtigt fra denne opgave, såfremt ens skøn ikke er bedragerisk, ubesindigt, behæftet med vilde indskydelser og disse barnagtige meninger, som tilskynder mange mennesker til at foragte og straks forkaste alt, hvad der ikke er efter deres smag ...” (5) Bogsamlingen bør registreres i en systematisk katalog, ordnet efter emner og fagområder, og en alfabetisk katalog,

ordnet alfabetisk efter forfatterens navne. Ligeledes bør den opstilles af efter fagområder, ikke efter bøgernes format.

Naudé, som sandsynligvis har deltaget i planlægningen af det oprindelige, men nu nedrevne Bibliotheque Mazarine i Paris fra 1647 (6), går ind for en praktisk indretning af bibliotekslokalet, men forestiller sig i øvrigt ikke nogen selvstændig biblioteksbygning.. Hans overvejelser indeholder også en indirekte karakteristik af samtidens bibliotekslokaler med kritik af både de dårlige opbevaringsforhold og tendensen til pragtudsmykninger. Med hensyn til beliggenheden foretrækker han "... den del af huset, som ligger fjernest fra støj og larm ... og i stedet anbringe biblioteket om muligt mellem en rummelig gård og en smuk have, hvor det kan få lyset frit ind og kan give læseren en behagelig og uhindret udsigt, ren luft uden stank fra stillestående vand, møddinger og kloakker ..." (7) Det er karakteristisk, at Naudé i modsætning til andre teoretikere lægger vægt på lysets betydning for den læsende uden at omtale mulige skadevirkninger i forhold til samlingen. Herefter gennemgås betydningen af måtter og tæpper mod fugt og karakteren af vindene fra de fire verdenshjørner. Naudé er modstander af overflødige pragt og forsvarer praktiske behov: "Endnu mindre bør der bruges guld til bibliotekets loftsbeklædning, eller elfenben og glas til dets vægge, cedertræ til dets hylder og marmor til dets gulve, eftersom denne måde ikke længere er i brug, ligesom bøger ikke mere lægges på pulte efter gammel manér, men stilles på hylder, der dækker alle vægge." (8) Bibliotekets endemål er adgang for offentligheden. Naudé gennemgår tidens biblioteker og fremhæver de tre, der er helt åbne for alle, nemlig bibliotekerne oprettet af Sir Thomas Bodley i Oxford, kardinal Borromeo i Milano og de augustinske brødre i Rom. De øvrige 19, herunder Mediciernes bibliotek i Firenze, er "smukke og beundringsværdige, men ikke så offentlige og tilgængelige som de tre ovenfor omtalte." Om den offentlige adgang til Ambrosiana-biblioteket i Milano skriver han: "... at enhver har adgang dertil til næsten enhver tid, han ønsker, blive der så længe han har lyst, se, læse, gøre uddrag af den og den forfatter, han synes om, og nyde godt af alle mulige faciliteter for at gøre det, både offentligt og i private ærinder, og det uden andet besvær end at begive sig derhen på de sædvanlige dage og tider ..." (9)

Langt mere komplekse sociologiske, filosofiske og videnskabsteoretiske refleksioner end i Naudés praktiske biblioteksvejledning findes i Jürgen Habermas' offentlighedsteori, som handler om skabelsen af den moderne borgerlige offentlighed. Den præsenteredes i Habermas' historisk-sociologiske doktorafhandling *Strukturwandel der Öffentlichkeit* eller oversat til norsk *Borgerlig offentlighet* med undertitlerne *dens framvekst og forfall* og *Henimot en teori om det borgerlige samfunn*. (10) Historisk tager undersøgelsen udgangspunkt i udviklingen af de engelske kaffehuse i slutningen af det 17. og begyndelsen af det 18. århundrede, som var nært forbundet med fremvæksten af et nyt handelsborgerskab og en ny kritisk ræsonnerende journalistik og litteratur, der bl.a. kom til udtryk i periodens nye tidsskrifter. Til forskel fra middelalderens "repræsentative offentlighed" omkring fyrsten og hans hof, udgjorde offentligheden omkring kaffehusene et nyt "publikum" med en "offentlig meningsdannelse", der kunne forholde sig kritisk til både kulturelle og politiske forhold, svarende til den tidlige

liberalismes og oplysningstidens forestillinger om borgerne som oplyste, myndige privatpersoner med selvstændig fornuft og dømmekraft.

Som Habermas angiver i den ene undertitel, er der tale om en generel teori om det borgerlige samfund, som karakteriseres af polariseringen mellem det private område og staten. I denne polarisering udvikles offentligheden som en selvstændig sfære for kulturelle aktiviteter, politisk diskussion samt kritik og kontrol af staten. Der skete i løbet af 1700-tallet en gradvis åbning af fyrstelige og aristokratiske institutioner for det nye borgerlige publikum. Hof- og residensteatre åbnedes for andre end hoffet. Fra 1720'erne fandt der offentlige koncerter sted, og fra 1737 eksisterede der i Paris kunststillinger, som var åbne for alle. Som dokumenteret af Naudé var der allerede i løbet af 1600-tallet sket en åbning af bibliotekerne. Bibliothèque du Roi i Paris blev i 1735 åbnet for offentligheden og tog i 1792 under den franske revolution navneforandring til Bibliothèque Nationale. I Danmark åbnedes tilsvarende i 1793 Det kongelige Bibliotek for en større offentlighed, dog uden navneskift. Med disse samfundsændringer skabtes et nyt offentligt rum i både intellektuel og fysisk forstand. Med den anden undertitel peger Habermas på de ændringer, som den borgerlige offentlighed ifølge hans undersøgelse har gennemgået frem til nutiden. Sammen med den regulerede kapitalisme og massemediernes udvikling har offentligheden ændret karakter i retning af en "frembragt" offentlighed, hvor dagsordenen er styret centralt og ikke bestemmes af de myndige borgere.

Habermas videreudvikler i værket *Teorien om den kommunikative handling* sin teori om samfundets polarisering med begreberne "system" og "livsverden". Systembegrebet, som Habermas har udviklet ud fra bl.a. Talcott Parsons og Niklas Luhmanns systemteorier, betegner både de politisk-administrative systemer og markedet. Inden for systemets verden er der tale om strategisk rationalitet, som handler om optimering af positioner eller økonomiske interesser hos aktørerne. Aktørerne handler formålsrationelt inden for autoritetshierarkier og økonomiske virksomheder. Kommunikation er strategisk med indforståethed omkring normer, hensigter og handlinger og uden refleksion. Behov for koordinering af handlinger skaber systemintegration. Inspirationen til livsverdensbegrebet er derimod hentet fra en helt anden sammenhæng, nemlig den tyske fænomenologiske tradition og Wittgensteins livsformbegreb. Livsverdenen er defineret ud fra hverdagslivets værdier, normer, moral og sprog. Livsverdenen opleves ud fra deltagerens perspektiv og kommunikative forståelse, og livsverdenens solidaritet skaber social integration. Forskellen mellem de to områder formuleres kort i en i øvrigt kompleks fremstilling: "Systemevolutionen tilpasser sig øgningen af et samfunds styringskapacitet, mens forholdet mellem kultur, samfund og personlighed anviser en symbolsk struktureret livsverdens udviklingstilstand." (11) Der er således en række modsætninger mellem system og livsverden. Selv om Habermas anerkender det moderne samfunds institutioners grundlæggende elementer af fornuft og kultur, er det moderne projekt "ufuldendt" i den forstand, at disse elementer ikke er kommet til fuld udfoldelse. På grund af det moderne samfunds sociale styringsproblemer har systemet derfor måttet "kolonisere" livsverdenen. Derved kommer den strategiske rationalitet til at dominere den kommunikative rationalitet, som er forudsætningen for en fri diskurs med gensidig anerkendelse af gyldige argumenter. "Som følge af denne professionalisering vokser afstanden mellem ekspertkulturer og det brede publikum.

Hvad kulturen øges med via specialiseret bearbejning og refleksion, slår ikke uden videre igennem i hverdagspraksissen.” (12) Det er interessant at overføre denne teori på bibliotekssektorens udvikling i det 20. århundrede, som netop har været kendetegnet af stigende professionalisering og institutionalisering med voksende afstand til den livsverden, som dele af biblioteksvæsenet oprindeligt var nært knyttet til. Det er yderligere interessant at overføre teorien på det fysiske biblioteksrum.

Selv om Habermas er inspireret af oplysningstænkningen og dermed forsvarer fornuftens rolle, er han således ikke ukritisk over for fornuftens problemer i det 20. århundrede. Han ligger her i forlængelse af de ældre Frankfurterteoretikere Max Horkheimer og Theodor W. Adornos værk *Oplysningens dialektik* (13) fra Anden Verdenskrigs slutning. Habermas retter i forskningssammenhæng sin kritik mod ”den instrumentelle fornuft”, som i form af positivismen har ført til idealet om en enhedsvidenskab med naturvidenskaben som forbillede. I stedet sondrer Habermas mellem tre forskellige videnskabelige områder, vidensformer og erkendelsesledende interesser, som overordnet svarer til naturvidenskaberne, humaniora og samfundsvidenskaberne. Naturvidenskaber og teknik beskæftiger sig med naturen og naturens love med empirisk-analytiske metoder ud fra en teknisk erkendelsesinteresse. De humanistiske eller historisk-hermeneutiske videnskaber beskæftiger sig med fortolkning af ”sprog” eller kommunikation i bredeste betydning ud fra en interesse for historisk og kulturel forståelse og formidlingspraksis. Endelig beskæftiger samfundsvidenskaberne sig med samfundets styring eller ”herredømme” ud fra en kritisk vidensform med frigørende eller ”emancipatorisk” interesse. Habermas’ videnskabsparadigme muliggør erkendelse og anerkendelse af, at der inden for videnskaberne eksisterer forskellige vidensformer, metoder og genstandsområder. Især hermeneutikken tillægges en central rolle, selv om Habermas placerer ”refleksionen” inden for den kritiske videnskab. (14) Problemerne i hans paradigme er bl.a. postuleringen af de erkendelsesledende interesser, som i øvrigt nedtones i hans senere værker, og indsættelsen af Frankfurterskolens kritiske teori som paradigme for samfundsvidenskaberne.

Den norske biblioteksforsker Geir Vestheim interesserer sig særligt for bibliotekerne som del af offentlighedens udvikling. Skønt bibliotekshistorien går længere tilbage end den moderne borgerlige offentlighed, er især folkebibliotekerne nært forbundet med den oplysningstænkning, der er en vigtig del af offentlighedens skabelse. Oplysningsbevægelserne, demokratiet og industrisamfundets øgede kundskabskrav gjorde bibliotekerne til vigtige institutioner, og offentlighedsprincippet åbnede dem for et langt større publikum. Biblioteket blev selv et medium, der formidlede de nye litterære og politiske medier: aviser, tidsskrifter og masseproducerede bøger, og det blev samtidig et offentligt rum for modtagelsen. Selv om den borgerlige offentlighed opstod omkring kaffehusene og de første tidsskrifter, blev bibliotekerne en vigtig del af offentlighedens fortsatte udvikling. Offentlighedsteorien er derfor velegnet som ramme for analyser af bibliotekerne som både intellektuelle, kulturelle, sociale og fysiske rum.

Geir Vestheim refererer især tysk forskning i offentlighedsbegrebet, som hidrører fra det tyske ord ”offen” i betydningen åben. (15) Den tyske forsker Peter Karstedt definerer tre klassiske aspekter af bibliotekets offentlighed 1) Som det første og

vigtigste at biblioteket er åbent for en større kreds af benyttere 2) At biblioteket er retsligt defineret og 3) At biblioteket modtager en form for offentlig støtte. Det første aspekt kan defineres som ”brugsoffentlighed”, mens det andet og tredje aspekt kan defineres som ”ansvarsoffentlighed”. De tre kriterier behøver ikke at være sammenfaldende. F.eks. kan et privat bibliotek være åbent for en bred offentlighed, mens et offentligt støttet og retsligt defineret bibliotek kan være lukket for andre end en snævert reguleret brugergruppe. (16)

I nyere tid har biblioteket udviklet sig yderligere som offentligt rum: Nye underholdningsmedier og informationstjenester er kommet til, og biblioteket har fået betydning som et offentligt værested. En række engelske forskere understreger bibliotekets betydning som nyt byrum: ”As the vitality of streets and street cultures has been killed by cars, as shopping streets have become displaced by private covered malls, as museums and other free venues have been forced to impose entrance charges, so the opportunities to wander, to browse, to stand and chat, to sit and watch the world go by become squeezed and constrained. This, we feel, is one of the pre-eminent values of the public library, as neutral space, as democratic, non-sectarian territory.” (17) Folkebiblioteket bliver her et frirum for en truet livsverden, og dette forhold rykkes frem blandt bibliotekets vigtigste værdier. I denne betydning er bibliotekerne offentlige rum i samme bysociologiske forstand som den italienske kartograf Nollis kort over Rom, som forlænger gadens offentlighed ind i f.eks. byens kirker. Tilsvarende har Habermas’ samtidige bysociologen Hans Paul Bahrtdt (18) og senere nyrationalistiske arkitekter som Leon Krier (19) forbundet den politiske offentlighed med byens offentlige rum.

Denne diskussion af *bibliotekets rolle som et offentligt socialt og fysisk rum mellem system og livsverden* er central for undersøgelsens arkitektoniske, sociologiske og historiske problemstillinger. Undersøgelsen er inspireret af en *offentlighedsteoretisk* tilgang, som forbindes med *arkitekturteorier om rum og sted*. En flerhed af teorier inddrages i forbindelse med særlige aspekter og emneområder. Det gælder således den klassiske tyske sociolog Georg Simmels teori om den moderne storby. Den franske filosof Michel Foucaults teori om det panoptiske rums overvågning diskuteres i forbindelse indførelsen af åbne hylder i bibliotekerne.

Både inden for samfundsfilosofi og arkitektur har det moderne projekt forbindelse tilbage til oplysningstiden. Denne sammenhæng træder f.eks. frem hos arkitekturhistorikeren Erich Kaufmann, der understreger forbindelsen mellem rationaliteten i anden halvdel af 1700-tallet og det 20. århundredes modernisme inden for arkitektur og byplanlægning. Fælles er forestillingerne om åbenhed, fornuft og frigørelse, som inden for arkitekturen får et rumligt udtryk. I 1932 definerede Philip Johnson og Henry-Russell Hitchcock i oversigten *The International Style* (20) tre principper for den moderne arkitektur: 1) Volumen erstatter masse. Med fritstående piller som konstruktionsprincip kan rummet udformes frit uden begrænsning af bærende mure og vægge 2) Regularitet og struktur erstatter symmetri og aksialitet. Bygningen udformes ud fra de bærende konstruktioner og deres mellemrum med mulighed for serielle forløb og asymmetrier. 3) Fravær af dekoration, der erstattes af ærlige materialevirkninger. Farveskalaen reduceres til grundfarverne rød, gul og blå og de neutrale hvid, grå og sort. Den moderne

bevægelses opfattelse af åbne, flydende og transparente rum med dynamiske betragterpositioner videreformuleres af arkitekturteoretikeren Sigfried Giedion i bogen *Space, Time and Architecture* fra 1941 (21), som senere er udkommet i en lang række udgaver og oplag. Bogen er en bred kulturhistorisk arkitekturhistorie, hvor udgangspunktet for den moderne arkitekturs rumopfattelse føres tilbage til det tidlige 1800-tals ingeniørmæssige nykonstruktioner. Den moderne rumopfattelse kommer siden til fuld udfoldelse i det kubistiske maleris eksperimenter, som forbindes med den moderne fysiks relativitetsteori: ”Ligesom den videnskabelige forsker er kunstneren blevet opmærksom på, at den klassiske rumopfattelse er begrænset og ensidig ... Flersidighed er essensen af vore dages opfattelse af rummet, dets indre mulighed for uendelige relationer. Følgelig er en udtømmende beskrivelse fra ét ideelt beskuerpunkt umulig: rummets karakter ændrer sig med en skiftende beskuerposition. For at opfatte rummets sande natur, må beskueren bevæge sig igennem det. Trapperne i den øverste del af Eiffeltårnet er blandt de første arkitektoniske udtryk for en flydende overgang mellem ydre og indre rum. I moderne fysik opfattes rummet som relativt, idet det forholder sig til et referencepunkt i bevægelse, ikke som den absolutte og statiske enhed i Newtons system fra barokken. I moderne kunst skabes for første gang siden renæssancen en ny rumopfattelse, der fører til en selvbevidst udvidelse af vore måder at opfatte rum på.” (22)

” ... Kubismen gør op med renæssancens perspektiv ... Den bevæger sig omkring og ind i sine objekter ... At præsentere objekter set fra forskellige synsvinkler introducerer et princip, som er nært forbundet med moderne liv – samtidighed. (23)

”Kubismens planer, der skyder sig frem og trækker sig tilbage, svævende, ofte transparente, uden noget at fastholde sig til i en realistisk position, er fundamentalt i modstrid med perspektivets linier, som konvergerer i et enkelt forsvindingspunkt.” (24)

Som eksempel på denne nye rumopfattelse analyseres Bauhaus-skolen i Dessau som sammenstilling af svævende kuber af forskellig størrelse og forbindelsesbroer med ekspanderende grundplan. Bygningens volumener dematerialiseres ved udstrakt brug af glas og indre jernkonstruktioner, som gør rummene åbne og transparente. (25) Det er oplagt at forbinde biblioteksrummets åbning og sagliggørelse i løbet af det 20. århundrede med den modernistiske arkitekturs udvikling og teorier, ligesom det er oplagt at se bibliotekernes udvikling i århundredets sidste årtier i sammenhæng med postmodernismen og kritikken af modernismen.

En række arkitekturteorier fra tresserne og fremefter har forholdt sig kritisk til modernismens tab af oplevelse og identitet. Kritikken er ikke uden lighed med teorierne om forholdet mellem system og livsverden. Det gælder f.eks. Kevin Lynch’ *The Image of the City* fra 1960 (26) om orientering og bevægelse i byrummet og Gordon Cullens *The Concise Townscape* fra 1961 (27) med eksempler på serielle oplevelser af bymiljøer med blik for materielle eller betydningsbærende detaljer. Lynch’ visuelle byteori tager udgangspunkt i behovet for at orientere sig i storbyen på samme måde som eskimoer eller indianere finder vej i deres naturlige omgivelser. Han udvikler et begrebsapparat, der dels overordnet beskæftiger sig med byens identitet, struktur og mening, dels kan bruges som en metode til at undersøge vigtige elementer i byens rum. Lynch’ efterhånden klassiske begreber er ”paths”, ”edges”, ”districts”, ”nodes” og ”landmarks”. ”Paths” eller ”veje” betegner færdselsårer eller

bevægelseslinier fra jernbaner og motorveje ned til små stier. "Edges" eller "kanter" eller "grænser" handler om oplevede rumafgrænsninger mellem "districts" eller "områder" med særligt præg eller identitet. "Nodes" betegner "knodepunkter" som f.eks. centrale pladser eller trafikknudepunkter. Endelig er "landmarks" "pejlemærker" eller "vartegn", der bruges som fælles "orienteringspunkter" i byen i form af et karakterisk tårn, en særlig bygning eller et specielt dørhåndtag. Begrebsapparatet er fleksibelt, således at det kan anvendes fra overordnet regional skala ned til små lokale enheder. Lynch' metode er sociologisk i den forstand, at de medvirkende i undersøgelsen af Boston, Jersey City og Los Angeles selv angiver deres visuelle bykort, som tilsammen udgør materialet for Lynch' analyse. Begreberne kan dog også anvendes i praktisk byplanlægning og til identifikation af forskellige bygningers, f.eks. bibliotekers visuelle placering i bybilledet.

Den norske arkitekturteoretiker Christian Norberg-Schulz beskæftiger sig ligesom Kevin Lynch, som han ofte henviser til, med omverdensbilleder og oplevelse af arkitektur, men med en mere eksistentiel fænomenologisk tilgang. Han er i høj grad inspireret af Heideggers fænomenologiske filosofi, hvor "stedet" opstår med bosætningen, ligesom flodens bredder først fremstår som bredder, når de forbindes af en bro. Hos Norberg-Schulz forankres arkitekturen i en "livssammenhæng", som er forbundet med stedets karakter i form af "genius loci" eller „stedets ånd“: "... vår analyse må være slik at den primært begriper livsverdenens *Räumlichkeit* (Heidegger) eller vår *tilstedeværelse*. Ordet "romlighet" betegner altså ikke matematiske forhold, men det "levde" rommet der hver ting har sin plass og der de enkelte stedene sammen utgjør en helhetlig omverden som lar livet "finne sted". (28) I sine arkitekturanalyser beskæftiger Norberg-Schulz sig med kvalitetene i den stedsbundne arkitektur. Han udvider den traditionelle stilhistorisk orienterede arkitekturhistorie med opmærksomhed på klima, materialer, landskaber, hverdagsrum og mytologi, f.eks. i den fint illustrerede bog *Genius Loci* (29). Towards a Phenomenology of Architecture" om især Rom, Prag og Karthoum. Billedmaterialet viser forbindelsen mellem arkitektur og landskaber fra store horisontale overblik til nærbilleder af træerødder og brolægning. Her kritiserer han også modernismens stedstab, som nødvendiggør en ny sammenhæng mellem arkitektur, identitet og sted "... studiet av gamle kulturer viser en meningsfylt sammenhæng fra det store til det lille, mellem ute og inne, mellem jord og himmel. I dag er meget av denne sammenhængen gått tapt. Den moderne arkitekturen tok sikte på å utvikle en "internasjonal stil og arbeidet med relativt nøytrale og skjematiske former. Resultatet var at bygningerne mistet sin identitet og stedene sine særpræg. Dermed forsvant også den "billedkvaliteten", som er grunnlaget for menneskenes indentifikation. Som følge af dette har mange arkitekter glemt artikuleringskunst, og brukerne har mistet evnen til at oppfatte bygningernes tale. Derfor er det nødvendig å gi stedsplanlegningen et nytt fundament i en konkret og livsnær stedsteori." (30) Som eksempel på arkitektur, som tydeligt afspejler stedet og den lokale kultur, nævner han den traditionelle norske træhusarkitektur, og som om eksempler på nyere arkitektur peger han på f.eks. Jørn Utzon og Sverre Fehn.

I Danmark har Nils-Ole Lund en mere praktisk orientering i sin redegørelse for den nordiske arkitekturs særpræg. Ved at inddrage historisk bestemte vilkår forsøger han at indtage et mellemstandpunkt mellem en moderne/postmoderne afvisning af

traditionen og en "sentimentalisering" af fortiden. "Historien har anbragt de nordiske folk under ganske bestemte geografiske forhold. De udfordringer, folkene har mødt, og de påvirkninger, de har været udsat for, har farvet syn og holdninger ... Tilsyneladende er de værdier og ideer, en kultur er bygget op over, meget mere stabile, end man i en postmoderne verden tror." (31) Disse værdier har stor betydning for tilpasningen af internationale strømninger. Funktionalismen sejrede på en anden måde i Norden end andre steder i verden. Den blev "blødgjort" og tilsat lokale materialer og traditionelle motiver, der i folkehjemsudgave svarede til den begyndende velfærdsstat. "Den skandinaviske funktionalisme blev let og forfinet, hvor den tyske var tung og saglig." (32) Den sociale dimension er en vigtig del af den nordiske tradition, hvor også almindelige bygninger og boliger betragtes som arkitektur: "Ægteskabet mellem socialt engagement og faglig kvalitetsbevidsthed er nok det vigtigste i den nordiske tradition. Vor politiske og kulturelle historie gør det naturligt for os at se en forbindelse mellem form og indhold, mellem ideologi og samfund." (33) Disse overvejelser svarer nøje til den kulturelle betydning, som man i alle nordiske lande tillagde folkebibliotekerne i mellemkrigstidens formative år – og dermed biblioteksbygningernes udformning. En regional arkitekturforståelse er ligeledes udgangspunkt for Povl Abrahamsens *Den danske enkelhed. Et samfund og dets arkitektur* (34), hvor dansk arkitektur sættes ind i en national kulturhistorisk sammenhæng med vægt på bl.a. højskolebevægelsens betydning. Som forsidebillede er valgt LO-højskolen i Helsingør.

Den engelske arkitekturteoretiker Kenneth Frampton har udviklet det komplekse begreb „kritisk regionalisme” med 7 punkter, som ikke er manifestagtigt præcise, men snarere åbner op for forskellige fortolkninger. De 7 punkter præsenteres om afslutning af hans værk om den europæiske arkitekturhistorie efter 1750 *Modern architecture. A critical history* (35):

1. Den kritiske regionalisme er udtryk for en marginal praksis. Den bygger på den moderne arkitekturs arv, men forholder sig kritisk til denne.
2. I stedet for at betragte bygningen som et fritstående objekt ser den huset i sammenhæng med territoriet.
3. Arkitekturen skal lægge vægt på tektonik, ikke på scenografi
4. Arkitekturen skal være svar på de specielle krav grunden stiller, når det gælder terræn, lys og klima
5. Den kritiske regionalisme lægger lige så stor vægt på den taktile oplevelse som på den visuelle. Erfaring vigtigere end information
6. I den kritiske regionalisme skal arkitekten ikke lukke sig ind i en lokal kultur, men åbne sig for "fremmed" indflydelse
7. Den kritiske regionalisme blomstrer på de steder, hvor man er i stand til at undslippe "den universelle kulturs optimistiske angreb"

Central for Framptons teori er dialektikken mellem den regionale og den universelt moderne arkitektur og kultur. Den kritiske regionalisme forholder sig til stedets karakter i form af terræn, lys og klima, men er samtidig i stand til kritisk at indoptage moderne elementer. Den forholder sig kritisk til modernismen, men giver ikke afkald på modernismens progressive intentioner: "Critical regionalism has to be understood as a marginal practice, one which, while it is critical of modernization, nonetheless

still refuses to abandon the emancipatory and progressive aspects of the modern architectural legacy.” (36) Frampton skriver i indledningen til sin europæiske arkitekturhistorie efter 1750, som tager udgangspunkt i den franske oplysningsarkitekturs ”moderne gennembrud”, at han er påvirket af Frankfurterskolens kritiske teori, herunder kritikken af ”oplysningens mørke side” (37), som er underforstået i hans kritik af modernismen. Selve kapitlet om den kritiske regionalisme indledes af et langt citat af den franske fænomenolog Paul Ricoeur, som handler om forholdet mellem traditionelle kulturer og livsverdener på den ene side og den moderne videnskabelige, tekniske og politiske rationalitet på den anden: ”There is the paradox: how to become modern and return to sources: how to revive an old, dormant civilization and take part in universal civilization...” (38) Hvor Norberg-Schulz, der ligeledes er fænomenologisk inspireret, taler om „stedets ånd“, bruger Frampton begrebet ”place-form” om arkitekturens regionale forankring. Den ”marginale praksis” kommer bl.a. til udtryk i nordisk arkitektur, og Frampton nævner Jørn Utzons Bagsværd Kirke som eksempel.

Mens Kenneth Frampton – ligesom Frankfurterskolen - tager afstand fra massekulturen, indgår den som udgangspunkt for en række provokerende og sprogligt kreative arkitekturanalyser af Robert Venturi m.fl. Venturi udgav i 1966 bogen *Complexity and Contradiction in Architecture*, hvor han gjorde op med den modernistiske arkitekturs minimalisme, renhed og kedsommelighed. Bogen indledes af ”A gentle manifesto”, hvor Venturi bl.a. skriver om arkitekturens mening: ”I am for richness of meaning rather than clarity of meaning ... I prefer ”both-and” to ”either-or”, black and white, and sometimes gray, to black or white. A valid architecture evokes many levels of meaning and combination of focus. Its space and its elements become readable and workable in several ways at once ... More is not less.” (39) Den sidste formulering er en kommentar til Mies van der Rohes slagord for minimalismen: ”Less is more”. Venturi vendte senere tilbage med formuleringen ”Less is a bore”. I de følgende kapitler eksemplificerer han kompleksiteten i arkitekturhistorien med vægt på betydning og mening. I sidste kapitel vender han sig positivt mod den amerikanske samtidsarkitektur, som han forsvarer i forhold til Peter Blakes angreb i bogen ”God’s own Junkyard”. Hans fascination og forsvar kommer til fuld udfoldelse i den følgende bog fra 1972 *Learning from Las Vegas*, skrevet sammen med Denise Scott Brown og Steven Izenour. Her konfronteres modsætningen mellem den stilrene modernisme og massearkitekturen ironisk som modsætningen mellem ”the heroic and original” med ”the ugly and ordinary”. Et af bogens kapitler om komparativ metode stiller i forlængelse heraf spørgsmålet: ”Is boring architecture interesting?” (40) Ud over analyser af Las Vegas introducerer bogen uhyre mundrette og nyskabende begreber om bygningers måde at kommunikere på som f.eks. en ”and” eller et ”dekoreret skur”. En ”and” er en bygning, der kommunikerer ved selve sin udformning som f.eks. en restaurant, der serverer andesteg og er formet som en and. Et ”dekoreret skur” skiltes med sin aktuelle funktion. Vigtig for Venturi m.fl. er således arkitekturens sprog og evne til at kommunikere et budskab. En række diagrammer karakteriserer fart og bevægelse og størrelse af tegn og symboler i typer af historiske byrum, hvor Las Vegas og indkøbscenteret udmærker sig ved hierarkier af skilte, velegnede til at aflæse fra en bil i fart. ”If you take the signs away, there is no place. The desert town is intensified communication along the highway.” (41)

Kunsthistorikeren Lise Bek har beskæftiget sig med forskellige rumopfattelser i arkitekturhistorien frem til modernisme og postmodernisme. På baggrund af disse studier arbejder hun med 5 analyseaspekter i forbindelse med en rumligt orienteret analyse af arkitektur, hvis punkter her refereres delvist og har været brugt som inspiration (42):

1. Det formmæssige aspekt
  - a) Form og morfologi. Eks. murens flade/masse, rummets volumen, skabelse, afgrænsning og konstruktion
  - b) Orden. Eks. skala, proportion, rytme - aksialitet, symmetri, gentagelse, modstilling
2. Det praktisk-funktionsmæssige aspekt
  - a) Rumtype. Eks. stue, køkken, parterre-have eller rådhusplads. Brug og historisk udvikling
  - b) Rummets konkrete udformning i forhold til given funktion
Eks. kirkens opdeling i skib og kor
  - c) Rummets praktiske indretning (udstyr, møblering) i forhold til funktion, rumsammenhænge, adgangsforhold, dimensionering, antal mennesker
3. Det scenografisk-sociale aspekt
  - a) Sociale funktioner såsom repræsentativ/rekreativ, sakral/profan, militær/civil, offentlig/privat eller intim
  - b) Liturgier, ritualer, ceremonier som bestemmende for rummets "koreografering" af position og bevægelsesmønster
  - c) Sociale relationssystemer og konventioner, omgangsformer og livsstil. Ideologi og menneskesyn bag planlægningen
  - d) Stilen som scenografisk indikator. Eks. trappen som praktisk/repræsentativt element
4. Det ikonografisk-betydningsmæssige aspekt
  - a) Strukturel karakter: Plan- og rumformer. Eks. centralrum, kupler, hvælv
  - b) Billedmæssig og associationsskabende karakter. Eks. udsmykning
  - c) Stilen som betydningsbærer
5. Det visuelt-oplevelsesmæssige og æstetiske aspekt
  - a) Rumskabende faktorer som kunstnerisk-æstetiske virkemidler
  - b) Stilen som æstetisk udtryk
  - c) Brugerens indtræden og ophold i rummet
Deraf afledt indtryk og adfærd
  - d) Den synsmæssige opfattelse som kunstnerisk virkelighedsfortolkning

Undersøgelsen tager især udgangspunkt i de dele af arkitekturteorien, der beskæftiger sig med kommunikation, indhold og betydning.

Teoriapparatet er brugt heuristisk. Det har ikke været afgørende at efterprøve teoriernes egen konsistens, men at bruge elementer fra forskellige teorier for at stille spørgsmål og afsøge aspekter, mønstre og sammenhænge. (43)

Undersøgelsens erkendelsesinteresse er rettet mod større forståelse af de forskellige typer af biblioteksrum og deres sociale, kulturelle og æstetiske karakter. I forlængelse heraf ligger interessen i formulering af deres identitet og synliggørelse af deres kvaliteter. Til forståelsen af de konkrete biblioteksrum hører også interessen for forståelse af bibliotekernes placering i en større kulturel sammenhæng med inddragelse af historiske og internationale perspektiver.

Metode og dokumentation

Ud fra denne flerhed af teorier er der i selve undersøgelsen arbejdet med en række forskellige analysemetoder, svarende til forskellige typer af kilder. Vigtige kilder er de eksisterende biblioteksbygninger, som de fremstår i dag med eventuelle ombygninger og nyindretninger, og som er undersøgt bl.a. med inspiration fra Lise Beks kriterier, som ikke bruges mekanisk, men som udgangspunkt for analyser af biblioteksrummet som et praktisk offentligt brugsrum. Derudover omfatter kilderne trykte materialer, især nyere og ældre faglitteratur samt relevante tidsskrifter, skriftlige arkivalier samt dokumentation i form af fotografier, planer og tegninger. Der er så vidt muligt valgt samtidige fotografier, og hvor det har været muligt, er der ved udvalget taget hensyn til, at fotografierne ud over bygningsmæssige helheder og detaljer også viser sociale situationer. En del af dokumentationen gengiver dermed bibliotekernes hverdagsliv og får tilsvarende præg af ”visuel bibliotekshistorie.” Der er foretaget en række interviews med nøglepersoner, bl.a. Sven Plovgaard og Elisabeth Lylloff, samt besøg med iagttagelse og dokumentation af eksisterende anlæg, bygninger og udsmykninger.

Fælles for disse metoder er forskellige former for kvalitativ indholdsanalyse i form af fortolkninger og aflæsninger af kildematerialet. Teorier og metoder er forsøgt anvendt heuristisk, balanceret og med respekt for kildematerialet, andre perioders selvopfattelse og aktørernes forudsætninger. Der er lagt vægt på at undersøge overordnede samfundsmæssige, politiske og lovgivningsmæssige forhold som baggrundsfaktorer, men også at undersøge andet end lovgivningsmæssige aspekter og centralt placerede aktører inden for lovgivning og administration. Det har derfor været vigtigt at inddrage sociale og kulturelle bevægelser, mæcener, formidlere, innovatorer og andre ildsjæle. Det har været væsentligt at undersøge samspillet mellem den samfundsmæssige udvikling og innovatorer blandt både arkitekter og bibliotekarere, som har været igangsættere med nye ideer og initiativer.

Den centrale del af feltets faglitteratur er gennemgået i forbindelse med forskningsoversigten. En række værker bruges både som faktuelle oversigter og som kilder til forskellige perioders synspunkter. Derudover er inddraget mere afgrænsede værker, f.eks. lokale bibliotekshistorier eller biografier, som har kunnet belyse særlige aspekter.

Helt centralt for undersøgelsen er fagtidsskrifternes offentlighed. Ud fra fagtidsskrifter som *Bogsamlingsbladet*, *Bogens Verden*, *Bibliotekspressen*, *Arkitekten og Arkitektur DK* har det været muligt at følge de forskellige diskursive niveauer samt at opbygge en registrant med væsentlige oplysninger i pålidelig form. Det har været muligt nuanceret at følge de forskellige perioders holdninger til biblioteksbyggeri ud fra både arkitektoniske og biblioteksfaglige synspunkter. Størst betydning - og størst og mest detaljeret dækning - har biblioteksbyggeriet haft i den biblioteksfaglige diskurs, men vigtige oversigtsartikler findes i arkitekturtidsskrifterne. Desuden er de mange udgaver af bibliotekstekniske lærebøger vigtige kilder til forskellige perioders normative biblioteksopfattelser.

De fundne artikler og anmeldelser er undersøgelsens primære kildemateriale. De danner både grundlaget for en empirisk orienteret registrant over danske folkebiblioteksbygninger 1775-1943 og for en kvalitativ analyse af biblioteksbyggeriets forudsætninger, udformning og modtagelse ud fra de synspunkter, der kommer til udtryk i disse centrale faglige tidsskrifter. Omtalerne i *Bogens Verden* frem til ca. 1980 og i *Bibliotek 70* og *Bibliotekspressen* i de seneste årtier er samtidig en glimrende kilde til "receptionen" af biblioteksbygningerne og dermed til forskellige perioders syn på kulturpolitik og biblioteksindretning eller formuleret mere teoretisk "biblioteksfeltets diskurs". Især i mellemkrigstiden er receptionshistorien vigtig for forståelsen af biblioteksbyggeriets forudsætninger.

Registranten er en kronologisk fortegnelse over danske folkebiblioteker, der er bygget, indrettet eller væsentligt ombygget i perioden fra 1775 til 1943. Dens omfang er udvidet flere gange. Registranten tog oprindelig afsæt i den første selvstændige nybyggede folkebiblioteksbygning i Køge fra 1919. Derefter udvidedes med Stationsbyudstillingens bibliotek fra 1909 og senere med det første nybyggede folkebibliotek i Køge fra 1899 sammen med byens museum. Ved at føre registreringen tilbage til P.F. Suhms Bibliotek fra 1775 og det Classenske Biblioteks klassicistiske bygning fra 1796 skabes der forbindelse mellem bibliotekernes placering i 1700-tallets statsborgerlige oplysning og forrige århundredskiftes folkeoplysning. Selv om Suhms og Classens biblioteker ikke var folkebiblioteker i moderne forstand, åbnede de sig mod en større offentlighed og var præget af tilsvarende oplysningsforestillinger som de første folkebiblioteker fra begyndelsen af det 20. århundrede. Det bliver ligeledes muligt at følge udviklingen af det 19. århundredes købstadsbiblioteker frem til de første nybyggede folkebiblioteker. Det nittende århundredes mange små sognebogsamlinger med varierende levetid i forhåndenværende lokaler er derimod ikke medtaget i registranten. Det samme gælder de mange forskningsbiblioteker, specialbiblioteker, foreningsbiblioteker og private biblioteker. Folkebiblioteker på landet medtages, efterhånden som de indgår i tidsskrifternes omtaler. Registranten tænkes ført frem til nutiden.

Samtlige årgange af følgende biblioteksfaglige tidsskrifter er gennemgået både ud fra Dansk Tidsskriftindeks og senere Artikelbasen samt gennemset: *Bogsamlingsbladet*, *Bogvennen*, *Bogens Verden*, *Bibliotek 70*, *Bibliotekspressen*, *Danmarks Biblioteker* samt *Scandinavian Public Library Quarterly*. Følgende tidsskrifter er inddraget gennem Tidsskriftindekset og Artikelbasen: *Arkitekten*, *Arkitektur DK*, *Bygmesteren* og *Filibussen*. Med henblik på registranten er tidsskrifternes materiale suppleret med

oplysninger fra H. Hvenegaard Lassen: *De danske folkebibliotekers historie*, Carl Jørgensens: *Danske biblioteksbygninger* og på Internettet Guide til kunst og arkitektur i de danske folkebiblioteker <http://www.folkebiblioteker.dk>

Registranten er undersøgelsens empiriske basismateriale. Med sine omkring 250 poster giver den både mulighed for overblik over dansk folkebiblioteksbyggeri og for specialundersøgelser af særlige perioder, typer af biblioteker, projekterende arkitekter, udsmykninger og kunstnere. Særlig interessante er hele den registrerede periodes 51 nybygninger, som især afspejler udviklingen af forskellige biblioteksidealere. Forskningsbiblioteker og specialbiblioteker indgår ikke i registranten, men er inddraget i den generelle undersøgelse. En undtagelse er Statsbiblioteket, der som overcentral har haft et nært samarbejde med folkebibliotekerne og i øvrigt i begyndelsen havde rollen som ”en Slags Folkebibliotek”. (44)

Registranten er tilstræbt fuldstændig og korrekt i forhold til sine kilder. Den er ikke fuldstændig og korrekt i den forstand, at den omfatter samtlige bygninger, der i kortere eller længere tid har været indrettet som folkebiblioteker. Samlet har de registrerede biblioteker udgjort det univers af biblioteker, som har været fagligt synlige i en både arkitektonisk og bibliotekarisk sammenhæng og netop derved har været en del af den faglige diskurs.

Også i øvrige forhold er registranten afhængig af korrektheden i artiklernes og anmeldelsernes oplysninger. Der kan teoretisk være uoverensstemmelser i forhold til mere primære kilder som beslutningsreferater, byggeregnskaber, tegninger el.lign.

Registranten omfatter både bygninger, der er nyopført som biblioteker, samt bygninger, der efter opførelsen er ombygget og indrettet til biblioteksbrug og endelig større og væsentlige ombygninger og tilbygninger. Især nybygningerne er kilder til samtidens biblioteksopfattelse, men også ombygninger og nyindretninger kan være interessante, både arkitektonisk og i forhold til bibliotekernes geografiske udbredelse. Afhængigt af kilderne indeholder registranten oplysninger om de enkelte bibliotekers opførelses- og indvielsestidspunkt. Efter ombyggede bibliotekers navne er i parentes angivet bygningens tidligere anvendelse. Der er om muligt oplysning om bygningens arkitekt samt navnene på bibliotekarere eller andre personer, som har været aktive i forbindelse med bibliotekets etablering. Særlige lokaler som studiekredslokaler, foredragssal og bibliotekarbolig er nævnt.

Udsmykninger er medtaget, også selvom de er udført senere end indvielsestidspunktet, ligesom kunstnere og andre, der har medvirket ved særlige indretningsopgaver som f.eks. farvesætning. De biblioteker, der er blevet opført efter udskrivning af en arkitektkonkurrence, har fået en speciel markering. Også her er der tale om forhold, hvis korrekthed afhænger af artiklernes og anmeldelsernes oplysninger.

Takket være det gode kildemateriale har det været muligt at skabe dette overblik over dansk biblioteksbyggeri, som ville have været vanskeligt at opnå for andre bygningstypers vedkommende, hvor der kan være tale om langt flere bygninger som

f.eks. skoler eller bygninger som f.eks. museer, teatre og biografer, hvor der ikke eksisterer et tilsvarende homogent anmeldelsesmateriale. I forhold til mange større lande er der ligeledes tale om et overskueligt univers.

Ud over de trykte materialer er der gennemgået arkivalier i Rigsarkivet, Biblioteksstyrelsens Arkiv, Samlingen af Arkitekturtegninger på Danmarks Kunstbibliotek og Danmarks Biblioteksskoles Bibliotekshistoriske Samling, som bl.a. har overtaget Bibliotekstilsynets historiske udklipssamling. I Rigsarkivet er der især arbejdet med materiale omkring Landsudstillingen og Biblioteksmødet i 1909. I Biblioteksstyrelsens Arkiv findes en række mapper med historiske byggesager og tegninger. I Samlingen af Arkitekturtegninger er der søgt på "bibliotek" og en række kreative ordforbindelser omkring "bibliotek", "hovedbibliotek", "kulturhus", "kulturcenter" m.fl. De fundne tegninger er gennemset, herunder konkurrenceforslag, der ikke er præmierede eller realiserede. I forbindelse med fremfindning af konkurrencebetingelser er både Samlingen af Arkitekturtegninger og Akademisk Arkitektforening konsulteret. I øvrigt er få konkurrenceprogrammer bevaret. I Biblioteksskolens eget arkiv er søgt i Avisudklipsarkivet og Billedarkivet. Søgning i Bibliotekstilsynets samling af avisudklip på udvalgte biblioteker som f.eks. Nyborg har givet muligheder for at inddrage bredere synspunkter end de mere fagligt og professionelt orienterede vurderinger, der kommer til udtryk i arkitektur- og bibliotekstidsskrifterne.

Desuden har ca. 25 biblioteker været besøgt på grund af særlige udformninger eller udsmykninger, og det visuelle indtryk er uddybet gennem samtaler og interviews med bibliotekspersonalet. Undersøgelsen kunne have uddybet oplevelsesaspektet for den nyere tids vedkommende med flere interviews med nulevende beslutningstagere, arkitekter, personale og brugergrupper. Dette er fundet for omfattende og kunne få karakter af en ny undersøgelse. For at kompensere er der inddraget enkelte erindringer og beretninger som Harald Herdals *En bibliotekslåners vandringer* (45) om Herdals egne bibliotekserfaringer og Valdemar Rørdams *En Høstrejse* (46) om en rejse til danske folkebiblioteker i 1930.

FORUDSÆTNINGER FOR DET 20. ÅRHUNDREDES DANSKE FOLKEBIBLIOTEKSBYGGERI

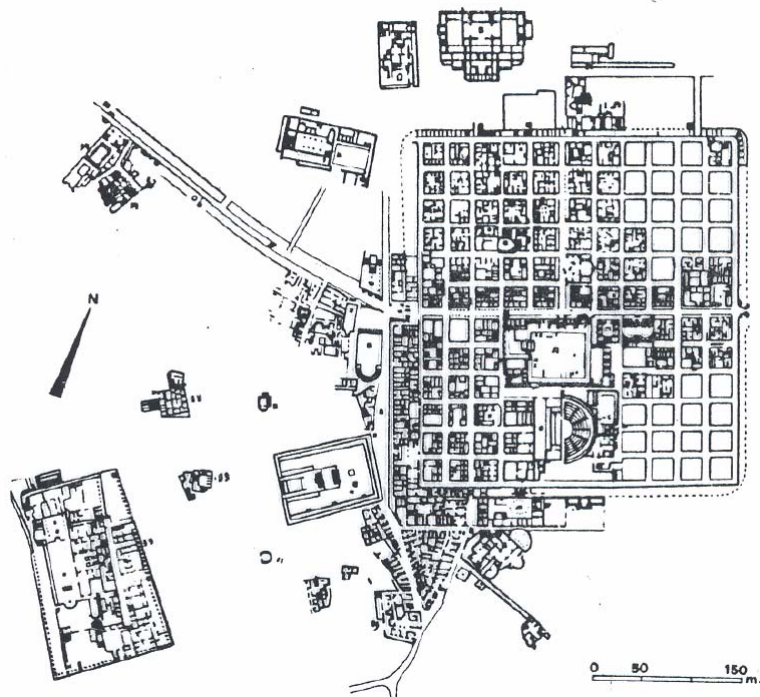
Antikkens, middelalderens, renæssancens og barokkens biblioteker

Folkeoplysningens og folkebibliotekernes forudsætninger kan føres tilbage til oplysningstiden og dens biblioteksvisioner, som i deres klassiske udformning hentede inspiration fra forestillingen om antikkens store biblioteker i Middelhavsområdet, f.eks. Alexandria og Rom. Det skønnes, at der i Rom har eksisteret op til 29 offentlige biblioteker, som antages at have indeholdt papyrusruller og pergamentbøger. De har sandsynligvis overvejende fungeret som præsensbiblioteker. En indskrift angiver, at bibliotekarerne har aflagt ed på ikke at låne bøgerne ud, men omvendt kendes der fra andre biblioteker eksempler på udlån. Bibliotekerne lå ofte sammen med badeanlæg eller sammen med et forretningscenter som Trajans Forum med to symmetriske biblioteksrum på hver sin side af Trajansøjlen.

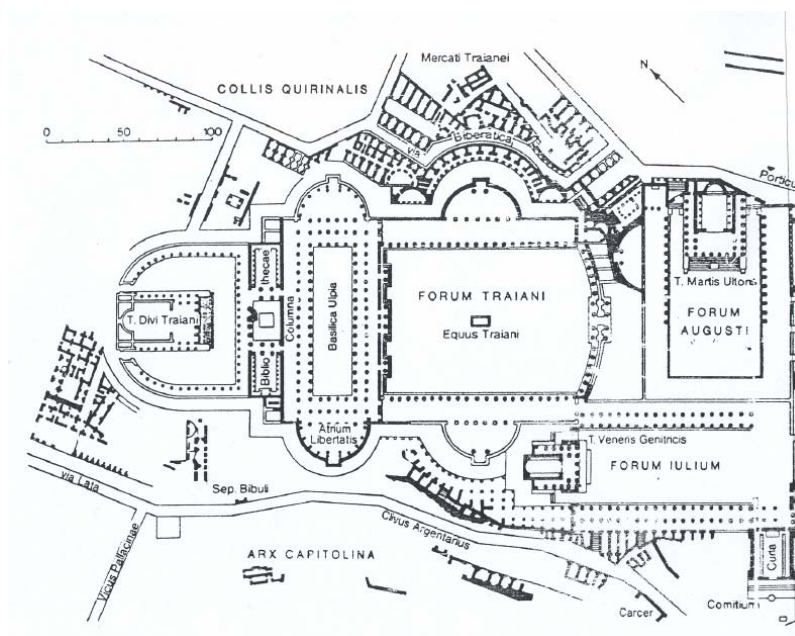
De første biblioteker var typisk bygget sammen med templer, og bibliotekerne bibeholdt et sakralt præg med opstilling af en gudestatue eller guddommeliggjort skikkelse midt for rummets bagvæg. Den romerske arkitekturteoretiker Vitruvius anbefalede, at bibliotekerne – ligesom templer – orienterede sig mod øst for at drage nytte af morgensolen, men hans anbefaling slog ikke igennem. Bibliotekernes beliggenhed har i højere grad været afhængig af pladsforholdene de enkelte steder. Det typiske bibliotek har bestået af en facade med stoa eller portikus efterfulgt af en række søjlebårne rum med nicher. Antikkens biblioteker kun har dog kun efterladt sig arkæologiske spor. Velbevarede ruiner findes i bl.a. Ephesos i Tyrkiet og Timgad i Nordafrika.(1) Biblioteket i Pergamon er tilsyneladende det ældste græske bibliotek, som det har været muligt at spore arkæologisk. Udgravninger har vist, at biblioteket var indrettet i en stor søjlehal med mindre magasinrum. (2)

Flere biblioteksrum og – bygninger fra middelalderen og renæssancen er derimod bevaret. Middelalderens bibliotekslokaler mindede om nutidens kirkerum, hvor menigheden sidder på bænke med en lille hylde til salmebogen. Tilsvarende sad de læsende på rækker efter hinanden ved pulte med fastlænkede bøger. Som eksempel kan nævnes det senmiddelalderlige Biblioteca Maletestiana fra 1447-52. (3)

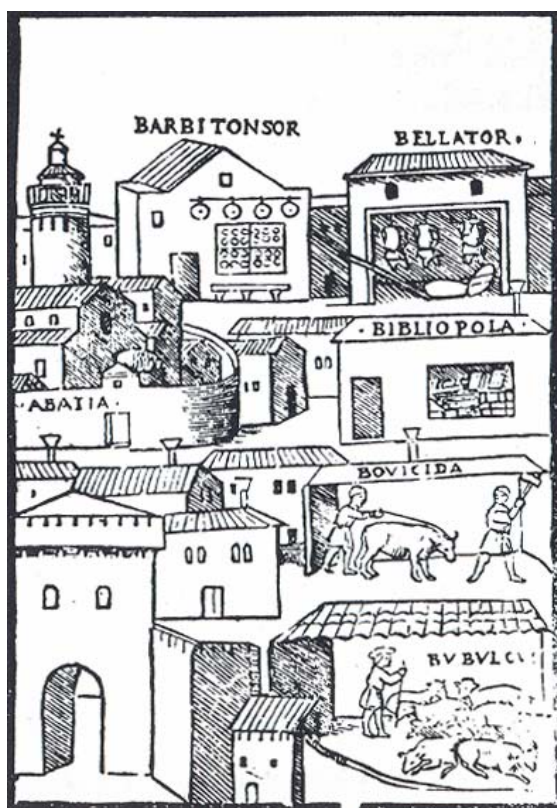

Timgade fra ca. 100 e. Kr. med biblioteket som det åbne rum i anden blok ad hovedgaden i nordøstlig retning. Det er nærliggende at forbinde bibliotekets rum med byens rum med mange forskellige kvarterer, funktioner og informationer.

Trajan's Forum, hvor biblioteket fra 107-113 e. Kr. var placeret i et sammenhængende byrum som datidens forretnings- og kulturcenter.

Typisk for middelalderens biblioteker var klosterbiblioteket, hvor kristendommens skrifter, antikkens filosofi og vigtige historiske værker overlevede i ofte meget smukke afskrifter. Afskrivningen havde så stor betydning, at der til klosterbibliotekerne typisk var knyttet et "scriptorium". I skønlitterær form har Umberto Eco fortolket disse lukkede biblioteker og bibliotekarens rolle som vogter af viden: "Forstår I, broder William, sagde abbeden, "for at virkeliggøre det store og hellige værk, der kaster glans over disse mure," - her pegede han på den mægtige Tårnbygning, som man kunne skimte fra cellens vinduer, og som hævede sig højt op over selve klosterkirken, "har fromme mænd i århundreder arbejdet her under jernhårde regler. Biblioteket er blevet til efter en plan, som blev holdt skjult for alle i århundreder, og som ingen munk er kaldet til at kende. Kun bibliotekaren har fået hemmeligheden at vide af den foregående bibliotekar og har givet den videre til bibliotekarmedhjælperen i levende live ... Kun bibliotekaren er beføjet til at kende og til at gå omkring i bøgernes labyrint. Han alene ved, hvor bøgerne findes, og hvortil de skal bringes tilbage. Han alene er ansvarlig for deres bevarelse. De andre munke arbejder i skriptoriet og har kendskab til kataloget over de bøger, der findes i biblioteket. Men et katalog over titler siger ofte meget lidt, og kun bibliotekaren ved, afhængig af bogens placering og af dens tilgængelighed, hvilke slags hemmeligheder, sandheder eller løgne, den indeholder. Han alene bestemmer hvordan, hvornår og om den skal udlånes til den munk, der spørger efter den, og undertiden efter at have rådført sig med mig. Thi ikke alle sandheder er for alles ører, og ikke alle løgne kan gennemskues som sådanne af en from sjæl ..." (4)

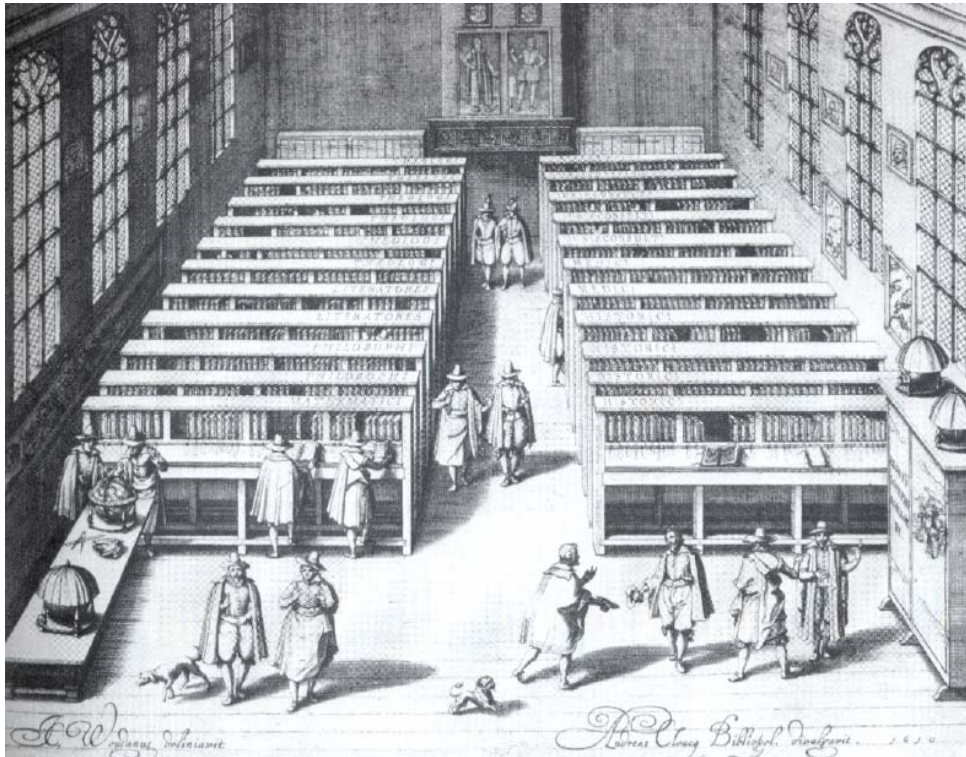

Bibliopola midt i byens livsverden. Venedig, 1533.

I renæssancen skete der som allerede nævnt i forbindelse med omtalen af Gabriel Naudé's biblioteksvejledning en gradvis åbning af bibliotekerne. Med bogtrykkerkunstens nye muligheder for håndværksmæssig produktion af flere eksemplarer voksede mængden af bøger. Nye typer biblioteker opstod i forbindelse med universiteter og private mæceners og fyrsters samlinger. Typisk for indretningen var læsepulte i båse med de lænkede bøger. Som eksempler på renæssancens mæcenbiblioteker kan nævnes Mediciernes Biblioteca Mediceo Laurenziana i Firenze, udformet af Michelangelo 1523-71, som er et aflangt perspektivisk rum med læsepulte med tilhørende bøger. Biblioteket betragtes som Vestens første åbne bibliotek efter antikken. Bemærkelsesværdigt er det manieristiske forrum med trappen uden afsluttende gelænder og søjler, der ikke bærer. Trappen kan tolkes som en opstigen til en litterær og intellektuel verden, men uden markering af magt. Af andre biblioteker fra perioden kan nævnes Sansovinos Bibliotek med monumental facade ud mod Marcuspladsen i Venedig, fuldført af Scamozzi i 1583. Biblioteket var som "publica libraria" åbent for alle boginteresserede. Det indre var udsmykket med væg- og loftsmalerier af Tizian, Tintoretto og Veronese, der allegorisk fremstillede antikkens forfattere og filosoffer. På universitetsbiblioteket i Leiden fra 1610 var læsepulte og lænkede bøger systematisk inddelt efter de syv videnskaber i kundskabens hus. (5)

Biblioteca Mediceo Laurenziana fra 1523-71.

Universitätsbibliothek i Leiden fra 1610 med länkede bøger inddelt i syv videnskaber.

I København oprettedes Universitätsbibliothek som det første institutionaliserede nordiske bibliotek i 1482 tre år efter selve universitetets grundlæggelse i 1479. Det skete gennem en bog gave fra universitetets vicekansler magister Peder Albertsen til De frie videnskabers Fakultet. Størrelsen af bog gaven kendes ikke. Efter at biblioteket havde haft til huse forskellige steder, bl.a. i Helligåndshuset, flyttede det i 1554 til første stokværk af "Liberihuset" med beliggenhed lige ud til Frue Plads, svarende til placeringen af universitetets nuværende hovedbygning. Denne Danmarks første biblioteksbygning eksisterer således ikke længere. Der var tale om et anseligt grundmuret hus med to gavle og to kviste i renæssancestil. Den nederste etage blev benyttet til auditorium, den øverste i hele sin udstrækning som bogsal. Bøgerne stod i skabe med seks hylder, lukket med fløjdøre. Fra 1603 tales om et øvre og nedre bibliotek, hvilket tyder på, at biblioteket var udvidet med et lokale i nederste etage eller andetsteds. Mens dette bibliotek sandsynligvis især har været benyttet af universitetets lærere, oprettedes i 1556 ved en gave på 178 bind fra toldereren Frands Villumsen "Frands Tolders Liberi" eller "Bibliotheca Franciscana". Dette bibliotek var fortrinsvis beregnet på "fattige studenter, degne og præster og i det hele taget paa at være offentlig tilgængelig" (6) og var således i princippet Danmarks første offentlige bibliotek. Hertil kan føjes, at den akademiske verden udgjorde hovedparten af den del af befolkningen, der kunne læse. Biblioteket havde til huse på et af universitetets lofter. Om dette bibliotek vides mere om indretningen. Lokalet opfyldtes af tolv pulte, mærket A-M, og oven på hver pult stod en række bøger, fæstnede med jernkæder. Til pultene hørte en trebenet stol. (7)

Liberihuset som en del af det daværende universitetskompleks ved Frue Plads.

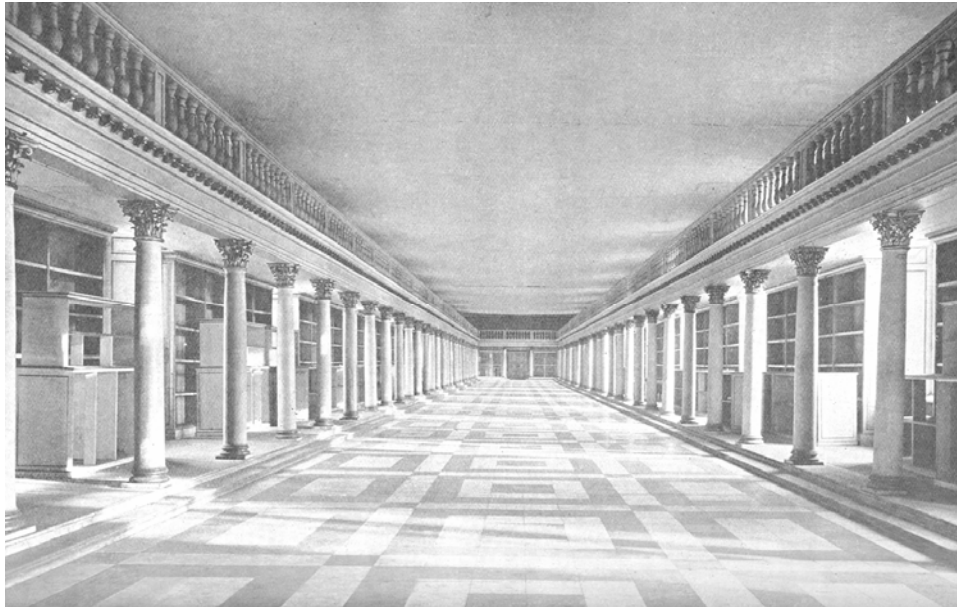
Denne nøgterne bibliotekstype videreudvikledes med barokkens fyrstelige pragtbiblioteker, hvor selve præsentationen af samlingen af bøger og andre genstande fik større betydning. Typisk for denne periode var „salsbiblioteket“, hvor bøgerne opstilledes på reoler langs væggene, ofte med gallerier i flere etager i højloftede rum, hvor loftet udformedes som en uendelig blå barokhimmel med malede balustrader langs kanterne. En lanterne med lysindfald kunne symbolisere forbindelsen med det store univers. Salen udgjorde et stort repræsentativt rum i midten med få eller ingen arbejdsborde. Ofte fandtes både en jordglobe og en himmelglobe som symboler på universel viden om jorden og rummet. Bøgerne opstilledes både efter emner, som markeredes af statuer af musen, som kunne ses som en fortsættelse af antikkens gudestatuer, eller busten af kendte forfattere eller forskere. Derudover opstilledes de efter format, således at de største og tungeste bøger anbragtes nederst og de mindste øverst. Til disse biblioteker hørte ofte stiger til de højeste reoler, spiraltrapper i flere etager og døre udformet som reoler. Et fornemt eksempel på denne bibliotekstype er ”Prunksaal” i det kejserlige hofbibliotek, som opførtes af Johann Bernhard Fischer von Erlach 1722-26 i Wien. Fischer von Erlach tegnede også Wiens Karlskirche. Det fire etager høje og kirkeagtige rum har som grundplan et langskib med den ovale kuppelsal som tværskib. To korinthiske søjlepar i rummets fulde højde understreger bibliotekets størrelsesforhold. Et rigt udkåret trægalleri indeholder reoler og nicher til statuer. Talrige glober understreger bibliotekets universalitet. Over den malede

Europas største barokke salsbibliotek Prunksaal i Wien fra 1722-26.

balustrade ses motiver fra skolen i Athen, og i barokhimlens skyer ses græske guder, gudinder og musen. Karl den 6. gjorde biblioteket offentligt tilgængeligt med undtagelse af f.eks. ignoranter og lediggængere. Som andre eksempler kan nævnes det ovale biblioteksrum med stort lysindfald i Wolfenbüttel fra 1706-10, hvor filosofen Leibniz var bibliotekar, og det cirkelrunde Radcliffe Library fra 1739-49 i Oxford. Også klosterbibliotekerne nyindrettedes i tidens stil. Indretningen varierede fra overdådigt udsmykkede barokke biblioteksrum med mørke træsorter og brune forgyldte læderbind til lysere og mere æstetisk raffinerede rokokoprægede rum med hvide reoler og hvide skindbind, hvor interiørets og bogryggenes forgyldninger spillede sammen som f.eks. i Benediktinerordenens klosterbibliotek i Admont. (8)

I Danmark fik Det kongelige Bibliotek og Det kongelige kunstkammer sin egen bygning i 1673. Bygningen, som ligger over for Christianborg som en del af Rigsdagsgården, rummer i dag det nuværende Rigsarkiv. Initiativet til Kunstkammerbygningen blev taget i 1665 af Frederik III, som var en ivrig samler af sjældne genstande, kunstværker og bøger. Som arkitekt valgtes kongelig bygmester Albert Mathiesen, som døde i 1668, hvorefter bygningen fuldførte af Thomas Walgensteen. Den ene side af bygningen vendte ind mod slottet. Den anden vendte ud mod Christian IV's krigshavn, flankeret af Proviantgården og Tøjhuset. Havnen var anlagt 1599-1604 med en dybde på ca. 4 meter og var en af Europas på daværende tidspunkt mest moderne krigshavne. I Kunstkammerbygningen havde feltartilleriet til huse i underetagen. Det kongelige Bibliotek lå i mellemetagen eller beletage og Det kongelige Kunstkammer i overetagen. Bygningens ydre var præget af en nøgtern, næsten anonym barokstil uden pynt. Til gengæld udsmykkedes det indre.

Det kongelige Biblioteks oprindelige barokke bogsal med galleri fra 1673 fotograferet efter flytningen af bibliotekets bøger til den nye bygning i 1906.

Gulvet i den 78 meter lange, 11 meter brede og 6 meter høje bibliotekssal var belagt med sorte og hvide marmorfliser i rektangulært mønster. Langs salens fire vægge løb et galleri båret af 66 søjler med gyldne korinthiske søjlehoveder og malet, så de illuderede ædle stensorter. De mange søjler fremhævede ligesom fliserne rummets perspektiviske karakter. 36 søjler var malet som rød porfyr, 30 var grønmarmerede. De to gange fire røde søjler i hver ende understregede rummets afslutning. For enden af rummet var ligeledes som point de vue placeret en buste af bibliotekets grundlægger Frederik den III, flankeret af to glober. Søjler og reoler var anbragt på et podium et par trin over marmorgulvet. På galleriet, hvor der også var reoler langs væggene, var balustraden malet blåsort. (9) De mørke farver og de mange bogbind af særligt brunt kalvelæder med sorte stænk og med Frederik den III's forgyldte monogram F 3 på ryggen har fremhævet rummets barokke og repræsentative karakter. I løbet af 1700-tallet maledes bibliotekssalen i lysere farver. (10) Laurids de Thurah skrev begejstret om biblioteket i *Hafnia Hodierna* fra 1748: "...det prægtige kongelige Bibliotek forvares i det andet stokværk af Bygningen, i en sal, der indtager hele Husets Længde og Bredde ... Fra den ene Ende af Salen til den anden er i Midten langs igennem en bred Gang, hvis Gulv meget zirligt med de skønneste og fineste sorte og hvide Marmorfliser er belagt..." (11) Fundne tegninger viser, at forbilledet for biblioteket var Mazarins bibliotek i Paris, som var et af tidens mest moderne biblioteker i Europa, færdiggjort få år forinden. (12) Det er oplagt at forbinde barokkens og rokokoens repræsentative salsbiblioteker med fyrstehoffernes feudale og pragtudfoldende offentlighedsformer, men både samlinger, opstilling og symboler fik i stigende grad oplysende og videnskabelige formål. I arkitektursammenhæng er Det kongelige Bibliotek interessant i to henseender: Som bygning og som samtidens specialbibliotek om arkitektur og byplanlægning til brug for de store kongelige byggerier og anlæg. Det kongelige Bibliotek blev offentligt tilgængeligt i 1793.

Også Universitetsbiblioteket fik med flytningen i 1652 til loftet af Trinitatis kirke en egentlig bibliotekssal, sandsynligvis udformet af kirkens arkitekt Hans Steenwinkel den Yngre eller murermester Jørgen Scheffel. Biblioteket blev dermed en del af Trinitatis Komplekset, som omfattede en treenighed bestående af kirke, observatorium og bibliotek, svarende til tro, iagttagelse og viden, forbundet af spiraltrappens opadstigende bevægelse mod en større erkendelse og en højere verden. Treenigheden afspejlede samtidig renæssancens enhed mellem kristendom, naturvidenskab og humanisme. Som et datidigt kulturhus havde bygningen dermed ligesom Kunstammerbygningen flere funktioner. Biblioteket havde samme udstrækning som kirkerummet, nemlig en længde på ca. 54 meter og en bredde på ca. 19 meter. (13) Indgangen foregik fra Rundetårns snoede trappe. En samtidig beskrivelse af biblioteksrummet lyder: "Over denne Hvælvning er et Gemak, lige saa lang og bred som Kirken, med mange Vinduer paa, hvis Loft er farvet gult, og Bjælkerne røde anstrøgne ... naar man der indkommer, da er at se paa begge Sider store Bogskabe og et langt bord rødt anstrøgen med bænke hos og er hvert bogskab, med 4 døre afdelet, de tvende øverste døre er med Staaltraad bedækket, at man kan se Bøgerne som derinde staar ..." (14) I skabene var bøgerne således delvist synlige og i øvrigt ordnet efter donationer. Til biblioteket hørte også en globus og et kunstur, der kunne spille salmer. Særlig interessant var en læsemaskine eller et "læsehjul", hvor man kunne have mange bøger liggende opslået til brug på en gang. "En kunstfærdig og mesterlig Bogreol fanger snart de indtrængendes Blik. Den er drejelig og kan svinge rundt som et Hjul, saa at de Bøger, som ligger paa Hylderne, selv om man drejer dem en hel Omdrejning, og derved bytter om paa de øverste og de nederste, bliver liggende paa deres Plads." (15)

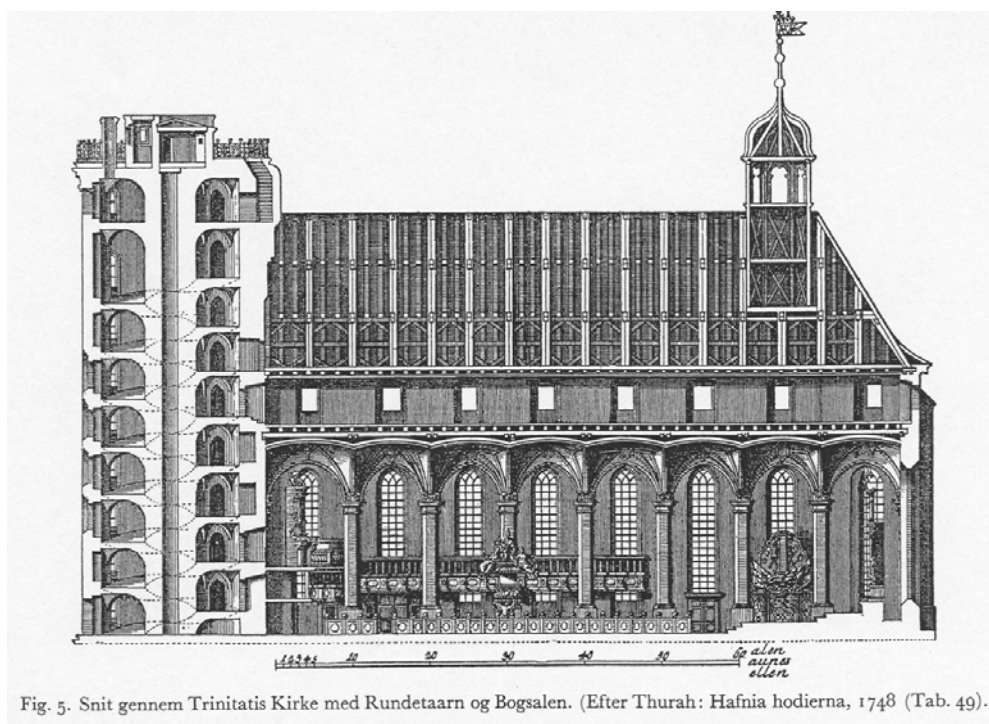
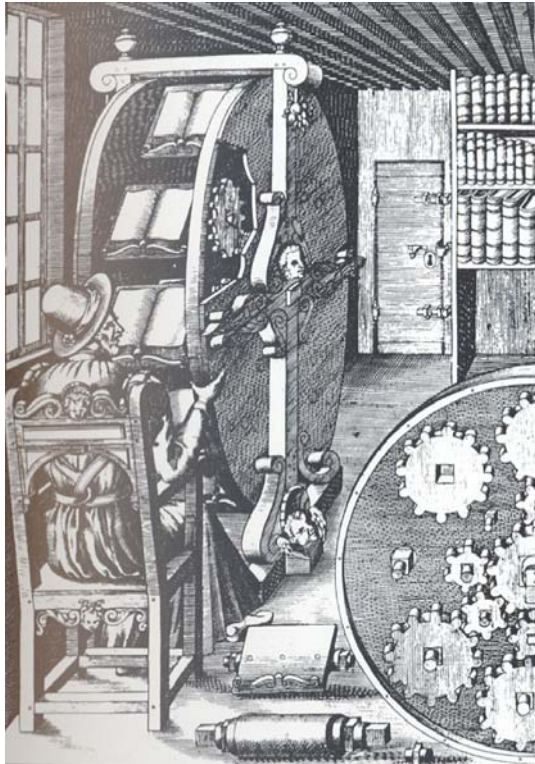

Fig. 5. Snit gennem Trinitatis Kirke med Rundetaarn og Bogsalen. (Efter Thurah: Hafnia hodierna, 1748 (Tab. 49).)

Trinitatis Komplekset med kirke, bogsal og observatorium forbundet af Rundetårns spiraltrappe.

Læsehjul som praktisk hjælpemiddel i Universitetsbiblioteket.

Ved den store brand i 1728 gik næsten hele biblioteket tabt, og både indretning og samlinger måtte fornyes. Biblioteket mistede samtidig sin status som nationalbibliotek. Det fortsatte dog som universitetsbibliotek med en stor sal, der tjente både som bogmagasin, læseværelse, udlånslokale og kontor for personale. (16) Fra 1777 gennemførte bibliotekets leder professor Abraham Kall, der havde været i Göttingen, en reform af bibliotekets indretning, hvor læseværelse og kontor udskiltes som særlige rum, og hvor skabe erstattedes af hylder. Fra 1788 blev der også mulighed for udlån til universitetets studerende, måske under påvirkning fra P.F. Suhms bibliotek, der fra 1775 var et offentligt udlånsbibliotek i nutidig forstand, dog finansieret af Suhm selv som mæcen uden offentlig støtte. (17)

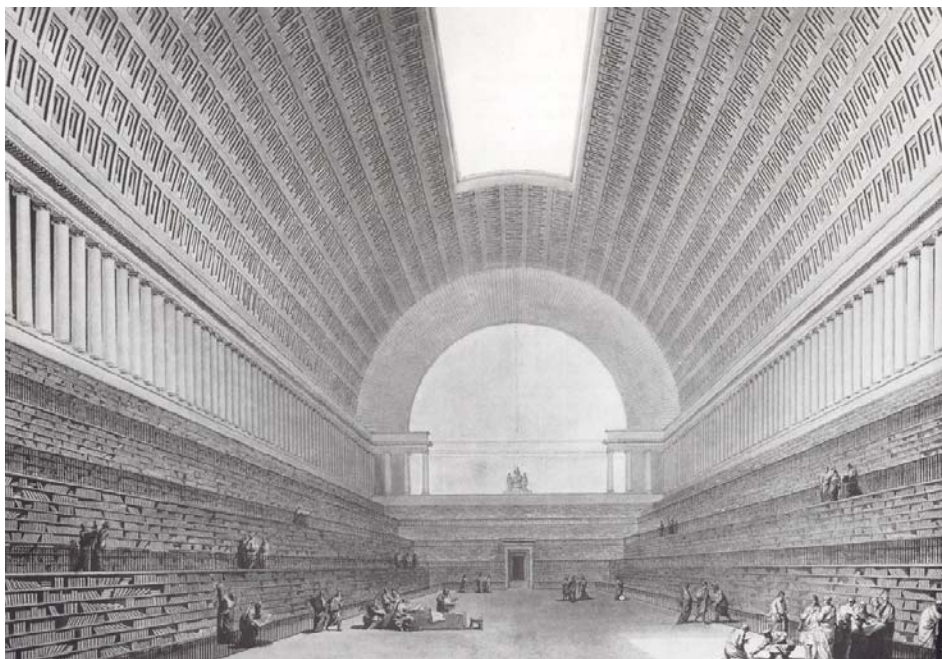
Begge disse store biblioteker var tidstypiske aflange salsbiblioteker, og begge bestod i høj grad af enkeltsamlinger af bøger, som var erhvervet enten som gaver eller gennem køb, og som påvirkede bibliotekernes opstilling af bøgerne. Til gengæld var der stor forskel på den praktiske indretning og benyttelse. Det kongelige Bibliotek var et fornemt udstyret og repræsentativt fyrstebibliotek med en samling, der afspejlede den enevældige fyrstes behov for bøger om statsledelse, krigskunst og ikke mindst arkitektur og byplanlægning til brug for kommende byggerier. Universitetsbiblioteket var derimod fra starten et professoralt håndbibliotek omkring det rødmaalede arbejdsbord. Under påvirkning af oplysningstidens idealer og offentlighedsformer udviklede de sig begge i retning af videnskabelige brugsbiblioteker.

Oplysningstidens biblioteker og projekter

I løbet af det syttende og attende århundrede voksede det læsende publikum og antallet af bøger. Bøgerne blev samtidig mindre og mere håndterlige. De tunge folianter erstattedes af oktaver. Videnskabelige, litterære og politiske tidsskrifter dukkede op. Kendte eksempler fra England er *The Tatler* fra 1709-11 og *The Spectator* fra 1711-12 med oplag på mellem 3000 og 4000. Som den første dagsavis udkom *The Daily Courant* i 1702 dagligt med et enkelt ark. Tidsskrifter og aviser var sammen med de engelske kaffehuse og censurens ophævelse vigtige forudsætninger for skabelsen af en ny borgerlig offentlighed.

I Frankrig udkom *Encyclopédie ou dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers par une société de gens de lettres* i perioden 1751-72 med 17 tekstbind og 11 planchebind. Den store franske encyklopædi var et forsøg på at indsamle og formidle al tilgængelig menneskelig viden. Den var samtidig ræsonnerende i den forstand, at den tog stilling til denne viden ud fra oplysningsfilosofiske synspunkter, formuleret af den uafhængige kreds af bidragydere. I den franske menneskeretighedserklæring fra 1789 fremhævedes retten til frit at meddele andre sine tanker og meninger som en af menneskets dyrebareste rettigheder.

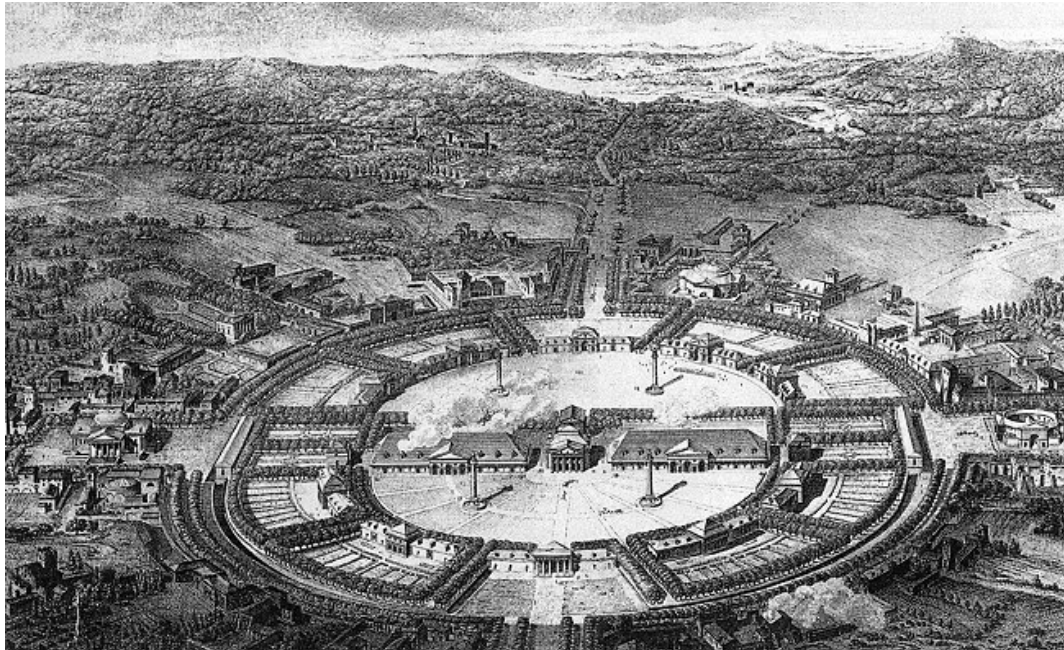
Især i Frankrig fik oplysningsideerne et arkitektonisk udtryk hos en gruppe af ”oplysningsarkitekter” eller ”revolutionsarkitekter”, hvis projekter og byggerier både markerede et radikalt nyt formsprog med nøgtern brug af enkle geometriske former og samtidig var forsøg på at skabe ideelle sociale rammer om et nyt oplyst samfund. Arkitektur, byplaner og indretning var som ”talende arkitektur” en del af oplysningsprojektet. Den franske revolutionsarkitekt Étienne-Louis Boullée forestillede sig en serie af aldrig opførte projekter til ”sakrale bygninger til en metropol” som manifestationer af videnskabens og oplysningens betydning. Hans uhyre professionelt tegnede og geometrisk forenklede planer omfattede bl.a. et monument for Isaac Newton, et tempel for fornuften, et museum, et stort nationalt bibliotek m.fl.

Boullées biblioteksvision fra 1785.

I denne sammenhæng er især Boullees store biblioteksutopi i form af flere forslag til Det kongelige Bibliotek i Paris fra 1785 interessant. (18) Biblioteksprojektet var gigantisk, præget af symmetri, nøgne vægge og boggallerier. Indgangen var i et af forslagene udformet som en enorm tempelfacade. I et andet forslag flankeredes indgangen i den i øvrigt lukkede hovedfacade af to atlasfigurer, der bar en globe som universelt symbol på adgangen til et universelt offentligt rum for den universelle kundskab. Det indvendige rum var ca. 90 m langt, og der var højt til loftet. Der var boggallerier i fire niveauer af op til 4 meters højde. Oven på gallerierne, næsten hvilende på bøgerne som fundament, fandtes en næsten uendelig kolonnade af ens søjler, som bar det klassisk kasseterede tøndehvælv. Også bag søjlerne var der plads til bøger. Lyset kom ned fra oven gennem en stort rektangulær åbning i hvælvet. Det indtrængende lys ville ramme således, at det ikke skadede bøgerne. Ligesom i Roms Pantheon viste lysets indfald som et solur universets, dagens og månedernes og årets gang, og forbandt dermed det indre og det ydre kosmos, det universelle bibliotek med det store verdensunivers.

Ud over reolerne var biblioteket sparsomt møbleret. Med sin nøgterne indretning var det udtryk for saglighed og fornuft som modsætning til fyrstebibliotekernes overdådige udsmykning. Det havde som mål borgernes oplysning, men funktionsmæssigt var det en fortsættelse af enevældens repræsentative bibliotekssal i stort format. Boullées gigantiske udkast til operaer, museer og biblioteker er ligesom den store franske encyklopædi en del af oplysningens ”store fortælling”. Ligesom encyklopædien skulle biblioteket indsamle, ordne og formidle al tilgængelig viden om en verden, som kunne beskrives og forklares. Denne viden var forudsætning for en oplyst og kritisk diskurs.

Ledoux' saltværk i Chaux projekteret med arbejderboliger med haver samt en ring af oplysende institutioner. Projektet gik tilbage til 1775-79, men ses her i en mere utopisk version fra 1804.

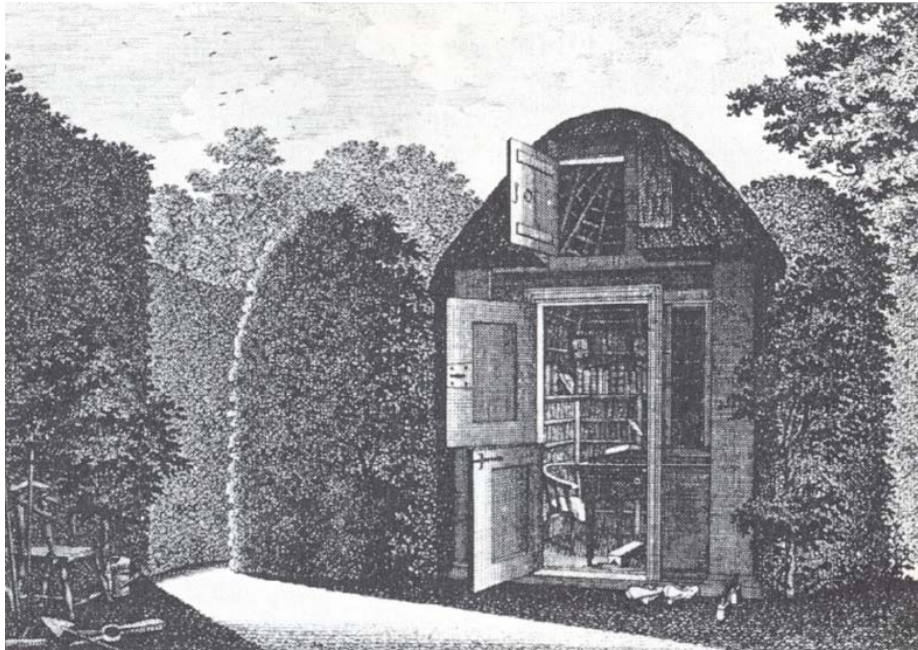
Boullées bibliotek kan ses som en arkitektonisk vision af encyklopædien, diskursen og den oplyste offentlighed. På tegningen danner de klassisk klædte besøgende små diskuterende grupper omkring de få borde, men der er ikke noget præg af læsesal, studier eller fordybelse. Menneskene virker ganske små i forhold til rummets skala. Lyset fra oven, menneskenes lidenhed i det enorme rum og rummets sakrale karakter har gjort det nærliggende at tolke Boullées projekter som en illustration af det store oplysningsprojekt fra oven, der underordner menneskene under forestillingen om oplysning. Biblioteket repræsenterede ikke længere kirkens eller fyrstens magt, men oplysningens magt.

Til gruppen af oplysningsarkitekter hørte i øvrigt Claude-Nicolas Ledoux, J.-J. Lequeu og J.-N.-L. Durand. Ledoux, som var mere praktisk og socialt orienteret, tegnede bl.a. et delvist opført saltværk i Chaux, som var tænkt omgivet af en ring af oplysende institutioner, der i deres indhold var endnu mere fantasifulde end Boullées monumentale projekter. Der var ikke blot tale om traditionelle skoler, teatre, museer og domstole, men bl.a. om et uddannelsens hus, et hukommelsens tempel, et Oikema eller kærlighedens tempel, et pacifere som sted for fredelig løsning af konflikter og et Maison d'Union eller forsamlingshus "viet til moralske værdier ... landbrug, handel og litteratur. Forsamlingshaller, biblioteker, store promenader ville være tilgængelige for kunstnerne. Kommunale gallerier ville tilbyde rum for diskussion." (19) Bygningerne var præget af rene geometriske former som udtryk for oplysningens moralske værdier. Desuden tegnede Ledoux en ideel kugleformet hyrdebolig eller "bolig for markbetjente", en ideel pyramideformet bolig for skovarbejdere og flere andre idealprojekter, bl.a. påvirket af den franske encyklopædis illustrationsbind og tidens Rousseau-inspirerede interesse for naturen, folket og "den ædle vilde". Tilsvarende tegnede Lequeu en kostald for frie køer, udformet som en ko i over størrelse.

Oplysningsarkitekturen var således ikke noget entydigt fænomen. Tværtimod afspejlede den tidens modsætning mellem fornuft og følelse, mellem teknik og natur, mellem en saglig, rationel og monumental arkitektur på den ene side og på den anden side antikke ruiner, små fantasifulde arkehytter og enkle lysthuse i romantiske haver. Et fint eksempel er forfatterinden Betje Wolffs lille stråtækte løvhyttebibliotek på godset Lommerlust i Beverwijk i Holland fra 1780. Biblioteket var samtidig Betje Wolffs arbejdsværelse, hvor hun skrev sine i samtiden populære brevromaner. På Philips Jacobsz' stik ses yderst til venstre forskellige haveredskaber, som markerer forbindelsen mellem håndens og åndens arbejde. Ligesom i Boullées store biblioteksprojekt var der et vindue i taget, som forbandt det lille bibliotek med det store univers. (20)

Betje Wolff var dog mindre radikal i sin naturdyrkelse end Rousseau, der ifølge sine erindringer på sit ophold på øen Saint-Pierre i Bienne-søen i 1765 helst undgik at skrive og læse bøger for i stedet at undersøge og kortlægge øens natur: ”Når nogle ulyksalige breve tvang mig til at gribe pennen for at svare på dem, lånte jeg modstræbende rodemesterens skrivetøj, og jeg skyndte at levere det tilbage i det forfængelige håb, at jeg aldrig ville få brug for at låne det mere. I stedet for dette triste papirværk og alt dette bogvæsen fyldte jeg mit værelse med blomster og græsser; thi jeg var dengang grebet af min første kærlighed til botanikken ...” (21) I modsætning til Rousseau, der lod sine bøger forblive nedpakket i rejsekufferten, var det lykkedes Betje Wolff at forene natur og bøger. Bogen havde fået større udbredelse og var blevet lettere at transportere. Her var bogen rykket med ud i naturen, befriet fra fortidens lænker. Eremitboligen har i øvrigt en lang tradition i vestlig kulturhistorie. En interessant billedfremstilling findes i brødrene Sadelers serier af kobberstik fra ca. 1600 af eremitter omgivet af hav, flod og skov. (22) Et af stikkene viser den lærde Evagrius, som har indrettet sit hjem som et studerekammer fyldt af bøger i en hytte af grove bjælker. Her studerer han med næsebriller, siddende i en kurvestol ved et naturræsbord med grene som bordben. I baggrunden ses hans elever ved hver sin hytte. Billedserien fik stor udbredelse og betydning. Montaignes runde tårnbibliotek fra det sekstende århundredes anden halvdel er en mere civiliseret udgave af denne bibliotekstype.

I øvrigt kunne de snoede stisystemer i de første romantiske haver i sig selv minde om encyklopædiske vandringer mellem visdomsord, symboler, stilarter og verdensdele. Der opstod ”lærdomslandskaber” som i Wörlitz ved Dessau med søer, kanaler, frugthaver, monumenter, templer og et bibliotek med have- og jordbrugsvidenskabelig litteratur. Parken var offentligt tilgængelig, og indbyggerne kunne frit tage den opbyggelige litteratur med sig på vandringer i området. (23) I Sverige er der flere eksempler på parkbiblioteker, bl.a. det nyklassicistiske ”skovtempel” i Hornska Ekebyholm. (24) I Danmark kendes ikke noget egentligt løvhyttebibliotek. I Sanderumgårds romantiske have på Fyn fra omkring 1800 findes dog hytten ”Tankefuld”. Her fandtes der ud over hylder med kranierne af en fyrste og en slave et bord med en tinkammerstage og en bog med blanke sider, hvor den besøgende kunne sætte sig og nedskrive sine tanker. (25)

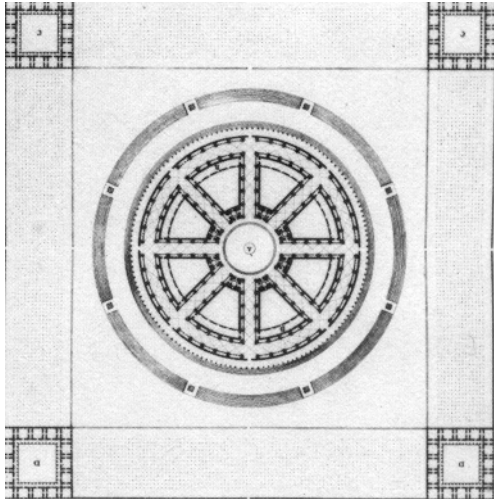

Betje Wolffs løvhyttebibliotek fra 1780.

Boullées biblioteksprojekt og Betje Wolffs løvhyttebibliotek var samtidige. Begge var revolutionerende, Boullées projekt på grund af sin størrelse og universalitet, Betje Wolffs bibliotek ved sin anbringelse som en simpel hytte i naturen. Hvor Boullées biblioteksprojekt ligesom encyklopædien var en del af oplysningens store samfundsforandrende projekt, repræsenterede Betje Wolffs lysthusbibliotek den nære livsverden, følelsen, fordybelsen og refleksionen.

Durand arbejdede med samme forenklede former og samme typer af oplysende bygninger som Boullée, men orienterede sig især mod koordinater og moduler og videreudviklede bl.a. Boullées biblioteksprojekt i rationel og praktisk retning i et projekt fra 1809.

Durands projekt var et cirkulært bibliotek med fire hjørnebygninger indpasset i et kvadrat. Selve biblioteket var formet som et hjul med otte eger omkring en rotunde med kuppel i midten. Langs væggene var der søjler og reoler. Hele biblioteket kunne panoptisk ”overvåges” fra det midterste rum. Både før og efter Durands projekt byggedes i international sammenhæng biblioteker med centrale kupler, f.eks. Jeffersons universitetsbibliotek i Charlottesville fra 1822-26, kuppellæsesalene i British Library og Library of Congress fra henholdsvis 1854-56 og 1897 og senere Asplunds bibliotek i Stockholm fra 1928. Karakteristisk for disse eksempler er både udviklingen hen mod større praktisk anvendelse af det centrale rum, samtidig med at brugen af det panoptiske overvågningsprincip udvikledes både i forhold til læsesale og senere udlånslokaler. I sin artikel om biblioteksbygninger fra Haandbog i Bibliotekskundskab fra 1927 understreger Wilhelm Munthe således den vellykkede anbringelse af inspektørens plads i midten af de radialt stillede borde i kuppellæsesalen i British Library i forhold til den mindre overskuelige koncentriske placering i Library of Congress. Det mest almindelige biblioteksrum var dog fortsat

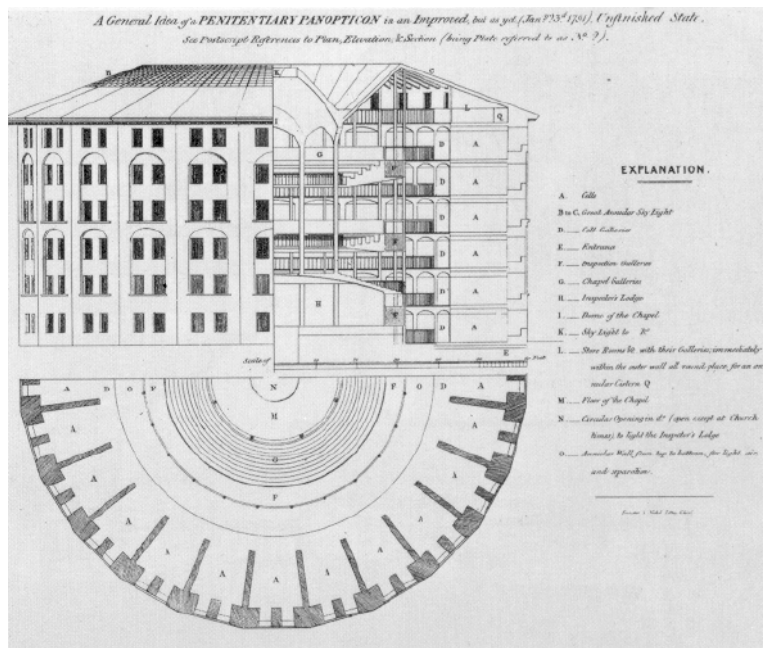
Durands geometriske og panoptiske biblioteksplan fra 1809.

det langskibede udlån og den langskibede læsesal. Også her kunne det panoptiske princip anvendes med en central placering af skranke eller bibliotekarbord. Wilhelm Munthe udtrykte i øvrigt en vis skepsis over for kuppellæsesalens praktiske brug: ”Kuppellæsesalen er dyr i Opvarmning på Grund af sin opadstræbende Form. Den bliver ogsaa let et ”show room”, hvor Arkitekturen overdøver Litteraturen, mens Opgaven netop maa være at undgaa alt det, som tiltrækker Turisten og distraherer Læseren. Salen skal virke afbalanceret, lys og venlig med enkle, rolige Linier.” (26)

Durands cirkulære bibliotek er derudover bemærkelsesværdigt, fordi formen og overvågningsprincippet har tydelige ligheder med bl.a. flere af oplysningstidens fængselsprojekter. Ligesom museer og biblioteker var del af oplysningstidens vidensformidling, skulle hospitalet være udtryk for lægevidenskabens fremskridt, og fængsler skulle ikke være fangehuller, men ordentligt indrettede forbedringsanstalter. Arkitekturen skulle som ”architecture parlante” udtrykke bygningernes formål som f.eks. atlanterne foran nationalbiblioteket. Civile fængsler skulle i det ydre signalere ”ulykke”, mens fængsler for kriminelle skulle signalere ”fuld afskrækkelse” med ”dybe skygger, huleagtige indgange, forfærdende inskriptioner”, som kunne lede tanken hen på den samtidige italienske grafiker G. B. Piranesi’s fængselsfantasier. Det indre skulle derimod være domineret af orden og hygiejne. Både Ledoux og Durand tegnede geometriske og regulære fængselsprojekter. (27)

Bentham, Foucault og panoptismen

Særlig interessant er ligheden med det panoptiske princip i fængselsprojekterne hos de to brødre Samuel og Jeremy Bentham. Jeremy Bentham er kendt som pragmatisk engelsk oplysningsfilosof, bl.a. forestillingen om den størst mulige lykke til det størst mulige antal, og er således et godt eksempel på sammenhængen mellem oplysningstidens filosofi og arkitektur. Samuel Bentham fik ideen til et ”inspektionshus” i 1785, og i 1791 udarbejdede Jeremy Bentham et projekt til et

10.10 Jeremy Bentham's design for a Panopticon prison, 1791 (*Works*, IV, 1843)

Jeremy Benthams forslag til et cirkulært panoptisk fængsel fra 1791.

panoptisk fængsel med en ring af celler omkring en observationspost i midten. Bentham forestillede sig, at princippet også kunne anvendes i andre typer af bygninger som f.eks. hospitaler, skoler og fabrikker. (28)

Ifølge Bentham var panoptismen i stand til at ”reformere moralen, bevare sundheden, give industrien fornyet livskraft, uddanne folk, lette de offentlige finanser, skabe et fast grundlag for økonomien, løse op for den gordiske knude omkring fattiglovene i stedet for at skære den over, alt dette i kraft af en simpel arkitektonisk idé.” (29) Den panoptiske overvågning var demokratisk, fordi alle kunne kontrollere overvågeren. Et panoptikon, som subtilt var indrettet til, at en enkelt vagt med et enkelt blik kunne observere mange forskellige individer, gjorde det også muligt for alle og enhver at komme ind og observere den enkelte vagt. I en gennemskuelig bygning kunne hele samfundet kontrollere magtudøvelsen. (30)

Brødrene Bentham kan have haft flere forbilleder for deres ideer. I Versailles havde den franske hofarkitekt Le Vaux konstrueret et menageri, hvor dyrenes bure var anbragt i en ottekantet pavillon med et enkelt rum i centrum, nemlig kongens salon. Herfra var der til alle sider store vinduer, således at kongen kunne betragte de forskellige slags dyr i hver deres bur. I Wien opførtes i 1783 et ”narretårn” i form af et cirkulært sindsygehospital i fem etager. En korridor løb rundt om en indre gård og hver celle havde egen vask og et vindue ud mod omverdenen. Der er senere konstrueret panoptikon- og panoramabygninger til andre formål, f. eks. underholdning, hvor en skærm med eksotiske eller dramatiske motiver kan betragtes af publikum fra midten af bygningen. Disse vokskabinetter og skærme kan ses som en forløber for filmen. (31)

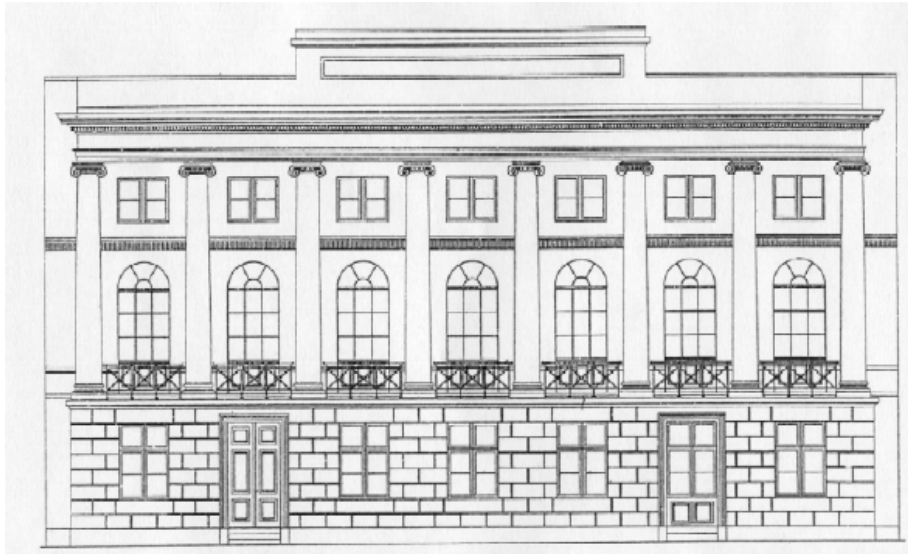
Den franske filosof og kulturhistoriker Michel Foucault har i bogen *Overvågning og straf* beskæftiget sig med panoptismen som bredere historisk og samfundsmæssigt fænomen. Arkitekturhistorisk karakteriserer Foucault Benthams panoptikon som ”en bizar lille utopi, en ondskabsfuld drøm – lidt som om Bentham havde været politistatens Fourier med en panoptisk phalanstère.” (32) Han ser her oplysningstidens tilsyneladende mildhed, hvor fysiske straffe afløses af indespærring under ordnede forhold, som en ny tids magtanvendelse med disciplinering af både sjæl og krop. Netop panoptismen indebærer ikke bare central en overvågning af objekterne, men også at objekterne aldrig ved, hvornår de bliver overvåget. Den indsatte bør ikke vide, om han faktisk overvåges, men han bør være klar over, at det hele tiden er en mulighed. Dermed internaliseres overvågningen som en indre kontrol. Overvågning bliver til selvovervågning: ”Hver enkelt er på sin plads godt indelukket i en celle, hvor han kan ses fra den anden side af vagten, men sidemurene forhindrer ham i at træde i kontakt med sine medfanger. Han bliver set, men ser ikke. Han er genstand for en information, aldrig subjekt i en kommunikation. (33)

Som Bentham selv var inde på, ville panoptismen kunne anvendes inden for en lang række områder: uddannelse, hospitaler, kaserner m.v. Den kunne spredes i hele samfundet, som ifølge kritikerne kunne få karakter af et permanent overvågningssamfund. Det panoptiske princip fik internationalt stor betydning for folkebibliotekernes indretning i starten af det 20. århundrede i forbindelse med indførelsen af åbne hylder.

Foucaults kritik retter sig ikke blot mod panoptismen som overvågning, men mod konsekvenserne af oplysningens frigørelsesprojekt i retning af disciplinering og kontrol. Han indtræder dermed i rækken af kritikere af oplysningens og det moderne projekts flertydige karakter.

Oplysningsarkitekturen i Danmark og Skandinavien

I Danmark er Det Classenske Bibliotek i Amaliegade 38 et fint eksempel på oplysningstidens klassicistiske biblioteksbygninger. Mæcenen var generalmajoren, fabrikanten, velhaveren og bogsamlere Johan Frederik Classen, der grundlagde kanonstøberiet og krudtværket i Frederiksværk, og arkitekten var hans bror Peter Hersleb Classen, der må have hentet inspiration på sin dannelsesrejse til bl.a. Frankrig. Generalmajoren efterlod ved sin død i 1792 en omfattende formue og flere ejendomme, som kom til at udgøre fonden Det Classenske Fideikommis, hvis indtægter skulle gå til offentlige og velgørende formål. Broderen indtrådte i fondens ledelse og var bl.a. aktiv i forbindelse med oprettelsen af det offentlige bibliotek. Tegningerne til biblioteksbygningen fra 1796 er signeret P.H. Classen. I hvilket omfang hofarkitekt Andreas Kirkerup har medvirket ved tegning og opførelse lader sig ikke afgøre. Bibliotekets facade markerer sig tydeligt i husrækken med sin søjlerække i stor orden. Med den fremskudte stueetage som fundament bærer de 8 joniske søjler en markant gesims med tandsnit og inskriptionen BIBLIOT. CLASSENIAN. Facadens søjler er enestående i dansk biblioteksarkitektur. Peter Hersleb Classen var utvivlsomt påvirket af den franske revolutionsarkitektur, som var fremherskende i netop 1780'erne, hvor han opholdt sig flere år i Paris.

Det Classenske Bibliotek fra 1796 i Amaliegade 38.

I bygningens indre fyldte bibliotekssalen som det fornemste rum de to midterste etager. Langs bag- og endevægge var monteret hvide træreoler med forgyldte lister, og herover var der boggallerier, der ligesom facaden oprindelig var udsmykket med klassiske balustre. Formodentlig har der midt i salen været opstillet et bord, båret af fire sfinkser, og salen har været prydet af to glober. En buste af generalmajoren var anbragt i en niche i midten af bageste reolvæg. Herudover var der et lokale til Classens efterladte instrumentsamling og samt et lokale til bibliotekaren og bibliotekets benyttere, der som det eneste kunne opvarmes. I 1849 gennemførtes en modernisering ved arkitekten G.F. Hetsch, der erstattede facadens og galleriets balustre med støbejernsrækværk. Samtidig udvidedes gallerierne, således at det øverste galleri fortsatte langs ydermuren og dermed løb rundt om hele bibliotekssalen. (34)

Biblioteket åbnedes for offentligheden i 1797 og eksisterede frem til 1867, hvor størstedelen af samlingen overgik til det nybyggede Universitetsbibliotek i Fiolstræde. Udlån kunne ske efter dispensation. Ved åbningen omfattede det ca. 25.000 bind. I 1825 var tallet steget til ca. 33.000 bind. I århundredets første tiår holdtes der også forelæsninger i forbindelse med biblioteksvirksomheden, bl.a. af H.C. Ørsted. Biblioteket afspejlede Classens og oplysningstidens interesse for naturvidenskab, geografi, rejsebeskrivelser og historie samt landøkonomiske og militære emner. Det udviklede sig i 1830'erne og 40'erne som specialbibliotek inden for disse områder. Det var åbent 4 dage ugentlig fra 11-2, men beliggenheden var ikke særlig central. "Et Værelse holdes om vinteren varmt, indrettet for Videnskabselskere og Enhver, der vil besøge og benytte det." (35) Biblioteksarkitektonisk markerer Det Classenske Bibliotek udviklingen fra Det kongelige Biblioteks første barokke bibliotekssal til den private mæcens oplysningsbibliotek med klassicismen som stil og videnskaben som ideal. Både Classens baggrund og bibliotekets facade giver associationer til den senere stålmagnat og biblioteksmæcen Andrew Carnegie og hans søjlerige biblioteker.

Aperuit: Han åbnede det. Videnstempel med åben dør på P.F. Suhms Hædersmedalje fra 1797.

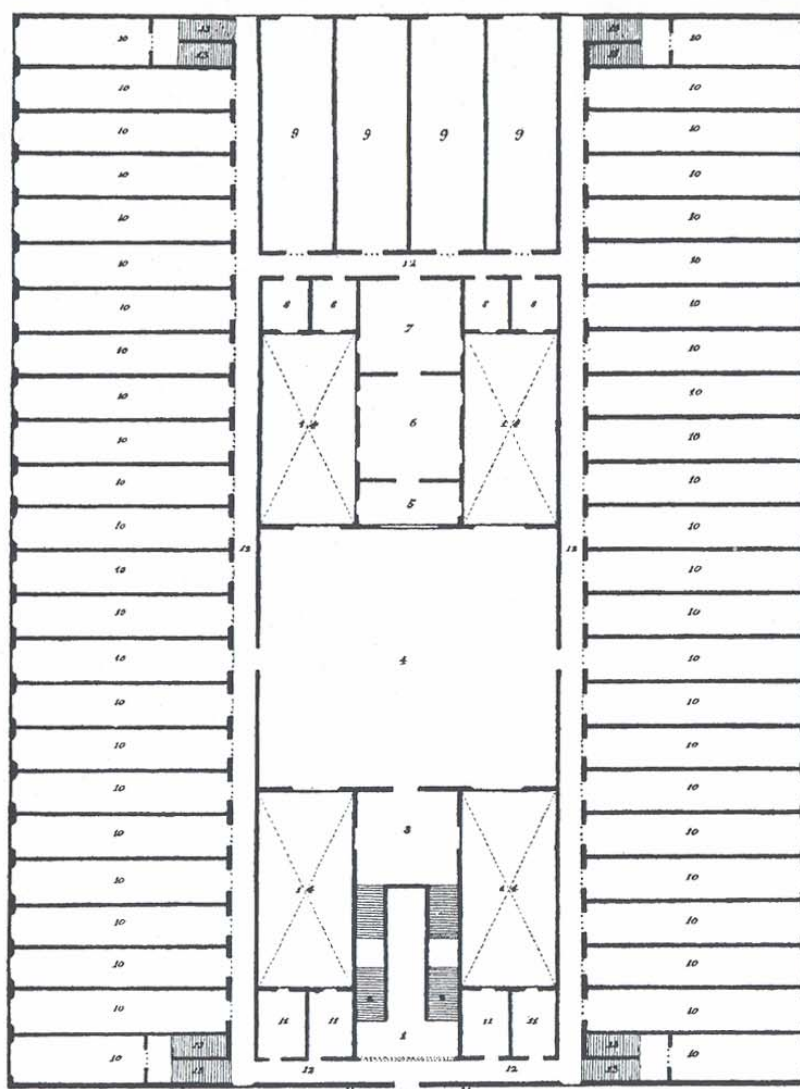
Det bibliotek, der kom nærmest de nuværende folkebiblioteker, var dog historikeren og humanisten Peter Frederik Suhms Bibliotek. Suhm stillede ligeledes som mæcen sin egen private bogsamling til rådighed for offentligheden i perioden 1775-96. Biblioteket lå i hans ejendom i Pustervig. Det var opstillet i to etager i to store bogsale og nogle mindre kamre. Bibliotekets betydning anskueliggøres af, at Suhm i visse år brugte op mod 5000 rdl. til bogkøb, mens det tilsvarede beløb for Det kongelige Bibliotek var 700 rdl. Biblioteket nåede da også op på en størrelse af ca. 100.000 bind. Blandt lånerne var Henrik Steffens, der fortæller om sit første lån som dreng. Han tog sit Konfirmationstøj på og begav sig på vej hen mod Pustervig, ikke uden Frygt for at blive afvist. Her traf han den altid venlige Nyerup. ”Jeg vidste næppe, hvad jeg gjorde, da jeg traadte hen til ham og forlangte Linné’s Systema Natura.” (36) Men bibliotekaren rakte ham blot en udlånsseddel, hvorpå han skulle skrive bogtitlen og sit eget navn og adresse. Snart efter kunde Steffens forundret vandre hjem med det berømte værk. (37) Suhm havde et på dette tidspunkt helt usædvanligt blik for betydningen af åbne hylder. Han understregede senere over for Steffens: ”Du vil vel dog gerne selv gaa omkring iblandt bøgerne ... Du lærer dem saa bedre at kjende og finder lettere, hvad der kan være dig til Nytte.” (38) Også Suhms bibliotekar Rasmus Nyerup var opmærksom på de åbne hylvers betydning. Han beretter, at Suhm kunne befale sine bibliotekarer at lade videnskabsdyrkere at gå omkring i bibliotekssalene og tage bøgerne frem fra reolerne ”for ved sanselig Beskuelse og ved at overse et helt Fag a(d) gangen, at erhverve sig en saadan Litteraturkundskab, hver i sin Videnskab, som der ikke saa lettelig hentes fra nogen Haandbog i Literairhistorien”. (39) Ligesom Suhms bekendte Carl Deichman i 1785 forærede sin bogsamling til Kristiania By og dermed stiftede det stadig eksisterende Deichmanske Bibliotek i Oslo, havde Suhm planer om efter sin død at lade sin bogsamling fortsætte som offentligt bibliotek i ejendommen i Pustervig. Til biblioteksvirksomheden skulle der også knyttes offentlige forelæsninger. Sandsynligvis på grund af økonomiske vanskeligheder overtoges hans bogsamling i stedet af Det kongelige Bibliotek, der var blevet offentligt tilgængeligt i 1793.

Universitetsbiblioteket i Helsingfors er fra 1838, tegnet af Carl Ludvig Engel. Det er senere og langt større, men opført i samme klassicistiske stil som Det Classenske Bibliotek. Den centrale bibliotekssal med korinthiske søjler i stor orden havde to gallerietager og kuppelhvælv. Interiøret var holdt i hvidt med forgyldninger og pastelfarvede dekorationer. Herudover er biblioteket beliggende i Helsingfors' centrale klassicistiske bydel omkring domkirkepladsen. Den hvide domkirke med den høje trappe er centrum for pladsen med parlamentet til den ene side og universitetet med universitetsbiblioteket til den anden. (40)

Det 19. århundredes europæiske og amerikanske forudsætninger

Selv om Boullées og Durands projekter forblev projekter ligesom de allerfleste af revolutionsarkitekturens fantasier, har de påvirket klassicismens og historicismens udvikling, herunder både det nittende og det tyvende århundredes klassicistiske biblioteker, museer, kirker m.v. Et næsten samtidigt dansk eksempel er som nævnet Det Classenske Bibliotek i Amaliegade. De store hvælv og kupler realiseredes imidlertid i et hidtil uset format i form af industriarkitekturens nye konstruktioner, f.eks. Henri Labroustes Biblioteque St. Genevieve i Paris og Universitetsbiblioteket i København, tegnet af Johan Daniel Herholdt.

På grund af trykneteknikkens fremskridt og de voksende bogmasser udvikledes også nye rumlige organiseringer af de store nu offentlige biblioteker med stadig flere brugere i form af universiteternes og akademiernes lærere og studerende. Som i della Santas biblioteksplan indebar det adskillelse af læsere og bøger i form af en central læsesal, omgivet af stadig større bogmagasiner. "Salsbiblioteket" videreudvikledes sammen med "magasinbiblioteket" med serielle opbevaringsrum. Der blev gjort mere ude af den praktiske anvendelighed læsesalen, som blev centrum for de stadig flere magasiner. Læsesalen regnedes som det centrale rum, undertiden med imponerende foyer. Efterhånden blev der også afsat særlige rum til personalefunktioner. Stilhistorisk prægedes det 19. århundredes biblioteksbyggeri af historicismen.

Braccia 0 10 20 30 40 50 60 70 80 Toesche

1 : 1000

Della Santa's Plan für eine Bibliothek⁸¹).

1. Eingang.	6. Katalogzimmer.	10. Gewöhnliche Bücher.
2. Treppe.	7. Privatzimmer.	11. Magazine, Werkstätte, Aborte ufw.
3. Flurhalle.	8. Zimmer des Bibliothekars und seines Gehilfen.	12. Gänge.
4. Lesesaal.	9. Seltene Bücher.	13. Nebentreppe.
5. Katalogbeamter.		14. Höfe.

Leopoldo della Santas plan fra 1816 for et magasinbibliotek med læsesal. Planen indgik som bilag i Chr. Molbechs *Om offentlige Bibliotheker* fra 1829.

Biblioteque St. Genevieve er spændende som bibliotek både konstruktivt, indholdsmæssigt og symbolsk. Efter års forarbejde godkendtes Labroustes plan i 1842, og selve biblioteksbygningen stod færdig i 1850 med en beliggenhed i umiddelbar nærhed af Pantheon. (41) Ligesom Pantheon var et monument over det franske folks historie, har Labrouste tænkt Biblioteque St. Genevieve som et

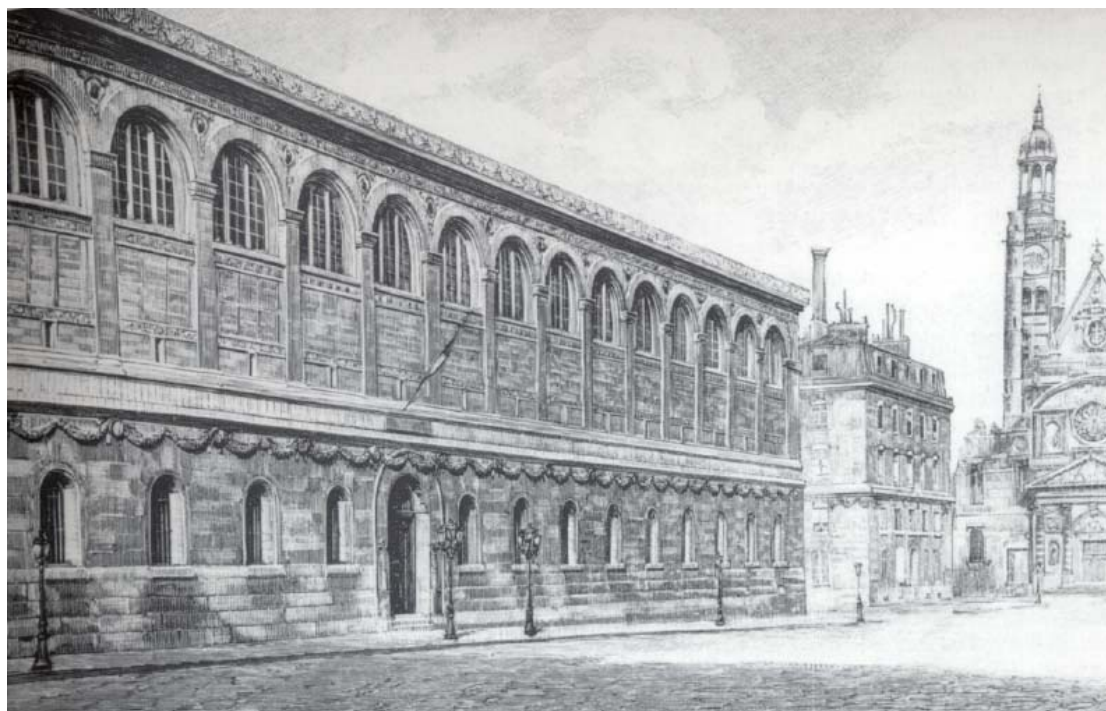
monument over civilisationens og kundskabens historie. Han var som forfatteren Victor Hugo og arkitekturteoretikeren Viollet-le-Duc optaget af forholdet mellem middelalderens og samtidens arkitektur. For Viollet-le-Duc var gotikkens dristige konstruktioner forbilleder for en ny anvendelse af støbejernskonstruktioner i byggeriet.

I Biblioteque St. Genevieve er taget båret af to store aflange tøndehvælv af støbejernselementer, som strukturerer rummet i den store centrale og lyse læsesal. Under læsesalen ligger i de mørkere rum magasiner for ca. 300.000 bind, som dermed ikke tog skade af lyset, samt personalerum og foyer. På facaden er indskrevet navnene på de vigtigste forfattere fra menneskehedens historie, hvis værker findes i biblioteket. De 810 navne fra Moses over Holberg til den franske forfatter Chateaubriand og den svenske kemiker Berzelius er i kronologisk orden indhugget i sten hele vejen rundt om biblioteket. Der er således en klar sammenhæng mellem bygningens form og indhold. Facaden kan aflæses som et monumentalt kartotek over samlingen. Inskriptionerne var dog ikke bare kartotekskort i sten. De gjorde selve bygningen til et dokument, en bog.

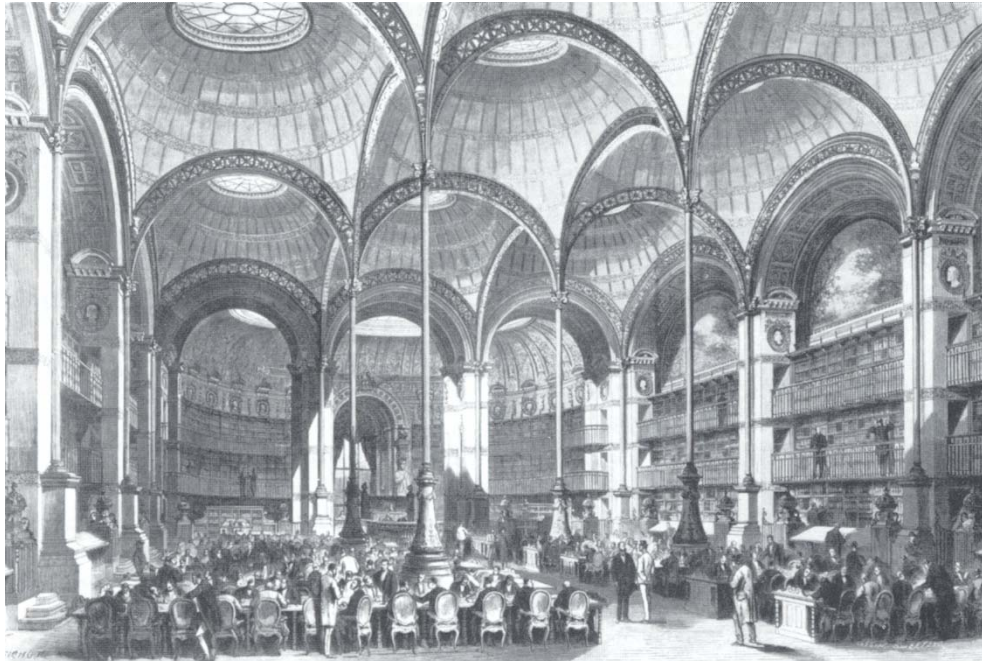
Labrouste har utvivlsomt været påvirket af Victor Hugos forestillinger om bogtrykkerkunstens afløsning af arkitekturen som historiens store bygningsværk, således som han beskrev forholdet mellem bogen og bygningen i den få år tidligere udkomne roman *Klokkeren fra Notre Dame* fra 1830. I kapitlet "Ceci tuera cela" skrev han om, hvorledes ordet fra begyndelsen var indlejret i bygningen, men hvorledes bogen ville dræbe bygningen, fordi den skrives hurtigt, er billig at fremstille og let at udbrede: "Den avledygtige Forestilling, Ordet, lå ikke blot på Bunden af alle disse Bygninger, den var også til Stede i deres Form. Salomons Tempel for Eksempel var ikke simpelt hen Bindet om den hellige Bog, det var selv den hellige bog ... Således var Ordet indesluttet i Bygningen, men dets Billede fandtes på dens Hylster, som Menneskeskikkelsen på Laaget af den Kiste, en Mumie er indlagt i. Og ikke blot Bygningernes Form, men ogsaa den Beliggenhed, de udsøgte sig, aabenbarede den tanke, de udtrykte." (42) Og om forholdet mellem bog og bygning: "Menneskeheden har to Bøger, to Dagbøger, to Testamenter, Arkitekturen og Bogtrykkerkunsten, Biblen i Sten og Biblen i Papir ... Vi maa læse Fortiden om igen paa disse Marmorblade, vi maa beundre og atter og atter blade i denne af Arkitekturen skrevne Bog, men vi maa ikke nægte Storheden af den Bygning, Bogtrykkerkunsten har opført. Denne Bygning er kolossal ... Søger man imidlertid i sin Tanke at danne sig et billede over Bogtrykkerkunstens Frembringelser indtil vore Dage, tager den samlede Masse sig saa ikke ud for os som en umaadelig Bygning, der hviler paa hele Verden, og hvis kæmpemæssige tinder taber sig in Fremtidens dunkle Taager?" (43)

I Hugos filosofi var arkitekturen som en bog og bogtrykkerkunsten som et bygningsværk. Labrouste har derfor kunnet se biblioteket som en forening af bogens og bygningens egenskaber: Biblioteksbygningen svarer med sine mange indskrifter, detaljer og rum til sider og kapitler i en bog og indeholder derfor ligesom bogen erkendelse og viden. Metaforisk kan biblioteksbygningen læses ligesom selve bogsamlingen.

Ligesom Labrouste var optaget af bibliotekets forhold til historien, var han optaget af forholdet til naturen. Som Naudée ønskede han biblioteket placeret i nærheden af en grøn have, men på grund af beliggenheden midt i Paris var det ikke muligt, og han malede derfor grønne vækster på vestibulens vægge. ”Jeg havde meget gerne villet, at der var anlagt en stor plads med høje træer og prydet med statuer foran bygningen for at beskytte den mod gadelarmen udenfor og for at forberede dem, som kommer for at meditere. En smuk have ville utvivlsomt have været en passende introduktion til en bygning helliget studier ... I stedet malede jeg den have, som jeg ville have syntes om at gå igennem for at komme til denne bygning, på vestibulens vægge, det eneste formidlende rum mellem det offentlige torv og biblioteket. Min malede have er ikke så smuk som kastanje- og platanalleerne, men den har den fordel, at den bestandig byder på løvværk og blomstrende træer, til og med i december måned; og desuden kan jeg uden hensyn til klimaet i Paris og i fantasiens frugtbare jord plante alle mulige træer og indtil Saint-Bernard placere Orientens palmer, indtil Racine blomstrende appelsintræer, indtil Fontaine egen og rosen og indtil Poussin myrte og laurbær.” (44) Den mørke lave indgang til biblioteket skulle opfattes som træernes skygge. (45)

Bibliothèque Sainte Geneviève fra 1850 med facaden som symbolsk kartotek: ”Således var Ordet indesluttet i Bygningen, men dets Billede fandtes på dens Hylster ... Vi maa læse Fortiden om igen paa disse Marmorblade, vi maa beundre og atter og atter blade i denne af Arkitekturen skrevne Bog, men vi maa ikke nægte Storheden af den Bygning, Bogtrykkerkunsten har opført.”

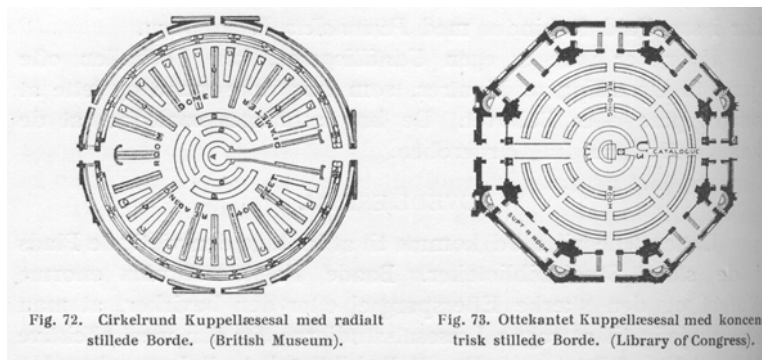

Bibliothèque Nationale fra 1875.

Labrouste fik også få år senere til opgave at udbygge Bibliothèque Nationale. Siden slutningen af 1700-tallet havde der været talrige projekter, bl.a. Boullées, men ingen var blevet gennemført. Labrouste fik opgaven i 1854 og kunne efter en næsten tyveårig periode færdiggøre byggeriet i 1875. Han fortsatte og udviklede brugen af jernkonstruktioner i de to læsesale. Også i Bibliothèque Nationale forenedes sals- og magasinbiblioteket. Der blev opført to læsesale, som specialiseredes til læsning af bøger og læsning af tidsskrifter og periodica. Boglæsesalen fik 9 kupler med ovenlys. I murfelterne under kuplerne maledes skovmotiver med blå himmel. Også her lagde Labrouste vægt på naturens nærvær. (46) I tidsskriftlæsesalen var der en stor kuppel med ovenlys.

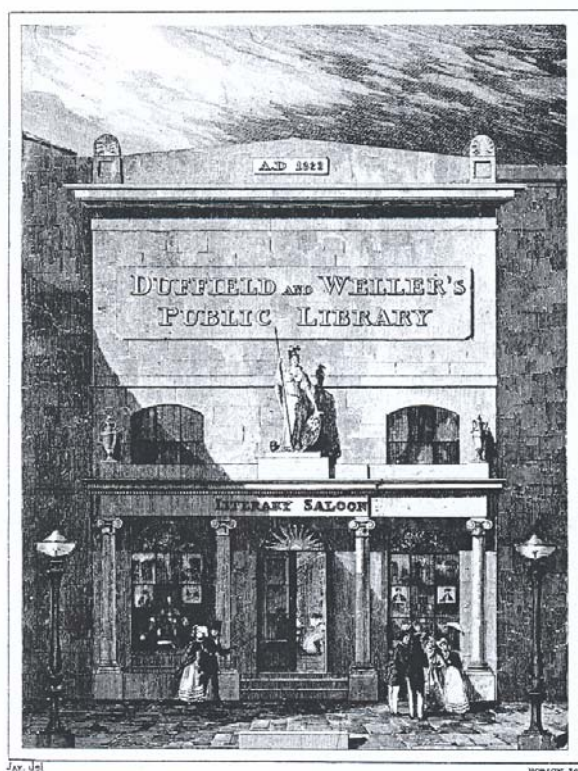
I årene 1854-57 udbyggedes den indre gård af British Museum i London med en kuppellæsesal af hidtil uset format. Læsesalen havde en diameter på ca. 40 meter og kuplen en højde på ca. 32 meter. Der var 158 læsepladser, og langs salens vægge løb reoler med boggallerier i to etager, som gav direkte adgang til ca. 20.000 bøger. Den lyseblå kuppel understregede ligheden med himmelhvælvingen og dermed bibliotekets universelle karakter. Kuplen var tegnet af arkitekten Sidney Smirke på initiativ af bibliotekets leder Antonio Panizzi. Endnu større dimensioner havde Library of Congress i Washington, opført 1888-97 efter tegninger af arkitekterne Smithmeyer og Pelz. Hele biblioteket var planlagt til at kunne rumme 7.000.000 bind. Som et nyt træk i biblioteksarkitekturen foregik indgangen til læsesalen gennem en rigt dekoreret foyer med en monumental trappeopgang, der mere mindede om Charles Garniers foyer i Pariser-operaen end Michelangelos mere beskedne trappe til Biblioteca Laurenziana i Firenze. Fælles for British Museum og Library of Congress var læsesalenes tidligere omtalte panoptiske opbygning, ligesom grundplanen til trods for den monumentale historicisme mindede om geometrien i Durands plan.

De panoptiske læsesale i British Museum og Library of Congress.

I løbet af det 19. århundrede udvikledes i England og U.S.A. en ny udadvent bibliotekstype i form af "free public libraries". Næsten synkront i henholdsvis 1849 og 1848 indførtes i de to lande bibliotekslove med mulighed for, at kommuner kunne udskrive skat til biblioteksformål. Historisk lå denne nye bibliotekstype i forlængelse af udadvendte læseforeninger, litterære saloner, lejebiblioteker og boghandeler, men den havde også forbindelseslinjer tilbage til kaffehusenes tidlige offentlighedsformer. Selv om det ikke var almindeligt, at der fandtes biblioteker i kaffehusene, er der flere eksempler på tilstedeværelsen af bøger, som var beregnet til at læse på stedet. (47)

THE LITERARY SALOON

Kobberstik fra ca. 1850 af facade fra Duffields and Weller's Public Library and Literary Saloon, som blev grundlagt i Cheltenham i 1822 som boghandel, lejebibliotek og litterær salon. Billedet illustrerer sammenhængen mellem disse offentlighedsformer. Den klassiske facade med den lille statue af Pallas Athene havde udstillingsvinduer med pyramideformede bogopstillinger og grafiske blade. I forgrunden en diskuterende gruppe.

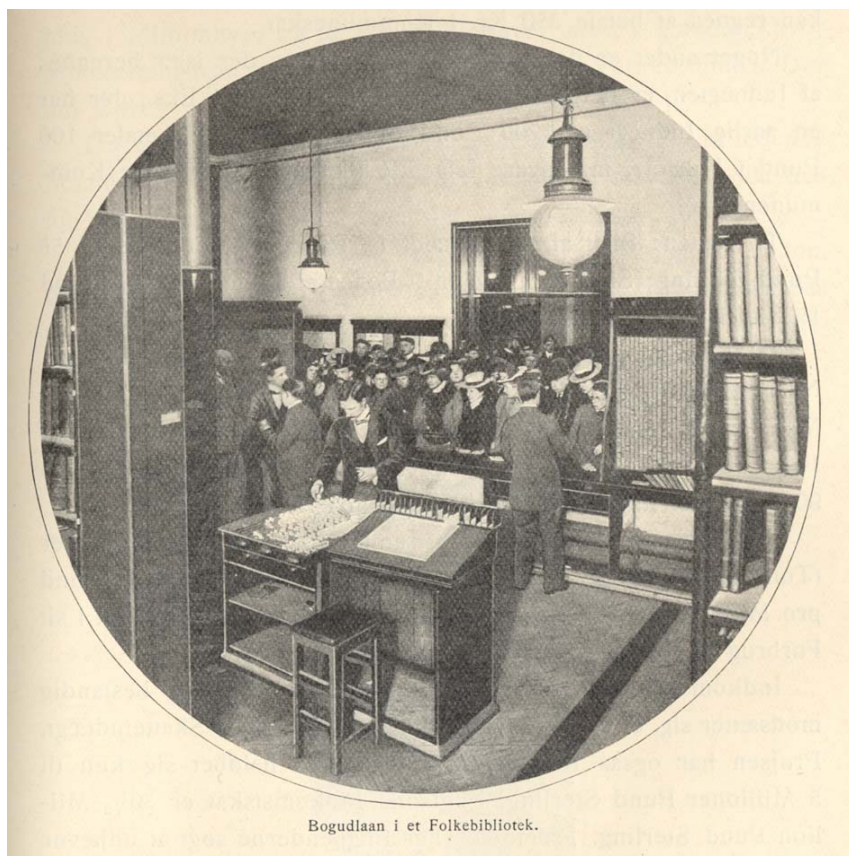
Interiør fra boghandel og lejev bibliotek i London fra 1813, som fremtræder som en del af kvarterets sociale liv. Store butiksruder præsenterer ligesom de mange opslag aktuelle nyheder. Butiksskranken svarer til den senere biblioteksskranke, men i mere uformel udgave.

Læseselskab i London ca. 1810 med havestue og musisk underholdning. Begge køn og alle aldre er repræsenteret.

Den angelsaksiske biblioteksudvikling afspejledes også af opførelsen en lang række nye biblioteksbygninger, som var orienteret mod en større offentlighed. Her afløste udlånssalen gradvist læsesalen som bibliotekets centrale rum. Udviklingen i retning af udlån til et langt bredere publikum medførte også standardisering af klassifikation, opstilling og mærkning samt selve udlåns- og afleveringsrutinerne og hele adfærden omkring biblioteket. Ud fra en nutidig digital synsvinkel er det interessant, hvor store anstrengelser denne engagerede formidling af viden medførte inden for fysisk transport af bøger og information i form af bibliotekskøretøjer, fordelingscentraler, vandrebiblioteker og bogkasser.

En del af åbenheden var den gradvise indførelse af åbne hylder, der skete under stor diskussion. Udgangspunktet var dels en demokratisering af biblioteket, som dermed gjorde sine materialer åbent tilgængelige for alle, uanset klasse, race, afstamning eller uddannelse, dels en besparende rationalisering af bibliotekets arbejdsgange. Bibliotekerne havde stor betydning for den sproglige integration af immigranterne fra mange lande. De var offentligt støttede, men mæcener spillede begyndelsen en stor rolle i forbindelse med oprettelse og gaver.

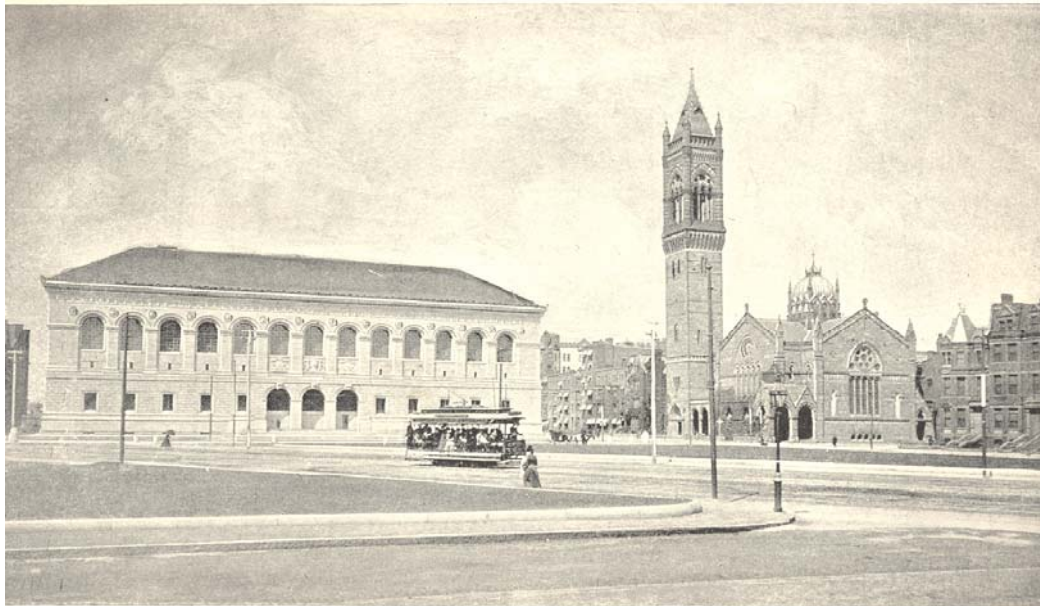
Engelsk folkebibliotek fra omkring 1900 med lukkede hylder, indikator og trængsel foran skranken.

Kvindernes Læsesal.

Engelsk folkebibliotek fra omkring 1900 med særlig læsesal for kvinder.

Dagbladet Politikens redaktør Henrik Cavling beskrev livet i og omkring de engelske folkebiblioteker i sin rejsebeskrivelse fra London fra 1904. Det er bemærkelsesværdigt, at bibliotekerne har gjort så stort indtryk på Cavling, der med sit journalistiske blik fanger storbyens for læseren spændende og dramatiske sider: tåge, natteliv, forlystelser, skuespillere, illumination, trafik, dokker, kludesamlere og hjemløse. Om folkebibliotekernes sociale betydning, åbenhed og aktuelle bøger, tidsskrifter og aviser skriver han: ”Men en endnu smukkere Institution – vi tør dristigt sige den smukkeste i Verden – er de kommunale Læsesale og Biblioteker. I en eller anden almindelig Gade standser man foran en indtagende Rødstens-Bygning i Renaissancestil. Det er kvarterets Læsesal. Man gaar op ad den brede Trappe og fra en palmesmykket Entré ser man til venstre en rummelig Læsesal med engelske Blade opslåede paa Pulte, og foran hver Pult en beskedent paaklædt Mand, der flittigt søger Kundskab ... der er stille som i en Kirke, enhver Tilstedeværende er præget af respektfuld Alvor. Paa Borde langs Væggene ligger illustrerede Tidsskrifter og Reviews. Lyset falder dæmpet, men fuldt tilstrækkeligt ned gennem de høje Vinduer, og i Kaminen flammer Ilden hyggeligt. Den arbejdsklædte Mand kommer ind fra Gaden, standser et Øjeblik i Døren og gaar roligt hen og stiller sig foran sin Avis. Der er en medfødt Disciplin i hver bevægelse, en rolig Kundskabstrang, som langsomt mættes. Naar man har set en Arbejder staa aldeles urokkelig naglet til Daily News en Time, saa har man set, hvorledes Englænderen læser sin Avis.” (48) Cavling fortsætter: ”Fra entréen er der en særlig Indgang til Bogsalen, hvor man dels paa Stedet kan læse nyligt udkomne Værker, dels kan faa Bøger fra Biblioteket med sig hjem ... Der spredes Kundskab i Folket i disse Læsesale og Biblioteker, og det er egenlig først, naar man har set, med hvilken barnlig Ærbødighed og Alvor

Copley Square, Boston.

Boston Public Library inspireret Bibliothèque Sainte Geneviève.

Kundskaben modtages, og tilegnes, at man forstaar, hvad London skylder sine kommunale Tillidsmænd. Lys over London! har været deres Feltraab, og de har skaffet Lys. (49)

I flere engelske og amerikanske storbyer opførtes markante biblioteksbygninger, bl.a. de store biblioteker i Boston, Chicago og New York. Boston Public Library opførtes 1887-95 som "folkepalads" af arkitekterne McKim, Mead & White. Over den midterste af indgangens tre buer stod inskriptionen "Free to All". Under taggesimsen stod som en frise: "Built by the People, and dedicated to the Advancement of Learning". Facaden og dele af planen var tydeligt inspireret af Bibliothèque St. Geneviève. Det gjaldt bl.a. placeringen af den store læsesal Bates Hall på 1. sal ud mod hovedfacaden. Læsesalen havde plads til op 330 brugere og havde typisk for amerikansk biblioteksvæsen navn efter dens giver mæcenen Joshua Bates. Indgangspartiet, foyeren og trapperummet havde som i Library of Congress fået en ny monumental karakter i forhold til europæiske forbilleder med rig anvendelse af marmor. Væggene var udsmykket af Puvis de Chavannes med motivet "Muserne byder oplysningens ånd velkommen". På indvielsestidspunktet havde biblioteket ikke åbne hylder, men på hver sin side af trappen lå henholdsvis et "Delivery Room" til afhentning af bestilte bøger både til læsesalen og til hjemlån og en børnelæsesal. Bestilling af bøger var automatiseret med pneumatisk post til magasinerne, hvorfra bøgerne transporteredes på små bogvogne som del af en lille elektrisk jernbane. Ligesom biblioteket var inddelt i Bates Hall med videnskabelig litteratur og donerede særsamlinger og Lower Hall som folkebogsamling, integrerede det i form og indhold elementer fra både videnskabelige biblioteker og moderne folkebiblioteker. Bygningens fire fløje dannede et kvadratisk gårdrum, som svarede til Labroustes ønske om en have, afskærmet fra byens larm. Den grønne gård med springvand lå som en fredfyldt og klosteragtig forlængelse af læsesalen og blev meget søgt.

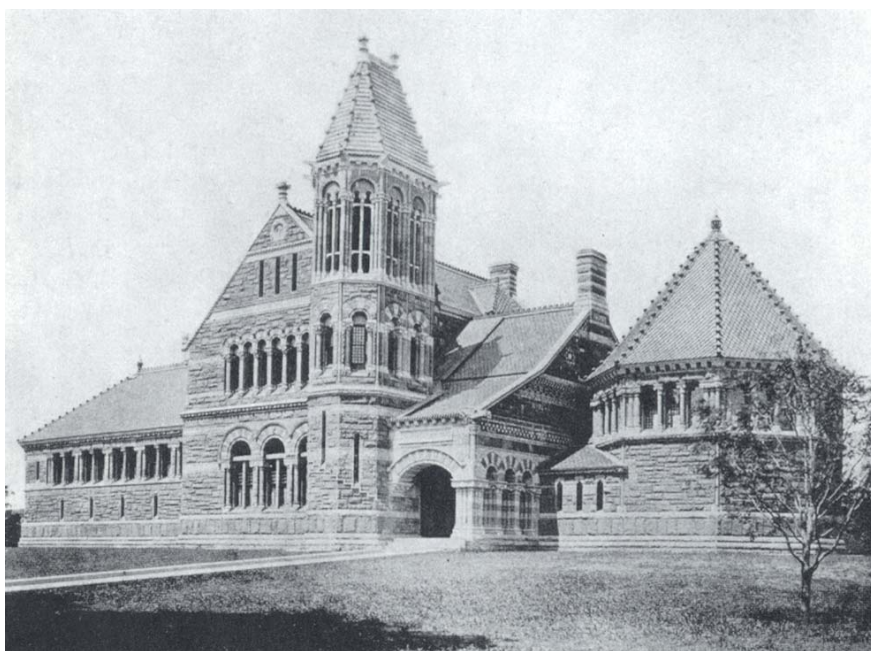
Bibliotekets pragt gav anledning til kritiske overvejelser i bl.a. englænderen F. J. Burgoyne's håndbog i biblioteksarkitektur *Library Construction*, som udkom i samme år som indvielsen i 1897. Burgoyne har her nået at give en grundig beskrivelse for samtiden af denne helt nye bygning: "In the new building of the Boston Public Library no expense has been spared to make the large reading-room, with its approaches, one of the finest in the world ...and a magnificent temple of art is the result; but the rooms are more suitable for a museum or an art gallery than for study, the purpose for which they were built. The beauty of the place attracts numbers of visitors daily, who audibly express their admiration or criticism, and careful reading under such conditions is impossible." (50) Af mere generel interesse er Burgoyne's sondring imellem udsmykninger, der er passende for biblioteker på den ene side og museer og gallerier på den anden. Bibliotekernes formål var studier, ikke oplevelse. Bostons biblioteksbygning er således uhyre kompleks i sin blanding af historiske forbilleder og samtidens nyeste biblioteksteknik, af demokratisk adgang og aristokratisk udsmykning, af videnskabelig og populær litteratur, af fordybelse og oplevelse. (51)

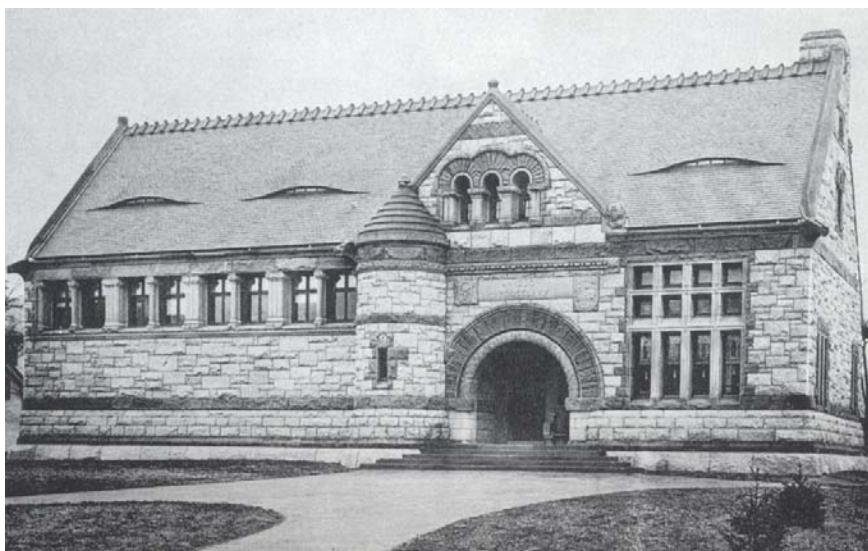
Trapperummet i Chicago Public Library med Tiffany lamper.

Chicago Public Library af Shepley, Rutan & Coolidge fra 1895 og New York Public Library af Carrère & Hastings fra 1911 var begge præget af monumental Beaux-Arts-klassicisme. Chicagos bibliotek fik en central beliggenhed ud mod Michigan Avenue, næsten som tvilling til det nærliggende Art Institute of Chicago. Foyer og trapperum i bibliotekets indre blev overdådigt udsmykket med mosaikker i marmor, citater og forfatternavne fra den europæiske og amerikanske dannelseshistorie samt glasmosaikker og lysekroner fra Tiffany Glass and Decorating Company. Hvis man sammenligner kontrasten mellem disse fornemme kulturelle rum og tidens rå kapitalisme, er det nærliggende at citere den samtidige Chicago-arkitekt Louis Sullivan, som reflekterede over arkitekternes rolle i forhold til de hastigt voksende amerikanske storbyer: "Hvordan skal vi indgyde denne sterile stabel, dette grove, rå,

brutale konglomerat, dette krasse, grelle, den evige strids udråb, elskværdigheden i de højere former for sensibilitet og kultur, der lejrer sig hen over de lavere og vildere lidenskaber?" (52) Sullivans stil og Chicago-skolens "commercial style" blev dog ikke anset for "kulturel" nok til Chicagos bibliotek og museum. Derfor blev opførelsen af biblioteket overladt til en tegnestue fra Boston. Den danske bibliotekspioner Andreas Schack Steenberg havde bibliotekerne i Boston og Chicago med i både sin udklipsbog og i bogen *Folkebogsamlinger*. (53)

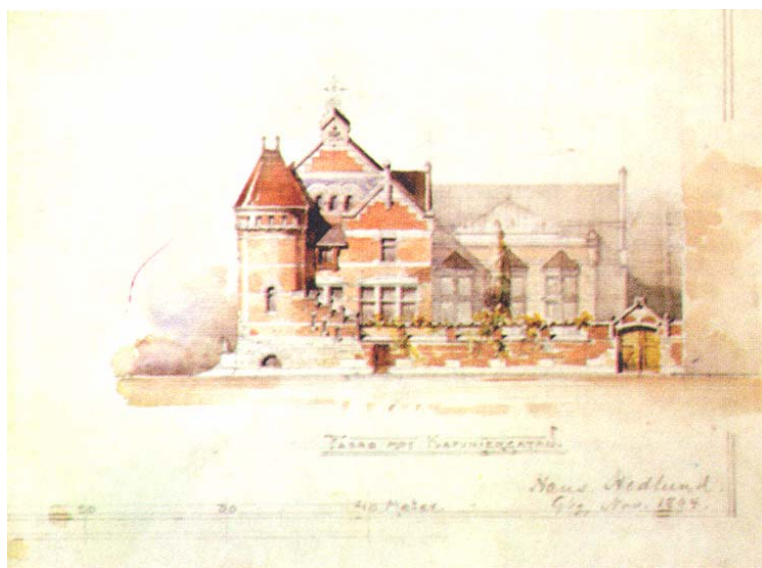
Winn Memorial Library, Woburn, Massachusetts.

Crane Memorial Library, Quincy, Massachusetts.

Mens disse biblioteksbygninger var bygget som kompakte "skrin" i stilarter som klassicisme, renaissance eller den særlige "renaissanceklassicisme", som refererede

til den klassiske dannelsesstradition, opførte arkitekten Henry Hobson Richardson en række biblioteker i en fri middelalderlig stil med både romanske og gotiske elementer bl.a. Winn Memorial Library fra 1877-78 og Crane Memorial Library fra 1880-83. Trods det ekspressive og rustikke ydre med tilhuggede sten, kraftige runde buer, høje gavle og asymmetrisk placerede småtårne var det indre præget af symmetri og logisk rækkefølge mellem de forskellige rum, i øvrigt med rig anvendelse af træ. Til Winn Memorial Library hørte også to museumsrum. Richardsons stil fik stor betydning for de første svenske og norske biblioteksbygninger, bl.a. Det Dicksonske Bibliotek i Göteborg og Bergens offentlige Bibliotek. (54)

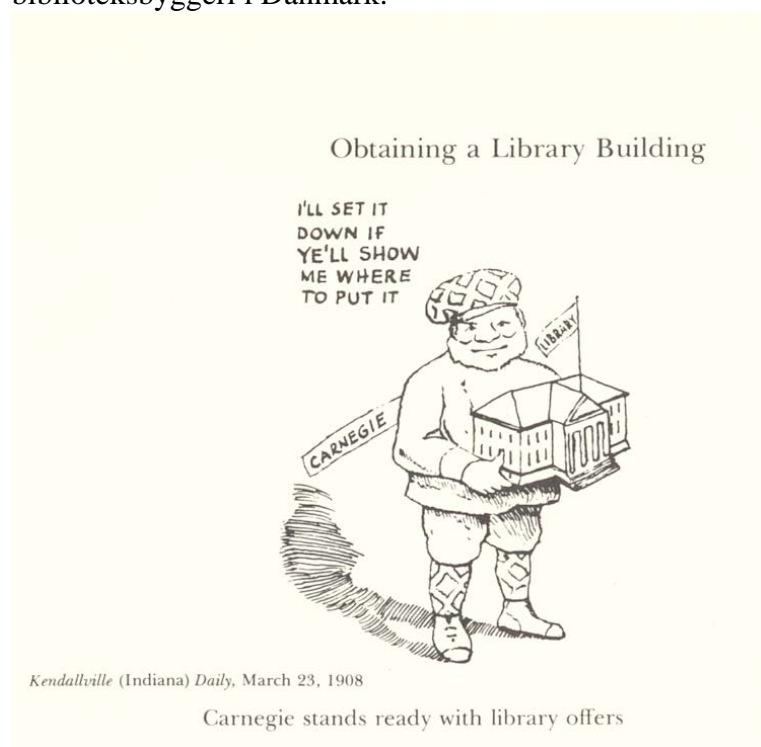

Nordens første nybyggede moderne folkebiblioteksbygning i form af det Dicksonske Bibliotek i Göteborg fra 1897, tegnet af Hans Hedlund.

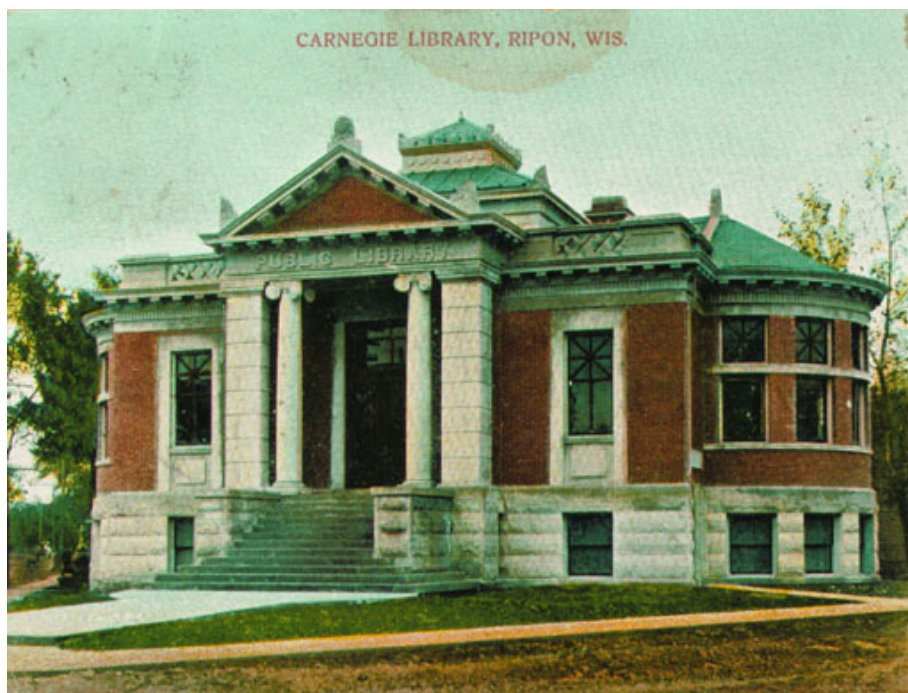
Herudover var den skotsk-amerikanske stålmand Andrew Carnegie mæcen for 2509 biblioteker i hele den engelsksprogede verden. Disse biblioteker udviklede sig til en særlig type små karakteristiske videnstempler. Carnegie var født i Skotland i 1835, men måtte på grund af familiens økonomiske situation opgive sin skolegang og emigrerede i 1846 til U.S.A. Efter at have beskæftiget sig med både jernbaner og olie kunne han i 1901 sælge Carnegie Steel Company til J.P. Morgan for næsten 500.000.000 dollars. Disse indtjeneringer var baggrund for hans mæcenvirksomhed. I starten gav Carnegie støtte til en lang række velgørende formål. I sit essay *The Best Fields for Philanthropy* opregnede han syv områder: Universiteter, biblioteker, sygehuse, offentlige parker, møde- og koncertsale, offentlige badeanstalter og kirker. Den bedste gave, der kunne gives til et lokalsamfund, var et offentligt bibliotek: "...provided the community will accept and maintain it as a public institution, as much a part of the city property as its public schools, and, indeed, an adjunct to these." (55) I perioden 1886-1898 donerede Carnegie 14 biblioteker til 6 lokalsamfund på betingelse af, at kommunen fortsatte drift og vedligeholdelse. I den efterfølgende periode 1898-1919 koncentrerede Carnegie sine donationer til biblioteker, og der opførtes 1665 biblioteker i 1406 lokalsamfund over hele U.S.A. I alt opførtes der i U.S.A. 1679 biblioteker. Der er således tale om ganske store tal i

sammenligning med f.eks. samtidens danske folkebiblioteker og biblioteksoprettelser - for slet ikke at tale om nybygninger. I begyndelsen blandede Carnegie og hans sekretær James Bertram sig ikke i bibliotekets udformning, men efterhånden som byggeriet voksede, dukkede mange problematiske biblioteker op. F.eks. kunne antallet af søjler blive for stort for den sparsommelige Carnegie. Han skrev på et avisudklip om et bibliotek i Denver: "I am sorry to have my money wasted in this way - This is no practical library plan. Too many Pillars." (56) James Bertram udarbejdede derfor vejledningen *Notes on Library Buildings*, som blev sendt til kommuner med tilsagn om støtte. Her gennemgås seks praktiske planløsninger for biblioteker af forskellig størrelse, som under rådgivning kunne udformes frit af lokale arkitekter og tilpasses lokale behov. Fælles for planerne var en trappe midt i bygningen der førte op til en forhøjet stueetage med centralt placeret skranke med voksenbibliotek og eventuel læsesal til den ene side og børnebibliotek til den anden side. I de største typer var der også kontorer til personalet. Den mindste type var uden børnebibliotek. Trappen hævede stueetagen og fremhævede sammen med søjlerne den ophøjede viden. Samtidig skabtes der plads til en foredragssal i den høje kælder. Foredragssalen i kælderen gik igen i alle typer og gav mulighed for et udadvendt bibliotek, hvor oplysning ikke blot blev formidlet gennem bøger, men også gennem folkeuniversitet, foredrag og andre former for møder. Placeringen i kælderen kunne dog også opfattes som en "fortrængning" af det levende ord. Ikke bare selve biblioteksbyggeriet, men også typeplaner og - beskrivelser fik stor udbredelse. (57) Det er nærliggende at sammenligne med Hjørring Bibliotek fra 1927, der med samme planløsning fik stor betydning for det kommende tiårs biblioteksbyggeri i Danmark.

Den glade giver.

Carnegie Bibliotek i Ripon, Wisconsin fra 1902.

Interiør fra Carnegie Bibliotek i Vallejo, Californien omkring forrige århundredskifte.

Betegnelsen "free public libraries" understregede bibliotekernes rolle i en fri offentlighed. Både på tysk og på nordiske sprog benyttedes betegnelsen folkebiblioteker, f.eks. i østrigeren Edw. Reyers bog *Volksbibliotheken*, som vakte Steenbergs interesse for engelske og amerikanske biblioteker (58), og svenskeren Ferdinand Bobergs rejseberetning fra 1893 *Fria Folkbiblotek i Nordamerikas*

Förenta Stater (59). Steenbergs danske betegnelse ”folkebogsamlinger” har utvivlsomt lydt godt i grundtvigianske øren, som ikke blot lyttede til det levende ord. I bogen *Folkebogsamlinger* fra år 1900 skrev Steenberg om betydningen af de amerikanske forbilleder: ”Det er ikke ualmindeligt at høre Europæere omtale Amerikanerne som et Folk, hvis praktiske Dygtighed er beundringsværdig, men hos hvem Jagten efter ”den almægtige Dollar” i den Grad opsluger al Interesse, at der ikke bliver Rum til ret meget andet. Den, der ved nogen Besked om det amerikanske Folks Oplysningsarbejde, har helt andre Forestillinger. Der er hos dette forholdsvis unge Folk en Oplysningstrang, som der ikke findes Magen hos noget europæisk Folk ... Som et mægtigt Led i dette Arbejde staa de amerikanske Folkebogsamlinger, oprettede og styrede af Stat og Kommune, støttede af Folkets Rigmænd, udrustede med Pengemidler, der endog overgaa de engelske Folkebogsamlingers, benyttede af alle, rige og fattige, unge og gamle, bringende Kundskab og Glæde ud til vide Kredse – et Mønster for det europæiske Fastlands gamle Folkeslag.” (60)

Det 19. århundredes danske og skandinaviske forudsætninger

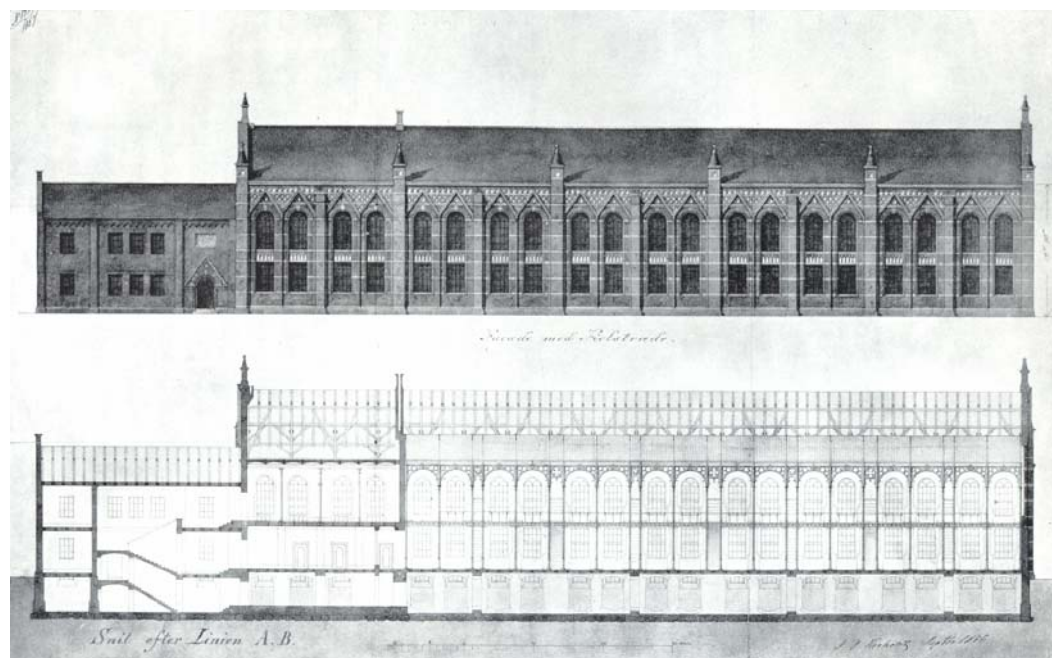
Omkring år 1800 eksisterede der i forlængelse af oplysningstidens nye offentlighedsformer en række offentlige biblioteker i Danmark og enkelte særligt indrettede biblioteksrum såsom Universitetsbiblioteket på loftet af Trinitatis Kirke, Det kongelige Bibliotek i Biblioteks- og Kunstammerbygningen og det nybyggede Classenske Bibliotek. Suhms Bibliotek var dog ophørt i 1796, men hans bogsamling var principielt tilgængelig gennem Det kongelige Bibliotek. På de to store gamle biblioteker var der kun indrettet små publikumslokaler i forbindelse med deres åbning for offentligheden. Det kongelige Biblioteks daværende læsesal havde plads til ca. 16 personer. Der var heller ikke adgang for publikum til selve reolerne. Her fandtes dog undtagelser. Rasmus Nyerup, som havde været P.F. Suhms bibliotekar, blev fra 1803 leder af Universitetsbiblioteket og tilførte det atmosfære af folkebibliotek i Suhms ånd. Han lod unge mennesker som H.C. Andersen gå direkte til hylderne for at finde den litteratur, de søgte. Selv om morskabslæsning ikke var til udlån, fortolkedes denne bestemmelse således, ”at den aldeles ikke udelukker Benyttelsen af den skjønne Litteratur.” (61)

Til løsning af de offentlige bibliotekers pladsproblemer nyopførtes dog i løbet af det nittende og starten af det tyvende århundrede tre store forskningsbiblioteksbygninger i Danmark, nemlig Universitetsbiblioteket, Statsbiblioteket og Det kongelige Bibliotek. Derudover indrettedes Kunstakademiets Bibliotek af Ferdinand Meldahl i en fløj af Charlottenborg. Biblioteksbyggeriet var en del af et større statsligt byggeprogram, som også omfattede museer og arkiver. I Jens Engbergs *Magten og kulturen* beskrives kommissionsarbejdet bag ”det store kulturpolitiske byggeprogram”, som efterfulgte statens overtagelse af enevældens kulturinstitutioner, bl.a. kommissionen af 1879, som stod bag en lang række byggeprojekter. (62)

Universitetsbiblioteket blev som tidligere nævnt oprettet i 1482 som første institutionaliserede danske bibliotek. Det havde til huse adskillige steder, bl.a. i Liberihuset på Frue Plads, men i den længste periode fra 1652 lå det på loftet af Trinitatis kirke med indgang fra Rundetårn. Ideen om en biblioteksbygning i

tilknytning til selve universitetskomplekset opstod efter færdiggørelsen af Peder Mallings nye hovedbygning i 1836. I 1843 nedsattes en komite, der skulle udarbejde en plan for universitetets fortsatte udbygning med arkitekten M.G. Bindsbøll som bygnings-sagkyndig. Bindsbøll udarbejdede i forlængelse af dette arbejde i 1853 et forslag til en meget nøgtern biblioteksbygning med en enkel rødstensfacade og en indretning med små celler og små centralt placerede publikumslokaler, der kom tæt på ideerne i Leopoldo della Santas biblioteksplan, der var blevet anbefalet kraftigt af Chr. Molbech i hans biblioteksteoretiske værk *Om offentlige Bibliotheker* fra 1829 (63). Planen vakte modstand, og et forslag om udskrivelse af en arkitektkonkurrence vandt tilslutning på universitetet, men ikke i første omgang hos Finansudvalget, der ønskede at undersøge en samlet bygningsmæssig løsning af både Det kongelige Biblioteks og Universitetsbibliotekets pladsproblemer.

En af Danmarks første arkitektkonkurrencer blev udskrevet i 1855 om en ny bygning til universitetsbiblioteket med beliggenhed på hjørnet af Frue Plads og Fiolstræde. Bygningen skulle bestå af sten og jern og være solidt og bekvemt indrettet. I det ydre skulle den tage hensyn til omgivelserne, og i det indre skulle boglokalet bestå af sammenhængende, ikke ved døre adskilte rum. Dertil kom læseværelser, arbejdslokale for personalet og pakrum, som alle skulle kunne opvarmes, være godt belyst og have forbindelse til et forrum. Det er karakteristisk for konkurrencebetingelsernes formulering, at der på en gang ønskes en moderne jernkonstruktion og et traditionelt salsbibliotek. Bindsbøll deltog i konkurrencen med et denne gang alt andet end spartansk forslag med farverige venetiansk inspirerede facader og en stor indgangshal. Det vindende forslag blev dog Johan Daniel Herholdts biblioteksprojekt, som i hovedtræk opførtes i årene 1857-61. (64)

Opstalt og snit fra J.D. Herholdts tegninger til Universitetsbiblioteket.

San Pietro Martire i Verona. Akvarel af Harald Drewsen.

Karakteristisk for Herholdts universitetsbibliotek var sammenhængen mellem bygningens ydre og indre, mellem facadens "frie historicisme" og den moderne støbejernskonstruktion i bibliotekssalen. Tydelig var inspirationen fra kirkearkitekturen, både i bygningens basilicaformede grundplan og i facadens udformning i røde mursten med gotiske detaljer, især inspireret af Herholdts skitser fra kirker i Verona, bl.a. San Fermo. Bygningen blev opført som en del af universitetskomplekset, således at bibliotekets trappehus opførtes symmetrisk med Kommunitetshuset på den modsatte side af Mallings hovedbygning, men i røde sten. I modsætning til C.F. Hansens enkle pudsede bygninger omkring Frue Plads og Mallings gråpudsede hovedbygning opførtes biblioteket i blank mur, svarende til den stilhistoriske udvikling bort fra klassicismens nøgternhed i retning af historicismens forkærlighed for mange materialer og detaljer. Denne udvikling var allerede indledt med hovedbygningens høje gotiske vinduer, der videreførtes i bibliotekets facade ud mod Fiolstræde med dværggallerier mellem etagerne og spidse gotiske vinduesgavle. De mange vinduer udgjorde en næsten sammenhængende glasfacade. På grund af bibliotekets beliggenhed vil bibliotekets facade mod Fiolstræde af mange blive oplevet som en side af universitetskomplekset snarere end som en selvstændig facade. Hertil medvirker også den underspillede indgang til biblioteket gennem trappehuset, som næsten har karakter af "sideindgang". På en tidlig skitse vendte indgangen ud mod selve Frue Plads. Udefra virkede trappehuset som bygningens kor, og med sin asymmetriske placering i forhold til selve biblioteket underordnede det sig universitetskompleksets samlede symmetri ud mod Frue Plads. Facaden prydedes af talrige detaljer fra sorte glaserede sten og formstøbte cementsten med floreale motiver til nedløbsrender med ulvehoveder. Langsidernes piller afsluttedes af røde murstenspinnakler i formsten. Den transparente glasfacade opleves særlig fint om aftenen, når man fra Fiolstræde ser ind imellem de belyste reoler og videre tværs gennem bygningen.

Universitetsbiblioteket fra 1861 som basilica med moderne jernkonstruktioner.

I bibliotekets indre blev der anvendt gule sten, som gav rummene et lyst præg, bl.a. trappehuset med en rigt udskåren loftskonstruktion af træ. Indefra fik både trappehus og læserum præg af forrum eller "nartex" i forhold til selve den basilicaformede bibliotekssal med et smalt rundbuet hovedskib med sideskibe med reolnicher eller alkover i to etager. Galleriets afsluttende trefløjede reol med underskabe fik næsten karakter af et alter under gavlens store rosetvindue. De slanke støbejernssøjler med "blondeværk" i grønne, blå og gule pastelfarver bidrog til bibliotekssalens lyse karakter. Bibliotekets loftsmalerier er udført af Georg Hilker, som også har stået for dekorationerne i hovedbygningen og i Thorvaldsens Museum. Hilkers dekorationer forbandt biblioteket med tidens sene klassicisme. Det blå stjerne loft i bibliotekssalen understregede både forbindelsen med kirkearkitekturen og bibliotekets egen universalitet. Flere forbilleder er mulige i forhold til bibliotekssalen. Det er nærliggende, at Herholdt ved udformningen af Danmarks første større støbejernskonstruktion er blevet inspireret af Labroustes *Bibliothèque St. Genevieve* i Paris og tidens udstillingsbygninger i London og New York. Det er betegnende for konstruktionens moderne karakter i forhold til samtidens arkitektur, at *Bibliothèque Nationale* endnu ikke var opført. Endvidere er der stor visuel lighed med Trinity

College Library fra 1733 i Dublin og i øvrigt Boston Athenæum med støbejernsgalleri fra 1847. (65) Bibliotekets indre kan ses som en oversættelse af Trinity College til industrialismens støbejernsarkitektur.

Universitetsbiblioteket var en overgangsform mellem salsbiblioteket og magasinbiblioteket. Ligesom i della Santas biblioteksplan fra 1816, der fik udførlige henvisninger i Chr. Molbechs *Om offentlige Bibliotheker* fra 1829, var læsningen adskilt fra selve bogsamlingen – og dermed publikum fra de lukkede hylder - men bibliotekssalen var stadig bygningens centrale og smukkeste udsmykkede rum og videreførte salsbibliotekets aura. (66) Selv om de små kabinetter eller køjer i siderne kunne sammenlignes med de mange lige store bogværelser i della Santas biblioteksplan, var de uden senere magasinbibliotekers præg af monoton opbevaring.

Kunstakademiet fik i 1758 fem år efter grundlæggelsen i 1754 sit eget bibliotek. Da Charlottenborg i 1882 fik en ny udstillingsbygning, tegnet af Ferdinand Meldahl og Albert Jensen, blev den indrettet som et datidens kulturhus med afstøbningssamling, atelier og bibliotek i stueetagen og udstillingssale med ovenlys på første etage. Biblioteket fik i 1883 til huse i den nuværende læsesal, men har senere fået flere lokaler i bygningen på grund af den voksende samling af bøger, tidsskrifter, arkitekturtegninger og fotografisk materiale. Det overskuelige bibliotek med to støbejernssøjler og galleri var udformet som et lille salsbibliotek, næppe uden inspiration fra Universitetsbiblioteket. Centralt i lokalet stod en model af Salys rytterstatue af Frederik den Femte. (67)

Kunstakademiets Biblioteks læsesal fra 1883.

Både bygningen af Statsbiblioteket 1897-1902 og Det kongelige Biblioteks nybygning 1897-1906 kan føres tilbage til Det store kongelige Biblioteks

pladsproblemer. (68) På initiativ af bibliotekets leder Chr. Bruun nedsattes i 1892 en kommission, der skulle undersøge mulighederne for at anvende bibliotekets dubletter, der bl.a. var fremkommet ved pligtafleveringens bestemmelser om aflevering af to eksemplarer til biblioteket, til ”oprettelse af et større provinsbibliotek i Århus ... til nytte og glæde for befolkningen i Provinserne, navnlig i Jylland.” Medlemmer af kommissionen blev de to overbibliotekarer fra Det kongelige Bibliotek og Universitetsbiblioteket, højskoleforstander Ludvig Schrøder fra Askov Højskole og bibliotekaren ved Aarhus Katedralskoles bibliotek adjunkt J. Hoffmeyer, der senere blev Statsbibliotekets første leder. Den brede folkeoplysning var således repræsenteret af Ludvig Schrøder, men ikke af f.eks. folkebiblioteket i Århus, der var oprettet i 1868, eller af en skikkelse som Steenberg, der allerede i 1892 i artiklen ”Offentlige Bibliotheker uden for København” havde beskæftiget sig med behovet for en nyorganisering af biblioteksstrukturen med ”centralbiblioteker” og ”localbiblioteker”. (69)

I lovforslaget indgik både aspekter af videnskabelig formidling, i øvrigt forud for oprettelsen af et universitet i Århus, muligheden for at blive centralbibliotek for andre biblioteker og i øvrigt fremme af almindelig oplysning. Det tilkom dog ikke staten, men kommunerne at oprette et bibliotek for morskabslæsning. I en artikel, der kommenterede lovforslaget, var Steenberg af den opfattelse, at biblioteket ville komme til at virke som folkebibliotek, og håbede samtidig, at det ville få en mønsterbygning med en mønstersamling, som kunne inspirere andre mindre biblioteker.

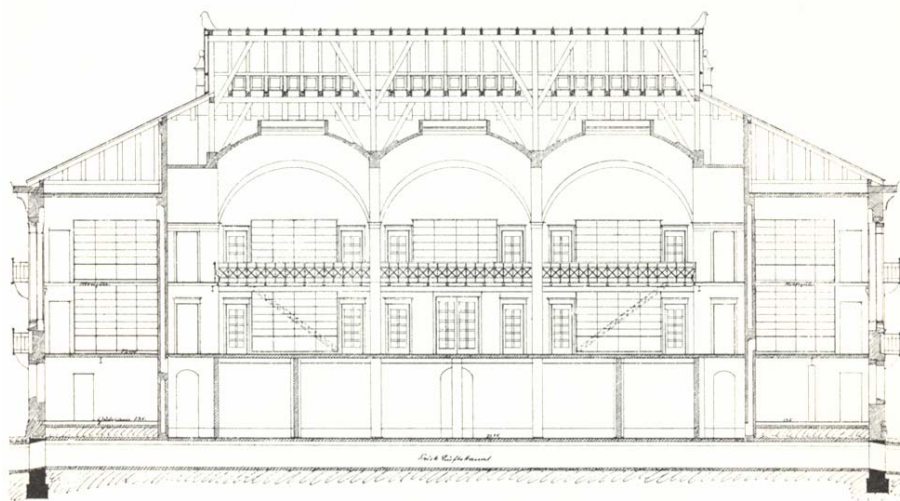
Lovforslaget blev vedtaget 1897, og dermed kunne der tages fat på nybyggeriet – og mange års diskussioner om Statsbibliotekets rolle som både forskningsbibliotek, overcentral for folkebibliotekerne og folkebibliotek for byen Århus. En artikel i Architekten tog udgangspunkt i et forslag fra murermester Thomsen og arkitekt Kühnel om en samlet institutionsbebyggelse på Bispetofte. Dette monumentalt tænkte projekt skulle omfatte både et teater, som vendte ind mod byen, et bibliotek med facade ud mod åen, en latinskole med facade mod Vester Alle og mulighed for endnu en offentlig bygning, der kunne rumme en universitetsafdeling. (70)

Statsbiblioteket i sne.

Til kommissionen knyttedes som bygningsagkyndig Hans J. Holm, som på dette tidspunkt også var knyttet som sagkyndig til en kommende nybygning til Det kongelige Bibliotek. Holm skitserede både beliggenheden på Bispetofte ikke for langt fra stationen og bygningens hovedtræk. På hans skitse var læsesalen gjort til bygningens centrale rum med ovenlys fra tre kupler og omgivet af bogmagasiner og kontorer. Rumfordelingen svarede til principperne i della Santas biblioteksplan. Ansvarlig for selve udformningen blev Hack Kampmann, der var kgl. Bygningsinspektør for det jyske område. Foruden landsarkivet i Viborg opførte han omkring forrige århundredskifte i Århus en række monumentale bygninger som toldkammeret ved havnen, teatret på Bispetorvet og Marselisborg Slot. Selve grundplanen havde ligesom Universitetsbiblioteket karakter af basilica, men med læsesalen som et kortere og bredere hovedskib med ovenlys fra de tre kupler. Den mere centrale placering af læsesalen som galleribibliotek littede brugen af bogsamlingen. Både bibliotekets ydre og indre var rigt dekoreret og har givet anledning til betegnelsen "Hack Kampmanns smykkесkrin". (71) Både materialer og håndværksmæssig udformning var af høj kvalitet. Hack Kampmann stod selv for en lang række detaljerede tegninger, der videreudvikledes i samarbejdet med Karl Hansen Reistrup og de tilknyttede håndværkere. Møblerne var tegnede af C. Harild. Bygningens facade fremstod i røde teglsten med dekorative bånd og symbolske udskæringer i sandsten og granit. Den havde sort skifertag. På hovedfacaden var universaliteten i tid og rum markeret af de tolv stjerne-tegn, ligesom gesimsens uendelige række ugler, støbt i granitbeton, som markerede kundskabens hus. Over selve hoveddøren i teaktræ var udhugget en ung pige, der vander kundskabens træ, og en ung mand der med en kniv er ved at skære en inskription i træet. De to glasmosaikvinduer i hoveddøren viste de danske fugle viben i et grønt landskab og mågen mod en blå himmel. Bibliotekets indre var præget af Hansen Reistrups tre store lysekroner, båret af snore spundet af seks edderkopper under glaskuplerne.

Længdesnit af Hack Kampmanns bygning til Statsbiblioteket i Århus.

Snit gennem Statsbiblioteket.

Statsbibliotekets kuppelsal med Karl Hansen Reistrups insektinspirerede dekorationer.

Lysekronene var udformet som insekter med røde, gule, blå og grønne sten og edderkoppespind af glasperler. Der var fine kunstneriske udskæringer i træværket med motiver fra naturen og håndvenlige delfinformede dørhåndtag. Udformningen var således på højde med den internationale Arts and Crafts Movement og Art Nouveau, således som disse bevægelser kom til udtryk f.eks. i tidsskriftet The Studio og den franske kunsthåndværker René Laliques arbejder.

Selv om biblioteket fik en tilbagetrukket placering i grønt område på kanten af centrum, var det fra starten uhyre udadvendt. I en lille bog, der udkom i forbindelse med bibliotekets åbning, understregede Erling Stensgård, at biblioteket var åbent for enhver. (72) Læsesalen holdt åbent om aftenen, også for børn og unge, og fik en afdeling med nordisk oplysningslitteratur, der kunne udlånes. Da der var fri adgang til læsesalen og læsesalens reoler, indførtes der med "Læsesalens Udlånsbibliotek" for første gang åbne hylder for udlånsvirksomhed i Danmark. (73) Statsbiblioteket repræsenterede dermed en mellemform mellem videnskabelige og folkelige biblioteker, som kunne minde om de amerikanske storbyers biblioteker, og som svarede til H.O. Langes karakteristik: "Det var en overordentlig stor Gave til Aarhus By, som Staten gav, da den lagde Statsbiblioteket derovre, udstyrede det saa rigt og gav det ogsaa den Opgave at være et Slags Folkebibliotek for Aarhus." (74) Bygningmæssigt og formidlingsmæssigt kunne det således som eneste danske bibliotek sammenlignes med f.eks. Boston Public Library. Størrelsesmæssigt kunne det sammenlignes med Bergens offentlige Bibliotek, som siden opførelsen af Olaf Nordhagen 1914-17 har fungeret som folkebibliotek. (75)

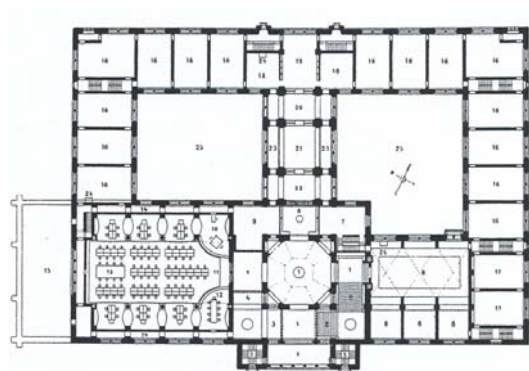
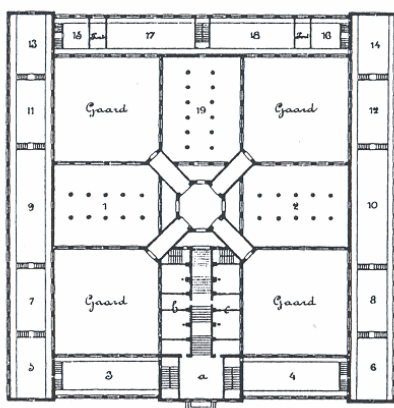

Bergens offentlige Bibliotek fra 1917 havde nogen lighed med Richardsons amerikanske biblioteksbygninger.

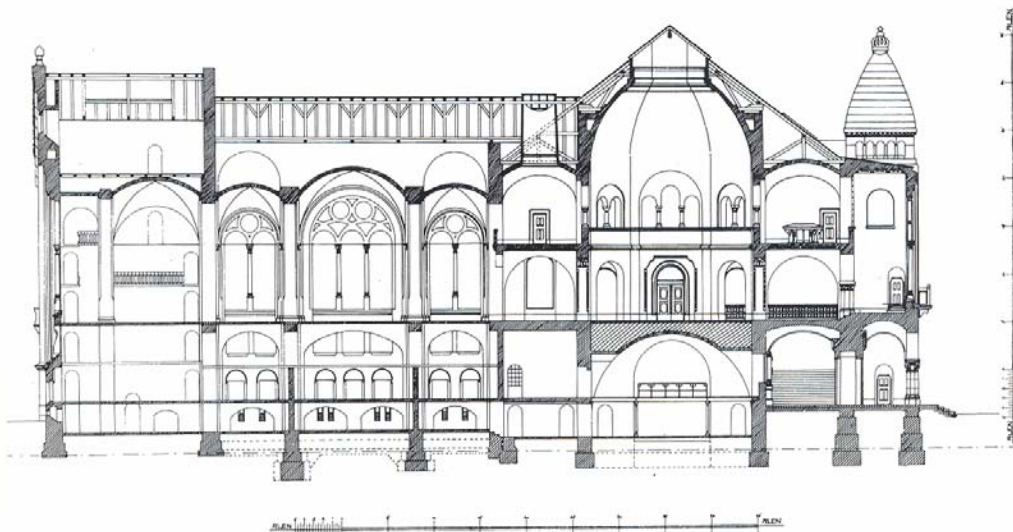
Det kongelige Bibliotek havde fra 1673 til 1906 til huse i lokaler i Kunstammerbygningen, der i dag rummer det nuværende Rigsarkiv. Allerede i 1700-tallet var der pladsproblemer, som førte til en tilbygning på grunden mod Tøjhuset. Bygningen fra ca. 1785 blev tegnet af C.J. Zuber. I forbindelse med åbningen for offentligheden i 1793 blev der indrettet en læsesal på Kunstammeretagen og et udlånskontor på 1. sal. Indretningen af disse lokaler og

faciliteter for publikum afspejlede bibliotekets ændrede rolle som offentligt videnskabeligt bibliotek. Det muliggjordes gennem udvidelsen med den zuberske fløj. I 1820'erne flyttede Kunstammeret fra 2. sal, som også indrettedes som bibliotek. Kunstammerets genstandssamlinger fordeltes til det nuværende nationalmuseum, Universitetets Zoologiske Museum og Rosenborg. Malerierne flyttedes til Christiansborg som Den kongelige Malerisamling, der efter Christiansborgs brand i 1884 blev den historiske grundstamme i det nuværende Statens Museum for Kunst. I 1862 fik biblioteket også rådighed over det tidligere arsenal i stueetagen, som nu blev tæt pakket med reoler. (76) Hele den tidligere kunstammerbygning var nu blevet biblioteksbygning.

Bibliotekets pladsproblemer var ikke dermed løst. Op gennem 1800-tallet voksede mængden af bøger og brugen af biblioteket. I 1879 nedsattes en kommission, hvis betænkning fra 1883 ikke fik umiddelbare konsekvenser. I 1892 nedsattes en ny kommission, hvis arbejde førte til loven af 1897 om opførelse af en helt ny bygning. Man overvejede flere placeringer, både på Slotsholmen og i forbindelse med anlægget af Voldgadekomplekset, bl.a. en beliggenhed ud for Studiestræde eller mellem Frederksholms Kanal og den daværende Vester Voldgade. Opgaven som arkitekt blev givet til Hans J. Holm, der også havde deltaget i kommissionsarbejdet. Som konstruktør fik han Johannes Magdahl-Nielsen. Begge betegnes stilistisk som "hygge-romantikere". Grundplanen i hans første forslag mindede om Durands kvadrat med et centralt rum med forbindelsesgange. I øvrigt foretog Holm flere rejser i Europa og besøgte tidens mest moderne biblioteker, bl.a. Labroustes biblioteker i Paris. Som umiddelbart forbillede nævnes det kongelige bibliotek i München. (77)

Den første principskitse fra 1880 med regulær geometrisk udformning i stil med Durands biblioteksplaner og den endelige plan af hovedetagen fra 1902, hvor galejbygningen er inddraget.

Tværsnit af den nu stående bygning, der viser arbejdsal og forhal.

Tværsnit med oktagon.

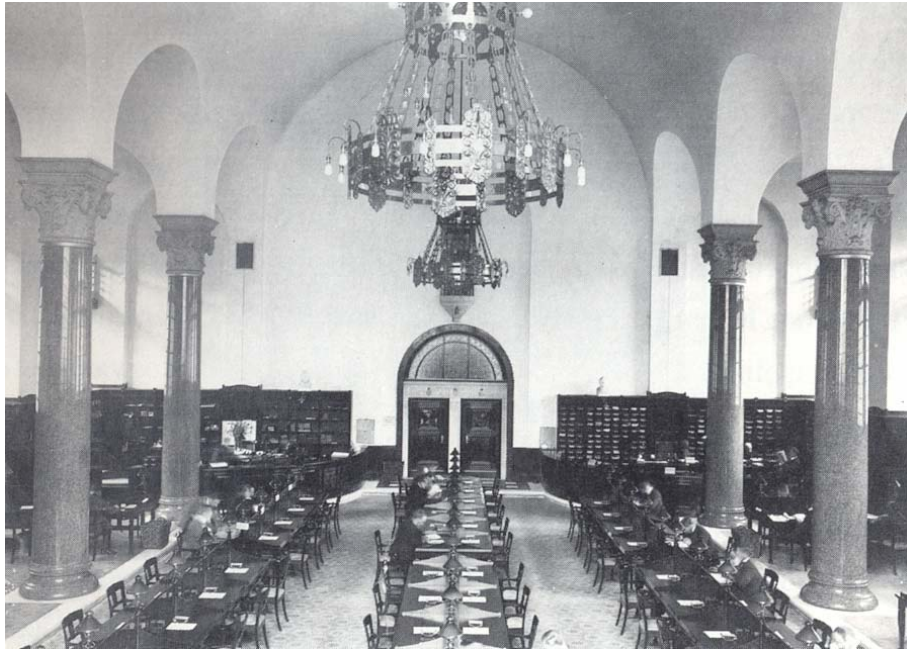
Hovedfacade mod den nyanlagte bibliotekshave fra ca. 1916.

Da den nuværende beliggenhed med inddragelse af den tidligere galejbygning var valgt, arbejdede Holm med flere facadeforslag, i starten mod havnen, senere mod den nuværende bibliotekshave. Forslagene varierede fra lighed med universitetets hovedbygning – og dermed Universitetsbiblioteket – til friere former for klassicisme. Især tårnene blev udformet forskelligt. Biblioteksbygningen kan med sine to tårne, sine høje vinduer og røde sten betragtes som en katedral, hvor skibet udvider så meget i bredden, at der bliver plads til to indre gårde. Indgangspartiet markeres af de to tårne med balkoner, glamhuller og Art Nouveau-prægede sandstensspir med kongekroner. Mellem tårnene ligger indgangen med granitsøjler med frit formede akantuskapitæler og over vinduesfacaden en trekantgavl med kongevåben båret af

køllebærende vildmænd. Over selve hoveddøren står: "In principio verbum erat"(I begyndelsen var ordet). Bygningens facade mod havnen var markeret, men uden tårne. På facaderne er der medaljoner med symbolske fremstillinger af fagene i videnskabernes kreds såsom bibelen for teologi, kæmpehøjen med jættestuen for arkæologi og historie, lyren og teatrets glade og triste maske for digtekunst, harpen for musik, vægten for jura og stav, stilk med blomster for botanik og slange og bæger for medicin. Ud fra disse symboler og tegn kan man ligesom i Biblioteque Sainte Geneviève kunne aflæse bibliotekets universelle emner og indhold. De indre gårde var i de første forslag – som i Naudées vejledning – udformet som små grønne haveanlæg, som dog ikke blev realiseret. Denne og andre muligheder for anvendelse af gårdrummene er mærkværdigvis aldrig blevet udnyttet.

Selve indgangen er formet som en knækket trappe, der leder op til den ottekantede forhal. Trapperummet udsmykkes dramatisk af en afstøbning af et hellenistisk relief af en skibsstævn fra Lindos på Rhodos, udgravet af danske arkæologer. Den kontrasterer Niels Skovgaards og Karl Schrøders keramikbuste af N.F.S. Grundtvig på den modsatte væg. Som flere steder i bibliotekets udsmykning mødes her forskellige verdener: Opdagelsesrejsen og det hjemlige, antikken, den nordiske mytologi og kristendommen, det europæiske og det danske. Fra trapperummet er der udsigt – og var der oprindelig adgang til – Danske Afdelings galleri i fem etager, som med sin jernkonstruktion repræsenterede et moderne galleribibliotek og dermed også kunne ses som en moderniseret udgave af Danske Afdelings galleri i den gamle biblioteksbygning. I de oprindelige forslag fortsatte trappen mere monumentalt og aksialt fra indgangen til forhallen i lige linje, men inddragelsen af galejhusets murværk menes at være årsag til trappens sving til højre. Forhallen er tydeligt inspireret af Karl den Stores oktagon i Aachen. Den har et smukt mosaikgulv med blomstermotiver og foroven et panoptisk galleri i umiddelbar nærhed af overbibliotekarens oprindelige kontor. Omkring oktagonen lå læsesal, det lille katalogværelse og i midteraksen på den midterste etage arbejdssalen med skranke og bagvedliggende borde. Skranken afgrænsede publikums område.

Bibliotekets centrale rum var den basilicaformede læsesal med seks blanke granitsøjler i hele rummets højde, hvide hvælvinger og plads til ca. 100 personer. Søjlerne kapitæler havde motiver som blomster, ugler og fakler, som dels svarede til skønvirkeperiodens dekorationer, dels symboliserede vækst, visdom og oplysning. Også her fandtes en balkon og højt placerede broer, hvorfra der var udsyn over salen. Til bibliotekets interiør hørte de skønvirkeprægede møbler og brugsgenstande som f.eks. læsesalens grønne lamper. Interiørets præg af Skønvirke tilskrives især konstruktøren Johannes Magdahl Nielsen.

Den basilicaformede læsesal med seks polerede granitsøjler, hvide kuplede hvælv, solide borde med grønne læselamper og messinglysekroner med uafskærmede pærer.

Bag publikumsløkalerne lå tre fløje med magasiner i fem etager, som af hensyn til lys, luftgennemstrømning og opvarmning havde jernriste som gulv. Det selv bærende metalskelet i fem etager bag facaden af røde mursten var på højde med samtidens internationale arkitektur som f.eks. højhusenes konstruktion i Chicago. Det kongelige Bibliotek var og er Danmarks største magasinbibliotek. Bygningens magasin karakter svarede til de oprindelige funktioner for de omgivende bygninger Proviantgården og Tøjhuset. De store magasiner levede op til biblioteksbegrebets betydning som ”boglager”. Den serielle opstilling af reoler havde optimal udnyttelse af rummets volumen som mål. Eneste æstetiske element var de fint udformede hyldeknægte, ligeledes med præg af Skønvirke. At dele af galejhuset indgik som fundament for den nye bygning, ses bl.a. på de store jernringe, der stadig findes i de hvælvede kælderrum. Bygningen indeholdt således både historiske og moderne elementer. (78) Den nye bygning var beregnet til at rumme op mod 900.000 bøger og personale på ca. 40 personer. Da bygningen blev indviet i 1906, var der via en træbro med bogvogne blevet overført 700.000 bøger.

Foran biblioteksbygningen ligger Bibliotekshaven i den udfyldte krigshavn. Anlægget af haven var i pagt med bl.a. Naudees tanker. Krigshavnens bassin var blevet opfyldt af Københavns Havnevæsen i 1867-68 og blev derefter bebygget med forskellige militære skure. Militæret rømmede først arealet i 1906. De første skitser til haven blev udført af Hans J. Holm selv, men blev efter hans død overtaget af Magdahl Nielsen og Christiansborg Slots arkitekt Thorvald Jørgensen, der i samarbejde med havearkitekt Jens Peder Andersen udførte haven. Thorvald Jørgensen skabte desuden forbindelse mellem Rigsdagsgården og Bibliotekshaven ved at gennembryde den nederste etage af den tidligere biblioteksbygning med fem, senere tre porte. Selve Bibliotekshaven stod færdig i 1920. Den har en klar symmetrisk plan omkring det store kvadratiske bassin, der kan ses som reference til

området fortid som havn. Ved bassinet står Louis Hasselriis' statue af en siddende Søren Kierkegaard fra 1918. (79)

Fælles for udformningen af disse tre store statslige biblioteksbyggerier var forbilleder fra kirkearkitekturen. Stilen var en fri historicisme med anvendelse af røde teglsten og righoldig symbolsk udsmykning, som udtrykte oplysningens betydning, bibliotekernes universelle karakter, nationale kendemærker og de enkelte fags symboler. Inspirationen fra kirkestilarterne fik også betydning for de første folkebiblioteksbygninger. Af de fem første nybyggede folkebiblioteker var de tre rødstensbygninger med spidse gavle, rundbuestik eller kamtakker, nemlig Silkeborg fra 1920, Nykøbing Mors fra 1921 og Holstebro fra 1923.

Især Universitetsbiblioteket og Statsbiblioteket havde præg af bogskrin. De var samtidig de arkitektonisk mest helstøbte biblioteksbygninger. Karakteristisk var den kroniske pladsmangel og udviklingen fra salsbiblioteket mod magasinbiblioteket med stadig større publikumslokaler og adskillelse mellem publikum og selve bøgerne. Udviklingen startede i Universitetsbiblioteket, hvor selve bibliotekssalen dog stadig er bibliotekets centrale, største og mest udsmykkede rum, og kulminerede i Det kongelige Bibliotek, hvor læsesalen er bibliotekets centrale og katedralagtigt store rum omgivet af uendelige magasinmasser. Dog har danske afdelings galleri stadig karakter af salsbibliotek. Interessant er desuden det lille sociale netværk af arkitekter, der tegnede disse store bygninger: Holm var konduktør for Herholdt og svigerfar til Hack Kampmann. Magdahl Nielsen var konduktør for Holm og tegnede senere som biblioteksarkitekt landsbiblioteket i Reykjavik og Stationsbyudstillingens bibliotek i Århus. Sammen med sin svoger Thorvald Jørgensen udformede han haven foran Det kongelige Bibliotek.

Der er tydelig forbindelse i format og beliggenhed mellem disse store nationale biblioteksbyggerier og den samtidige udbygning af nationale og regionale institutioner som Det kongelige Teater af Vilhelm Dahlerup og Ove Pedersen fra 1872-74, Århus Teater af Hack Kampmann fra 1898-1900, Statens Museum for Kunst fra 1896, tegnet af Vilhelm Dahlerup, Ny Carlsberg Glyptoteket fra 1897 med Carl Jacobsen som mæcen og Vilhelm Dahlerup som arkitekt og de tre store landsarkiver i Viborg fra 1890-91, København fra 1891-92 og Odense fra 1892-93, tegnet af henholdsvis Hack Kampmann, Martin Nyrop og Martin Borch. Dette store kulturelle byggeri afspejler periodens urbanisering med Københavns udvikling som metropol og de store provinsbyers kraftige vækst. Typisk har teaterbygningerne en helt central placering i byens offentlige rum som Kongens Nytorv i København eller Bispetorvet i Århus. De store museer ligger som en del af det københavnske voldgadekompleks eller med lignende placeringer i de regionale provinsbyer, mens biblioteker og arkiver har en mere tilbagetrukket beliggenhed. Hele periodens byggeri er præget af historicismen. De internationale forbilleder slår tydeligst igennem i starten af perioden, f.eks. Det kongelige Teaters lighed med tilsvarende bygninger i Paris og Wien, mens senere byggerier som Århus Teater og Statsbiblioteket har en friere karakter. Karakteristisk for perioden er det monumentale rødstensbyggeri, der for de tre store bibliotekers vedkommende fik en særlig katedralagtig udformning.

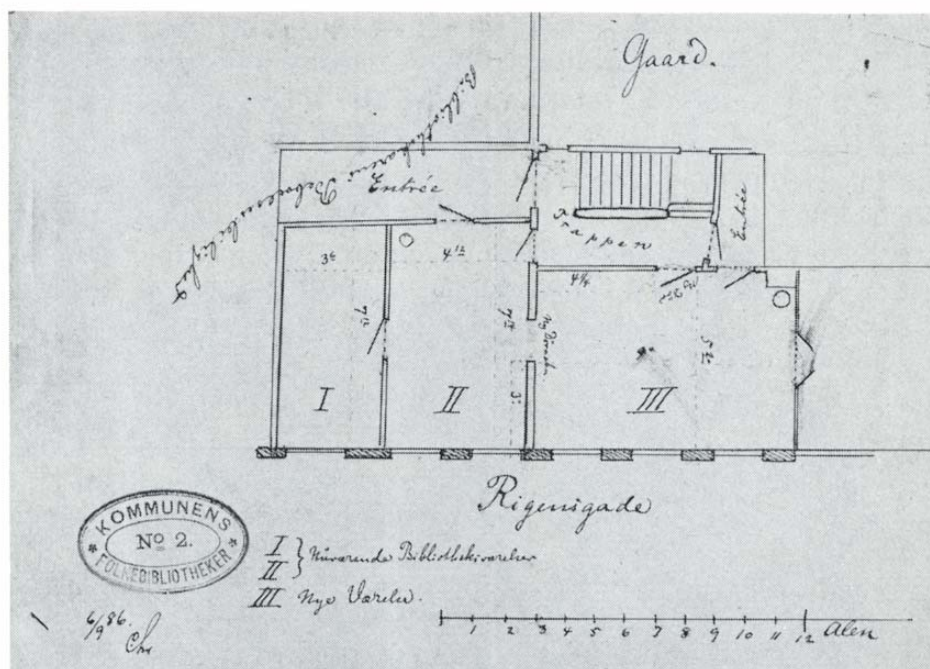

Samme monumentale præg havde periodens skolebyggeri. Københavns Kommune opførte således fra 1886 til 1904 25 store skolebygninger. Der var tale om markante rødstensbygninger, der var præget af historiske stilarter som gotik og renaissance. De fritliggende skoler var en karakteristisk del af bybilledet. Især indgangspartierne var inspireret af kirkearkitekturen. Det kongelige Biblioteks arkitekt Hans J. Holm tegnede 10 skoler og stadsarkitekt Ludvig Fenger 14. I skolernes indretning var der lagt stor vægt på hygiejne, udluftning, renlighed, bademuligheder og lysforhold, svarende til tidens social-hygieniske bevægelser. Der var ligeledes elementer af standardisering i form af de særlige skolepulte, tegnet af Holm til korrekte siddestillinger, og panoptisk disciplinering i form af vinduer i klasselokalernes døre. For eleverne må de store lyse klasseværelser have stået i stærk kontrast til brokvarterernes små lejligheder. En helt central skikkelse i periodens arkitektur Ferdinand Meldahl understregede behovet for monumentalitet i et foredrag i 1877 i Medicinsk Selskab. Her kommenterede han samtidig de forskellige bygningstypers egenskaber: ”Læg blot nøje Mærke til det enkelte Menneske, når det kommer under Indflydelse af virkelig stemningsfuld, monumental Kunst. Se på den, der træder ind i skønne Kirker og Gravkapeller eller i Slottenes og Paladsernes Pragtlokaler, i festlig smykkede Theatre, i alvorsfulde Raadhuse eller Klostergange eller i vor Tids Museer. Selv det raaeste, mindst udviklede Menneske, den kaade Dreng, bliver beskeden, ophører med at tale højt, søger at gå lydløst på Tærne, undlader at spytte og skjændes o.s.v. Hvor ofte har jeg ikke glædet mig ved at iagttage dette!” (80)

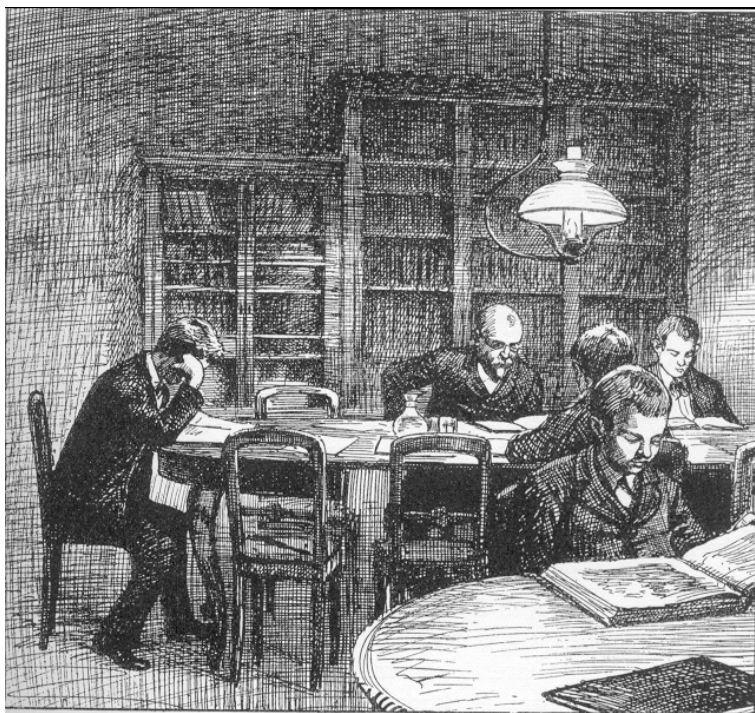
Ligesom skolerne fik også kirkerne en markant placering i storbyens nye brokvarterer. I perioden 1860-1900 opførtes omkring 20 kirker med især Kirkefondet som byggherre. I modsætning til det kommunale byggeri var der således tale om forskellige private kristne foreninger, der ønskede at skabe rammer om et bredt kirkeligt arbejde, der både skulle udbrede evangeliet til storbyens mennesker og samtidig lindre den store sociale nød, såvel åndeligt som materielt. Kirkefondet stod bag en stor del af periodens byggeri og ønskede som en nyskabelse tilbygninger til det sociale menighedsarbejde. Disse menighedslokaler i form af møderum og konfirmandstuer var i starten gemt væk, f.eks. i krypten, men fik senere deres egen synlige længe. Valget af stilarter afspejlede i helt overvejende grad historicismens interesse for de traditionelle europæiske kirkestilarter med inspiration fra især Byzans og Italien, men fik dog omkring 1900 en friere form med større præg af Skønvirke, bl.a. i Valdemar Kochs byggerier. Klassicismen opfattedes som ”hedensk”. Karakteristisk for byggeriet var en høj håndværksmæssig kvalitet med anvendelse af røde sten og med et fantasifuldt og selvbevidst udtryk i byrummet, ofte med en fremtrædende placering af tårnet, i modsætning til brokvarterernes øvrige monotone karrébebyggelse. Byggeriet prægedes af periodens kendte arkitekter, ligesom kirkerne i flere tilfælde har en central placering i byplanen som f.eks. Sankt Hans Kirke, som opførtes som den første kirke uden for voldene. I almindelighed var placeringen dog langt fra så central som den middelalderlige købstadskirke eller landsbykirken. Kirkens traditionelle orientering mod øst blev ligeledes opgivet og placeringen tilpasset grundens beliggenhed og karakter. Ofte er Kirkefondets kirker bygget ind i en husrække, hvor der har været en ledig grund eller baggård som f.eks. Apostelkirken på Vesterbro.

Der er afgørende forskel på disse store danske kulturelle byggerier og de engelske og amerikanske folkebiblioteker med deres imponerende rum, rige udsmykning og centrale

placering i bybilledet på den ene side og på den anden side samtidens små københavnske kommunebiblioteker, købstædernes folkebiblioteker og sognebibliotekerne på landet. Seks små udlånsbiblioteker, heraf to med læsestuer, nyindrettedes som "almuebiblioteker" af Københavns Kommune i 1885. Forbilledet for disse biblioteker var kommunale og kommunalt støttede biblioteker for den fattigste del af befolkningen i Paris og Berlin og ikke de angelsaksiske "public libraries". Dette understregedes både i Borgerrepræsentationens behandling af forslaget og i bibliotekernes reglement: "Kommunens Folkebiblioteker ere efter Øjemedet med deres Oprettelse bestemte for ubemidlede folk og Folk i smaa Kaar, for hvem bøgernes Tilvejebringelse paa anden Maade er vanskelig." Det kostede 15 øre om måneden at være låner, og ved første lån skulle anskaffes en bogfortegnelse til 10 øre. Åbningstiderne for udlån var hverdage undtagen onsdag 7-9 om aftenen og på læsestuerne hverdage undtagen onsdag 7-10 aften og søndag 5-10 aften. (81) Åbningstiderne afspejlede det sociale hensyn til lange arbejdsdage og små lejligheder, hvor det kunne være svært at få ro til at læse. Af de oprindelige seks biblioteker lå to i indre by, et på Christianshavn, et på Vesterbro, et på Nørrebro og et på Østerbro. De indrettedes i lejede lejligheder, som også bortset fra biblioteket på Christianshavn var bolig for bibliotekaren. Til hvert af bibliotekerne på Christianshavn og Nørrebro var knyttet to læsestuer. Udlånslokalerne havde lukkede hylder, svarende til et lille magasinbibliotek. To lignende biblioteker blev oprettet af Frederiksberg Kommune i 1887. De var uden læsestuer og havde ikke til huse i lejede lejligheder, men på to kommunale skoler. (82) Biblioteksbyggeriet var ikke på dette tidspunkt som i England og U.S.A. en markant del af byudviklingen, der satte sig spor i nye kvarterer og byplaner.

Plan af biblioteket i Rigensgade 1886, bestående af to små lejligheder på hver ca. 20 kvadratmeter.

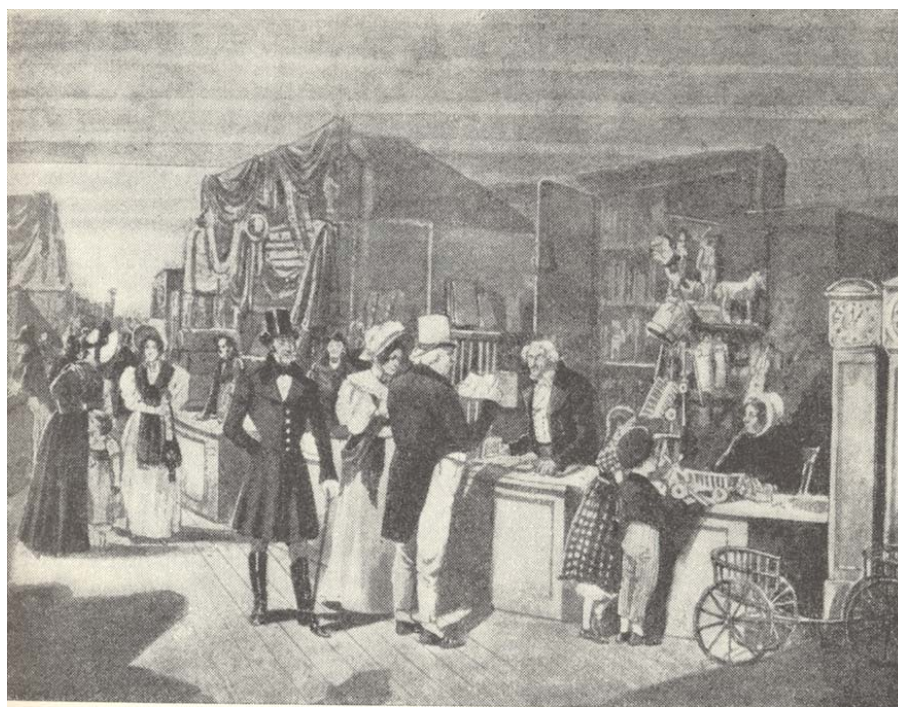

Læsestue med gasbelysning i københavnsk folkebibliotek omkring 1900.

Efter oprettelsen af de københavnske biblioteker fremsatte den senere statsminister fra partiet Venstre Niels Neergaard en grundig og interessant kritik i tidsskriftet *Tilskueren* i 1886, hvor han dels tog udgangspunkt i engelske erfaringer og dels kom med forslag til fremtidige forhold: ”Sammenligner man de store bekvemt indrettede, luftige Lokaler, som Manchester og Liverpool og selv tredjerangs engelske Byer har formaaet at afse til deres kommunale Bogsamlinger, med de tarvelige Rum, i hvilke vore er indkvarterede, kan det hælde, at man ikke just føler sig opbygget derved ...” På fornem liberal vis gør Neergaard opmærksom på, at selv om bogvalget generelt bør roses for sin upartiskhed, er der grund til at anke over, at den socialdemokratiske litteratur ikke er repræsenteret, også selv om flere af den internationale socialismes vigtige værker er oversat til dansk. Endvidere kritiserede Neergaard – igen med udgangspunkt i en liberal offentlighed - at læsestuerne ikke havde aviser, som repræsenterede forskellige politiske synspunkter: ”De Læsestuer, der er oprettede i Forbindelse med Bibliotekerne paa Nørrebro og Kristianshavn, er ret hyggelige. Der er to hvert Sted. Det ene er bestemt for Ikke-røgere, særlig Kvinder, mens man i det andet kan røge, så meget éns Hjærte begærer, og i dem begge findes Skrivematerialer til Afbenyttelse. Alligevel vil disse Læsestuer ikke vinde Sejer i den farlige Konkurrence med Værtshusene. Man skal møde med Lejekontrakt, Lærebrev eller andet højtideligt Dokument ... Vore Læsestuers anden Skavank er Savnet af Aviser. Den Dag Kommunen satte Avislæsestuer i Forbindelse med sine Folkebiblioteker og gjorde Adgangen til dem og samtlige Læsestuer saa let, at de saa at sige blev en Fortsættelse af Gaden, ville Institutionen først i Sandhed blive populær, og der ville komme Hundreder, hvor der nu kun drypper en enkelt ind i Ny og Næ. Det er en Fornøjelse at besøge de kommunale Læsestuer i Englands store Byer ved den Tid, da Arbejderne er paa Vej hjem. Saa myldre de ind, Smede, Murere, Snedkere, - alle Slags Folk imellem hinanden og alle i Arbejdstøjet ... En Betingelse for, at Avisstuerne skulle gøre den tilsigtede Nytte maatte naturligvis være, at alle de mest læste Blade

fandtes der, uden hensyn til Partifarve.” (83) Neergaards oplysningsidealer var således helt på højde med det nittende århundredes nye storbyer, klasser og medier og helt nutidigt i sin understregning af forbindelsen mellem gadens og bibliotekets offentlige rum. Han kommenterede også kritisk den lokalemæssige situation, hvor han sammenligner med kommunale skolebygninger: ” ... en Hovedbetingelse for, at disse og andre Reformere kan blive til Virkelighed er selvfølgelig andre og bedre Lokaler. Folkebibliotekerne maatte, foruden at raade over større Rum, ogsaa kunne præsentere sig adskillig bedre ude fra; det er ikke i Byens Krinkelkroge, man bør søge en Institution som denne. I mange Henseender ville Kommunens Skolebygninger egne sig særdeles godt til at huse Bibliotekerne.” (84) Endvidere kom Neergaard med forslag om oprettelse af et egentligt hovedbibliotek, gerne på det kommende rådhus. Hans fremsynede kritik fik dog ingen umiddelbare følger. Rådhusbiblioteket blev ikke indrettet som hovedbibliotek, og København fik først et hovedbibliotek i Skt. Nikolaj Kirke i 1917.

Ligesom Neergaard må man dog se de seks offentlige biblioteker som led i en ny udvikling. Ud over disse seks københavnske og to frederiksbergske kommunale biblioteker fandtes der for det almindelige læsende publikum i København i det nittende århundrede et vidt forgrenet netværk af læseforeninger, klubber, lejebiblioteker og boghandler, typisk rettet mod forskellige klasser og grupper. Tilsvarende forhold gjorde sig gældende i købstæderne. På landet fandtes en del sognebogsamlinger, dog med blandet indhold. Det kongelige Bibliotek og Universitetsbiblioteket var forbeholdt den akademiske offentlighed.

Tegning af børsboderne af Knud Gamborg (1828-1900).
I forgrunden en bogbod, sandsynligvis Schuboths.

Bogbod i Børsen fra ca. 1844.

Læsningen og læsningens offentlige rum afspejlede typisk samfundets klassesdeling, men derudover er det vanskeligt at sammenligne de forskellige bibliotekstyper og

deres benyttelse. Læseselskaberne havde overvejende oplysende formål, mens de forskellige klubber i højere grad havde selskabelig karakter. Som eksempler på læseforeninger kan nævnes "Det bestandige borgerlige Selskab", "Athenæum", "Den borgerlige Læseforening" og "Studenterforeningen" (85) og senere "Arbejdernes Læseselskab" og "Kvindelig Læseforening". (86) De fleste klubber havde et bibliotek, men var i lige så høj grad et sted, hvor man kunne være sammen, spille, konversere og mere sig. I "Drejers Klub" tilbage fra 1775 var biblioteket en af de fornemste attraktioner. (87) Ofte var medlemstallet begrænset, og man kunne kun blive medlem ved at blive anbefalet af etablerede medlemmer. De forskellige selskaber og klubber rettede sig gennem deres aktiviteter, anbefalinger og kontingentets størrelse mod forskellige dele af borgerskabet. Det er karakteristisk, at borgerskabets selskaber og foreninger dannedes i slutningen af det attende og første halvdel af det nittende århundrede, mens håndværkere, arbejdere og kvinder var foreningsdannende i det nittende århundredes anden halvdel. Flere af disse sammenslutninger kulminerede i starten af det tyvende århundrede. (88)

Lejebiblioteker var ofte knyttet til en boghandel. Det ældste var Venninghausens lejebibliotek fra ca. 1725. Biblioteket var ejet af en tysk tjener, der udlejede fra sin private bogsamling, suppleret med auktionskøb. Bøger, der manglede illustrationer, gjorde han mere spændende med billeder fra sin billedsamling. Andre lejebiblioteker var Stadthagens, Heidners og Prips, der udlånte historiske og moralske bøger. (89) I 1875 fandtes der ca. 20 lejebiblioteker i København. (90) Sammenlignet med f.eks. engelske læseselskaber og klubber, hvoraf mange fremtræder lokalemæssigt meget fornemt i samtidens lithografier, har de københavnske lokaler utvivlsomt haft mere beskedne rammer. I 1870'erne dukkede også de første foreningsejede folkebiblioteker op med samme formål som de senere kommunale biblioteker, f.eks. Nørrebro's billigste Folkebibliotek (91) (Mosolff, s. 37-39) Læseselskabernes, læseforeningernes og lejebibliotekernes betydning må ses på baggrund af, at der først i 1885 oprettedes 6 små folkebiblioteker af Københavns Kommune.

Det vigtige læseselskab "Athenæum", som eksisterede fra 1824 til 1901, havde til formål at give medlemmerne adgang til "deels de fortrinligste, eller for Øieblikket mærkelige, indenlandske og fremmede Tidender, Blade og Tidsskrifter, deels saadanne Bøger, der ere af almindelig Interesse for dannede Mænd, uden i Almindelighed at henhøre under noget Videnskabsfag." (92) Selskabet var beliggende Østergade 68 med 9 høje og 4 noget lavere lokaler, inddelt efter sprog med dansk-tyske og fransk-engelske læseværelser, forsamlingslokaler samt et "Bibliotheklocale med egen Opgang". (93) Herudover omtales "Conversations-Værelserne" og "Conditor-Værelset". (94) Som fordele ved disse lokaler anførtes den gode beliggenhed, som var vigtig for "dem, der benytte det som Tilflugtsrum i ledige Øiebliske i Dagens Løb" og de høje rum, der kunne tåle megen tobaksrøg og var kølige om sommeren. (95) Til gengæld syntes dette fattige sted lidet mod "bekjendte skjønne Selskabslokaler og Klubhuse i fremmede Lande". (96) Til sammenligning af de forskellige bibliotekstyper kan nævnes, at optællinger i 1840'erne viste, at Det kongelige Bibliotek årligt havde ca. 3.500 udlån, Universitetsbiblioteket ca. 14-16.000 udlån og Athenæum ca. 28.000 udlån. (97)

Kvindelig Læseforenings klunkeagtige indretning med kakkelovn og petroleumslamper i Amagertorv 10 i de første årtier efter oprettelsen i 1872.

I år 1900 flyttede Kvindelig Læseforening til nye lokaler i Amagertorv 6, som blev indrettet i tidens Skønvirke-stil. Her ses skranken med lukkede hylder med udskæringer af uglemotive af Harald Slott-Møller.

Læsestuen i Amager Torv 6 med lyse gardiner, slyngplanter, sløjfer og Liberty-stoffer. Rummet bar præg af inspiration fra The Studio og Carl Larsson.

Kvindelig Læseforening blev oprettet i 1872 efter inspiration af den svenske Lässalong för Damer, der var åbnet i Stockholm i 1867. Anledningen var tilsyneladende, at Athenæum ikke optog kvindelige medlemmer med det argument, at det ville kræve indretning af en særlig læsestue for kvinder. (98) Foreningen startede med 72 medlemmer og en bogsamling på 1007 bind. Til medlemmerne hørte dog mange fremtrædende kvinder fra borgerskabet, bl.a. Sophie Alberti, der var med til at stifte foreningen og var dens formand fra 1891 til 1929. Ved 25-års jubilæet i 1897 var bogsamlingen vokset til 16.000 bind. Der var især et stort udlån af skønlitteratur. Læseforeningen havde i de første år til huse på Amager Torv.

Arbejdernes Læseselskab blev stiftet 1879 og fik samme år lokaler i den nybyggede Arbejdernes Forsamlingsbygning i Rømersgade 22 på kanten af brokvartererne, hvor det havde til huse nogle år. Selskabet startede med 12 medlemmer og 340 bind. I 1885 var medlemstallet steget til 450 medlemmer. Bogsamlingen var på 1270 bind, og der var 22 blade i læsestuen. Et af de højeste medlemstal opnåede selskabet i 1909 med 1620 mandlige og 1007 kvindelige medlemmer. Håndværkere dominerede blandt de mandlige medlemmer. De to største grupper blandt kvinderne var kasserersker, ekspeditricer, direktricer, telefondamer og bogholdesker samt syersker og stryggersker. Man kunne ikke gå lige ind fra gaden og blive medlem, men skulle anbefales af et medlem af selskabet. I Social-Demokraten annonceredes dog efter nye medlemmer i 1882: "Arbejdernes Opmærksomhed henledes på dette Selskab, der for Betaling af 30 Øre maanedlig tilbyder god og sund Læsning samt Adgang til Læsestuen, i hvilken en stor Del Blade og Tidsskrifter samt forskellige Spil findes." (99) Arbejdernes Læseselskab var dog med sine mange foredrag og besøg på museer og andre typer af institutioner mere end blot et bibliotek.

Fra Udløanslokalet i Arbejdernes Læseselskab.

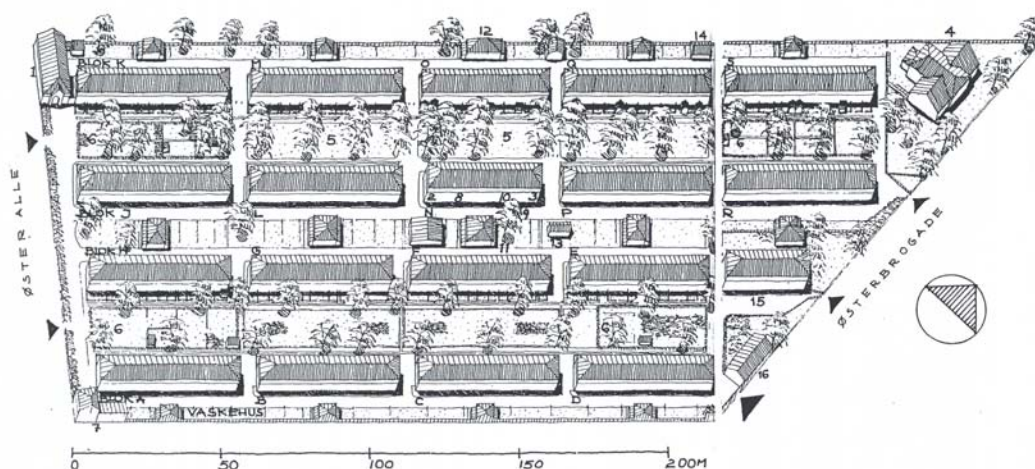
Kø ved skranken i Arbejdernes Læseselskab.

Til de tilbagevendende foredragsholdere hørte Georg Brandes. En ung maskinarbejder fortæller om sine oplevelser i læseselskabet omkring 1890: ” ... vi unge var heller ikke så bange for at tage del i diskussionerne, og selv om det ikke var lige flydende alt sammen, så kendte vi i hvert fald ikke til mindreværdskomplekser. Der er i øvrigt mange af arbejderbevægelsens senere tillidsmænd, som har fået deres første uddannelse og afslibning i Arbejdernes Læseselskab.” (100)

Denne forsamlingsbygning med festsal, mødelokaler, læseselskab, fagforeningslokaler samt restauration og ølhalle var således som kulturhus ramme om en lang række af arbejderbevægelsens politiske, kulturelle og selskabelige aktiviteter. Bygningen husede også Selskabet til Oplysningens Fremme og Diskussionsklubben Karl Marx. Forsamlingsbygningen var et godt eksempel på forrige århundredskiftes mange forsamlings- og kulturhuse, der blev oprettet både på landet og i byerne af organisationer og folkelige bevægelser uden offentlig støtte. Som andre huse af samme type kan nævnes Grundtvigs Hus, Studenterforeningen og Kvindelig Læseforening, der alle opførtes omkring 1910. I forhold til disse markante byggerier er Arbejdernes Forsamlingshus en mere anonym bygning, der falder sammen med gadens øvrige udlejningsejendomme og kun gennem porten har adgang til festsalen. Et mere monumentalt forslag blev opgivet af bl.a. økonomiske grunde. Samme beskedne placering havde periodens kommunale biblioteker, der også havde de lavere sociale klasser som målgruppe. Bygningen huser i dag Arbejdermuseet. (101)

1. Kostalden, mødesalen. 2. »Ismejeriet«, lejerforeningens lokaler. 3. Købmanden, husholdningsforeningen. 4. Børnehaven, asylet. 5. Fæstplads. 6. Store haver. *Nedlagte institutioner:* 7. Sløjdskolens. 8. Viktualieforening. Husholdningsforeningen. 9. Grønt og hørkrum. Husholdningsforeningen. 10. Bibliotek. Husholdningsforeningen. 11. Brandstation. 12. Ligkapel. 13. Vaskehus af ældste type, nu pladsmændenes skur. 14. Kakkeloovs-skuret. 15. Inspektorbolig med kontor. 16. Badeanstalt, nu Kriati menighed.

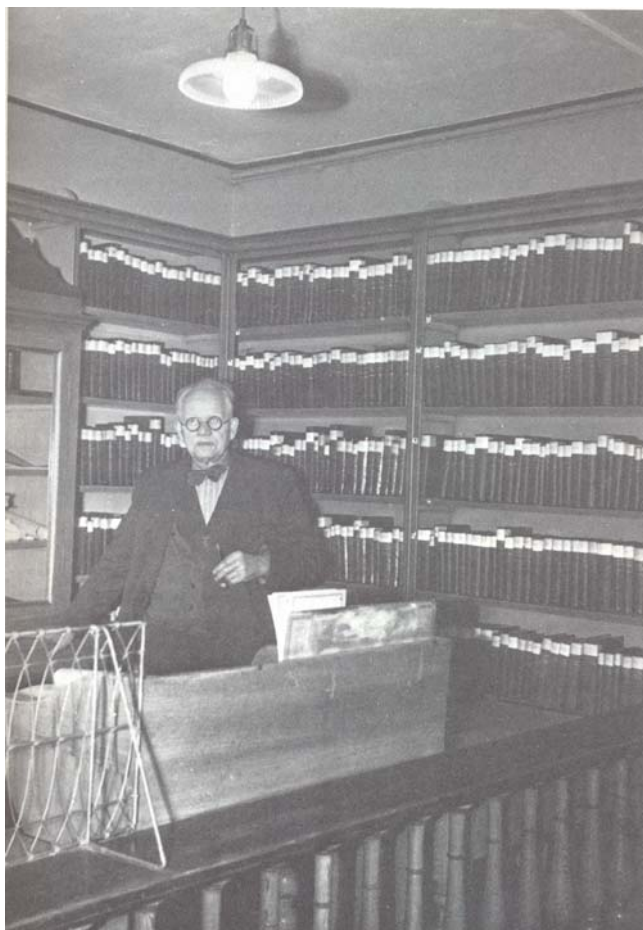

Plan over Lægeforeningens Boliger med brugsforening og bibliotek centralt placeret ved tallet 10.

Et interessant foreningsbibliotek fra det nittende århundredes anden halvdel er biblioteket i Lægeforeningens Boliger. Dette bibliotek blev oprettet som en del af Østerbro Husholdningsforening, som blev stiftet i 1868 som den første brugsforening i København. Der er i perioden flere eksempler på, at brugsforeninger efter engelsk mønster anvendte en del af overskuddet til en "oplysningsfond". Midlerne kunne f.eks. henlægges "til Anskaffelse af nyttig Læsning og til Tilvejebringelse af fælles Forsamlings- og Læseværelse". (102) Lægeforeningens Boliger blev med sine fire rækker af lave længer, haver og grønne områder blev opført som modelby på Fælleden på filantropisk basis på initiativ af en gruppe socialhygiejnisk interesserede læger. Det skete som reaktion mod Københavns dårlige og usunde boligforhold, som fik katastrofale følger under den store koleraepidemi, som hærgede byen i 1853. (103) Ligesom Ledoux' projekter, samtidens engelske modelbyer og senere de wienske storgårde havde bebyggelsen også et oplysningsmæssigt sigte. (104) Integrationen af biblioteket i en idealby pegede også frem mod Stationsbyudstillingens Folkebibliotek.

Omkring bebyggelsen opførtes i de følgende årtier fire "bastioner" i form af asyl eller børnehave, badeanstalt, forsamlingsbygning og sløjdscole. Centralt i bebyggelsen lå brugsforeningen, som af overskuddet fordelte 2 1/2 % til indkøb af bøger, som opstilledes i et lokale i tilknytning til foreningen. Derudover lønnede foreningen et medlem som bibliotekar. Foreningen bidrog derudover med konfirmations- og begravelseshjælp, ligesom der oprettedes en sygekasse. Bebyggelsen indeholdt således efterhånden institutioner, som med sundhed og oplysning som overordnede mål dækkede en lang række af tilværelsens såvel materielle og åndelige som individuelle og sociale aspekter. Initiativet til disse institutioner kom bl.a. fra Lægen F. Ulrik, der i en periode var formand for bestyrelsen. I sin egenskab af bestyrelsesmedlem i Arbejdernes Byggeforening ønskede han også opført en forsamlingsaal med bibliotek og læsestue med aviser af alle partifarver i foreningens bebyggelse "Kartoffelrækkerne" langs søerne. (105)

Bibliotekets første bøger indkøbtes i 1870. Antallet steg herefter fra 172 til 2000 bind i 1888 og 3000 bind i 1898. I 1886 fik man større lokaler. I Østerbros Socialdemokratiske Diskussionsklub, som havde udgangspunkt hos beboerne i Lægeforeningens boliger diskuterede man i 1885 om "Nytten af god læsning for arbejderne". Her understregedes det, at det ikke var tilstrækkeligt for arbejdere at læse bladet Socialdemokraten, men at man også måtte søge oplysning i Studenterforeningens Småskrifter og videnskabelige værker. Biblioteket indeholdt da også flere politiske værker om bl.a. socialismens historie og arbejderboliger. Samlet var der omkring år 1900 ca. 500 bøger om historie, kunst, geografi, naturvidenskab og politik og ca. 2500 bind skønlitteratur med værker af bl.a. Dickens, Balzac, Zola, Cooper, Jules Verne og Carit Etlar. En af foreningens mangeårige bibliotekarer var smeden Jens Nielsen, som fungerede 1887-1930. Han erindres således: "Min far var en ivrig socialist, Louis Pio var hans idol ... Bøger var hans et og alt. Han kom lige hjem og skiftede lidt tøj, og så gik han op på biblioteket. Så gik han derop søndag formiddag, der var så mange rollinger derhjemme. Han var meget øm om de bøger, dem skulle man jo passe på." Biblioteket var således fra starten en del af bydelens livsverden. Det eksisterede til 1950'erne med sin indretning fra 1886. (106)

Fotografi fra omkring 1953 af bibliotekaren Valdemar Ryberg. Biblioteket i Lægeforeningens Boliger var på dette tidspunkt en tidslomme med sin indretning fra 1886 med skranke, lukkede hylder og bogsamlingens ensartede sorte rygge med hvide papirmærkater. Over bibliotekaren hang stadig en elektrisk pære med glasskærm som eneste belysning af det mørke rum.

I købstæderne og på landet var forholdene meget forskellige. I Odense oprettedes i 1838 Fyens Stifts Læseforening, som snart blev den betydeligste læseforening uden for København. En af de mest aktive stiftere Chr. K. Kalkar skrev forud for oprettelsen: ”Det nye sociale Liv, som danner sig i hele Europa, den større Sands for det borgerlige Samfunds Betydning tilligemed det Frisindethed, hvorefter Tiden stræber, finder nemlig sin bedste Næring og sit egentlige Støttepunct i saadanne af de forskielligste Samfundsmedlemmer bestående Foreninger, hvis Øiemed ikke blot er Moerskab, men Interesse for Livets højere Opgaver.” (107) Kalkars tekst karakteriserer utvivlsomt mange af tidens læseforeninger og deres sociale baggrund.

I 1883 indviedes en imponerende landstedsagtig bygning i det indre Odense med beliggenhed i en park, der gik ned til Odense Å. Bygningen i italiensk inspireret villastil var tegnet af arkitekt Emil Schwanenflügel. Den havde tre etager og balkon. Her fik ”damerne” deres egen læsestue ud mod haven. Lokalerne var hyggeligt indrettet, og for flere af medlemmerne var læseforeningen deres andet hjem. En læge opholdt sig så meget i foreningen, at patienterne opsøgte ham dér. (108) Udlånstallet nåede op på 300.000 i 1908. Medlemstallet kulminerede i 1922 med 3.440 medlemmer. Foreningen flyttede til mindre lokaler i 1942 og blev nedlagt i 1952. (109)

Fyens Stifts Læseforening i 1938.

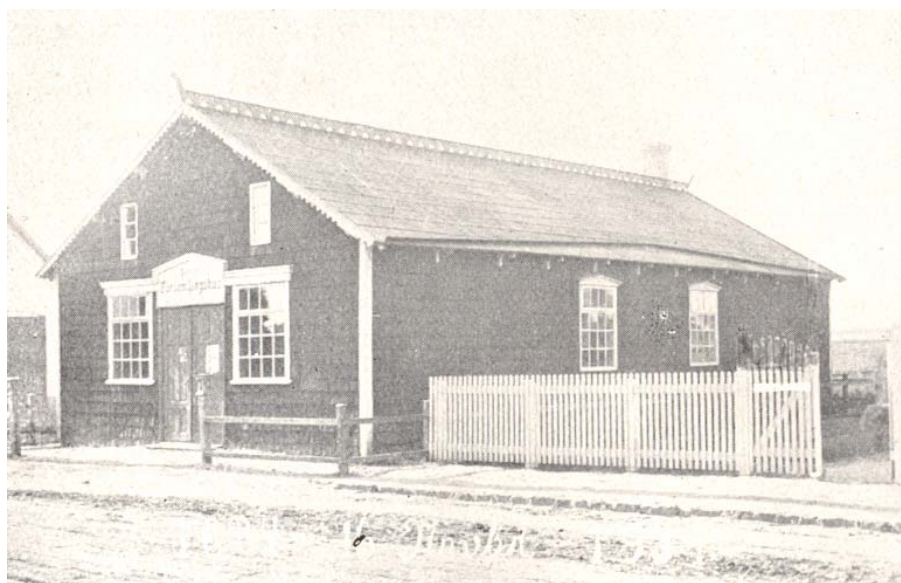

Interiør fra Fyens Stifts Læseforening i 1938.

I øvrigt var der i 1876 i købstæderne i følge Hvenegaard Lassen 9 folkebiblioteker, nemlig efter oprettelsestidspunkt Sorø, Randers, Ebeltoft, Århus, Skagen, Nykøbing S., Vejle, Grenå og Hobro. Af disse var Sorø Bibliotek som det ældste oprettet i 1853. Det overtog årligt de udcirkulerede bøger fra "Det private Læseselskab". Karakteristisk for lokalesituationen fik det i 1879 lokale i Sparekassens venteværelse. I alt fandtes der ved århundredets slutning folkebiblioteker i 29 af landets 71 købstæder. (110) Forud for denne gruppe af folkebiblioteker eksisterede der stiftsbiblioteker, provincialbiblioteker, borgerbiblioteker og forskellige typer af klubber og læseforeninger. F.eks. var Den Classenske Bogsamling i Nykøbing Falster oprettet 1839. Den udlånte fortrinsvis faglitteratur og havde åbent om lørdagen kl. 10-4. Typisk var skiftende lokaliseringer i skoler og private lejligheder. (111) Folkebiblioteket i Ålborg stiftedes i 1895 og åbnede i byens latinskole i 1896. Følgende beskrivelse karakteriserer atmosfæren i det beskedne bibliotekslokale med skranke og lukkede hylder: "En af byens pedeller passede de rustne kakkellovne og de store petroleumslamper med de dinglende blikskærme. Fra stueetagen førte en ret stejl trappe op til biblioteket, og den var allerede før åbningstiden kl. 7 fuld af et overvejende ungdommeligt publikum. Når så døren til udlånet åbnedes og skaren styrtede ind, var det nødvendigt for personalet at holde igen på skranken, der gik tværs over lokalet, så den ikke – som det skete en aften – væltede. I læsestuen ved siden af var der fuldt besat, mest af læredrenge. Atmosfæren var forfærdelig, især på regn- og snevejrsaftener, hvor dampen fra de læsendes våde tøj blandede sig med varmen fra den efterhånden glødende kakkellovn. Det kneb ofte for pedellen at holde styr på den store forsamling, som jo ikke var vant til at tie stille." (112)

På landet fandtes der 441 sognebogsamlinger i 1844 med varierende indhold. Ofte eksisterede disse små sognebiblioteker kun i kortere perioder, typisk oprettet og drevet af stedets lærer eller præst. I andre tilfælde opretholdtes bogsamlinger og læseforeninger dog med stor pietet. (113) En stor rolle for folkebogsamlingerne på landet spillede Det kongelige danske Landhusholdningsselskab, som skænkede sine

skrifter og udgav vejledende bogfortegnelser. Bl.a. udgav Selskabet til Trykkefrihedens rette Brug i 1844 en *Fortegnelse over Skrifter for Menigmand*, udarbejdet af J.W. Marckmann. Fra 1866 udgav Udvalget for Folkeoplysnings Fremme en serie af småskrifter med udvalg af skønlitteratur, historisk læsning, naturskildringer og letforståelige fremstillinger af Danmarks nyere sociale og politiske udvikling. En tilsvarende serie var *Dansk Folkebibliotek* fra 1881. Fra 1876 gav den Raben-Levetzauske Fond regelmæssige tilskud til sognebibliotekerne. Ingen af disse biblioteker og aktiviteter har dog tilsyneladende sat sig særlige bygningsmæssige eller indretningsmæssige spor. Sognebibliotekerne havde sjældent egne lokaler, og bogsamlingen opbevaredes typisk i et skab, f.eks. på skolen. (114)

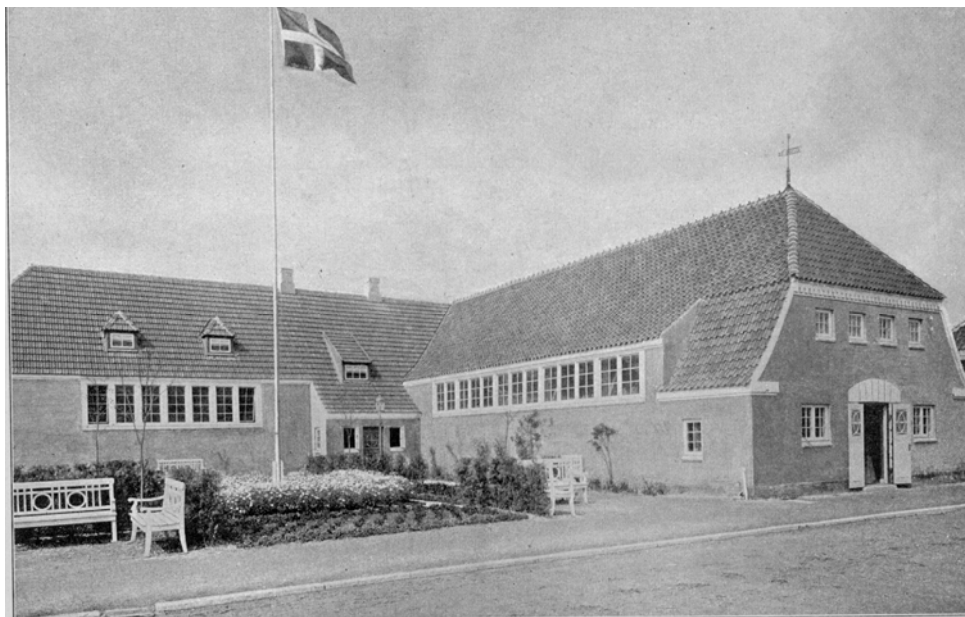
Forsamlingshus fra 1880'erne. Hørve i Odsherred.

På landet lå også de mange nybyggede forsamlingshuse som en langt mere ydmyg, men karakteristisk bygningstype fra perioden. Disse enkle huse var i høj grad forbundet med grundtvigianismen, højskolerne og andelsbevægelsen. I alt blev der i Danmark opført 1600-1700 forsamlingshuse, især i det nittende århundredes sidste tiår. De var selvstyrende, uafhængige af offentlige tilskud og organiseret på andelsbasis. Ofte startede de i en sal på mejeriet eller i brugsforeningen, eller forsamlingshuset indeholdt sparekassens kontor. Nogle huse opførtes på et lille stykke umatrikuleret gadejord i landsbyens midte som symbolsk udtryk for sammenhængen med det gamle landsbyfællesskab. Politisk var de en del af ”Venstres” kamp mod ”Højre” med navne som ”Friheden” og ”Frihedsværn”. Som eksempel på indretningen af et forsamlingshus kan nævnes Klank Forsamlingshus i Østjylland: ”Huset i sig selv er af primitiv art, men dog ret aneligt efter sin tid. Fra vejen kommer man ind i en forstue, hvorfra der er indgang til et køkken til højre og salen lige for ... taget bares af høje træbuer, der sammen med røde, fugede teglstensvægge gav rummet et festligt præg. Over forstuen og køkkenet var der en balkon. Langs hele den modsatte gavl fandtes nogle ribbefag og midt i salen bomme, der sammen med tovene og de øvrige gymnastikredskaber fortalte om en af husets funktioner – som gymnastiksal. Langs sidevæggene var der faste bænke, og til salens

udstyr hørte et antal smalle løse bænke uden ryglæn og en talerstol, der angav husets anden vigtige funktion – som foredragssal.” (115) Forsamlingshusene var således rammer om en lang række aktiviteter for både krop og sjæl fra gymnastik- og skytteforeninger, basarer, baller, selskabelighed og familiefester til de klassiske højskoleprægede interesser folkedans og foredrag. Kaffeboardet i forsamlingshuset var den agrare offentligheds svar på borgerskabets kaffehuse, selskaber og klubber.

Det må skyldes jalousi mellem de forskellige oplysningsbevægelser, mellem det levende og det skrevne ord, når Hvenegaard Lassen næsten misundeligt skriver: ”Det nye danske landskabsbillede, som højskolen fremkaldte, var præget af andelsmejerier og forsamlingshuse, men ikke af biblioteksbygninger – ikke engang af et bibliotek i en ende af forsamlingshuset.” (116) Ikke mange år senere fusionerede netop forsamlingshuset og folkebiblioteket i en fælles bygning på Stationsbyudstillingen i Århus i 1909. I denne bygning var biblioteket ikke bare et par reoler i den ene ende, men et modelbibliotek som en vigtig del af Danmarks første ”kulturcentrum”.

Mens de markante nationale og regionale kulturelle byggerier af teatre, museer og biblioteker frem til forrige århundredskifte var knyttet til de store byers borgerlige offentlighed, var bogsamlingsbevægelsen og udbygningen af folkebibliotekerne i starten af det tyvende århundrede i højere grad forbundet med de mindre samfund, højskolerne og andelsbevægelsen både indholdsmæssigt, arkitektonisk og beliggenhedsmæssigt.

Fotografi af Stationsbyudstillingens Folkebibliotek og Forsamlingshus på Landsudstillingen i Århus i 1909. H.O. Lange holdt sin tale "Om Bibliotekssagen uden for København" i forsamlingsbygningen til højre. Den åbne, landligt enkle indgangsdør inviterede indenfor, og i den lille bibliotekshave kunne udstillingsgæsterne slå sig ned på en af de hvide bænke med en selvvalgt bog fra bibliotekets åbne hylder: Et kulturpolitisk bygningsmanifest mellem Skønvirke og Bedre Byggeskik.

EN ÅNDELIG LYSSTATION FOR ALLE BYERS INDBYGGERE. KULTURDEBAT, ARKITEKTUR OG BIBLIOTEKSPOLITIK I DET 20. ÅRHUNDREDES FØRSTE HALVDEL

"Jeg er overbevist om, at i det moderne Byliv har det offentlige Bibliotek en overordentlig betydningsfuld Mission" udtalte Det kongelige Biblioteks daværende overbibliotekar H.O. Lange på det første almindelige danske Biblioteksmøde i Stationsbyudstillingens fælles biblioteks- og forsamlingsbygning på Landsudstillingen i Århus i 1909. (1)

Dette citat bliver særlig interessant, når det forbindes med tid, sted og betydning af H.O. Langes tale og yderligere med samtidens sociologiske teorier. Citatet er hentet fra H.O. Langes vigtige tale "Om Bibliotekssagen uden for København", hvor han foreslog en sammenhængende "Biblioteksorganisme", som kunne hele sociale problemer både i storbyerne og på landet: "Betydningen af god, sund og udviklende Læsning er den samme i baade By og paa Land. Men jeg tror, at Læseslysten fødes naturligere og vokser sig stærkere paa Landet end i Byerne. Livet derude er roligere, Livspulsen slår ikke så hastigt og uregelmæssigt. Selv om Bylivet i visse henseender kan være særlig befrugtende og ansporende for visse Naturer, saa rummer det en Række Farer for Aandslivets Trivsel. Fabrikarbejdet virker sløvende, og de oftest tarvelige Forlystelser virker spredende og fordummende paa Menneskene. Bylivet i vore Dage frembyder en Række Problemer af væsentlig moralsk Natur, der kræver største opmærksomhed og en Samvirken af alle gode Kræfter ... Kulturlivets Skum og Gøgl hidser og beruser, undergraver Viljen og slapper Karakteren. Det er

Arbejdet for at løfte og højne, for at rense og uddybe, der bringer Folkehæld i Nutid og Fremtid.” (2)

Der er flere interessante ligheder og forskelle mellem H.O. Langes tale ”Bibliotekssagen uden for København” fra 1909 og den samtidige tyske sociolog Georg Simmels essay om ”Storbyerne og det åndelige liv” fra 1903, som senere har fået en central betydning inden for bysociologien. Også Simmel analyserer det moderne storbylivs socialpsykologiske modsætninger og mentalitetsmæssige betydning: ”Det psykologiske grundlag, hvorpå storbyens individualitetstype opstår, er den intensivering af nervelivet, som udgår fra den raske og uafbrudte skiften af ydre og indre indtryk ... den raske ophobning af skiftende billeder, den bratte afstand inden for det, som man omfatter med ét blik, uventetheden i de indtryk, som trænger sig på. Idet storbyen netop skaber disse psykologiske betingelser – med hver passage over gaden, med tempoet i det økonomiske, professionelle, sociale liv – grundlægger den helt ned i sjælelivets sansemæssige fundamentet ... en dyb modsætning i forhold til lillebyen og landlivet, med dets langsommere, mere tilvante, regelmæssigt flydende rytme i dens sansemæssigt-åndelige livsform.” (3)

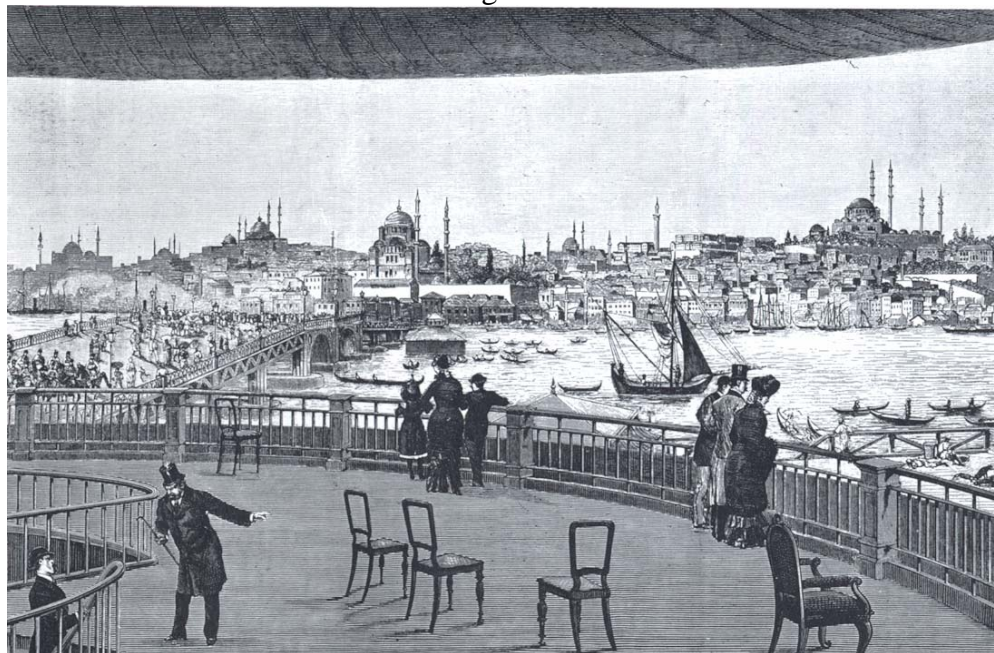
H.O. Lange fulgte tankegangen op i flere taler i de følgende år, hvor han uddybede den sociologiske baggrund for behovet for biblioteker: ”Byerne trænge i Virkeligheden mere til Bøger og Læsning end Landet. Industrialismen hærger Bybefolkningen og lægger de aandelige Interesser øde. Maskinerne true med at gøre Menneskene til maskiner. I Byen staa Hjemmene i Fare ... Naturens kultiverende og stabiliserende Indflydelse har intet Sidestykke i Byen, den opvejes ikke af Anlægget med Værtshus og Keglebane. Livet paa Landet befordrer Eftertanke og Grundighed, Livet i Byen Overfladiskhed og Hastværk.” (4)

Trods deres mange ligheder er teksterne blevet til i vidt forskellige sammenhænge. H. O. Lange holdt sin tale om ”Bibliotekssagen uden for København” på det første almindelige danske biblioteksmøde, som blev afholdt på Landsudstillingen i Århus i 1909, nærmere bestemt i mødesalen i den fælles biblioteks- og forsamlingsbygning, som var en del af Landsudstillingens Stationsbyudstilling. Den lille mønsterby var opført som forbillede for bedre arkitektur og byplanlægning i små byer, og mønsterbiblioteket var opført som forbillede for flere og bedre biblioteker i de små samfund på landet, ligesom Langes tale handlede om netop ”Bibliotekssagen uden for København”. H.O. Lange var ud over at være overbibliotekar ved det kongelige Bibliotek stærkt engageret i kirkeligt og socialt arbejde.

Simmels tekst om ”Storbyerne og det åndelige liv” er typisk for hans essayistiske form, som ofte handler om sociologisk begreber, der udvikles ud fra konkrete iagttagelser som i dette tilfælde af livet i Berlin omkring 1900. Simmels essay er dialektisk fremadskridende. Han beskriver således først det moderne storbylivs forudsætninger, derefter som resultat af disse forudsætninger storbymenneskets blaserthed, reservation og ligegyldighed over for andre mennesker, men også det hidtil ukendte mål af personlig frihed, som der ikke findes paralleller til under nogle andre samfundsforhold, men som samtidig tvinger storbymennesket til særheder, ekstravagancer og aparte adfærd, således at det – mellem de uendeligt mange indtryk – må overdrive for at blive hørt, også af sig selv. Simmel analyserer

kompleksiteten i storbylivet: På den ene side de mange overfladiske indtryk, på den anden side den intellektuelle frihed og udfoldelse.

Opførelsen af panoptikon- og panoramabygninger i slutningen af det 19. århundrede er udtryk for, at det moderne blik ikke kun var centralt overvågende, men også en del af det nye dynamiske storbyliv. Panoramabygningen var opbygget som en cirkulær scene, hvor publikum med placering i midten kunne skue hele vejen rundt og næsten opleve at befinde sig i f.eks. Konstantinopel. Billedet fra Illustreret Tidende 1882/83 viser, at også datidens biblioteker havde kraftig konkurrence fra massekulturen. De første københavnske folkebiblioteker blev indrettet i små lejligheder i 1885.

Fælles er således kritikken af storbyens stimulanser og det moderne livs overfladiskhed. Begge interesserer sig for modsætningen mellem land og by, og begge har dobbelthed i deres karakteristik. De er positive over for de intellektuelle institutioner som en del af storbyens udvikling, men netop i forbindelse med institutionerne træder forskelle frem i deres synspunkter. Lange fremhæver især skolers og bibliotekers betydning for demokratiet. For Simmel er institutionerne på den ene side kulturens underer i form af bygningsværker, læreanstalter og sejrende teknik. På den anden side repræsenterer de også den upersonlige rationalitet og intellektualitet. Der er således i ”statens synlige institutioner en så overvældende fylde af udkrystalliseret, upersonliggjort ånd, at personligheden så at sige ikke kan stå imod”. (5) Her viser Simmel sig som den distancerede analytiker, på samme måde som han slutter sit essay med at klarlægge sit formål som ”ikke at anklage eller at tilgive, men kun at forstå”. (6)

For Lange træder derimod oplysningen og bibliotekerne – ”the library spirit” – frem som den store helende kraft: ”Vi lever i et moderne demokratisk Samfund; den demokratiske Styreform bygger sin Berettigelse og sin Fremgang paa Borgernes Oplysning, Dømmekraft, Ansvarsfølelse og Moral. Til tider kan udviklingen i vore Dage tage sig ret halsbrækkende ud. Men hvorledes vi end ser paa det, saa er det umiddelbart indlysende, at netop den demokratiske Udvikling forpligter til den mest energiske Kamp mod Uvidenheden og de sløvende og demoraliserende Indflydelser, som Nutidens Liv er saa rigt paa ... Det, som tiltrænges for hele Landet, er en

Biblioteksorganisme, der kan sprede sit Net ud over By og Land, gøre Propaganda for den gode Læsning, vække og tilfredsstillende Trangen til Kundskab og skabe Aandskulturen nye Vilkaar i vort Folk.” (7) Som billede på bibliotekernes betydning som ”aandelig Lysstation” brugte H.O. Lange byernes moderne gadebelysning: ”Lad os tænke paa Udviklingen paa den materielle Oplysnings Omraade. Oprindeligt havde man ikke Gadebelysning eller elektrisk Lys i Husene. Ligesom hver sad ved sin private Lampe eller sit Tællelys i sin Stue, saaledes førte han sin egen Gadebelysning med sig i Form af en Haandlygte, ja de fleste gik vel i seng med Hønsene ... og det gik jo endelig op for Befolkningen, at Oplysningen er en fælles Sag, og man fik offentlig Gadebelysning. Ja, nu leverer Kommunen jo Belysning til os ind i Husene ... Det frie offentlige Bibliotek kan ogsaa ved Samvirke mellem alle Kræfter blive en aandelig Lysstation for alle Byers Indbyggere” (8) Med ”Samvirke mellem alle kræfter” tænkte Lange på kooperationen som forbillede: ”Og paa intet af Aandslivets Omraader ligger Kooperationen nærmere for end i Bibliotekssagen” (9) Det store forbillede for Lange og hans samtidige var de angelsaksiske biblioteker og deres betydning for demokratiet og offentligheden. I Amerika havde man skabt: ”...den offentlige Skole og det frie offentlige Bibliotek som Planteskoler for Moral og Intelligens; de ved, at i samme Forhold som regeringsformen bygger paa den offentlige Mening, maa den offentlige Mening oplyses.” (10)

H.O. Lange havde således som konkret mål for sin tale, at tidens sociale og kulturelle problemer kunne og burde løses gennem en udbygning af folkebibliotekerne, nærmere bestemt en ”Biblioteksorganisme” eller et system af aktive amtsbiblioteker som centre for mindre biblioteker i Købstæder og stationsbyer. Langes tale fik stor betydning for udbygningen af danske folkebiblioteker i de følgende årtier, som med oprettelsen af centralbiblioteker i hvert amt fulgte retningslinierne i talen. Derfor er også stedet for talen interessant, nemlig Landsudstillingens særlige Stationsbyudstilling, hvor en model af den lille ideelle by på landet var opført i fuld skala 1:1 i et hjørne af den store udstilling. Til denne idealby hørte også et bibliotek.

H.O. Langes optimistiske tiltro til bibliotekernes betydning både i storbyerne og på landet var således i høj grad forbundet med begreber som oplysning og demokrati. Den danske folkeoplysningstradition, som H.O. Lange og hans samtidige bibliotekspionerer var en del af, har flere forskellige forudsætninger, som dels danner fælles baggrund, dels udgør forskellige retninger. Baggrunden var oplysningstidens filosofiske, litterære og kulturelle udtryk, således som de på meget forskellig måde kom til udtryk i England, Frankrig og Tyskland.

En vigtig retning i den danske tradition er den grundtvigske bevægelse, som bl.a. var inspireret af den tyske romantiks forestillinger om folket og den nordiske mytologi, og som især knyttede sig til fællesskaber på landet omkring højskoler og andelsbevægelse. Vigtige sider af bevægelsen var livet omkring de folkelige traditioner og formidlingen gennem ”det levende ord”. Grundtvigianismens store periode var årtierne omkring 1900. Et andet vigtigt spor er arbejderoplysningen, som i højere grad var knyttet til byerne og det moderne liv, og derfor lagde vægt på samfundsforhold og videnskab. Arbejderoplysningen var især aktiv i mellemkrigstiden. Endelig var kulturradikalismen som en tredje retning knyttet til modernismen som kunstnerisk og kulturel bevægelse med udgangspunkt i Georg

Brandes og ”det moderne gennembrud” som byintellektuel bevægelse København. Derudover eksisterede der en etableret og konservativt orienteret dannelseskultur, som stod stærkest i byerne. Folkebibliotekerne havde forbindelser til alle retninger, og bibliotekernes udbygning og vækst i det 20. århundredes første halvdel faldt på forskellig måde sammen med disse retningers og offentlighedens udbredelse.

I mellemkrigstiden prægedes både kulturdebat, arkitektur og bibliotekspolitik internationalt og i Danmark af ”det moderne projekt” - om end på forskellig måde. Modernismen havde i kulturdebatten karakter af eksperimenterende avantgarde, som fandt nye og provokerende udtryk inden for kunst og litteratur, men samtidig markerede sig med stor saglighed og rationalitet inden for den funktionalistiske arkitektur og byplanlægning. I bibliotekssammenhæng kom moderniteten til udtryk i samspillet mellem centralisering og rationalisering på det organisatoriske plan og historisk baserede oplysningsidealer på det politiske plan.

Politisk markeredes de nye tider af Systemskiftet i 1901. Den fortsatte industrialisering indebar flytning fra land til by, urbanisering og skabelsen af en ny arbejderklasse i byerne. Størstedelen af befolkningen boede dog stadig på landet, og transporttider var længere, også mellem byerne. I mellemkrigstiden voksede de nye funktionærgrupper, og trods arbejdsløsheden tegnede konturerne sig af en kommende velfærdsstat. Trykte medier som bøger og aviser dominerede, dog med mindre udbredelse som forbrugsgoder end i nutiden. Nye medier som filmen og radioen var undervejs. Især den øgede fritid var en vigtig forudsætning for biblioteksvæsenets, studiekredsens og de oplysende organisationers udvikling, både i forbindelse med de forbedrede levevilkår på landet og den gradvise forkortelse af arbejdstiden i byerne. For at redegøre for baggrunden for de danske folkebibliotekers arkitektur i det 20. århundredes første halvdel inddrages derfor periodens samfundsudvikling, kulturdebat og oplysningssituation, derudover samtidens internationale og danske arkitektur samt den specifikke bibliotekspolitiske udvikling, herunder forholdet til periodens nordiske og internationale biblioteksarkitektur.

Læsning og oplysning havde mange sociale rum. Her læser forfatteren Bertel Budtz Müller op for tobaksarbejdersker på Obels Tobaksfabrik i Ålborg omkring 1925. I forbindelse med det stillesiddende arbejde var det almindeligt at betale en arbejdskammerat for at læse op eller engagere en forfatter til at læse op af egne værker.

Fritid, folkeoplysning og kulturdebat

Afskaffelsen af søndagsarbejdet i 1891 indvarslede udviklingen af det moderne fritidsliv, men en helt afgørende forudsætning for en række nye oplysningsorganisationer og – aktiviteter i det 20. århundredes første halvdel var indførelsen af 8-timers arbejdsdagen i 1919. Den var en stor sejr for den tids arbejderbevægelse, som allerede fra slutningen af det 19. århundrede havde kæmpet for en nedsættelse af arbejdstiden med slagord som ”8 Timers Arbejde, 8 Timers Fritid, 8 Timers Søvn” og ”Forkort Arbejdstiden og forlæng Livet”. Nedsættelsen af arbejdstiden var på en gang forbundet med større fritid, men også med en strammere organisering af tiden. Som Georg Simmel præciserede i sit essay om det moderne storbyliv, var den eksakte inddeling af tiden og døgnets timer en vigtig del af moderniteten, forstandsherredømmet og kalkulerbarheden. Simmel brugte udbredelsen af lommeuret som eksempel på tidsinddelingens betydning og beskrev det kaos, der ville opstå i storbyerne, hvis alle ure gik bare en time i forskellig retning.(11)

Selv om mellemkrigsårene var præget af økonomisk krise, arbejdsløshed og sociale problemer, var det samtidig en periode, hvor materiel vækst og øget fritid var med til skabe nye livsformer. Skabelsen af den nye frie tid var da også fra starten forbundet med store forventninger om vejen til et bedre og mere oplyst samfund. Fritiden blev et massefænomen. I 1924 oprettedes både Arbejdernes Oplysningsforbund og Udvalget for Fritidssyssel, senere Fællesrådet for Folkeopdragelse og Dansk Folkeoplysnings Samråd. Det frie folkeoplysende arbejde blev set som alternativ til ”Forlystelsesindustriens Mode-Manier” og mod slutningen af perioden til diktaturstaternes organisering af ”det totalitære Menneske fra Morgen til Aften”. (12)

Til de mange folkeoplysende projekter hørte ud over selve organiseringen af oplysningsarbejdet forslag til sognegårde, folkegårde, forsamlingsgårde og samfundscentre. Den første gruppe var især tænkt som videreudviklinger og moderniseringer af de eksisterende forsamlingshuse på landet, mens samfundscentrene var tænkt som kvartercentre, der skulle medvirke til at forebygge og afhjælpe storbyernes sociale problemer. Ideerne blev formuleret i de to små bøger "Fritidens Anvendelse og Folkeopdragelsen" fra 1925 (13) og "Folkegaarden og Skov-Parken" fra 1926 (14). Allerede titlerne angiver projekternes brede oplysningssammenhæng og kulturpolitiske betydning fra studiekredse og biblioteker til kolonihaver og friluftsliv. Det gjaldt f.eks. bibliotekskonsulent Jørgen Bankes forslag fra 1925 med tegninger af arkitekt Harald Nielsen til en forsamlingsgård på landet med lokaler til sogneråd, kommunal administration, undervisningslokaler, folkebibliotek, gymnastik- og teatersal m.m. I gården skulle der også være mulighed for folkemøder. Ligesom H.O. Lange kritiserede Banke "Forlystelseslivets Tomhed" og fremhævede oplysningens positive kræfter. I "Kulturen for Folket", som blev udgivet af Arbejdernes Oplysningsforbund i 1938, sammenfattede Ib Kolbjørn betydningen af indførelsen af 8 timers arbejdsdagen i følgende tre punkter: "1. Et Bælte af Kolonihaver rundt om samtlige Industrier 2. En stærkt voksende Idrætsbevægelse og 3. Et øget Udlaan fra Folkebibliotekerne og en voksende Tilslutning til det frie Folkeoplysningsarbejde." (15)

Oprettelsen af en fælles organisation som Dansk Folkeoplysnings Samråd understregede de fælles værdier og kontinuiteten i den danske oplysningstradition. Som allerede nævnt var der dog også store forskelle. Den grundtvigske bevægelse havde folkehøjskolen som bygning og landboudommen som sin vigtigste målgruppe. Bevægelsens medie var "det levende ord". Indholdet af folkeoplysningen strakte sig fra nordisk folkekultur og mytologi til gymnastik og praktiske landbrugs- og husholdningskundskaber, der fik betydning for andelsbevægelsen. (16) Arbejderoplysningen var orienteret mod arbejdere og tillidsmænd især i byerne. Den havde studiekredsen som kollektiv undervisningsform baseret på fælles læsning af f.eks. AOF's materialesamlinger til brug i studiekredsarbejdet. Derfor spillede bibliotekerne en vigtig rolle for arbejderoplysningen, både som udlånssted for bøger og som mødested med studiekredslokaler. Desuden inddrog man nye medier som film og radio i undervisningen. Indholdet var i højere grad videnskabeligt, samfundsøkonomisk og internationalt orienteret.

Typografen Harald Jensen, som blev den første leder af Arbejdernes Oplysningsforbund, kommenterede ligheder og forskelle mellem de to oplysningstraditioner i en artikel i Socialisten i 1924: "Thi Grundtvigs stærke Aand har fra første Færd givet Folkehøjskolen Liv. Han ryddede Grunden. Formede sammen med andre det Dannelsesgrundlag for Folkeoplysning, som Højskolerne kom til at bygge paa. En ny Stand, Bondestanden, var ved at vinde frem ... Til denne Stand lød Heimdals Lur i Grundtvigs Pen." (17) Selv om Harald Jensen således understregede inspirationen fra den grundtvigske højskoletradition, som han også selv var med til at videreføre inden for arbejderoplysningen, trak han også en række forskelle frem: "En ny Klasse trækker ikke aandeligt i den gamle Klasses Klæder. Derfor har det Dannelsesgrundlag, som Grundtvig formede i første halvdel af forrige Aarhundrede heller intet Bud til Arbejderklassen. Sagaen er ikke i Stand til at udløse

Begejstring. Den Kundskab i Historie, Arbejderen søger, er ikke nationalt eller geografisk bestemt ... For det tyvende Aarhundrede er ikke Digteren Historiens Formidler; det er Videnskabsmanden, Forskeren ... Det er positive Kundskaber i Økonomi, Samfundslære og Naturvidenskab, som former vor Tids Karakterer.” (18) Til lighederne hørte oplysningens forankring i sociale bevægelser: ”Men ellers er Folkeoplysningens Maal det samme som tidligere. Det graver i Dybden, henvender sig til Masserne. Som Grundtvigs tog Sigte på Bondestanden, tager Nutidens Sigte på Arbejderklassen. Det er her, Behovet ligger. Thi Arbejderne er i Gang med samme historiske Mission som Bondestanden for sit Vedkommende for hundrede Aar siden: Arbejdets Frigørelse.” (19)

Den senere socialdemokratiske kulturminister Julius Bomholt skrev i 1932 bogen *Arbejderkultur*, hvor han endnu mere omfattende argumenterede for en ny kollektivt orienteret arbejderkultur, der skulle erstatte den individualistiske borgerlige kultur. I Kampen i de kollektive organers tjeneste skulle der udvikles ”en helt ny Mennesketype: *Det organisatoriske Menneske*, Bæreren af en ny Kultur”. Bogen, der havde været et ”Kulturprivilegium” for de velhavende, blev ”socialiseret” gennem bibliotekerne: ”Den jævne Mand fik Brugsret til selv den kostbareste Bog, og Bogen blev Basis for et vidtgående demokratisk Kulturarbejde.” (20) I bogen *10 Aars Arbejderoplysning*, udgivet af AOF i 1924 som status over de første 10 års virksomhed, var ”det moderne Folkebibliotek” rykket endnu længere frem i den kulturpolitiske prioritering som ”Kulturcentrum” med tydelig forbindelse til vigtigheden af studiekredsarbejdet: ”Alle vore Folkebiblioteker i Byerne burde gøres til et *Kulturcentrum* for Kommunen. Ved Siden af Udlaanslokaler og Læseværelser burde der være en Foredragssal og et eller flere Studiekredsværelser.” (21) I samme forbindelse nævntes biblioteksinspektør Jørgen Bankes forslag om ”det moderne Forsamlingshus”. I 1937 udgav AOF en pjece om *Flere Biblioteker – og bedre*.

I 1938 skiftede Bomholt kulturpolitiske signaler på det overordnede plan. Begrebet arbejderkultur erstattedes af det bredere begreb folkekultur. Bomholt skrev i forordet til *Kulturen for Folket* fra 1938: ”Vi talte i 1930 om Arbejderkultur. Vi arbejder i Dag under Mottoet *Kulturen for Folket*. Der er ikke Tale om Brud i Udviklingen, men om Vækst.” (22) Både *Kulturen for Folket* og *Fritidsproblemer* fra 1939 blev udgivet som materialesamlinger til brug i oplysnings- og studiekredsarbejdet. I *Kulturen for Folket* gennemgås udviklingsmuligheder inden for forskellige kulturelle områder såsom bøger og læsning, folkebiblioteker, teater, film, radio, ferie- og rejseaktivitet, børne- og ungdomsarbejde m.m. , og der er således tale om kulturpolitik i bred forstand. Netop *Fritidsproblemer* var interessant som titel på de sidste af periodens bøger med den karakteristiske undertitel *En Materialesamling til Belysning af et moderne Problem*. De positive begreber ”fritid” og ”moderne” blev nu både i bogens titler og indhold forbundet med problemer. Selv om bogens forfattere fortsat troede på oplysningens betydning, bl.a. Thomas Døssings bidrag ”Giv Fritiden Maal og Mening”, var bogen ikke båret af samme kulturelle optimisme som sine forgængere og som forventningerne fra indførelsen af 8-timers arbejdsdagen. Flere steder advarede der mod kulturindustrien: ”Forlystelsesindustrien i Vesteuropa, hvor Fritidsproblemet er mest aktuelt, har da ædt det meste af den nyskabte Frihed.” (23)

Mellemlkrigstidens kulturradikale strømning var i høj grad knyttet til modernismen og det moderne projekt. Selve begrebet ”kulturradikalisme” optrådte først senere i en kronik af Elias Bredsdorff i dagbladet Politiken i 1955, hvor han omtalte behovet for ”en vågen og modig kulturradikalisme” som i trediverne. I selve perioden talte man om ”frisind” eller ”frisindet kulturkamp”. Historisk lå kulturradikalismen i forlængelse af 1880’ernes ”moderne gennembrud”, og man kan tale om ”radikalismens anden fase”.(24) Forbindelsen til den klassiske oplysningsfilosofi understregedes af nykantianismen som et vigtigt ideologisk grundlag for bevægelsen med ordet kritik som nøglebegreb. Centralt for bevægelsen var derfor både Kants moralske imperativer og en individuelt orienteret oplysning og frigørelse.

Kulturradikalismens frigørelsesprojekt omfattede over en bred kam den modernistiske litteratur og kunst, jazzen, reformpædagogik, seksualoplysning samt en ny funktionalistisk arkitektur i glas og beton og moderne byplanlægning med lys, luft og grønne områder. Det kan undertiden være vanskeligt at sondre mellem den kulturradikale og den kommunistiske bevægelse i mellemlkrigstiden, og der er mange personsammenfald mellem de to retninger. (25) En vigtig forskel var dog synet på klassekampen og revolutionen, som var vigtige dele af den kommunistiske ideologi, mens kulturradikalismen lagde vægt på den individuelle frigørelse og var orienteret mod en frisindet idékamp og en pragmatisk realisering af det gode liv gennem f.eks. en bedre og mere moderne boligindretning og arkitektur. Kulturradikalismen var som avantgarde knyttet til den internationale modernisme inden for arkitektur, kunst, litteratur og musik. Tidsskriftet *Kritisk Revy* introducerede kritisk f.eks. Le Corbusier og Bauhaus til et dansk publikum.

Kulturradikalismen havde frisindet fælles med grundtvigianismen og det moderne projekt fælles med arbejderoplysningen, om end i forskellig fortolkning. Som oplysningsbevægelse adskilte den sig imidlertid radikalt fra de to andre bevægelser i form, indhold og målgruppe. Mens de grundtvigske højskoler og arbejderoplysningens studiekredse henvendte sig til bønder og arbejdere med begrænset skolegang og derfor uvante med læsning – måske en af grundene til ”det levende ords” betydning - var kulturradikalismen især en strømning blandt veluddannede intellektuelle i byerne. Det betød, at der ikke var samme behov for at bygge forsamlingshuse og højskoler, organisere undervisning og skaffe undervisningsmaterialer. De kulturradikale medier var især tidsskrifter som *Kritisk Revy*, *Kulturkampen* og *Aandehullet* og eksperimenterende litteratur, kunst, teater og musik som f.eks. jazz og revyer på de københavnske scener. Først senere fik reformpædagikken sine egne ”steder” i form af f.eks. lilleskolerne. Mens den grundtvigske bevægelse forholdt sig kritisk til storbyen bl.a. på grund af dens rodløshed og nedbrydning af traditionen, og arbejderoplysningen var modstander af forlystelsesindustrien, dyrkede kulturradikalismen det kaotiske og frigjorte storbyliv som en del af moderniteten, dog med kritik af den amerikanske massekultur. Kulturradikalismen var på ingen måde den dominerende retning i mellemlkrigstiden. Den befandt sig sammen de grundtvigske højskoler, arbejderoplysningen og de øvrige folkeoplysende organisationer i forskellige udkanter af den etablerede danneskultur, som udgjordes af skolevæsenet, de højere uddannelser og de store kulturelle institutioner. Antalsmæssigt var den beskeden i forhold til de øvrige bevægelser.

I periodens kulturpolitiske manifest var ”bibliotekssagen” og forestillingerne om ”folkegårde”, ”kulturcentre” og ”samfundscentre” især knyttet til arbejderoplysningen og de sociale dele af den grundtvigske bevægelse. Her lagde man vægt på, at bogen og læsningen nåede ud til brede dele af befolkningen både i byerne og på landet. Flere interessante projekter til biblioteker og kulturhuse lå i forlængelse af stationsbyudstillingens bibliotek, men blev aldrig realiseret. Det gjaldt f.eks. Jørgen Bankes forslag fra 1925 om en forsamlingsgård på landet med lokaler til bl.a. et folkebibliotek. Arkitekt Harald Nielsen fra bevægelsen Bedre Byggeskik udførte tegninger til projektet, udformet som en gård med stuehus, længer og gårdsplads. I bymæssig sammenhæng udformede Johannes Magdahl Nielsen et forslag til rådhus med omgivende plads og butikstov med folkebibliotek og folkekøkken i Lyngby nord for København i 1919. I slutningen af perioden kom modernismen til udtryk gennem forslagene til et nyt hovedbibliotek i Københavns Kommune og ikke mindst i Arne Jacobsens og Flemming Lassens forslag til rådhus, biograf og bibliotek i Søllerød fra 1940. Ved krigens slutning udformede Edvard Heiberg et forslag til kulturcenter på Bispebjerg.

Børn og bøger. — Børnelæsesalen, Vesterbro.

Illustration til Arne Sørensen's *Funktionalisme og samfund*, hvor børnebibliotekerne indgik i forestillingen om fællesopdragelse.

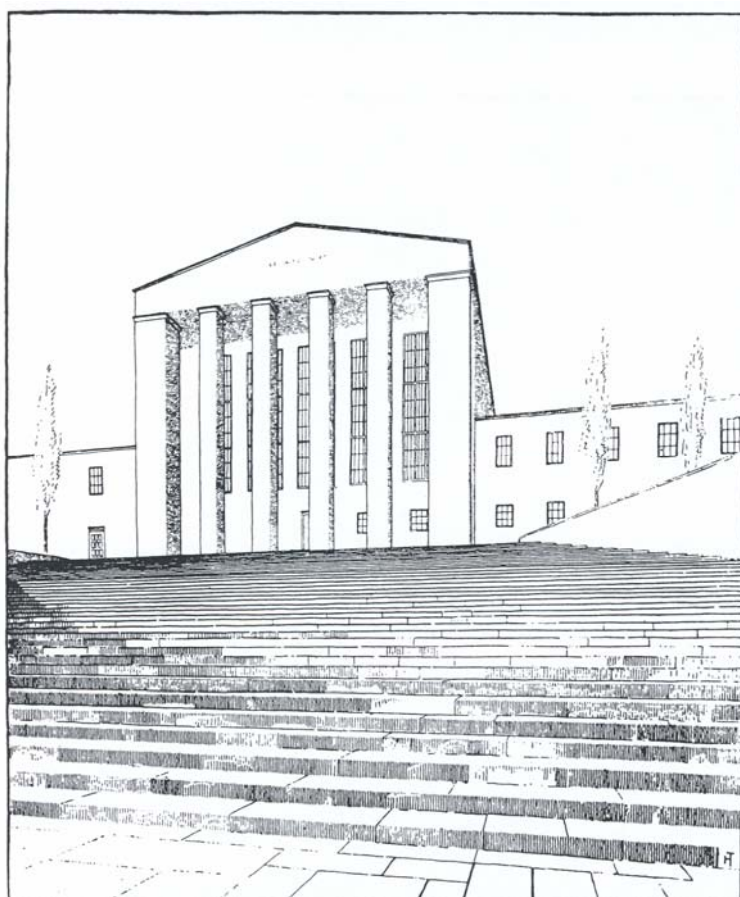
Arne Sørensen, der bevægede sig mellem flere af periodens retninger, skrev i 1933 *Funktionalisme og Samfund*, som forbandt synspunkter inden for kulturdebatten med synspunkter inden for den nye arkitektur. Bogen udkom på forlaget Fremad og havde en social orientering, der svarede til Bomholts Arbejderkultur, men var mere hæsblæsende i sit tempo. Blandt bogens emner var børnenes situation, hvor Arne Sørensen argumenterede for tendenserne til ”fællesopdragelse” i form af en række initiativer i retning af udvidet undervisning, sport, bespisning, lægetilsyn, tandtilsyn og børnebiblioteker: ”En specialafdeling heraf, som endnu ikke er tilstrækkelig udbygget, men som har haft succes i de tilfælde, hvor man har anvendt den, er de kommunale børnebiblioteker og læsesale - der som institution har den store fordel

frem for asylerne, at den ikke er socialfilantropi, men en almen social indretning, som ethvert barn kan besøge.” (26) Til tidens tendenser hørte også ”almindelig kollektivisering”, hvor højskoler, bibliotekslæsning, studiekredse, alderdomshjem, sport, teater, film, lejrudflugter og børne- og ungdomsorganisationer gik op i en højere enhed. (27)

Arkitektur

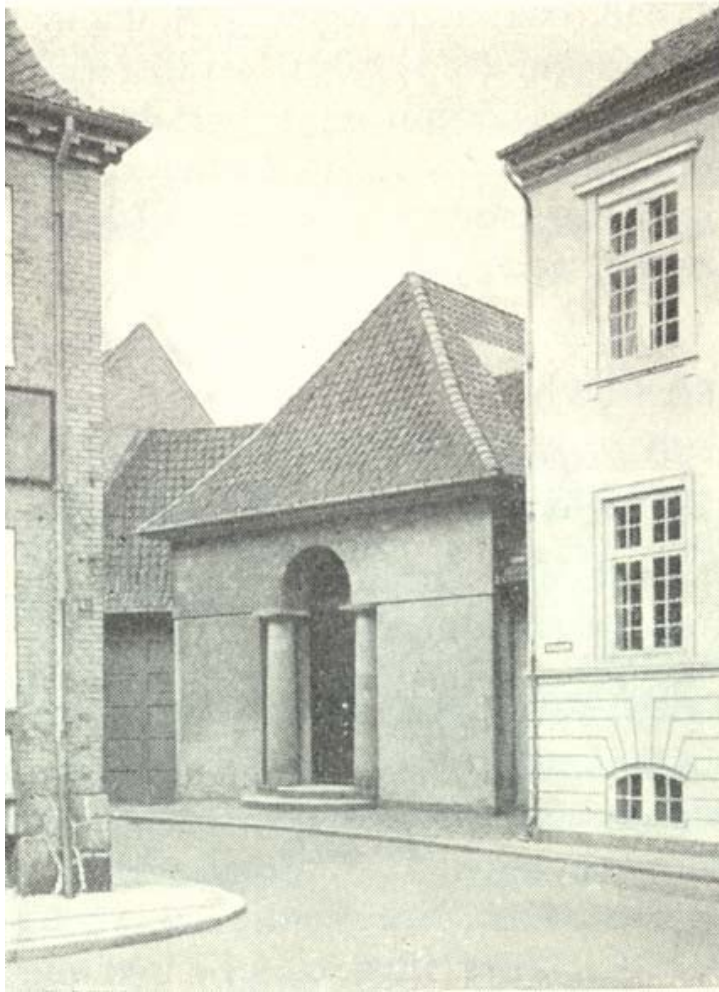
Allerede i slutningen af det 19. århundrede udviklede historicismen sig både internationalt og i Danmark i friere retning. Efterligningen af de historiske stilarter afløstes gradvis af fortolkning og inspiration. Den engelske Arts and Crafts Movement, der var inspireret af bl.a. William Morris' forkærlighed for middelalderens håndværk, udviklede sig på kontinentet til en ny organisk stil i form af Art Nouveau i Belgien og Frankrig, Jugend i Tyskland, Secessionen i Østrig-Ungarn og Skønvirke i Danmark. Wiener Werkstätte og Charles Rennie Mackintosh i Glasgow videreudviklede stilen i retning af geometrisk forenkling. Lignende forenkling kom til udtryk hos f.eks. Peter Behrens og Heinrich Tessenow i Tyskland, ofte forbundet med nyklassicistiske tendenser.

Heinrich Tessenows prospekt af Dalcroze Institutet for rytmisk gymnastik i Hellerau nær Dresden fra 1910.

Denne internationale bevægelse havde således flere regionale udtryk, ofte forbundet med genopdagelse af nationens eller regionens bygnings- og håndværkstraditioner, folkelige mytologi og geografiske særpræg. Internationalt prægede stilen forrige århundredskifte med sine organiske former, svungne ornamentter og raffineret kunsthåndværk som f.eks. de parisiske metrostationer, Antoni Gaudis arkitektur i Barcelona eller Wiener Werkstätte. Skønvirke-stilen i Danmark var anderledes moderat, men havde dog betydning for både arkitektur og indretning. Københavns Rådhus, tegnet af Martin Nyrop og opført 1892-1905, er et godt eksempel på periodens bevægelse fra fri historicisme med inspiration fra bl.a. rådhuset i Siena til Skønvirke-ornamenter i form af fantastiske uhyrer i granit og keramiske motiver fra den danske natur af Karl Hansen Reistrup. Også periodens kulturelle byggeri prægedes af denne udvikling, f.eks. Århus Teater fra 1900 og Statsbiblioteket fra 1906, begge tegnet af Hack Kampmann og med interiører af Hansen Reistrup.

I Danmark blev denne stil i tierne og tyverne videreført i forenklet form af foreningen "Bedre Byggeskik", som ønskede at udvikle og forædle den danske håndværkstradition som en ny folkelig arkitektur, bl.a. i form af "det lille danske hus". Bevægelsen manifesterede sig bl.a. på Landsudstillingen i Århus i 1909 med den særlige Stationsbyudstilling. Denne arkitektoniske og ideologiske mønsterby skulle som pædagogisk forbillede kalde til "Kamp mod Hæsligheden" i de hidtidige stationsbyers tilfældige udvikling og grimme stilefterligninger "for igen at bringe Kultur ind i vore borgerlige Bygninger". (28) Til byen hørte også det allerede omtalte mønsterbibliotek, som sammen med forsamlingshuset udgjorde et lille "kulturcentrum". Grundtvigskirken fra 1921-40 kan nævnes som et andet markant eksempel på denne fornyelse af den håndværksmæssige tradition, tegnet af P. V. Jensen Klint, der selv var en af bevægelsens centrale skikkelser. Den samlede bebyggelse på Bispebjerg blev opført som en helhed i gule teglsten med middelalderbyen som forbillede og kirken som midtpunkt. For Jensen Klint, der var med til at formulere bevægelsens ideologi i programskriftet "Bygmesterskolen", var Grundtvigskirken udtryk for "foreningen af håndens og åndens arbejde, praktisk kunnen og teoretisk vejledning, tradition og fornyelse". (29) En særlig fri udformning fik de bornholmske jernbanestationer, tegnet af Kay Fisker og Aage Rafn, som med deres raffinerede enkelhed repræsenterede en særlig dansk præmodernisme. Bedre Byggeskik var nært knyttet til folkeoplysningen både gennem "Tegnehjælpen", som var et tilbud om rådgivning til især lokale håndværkere, og gennem en omfattende foredragsvirksomhed. Som eksempel på en samlet bebyggelse, der virkelig gjorde forestillingen om "det lille danske hus", kan nævnes den andelsorganiserede haveboligforening Grøndalsvænge i det nordvestlige København, der ligesom Stationsbyudstillingen havde et centralt beliggende fælleshus. Bedre Byggeskik har ligeledes inspireret utallige "murer mestervillaer" i røde mursten, der dog ikke alle har samme gennemarbejdede kvaliteter som deres forbilleder.

Fåborg Museum fra 1912, som blev forbillede for den danske nyklassicisme og en lang række kulturelle og oplysende institutioner.

I årene omkring 1. Verdenskrig var der glidende overgange mellem denne frie tolkning af traditionen og en egentlig klassicistisk orienteret arkitektur med vægt på nøgternhed, symmetri og monumentalitet, som kom til at præge tyvernes danske arkitektur fra kirker, rådhus, skoler, museer, biblioteker, brandstationer og andre offentlige institutioner til boligkarreer, villaer, kiosker og benzintanke. C.F. Hansens arkitektur fra starten af 1800-tallet var det store forbillede for denne retning, som dog også forholdt sig analyserende og eksperimenterende til f.eks. proportioner, elementer og rytme i arkitekturen. Hovedværker er i lille skala Fåborg Museum fra 1912-15, tegnet af Carl Petersen, og i stor skala Politigården i København fra 1918-25, tegnet af bl.a. Hack Kampmann og Aage Rafn. Holger Jacobsens tilbygning til Det kongelige Teater i form Stærekassen forenede klassicismen med Art Deco-stilen. Tilbygningen indeholdt teatrets nye scene og det første danske radiohus, og den nyoprettede Statsradiofoni fik dermed i starten en nær tilknytning til periodens danneskultur, der helt svarede til forestillingerne om at anvende det nye medie radioen til oplysningsformål. Også en række museumsbyggerier som f.eks. Den Hirschsprungske Samling, Horsens Museum, Nationalmuseets tilbygning med den lange søjlearkade mod Stormgade og Aabenraa Museum med forbillede fra lokale herregårde havde tydelige klassicistiske træk. (30) Det samme gjaldt f.eks.

Arbejdernes Forsamlingsbygning i Horsens og Århus Stadion som større offentlige samlingssteder. Klassicistiske aulaskoler afløste de store korridorskoler i middelalderlige stilarter, og flere gymnasier havde præg af både monumental klassicisme og ny saglighed som f.eks. Randers Statsskole, Viborg Katedralskole og Øregård Gymnasium. Som eksempler på større samlede boligbebyggelser kan nævnes tyvernes statsboligfondskareer og storgårde. Et fint overblik findes i Hans Erling Langkildes *Nyklassicismen i købstæderne*, som bl.a. i forbindelse med Hjørring Bibliotek kommenterer den fælles typedannelse for biblioteker og museer med ensartede symmetriske grundplaner, klare funktioner og gode lysforhold. (31)

Både Bedre Byggeskik og nyklassicismen kan ses som ”modernisering af traditionen”. Forskellene mellem de to retninger kommer klart til udtryk i en sammenligning af Grundtvigskirken ekspressive gule murstensarkitektur og Politigårdens klare geometriske og gråpudsede nøgternhed. Lighederne ses i de mange små institutioner og boliger, typisk opført i gedigen håndværksmæssig udførelse med røde tegl eller pudset i en klassisk farveskala, med sprossede vinduer og rødt tegltag. Jørgen Bankes og Harald Nielsens forslag til forsamlingsgård indgår netop i denne sammenhæng. Også byplanlægningen prægedes af klassicismens aksiale tænkning som f.eks. Jensen Klints, Charles I. Schou og Georg Gøssels plan for bebyggelsen omkring Grundtvigskirken fra 1918 og Steen Eiler Rasmussens og Knud H. Christiansens konkurrenceprojekt til den nye havneby Hirtshals fra 1919. (32) Især kom Bedre Byggeskik og nyklassicismen til at præge købstædernes langsomme modernisering i tyverne med nye bygningstyper inden for produktion, service, administration og kultur. Som Hans Erling Langkilde skriver i *Nyklassicismen i købstæderne*: ”Selv om væksten i købstæderne var beskeden, var det nemlig ikke statiske samfund. Navnlig efter 1. Verdenskrig var der ny teknologi og nye socialpolitiske træk på vej i alle bysamfund. Den offentlige administration begyndte at vokse, fornyelser dukker op indenfor skolevæsen, idræt, biblioteker o.s.v. Nye bygningstyper gror frem og mange af de gamle bliver udskiftet eller moderniseret. El-værker, gasværker, privatbaner etc. skaber nye træk i bybilledet.” (33)

I international sammenhæng havde Adolf Loos allerede i 1908 gjort op med ornamentet og dermed de historiske stilarter i sit polemiske essay ”Ornament og forbrydelse”, hvor han profetisk havde spået: ”Se, tiden er nær, opfyldelsen venter os. Snart skal byernes gader stråle som hvide mure! Som Zion, den hellige by, himlens hovedstad. Da er det opfyldt.” (34) Fra midten af tyverne slog den internationale hvide modernisme igennem inden for arkitektur, byplanlægning og design. Som ”The international style” var den orienteret mod rationelle konstruktionsprincipper med åbne flydende rum, asymmetrier og fravær af dekoration. Den manifesterede sig bl.a. med store byggeudstillinger som Weissenhofsiedlung i Stuttgart i 1927 med deltagelse af flere af retningens fremtrædende skikkelser som Le Corbusier, Ludwig Mies van der Rohe og Walter Gropius. Gropius var på dette tidspunkt leder af Bauhaus-skolen, som var et af modernismens centrale miljøer. Eksperimenterne på Bauhaus-skolen med arkitektur, møbler, lamper, brugsgenstande, teater, fotografi og grafisk design fik afgørende betydning for hele det tyvende århundrede, også for udviklingen i Danmark og Skandinavien, selv om skolen kun eksisterede i det korte tidsrum fra 1919 efter

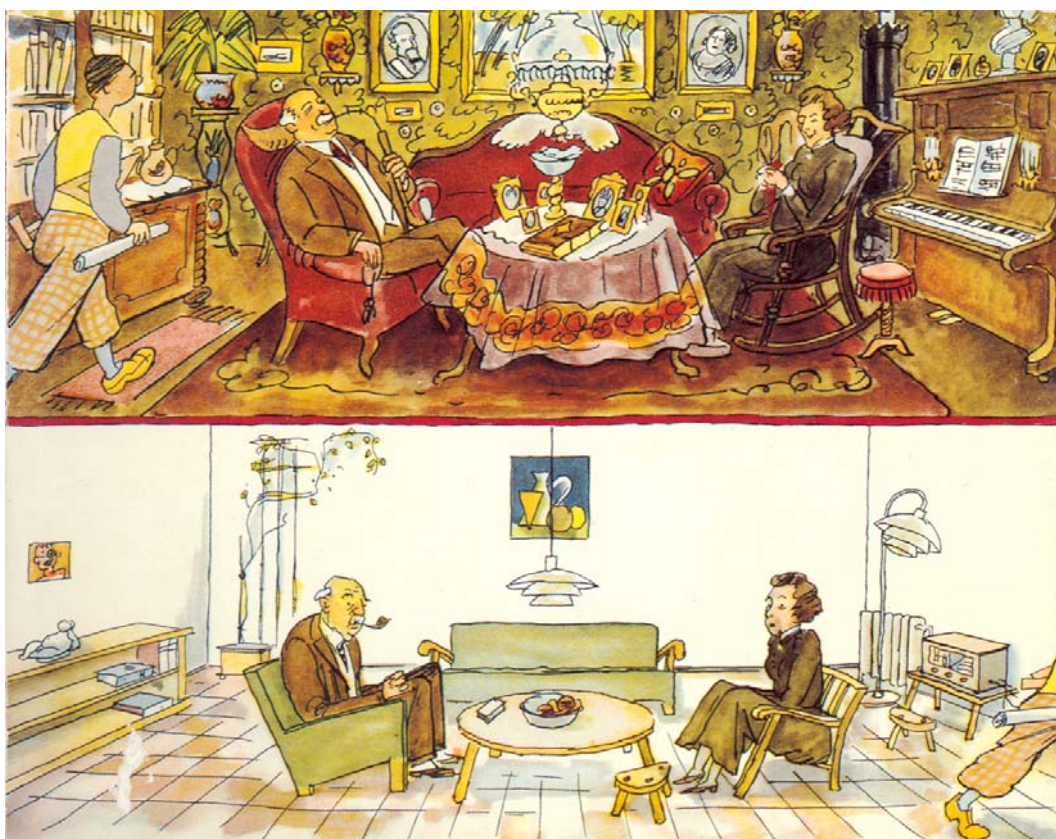
afslutningen af 1. Verdenskrig til nazisternes lukning af skolen i 1933 – i øvrigt samme periode som den demokratiske tyske Weimar-republik. Gennem standardisering af boliger, produkter og typografi var målet skabelsen af en masseproduktion for alle og dermed en demokratisering af samfundet: ”produktion for folkebehov i stedet for luksusbehov”. Selve Bauhaus-skolens bygning i Dessau sammenstillede svævende kubiske bygningsdele af forskellig størrelse, som yderligere dematerialiseredes og gjordes åbne ved udstrakt brug af glas og jernkonstruktioner. I Paris afholdtes i 1925 den store verdensudstilling ”Exposition des Arts Decoratif”, som både prægedes af modernistiske eksperimenter og modernisering af de traditionelle ornamenterede stilarter i form af Art Deco. Både modernismen og Art Deco-stilen fik internationalt stor betydning for sportens og underholdningsindustriens nye bygninger som f.eks. Erich Mendelsohns strømlinede Universum Biograf i Berlin fra 1926. Mod slutningen af perioden domineredes nationalsocialismens og sovjetkommunismens offentlige byggerier af monumental klassicisme.

I Danmark var der i mellemkrigstiden en tæt sammenhæng mellem samfunds-, kultur- og arkitekturdebat, som tydeligt kom til udtryk i periodens kritiske og kulturradikale tidsskrifter som f.eks. *Kritisk Revy*, *Kulturkampen* og *Plan*. *Kritisk Revy*, som på forsiden af den første årgang havde slagordene ”Moderne Bybygning, Social Bygningskunst, Økonomisk Teknik, Reel Industrikunst”, lå tæt på den internationale modernismes ideologiske værdier. *Kritisk Revy* havde dog et kritisk forhold til de internationale strømninger, som man på en gang introducerede, sympatiserede med og kritiserede. Tidsskriftet formidlede Bauhaus, Le Corbusier, de hollandske konstruktivister og andre retninger til en dansk offentlighed, men samtidig kritiserede man i tekst og billeder de internationale tendenser for formalisme og for manglende menneskelig dimension. Denne kritik kom både til udtryk i samtiden, og er også senere blevet fremhævet i forbindelse med forsøgene på at definere en særlig nordisk arkitektur. Bauhaus-skolens rationelt og videnskabeligt orienterede ”produktionsæstetik” er blevet betragtet som væsensforskellig fra en skandinavisk ”brugsæstetik”, som med en tilsvarende moderne, social og demokratisk målsætning fastholdt kvalitetene i håndværkstraditionen, fornemmelsen for brugerens behov og en større grad af humanisme: ”Funktionalismen sejrede i Norden på en måde, man ikke så andetsteds ... Den skandinaviske funktionalisme blev let og forfinet, hvor den tyske var tung og saglig.” (35)

I funktionalismens visioner om det moderne samfund skulle teknik og videnskab frigøre mennesket fra det hårde fysiske arbejde og skabe et nyt fritidssamfund. Funktionalismen prægede især tredivernes boligbyggeri med forskudte stokbebyggelser i grønne områder i modsætning til tyvernes lukkede karreer. Samtidig fik disse moderne boliger altaner, bad og nedfaldsskakt. Desuden slog den igennem inden for massekulturens rum som tidens biografer og det nye radiohus af Vilhelm Lauritzen samt inden for sports- og fritidsanlæg som K.B. Hallen af Hans Hansen og området omkring Bellevue ved Klampenborg nord for København af Arne Jacobsen. Denne sommerens hvide by ved sundet var et elegant og gennemført eksempel på funktionalismens fritidsdesign med boliger, teater/biograf, restaurant, strandbad og benzintank. Her var friluftslivet demokratiseret med plads til 12.000-

15.000 mennesker, og rammerne var skabt for en klasseløs kropskultur. Det arkitektoniske udtryk var hvide skibsformer, altaner, store glasvinduer og asymmetrier. Hvor bebyggelsen på Bispebjerg havde Grundtvigskirken som centrum, var Bellevue centreret omkring ny rekreativ massekultur. Tilsvarende havde det nye radiohus med egen koncertsal og ny beliggenhed på Rosenørns Allé selvstændiggjort sig i forhold til Det kongelige Teaters traditionelle finkultur.

Funktionalismen påvirkede også bygningernes indre udformning og design ud fra forestillingerne om en mere frigjort livsform. Et ikon for dette moderne liv var Arne Jacobsens og Flemming Lassens "Fremtidens hus" på den store boligudstilling i Forum i 1929. Til dette dynamisk spiralformede hus hørte motorbåd, bil og gyrokopter med fri bevægelighed i alle elementer. Garagedør og dørmåtte var automatiseret. Maden ankom med rørpost, så husmoderen kunne sole sig på tagterassen. Flemming Lassen forestillede sig en fladskærm i stuen, der som en skiftende udstilling kunne vise verdenskunstens mesterværker. I løbet af trediverne blev også dele af den almindelige boligindretning påvirket af hvide vægge, forenkling og stålørsmøbler som i Bauhaus' udstillingsrum på tidens store udstillinger, ofte i stor kontrast til traditionelle møbleringforestillinger. Samme modsætninger genfandtes i indretningen af offentlige institutioner.

En arkitekt gik gennem stuen.

Fælles for tiernes og tyvernes nyklassicisme og modernisme var en ”ny saglighed”, som både internationalt og i Danmark forbandt de to retninger, f.eks. Peters Behrens’ bygninger for AEG, flere af Adolf Loos’ villaer, Wittgensteins hus i Wien og Edvard Heibergs eget hus i Lyngby. Mange offentlige byggerier fra trediveerne kendetegnedes af en monumental modernisme med både klassiske og moderne træk som f.eks. Grundtvigsskolen i København af Poul Holsøe og F. C. Lund fra 1938, flere rådhus samt en række tidstypiske biblioteksbygninger som bibliotekerne i Århus, Svendborg og Thisted.

I Danmark afsluttedes perioden af ”den funktionelle tradition”. Begrebet blev formuleret umiddelbart efter 2. Verdenskrig, men allerede i 1932 startede byggeriet af Århus Universitet, som er et af den funktionelle traditions hovedværker. Retningen kan i korthed karakteriseres som en syntese af modernismens eksperimenter og den regionale håndværkstradition med brug af traditionelle materialer. Stilen kom med sit nøgterne, stilfærdige og materialebevidste udtryk til at præge en lang række boligbebyggelser og offentlige byggerier, især folkeskoler. Også indretningsmæssigt prægedes stilen af naturlige materialer som træ, læder og tekstiler i modsætning til modernismens eksperimenter med stålørsmøbler og syntetiske stoffer. Netop Nyborg Bibliotek er et typisk eksempel på den funktionelle tradition. I arkitekturhistorisk sammenhæng fremhæves det ofte som et af de helt centrale værker: ”Allerede først i 30’erne bliver de huse, der indleder den typiske funktionelle tradition, tegnet og bygget, jeg kan nævne Arne Jacobsens murstensvillaer, Povl Stegmann, Kay Fisker og C.F. Møllers tidligste universitetsbygninger og biblioteket i Nyborg, tegnet af Erik Møller og Flemming Lassen, det hus, der er selve paradigmet på funktionel tradition herhjemme ...”(36)

Biblioteksforhold og bibliotekspolitik

Den bibliotekspolitiske udvikling i det 20. århundredes første halvdel var overordnet præget af stigende organisering, institutionalisering og centralisering, der svarede til en stadig større samfundsmæssig anerkendelse og betydning, der for folkebibliotekernes vedkommende markeredes af den første bibliotekslov fra 1920. Gennem stiftelsen af foreningen Danmarks Folkebogsamlinger i 1905 som forløber for Danmarks Biblioteksforening og udgivelsen af først tidsskifterne *Bogsamlingsbladet* og *Bogvennen* og senere *Bogens Verden* etableredes rammerne for en biblioteksfaglig offentlighed. Fagets diskurs kom derudover til udtryk gennem en række centrale værker og lærebøger til uddannelsesbrug fra Steenbergs *Folkebogsamlinger* til de forskellige udgaver af *Lærebog i Biblioteksteknik* og *Haandbog i Bibliotekskundskab*.

Bibliotekspolitisk var situationen omkring år 1900 præget af mange forskellige bibliotekstyper uden fælles organisation eller indbyrdes forbindelse. På landet fandtes ca. 160 statsunderstøttede bogsamlinger, og i købstæderne fandtes der ca. 25, typisk i lejede og forhåndenværende lokaler. I København fandtes 7 små kommunale folkebiblioteker med meget beskedne forhold. Universitetsbiblioteket havde fået ny bygning i 1861, mens Statsbiblioteket og Det kongelige Bibliotek flyttede ind i nybyggerier i henholdsvis 1902 og 1906. Dertil kom specialbiblioteker på flere

læreanstalter og institutioner samt en lang række forenings- og legebiblioteker. Oprettelsen af disse biblioteker fortsatte, og flere foreningsbiblioteker kulminerede i starten af det 20. århundrede. Til de vigtigste Foreningsbiblioteker hørte Arbejdernes Læseselskab, Kvindelig Læseforening og Fyens Stifts Læseforening.

Perioden mellem 1899 og biblioteksloven fra 1920 blev præget af en stigende organisering af folkebibliotekerne. I denne periode nyindrettedes ikke færre end 79 folkebiblioteker. I 1905 dannedes foreningen Danmarks Folkebogsamlinger. Der var fundet adresser på 519 bogsamlinger, men kun 205 meldte sig ind. Fra 1906 udkom også *Bogsamlingsbladet*, der fra 1918 afløstes af *Bogens Verden*. Der var hermed skabt en biblioteksoffentlighed med faglig debat, omtaler af bl.a. nye biblioteksindretninger, boganmeldelser og meddelelser. En central skikkelse i hele perioden var Andreas Schack Steenberg, der i år 1900 udgav den lille bog *Folkebogsamlinger* (37) som den første samlede fremstilling af biblioteksforhold efter Christian Molbechs *Om offentlige Bibliotheker* fra 1829 (38). Mens Molbech tog udgangspunkt i den europæiske bibliotekstradition, var Steenberg især præget af inspirationen fra de angelsaksiske "free public libraries". Denne påvirkning styrkedes yderligere gennem Steenberg rejse til U.S.A. i 1902. Steenberg var oprindelig adjunkt ved Latinskolen i Horsens, men som formand for Foreningen til undervisning af arbejdere i Horsens blev han engageret i folkeoplysning. 1910-20 var han formand for Statens Bogsamlingskomité. Sin biblioteksinteresse fik han gennem Ludvig Schrøder fra Askov Højskole og sin interesse for angelsaksiske folkebiblioteker gennem østrigeren Edw. Reiers bog *Volksbibliotheken*, som han læste i 1893. (39)

Det centrale årstal i disse formative år er 1909. I dette år opførtes Stationsbyudstillingens folkebibliotek og forsamlingshus, som i sig selv var en model for fremtidige biblioteker, og som derudover var stedet for det første almindelige biblioteksmøde med deltagelse af alle bibliotekstyper. H.O. Langes tale anses oftest som mødets vigtigste begivenhed på grund af sin institutionshistoriske betydning med fastlæggelsen af folkebibliotekernes betjeningshierarki med udbygning af centralbibliotekerne. Mindre opmærksomhed har været rettet mod mødets øvrige diskussioner om børnebiblioteker, bibliotekaruddannelse og indeksering og den uhyre væsentlige diskussion om åbne hylder og dermed folkebibliotekernes tilgængelighed for offentligheden. Udstillingsbiblioteket havde åbne hylder, der som indretningsprincip slog igennem i de følgende år, ofte med en panoptisk indretning af biblioteksrummet med skranken som centrum. Denne panoptiske indretningsmåde kulminerede i starten af tyverne. I forbindelse med mødet afholdtes også i august det første danske uddannelseskursus for bibliotekarer med 17 deltagere på Vejlbj Højskole, hvor Steenberg bl.a. gennemgik indretningen af udstillingsbiblioteket. (40) I 1910 fik Statens Bogsamlingskomité sit eget kontor med Steenberg som leder, og staten fik gradvist en mere central rolle i folkebibliotekernes organisering. I 1914 oprettedes de to første centralbiblioteker i Holbæk og Vejle i forlængelse af H.O. Langes tale. I 1915 udgav Komiteen den danske Decimal-Klassedeling, inspireret af Melvil Dewey's amerikanske system. I 1917 udkom Katalogisering, udarbejdet af Steenberg ligeledes efter amerikansk forbillede. I 1920 vedtoges Lov om statsunderstøttede biblioteker som Danmarks første bibliotekslov, som fik vidtrækkende betydning for folkebibliotekernes organisering

og udvikling, herunder biblioteksbyggeriet i mellemkrigstiden. Loven indebar oprettelsen af Statens Bibliotekstilsyn som central statslig instans med rådgivende, koordinerende og inspicerende opgaver. Tilsynets første direktør blev Thomas Døssing, som sammen med den aktive personkreds omkring ham prægede periodens bibliotekspolitik, hvor folkeoplysning, organisering og rationalisering gik op i en højere enhed. Døssing havde studeret teologi, men blev i 1906 ansat som assistent på Det kongelige Bibliotek. Efter en periode som bl.a. ”vandrebibliotekar” ved Statsbiblioteket i Århus blev han i 1912 knyttet til Statens Bogsamlingskomité under indflydelse fra H.O. Lange. Døssing var direktør for Statens Bibliotekstilsyn 1920-42. Han var en målrettet organisator, folkeoplyser og kritiker af massekulturen og har senere fået status som ikon for de danske folkebibliotekers selvforståelse. Helt centralt for Døssings opfattelse af det moderne folkebibliotek var, at det skulle være for hele befolkningen og dermed være et offentligt sted for alle. Biblioteket skulle være en neutral institution, som gav plads til formidling og diskussion af alle opfattelser og synspunkter, men som oplysningsinstitution havde biblioteket en social forpligtelse: ”Som nævnt er et Folkebibliotek neutralt i sin oplysende Virksomhed, men det maa dog konstateres, at selve dets Eksistens er Udtryk for en vigtig ”social” Anskuelse: at der i alle Kredse af Folket er mulighed for selvstændig Tilegnelse af kulturelle Værdier, og at Adgangen hertil maa være den samme for alle. Folkebibliotekerne er altsaa hele Befolkningens Biblioteker, ikke ”Almuens”. ” (41) Folkebibliotekets betydning som en neutral oplysningsinstitution for alle blev understreget utallige gange. For Døssing var denne oplysningstænkning tæt forbundet med en fornuftig og rationel indretning af bibliotekerne. Fornuften som overordnet begreb forenede både den instrumentelle rationalitets ordnede systemer og værdirationalitetens dannelse og refleksion.

Der var i perioden stærke konflikter mellem dette moderne oplysningsmiljø på den ene side og på den anden side bogsamlingsbevægelsen med repræsentanter for de mindre biblioteker, som ønskede en mere decentral udvikling med større lokal indflydelse, bl.a. på bogvalget. På lokalt plan gik man f.eks. i højere grad ind for den mere traditionelle og underholdningsprægede litteratur i modsætning til den moderne og oplysende. Med organiseringen af de moderne folkebiblioteker kom de traditionelle bogsamlinger og læseforeninger gradvist i defensiven.

Loven gav mulighed for statslige tilskud til folkebibliotekerne, såfremt de opfyldte lovens krav om bl.a. alsidig og oplysende sammensætning af bogbestanden. I lovens par. 4 stod: ”Grundtilskud ydes til Biblioteker, hvis Opgave er at udbrede Kundskaber og almindelig Oplysning.” (42) Bekendtgørelsen fra 1921 uddybede kravene til bogsamlingens sammensætning, gode bind, faste åbningstider, fortegnelser over bibliotekets bøger samt notering af hjemlån. ”Bibliotekets Bogbestand skal være alsidigt sammensat ... På Skønlitteraturens område skal Biblioteket give Læserne Adgang til det bedste af den danske Litteraturs frembringelser.” (43) Til oprettelse eller nyordning af et bibliotek kunne der ydes 1/3 af det lokale tilskud. Til læsestuer i købstæderne kunne der ydes tilskud, hvis den havde åbent mindst 4 timer om hverdagen og ikke lukkede før kl. 9 aften. Under mere lempelige betingelser kunne der ydes tilskud til håndbogssamlinger på landet. Lovens par. 8 fastlagde den overordnede administration af loven: ”Statens Medvirken til Bibliotekssagens Fremme efter denne Lov varetages af en Biblioteksdirektør og et

Biblioteksraad". I 1923 ændredes "Bibliotekssagens Fremme" til "Biblioteksvæsenets Fremme". (44) "Sagen" var blevet erstattet af "væsenet".

Bibliotekets lokaler omtaltes i bekendtgørelsen fra 1921, men uden særlige krav ud over deres egnethed til biblioteksbrug. Både Statens Bogsamlingskomité og senere Bibliotekstilsynet havde dog rådgivende funktioner i forbindelse med bibliotekernes udformning og indretning. Steenberg korresponderede på Komiteens vegne, og Døssing varetog selv som biblioteksdirektør lokalerådgivningen det første tiår efter tilsynets oprettelse i 1920. (45) Biblioteksloven indebar nye tilskudsmuligheder, også til bibliotekernes lokaler. Statens Bibliotekstilsyn afløste Statens Bogsamlingskomité som central instans med stærkere rådgivende, koordinerende og inspicerende opgaver. Steenberg havde korresponderet på komiteens vegne, og Døssing varetog som biblioteksdirektør lokalerådgivningen det første tiår efter tilsynets oprettelse i 1920. Steenberg skrev afsnittet om "Bibliotekslokaler. Deres Indretning og Udstyrelse" i *Lærebog i Biblioteksteknik* fra 1922 (46), og Døssings syn på det moderne folkebiblioteks indretning kom til udtryk i en agiterende udgivelse om *Folkebibliotekerne før og nu* fra 1924 (47). Her understregede han, at de nye folkebiblioteker adskilte sig fra de gamle almuebiblioteker og stod ved en ny start, hvor både bygninger, materiel, bøger og personale skulle fornyes. Han skitserede den nye bibliotekstypes centrale placering med sin egen bygning på byens hovedgade, tilgængelighed for hvemsomhelst næsten nårsomhelst, åbne hylder, tiltalende indbinding og moderne udlånssystemer.

I 1921 udgav Bibliotekstilsynet publikationen *Biblioteksinventar. En Samling Tegninger*, der bragte arbejdstegninger til en "normalreol" samt enkle og solide typeforslag til bibliotekernes øvrige inventar, der kunne stå som forbilleder for de nye og mere moderne indrettede biblioteker. (48) Typetegningerne var udarbejdet af Carl Jørgensen, som tilsynet var kommet i kontakt med i forbindelse med hans nyindretning af biblioteket i Kalundborg i en tidligere købmandsgård i 1920. (49) Carl Jørgensen fik i den efterfølgende periode nær tilknytning til Bibliotekstilsynet som konsulent. Han stod for i alt syv biblioteksbygninger eller ombygninger og kom selv til at gøre status over mellemkrigstidens biblioteksbyggeri som forfatter til *Danske Biblioteksbygninger* fra 1946 (50).

Både før og efter vedtagelsen af Biblioteksloven skærpedes konflikterne mellem den traditionelle bogsamlingsbevægelse og den moderne biblioteksfløj omkring Statens Bibliotekstilsyn. En af bogsamlingsbevægelsens pionerer Rasmus P. Nielsen, der var redaktør af venstrebladet Holbæk Amts Dagblad, var allerede i 1911 i artiklen Folkebogsamlingen for Folket og ved Folket i Bogsamlingsbladet gået imod statens intervention i bibliotekssagen: "Der synes at være Bestræbelser fremme i Retning af snarest at gøre Bogsamlings sagen til en Statssag. Jeg synes, at det kan være nok og mere end nok, at Staten bestemmer, hvad vi skal lære i Skolen, hvad Præsten skal prædike i Kirken og hvilke Salmer, vi maa synge. Lad os endelig blive fri for ogsaa at faa Staten til at bestemme hvilke Bøger vi maa læse." (51) I februar 1928 rundsendte han den lille fortælling *For hele Folket* til Venstrepressen. Meget symbolsk for bogsamlingsbevægelsens svækkede position handlede Rasmus P. Niensens fortælling om en gammel syg kone, som gerne ville læse en god bog fra biblioteket, men som ikke kunne få, hvad hun ønskede sig, på grund af

Bibliotekstilsynets retningslinier for bogvalg. Døssing imødegik artiklen med indlægget *En Haan mod hele Folket*, hvor han argumenterede for, at der på Bibliotekstilsynets anbefalende lister fandtes mange gode folkelige forfattere. På Biblioteksmødet i Hjørring i august 1928 kom det til et åbent brud mellem de to fløje. Den moderne fløj sejrede, idet et mistillidsvotum til Rasmus P. Nielsen blev vedtaget af mødets ca. 150 deltagere. Kun 4 deltagere stemte imod. Venstrepressen mente dog, at ”funktionærerne” havde vundet over ”befolkningen”. (52) Konflikten afspejlede de dybere modsætninger mellem land og by, mellem modernitet og tradition og mellem system og livsverden.

I 1931 blev folkebibliotekernes formål flyttet frem til lovens par. 1 med den styrkede formulering ”virke for”. ”Til Biblioteker, hvis Formaal er at virke for almindelig Udbredelse af Kundskaber og Oplysning gennem faglig, skønlitterær og anden almindannende Litteratur, ydes der Statstilskud efter de i denne Lov angivne Regler.” (53) Samtidig blev det bestemt, at der skulle gives adgang til hjemlån til alle beboere inden et biblioteks virkeområde og dermed også børn.

Børnebiblioteksarbejdet var således blevet lovbestemt. Umiddelbart betød bestemmelsen dog ikke større ændringer, da de fleste folkebiblioteker i forvejen havde børneafdelinger. Det fik større betydning, at loven indførte statstilskud til selvstændige børnebiblioteker. Denne bestemmelse medførte nemlig, at der var en økonomisk fordel forbundet ved at adskille folkebibliotek og børnebibliotek. I Vejle oprettedes således Vejle Børnebibliotek som en selvstændig institution dagen efter lovens stadfæstelse. Bygningsmæssigt betød det, at børnebiblioteket fik sin egen indgang. Denne adskillelse af hovedindgangen til voksenbiblioteket og sideindgangen til børnebiblioteket har givet anledning til forskellige tolkninger af adskillelsen mellem børn og voksne i forhold til f.eks. efterkrigstidens familiebiblioteker, men den skyldtes i dette tilfælde økonomisk kassetænkning. Muligheden for særlige børneindgange nævntes dog i tidens biblioteksfaglige litteratur. (54)

Med fornuften som det fælles overordnede begreb var Døssings forestillinger om det moderne folkebiblioteks oplysende virksomhed nært forbundet med ideer om rationel organisation og indretning. Værdirationalitet og instrumentel rationalitet mødtes i en højere enhed. Han indledte et foredrag på det nordiske biblioteksmøde i Oslo i 1933 om *Rationalisering i Biblioteker* med at understrege sammenhængen mellem fornuft og rationalisering: ”En af Gaarsdagens Talere betegnede tidligere Tidens Biblioteksarbejde som vildtvoksende, altsaa som de tilfældige Kræfters og Indfalds frie Spil. I modsætning hertil betegner Rationalisering, d.v.s. det Fornufts-mæssige, en Bestræbelse for at gennemføre en velovervejete Plan.” (55) Allerede i 1922 havde Kay Schmidt-Phiseldeck i artiklen ”Lidt om Biblioteksvæsen og Experimentalpsykologi” introduceret arbejdspsykologiske analyser i bibliotekssammenhæng, der kunne læses i forlængelse af Melvil Deweys forestillinger om bibliotekernes effektivitet og Taylors arbejdstidsstudier i amerikansk industri: ”Ved saaledes at lette og simplificere den mere mekaniske Del af Biblioteksarbejdet skulle de forbedrede Arbejds-metoder levne saa meget Tid til den ikke-mekaniske Del.” (56) I sin tale om rationalisering i 1933 uddybede Døssing sit syn på behovet for mekanisering, arbejdsdeling og rationel organisering og indretning. Især lagde han vægt på arbejdsdeling, mekanisering og standardisering af

arbejdsprocesser, bl.a. af udlånssystemet med forbillede i det amerikanske Detroit-system, samt fælles løsning af en række fælles biblioteksopgaver. Han ønskede således en klar arbejdsdeling mellem 1) det biblioteksuddannede personale til opgaver som bogvalg, katalogisering, systematisering, referencearbejde og udlån 2) kontorpersonalet til bestillinger og korrespondance 3) den rent mekaniske arbejdskraft i form af bl.a. ”mekaniske unge Piger” til udlånsnotering og bogopstilling og endelig 4) ”Manden uden Flip” i form af portner og varmemester. Vigtig var etableringen af centrale institutioner, som kunne løse fælles opgaver som katalogisering, udsendelse af trykte fælleskataloger samt indkøb og indbinding. I 1939 oprettedes Folkebibliotekernes Bibliografiske kontor, som pegede frem mod etableringen af efterkrigstidens store centrale biblioteksinstitutioner som Bibliotekscentralen og Indbindingscentralen.

I hele perioden fra Stationsbyudstillingens bibliotek og H.O. Langes tale i 1909 om *Bibliotekssagen uden for København* til de mange initiativer omkring startbiblioteker spillede udbredelsen af folkebibliotekerne en vigtig rolle i form af agitation og mission for bibliotekssagen. Virksomheden kunne ”en skøn Dag” føre til egen bygning. I talen udtalte H.O. Lange: ”Der er ingen Grænser for, hvad den rette Mand paa Bibliotekarposten kan udrette i det lokale Samfund, hvis aandelige Vel han skal tjene ... Han vil gøre Bibliotekssagen aktuel i Befolkningen og være dens Missionær i Tide og Utide. Han vil gøre et lille Bibliotek i nogle Stuer i Baggaarden til en Aandsmagt, hvis Virkninger kendes i vid Omkres, og jeg tænker, at en skøn Dag flytter han sine Bøger hen i en egen Bygning, som er blevet baade en Nødvendighed og en Selvfølge.” (57)

Udstillingsvirksomheden, der startede i 1905, fortsattes efter Stationsbyudstillingen af en række forskellige initiativer. De første udstillinger henvendte sig både internt til biblioteksverdenen med eksempler på biblioteksteknik og eksternt til en større offentlighed for at udbrede bibliotekssagen. Stationsbyudstillingens Udstillingsbibliotek var således både forbillede for eksisterende biblioteker med sin mønsterbogsamling og nye systematik, men samtidig i høj grad henvendt Landsudstillingens gæster med det formål at inspirere til oprettelsen af nye biblioteker. Udstillingsbiblioteket fulgtes op af mønsterbiblioteker på dyrskuer og startbiblioteker. Med et særligt udvalg af landbrugsfaglig litteratur henvendte man sig især til befolkningen på landet og i mindre byer uden biblioteksbetjening. Et startbibliotek omfattede over 400 bind, som centralbibliotekerne kunne videresælge til landsogne som igangsættende forsøgsbibliotek. Fra 1935 til 1939 steg antallet af sognebiblioteker fra 779 til 881. (58) Der var dog langt op til det samlede antal af sogne på ca. 1700. ”De biblioteksløse sogne” var som missionsmark et helt centralt tema i periodens biblioteksdiskurs i tidsskrifter og mødetaler.

Den store bibliotekstekniske udstilling i 1937 var derimod rettet mod en biblioteksfaglig offentlighed for at fremme moderne biblioteksindretning, rationalisering og standardisering. Udstillingen afholdtes i det nyopførte Frederiksberg Hovedbibliotek. I et indlæg i udstillingens katalog om *Teknikens Udvikling i danske Folkebiblioteker* balancerede Carl Thomsen mellem de effektiviseringssynspunkter, som Døssing havde fremsat i talen i 1933, og hensynet til folkebibliotekernes målsætning. Rationaliseringen var nødvendig, men ikke

ufarlig: ”Men een Ting kan i hvert Fald fastslaas, nemlig den, at uden en rationel Teknik vilde Bibliotekerne aldrig have været i Stand til at overkomme den benyttelse, de har kunnet magte med et saa faatalligt Personale. Men er der da ikke en Fare for, at Tekniken og Organiseringen kan blive Sport, saaledes at Selvformaals-Tendensen, som lurar paa alt offentligt Væsen, omsider tilslører Idealet, der foresvævede de Folkeopdragere, som startede Biblioteksbevægelsen? Jo, sandelig er Faren der. Men saa længe de tekniske Fremskridt er dikterede af den haarde Nødvendighed, saalænge Mangelen på Personale i de fleste Biblioteker *tvinger* disse til at rationalisere deres Arbejdsmetoder, saa er det ikke fra den Side Faren truer.” (59)

Retningsgivende for udformningen af det nye biblioteksbyggeri har givetvis været en flerhed af påvirkninger fra vejledningen fra Statens Bogsamlingskomité og senere Statens Bibliotekstilsyn til diskursen ved møder, i tidsskrifter og i lærebøger. Derudover har lokale forhold samt tidens kulturopfattelser og smag i øvrigt givetvis spillet en vigtig rolle. Periodens forskellige synspunkter på biblioteksbyggeri kom til udtryk i både arkitektur- og bibliotekstidsskrifter. Størst betydning - og størst og mest detaljeret dækning - havde biblioteksbyggeriet i den biblioteksfaglige offentlighed, men vigtige oversigtsartikler kunne læses i arkitekturtidsskrifterne. Desuden er de mange udgaver af bibliotekstekniske lærebøger vigtige kilder til forskellige perioders normative biblioteksfaglige opfattelser, bl.a. af åbne hylder og samt anbefalingen og senere afviklingen af det panoptiske indretningsprincip.

Anmeldelserne i især *Bogens Verden* er med deres positive pionerånd både en fin kilde til tidens kulturelle værdier og samtidig med deres grundige og udførlige dækning et godt udgangspunkt for registrering af periodens folkebiblioteksbyggeri. Omtaler af andre bibliotekstyper og udenlandske forbilleder er ligeledes en indgang til forståelse af samtidens univers, selv om dette kendskab gennem bl.a. rejser sandsynligvis har været større, end det fremgår af anmeldelser og skriftlige kilder. En central skikkelse i forbindelse med *Bogens Verdens* anmeldelser var Robert L. Hansen. Den franskorienterede humanist og magister i romansk filologi Robert Lasalle Hansen blev ansat på Det kongelige Bibliotek i 1918, og påvirket af H.O. Lange blev han bibliotekskonsulent i 1925. Han efterfulgte Thomas Døssing som biblioteksdirektør i perioden 1946-59 og fortsatte med at føre biblioteksvæsenet ind i embedsværket. Han var redaktør af *Bogens Verden* i mere end en menneskealder fra 1926-59 og var selv en grundig og nuanceret anmelder af de mange nye biblioteksbygninger med blik for deres praktiske indretning. Han hørte ikke til de hårdeste billedstormere og advarede mod for megen ”Sachlichkeit”. I 1954 kritiserede han de danske folkebibliotekers præg af ”bureaukratiske ekspeditionslokaler”. I 1970 oversatte han Gabriel Naudés *Vejledning i biblioteksarbejde* (1627) til dansk.

Det danske bibliotekslandskab

I Danmark tog opførelsen af nye selvstændige folkebiblioteksbygninger især fart efter biblioteksloven fra 1920. Der var kun bygget enkelte nye biblioteker før lovens gennemførelse. I 1899 nybyggedes Køge Museum og Folkebibliotek i samme bygning, og i 1919 indviedes ligeledes i Køge Danmarks første selvstændige nyopførte folkebiblioteksbygning. Ser man bort fra Stationsbyudstillingens Folkebibliotek på den store landsudstilling i Århus i 1909 er disse to biblioteker i Køge de eneste egentlige nye folkebiblioteksbygninger fra perioden 1899-1919. Der var stor forskel på samme periodes 79 nyindrettede folkebiblioteker, som kunne variere fra indflytning i forhåndenværende lokaler til gennemarbejdede ombygninger som f.eks. Vejen Bibliotek. Dette bibliotek blev indrettet i en tidligere villa efter inspiration fra udstillingsbiblioteket i Århus og fik sandsynligvis større betydning for det kommende biblioteksbyggeri end f.eks. det nybyggede bibliotek i Køge.

En undersøgelse ud fra især anmeldelser og omtaler i *Bogens Verden* viser, at der fra 1920 til og med 1943 nybyggedes 43 folkebiblioteker i Danmark, heraf 13 i tyverne og 30 i trediverne og de første år af fyrrene, hvor biblioteksbyggeriet standsede på grund af krigen. Tilsvarende tal for væsentlige nyindretninger og ombygninger var 102, heraf 62 i tyverne og 40 i trediverne og de første år af fyrrene. Tendensen var flere og større nybyggede folkebiblioteker i trediverne. Omvendt var antallet af registrerede nyindretninger svagt dalende gennem hele perioden. Tallene er dels udtryk for flere nybygninger, dels for mere stabile biblioteker med færre flytninger. I 1931 var der for første gang lige mange nybygninger og nyindretninger, og i 1934 var der for første gang flere nybygninger. Antallet af små biblioteker var dog langt større end antallet af biblioteker, der blev omtalt i anmeldelser i *Bogens Verden*. I 1925 var der 58 læsestuer i købstæderne og 59 håndbogssamlinger på landet, og som nævnt var der 881 sognebiblioteker i 1939. (60) Samlet blev der i perioden 1899-1943 nyopført 50 biblioteker og ombygget eller nyindrettet 182, der omtaltes i *Bogens Verden* og tilsvarende kilder.

Det store nybyggeri fandt således sted i trediverne med stor geografisk spredning over hele landet og i forskellige lokalsamfundstyper, således at nybygningerne lå i både store byer, forstæder, købstæder og stationsbyer. Tendensen gik i retning af, at de fleste byggerier og nyindretninger blev foretaget i de dele af landet, som i forvejen havde færrest biblioteker, især Jylland og Fyn. Hovedstadsområdet var tilsvarende relativt svagt repræsenteret. Fordelt på lokalsamfundstyper fandt de fleste byggerier sted i købstæder og stationsbyer. Netop stationsbyernes forholdsvis fremtrædende placering var bemærkelsesværdig på baggrund af den store indsats i forbindelse med Stationsbyudstillingens bibliotek i 1909, men skyldtes naturligvis også betydningen af denne bytype i perioden. (Se Bilag med kort over mellemkrigstidens stationsbybiblioteker) Sammenlignet med periodens øvrige kulturelle byggeri er der utvivlsomt i samme periode opført langt flere skoler, men derimod færre museer. Lokale museer indrettedes ligesom mange biblioteker i forhåndenværende lokaler.

Efter opførelsen af de tre store bibliotekskatedraler i form af Universitetsbiblioteket fra 1861, Statsbiblioteket fra 1902 og Det kongelige Bibliotek fra 1906 domineredes

biblioteksbyggeriet i Danmark i det 20. århundredes første halvdel således af de mange nye folkebiblioteker. Der opførtes dog også i perioden andre interessante bygninger til offentlige biblioteker og læseforeninger, og der indrettedes fornemme privatbiblioteker i villaer og landsteder. Flere af disse biblioteker havde givetvis ligesom de internationale forbilleder betydning for folkebibliotekernes udvikling. Især i periodens start havde de hjemligt prægede folkebiblioteker mange fælles træk med privatbibliotekernes solide indretning i mørke træsorter med klubagtig møblering, som fremgik af tidens arkitekturoversigter og indretningsbøger. En række danske biblioteker havde særlige indretningskvaliteter såsom Københavns Rådhusbibliotek fra 1905, Kvindeligt Læseselskabs nye bygning fra 1910, Kunstindustrimuseets Bibliotek fra 1926 og Universitetsbibliotekets nye bygning på Nørre Fælled fra 1938.

Københavns Rådhusbibliotek var en del af Københavns Rådhus fra 1905, tegnet af Martin Nyrop, som også tegnede selve biblioteket. Bibliotekets indretning er især interessant, fordi den med sine reoler med låger med trådgitre markerer overgangen fra lukkede til åbne hylder. Som praktisk begrundelse blev angivet, at biblioteksrummet kunne tænkes at blive anvendt i forbindelse med arrangementer i festsalen, og man måtte derfor sørge for, at "Bøgernes Orden ikke kunne forstyrres af uvedkommende." (61) Biblioteket omfattede to større rum i form af en læsesal og et biblioteksrum med arbejdspladser, herunder karnappen ud mod Rådhuspladsen som bibliotekarens oprindelige arbejdsrum. Efter Nyrops forslag besod selve biblioteksrummet af et galleri med antydning af loge, fremhævet af forhæng, og med to tværstillede reoler, der opdelte biblioteket i tre mindre rum ud mod Vester Voldgade og udnyttede rummet bedre end en egentlig bibliotekssal. I Nyrops første og andet rådhusprojekt indgik dog en selvstændig biblioteksbygning på tværs af det gamle Halmtorv. Det første projekt viste en særlig forbindelsesbro mellem rådhuset og biblioteket. Tanken var at give Rådhuspladsen en mere regelmæssig form. (62)

Københavns Rådhusbibliotek fra 1905 med reoler med metalnet fra overgangsperioden mellem lukkede og åbne hylder. Fra Bibliotekarens oprindelige arbejdsplads i karnappen midt i billedet går en trappe op til det omløbende etagegalleri med baldakin og reoler.

De synlige dele af reolerne var af eg med frie renæssanceinspirerede ornamenten. Det solide bjælkeloft understregede bibliotekets herskabelige karakter. Denne nærmest engelske herregårdsstil giver mindelser om tidens repræsentative privatbiblioteker. Nyrops bibliotek har således ikke fået sammen karakter af eksperimenterende Skønvirke som andre dele af rådhuset. Der har flere gange været forslag om, at Rådhusbiblioteket kunne indgå som en del af de københavnske folkebiblioteker. Niels Neergaard foreslog bl.a. i sin anmeldelse af københavnske folkebiblioteker i Tilskueren fra 1886, at der indrettedes et "kommunalt centralbibliotek" på rådhuset.

Flere af det nittende århundredes læseselskaber og oplysende foreninger fortsatte efter 1900, og nogle kulminerede i det tyvende århundredes første halvdel. Karakteristisk for denne foreningsoffentlighed omkring en række organisationer og folkelige bevægelser var et markant byggeri af foreningshuse omkring 1900 typisk med forskellige kombinationer af forsamlingslokaler, møderum, restauration, hotel, læsestue og bibliotek. Som eksempler kan nævnes den tidligere omtalte Arbejdernes Forsamlingsbygning fra 1879, Grundtvig Hus fra 1909, Studenterforeningens bygning fra 1910 og Kvindelig Læseforenings bygning ligeledes fra 1910. Flere af disse for tiden og bevægelserne karakteristiske kulturhuse overgik folkebibliotekerne i størrelse og betydning.

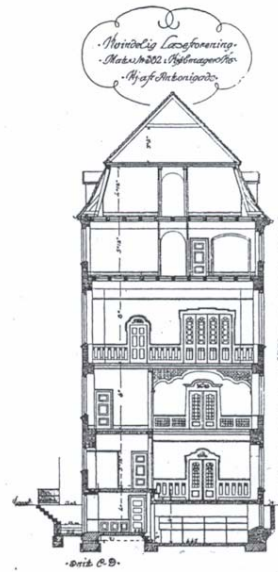
Den mest borgagtige af disse forsamlingsbygninger er Grundtvigs Hus, som blev opført i 1909 af Kirkeligt Samfund af 1898 og tegnet af arkitekten Ludvig Schroeder, som på grund af familieforbindelser allerede havde været arkitekt for bygninger på

Askov Højskole. Byggeprogrammet blev allerede i 1901 formuleret i den grundtvigske bevægelses ånd: ”En trefløjet Bygning med den ene Fløj for Arbejdet i Kjøbenhavn, en anden at bo i for udenbys Venner af Sagen, og i Midten en Fløj med en stor Sal, hvor By- og Landbefolkning kan mødes.” (63) Derudover skulle der være mulighed for både drenge og piger til at dyrke gymnastik, få sløjdundervisning og synge enstemmigt eller flerstemmigt. Den endelige bygning blev mere kompakt med en stor kirkerumsagtig festsal, en mindre billedsal, et hotel på første, anden og tredje sal, som var et populært overnatningssted for grundtvigianere på besøg i hovedstaden, og endelig lokaler til ungdomsforeningerne på 4. sal. Trappeopgangen og festsalene var rigt udsmykket med udhuggede og udskårne detaljer i stil med brokvarterernes kirker. På den åbne tagetage var der mulighed for friluftsmøder med op til 200 deltagere. Balkonværelset i den buede midterfløj var indrettet som læseværelse. Midterfløjen stak frem i gadebilledet ”som ville den opfange den rodløse ungdom, der myldrede forbi i Studiestræde og invitere den ind i det trygge fællesskab.” (64) I 1947 købte Kirkeligt Samfund Vartov og flyttede gradvist sine aktiviteter hertil.

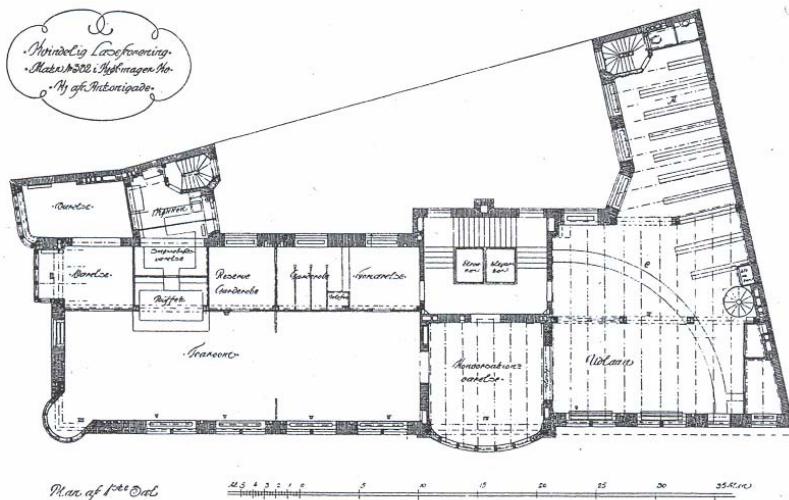
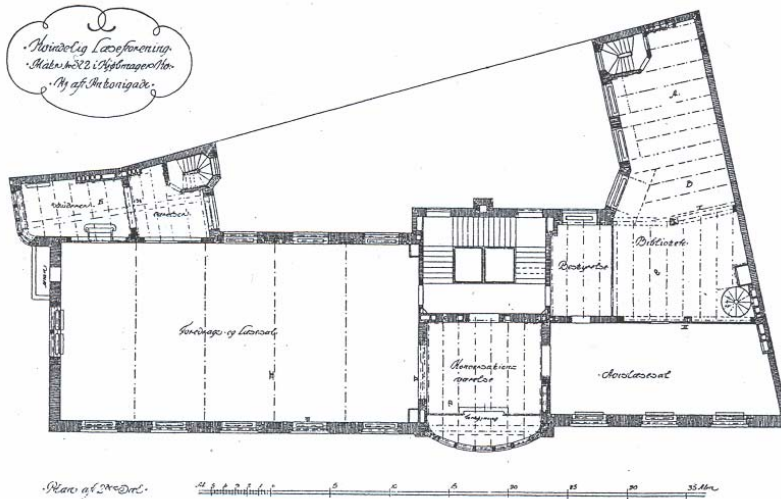

Kvindelig Læseforenings bygning fra 1910 i på Gammel Mønt i City Planens nye forretningskvarter.

KVINDELIG LÆSEFORENINGS BYGNING.

Kvindelig Læseforening. Opstalt og snit.

Bibliotekets to etager i Kvindelig læseforening.

Avislæsesalen i Kvindelig Læseforening med nedhængende buer malet i japansk rødt.

Kvindelig Læseforening opførte i 1910 en imponerende biblioteks- og forsamlingsbygning på i alt 5 etager på Gammel Mønt i København. (65) Med butikker i stueetagen, restauration og hoteldrift havde bygningen en række fælles træk med Grundtvigs Hus, der var opført året i forvejen. Kvindelig Læseforening var stiftet 1872 og havde tidligere haft til huse på Amagertorv. Bygningen blev opført i forlængelse af den såkaldte City-plan, som omfattede store saneringer mellem Strøget og Gothersgade, og grunden kunne derfor købes fordelagtigt af Københavns Kommune. Bygningen kom dermed til at ligge i Københavns mest moderne forretningskvarter i tiden umiddelbart før 1. Verdenskrig, svarende til kvarterets øvrige nye rødstensbygninger med tårne og karnapper.

Kvindelig Læseforenings bygning var ligesom Studenterforeningen tegnet af Ulrik Plesner og Aage Langeland-Mathiesen i deres særlige stil med elementer fra både nybarok og Skønvirke. Der var tale om solide rødstensbygninger med stor variation af facader, bygningsdetaljer og småsprossede hvide vinduer. Også i det indre var bygningerne præget af høj håndværksmæssig kvalitet med udskårne paneler og gallerier. Biblioteket havde dog en mere fremtrædende plads i Kvindelig Læseforening med to centrale etager. Den centrale skikkelse bag opførelsen var Sophie Alberti, som var en dynamisk formand med gode familiemæssige og økonomiske forbindelser. Magdahl Nielsen havde været inde i billedet som arkitekt, men blev fundet for dyr.

Bygningen indeholdt i stueetagen restauration og tre butikker, der lejedes ud. Vestibulen var forsynet med to meter høje paneler af cyprestræ, og fra vestibulen førte en bred, marmorbelagt trappe videre til de overliggende etager. Her var også to elevatorer med facetslebne glas. På førstesalen var der tearoom og bogudlån fra lukkede hylder bag en cirkelrund skranke. Reolerne var udsmykket med ugler,

udformet af Harald Slott-Møller. Foreningens tearoom var forsynet med gennembrudte buepartier, der hang ned fra loftet og var malet med japansk rødt. På andensalen fandtes foredrags- og læsesal, avislæsesal samt yderligere et bibliotekslokale med adgang fra en spiraltrappe fra det underliggende bibliotekslokale. Der var således flere træk, der mindede om Rådhusbiblioteket, men biblioteket i Kvindelig Læseforening var større og udformet i en friere Skønvirkestil. Tredjesalen og mansardetagen var indrettet som damehotel.

Facaden ud mod Gammel Mønt havde en asymmetrisk placeret svungen gavlkvist med indgang, balkon og buede karnapper, der kunne minde om Grundtvigs Hus. Indgang og karnapper vendte ud mod Grønnegade, der næsten fik karakter af tilkørsel. I disse karnapper fandtes der i to etager konversationsværelser, hvor man kunne tale sammen og nyde udsigten ned til gadelivet i Grønnegade. Desuden var der afsatser til placering af blomster. Facaden mod Antonigade havde med sine små karnapper og balkoner, de store mursten og den kraftige gesims præg af både engelske herregårde og jyske købstæder. Den runde hjørnekarnap var udsigtsplads i foreningens tearoom. En fakkellike ydre udsmykning angav foreningens oplysende formål. Bygningen blev af Københavns Kommune præmieret som smukkeste forretningsejendom fra 1910.

Bygningen havde stor betydning for møder omkring indførelsen af kvindelig valgret i 1915. Bogsamlingen var af høj kvalitet og nåede op på 130.000 bind. Som det første bibliotek indførte biblioteket decimalklassedelingen efter amerikansk forbillede. Medlemstallet kulminerede i 1918. Bibliotekslovens støttemuligheder fra 1920 rettede dog sig ikke mod foreningsbibliotekerne, og konkurrencen fra de kommunale folkebiblioteker var derfor stigende. I 1941 solgtes bygningen til Berlingske Tidende. I 1957 fik foreningen lokaler i Skindergade 3 og i 1962 ophørte den.

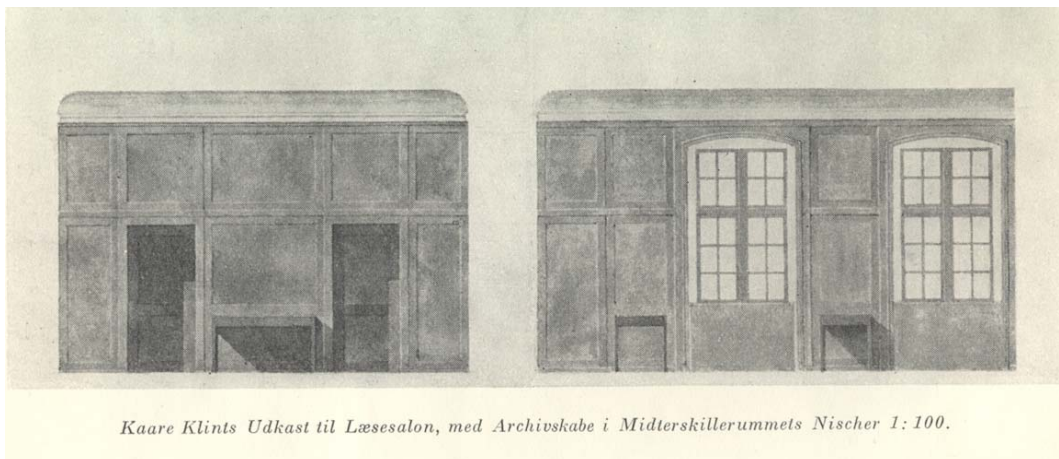
(66)

De unges Læsestue i Århus fra 1923 var indrettet og møbleret hjemligt som en almindelig stue i tyverne med stribet tapet og lysekroner.

Arbejderbevægelsen oprettede læseselskaber og biblioteker i flere byer omkring forrige århundredskifte, men med udbygningen af folkebibliotekerne som et offentligt bibliotekssystem valgte bevægelsen at støtte denne udvikling frem for at udbygge egne biblioteker f.eks. i forbindelse med arbejdernes forsamlingsbygninger. Udviklingen var forskellig i lande som f.eks. Danmark, Sverige og Østrig. I Danmark var folkebibliotekerne politisk neutrale og for alle, men stillede i høj grad lokaler og materialer til rådighed for de forskellige studiekredsbevægelser og oplysningsforbund. I Sverige oprettede arbejderbevægelsen, studiekredsbevægelsen og andre folkelige bevægelser i langt højere grad egne biblioteker, og i Østrig havde filialbibliotekerne i de Wienske storgårde en tydelig politisk profil. Så sent som i tyverne oprettede D.S.U. eller Danmarks Socialdemokratiske Ungdom dog en række fritidshjem for unge, bl.a. "De unges Læsestue" i Århus ved siden af Arbejdernes Forsamlingsbygning. Denne læsestue blev indrettet i 1923. Det drejede sig ikke blot om en enkelt stue, men om tre lokaler. I de to mindste var der henholdsvis et bibliotek med ca. 1000 bind og en "sludrestue", hvor der kunne snakkes og spilles skak. I det største lokale lå den egentlige læsestue med tidsskrifter m.m. "De unges Læsestue" var åben hver aften kl. 7-10.30. (67)

Læseforeninger og læseselskaber havde stor betydning i det tyvende århundredes første årtier. Bogsamlingsbladet bragte i 1916 en oversigt over danske biblioteker med et årligt udlån over 15.000 bind. Her førte Københavns Kommunes Folkebiblioteker med 460.904 udlån, men efterfulgt af Kvindelig Læseforening med 202.958 udlån og Fyns Stifts Læseforening med ca. 125.000 udlån. Statsbiblioteket og Det kongelige Bibliotek havde længere nede på listen henholdsvis 34.203 og 27.192 udlån. Oversigten var i øvrigt præget af en række af de store foreningsbiblioteker. (68)

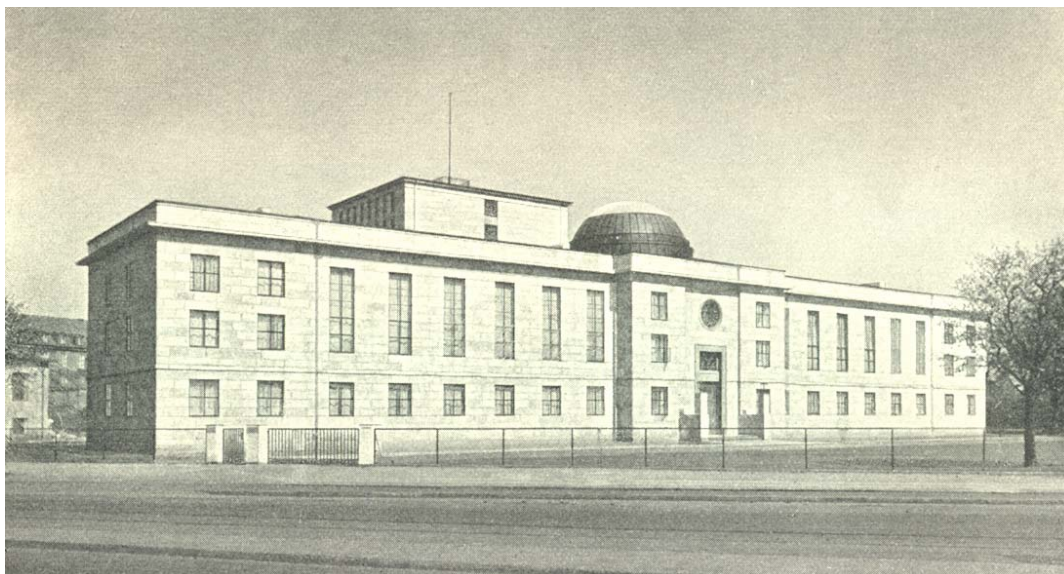

Kaare Klints Udkast til Læsesalon, med Archivskabe i Midterskallerummets Nischer 1: 100.

Kaare Klints udkast til læsesalon i Kunstindustrimuseets Bibliotek.

Kunstindustrimuseets Bibliotek er især interessant på grund af den arkitektonisk gennemarbejdede indretning. Biblioteket er en del af den samlede ombygning af Nicolai Eigtveds Frederiks Hospital til Kunstindustrimuseum. Bygningen, som stod færdig 1759, ophørte som hospital i 1910, og efter en arkitektkonkurrence i 1920 blev nyindretningen til museumsbrug gennemført af Ivar Bentsen og Kaare Klint med stor respekt for bygningens materialer og proportioner. Bibliotekets rumfordeling fulgte således samme tredeling af sidelængerne som museets indretning i øvrigt. Kaare Klints tegninger til bibliotekets læsesalon med møbler og reoler bærer præg af gennemtænkt proportionering og gyldne snit. Museet blev indviet i 1926, og bibliotekets inventar blev forøget og fornyet i 1932. I modsætning til museets stengulv fik biblioteket lyddæpende korkgulv. Møbler og reoler af massivt cubamahogni var udført hos Rudolf Rasmussens Snedkerier. Som stoletype anvendtes Kaare Klints klassiske læderstol. Både loftsbelysningen og lamperne ved læsealens rækker af borde havde papirfoldeskærme, der kunne drejes efter brugerens behov og samtidig bryde rummets stramme karakter.

Biblioteket kan ses som en forfinet udgave af tyvernes bundne og formelt prægede biblioteksindretning. Æstetisk og materialemæssigt har det i særklasse samme fine kvaliteter som f.eks. det få år senere Nyborg Bibliotek, men det har ikke samme åbne, lyse og uformelle karakter, og det fik derfor heller ikke samme betydning for fornyelsen af biblioteksrummet. (69)

Universitetsbibliotekets nye bygning med monumental diagonal beliggenhed og bogtårn med udvidelsesmuligheder.

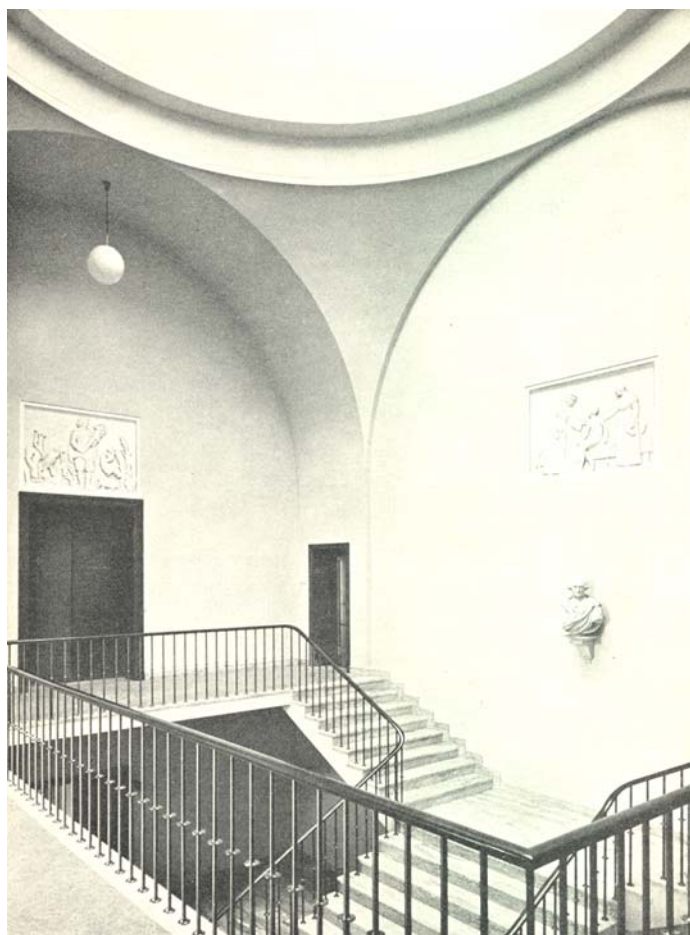
Mellemkrigstidens største danske biblioteksbyggeri var Universitetsbibliotekets nye bygning fra 1938 på Nørre Fælled i København, som blev opført som forskningsbibliotek for natur- og lægevidenskabelig litteratur. Biblioteket var tegnet af K. Varming og blev efter dennes død i 1936 færdigbygget ved Einar Andersen. Allerede i Arkitektens "Nørre Fælled-Hæfte" fra 1931 (70) havde Svend Dahl argumenteret for behovet et nyt stort naturvidenskabeligt centralbibliotek i det nye medicinsk-naturvidenskabelige miljø, der var under udvikling i området i forlængelse af Rigshospitalets udflytning. Her skitserede han samtidig bibliotekets funktioner med moderne publikumsfaciliteter for både forskere og studerende samt effektiv magasinerings af bibliotekets bogbestand i et "bogtårn" efter amerikansk forbillede. Disse principper blev i høj grad styrende for bibliotekets opførelse.

Biblioteksbygningen fik en "ønskegrund" med en central placering i "Fælled-Planen" og en markant diagonal beliggenhed i forhold til krydset mellem Nørre Allé og Tagensvej, svarende til den diagonale placering af Statens Museum for Kunst i det københavnske voldgadekompleks. Den klassiske facade med kuppel træder klart frem og skjuler næsten det bagvedliggende moderne bogtårn. Hele biblioteket er beklædt med lyse Fakse kalksten. Indgangen med mørkere sandstensindfatning flankeres af to lygter. Over indgangen findes en cirkelrundt vindue med et heksagram, inddelt i små trekanter, som kan udtrykke forholdet mellem himmel, jord og menneske og måske også referere til det store rosetvindue i bygningen i Fiolstræde. Et modernistisk træk er forbygningens afrundede vinduesbånd, der vender ind mod bogtårnet. Forbygningens tag er af kobber, bogtårnets af Icopal af hensyn til forventede udvidelser.

I sin grundige gennemgang af byggeriet i *Universitetsbibliotekets nye bygning* (71) reflekterer Svend Dahl over forholdet mellem de mange moderne biblioteksfunktioner og bygningens klassiske ydre. Svend Dahl orienterer sig tydeligt mod funktionalismen, men respekterer "den aldrende Arkitekts smidige Evne og

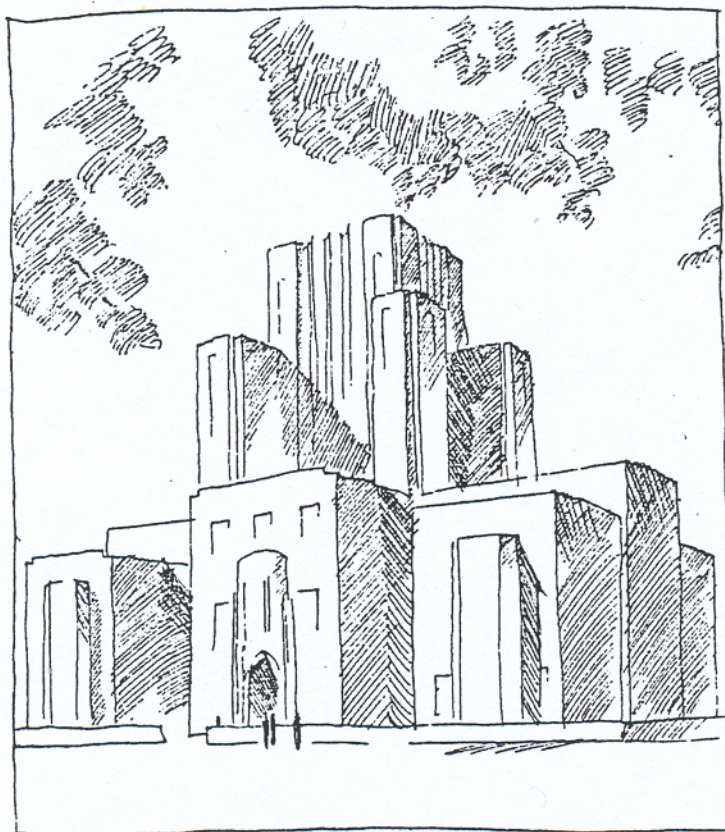
Respekt for Opgavens praktiske side”. (72) Ligesom flere af periodens vigtige folkebiblioteksbygninger placerer universitetsbibliotekets nye bygning sig mellem klassicisme og modernisme.

Bibliotekets indretning er præget af høj prioritering af adgangsforhold og publikumslokaler i form af flere forskellige læsesale og en række studierum. Forhallen med trappeopgang er 16 meter høj med en 8 meter meter bred kuppel, hvorfra lyset fordeler sig i hele rummet gennem 1600 glasprismer. Midt for trappeopgangen er anbragt en afstøbning af H.V. Bissens buste af J. F. Classen, som understregede udgangspunktet i Det Classenske Bibliotek, hvorfra bibliotekets ældste naturvidenskabelige litteratur stammer. Derudover er forhallen og biblioteket i øvrigt udsmykket med relieffer af Jenö Meister med allegoriske fremstillinger af naturvidenskaberne. I stueetagen findes ud over en lang række administrative rum og kontorer en tidsskriftlæsesal og en spisestue for publikum. Førstesalens to største rum er hovedlæsesalen og studenterlæsesalen som særligt socialt orienteret tilbud til studerende samt en åben udlåns- og katalogsal. Som understregning af bibliotekets rolle som stedet for refleksion indrettedes et særligt rum for videnskabshistoriske studier. (73)

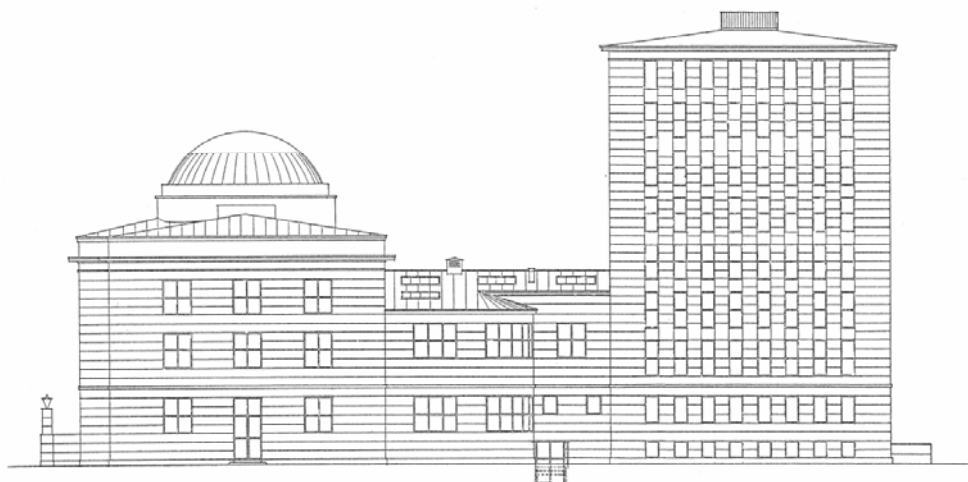
Forhal med dobbeltrappe, pendentiver og glaskuppel. Udsmykning i form af buste af J.F. Classen og relieffer med allegoriske fremstillinger af naturvidenskaberne.

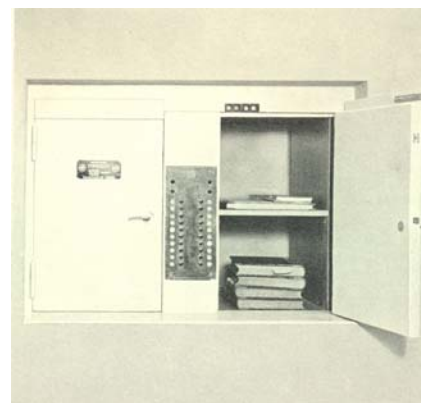
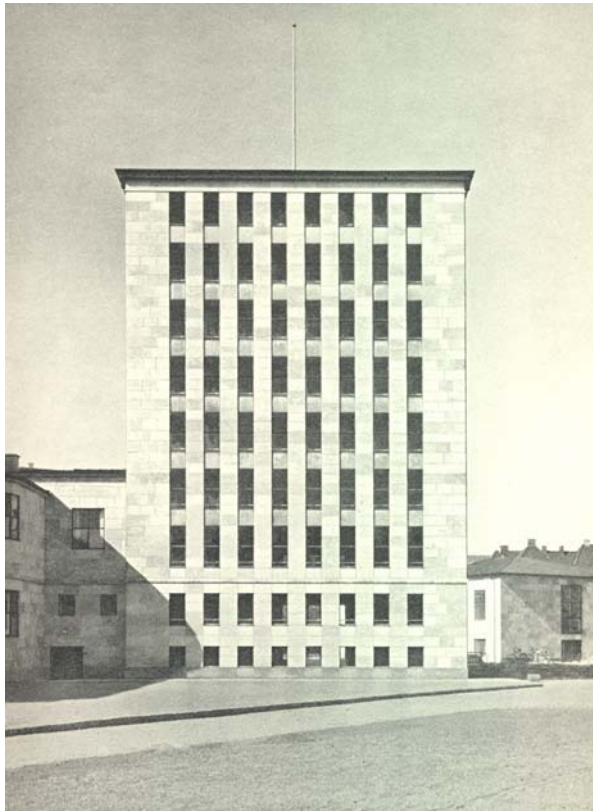

Et moderne amerikansk Bibliotek med Bogtaarn.

Tegning af et moderne amerikansk bibliotek med bogtårn i Arkitektens artikel fra 1931 om Universitetsbibliotekets nye bygning.

Tegning af Universitetsbibliotekets nye bygning.

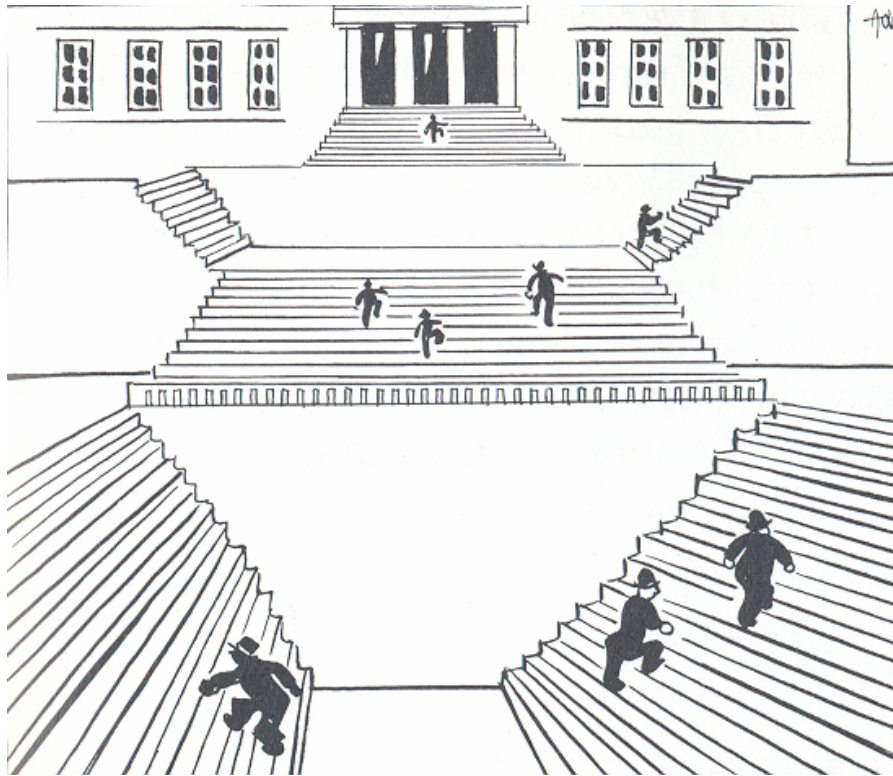
Det nye universitetsbiblioteks bogtårn fra 1938 med kompakt udnyttelse af etager, specialtegnede blændefrie lamper og elevatorsystem.

Universitetsbibliotekets bogtårn er med sin jernbetonkonstruktion Danmarks første moderne højhus. Både forhusets publikumsorientering og bogtårnets kompakte karakter var inspireret af "Biblioteksbygningernes Eldorado Amerika". (74) Bogtårnets facade følger i stiliseret form Chicago-skolens tredeling, formuleret af bl.a. Louis Sullivan. Svend Dahls formulering "ti ganske ensartede etager" svarer nøje til Sullivans karakteristik af kontorhøjhusets "monotone, ubrudte serier af kontorer stablet oven på hinanden". (75) Med sine tilbagetrukne lodrette vinduesindskæringer får bogtårnet karakter af en kanneleret søjle på samme måde som Chicago-stilens højhuse. Den næsten kvadratiske bygning har 10 etager, heraf 1 ½ under jorden, og kunne med dispensation fra byggemyndighederne udvides til 15 etager. Den enkelte etages højde fra gulv til loft er 2,16 meter, således at en person af middelhøjde kan nå bøger på øverste hylde uden brug af skammel eller stige. Pladsen kan derfor udnyttes kompakt af fleksible reoler med en afstand af 1,35 m, der når helt op til loftet. Selv om bogtårnet på grund af de lave etager ikke er "nogen egentlig Skyskraber" (76), er det den første virkeliggørelse af lignende projekter fra tyverne af Anton Rosen og Knud Lønberg-Holm. (77)

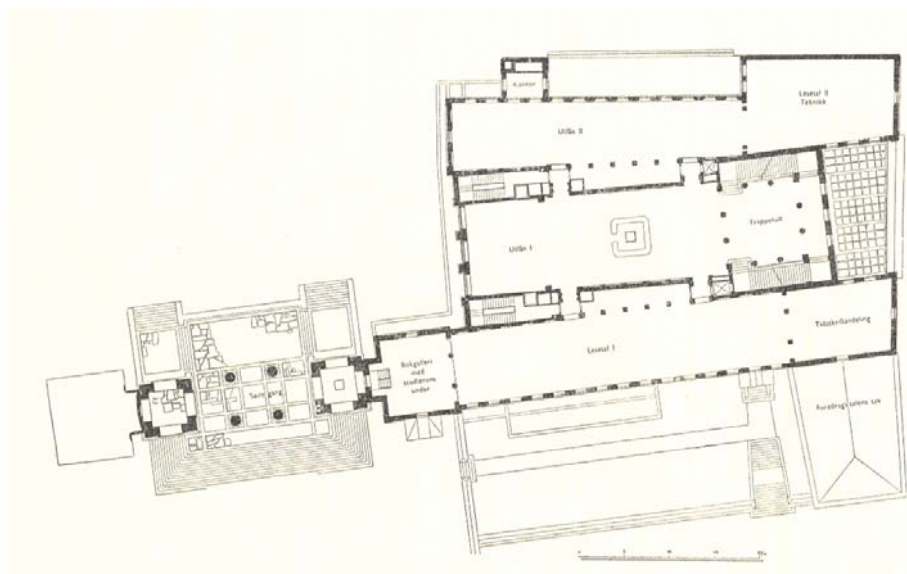
Nordiske eksempler: Asplund og Aalto

Det Deichmanske Bibliotek i Oslo fra 1922-33.

Samtidig karikaturtegning i Nationen.

Grundplan med flere søjlerækker.

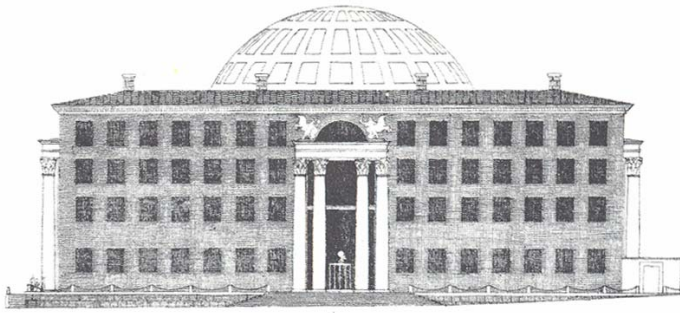
Det indre af Det Deichmanske Bibliotek med ovenlys og boggallerier i fire etager.

Påvirkningen fra den angelsaksiske biblioteksbevægelse nåede også til de øvrige nordiske lande, og også herfra formidledes de videre til Danmark. I 1897 opførtes Det Dicksonske Bibliotek i Göteborg efter inspiration fra de amerikanske public libraries med åbne hylder og i en stil, der svarede til f.eks. Richardsons frie gotik. Som det fremgår af Arne Arnesens bog *Bibliotekbygninger* fra 1919 havde også det tidlige norske folkebiblioteksbyggeri amerikanske forbilleder som f.eks. bogens fire afsluttende eksempler Det Deichmanske Biblioteks Grünerløkke filial, Drammen, Kristiansand og Bergen fra perioden 1912-17. (78) Også det Deichmanske Biblioteks hovedbygning i Oslos centrum fra 1933 var amerikansk inspireret, især af Indiana Public Library. Arne Arnesen var i øvrigt selv leder af biblioteket under opførelsesperioden. Biblioteket åbnedes for offentligheden i 1785 med den dansk-norske jernværksejer Carl Deichman som mæcen og kan således med sit udgangspunkt i oplysningstiden sammenlignes med Classens og Suhms biblioteker i København, men lever fortsat som Oslos centrale folkebibliotek. Allerede i 1921 blev der udskrevet en arkitektkonkurrence om biblioteket, der blev vundet af arkitekten Nils Reiersen. Byggeriet startede i 1922, men blev på grund af flere forsinkelser først færdigt et årti senere. Biblioteket er opført i en stram klassicistisk stil med flere søjlearkader i stor orden og har en ophøjet monumental beliggenhed. Monumentaliteten brydes dog af grundens irregulære karakter, der lader bygningen vokse asymmetrisk i flere retninger. Også bibliotekets indre præges af stram symmetri og enkle lyse piller i stor orden med tre bagvedliggende boggallerier. (79)

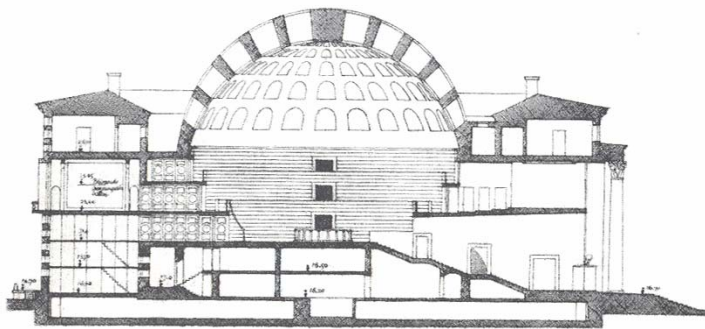

Stadsbiblioteket i Stockholm fra 1928 af Gunnar Asplund.

Stockholms Stadsbibliotek blev bygget 1924-28 og tegnet af den svenske arkitekt Gunnar Asplund. (80) Det lå i forlængelse af andre store byggerier som Rådhuset og Koncertpaladset og blev opført i en park i det nordlige Stockholm ved krydset mellem de to store trafikårer Sveavägen og Odengatan. Byen havde tidligere haft en række private bogsamlinger og bevægelsesbiblioteker, men stadsbiblioteket var det første centrale folkebibliotek. Asplund udarbejdede flere forslag, der udviklede sig fra klassicisme mod modernisme. Også Asplund var på studierejse til U.S.A., hvor han besøgte de store folkebiblioteker i Indiana og Detroit. Han blev inspireret af de amerikanske bibliotekers moderne funktioner, men valgte en mere selvstændig udformning. Arkitektonisk kan forbilleder søges både hos M. G. Bindsbølls Thorvaldens Museum i København og Claude-Nicolas Ledoux' toldbygninger i Paris og dermed den franske oplysningsarkitektur.

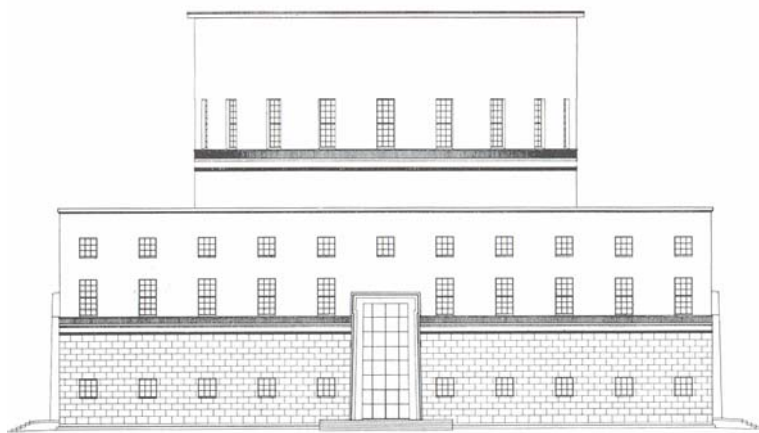
Asplunds oprindelige forslag fra 1921 med klassicistiske detaljer og kuppel. Facade.

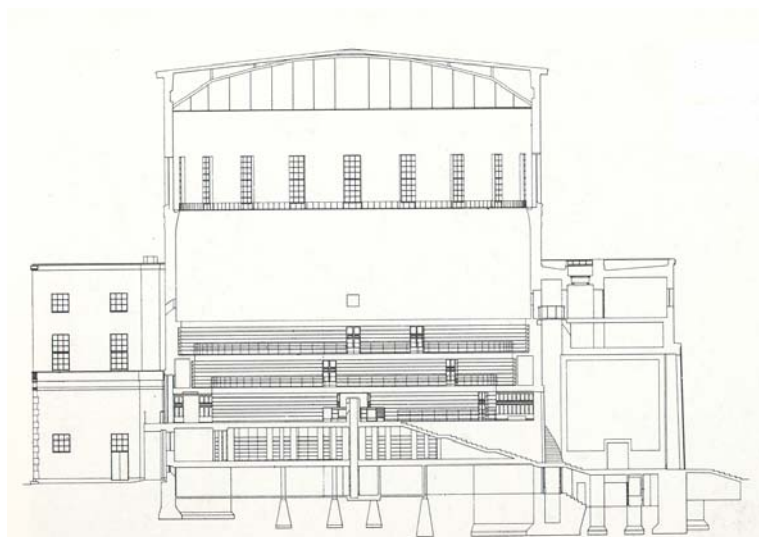
Asplunds oprindelige forslag fra 1921 med bogkabinetter og indvendig kuppel. Snit.

Den geometrisk enkle grundplan består af en cirkel indskrevet i et kvadrat, svarende til den centrale cylinderformede bygning, der hæver sig op over de fire omgivende fløje. Grundplanen minder om British Librarys store læsesal i gården i British Museum, men det er karakteristisk, at hvor det store engelske universalbibliotek fra midten af 1800-tallet havde læsesalen som bygningens centrale rum, udgjorde voksenudlånet det store centrale rum i det moderne folkebibliotek. På Asplunds første forslag krones biblioteket af en kuppel som i British Library.

Bygningen har tilnærmelsesvis fire ens symmetriske facader med indgange til henholdsvis voksenudlånet, avis- og tidsskriftlæsesalen og børnebiblioteket samt en særlig personaleindgang. De høje indgangsdøre har ægyptisk præg, og de ydre pudsede facader er kun udsmykket af et enkelt gesimsbånd med ægyptiske og klassiske motiver. Dog har en enkelt cykel sneget sig ind. Også det indre kan opleves som forbindelsesgange mellem skattene i gravkamrene i en ægyptisk pyramide. Hovedindgangens messingdørhåndtag blev udformet som Adam og Eva, og forhallen og trapperummet var udsmykket med scener fra Iliaden. Motiver som Adam og Eva referede ligesom Iliaden til den vestlige kulturs rødder. De havde spist af kundskabens træ og åbnede døren til kundskabens tempel.

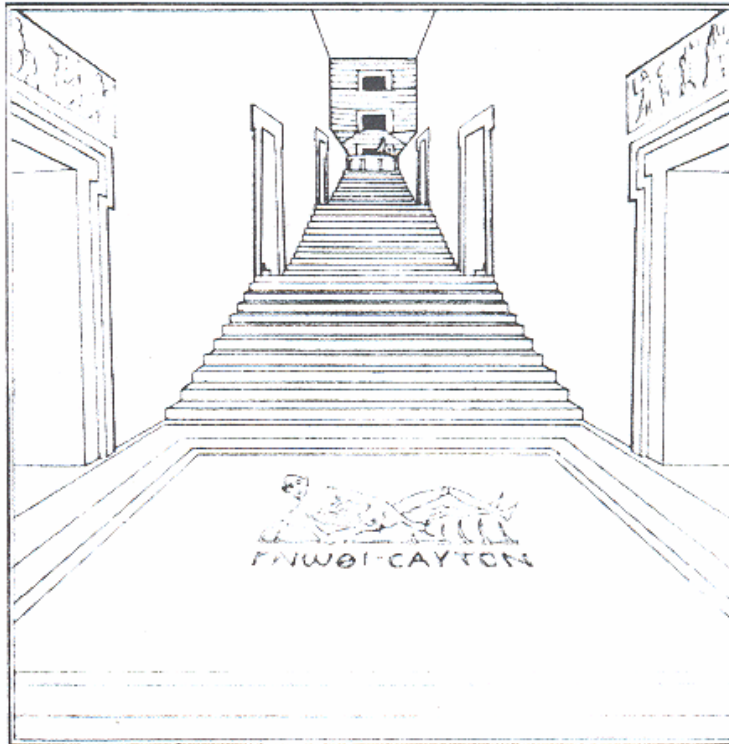
Stockholms Stadsbibliotek. Facade mod Sveavägen.

Stockholms Stadsbibliotek. Snit.

Fra forhallen bevæger man sig op gennem en lang snæver ”scala regia”, der som en mørk passage fører frem til centrum i den store lyse udlånssal, formet som en rotunde med to cirkelrunde boggallerier. Her fandtes fra starten den svenske og internationale skønlitteratur. Her var bibliotekets mest udadvendte litteratur placeret, men ikke faglitteraturen, som ellers regnedes som den højeste oplysningslitteratur. Til gengæld var forestillingen om universalbiblioteket opretholdt gennem repæsentationen af hele verdens skønlitteratur. Ud for stadsbibliotekarens kontor var der panoptisk overblik over salen. I to fagsale i sidefløjene fandtes håndbøger og udlånsbøger inden for de faglitterære emner. Denne faglige specialisering og samling af udlån og reference var en biblioteksfaglig fornyelse. I tilknytning til børnebiblioteket var der indrettet en ”eventyrhule” til oplæsning, udsmykket med Ole Lukøje-motiv. I et andet af børnebibliotekets rum var loftet malet som Stockholms stjernehimmel. Desuden var der indrettet studieværelser.

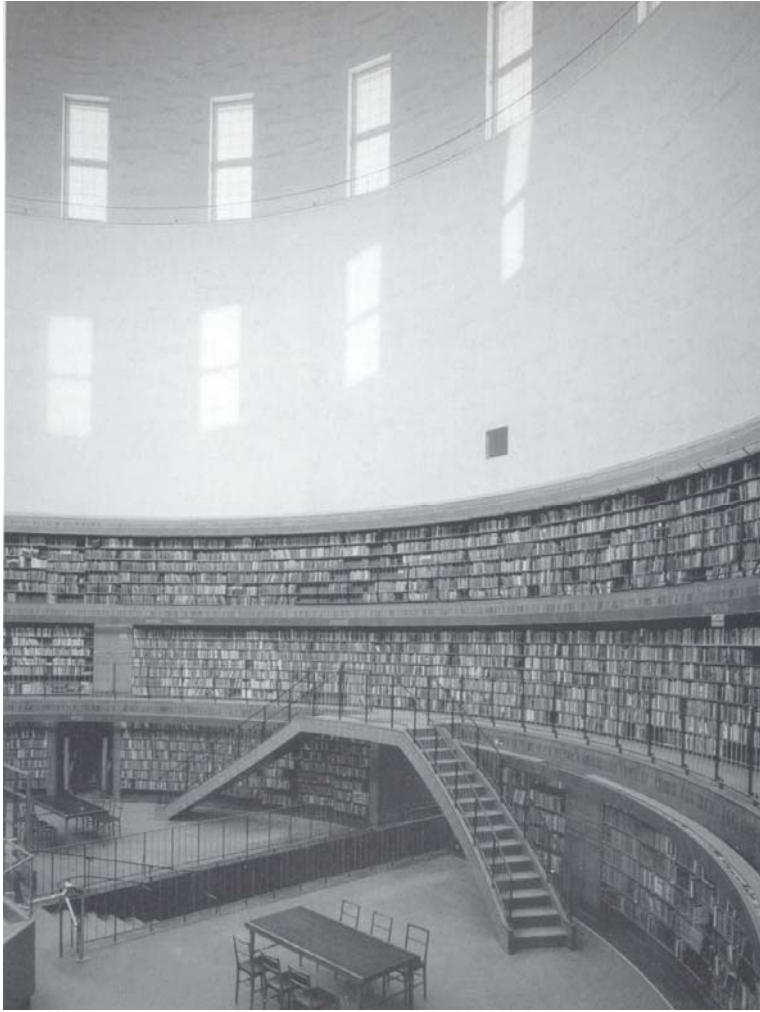

25

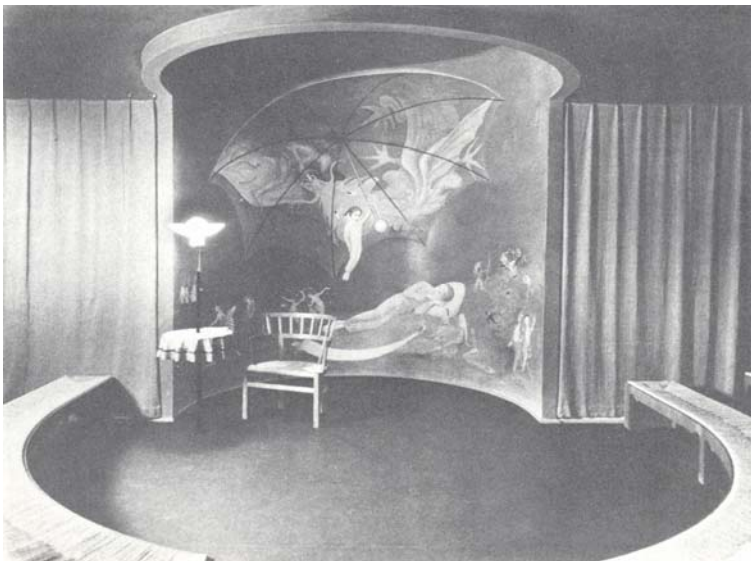
Stadsbiblioteket i Stockholm. Forslag til opgang til rotunde fra 1921.

Stadsbiblioteket i Stockholm. Opgang til rotunde.

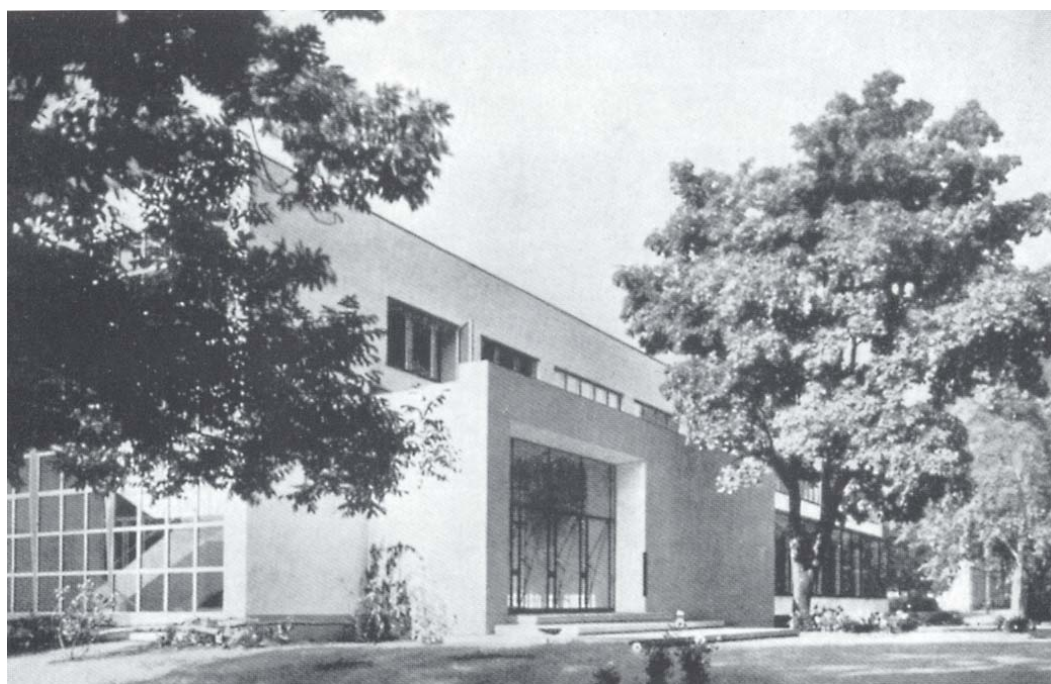

Den cirkelrunde udlånsal i stadsbiblioteket i Stockholm.

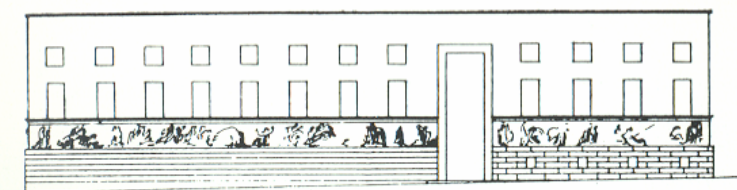
Eventyrhulen i form af Ole Lukøje-rum til oplæsning for børn.

På grund af bibliotekets eksklusive blanding af nøgternhed og elegance var modtagelsen i samtiden ikke udelt begejstret hverken i almenheden eller hos ”mange ellers kunstforstandige”: ”Men hur mycket av allt dette indgår i det begrepp, som den stora almänheten och tyvärr även många eljest konstförståndiga bildat sig om Stockholms stadsbibliotek? De har blott sett til kontrasten mellan den aristokratiska formen och det demokratiska ändamålet, den bisarre blanding av abstrakt kyla och förfinad arkaiserende dekor, av formernas sträng och materialets sprödhet. Och ut från dessa synspunkter har domen ofta fallit hård över ett av den svenska byggnadskonstens mest fulländade verk.” (81)

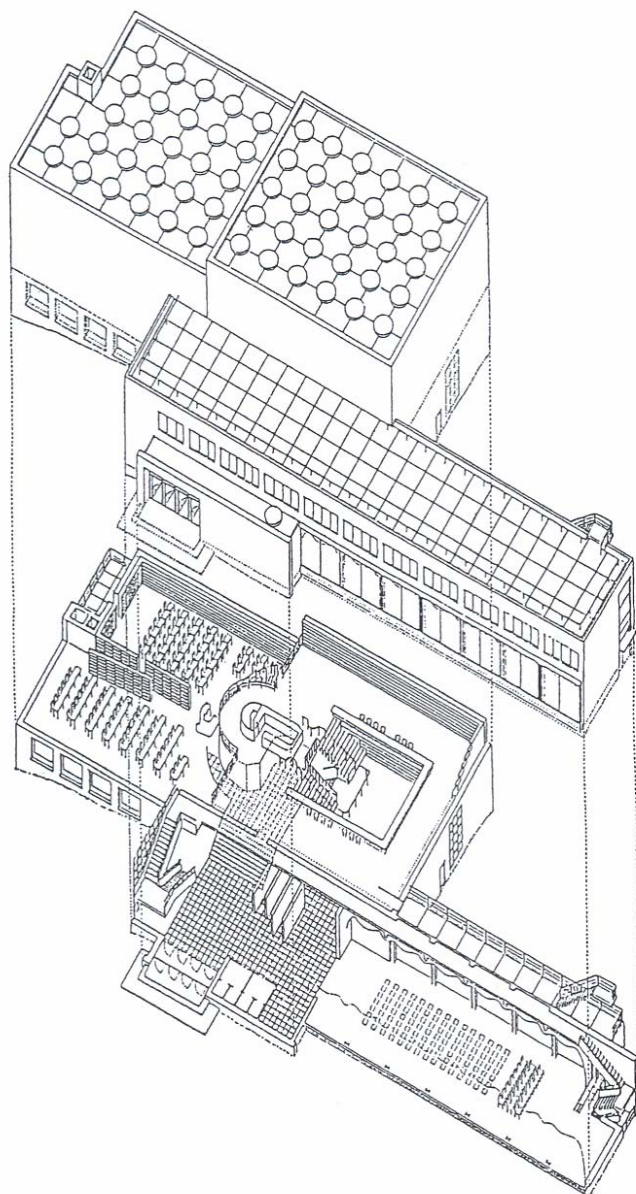

Indgang til stadsbiblioteket i Viipuri fra 1935 af Alvar Aalto.

I 1935 introduceredes den internationale modernisme i det biblioteksarkitekturen af Alvar Aaltos bibliotek i Viborg/Viipuri i Finland. (82) Byen var på det tidspunkt Finlands næststørste by, men kom efter Vinterkrigen til at ligge i Sovjetunionen. Der er dog tydelig forbindelse mellem Asplunds Stadsbibliotek og Aaltos første konkurrenceforslag til biblioteket i Viipuri fra 1927, hvilket bl.a. kommer til udtryk i udformningen af facaden og det høje indgangsparti. Også biblioteket i Viipuri udviklede sig under påvirkning af modernismen og ændrede karakter fra det første mere kompakte og klassicistiske forslag til den endelige udformning i 1935, hvor bygningen kom til at bestå af hvide kubiske former med et stort indgangsparti i glas, men også i det indre havde organiske træk, der pegede frem mod Aaltos senere byggerier. Biblioteket lå ligeledes i en park, og Aalto forestillede sig, at de hvide mure både om sommeren og om vinteren ville få liv fra træernes skygger.

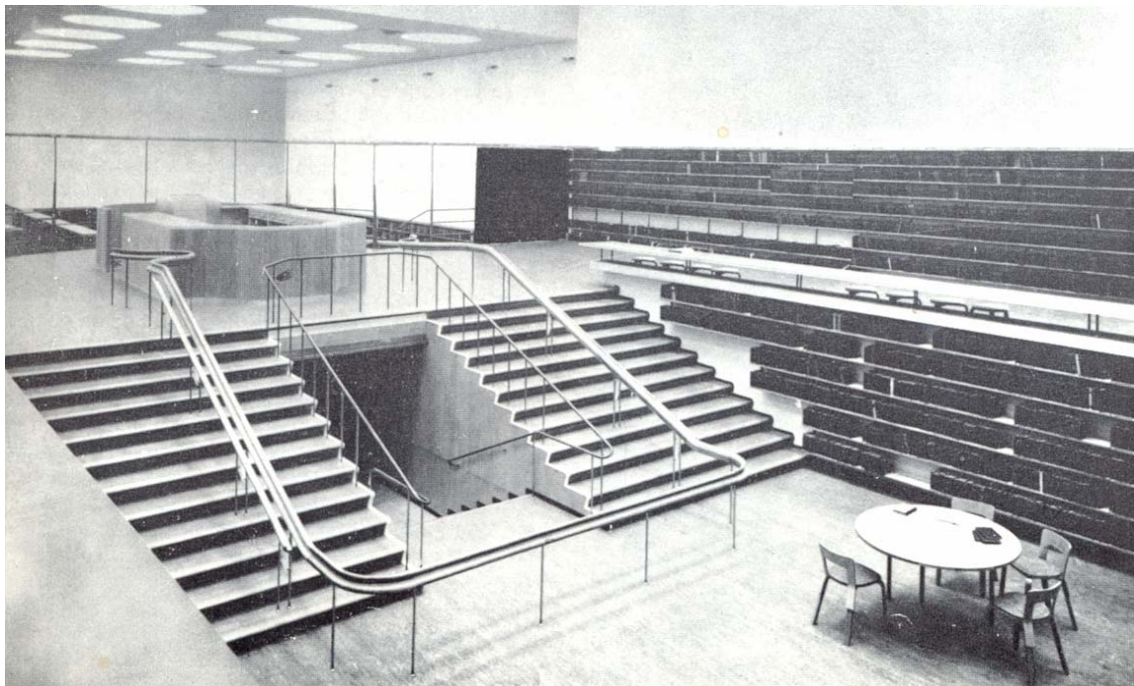
Aaltos tidlige forslag fra 1927 til Stadsbibliotek i Viipuri med inspiration fra Asplunds Stadsbibliotek i Stockholm.

Isometrisk afbildning af Aaltos Stadsbibliotek I Viipuri fra 1935. På den øverste etage ses den centralt placerede skranke med udblik til både læsesalene til venstre og den forsænkede udlånssal til højre.

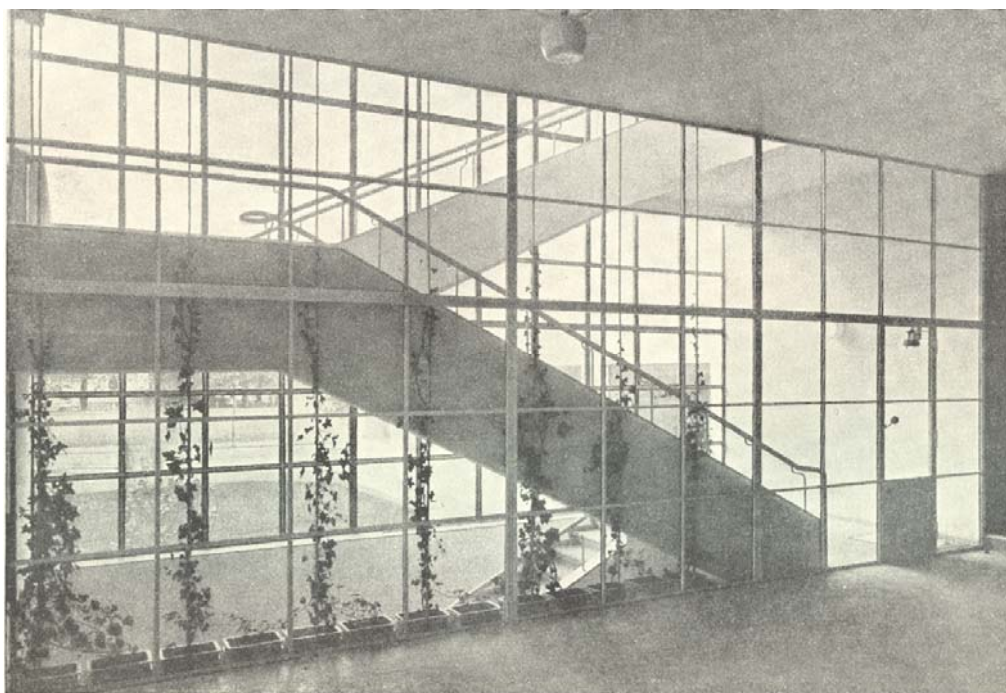
Aaltos inspirationsskitse til det indre af stadsbiblioteket i Viipuri.

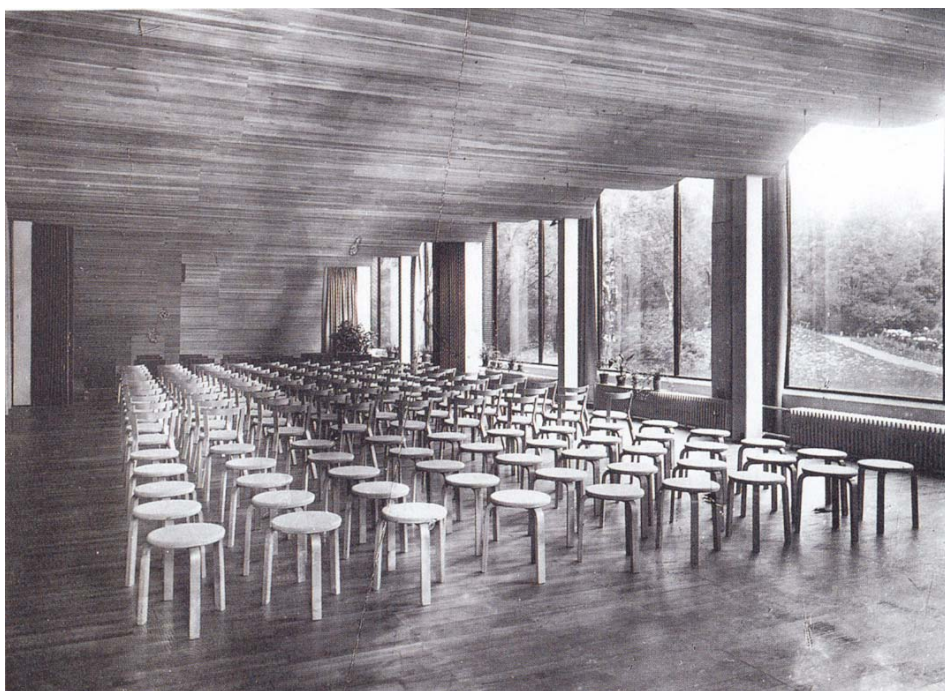
Forrest udlånssalen med det forsænkede galleri og bagest læsesalene. Skrankens ophøjede placering svarer til det panoptiske overblik i tidens biblioteker, mens Aaltos inspirationsskitse viser et klippelandskab.

Biblioteket var delt op i forskudte blokke med forskellige funktioner, og det indre var delt op i plateauer. Indgangspartiet med et store glasvindu skød sig frem, og inde i bygningen svævede trappen til venstre i et transparent rum mellem to glasvægge, mellem inde og ude. Fra indgangen bevægede man sig op mod udlånet, hvor skranken lå som et højdepunkt for enden af en symmetrisk trappe som et overlevende klassicistisk element. Denne beliggenhed kunne tolkes panoptisk, men af Aaltos skitser og udtalelser fremgår det, at han forestillede sig et klippelandskab i forskellige højder: "For long periods I pursued the solution with the help of primitive sketches. From some kind of fantastic mountain landscapes with cliffs lit up by suns in different positions I gradually arrived at the concept for the library building. The library's architectural core consists of reading and lending areas at different levels and plateaus, while the centre and control area forms the high point above the different levels." (83) Weston reflekterer yderligere over denne udtalelse i teksten og tilskriver den også muligheden for efterrationalisering fra Aaltos side som et udtryk for "...the desire to promulgate the myth of the natural designer above all influences ..." (84)

Den forsænkede del af udlånssalen var en nytolkning af det klassiske galleribibliotek. Langs kanten kunne man side på taburetter og læse i bøgerne på en sammenhængende bordplade. Bygningen havde meget forskellige og gennemtænkte lysforhold. Store rum som forhal, læsesal, børnebibliotek og auditorium havde direkte lys, men udlånssalen uden vinduer havde ovenlys gennem lysskakter, der kunne opleves som sole over landskabet som i Aaltos beskrivelse. Lyset var dog også tænkt som godt læselys uden skygger og reflekser.

Den svævende trappe i det transparente indgangsrum.

Foredragssalen med bølgeformet træloft og laminerede træmøbler.

Der var anvendt en række lyse træsorter i bygningen, og træloftet i foredragssalen var foldet organisk. Tanken var at fordele lyden i det lange auditorium og derved gøre rummet mere demokratisk, ved at alle kunne høre alle. Ligesom Asplund tegnede Aalto særlige møbler til biblioteket. Nye serier af de senere så udbredte laminerede møbler nåede at blive færdige til biblioteket og havde i større sammenhæng præmiere i Viipuri. Aalto stod senere for en lang række biblioteksbygninger, bl.a. biblioteket i Nordens Hus i Reykjavik med tilsvarende plateauforskydninger og læsekanter, som næsten blev en signatur for Aaltos biblioteker. Forsænkningen genfindes også i Edvard Heibergs projekt til bibliotek i forbindelse med et kulturcenter på Bispebjerg.

Med sin klassicistiske og geometriske grundform, den lange trappe op til udlånssalen og den gennemførte symmetri har Stockholms Stadsbibliotek et tydeligt præg af videnstempel, som også genfindes i Aaltos første konkurrenceforslag til biblioteket i Viipuri, der derefter udvikler sig i modernistisk retning. Ligesom Asplunds bibliotek var på vej fra klassicisme til modernisme, bevægede biblioteket i Viipuri sig i den lange projektperiode fra påvirkning fra klassicisme over den hvide kubiske modernisme hen mod et mere organisk udtryk. Begge er hovedværker inden for skandinavisk og international arkitektur og omtales i internationale oversigtsværker som typiske eksempler på henholdsvis klassicisme og modernisme, f.eks. i Kenneth Framptons *Modern Architecture*. Selv om de er tilpasset deres omgivelser og er en vigtig del af skandinavisk arkitekturs udvikling, er de dog ikke som biblioteket i Nyborg, som opførtes få år senere, typiske eksempler på en særlig regionalisme eller "Scandinavian Style".

John Crerar Library opført 1920 som højhus i Chicagos “commercial style” af den kendte tegnestue Holabird & Roche. Biblioteket rådede over lokaler fra 6. etage og opefter med læsesale i de øverste etager. Til venstre i billedet ses et hjørne af Chicago Public Library.

Amerikanske bogtårne

Modernismen slog således sent igennem i biblioteksarkitekturen, både internationalt og i den angelsaksiske verden, og typisk forenedes den med klassicistiske træk som i f.eks. Landesbibliothek i Bern eller Asplunds Stadsbibliotek i Stockholm. Nikolaus Pevsner er uhyre lakonisk i sin korte gennemgang af det 20. århundredes biblioteksbygninger. Først efter 2. Verdenskrig slog tredivernes modernisme igennem: ”No columns, no pillars, no arches, no ornament, no contrived monumentality.” (85)

Los Angeles Public Library fra 1926.

Det er karakteristisk for angelsaksiske biblioteker fra det 20. århundredes første halvdel, at de forenede monumentale facader i forskellige historiske stilarter med nygotik, nyrenæssance og nyklassicisme som de foretrukne med meget moderne og rationel indretning med åben og moderne publikumsbetjening. I den angelsaksiske biblioteksarkitektur udvikledes især bibliotekstårnet med effektivt magasinering og transport af de voksende bogmasser som f.eks. John Crerar Library i Chicago fra 1920 og Yales Sterling Memorial Library fra 1930. John Crerar Library havde en central beliggenhed i Chicago ved siden af Chicago Public Library. Biblioteket rådede over lokalerne fra 6. til 14. etage. På hver etage var der ca. 110.000 bøger. I de to øverste etager var der læsesale. Biblioteket lagde vægt på publikumsvenlig klassifikation, distribution og service: ”Vi kræver af Publikum intet uden at man skal læse selv.” (86) I Wilhelm Munthes afsnit om Biblioteksbygninger i Haandbog i Bibliotekskundskab fra 1927 skriver han biblioteksarkitekturens udvikling hen mod ”den gotiske skyskraber”: ”Her staar vi i Dag. Det er vanskeligt at tænke sig større Modsætninger end Barokkens Bogsal og Magasintaarnet. Men dog bruger begge Bøgerne som Virkemiddel: i Hofbiblioteket i Wien dannede de gyldne og brogede Bogrygge den intellektuelt betonedede Baggrund for en privilegeret Klasse; - i den amerikanske Universitetsby hæver Bogtårnet sig som et Udtryk for Bogen som Magtfaktor i det moderne Samfund.” (87)

Mod slutningen af perioden skete der dog også en forenkling og modernisering af bibliotekernes ydre, bl.a. i Californien. Et godt eksempel er Los Angeles’ gennemførte hvide Art Deco-hovedbibliotek af Bertram Goodhue fra 1926. I det ydre reflekteredes både indianske og mexicanske elementer, som blev sat sammen med kundskabssymboler fra vestlig kulturhistorie. På toppen af bygningens pyramideformede tag holdt en forgyldt hånd en mandsstor fakkeltur i turkisfarvet terracotta – The Light of Learning – der skulle udtrykke bibliotekets oplysende betydning. I bibliotekets indre blev den store centrale rotundes kuppel i 1927-1932 udsmykket med vægmalerier af Dean Cornwell med motiver fra Californiens

sammensatte historie. I fire felter afbildedes Californiens opdagelse, den spanske mission, amerikaniseringen og Los Angeles' grundlæggelse. Også børnebiblioteket blev udsmykket med scener fra Californiens historie, og i biblioteket findes en frise med Walter Scotts Ivanhoe. Med denne imponerende biblioteksbygning lagdes grunden til et uhyre velfungerende offentligt bibliotekssystem i en storby, der i øvrigt stadig savner f.eks. offentlig transport.

Wienske storgårde og sovjetiske arbejderklubber

I mellemkrigstidens socialistiske bevægelser spillede bibliotekerne en vigtig rolle. For Danmarks vedkommende er nævnt Julius Bomholts og AOF's interesse for udbygningen af folkebibliotekerne, dog som et offentligt tilbud til alle og med politisk, kulturel og religiøs alsidighed. I andre bevægelser var kulturpolitikken langt mere politiseret. Som eksempler på disse politiserede bibliotekstyper kan nævnes bibliotekerne i de Wienske storgårde og de sovjetiske arbejderklubber.

I Østrig førte den såkaldte "austromarxisme" til en venstreorientering af det østrigske socialdemokrati, der bl.a. kom til udtryk i mellemkrigstidens store sociale boligbyggeri i "det røde Wien". Dette byggeri tog form af en lang række monumentale storgårde som f.eks. Karl Marx Hof fra 1926-30, som indeholdt både en mængde ganske små lejligheder for at løse tidens boligproblemer og samtidig en mængde fælles institutioner som børnehaver, badeanlæg og biblioteker for at markere partiets kulturpolitik. Samlet skulle denne ring af storgårde udgøre en "proletariatets Wiener Ringstasse". Stilen med moderniserede ornamentter og plads til faner på facaden kan betegnes som en slags socialistisk Art Deco. Som bebyggelsestype har disse storgårde eller "folkepaladser" med fælles fritidsinstitutioner forbindelse til f.eks. Ledoux' oplysningsarkitektur i Chaux eller i mindre format Lægeforeningens Boliger i København.

Kat. Nr. 20/2/1/3: Karl-Marx-Hof, Innenhof mit Kindergarten

Det indre af Karl Marx Hof med fritidsinstitutioner.

Kat. Nr. 20/2/2/8: Sandleitenhof, Bibliothek

Bibliotek i Sandleitenhof med skranke og lukkede hylder: „Bücher haben uns in die Sklaverei gebracht. Bücher werden uns wieder befreien.“

Bibliotekerne i de wienske storgårde var typisk af samme størrelse som en almindelig lejlighed og indrettet som læsestue uden direkte adgang til selve bogsamlingen. Åbne hylder indførtes først op mod nutiden ”efter skandinavisk forbillede”. Indretning og møblering svarede til storgårdenes stil i øvrigt. Biblioteket i Sandleitenhof havde følgende skrift på væggen. ”Bücher haben uns in die Sklaverei gebracht. Bücher werden uns wieder befreien.” (88)

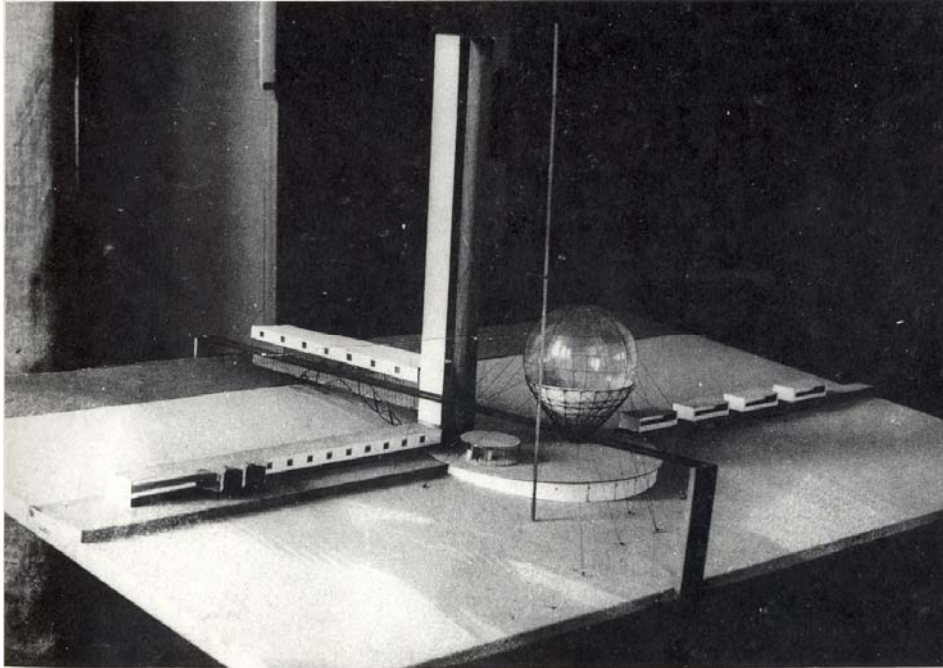
Efter revolutionen i 1917 var de russiske konstruktivister aktive i skabelsen af en ny socialistisk hverdag. Deres bidrag strakte sig fra forslag til avancerede, næsten svævende utopiske kulturcentre til forslag, som rettede sig mod praktisk udformning af ”arbejderklubber” som arnesteder for den nye kultur. I Sovjetunionens udstillingspavillon på Verdensudstillingen i Paris i 1925, tegnet af Konstantin Melnikov, havde Alexander Rodchenko indrettet en model af en arbejderklub. Tanken bag projektet var, at arbejderen efter endt arbejdsdag kunne rekreere sig med politisk oplysende læsning, skak og socialt samvær i enkle proletariske omgivelser uden borgerlige tæpper, polstermøbler eller draperier: ”Our section ... has no luxury furniture or precious fabrics ... But those who can feel the rising tide of the creative classes will be able to appreciate the studied simplicity and severe style of the worker’s club and rural reading room ...” (89) Klubben var uhyre nøgternt indrettet med et langt smalt læsebord med stole, tidsskrifthylder, skakbord med sæder, opslagstavle og fotografier af Lenin. Møblerne var af træ. De var enkelt og geometrisk udformet, f.eks. læsebordets højryggede og halvcirkelformede stole. En væg kunne foldes ud med lysbilledskærm. Enkeltheden understregedes af den konsekvente brug af farverne rød, sort, hvid og grå. Arbejderne spillede skak, på samme måde som beboerne i Thomas Mores Utopia spillede oplysende brætspil.

Arbejderklub af Alexander Rodchenko på Verdensudstillingen i Paris i 1925.

Rodchenko anvendte fotografier af Lenin, fordi han anså fotografiet som politisk mere progressivt end malerier og skulpturer. Trods den moderne saglighed kan man undre sig over Rodsjenkos tilbagevenden til bl.a. klosterbibliotekernes lange pulte. Rodchenkos forslag blev ikke realiseret, og det blev aldrig vist i Sovjetunionen. Selv om Rodchenko utvivlsomt har forestillet sig Arbejderklubben som en ideologisk prototype, der kunne sættes i produktion, kom den til at fungere som et rumligt-æstetisk eksperiment på linje med El Lissitzkys Proun-rum fra 1923. Den kan dog ses som en interessant parallel til Stationsbyudstillingens Bibliotek i Århus i 1909, som blev indrettet ud fra helt andre forudsætninger. (90)

Der blev i løbet af tyverne opført og indrettet en lang række arbejderklubber i Sovjetunionen, men med større vægt på auditorier og forsamlingsale. Denne udvikling fortsatte efter krigen med et helt system af østeuropæiske kulturpaladser efter forbillede fra den sovjetiske socialrealisme inden for kunst, arkitektur og byplanlægning, der fulgte efter tyvernes konstruktivisme. Kulturpaladserne blev anset som den officielle og mere værdige efterfølger af tyvernes arbejderklubber. Både i deres fysiske indretning og ideologiske udsmykning var kulturpaladserne præget af det kommunistiske partis offentlighedsformer med store kongres- og teatersale som centrale rum. Kulturpaladserne kunne indrettes i historiske bygninger eller nyopføres ”med et alvorligt, helst klassicerende præg”. (91)

Leonidovs biblioteksmodel fra 1927.

Et af tyvernes mest eksperimenterende projekter var Ivan Leonidovs model fra 1927 til et Lenin Bibliotek eller Lenin Institut for Biblioteksvidenskab i Moskva, som sammen med Tatlins tårn og El Lissitzkys Proun-rum er en af den russiske konstruktivismes ikoner. Institutet var tænkt som Sovjetunionens kollektive videnscenter med 15 millioner bøger, 5 læsesale med en kapacitet på 500-1000 mennesker og et institut for biblioteksvidenskab. Til projektet hørte også et ballonformet planetarium og fleksible auditorier. Biblioteket var tænkt automatiseret gennem horisontale og vertikale transportsystemer. Som bygningskompleks var det sammensat af forskellige svævende geometriske voluminer med fleksible udvidelsesmuligheder. Materialerne var glas, stål og beton. Biblioteket var tænkt forbundet med storbyen gennem metro og aerodrom og med omverdenen gennem en kraftig radiostation. Interessant var også forbindelsene mellem det arbejdende bibliotek og biblioteksvidenskaben. Leonidovs "informationsarkitektur" udgjorde uden tvivl mellemkrigstidens mest avancerede biblioteksprojekt.

Leonidov udarbejdede også åbne planer for kulturcentre og "klubber af en ny social type", hvor film og radio skulle fungere som "levende aviser". Projekterne var ofte udformet som planeter i kosmiske baner, som forbandt Leonidov med den franske revolutionsarkitekturs astronomiske projekter. Verdensrummet indgik både i den franske arkitekturs universelle oplysningsprojekt og i forestillingerne om en ny arbejderkultur. Allerede i tyverne blev Leonidovs projekter kritiseret på grund af deres utopiske karakter. De kunne ikke realiseres hverken konstruktivt eller økonomisk, og de løste ikke funktionelt de stillede opgaver. (92)

Lenin Biblioteket i Moskva fra 1928-39 af Shcuko og Gelfreikh.

I 1928-39 opførtes Lenin Biblioteket i Moskva som Sovjetunionens nationalbibliotek af Shcuko og Gelfreikh i en langt mere traditionel bygning end Leonidovs projekt. Efter en konkurrence blev det bygget i en periode, hvor arkitekturen i Sovjetunionen bevægede sig bort fra konstruktivismen i retning af den tunge stalinistiske "socialrealisme", som repræsenterede en ny historicisme. Det var dog stadig tilladt at diskutere arkitekturens form. Fra "højre" blev biblioteket kritiseret for manglende klassisk tradition. Fra "venstre" blev det i konstruktivisternes tidsskrift *Sovjetsakia Arkhitektura* beskyldt for tilbagefald og opportunisme. Bygningens lange monumentale søjlerækker var assymetrisk placeret omkring en plads, hvor bibliotekets indgang oprindelig vendte ud mod en lavere metrostation. Selve indgangspartiet var udformet med søjler i blankpoleret sort granit, som bar en frise med en dobbelt række af arbejdere og bønder. Bibliotekets indre med traditionelle biblioteksfunktioner var udformet i samme historiserende stil som periodens metrostationer med blanke stengulve, søjler, kranseformede lysekroner og

kassetterede lofter. Biblioteket, som repræsenterede en overgangsarkitektur, blev modsætningsfuldt karakteriseret som ”triumferende, monumentalt og samtidig svævende”.(93) Det befandt sig ligesom mange samtidige biblioteker i vesten mellem klassicisme og modernisme.

Det nationalsocialistiske byggeprogram, som det f.eks. kom til udtryk i bogen ”Moderne tysk arkitektur”, udgivet af Albert Speer med dansk og tysk tekst, viste mindesmærker, paradepladser, stadionanlæg, regeringsbygninger og overordnede byplaner, men ingen biblioteker. (94) Nazismens oplysningsstrategi var massepropagandaen, bl.a. gennem en konsekvent udnyttelse af de nye medier filmen og radioen.

Betydningen for den danske biblioteksdiskurs

Efter dette udblik til øvrige danske og internationale biblioteker er det interessant at undersøge, hvilken rolle de har spillet i den danske diskurs, og hvilken betydning de kan have haft for periodens danske folkebiblioteksbyggeri? Noget entydigt billede tegner sig ikke, men det er en gennemgående tendens i lærebøgerne, som går helt tilbage til Steenbergs *Folkebogsamlinger* fra år 1900, at mange eksempler hentes fra U.S.A. Ser man på artikler i *Bogens Verden*, er der en række grundige anmeldelser af internationale biblioteksbygninger, hvoraf flere er skrevet af centrale skikkelser i periodens danske biblioteksvæsen.

I 1926 havde *Bogens Verden* en omfattende gennemgang af John Crerar Library i Chicago af den dansk-amerikanske bibliotekar Christian Bay. (95) I 1928 anmeldtes Stockholms Stadsbibliotek grundigt og uhyre positivt af Københavns stadsbibliotekar Jens Aarsbo, der i flere sammenhænge påpegede behovet for bygningen af et nyt hovedbibliotek i København og nåede et stykke af vejen med afholdelsen af en arkitektkonkurrence i 1938. Aarsbo brugte store ord i sin anmeldelse: ”Til sene Tider vil Aaret 1928 sikkert blive staaende i de nordiske Bibliotekers Historie som et Mærkeaar af særlig Rang, navnkundigt ved Fuldendelsen og Indvielsen af det første moderne, kommunale Bibliotek i en af Nordens Hovedstæder: Stockholms Stadsbibliotek. Den svundne Tids Biblioteksfolk maatte søge til den nye Verden for at opleve Biblioteks-Eventyret. Dette vil fremtidig ikke væe nødvendigt. En Rigmand, en energisk Magistrat, en genial Arkitekt og dygtige Biblioteksmænd har nu fremtryllet hele Eventyret i Sveriges Hovedstad, der fortjener at faa Glæde af denne nye Seværdighed. Unge og gamle Fagfæller og mange andre Interesserede fra alle Europas Lande vil i en lang Fremtid valfarte til Stockholm af denne Grund.” (96) Han konkluderede, at ”dette skønne Værk vil virke som en Fanfare – et Excelsior – for hele Biblioteksarbejdet langt uden for vort Frændelands Grænser og indskærpe Respekt for dets Værd og Vægt ikke alene for Folkelivet, men ogsaa for hele det moderne Kulturliv.” (97)

I 1932 bragte *Bogens Verden* en oversat tekst fra en engelsk biblioteksårbog med saglig omtale af de to nye nationalbiblioteker Landesbibliothek i Bern og Lenin Biblioteket i Moskva. Her fremhævedes Lenin Biblioteket ud over sin størrelse og moderne indretning for ”den arkitektoniske Simpelt, der ikke lader nogen i tvivl

om Bygningens Hensigt og Betydning. Hvis det - hvad der er højst sandsynligt - vil blive sagt, at dette Bibliotek ligner en Fabrik, kan vi være sikre på, at vore Russere ikke vil finde det nedsættende, og i hvert tilfælde vil det være at foretrække, at et moderne Bibliotek ligner en fabrik, ren, forretningsmæssig, enkel og lys frem for saa mange Biblioteker i dette Land (England) og andre Steder, at ligne et Fængsel, en Politistation eller et Gravkapel, eller - hvad der er næsten lige saa slemt - et Middelalderbibliotek.” (98)

I 1933 anmeldtes Det Deichmanske Biblioteks nye bygning i Oslo meget udførligt og rosende af Georg Krogh-Jensen. Som biblioteksleder kunne han i 1935 indvie det nybyggede Frederiksberg Bibliotek, som i stil og udformning lå tæt på Det Deichmanske Bibliotek. Han afsluttede anmeldelsen i 1933 med at karakterisere biblioteket som ”en af de smukkeste og mest moderne Biblioteksbygninger i Verden ... Det smukke Resultat vil tjene mange til Forbillede.” (99) En række engelske og centraleuropæiske biblioteker blev anmeldt positivt med vægt på bibliotekstekniske aspekter af Robert L. Hansen. Han noterede sig monumentaliteten i Manchesters nye biblioteksbygning, der funktionsmæssigt havde ligheder med Asplunds bibliotek i Stockholm, men i en helt anden stil: ”en Rundbygning som Stockholms Stadsbibliotek, men i Arkitektur ligesaa fjern fra denne som moderne engelsk Renæssance fra svensk Funkis.” (100)

Hvis man i 1936 ville læse en anmeldelse af Alvar Aaltos stadsbibliotek i Viborg, måtte man søge til det norske bibliotekstidsskrift *Bok og Bibliotek*. (101) Her roste bibliotekets leder Johan Vasenius den praktiske indretning. Tidsskriftet *Arkitekten* udgav i 1939 et særtryk om Biblioteksbygninger (102), der som nyt biblioteksbyggeri fremhævede Landesbibliothek i Bern, Aaltos stadsbibliotek i Viborg og Frits Schlegels vindende konkurrenceprojekt til et nyt hovedbibliotek for Københavns Kommune.

BIBLIOTEKET SOM HJEM. HISTORISKE STILARTER, SKØNVIRKE OG BEDRE BYGGESKIK 1899-1927

Beskeden rolle i beskedne lokaler

Omkring år 1900 var drømmen om folkebiblioteker i egne nyopførte bygninger en utopi i ordets dobbelte betydning. I det første oversigtsværk *Folkebogsamlinger. Deres Historie og Indretning* fra netop år 1900 beskæftigede folkebibliotekspioneren Andreas Schack Steenberg sig kun med biblioteksbyggeri som en kommende mulighed. Vigtigere var i første omgang en grundlæggende definition af folkebibliotekets oplysningspolitiske rolle ud fra et historisk og geografisk overblik samt en introduktion til en dansk offentlighed af de centrale biblioteksfunktioner og deres teknik: bogvalg, tilvækstnotering, indbinding, klassedeling, valg af kartotekskasser og typer af reoler, bøgernes opstilling, udlånsregler m.m. Steenberg beskrev betydningen af den jævne mands læsning og oplysning helt i forlængelse af den oplyste borgers rolle i en demokratisk offentlighed. Højskolernes foredrag havde udrettet meget og ville altid spille en vigtig rolle, men læsning "disciplinerede tanken" og "uddannede dømmekraften". Når man talte om "det levende ord" og "det døde bogstav", skyldtes det, at man ikke forstod bøgernes rette brug. Det var derfor vigtigt at læse sig op gennem læsningens hierarki fra "avislæsning" over "morskabslæsning" til "den egentlige kundskabsgivende læsning". Aviserne, som spillede en vigtig rolle i den klassiske borgerlige offentlighed, kunne være et første led i denne opstigning: "Af vor Tids Læsning indtager Avislæsningen utvivlsomt den største Plads. Det skyldes hovedsagelig Avisindholdets brogede Blanding og dets øjeblikkelige Værdi. Aviserne give – eller kunne give – en Læsning, der paa ingen Maade bør ringeagtes ... Avisen er det vigtigste Mellemlid mellem os og det Samfund, hvori vi leve. Men meget af det, som Aviserne indeholde, er jo dog af en saadan Beskaffenhed, at læser man det ikke, eller glemmer man det straks igen, saa er der ingen Skade sket – og i Morgen er der en ny Avis." I modsætning til avislæsningens "brogede Blanding" opfattede Steenberg bogsamlingen i form af den oplysende skønlitteratur og faglitteraturen som "Vore Dages sande Universitet". (1)

Om bibliotekets bygning skrev Steenberg: "Noget af det første, et amerikansk eller engelsk Biblioteksudvalg har at gøre, er at tilvejebringe en Plan til en Biblioteksbygning. Herhjemme vil den Opgave at skaffe et passende Lokale til Bogsamlingen indtil videre måtte nøjes med en beskednere Løsning ... Men saa længe Folkebogsamlingerne spille saa beskeden en Rolle her i Landet som nu, maa de nøjes med beskedne Lokaler." (2) Herefter gennemgik Steenberg muligheder for lokalefællesskaber med f.eks. skoler og forsamlingshuse eller muligheden for at indrette sig i lejede lokaler. Det var vigtigt, at bibliotekets lokaler var centralt beliggende og helst i stueetagen, ligesom det gjaldt om at undgå hyppige flytninger. Biblioteksarbejdets pioneragtige karakter fremgik også af bibliotekernes og vandreboogsamlingernes beskedne udstyr og indhold. I bogsamlingsbevægelsens ånd fremhævede Steenberg dog lokalets rolle som hjem: "Men saa længe Folkebogsamlingerne spille en saa beskeden Rolle her i Landet som nu, maa de nøjes med beskedne Lokaler. Den Tid er forhaabentlig ikke fjern, da man, i det mindste i de større Byer, vil skaffe Byens Folkebogsamling et Hjem, særligt indrettet for den". (3)

Her henviste Steenberg til F.J. Burgoynes bog *Library Construction*, der var udkommet i London i 1897. (4) Ud over disse betragtninger havde han på dette tidspunkt ingen særlige krav til biblioteksbygningen og dens indretning. Læsesalen fik dog et særligt afsnit, som understregede især håndbogssamlingens betydning i oplysningsarbejdet. For at læserne i læsesalen kunne få tilstrækkelig ro, anbefalede han, at der indrettedes et særligt lokale til fremlæggelse af aviser. (5)

I bogens sidste afsnit "Vore Folkebogsamlingers Fremtid" vendte Steenberg dog tilbage til vigtigheden af særlige Bygninger, gerne fælles med andre oplysende institutioner: "Der maa arbejdes hen til, at Folkebogsamlingerne faa et til deres Brug særligt indrettet L o k a l e. Kan man ikke opnaa at faa en særlig Bygning, hvad der naturligvis er det bedste, kan Bogsamlingen have Bygning fælles med andre Oplysningsinstitutioner, tekniske Skoler, Folkeskoler, Museer eller Foredragsforeninger. Der maa lægges Vægt paa Oprettelsen af L æ s e s a l e i Forbindelse med Bogsamlingerne ... Paa Landet vil der mange Steder kunne indrettes en Læsestue i Forsamlingsbygningen." (6) De mange lokalefællesskaber blev i høj grad en realitet i de kommende årtier. Forslaget om et lille bibliotek i tilknytning til en forsamlingsbygning pegede foregreb Stationsbyudstillingens bibliotek i 1909.

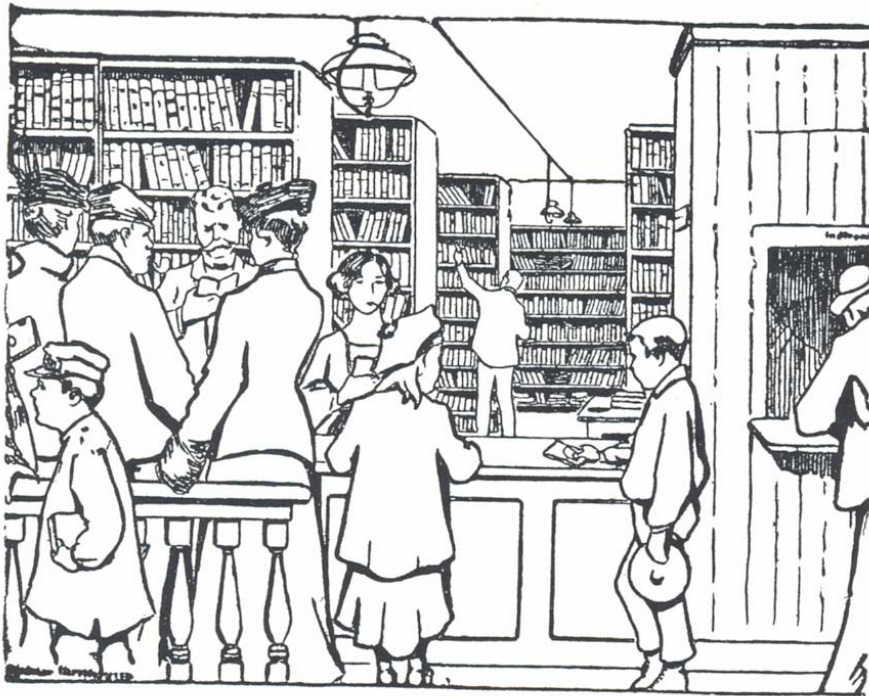
Steenbergs bog rettede sig mod fremtiden, men forholdt sig til de faktiske forhold. Lejede og midlertidigt indrettede lokaler med hyppige flytninger var typiske for bibliotekernes situation omkring 1900.

En undtagelse var Køge Bibliotek, som i 1899 var nybygget sammen med byens museum og lå på første sal i en fælles bygning, der havde størrelse og karakter af en stor samtidig villa med have. I beskeden udgave kunne bygningen i Køge minde om stilen i Det Dicksonske Bibliotek i Göteborg fra 1897, som var mere bevidst inspireret af de gotiserende amerikanske folkebiblioteksbygninger. Ligesom senere Stationsbyudstillingens bibliotek var Køge Bibliotek eksempel på lokalefællesskabet med andre folkeoplysende institutioner i de første nybyggerier.

Køge museum og bibliotek fra 1899.

I København var situationen stort den samme som ved bibliotekernes oprettelse i 1885. Bibliotekernes daværende leder Valdemar Vedel beskrev i tidsskriftet *Frem* lige efter århundredskiftet deres situation både med hensyn til lokaler og brug. Især de ledsagende illustrationer af Tom Petersen viste de små mørke og tætbefolkede lokaler med gasbelysning og lukkede hylder. Med udgangspunkt i folkebibliotekernes demokratiske formål beskrev Vedel brugernes sociale sammensætning og forholdet til læseforeningerne og det dannede publikum. "Af Laanere er godt Halvparten Haandværksmestre og Haandværkssvende, Fabrikarbejdere og egentlige Arbejds mænd. En lille Sjettedel udgør Butiksfolkene og Handelsstandens Kontingent, en Tiendedel staar i privat Tjeneste som Tjenere, Bude, Opvartere, Tjenestepiger. En Tiendel tilhører de "dannede" Klasser – Lærere og Lærerinder, Embedsmænd og Læger, Studerende og Skoledrenge. For hver Samfundsklasse er der jo særlige Læseforeninger, som konkurrerer med de offentlige Biblioteker; men naar Kontorfolk eller Embedsmænd eller Studerende saa lidt bruger Folkebibliotekerne, synes dog en vis Fornemhed overfor, hvad der kundgør sig som "folkeligt", at være den afgørende Grund. Over Folkeblade, Folkeoplysning, Folkebade o.s.v. vil man ofte mærke samme Mistro og Ringeagt fra deres Side, som gerne vil høre til "bedre Folk"." (7) Tegninger og fotografier fra både danske, norske og engelske folkebiblioteker viser, hvor tæt folk har stået. Djalmar Christoffersens og Tom Petersens illustrationer viser lugen, hvor ønsker og udlån noteres, og bibliotekernes lukkede hylder, hvor bøgerne hentes frem til de ventende lånere foran skranken.

Udlånet i Griffenfeldsgade 1905. Bag lugen th. sidder bibliotekaren med lånerprotokol-
len. Djalmar Christofersen i Social-Demokraten 6. november 1905.

Filialen i Griffenfeldsgade med lukkede hylder og gasbelysning i 1905.

Udlaanssalen paa Nørrebro. Efter Tegning af Tom Petersen (Frem 1903-04)

Filialen i Griffenfeldsgade med indskrivningsluge og lånerprotokol set bag skranken.

Harald Herdal har i sine bibliotekserindringer *En Bibliotekslåners Vandringer* givet en malende beskrivelse af stemningen i læsesalen i Guldbergsgade, som han besøgte som ung stukkatørlærling i årene 1914-18: "Læsesalen var i Guldbergsgade i en træbarak, ved siden af var folkekøkken, et aflangt lokale med borde og bænke, reoler langs væggene, øverst oppe et slags kateder, hvad der ikke vakte gode minder, hvor der sad en mand som åbenbart holdt opsyn med det hele, men i øvrigt ikke gjorde indtryk af at bemærke min ankomst. Rundt om ved bordene sad mænd og læste, de fleste aviser, enkelte med en bog. De fleste så mere eller mindre lurvede ud, jeg fik det indtryk at de mere sad her for varmens skyld. Ja, at én i min nærhed hade blundet lidt og nu tog et fast greb om avisen ved mit komme ... Jeg hade ventet mig noget mere lyst og venligt, og vel også en anden slags mennesker ved bordene, bøjet over bøgerne." (8)

De første bogsamlinger i købstæderne og på landet var typisk oprettet af lokale biblioteksforeninger og drevet under vanskelige vilkår med stort personligt engagement. Bibliotekerne var indrettet i forhåndenværende lokaler, ofte almindelige bylejligheder og ofte med hyppige flytninger. Indretning og møblering med borde og reoler af mørkt træ, billeder på væggene og gardiner var næsten dagligstueagtig med vægt på hjemlig hygge. De havde i mange tilfælde stor social betydning som "læsestuer". De havde ofte sene åbningstider, således at mennesker, der boede i små lejligheder med store familier, kunne få ro til at læse. På landet lå sognebogsamlingerne typisk på skolen.

Frederikssund Bibliotek omkring 1900 med skranke, lukkede hylder, tidens biblioteksbind og gasbelysning. Billede og billedtekst er hentet fra Thomas Døssings manifest *Folkebibliotekerne før og nu*.

En sognebogsamling i skolestuen i Bredballe ved Vejle.

Nyborg Biblioteks tidlige historie svarer fint til denne bibliotekstype. Biblioteket startede i 1902 i Baggers Stiftelse i et af den tidligere friskoles klasseværelser. I 1914 flyttede det videre til stuerne i Mads Lerches Gård, derefter til Riberhus og i 1917 atter tilbage til de restaurerede ”gode og hyggelige Lokalteter” i Mads Lerches Gård. I løbet af 4 år havde biblioteket således haft 3 flytninger. I 1919 indviedes en særlig læsestue: ”Folketingsmand Korsgaard stillede 4000 kr. til Raadighed og for denne store Gave anskaffedes de gedigne og stilfulde Møbler, som har gjort Læsestuen til en Seværdighed, samtidig med at den sikkert er en af Landets hyggeligste.”

På biblioteket i Vejle var der et enkelt forsøg på yderligere niveaudeling af udlånet. Ideen stammede fra formanden for byens folkeuniversitetsforening Fr. Orluf, som i 1905 foreslog en ny bibliotekstype som mellemform mellem de store statslige biblioteker og de små folkebogsamlinger. Denne type ”centralbibliotek”, som foregreb H.O. Langes tale om biblioteksvæsenets organisation i Århus i 1909, forsøgte Orluf at realisere i Vejle. Her blev biblioteket opdelt i I: Læsesalen, II: Den videnskabelige afdeling samt III: Afdelingen for folkelæsning. Den videnskabelige afdeling skulle bl.a. understøtte folkeuniversitetets undervisning, mens Afdelingen for folkelæsning skulle omfatte skønlitteratur og folkeoplysende tidsskrifter. Derudover skulle der skabes en særlig lokalhistorisk afdeling. Inddelingen fungerede i få år. (9) Den svarede til niveaudelingen i flere store amerikanske folkebiblioteker som f.eks. Boston Public Library, som bestod af et videnskabeligt bibliotek (Bates Hall) og en folkebogsamling (Lower Hall), således som Steenberg bekræftede det i Folkebogsamlinger. (10) I Det Deichmanske Bibliotek i Oslo havde man ligeledes i en periode en afdeling for ”populær læsning”. (11) Børneafdelinger var endnu ikke så almindelige, at de indgik i Orlufs centralbibliotek. I angelsaksiske biblioteker fandtes der på dette tidspunkt særlige afdelinger for både kvinder og børn. (12)

Læsestue i Ålborg med almuemøbler og udskåret træværk.

I starten af århundredet fandtes der ofte i byerne særskilte læsestuer, både som offentlige biblioteker og foreningsbiblioteker, ofte med socialt sigte. De havde typisk et hjemligt og rekreativt præg med avislæsning som vigtig aktivitet. De forsvandt gradvis og blev ofte indlemmet i nye og større folkebiblioteker med større saglighed i indretning og brug til følge, svarende til f.eks. Steenbergs skepsis over for avislæsningen og forkærlighed for den gode håndbogssamling med dens oplysende hensigt. I Ålborg indrettedes i 1910 en almuepræget læsestue med rige udskæringsarbejder og galleri. (13) Helt frem i tyverne blev der oprettet selvstændige læsestuer i organisationsammenhæng. I Århus indrettede Danmarks Socialdemokratiske Ungdom således i 1923 "De unges Læsestue" med tre lokaler: Et større lokale som den egentlige læsestue med aviser og tidsskrifter, et mindre lokale med et bibliotek på ca. 1000 bind og endelig "Sludrestuen", hvor man kunne passiare, spille skak m.m. Læsestuen var udstyret hjemligt som en stue fra 1920'erne. (14)

Omtalen af bibliotekerne som hjem og bibliotekernes lokaler som stuer var forbundet med deres nære tilknytning til den sociale livsverden som mødesteder og læsestuer. Denne tilknytning gjaldt især læseforeningerne. Derudover var møbleringen bestemt af tidens smag i øvrigt for solid og borgerlig indretning samt adgangen til forhåndenværende møbler. Bibliotekerne, som ofte lå i almindelige lejligheder, blev således indrettet i stil med periodens øvrige lejligheder og stuer.

Intet er saa smukt i en Stue som Bøger. Reoler er et af de bedste Midler, man har til at give en Stue saavel Hygge som et vist fornemt Indtryk.

Paa de vedføjede og følgende Billeder viser vi nogle Interiører, hvor Reoler og deres Virkning i Stuen i særlig Grad er fremtrædende. Særlig de i Væggen indbyggede Reoler er af stor Virkning, og selv

hvor Arkitekten ikke oprindelig har bestemt saadanne, er det i de fleste Lejligheder en ret ringe Udgift at lade tømre nogle Reoler, der nøje slutter saavel til Loft som Gulv og saaledes giver samme Indtryk. Naar Reolerne laves af hævlede Brædder, har de først og fremmest den Fordel, at de er billige og dernæst, at de kan males eller tegnes i Toner, der passer til Stuen. Paa det øverste Billede vil man vanskeligt kunne tænke sig en bedre Vægdekoration paa Længdevæggen bag Sofaen. Der er opnaaet en egen intim Hyggefølelse, som f. Eks.

Malerier aldrig kunde give netop der.

Paa det nederste Billede har man delt en stor Stue med en Væg dannet af Reoler. Virkningen af Bøger over en Dør eller mellem to Fag Vinduer er ofte meget hyggelig og kan give et lunt, studerekammeragtigt Indtryk.

I århundredets første årtier var der ofte ligheder mellem folkebibliotekernes hjemlige indretning og borgerskabets private biblioteker, hvor bøger gav en stue "saavel Hygge som et vist fornemt Indtryk". Der kendes en række arkitekttegnede privatbiblioteker fra perioden.

Inddrager man periodens øvrige sociale rum omkring læsningen, er der da ogsaa mange ligheder mellem indretningen af offentlige biblioteker, læsestuer og læseforeninger og private arkitekttegnede biblioteker, som var indrettet af det højere borgerskab i villaer og landsteder, ofte med flydende grænser mellem bibliotek og herreværelse. Læsning var i høj grad forbundet med kulturel kapital, og indretning af et hjem med bøger og reoler gav det præg af både dannelse og hygge. Et noget senere katalog fra starten af trediverne fra forlaget Gyldendal indeholdt et illustreret kapitel om "Bøger i Hjemmet" med både mørke og lyse interiører: "Intet er saa smukt i en Stue som Bøger. Reoler er et af de bedste Midler man har til at give en Stue saavel Hygge som et vist fornemt Præg ... En Arkitekt sagde for nylig: "Naar jeg har fuldført en Tegning til en Villa, laver jeg altid en Perspektivtegning af en eller to af

Stuerne, og i denne indtegner jeg nogle indbyggede Bogreoler. Dette er mit bedste Middel til at begejstre min klient for Stuernes Skønhed.”

Rummet omkring læsningen var dog præget af store sociale forskelle. Det gjaldt både de socialt inddelte læseforeninger, hvor også indretningen var præget af medlemmernes økonomiske baggrund som f.eks. Fyns Stifts Læseforening eller Kvindelig Læseforening, og mulighederne for at læse i hjemmet, når man tager tidens meget forskellige boligforhold i betragtning. I små lejligheder med mange børn var der ikke mange muligheder for læsere.

De moderne folkebiblioteker lagde fra starten vægt på, at de efter angelsaksisk inspiration var for alle. Denne position understregedes gang på gang i forbindelse med folkebibliotekernes markering af deres offentlige karakter med statslig støtte. De foretog dermed også deres forbindelse med den kommende velfærdsstat. I litteratursociologisk forstand var de barrierebrydere, der gjorde det muligt for en Harald Herdal eller senere en Anker Jørgensen at stifte bekendtskab med en litteratur, de næppe ellers ville have haft adgang til. Denne position kan også medvirke til at forklare folkebibliotekernes distance i forhold til læseforeninger og private læsestuer og deres senere mere ensartede og institutionsprægede indretning.

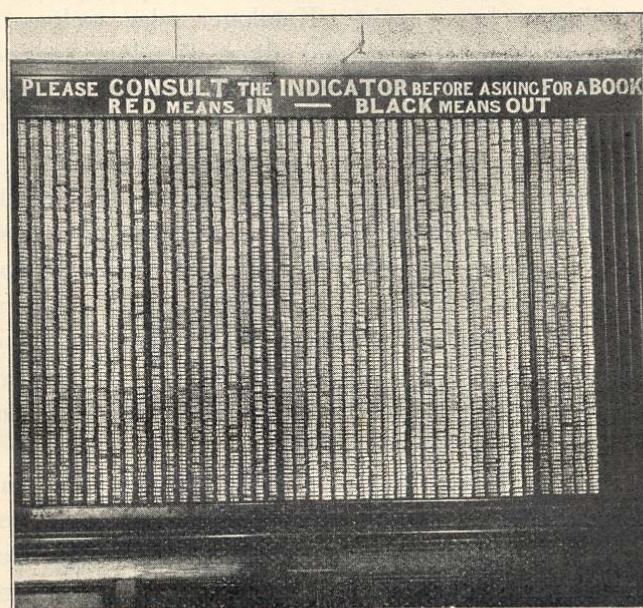
Åbne hylder

Indførelsen af ”åbne hylder”, ”åben adgang systemet” eller ”open access”, som stadig i dag er en vigtig del af folkebibliotekernes identitet, var en væsentlig og omdiskuteret forudsætning for åbningen af adgangen til folkebibliotekerne omkring forrige århundredskifte. De åbne hylder indvarslede et helt nyt biblioteksrum, men gav anledning til stor diskussion og gennemførtes typisk i flere faser.

Åbne hylder i moderne forstand indførtes i Danmark i forbindelse med indretningen af Statsbiblioteket i Århus i 1902, hvor læsesalen havde en særlig udlånsafdeling. Ordningen, der ikke omfattede skønlitteratur, blev indført for at give borgere i Århus adgang til den nyeste faglitteratur. På Frederiksberg kan indførelsen af åbne hylder føres tilbage til 1906, dog kun med 5 minutters ophold for den enkelte låner blandt bøgerne, og til 1909 i kredsbiblioteket i Griffenfeldsgade i København. Særlig betydningsfuld var indretningen med åbne hylder på Stationsbyudstillingens modelbibliotek i 1909.

Også de historiske salsbiblioteker havde haft åbne hylder, men typisk for en udvalgt skare af intellektuelle og lærde. 1800-tallets store magasinbiblioteker havde afgrænset det offentlige rum til katalogværelser og læsesale, og på lignende måde havde de nye folkebiblioteker med store nye brugergrupper begrænset adgangen til selve bøgerne. I Danmark havde Universitetsbiblioteket og Det kongelige Bibliotek store lukkede magasiner, og tilsvarende var folkebibliotekerne omkring år 1900 typisk indrettet som små magasinbiblioteker som f.eks. de københavnske filialer. I de mange sognebogsamlinger var bøgerne oftest opbevaret i et skab, og adgangen var organiseret forskelligt efter lokale forhold.

Internationalt måtte folkebibliotekerne for at imødekomme det voksende publikum udvikle en række tekniske transportmuligheder i forbindelse med fremfinding og afhentning af bøger. Den store mængde af udadvendte ekspeditioner med tilsvarende transportbehov adskilte bibliotekerne fra andre kulturelle institutioner som f.eks. arkiver og museer. Således beskrev Steenberg i *Folkebogsamlinger* den tids avancerede systemer på Boston Public Library med pneumatisk post med bestillinger til magasinerne, hvorfra bøgerne af en lille elektrisk jernbane med små bogvogne transporteredes til det rum, hvor de kunne afhentes af låneren. Derudover havde biblioteket 10 hjælpebiblioteker og 17 udlånsteder. De store amerikanske folkebiblioteker udviklede omfattende interne transportsystemer med små rullende vogne og eksterne transportsystemer med hestevogne og automobiler.

7. Indicatoren i Bootle offentlige Bogsamling.

Paa Indicatorens øverste Del staar en Indskrift, der oversat lyder saaledes: Behag at raadspørge Indicatoren, førend De forlanger en Bog. Rødt betyder hjemme — sort betyder ude.

Afbildning af indikator i Steenbergs *Folkebogsamlinger*.

Ud over kommunikation og transport udvikledes også nye biblioteksteknikker til håndtering af det voksende udlån forud for indførelsen af åbne hylder. Det gjaldt f.eks. den særlige indikator, der angav, hvilke af bibliotekets bøger som var hjemme. Steenberg beskriver detaljeret virkemåden af en indikator (angiver) som en jernramme med f.eks. 1000 små nummerede æsker, der kan vendes om, når en bog udlånes. Når bogens nummer ses på sort baggrund, er den ude. Når det ses på rød baggrund er bogen hjemme. Låneren kan ved hjælp af kataloger undersøge bøgernes numre, og ved udlån lægges et lånerkort i æsken. I F. J. Burgoyne's samtidige og rigt illustrerede håndbog *Library Construction. Architecture, Fittings and Furniture* findes en endnu mere detaljeret fremstilling af tidens biblioteksteknologi i form af kabelbaner til bøger, bølgelevatorer, rullende reolsystemer, forskellige

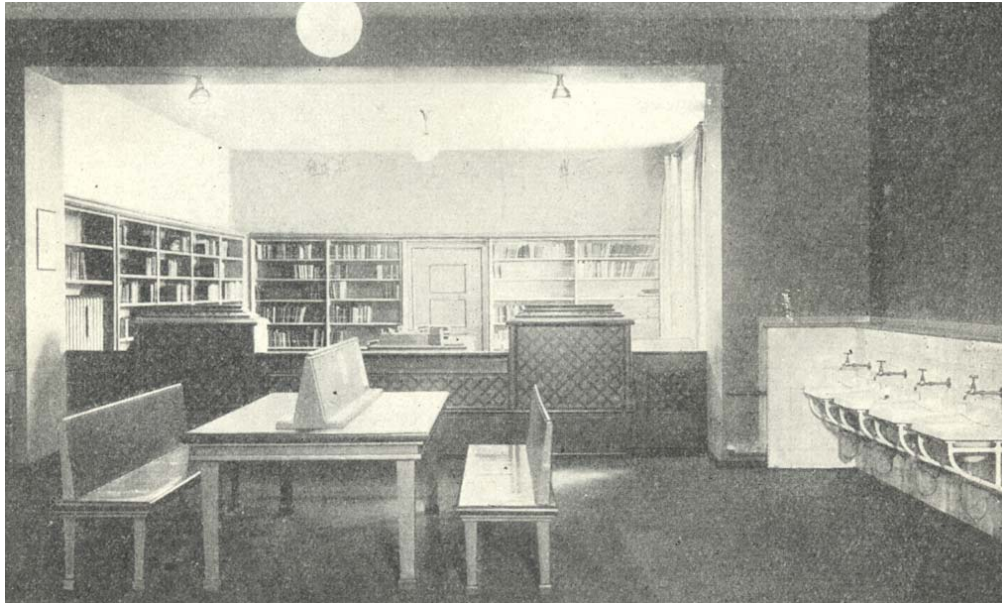
indikator typer, typer af tidsskrifthylder, avisholdere og en særlig støvsuger til biblioteksbrug. (16) Denne apparatfascination fulgte med folkebibliotekernes håndtering af det øgede udlån til et øget antal lånere. Desuden udvikledes reoler og bure med net, hvor lånerne kunne se ryggen af de udstillede bøger med nummer eller kort tekst, svarende til en indikator i forholdet 1:1. I det Deichmanske bibliotek i Oslo opstilledes en særligt bur med net i ungdomsafdelinger, hvor børn og unge kunne udpege på bøger, de ønskede, for bibliotekaren bag nettet. (17)

Afdelinger med lukkede hylder og trådnet på Det Deichmanske Bibliotek. Bøgerne bag trådnettet opfattedes som en indikator i forholdet 1:1.

Ungdomsafdelingen i Det Deichmanske Bibliotek med betjening bag trådnettet ca. 1908.

Lukkede hylder i moderniseret udgave i tysk folkebibliotek fra omkring 1930. Ekspeditionsrum i ungdomsafdeling i Berlin Mitte med lukkede hylder, skranke med skrivepladser, delt ekspeditionsbord og håndvaske.

I Centraleuropa forblev lukkede hylder almindelige i folkebiblioteker frem til årtierne efter 2. Verdenskrig. En tysk oversigt over biblioteksbyggeri *Der Volksbüchereibau* fra 1930 begrundede og illustrerede brugen af lukkede hylder i tyske folkebiblioteker. Bogen anførte, at læsning havde mere offentlig karakter i England, og at det engelske "Freihandbibliothek" savnede den individuelle og kvalitative fordybelse i folkeoplysningen, som kendetegnede de tyske folkebiblioteker. (18) Indretningen af tyske folkebiblioteker omkring 1930 med lukkede hylder i moderniseret form var præget af nøgterne ekspeditionsrum til aflevering af bestillinger og afhentning af bøger. Hvor voksenudlånet blev det centrale rum i angelsaksiske og skandinaviske biblioteker med åbne hylder, var magasinet det centrale rum i tyske folkebiblioteker, ofte med flere ekspeditionsrum.

Bibliotekernes indretning med en en skranke med betjening var dog ikke anderledes end samtidens kontorer og butikker som f.eks. boghandler. Også i den typiske boghandel stod bøgerne på lukkede hylder, men der var også eksempler på, at bøgerne blev lagt frem til gennemsyn i de store boghandler eller i bogafdelingerne i de nye stormagasiner. Boghandlerne adskilte sig også fra bibliotekerne ved at præsentere nye bøger i deres udstillingsvinduer, mens bibliotekerne typisk havde lukkede og monumentale facader. I samtidens butikker kunne betjeningen være forbundet med stor specialviden hos ekspedienterne, som svarede til idealerne om godt købmandskab, i modsætning til senere tiders selvbetjeningsbutikker. Tilsvarende argumenter overførte modstanderne af åbne hylder på bibliotekernes formidling.

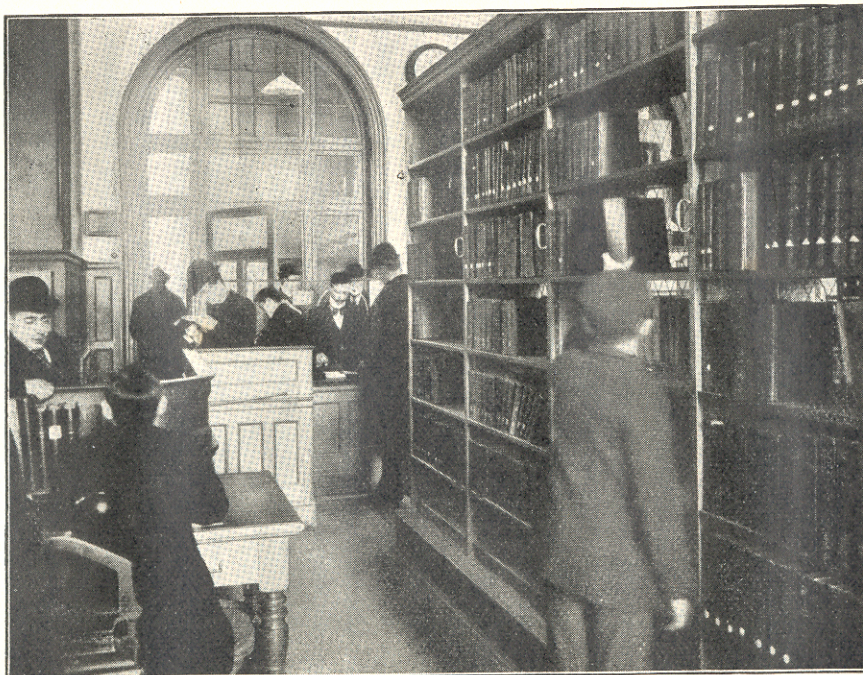
INTERIOR VIEW OF THE PRINCIPAL SALES-ROOM OF D. APPLETON & CO.'S BOOKSTORE, 316 AND 318, BROADWAY, NEW YORK.

Appletons Boghandel i New York med åbne hylder 1854. Boghandlerens ophøjede pult svarer til bibliotekernes senere placering af skranken med panoptisk overblik.

Billede fra Magasins Bogafdeling, der blev oprettet 1918. Bøgerne var lagt frem, så man frit kunne læse i dem.

Steenberg forholdt sig allerede i *Folkebogsamlinger* fra 1900 positivt til åbne hylder ud fra demokratiske grunde: ”Der har i de senere Aar udviklet sig en helt ny Form for Bogsamlinger, Bogsamlinger med ”a a b e n A d g a n g” (open access). Den har hæftige Forkæmpere og hæftige Modstandere. Til grund for den ligger den Tanke, at skal en Laaner afgøre, hvorvidt han har Brug for en Bog eller bryder sig om at laane

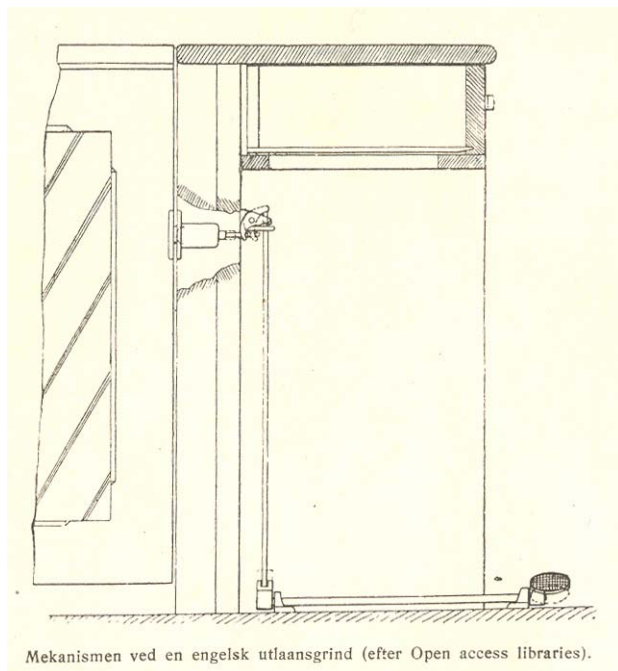

8. Fra Croydon offentlige Bogsamling. (»Aaben Adgang« Systemet.)
 Man ser Papirmærkerne paa Bogryggene. I Baggrunden af Billedet er Udgangslaagen.

Illustration til *Folkebogsamlinger*, som viser "Aaben Adgang" systemet med udgangslåge.

den, maa han kunne tage Bogen i Haanden og undersøge den. Derfor maa man give ham Adgang til Reolerne og lade ham selv vælge sin Bog ud mellem dem alle." (19) Den nye ordning fordrede en mere overskuelig opstilling, skiltning og mærkning af bøgerne med figurer og farver: "I disse Bogsamlinger opstilles da Bøgerne saaledes, at Laanerne have let ved at finde sig til rette mellem dem. Plakater eller Skilte paa Reolerne angive, hvilke Bøger de indeholde. Romanerne ordnes bogstavret efter Forfatternavn; Bøger, der omhandle samme Stof, stilles sammen." (20) Et ledsagende fotografi illustrerede lånerens adgang til de åbne hylder, dog med adgang gennem en bom. (21)

Også Arne Arnesen anbefalede i *Bibliotekbygninger* fra 1919 indførelsen af åbne hylder. Han nævnte indikatoren og opstillingen bag trådnet, men tillagde ikke længere disse opstillingsformer større betydning: "Alle de her nævnte fremgangsmaater ved bokutlaanet kan betragtes som eksperimenter paa veien mot det system, som nu er omtrent eneraadende i mindre biblioteker og mange større, nemlig *aapne hylder*." (22) Til systemets fordele hørte lånerens hjemlige følelse og større bogkundskab, og med "et nogenlunde liberalt Utlansreglement", biblioteksbind og stempler i bøgerne kunne tyverier holdes nede og kontrollen begrænses: "Systemets fordeler ligger fremme i dagen. Publikum føler sig i ganske grad hjemme i biblioteket, kommer i direkte rapport med bøkene, utvider sit bokenjendeskab, bliver opmærksom paa et skrift, som man i en katalog ville gaa liggyldig forbi ... Aapne hylder (for voksne) forutsetter derfor ikke nogen skarp eller nærgaaende kontrol." (23)

Tilsvarende udgangslåge med fodpedal som illustration til Arne Arnesens *Bibliotekbygninger*.

Især internationalt gav indførelsen af åbne hylder anledning til en heftig debat. I sin rejsebog fra U.S.A. *Biblioteker og Folkeopdragelse*, der udkom på svensk i 1909 og på dansk i 1916, refererede Valfrid Munch-Petersen grundigt den amerikanske debat om "Åbne-Hylde-Systemet". Hun gav en meget positiv beskrivelse af et af de første biblioteker med åbne hylder på Rhode Island, hvor mønsterbogsamling, tiltalende indretning og folkeoplysning gik op i en højere enhed, ikke ulig Stationbyens Folkebibliotek: "For 20 Aar siden åbnede Mr. Foster nemlig i sit Bibliotek en Afdeling, som han kaldte og som endnu kaldes "Mønster-Biblioteket". Som Navnet antyder, indeholder denne Biblioteksafdeling Verdenslitteraturens Mesterværker; det er imidlertid ikke blot med Hensyn til Indholdet, at Mr. Foster har samlet det ypperste fra alle Lande og alle Tidsaldrer, men har samlet denne litteratur i de bedste udgaver og det bedste udstyr, som det har været muligt at skaffe til Veje ... Hele Værelset er smagfuldt indrettet og gør et tiltalende indtryk med sine magelige Stole, Sofaer og Borde." (24) I England blev åbne hylder efter amerikansk forbillede indført første gang i 1894 i Clerkenwell Public Library i det nordlige London. Tilhængerne fremhævede indførelsen af åbne hylder som et demokratisk og udadvendt initiativ, hvor lånerne selv kunne vælge ud fra et større kendskab til bøgerne. Modstanderne anførte en lang række argumenter: Faren for tyveri blev større, ligesom der var større risiko for, at bøgerne blev sat forkert på plads og derfor ikke kunne genfindes. Desuden var der kritik af dovne bibliotekarere, der ville blive siddende på deres plads uden at hjælpe lånerne. Der var fare for, bibliotekarere ville blive overflødige, og de ville måske få mindre i løn. Ligeledes var fabrikanterne af indikatorer modstandere af åbne hylder. Også i Norge afvistes den åbne adgang af erfarne biblioteksfolk bl.a. på grund af faren for tyveri. (25) Det diskuteredes, om åbne hylder var mest pædagogiske, fordi lånerne selv kunne orientere sig – dog kun i de bøger, der var hjemme – eller om det tværtimod var de lukkede hylder, der tvang lånerne til at søge systematisk. (26)

Den engelske bibliotekshistoriker Alistair Black har i artiklen "The Open Access Revolution in British Libraries: Consumer Democracy or Controlling Discourse?" søgt at perspektivere denne debat. Den frie adgang forbinder han med inspirationen fra det frie forbrugsvalg i samtidens varehuse, og den panoptiske biblioteksindretning, der ofte ledsagede indførelsen af åbne hylder, ser han med inspiration fra Michel Foucault som udtryk for bibliotekets disciplinerende og kontrollerende rolle. (27)

Ud fra et offentlighedsteoretisk perspektiv er det dog vigtigt at fastholde de åbne hylder som en del af bibliotekets rummets fysiske og intellektuelle åbning. Denne vinkel bekræftes af Harald Herdals bibliotekserindringer, som har et afsnit om oplevelsen af netop biblioteket i Griffenfeldsgade efter indførelsen af åbne hylder. Også her er der tale om et tidsbillede af både biblioteksindretningen og læsningens sociale rum: "Dog, når man blev mere fortrolig med lokalerne som de var kunne der om aftenerne, og på andet tidspunkt kunne jeg jo ikke komme, opstå en vis hyggelig stemning når lånerne gik søgende om mellem reolerne, småsnakkede lidt med hinanden, søgte råd, anbefalede eller frarådede en bog de lige havde læst. Morsomt at lytte til ... Her var let adgang til bøgerne efter "de åbne hylvers princip". Man kunne vælge og vrage, finde de bøger, man havde lyst til (hvis de ikke var udlånte) og hvis man vidste hvad man ville læse. Det var jo det vanskelige ... Der var også noget der hed "lukkede hylder". Bøger der stod dér skulle man spørge bibliotekaren om at låne." (28) Typisk blev bibliotekerne benyttet i aftentimerne efter arbejdstid og med mulighed for at få en læsero, der ikke fandtes i de mange små tætbefolkede lejligheder. Herdal var interesseret i at få vejledning i forhold til de mange ukendte titler. På museerne, som han besøgte om søndagen, kunne han se de udstillede billeder, men på biblioteket kunne han ikke se indholdet af bøgerne. Derfor fik han gradvis et nærmere forhold til bibliotekarerne, der interesserede sig for, hvad han læste: "Skønt der om aftenerne, især sidst på ugen, ofte var et ligefrem mylder mellem reolerne og ved skranken i Griffenfeldsgade, der dækkede, jeg ved ikke hvor meget af Nørrebro, og skønt biblioteksfolkene havde travlt nok, havde enkelte af dem alligevel lagt mærke til mig, måske også til hvad det var for bøger jeg læste, eller nu, da jeg var blevet gjort opmærksom på dette, bestilte fra andre biblioteker. Det førte til, at disse snakkede med mig, egentlig udspurgte mig hvad jeg var, hvorfor jeg læste så meget. En af dem, vistnok nogenlunde jævnaldrende med mig, blev jeg nærmere bekendt med, vi fulgtes ofte ad efter udlånets lukketid, snakkede om bøger, var begge begejstrede for digte, havde ofte svært ved at skilles for hver især at gøre opmærksom på digte vi havde læst, næsten kunne udenad. For mig en oplevelse, noget velgørende, et menneske jeg kunne snakke bøger med, noget jeg altid havde ønsket, trængte til, en beslægtet." (29)

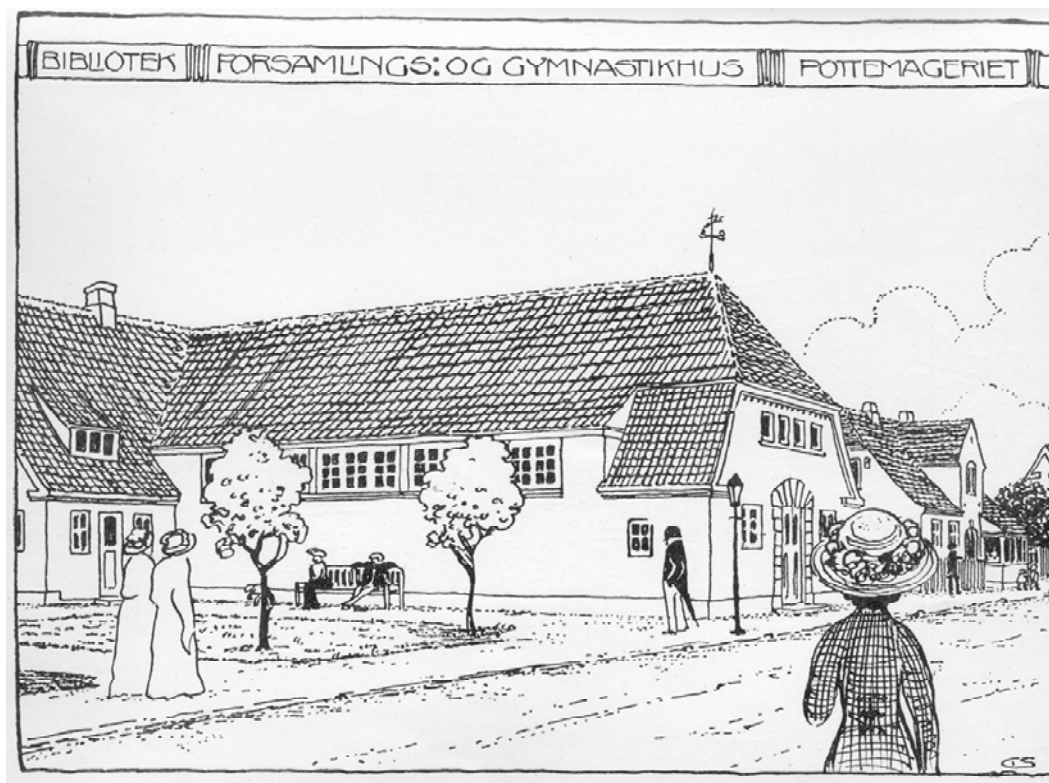

Udlånet i Griffenfeldsgade på Nørrebro i 1915 efter indførelsen af åbne hylder. I baggrunden ses den åbne reol med Ungdomsbøger.

De åbne hylder var således en vigtig del af skabelsen af et nyt biblioteksrum, hvor lånerne kunne færdes frit i lokalet, græsse langs reolerne, snakke sammen og udvikle en ny søgeadfærd, hvor de ikke bare selv kunne finde og læse i de bøger, de søgte, men også støde på den uventede bog. Netop den brede orientering og muligheden for fundet af det uventede var vigtige sider af en ny bibliotekstype og en ny biblioteksidentitet, som rummet både var udtryk for, men også var med til at skabe. Den nye åbenhed blev en vigtig af del af det 20. århundredes biblioteksrum. Lånerne var ikke længere bundet af de søgelistes, som det tidligere var almindeligt at præsentere for bibliotekaren bag en lukket skranke. Tilsvarende steg kravene til bibliotekernes kataloger og kartoteker, som gradvist blev imødekommet gennem forbedret katalogisering og klassifikation, bl.a. Den danske Decimal-Klassedeling fra 1915. På samme måde erstattedes bibliotekernes store udlånsprotokoller af stempling af udlånskort. I skabelsen af et nyt biblioteksrum kom denne indholdsmæssige åbning senere arkitektonisk til at spille sammen med modernismens åbne og flydende rum.

Lukkede hylder fandtes i enkelte danske folkebiblioteker frem til midten af trediverne. I Sorø indførtes der åbne hylder i 1933 (30), og i Hillerød var der stadig lukkede hylder i 1934. (31) Ganske få danske forskningsbiblioteker med store magasiner som f.eks. Det kongelige Bibliotek og Statsbiblioteket har stadig lukkede hylder, men også forskningsbiblioteker som Danmarks Kunstbibliotek har i nyere tid indført åbne hylder.

Biblioteks- og forsamlingsbygningen med en central placering i Stationbyudstillingens byrum. Det lille haveanlæg og de enkle indgange indbød til at gå lige ind.

Stationsbyens Folkebibliotek

En vigtig undtagelse fra bibliotekernes beskedne rolle i beskedne lokaler og samtidig et helt centralt og veldokumenteret eksempel på periodens biblioteksarkitektur var det arbejdende udstillingsbibliotek, som sammen med en forsamlingsbygning blev opført som en del af Stationsbyudstillingen på Landsudstillingen i Århus i 1909. Dette mønsterbibliotek var en del af en samlet arkitektur- og kulturpolitisk manifestation, der som led i folkeoplysningen skulle inspirere landsudstillingens gæster til at bygge bedre stationsbyer, oprette nye biblioteker og fremme læsningen af gode bøger. Bibliotekerne havde dermed fået en central placering i et større oplysningspolitisk projekt. Også i international sammenhæng var dette udstillingsbibliotek både enestående og originalt, især i en periode hvor de angelsaksiske forbilleder dominerede. Fra både tidligere og senere udstillinger kendes dog udstillingsbyer og modeller af bygningstyper som f.eks. skoler. (32)

Initiativet den store landsudstilling i 1909 udsprang fra det århusianske erhvervsliv, som hermed på jysk grund kunne skabe en værdig efterfølger til den Den nordiske Industri-, Landbrugs- og Kunstudstilling i København i 1888. Udstillingens areal var 40.000 kvm, som lå ud mod kysten syd for Århus Havn. Målet var både at præsentere moderne industriprodukter, men også kunst og kunsthåndværk var repræsenteret på udstillingen, ligesom der blev afholdt en lang række kongresser og møder, bl.a. det første almindelige danske biblioteksmøde. Selv om kommercielle

interesser dominerede udstillingen, understregede udstillingens arkitekt Rosen dens karakter som ”et stort kulturstævne”. Udstillingen varede fra den 15. maj til den 1. oktober og fik en halv million besøgende.

Forslaget om en mønsterby, som kunne være forbillede for kommende byggeri og byplanlægning, og som kunne udgøre en særlig del af landsudstillingen, kom fra flere sider, bl.a. fra Akademisk Architectforening. Deltagelse i en stor landsudstilling svarede fint til foreningens folkeoplysende arbejde. Man gik til ”Kamp mod Hæsligheden” i de eksisterende stationsbyers tilfældige udvikling og stilarter i ”en storslået Protest mod det hæslige, tankeløse og i Virkeligheden inderligt upraktiske Byggeri, der endnu trives så frodigt i By og på Land.” (33) Omvendt gik man ind for gode, praktiske og billige huse i forlængelse af det bedste i den danske håndværkstradition. Som led i foreningens folkelige oplysningsarbejde havde man i 1907 oprettet ”Tegnehjælpen”, som vederlagsfrit udførte tegninger og ydede rådgivning. Arbejdet fortsattes med stiftelsen af ”Bedre Byggeskik” i 1915.

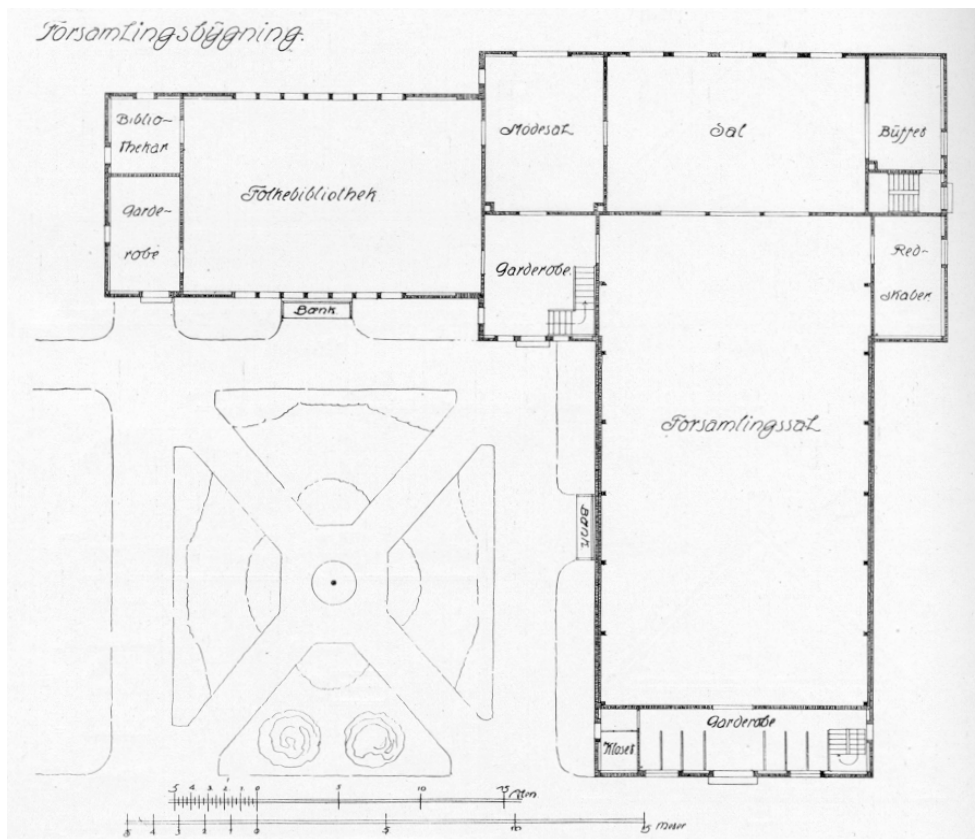
Byen kom til at bestå af små 15 huse, opført i skalmur af tegl på træskelet og med røde tegltage. Hack Kampmann forestod den overordnede planlægning af den lille idealby omkring en hovedgade, som mandede ud i pladsen foran stationsbygningen. Blandt bygninger og arkitekter kan nævnes: Stationen af Andreas Clemmensen, købmandsgård og maskinsnedkeri af Leuning Borch, pottemagerens hus af Poul Holsøe, smedjen af P.V. Jensen Klint, kro med rejsesald af Ulrik Plesner, afholdsrestaurant og husflidsskole af Anton Rosen og endelig forsamlingshus med folkebibliotek af Johannes Magdahl Nielsen.

Lederen af det dengang nye statsbibliotek i Århus overbibliotekar Vilhelm Grundtvig var tidligt med i udstillingskomiteen og var initiativtager til biblioteksvæsenets repræsentation i udstillingssammenhæng. Offentligt blev forslaget om et arbejdende folkebibliotek i egen bygning, indpasset i stationsbyen, først fremført af hans nære medarbejder Erling Stensgård: ”Tillad mig at komplimentere den smukke og nyttige Idé: En Mønster-Stationsby paa Landsudstillingen at knytte et Hjertesuk over det triste Faktum, at den, der har udarbejdet Planen til denne Mønsterby, ikke har fået Øjnene op for, at der til en Mønsterby ligesaavel som Posthus, Dansesal og Jordemoderbolig hører: *Et Folkebibliotek*. Jeg vil foreslå, at en saadan Bygning indføjes i Mønsterbyens Plan, og at dette Hus kommer til at rumme et fuldt ud moderne indrettet *arbejdende Bibliotek* med Læsestue ...” (34) Hack Kampmann var interesseret i tanken om en folkebogsamling og foreslog, at den blev bygget sammen med et moderne forsamlingshus. Ideen om en fælles bygning var på flere måder nærliggende. Dels var det praktisk at samle flere funktioner i samme bygning, når man tog stationsbyens størrelse i betragtning, dels ville hele bygningen få høje vinduer af hensyn til reolerne i biblioteket og ribberne i møde/gymnastiksalene. Også Grundtvig støttede ideen: ”En Forbindelse mellem Folkebibliotek og Forsamlingsbygning vil sikkert i mange tilfælde vise sig at være det naturligste og billigste, baade i Anlæg og Drift, og at byde begge Parter ikke ubetydelige Fordele.” Andre muligheder var at knytte biblioteket til lærerbolig, skole, postsamlingssted, bl.a. hensyn til tilsyn. ”Læsesalen bør være aaben saa længe som muligt og navnlig om Aftenen.” (35)

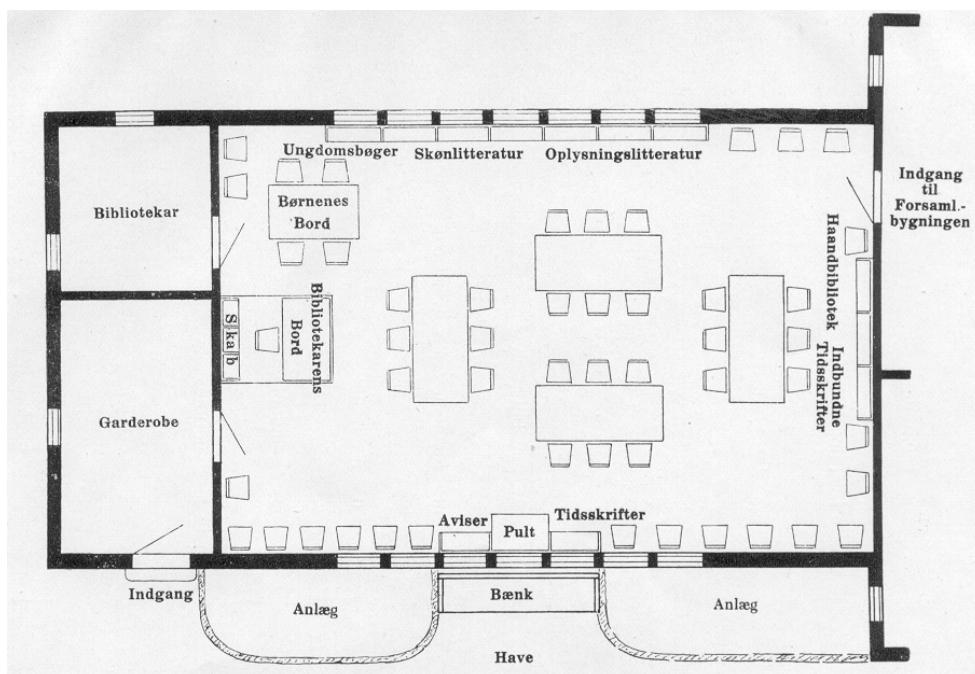
Netop i disse år diskuteredes forsamlingshusenes rolle, og inden for højskolebevægelsen var der kritik af, at forsamlingshusene i stigende grad blev brugt til selskabelige snarere end folkeoplysende formål. En modernisering af forsamlingshusene var derfor tiltrængt. En fælles bygning med bibliotek og mødesale kunne styrke den fælles oplysningstanke. Johannes Grønborg, der var en af de ledende skikkelser i bogsamlingsbevægelsen, havde blik for disse muligheder i en omtale af bygningen: "Her er da vist, hvorledes Fremtidens Forsamlingshus paa Landet bør være et Kulturcentrum, hvor man samler det folkeopdragende Arbejde i Tilslutning til Skolens og Hjemmenes Arbejde for Ungdommen. Man tænker sig her samlet saadanne Virksomheder som Foredrag, Gymnastik, Afholdsmøder, Folkebogsamling, Avislæsning, Oplæsning, Sangøvelser m.m. (36) Særlig interessant er Grønborgs brug af begrebet "kulturcentrum", som understøtter de fremtidige perspektiver i projektet.

En samtidig tegning forbinder yderligere bibliotek, forsamlings- og gymnastikhus med pottemageriet. Udsnittet kan være tilfældigt, men det kan også endnu tydeligere understrege sammenhængen mellem håndens og åndens arbejde, mellem sjæl og legeme. Denne sammenhæng ville ligge fint i forlængelse af den grundtvigske højskolebevægelse og internationalt i forlængelse af William Morris og den engelske Arts and Crafts Movement. Pottemageriet leverede i øvrigt krukker og vaser til biblioteket.

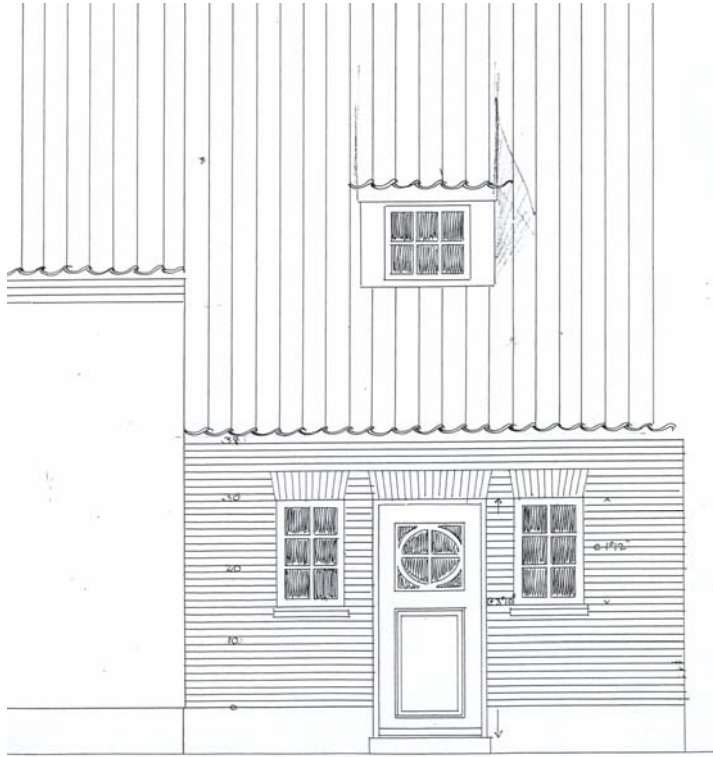
Som arkitekt valgtes Johannes Magdahl Nielsen, som tegnede både selve bygningen og dens indre i form af møbler og reoler. Han havde erfaringer som konduktør fra Hans J. Holms byggeri af Det kongelige Bibliotek i København (1897-1906) og havde selv været arkitekt på Landsbiblioteket i Reykjavik (1906-09). Han var elev af Holm og Storck og "tillige præget af Nyrop-Tiden i Almindelighed". (37) Hans bygninger forbindes med "dansk hygge i ordets absolut positive betydning". (38)

Grundplan for den vinkelformede biblioteks- og forsamlingsbygning med haveanlæg. Der var tænkt på både bibliotekets og forsamlingshusets funktioner.

Grundplan for etrumsbiblioteket med åbne hylder.

Indgangsdør til biblioteks- og forsamlingsbygningen. Udsnit af Johannes Magdahl Nielsens arbejdstegning i Samlingen af Arkitekturtegninger.

Fællesbygningen havde med sin størrelse og det lille foranliggende haveanlæg en fin placering på stationsbyens hovedgade. Den blev udformet som en vinkelbygning, hvor biblioteket havde til huse i den lille fløj, mens forsamlingshallene lå i hovedfløjen, næsten som en tolænget gård. Placeringen på grunden gav mulighed for en lille åben haveplads med bænke. Indgangene var landligt enkle og dekorativt markerede uden monumentalitet. Med sine gullige mure, hvide vinduer, hvidskurede gesimser og røde tegltag passede den fint ind i modelbyens danske håndværkstradition og Bedre Byggeskikks kommende nøgternhed, men med sine mange varierede udtryk, f.eks. vinduernes forskellige størrelse og placering, havde den også præg af Skønvirke. Valget af den gule farve gav en offentlig bygning ”en festligere Virkning”, men var samtidig ”efter gammel Tradition”. (39)

Den store forsamlingshal kunne rumme ca. 500 mennesker og den mindre sal ca. 200. De to sale lå i forlængelse af hinanden, men kunne adskilles ved hjælp af en stor skydedør, således at de kunne fungere hver for sig. Den mindste sal, som kunne anvendes f.eks. til studiekredsformål, forbandt sammen med en fælles garderobe forsamlings- og biblioteksfløjen. Som i et traditionelt forsamlingshus var der også tænkt på køkken/buffet og opbevaringsrum til gymnastikredskaber. Lokalerne blev brugt til foredrag m.m. i udstillingsperioden.

Fotografi fra udstillingsbiblioteket med hjemlig indretning og åbne hylder. ”Godt er det, om der ogsaa er Mulighed for med Billeder og anden (god) Kunst, Blomster o.lign. at skabe et hyggeligt og hjemligt Indtryk.”

Det lyse biblioteksrum med praktisk anbragte høje vinduer var møbleret med borde, stole og reoler af fyrretræ og holdt i gule, grønne og brune farver. Med sine pottedplanter og billedudsmykninger må rummet have haft næsten Carl Larssonsk almuepræg. Arkitektonisk lå det således i forlængelse af den internationale Arts and Crafts Movement med Skønvirke og senere Bedre Byggeskik som danske udløbere, som netop lagde vægt på ærlige materialer og udformning i pagt med den lokale håndværkstradition. Biblioteks- og oplysningspolitisk var det forbundet med højskoletraditionen og bogsamlingsbevægelsens lokale forankring, svarende til Johs. Grønborgs meget positive omtale af biblioteket.

Bibliotekets indretning blev gennemført i samarbejde mellem Statsbiblioteket, Statens Bogsamlingskomité og foreningen Danmarks Folkebogsamlinger. Komiteen havde stået for den første danske biblioteksudstilling i forbindelse med det 9. Nordiske Skolemøde i København i 1905. Her vistes både en afdeling om folkebogsamlingernes stilling i Danmark og en afdeling, der fremstillede moderne bibliotekers indretning og materiel. En lignende udstilling blev gennemført i 1907. (40) Statsbiblioteket bidrog med personale og bøger til mønsterbogsamlingen.

Udstillingsbiblioteket blev udførligt beskrevet af Vilhelm Grundtvig i den grønne pjece *Stationsbyens Folkebibliotek*, som med sine detaljerede biblioteksfaglige oplysninger, angivelse af priser og mange illustrationer virkede som en opfordring til udstillingens gæster om at oprette et tilsvarende bibliotek. Grundtvig lagde ud med at understrege, at biblioteket har ”aabne Hylder”, således at ”Enhver kan udsøge sig og udtage, hvad han ønsker.” (41) Det var indrettet som etrumsbibliotek med fem borde til brugerne, heraf et særligt børnebord, og et arbejdsbord til bibliotekaren.

”Børnenes Bord” og ”Bibliotekarens Bord” var af praktiske grunde anbragt ved siden af hinanden. Det hjemlige præg understregedes af fraværet af en egentlig skranke. Reoler var af mørkbejset fyrretræ, bordene af mørkbejset fyrretræ med grønt linoleum, stole af mørkbejset bøg og skabene af lysere bejset fyrretræ. Gulvet var beklædt med brunt linoleum. Væggene var hvidstrøgne med gullig tone, og loftet var et gultbejset bræddeloft. På væggene hang billeder af danske forfattere og forfatterinder, ”litterære Steder” og kort. På bordene og den store reol stod krukker og vaser fra stationsbyens pottemageri.

Grundtvig understregede, at ”Et Bibliotek og en Læsesal er jo ikke blot et rum for Bøger, men først og fremmest et Sted, hvor Mennesker skal søge Belæring, Underholdning eller Hvile efter endt Gerning” Det var derfor vigtigt, at både lokale og møbler blev holdt i ”enkle, rene og samstemte Linier og Farver”, og ”at det meget mindre kommer an paa, at Midlerne er store og Materialet fint og dyrt end paa, at det anvendes med Smag og Forstand”. ”Godt er det, om der ogsaa er Mulighed for med Billeder og anden (god) Kunst, Blomster o.lign. at skabe et hyggeligt og hjemligt Indtryk.” (42) Biblioteket var således mere end målrettet oplysningsvirksomhed. Grundtvig understregede med nutidige begreber bibliotekets ”værestedsfunktion” og betydning som ”lokalsamfundets dagligstue”.

Bogsamlingen indeholdt ca. 1300 bind, som var stillet til rådighed af Statsbiblioteket. Den var opdelt i ”Oplysningslitteratur” (420 bind), ”Skønlitteratur” (470 bind), ”Bøger for Ungdommen” (180 bind) og ”Haandbibliotek” (150 bind). Desuden var der fremlagt nyeste numre af 16 tidsskrifter og 10 aviser. Udstillingens gæster kunne låne bøgerne med ud i haven hos den medarbejder, der var til stede i hele den daglige åbningstid fra 10 til 19. Biblioteket blev besøgt af ca. 70.000 gæster.

En vigtig begivenhed, som fandt sted i stationsbyens forsamlingsbygning, var afholdelsen af Det første almindelige danske biblioteksmøde for både folkebogsamlinger og videnskabelige biblioteker. (43) Adgangen var i øvrigt fri og offentlig. Mødet fandt sted den 3.-4. august med flere pionerforedrag om den kommende biblioteksudvikling. Ganske vist havde købstædernes og landsognenes bogsamlinger holdt et møde i Fredericia i 1905, men for første gang var også de store videnskabelige biblioteker som Det kongelige Bibliotek og Statsbiblioteket repræsenteret. På mødets første dag talte den danske folkebibliotekspioner Andreas Schack Steenberg under overskriften ”Hvor langt er vi komne og hvad nu?” for bedre bogvalg, åbne hylder, oprettelse af læsestuer på landet, bedre organisation af bogsamlingerne og større udbredelse af børnebogsamlinger. Anna Monrads foredrag handlede om amerikanske børnebiblioteker som forbillede og Vilhelm Grundtvigs om en forbedret bibliotekaruddannelse. På andendagen holdt H.O. Lange fra Det kongelige Bibliotek sit foredrag ”Om Bibliotekssagen uden for København”, der typisk betragtes som mødets mest vidtrækkende indslag næsten med karakter af skabelsesberetning. Hvenegaard Lassen skriver således, at Langes tale ”blev skelsættende i de danske folkebibliotekers historie og danner udgangspunktet for hele den kommende biblioteksudvikling.” (44) Som tidligere omtalt understregede Lange bibliotekernes betydning på landet og i storbyerne, sammenhængen demokrati, læsning og biblioteker og behovet for en samarbejdende

”Biblioteksorganisme” med bl.a. 18 centralbiblioteker. Talen fik da også ud fra en organisatorisk synsvinkel stor betydning for biblioteksudviklingen.

Normalt regnes H.O. Langes tale som mødets vigtigste begivenhed på grund af sin institutionshistoriske betydning for fastlæggelsen af folkebibliotekernes betjeningshierarki med udbygning af centralbibliotekerne som en vigtig forudsætning. Mindre opmærksomhed har været rettet mod mødets øvrige diskussioner om børnebiblioteker, bibliotekaruddannelse og indeksering eller den uhyre væsentlige diskussion om åbne hylder og dermed folkebibliotekernes tilgængelighed for offentligheden. Udfra et offentlighedsteoretisk perspektiv er førstedagens diskussion om åbne hylder og selve udstillingsbibliotekets åbne indretning af mindst lige så stor betydning som organiseringen af centralbibliotekerne.

Steenberg berørte i sit foredrag adskillige emner, som blev taget op i den efterfølgende diskussion såsom forholdet mellem foreningsbiblioteker og folkebogsamlinger, forbedring af bogvalget og forskellige synspunkter på åbne hylder. Steenberg anbefalede selv indførelsen af åbne hylder som en del af forbedringen af brugen af bøger: ”Det ville hjælpe noget herpaa, hvis Bogsamlingerne vilde indføre ”aabne Hylder”, saa at de lod Laanerne selv komme til Hylderne og lod dem vælge Bøgerne efter nærmere Undersøgelse.” (45) Senere i diskussionen fremhævede han de gode internationale erfaringer. I øvrigt var der med få undtagelser bred enighed om indførelse af åbne hylder, også selv om de kunne medføre svind eller uorden og var mere pladskrævende. Bibliotekar Raphael Meyer lagde vægt på de åbne hylder som en del af bibliotekernes udadvendthed: ”For de aabne Hylder vil jeg gerne lægge et varmt Ord ind, ligesaa for Agitation gennem Aviser. Man bør ikke alene have aabne Hylder, men ogsaa Døre; man skal ikke være bange for lidt Uorden paa Hylderne og lad der en gang imellem blive stjaalet en Bog, den kan jo let erstattes.” (46) Lærer Andersen, Lemvig fortsatte samme tankegang: ”Vi har en Læsestue, hvor de nye Bøger ligger fremme, hvor der intet Opsyn er, og hvor Folk uhindret kan gaa ind, og der er kun forsvundet et par stykker.” (47) Lærer Bjerre, Silkeborg fremhævede dog det større arbejde, mens redaktør Nielsen, Holbæk anbefalede, selv om hans bibliotek havde været nødt til at opgive på grund af for ringe plads.

Ligesom biblioteksmødet ønskede at fremme bibliotekernes folkeoplysende arbejde og læsningen af den gode litteratur, ønskede arkitektforeningen at fremme oplysningen om den gode arkitektur. Der er da også fin overensstemmelse mellem forhåbningerne hos Vilhelm Grundtvig og Leuning Borch. Grundtvig afslutter sin grønne pjece således: ”Det maa nu haabes, at Folkebiblioteket og dets Læsesal, trods deres kortvarige Bestaaen, ved deres blotte Forekomst i Stationsbyen paa Landsudstillingen maa have Held til at virke for Bogsamlingsagen i vort Land.” (48) Tilsvarende skriver Leuning Borch: ”Det er vort Haab, at der fra denne By maa udgaa en Strømning, som sætter sit Spor i nye Byanlæg, i Nybygningernes Form og Valg af Materiale, i Hjemmenes, Stuernes Møblering og Udstyrelse.” (49)

Udstillingsbibliotekets beliggenhed i den idealiserede stationsby, sammenbygningen med forsamlingshuset, bibliotekets arkitektur, indretning og mønsterbogsamling var

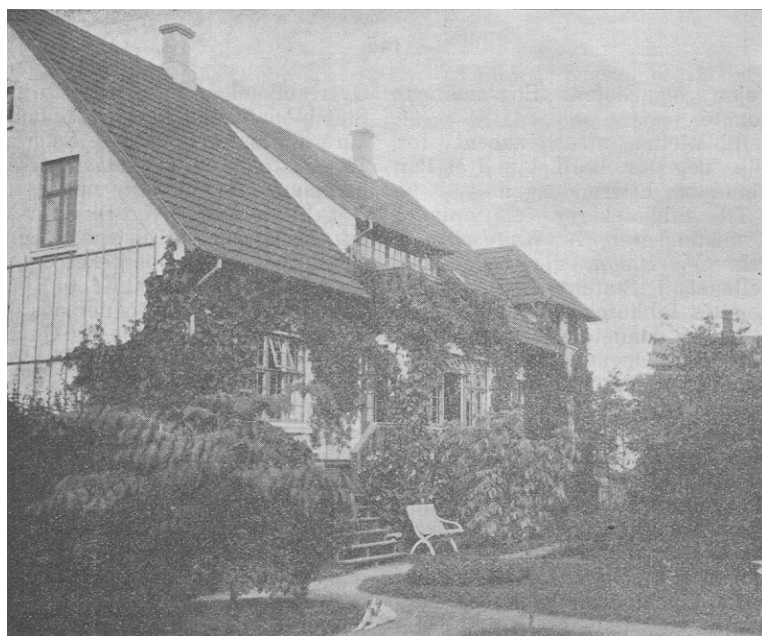
således del af et samlet fælles fremstød for demokratisering af både arkitekturen og bogen, som lå i forlængelse af såvel Arts and Crafts- og havebybevægelsen i England som den nordiske højskole- og andelstradition. Stationsbyudstillingen repræsenterede som en lille utopi håndværket og den lille by i modsætning til industrien og storbyen, som havde samfundsudviklingen på deres side. Bibliotekspolitisk lå den tæt på bogsamlingsbevægelsens forestillinger om det hjemlige, lokale bibliotek, selv om initiativtagerne kom fra Statsbiblioteket. I øvrigt var de bibliotekspolitiske fronter på dette tidspunkt ikke trukket skarpt op. Landsudstillingen, som overvejende var en præsentation af industriprodukter og skulle markere Århus som storby, var således ikke uden paradokser. Som helhed kan man sige, at stationsbyudstillingen var udtryk for en ”modernisering af traditionen” som alternativ til storbykulturens modernitet og rationalitet. Landsbyen blev moderniseret som stationsby. Bogsamlingen og forsamlingshuset blev moderniseret som folkebibliotek og ”kulturcentrum”.

Det kan være vanskeligt at måle udstillingens betydning, også selv om flere kilder i form af f.eks. omtaler og erindringer er til rådighed. Det er umuligt at få overblik over, hvilket indtryk stationsbybiblioteket gjorde på sine 70.000 besøgende, og hvor mange af de besøgende, der blev påvirket af udstillernes gode hensigter. Målt på omtale i samtidens aviser og tidsskrifter har både stationsbyen og biblioteket dog haft stor gennemslagskraft. Johan Skjoldborg skrev i Politiken: ”Hvilken Virkning vil denne Mønsterby ikke faa! Meget mere end 50 Bøger og 100 Taler.” (50)

I bibliotekssammenhæng blev udstillingsbiblioteket omtalt flere gange i Bogsamlingsbladet. Her redegjorde Vilhelm Grundtvig grundigt for bibliotekets opbygning og udformning. (51) Desuden skrev Steenberg artikler i det norske ”For Folke- og Barnebogsamlinger” og det svenske ”Folkbiblioteksbladet”(52), og udstillingsbiblioteket blev besøgt af ”Sagkyndige og andre særligt Interesserede, deriblandt ogsaa af flere udenlandske Biblioteksmænd.” (53) Steenberg inddrog også biblioteket med billeder i sin foredragsvirksomhed. Den lokale presse referede således et foredrag af Steenberg i Esbjerg i 1917. ”Professoren viste derefter gennem en Række fortræffelige Lysbilleder, hvor vidt man er naaet paa Biblioteksvæsenets Omraade i Amerika, men han havde ogsaa nogle Billeder fra Biblioteket i ”Stationsbyen” paa Landsudstillingen i Aarhus. Det lille interessante Bibliotek, der skulle vække Interesse rundt om i Landet, har foreløbig været Forbillede for Vejen bibliotek.” (54)

Udstillingsbiblioteket fik således betydning for oprettelsen af bl.a. Vejen Bibliotek. Magdahl Nielsen fik også til opgave at tegne forsamlingshuset og biblioteket Folkehjem i Aabenraa, der lå syd for den daværende grænse. Desuden kom Bedre Byggeskikks forædlede håndværkstradition til at præge en række af tyvernes biblioteksbyggerier som f.eks. Grenå fra 1921, Sakskøbing fra 1923, Halvrimmen fra 1924 og Løgstør fra 1929. Også selve mønsterbogsamlingen blev brugt som inspiration. Endelig pegede det første danske ”kulturcentrum” frem mod Jørgen Bankes og Harald Niensens forslag til en kommunal forsamlingsgård med bl.a. kommunekontor og bibliotek fra 1925 og ikke mindst de langt større byggerier fra det 20. århundredes anden halvdel, hvor biblioteker på flere forskellige måder er indgået i kulturcentre og kulturhuse.

De fleste stationsbyer var dog allerede udbygget omkring 1909. En undtagelse var grænsebyen Padborg, der opstod ved den nye landegrænse mellem Danmark og Tyskland fra 1920 og fik status som "den sidste stationsby". Byplan og byggemåde lå i forlængelse af Stationsbyudstillingen med stationen, offentlige institutioner og handelsbygninger i centrum, omgivet af boligområder, alle opført i røde mursten med sprossede hvide vinduer, inspireret af "Bedre Byggeskik". Samme helhedspræg havde den gulkalkede bebyggelse "Toldgården". Til den oprindelige byplan hørte også et selvstændigt bibliotek, som dog ikke blev opført. Til gengæld blev folkebiblioteket, der blev oprettet i 1929, ligesom på stationsbyudstillingen indrettet som en del af forsamlingsbygningen "Padborghus" i byens centrum. Forsamlingshuset blev drevet af et andelsselskab, der overtog byens hotel. (55) Her lå biblioteket indtil nyopførelsen af en fælles biblioteks- og museumsbygning i 1959. I Steen Eiler Rasmussen og Knud H. Christiansens kendte aksiale konkurrenceforslag til byplan for Hirtshals fra 1919 var der derimod ikke planlagt nogen biblioteksbygning.

Bogsamlingsbladet bragte i 1916 dette fotografi af Vejen Bibliotek i den ombyggede villa med have. Som forbilledet på Stationsbyudstillingen i Århus havde både bibliotekets ydre og indre et hjemligt præg.

Vejen Bibliotek

Oprettelsen i 1916 af folkebiblioteket i stationsbyen Vejen i det sydlige Jylland var direkte inspireret af et besøg på Landsudstillingen. Korn- og foderstofdirektør P. Lauridsen og hans hustru Anna havde besøgt Stationsbyudstillingens Folkebibliotek, og som mæcener skænkede de sognerådet i Vejen et bibliotek med 2000 bind. Jørgen Banke skrev i sine erindringer: "Da Købmand, Direktør P. Lauridsen, Vejen, var paa Aarhusudstillingen 1909 sammen med sin Hustru, fik han efter Besøget i Stationsbiblioteket følgende vækkende Ord af hende: "Naar du faar Raad til det, Peter, skal du forære Vejen et saadant Bibliotek."" (56) Vejen var i disse år en voksende handelsby nær den daværende grænse. Byen lå samtidig i nærheden af Askov Højskole, som Lauridsens familie havde været med til at oprette. Desuden

havde byen et aktivt foreningsliv. Biblioteket blev oprettet i en centralt beliggende villa, og ved indretningen lagde man netop vægt på at skabe en hjemlig stemning. Både ved indretning og bogvalg var Statens Bogsamlingskomité taget med på råd. Komitéen var repræsenteret af den senere biblioteksdirektør Thomas Døssing. (57)

I forbindelse med indvielsen af Vejen Bibliotek gjorde Thomas Døssing status over betydningen af stationsbyudstillingen i tidsskriftet *Bogvennen*: ”Som Stationsbyen i det Hele blev også Biblioteket en stor Succes. Det virkede i Udstillingstiden som et levende Bibliotek, blev stærkt benyttet, og Tusinder af Mennesker fra hele Landet saa det og blev begejstrede.” (58) Men Døssing fortsatte mistrøstigt: ”Udstillingen endte, og Folk rejste Hjem og byggede videre på vore skønhedsforladte Stationsbyer, og også Biblioteket blev tilsyneladende glemte.” (59) Som H.O. Lange så også Døssing biblioteket som samfundets frelsende institution, som der i høj grad var brug for i en tid med social forandring: ”Faa Steder trænges der saa stærkt til et Bibliotek som i Stationsbyerne. Disse ”Nybyggerkolonier” har endnu ikke fundet deres Form, Befolkningen er løsrevet fra sit gamle Niveau, og det Liv, der leves, har ofte Tilfældighedens og Kedelighedens Præg som selve Bebyggelsen. Særlig Ungdommen er ilde stedt. For de unge, der savner et Hjem, er Kroen ofte det eneste Tilflugtssted, og Togets Ankomst en af Tilværelsens Variationer. I Stationsbyerne vil et Folkebibliotek og særlig den offentlige Læsestue være et uvurderligt Gode – til god Underholdning i ledige Timer, til aandelig Berigelse og til Dygtiggørelse for det praktiske Liv. Det virker da lidt nedslaaende, at Udstillingsbiblioteket ikke har fået en Mængde Efterligninger rundt om i vort saa højt oplyste Land. Men nu vil de muligvis komme. Thi nu ligger der, ikke i en konstrueret By, men i Vejen Stationsby et fuldt moderne indrettet Folkebibliotek.” (60)

Vejen Bibliotek repræsenterede således virkeliggørelsen af idealet fra stationsbyudstillingen, også selv om biblioteket ikke blev nyopført eller bygget sammen med et forsamlingshus. Biblioteket blev indrettet af arkitekten M. Joensen fra Odense i en centralt beliggende villa med en smuk have lige ved jernbanestationen. Omgivelser og beliggenhed mindede således om stationsbyudstillingens bibliotek. Tilsvarende lagde man ved indretningen vægt på efter givernes ønske at skabe et hjemligt præg, der kom til udtryk ved solide egetræsmøbler, kamin og gode malerier på væggene. Biblioteket var delt op i fem ”stuer”. I avisstuerne var der borde til brætspil, og diskret samtale var tilladt. Dermed fik disse to stuer ”tillige noget af Karakteren af en Klub”. (61) I biblioteksstuerne var opstillet skønlitteratur, børnebøger og oplysende litteratur. En bred karnap optoges af en bänk med hynder og små borde foran. På kaminen stod en buste udført af billedhuggeren Hansen Jacobsen fra Vejen, og på væggene hang billeder af danske forfattere. Endelig var der en skrivestue, ligeledes udsmykket med danske malerier. Biblioteket var åbent eftermiddag og aften og om søndagen tillige om formiddagen. Med sin gedigne og tætte møblering med mange siddepladser var Vejen som type eksempel på biblioteket som ”hjem”.

To "Stuer" i Vejle Bibliotek med "Bibliotekarens Plads" til højre uden præg af skranke.

Døssing sluttede sin omtale: "Oprettelsen af Vejle Bibliotek er en stor Begivenhed i de danske Folkebibliotekers Historie. Man har ikke villet slippe så nemt saa muligt fra det, men paa ethvert Punkt har man søgt at naa det bedste. Alle, der arbejder for og er interesserede i Bibliotekssagens Vækst, vil være Direktør Lauridsen og hans Frue taknemmelige. En bedre Reklame kunde Folkebibliotekerne ikke ønske sig." (62)

Valdemar Rørdam beskrev i *En Høstrejse. Indtryk fra danske Folkebiblioteker* den hjemlige indretning i Vejle og nærheden til Askov Højskole: "Alt er af Stifterne udstyret, saa man føler sig som i en velstaaende Bogelskers Hjem; lidt knapt med Lyset hist og her, men smukke Farver. Her er godt at komme, og Folk kommer ... Dermed er Stations- og Fabriksbyen Vejle vel tjent; og Askov behøver ikke at blues over Naboskabet" (63)

Danmarks Biblioteksforenings første årsmøde i 1920 holdtes i Vejle, dels på grund af nærheden til Sønderjylland, dels på grund af "mønsterbiblioteket". Også den senere bibliotekskonsulent Jørgen Banke understregede i sine erindringer betydningen af Vejle Bibliotek som et "smukt og praktisk" forbillede. Biblioteket indgik i hans foredragsvirksomhed: "Det var ogsaa en stor Oplevelse for mig at komme med til Indvielsen af dette Bibliotek, der fik stor betydning for min fremtidige Agitation. Nu behøvede jeg ikke længere at henvise til Amerika. Nu kunne jeg vise Lysbilleder fra Vejle. Det smittede alle Stationsbyer mellem Vejle og Esbjerg, der fik hver sit." (64)

De første folkebiblioteksbygninger: Hjemlig karakter med panoptisk indretning.

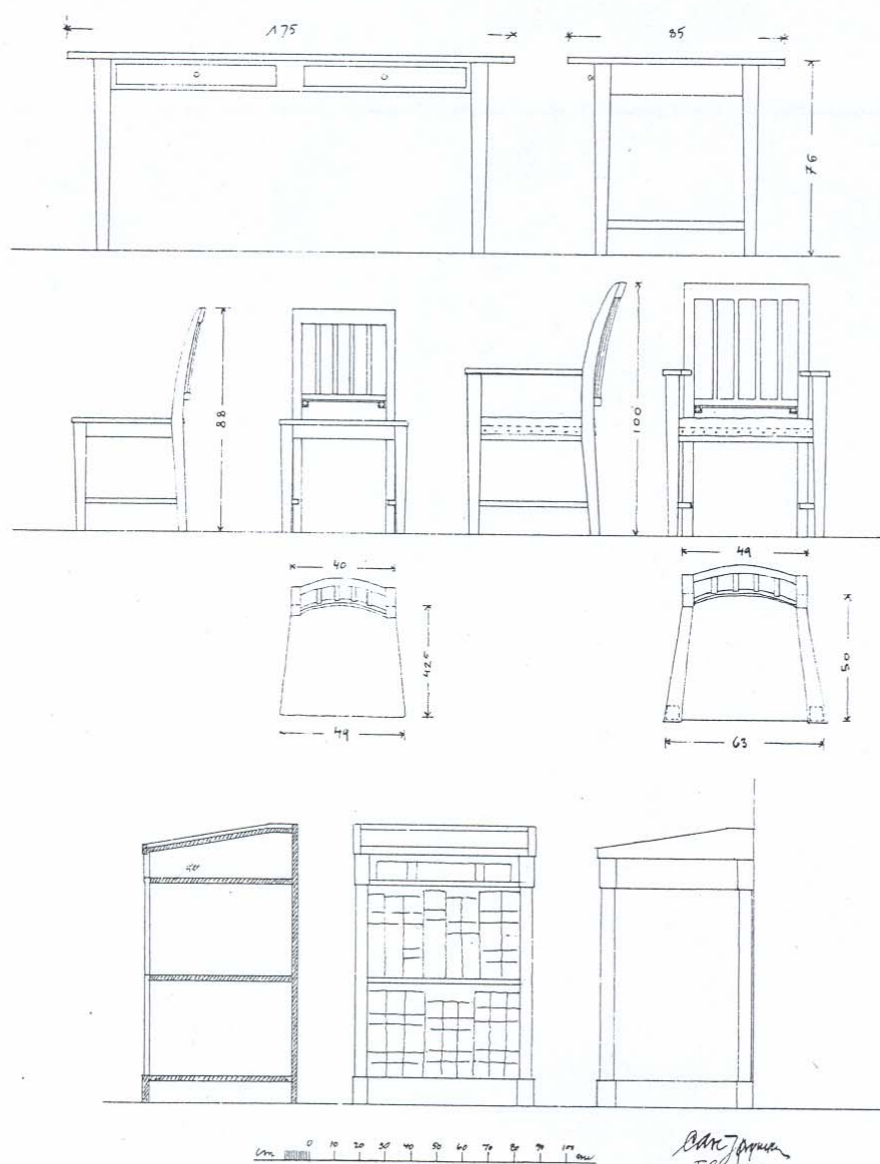
Stationsbyudstillingens Folkebibliotek og biblioteket i Vejen markerede biblioteksbyggeriets og biblioteksindretningens øgede betydning også forud for den nye bibliotekslov i 1920. I Steenbergs *Folkebogsamlinger* var selvstændige biblioteksbygninger formuleret som et fjernt mål. I Vilhelm Grundtvigs lille grønne folder *Stationsbyens Folkebibliotek* lagdes der vægt på åbne hylder og hjemlig indretning. Grundtvig argumenterede også senere for det lokale initiativ og "lokalfølelsens" betydning i forhold til central styring. I *Vore Landsbybogsamlinger* fra 1912 beskrev bogsamlingspioneren Johs. Grønberg flere gange udstillingsbiblioteket med sine åbne hylder som forbillede for biblioteksindretning. Det var vigtigt, at der fandtes læsestuer for "megen rodløs Ungdom, der trænger til et hyggeligt opholdssted, hvor den i Fritiden kan samles om oplysende, underholdende eller faglig Læsning." Bibliotekets betydning understregedes med billeder og detaljerede oplysninger: "Læsestuen var gjort hyggelig ved Vægbilleder, Kort, Gardiner og Blomster; og det var fornøjeligt at se, hvor flittigt den blev benyttet af Udstillingsgæster, ikke mindst af Børn. Stationsbyens Udstillingsbibliotek vandt almindelig Anerkendelse og Yndest som noget mønsterværdigt og seværdigt; og det har bidraget til at vække Opmærksomhed for Folkebogsamlings sagen." (65) Selv om udstillingsbiblioteket og biblioteket i Vejen med deres hjemlige indretning fremhævedes som forbilleder, fik flere af de følgende biblioteker stadig større institutionspræg. Også de formulerede idealer ændrede sig i den nye biblioteksdiskurs, hvor bogsamlingsbevægelsen var i defensiven i forhold til den moderne fløj.

Biblioteksloven indebar nye tilskudsmuligheder, også til bibliotekernes lokaler. Statens Bibliotekstilsyn afløste Statens Bogsamlingskomité som central instans med stærkere rådgivende, koordinerende og inspicerende opgaver. Steenberg havde korresponderet på komiteens vegne, og Døssing varetog som biblioteksdirektør lokalerådgivningen det første tiår efter tilsynets oprettelse i 1920. Steenberg skrev desuden det særlige afsnit om "Bibliotekslokaler. Deres Indretning og Udstyrelse" i *Lærebog i Biblioteksteknik* fra 1922 (66), og Døssings synspunkter på det "moderne folkebibliotek" kom til udtryk i skriftet *Folkebibliotekerne før og nu* fra 1924 (67).

Det første overblik over dansk folkebiblioteksbyggeri findes i Steenbergs tredelte artikel om "Moderne Biblioteksbygninger" i *Bogens Verden* 1919-20 (68). Første del af artiklen var en anmeldelse af Arne Arnesens norske bog *Bibliotekbygninger* fra 1919 (69). Derefter omtalte han i anden del bibliotekerne i Vejle, Køge og Svendborg samt i tredje del bibliotekerne i Silkeborg og Kalundborg.

Steenberg omtalte Arnesens bog meget positivt og med stor respekt for de på daværende tidspunkt fire nybyggede norske biblioteker og ikke mindst deres amerikanske forbilleder, som Arnesen gennemgik meget grundigt efter en rejse til Nordamerika. Også Arnesen var tilhænger af åbne hylder. Steenberg refererede især principperne for indretningen af de amerikanske biblioteker, herunder særlig to hensyn, "nemlig en Beliggenhed af Lokalerne indbyrdes, som gør Tilsynet med dem saa let og økonomisk som muligt, og dernæst en Anbringelse af Reoler og Udlaansdisk, der gør Kontrollen med Udlaanet fra de aabne Hylder saa virksom som

muligt." Disse hensyn førte til "en Slags Grundtype for Bygningen: et Midtparti, der dannes af en Vestibule forrest og et Udlaanslokale bagved; Udlaansdisken er anbragt lige inden for Døren, forsaavidt denne og Udlaanslokalet i det hele er adskilte. Til højre og venstre for vestibulen findes Læsesal for Voksne og Læsesal for Børn, der begge ved hjælp af Glasvægge kan overvåges fra Udlaansdisken..." Denne grundtype var, som Arnesen og Steenberg formulerede den, med sine glasvægge et tydeligt panoptisk rum, hvor en enkelt bibliotekar kunne overskue hele biblioteket. Grundplanen kom i høj grad til at præge mellemkrigstidens folkebiblioteksbyggeri i Danmark. Steenberg nævnte også muligheden for en lille foredragssal i kælderens som "ydre Tegn på Samarbejdet mellem det talte og skrevne Ord." (70)

Inventar fra Kalundborg Bibliotek
(Bord, Stole, Pult til Atlas og Haandbøger)

Carl Jørgensens tegninger til mønsterinventar med små detaljer. Møbeltyperne var beregnet til udførelse af lokale håndværkere.

Bibliotekets lokaler omtaltes i bekendtgørelsen fra 1921, men uden at der formuleredes særlige krav ud over egnethed til biblioteksbrug: "Ved Vurdering af lokaler (herunder ogsaa Vurdering af Nybygninger og Ombygninger) maa der tages hensyn til Lokalernes Værdi til Biblioteksbrug (Indretning og Beliggenhed) og ikke alene, hvar de i øvrigt maatte være værd til anden brug." (71) (Bekendtgørelsens par. 3, stk. 3) Samme år udgav Bibliotekstilsynet publikationen *Biblioteksinventar. En Samling Tegninger*, der bragte arbejdstegninger til en "normalreol" samt enkle og solide typeforslag til borde, stole, atlaspult, skranke og vandrebogekasser, der kunne stå som forbilleder for de nye og mere moderne indrettede biblioteker.

Tegningerne var udarbejdet af Carl Jørgensen, som havde nyindrettet biblioteket i Kalundborg i en tidligere købmandsgård. Biblioteket blev indviet umiddelbart efter vedtagelsen af biblioteksloven i 1920, og det var derfor nærliggende at bruge det som forbillede for de kommende biblioteksindretninger, der kunne forudses på baggrund af bibliotekslovens tilskudsmuligheder. Biblioteket var indrettet på samme solide og hjemlige måde som traditionelle bogsamlinger og læsestuer, men i en enklere, lettere og mere praktisk udformning. Carl Jørgensen havde allerede tidligere offentliggjort tegningerne i sin artikel i *Bogens Verden* om *Hvorledes man skaber et godt Biblioteks-Interiør*. (72) Her understregede han biblioteket rolle som byens og oplandets kulturcentrum og betydningen af "at skabe et godt Interiør, hvor Rummens praktiske udnyttelse gaar Haand i Haand med deres æstetiske Udformning. Der kan meget vel over et offentligt Lokale blive et intimt Præg af Hygge - en netop for dette Rum personlig Stemning, som kan udgøre et dragende Moment for den Besøgende." (73) Med vægt på håndværksmæssig kvalitet balancerede Carl Jørgensens artikel mellem det praktiske og det æstetiske, det offentlige og det intime. En biblioteksstol burde have stærke, glatte former, klare farver burde foretrækkes frem for udflydende nuancer, og smukke og vaskeægte svenske "Hemslöjdstoffer" kunne tilføre interiøret smukke farvevirkninger. (74)

Forordet til *Biblioteksinventar* understregede den forbilledlige karakter af inventaret i Kalundborg Bibliotek på grund af den hyggelige karakter og den rimelige fremstillingspris. Carl Jørgensens tegninger blev anbefalet til lokale håndværkere "... fordi de enkelte Dele af det var afpasset nøje til Formaalet, fordi det gav et smukt og hyggeligt Interiør, og fordi Fremstillingsprisen var adskilligt lavere end almindeligt. Statens Bibliotekstilsyn, der ofte modtager Forespørgsler angaaende det mest praktiske Inventar til Biblioteker, har gentagne Gange henvist til Kalundborg Biblioteks Inventar som Mønster, og man har nu anmodet Hr. Jørgensen om at udarbejde et fuldstændigt Sæt af Tegninger saa detaillerede, at enhver Haandværker kan udføre Arbejdet ved Hjælp af Tegningerne og de nedenfor givne Forklaringer." (75) Som forbillede i den officielle publikation henvistes der i øvrigt til Carl Jørgensens artikel i *Bogens Verden* (76) samt til Arne Arnesens norske bog *Bibliotekbygninger* (77). Hans tegninger anvendtes også i *Lærebog i Biblioteksteknik* fra 1922 af Døssing, Svend Dahl og Jørgen Banke, hvor Steenberg stod for afsnittet om bibliotekslokaler. Samme Jørgen Banke udarbejdede sammen med Harald Nielsen fra Bedre Byggeskik i 1925 forslaget til en forsamlingsgård med bibliotek.

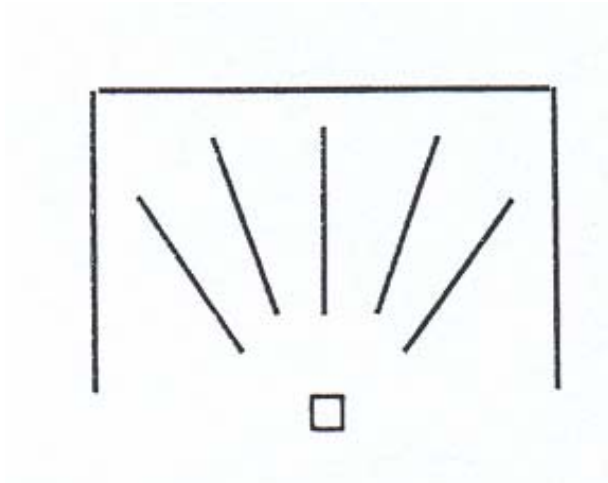
Carl Jørgensen fik i den efterfølgende periode fortsat nær tilknytning til Bibliotekstilsynet, og han kom selv til at gøre status over mellemkrigstidens biblioteksbyggeri som forfatter til *Danske Biblioteksbygninger* fra 1946. (78)

Ud over bøgerne om biblioteksindretning og artiklerne i *Bogens Verden* er også flere af periodens lærebøger en fin kilde til periodens biblioteksdiskurs. To lærebøger rettede sig direkte mod folkebibliotekerne, nemlig *Lærebog i Biblioteksteknik* med udgaver fra 1922 og 1945 og *Haandbog i Bibliotekskundskab* med udgaver fra 1912, 1916 og 1926-27. Sidstnævnte udkom med mere omfattende udstyr og større international orientering og rettede sig i højere grad mod de videnskabelige biblioteker. Der var dog flere personsammenfald i både redaktion og bidrag. I disse bøger fandtes typisk afsnit om bygninger og lokaler, og målt på afsnittenes størrelse har tidens biblioteksskoleundervisning i byggeri og indretning haft relativt stor betydning, måske som afspejling af professionens pioner karakter. Andre uddannelser havde ikke samme behov for at undervise i f.eks. nybyggeri af skoler eller gymnasier.

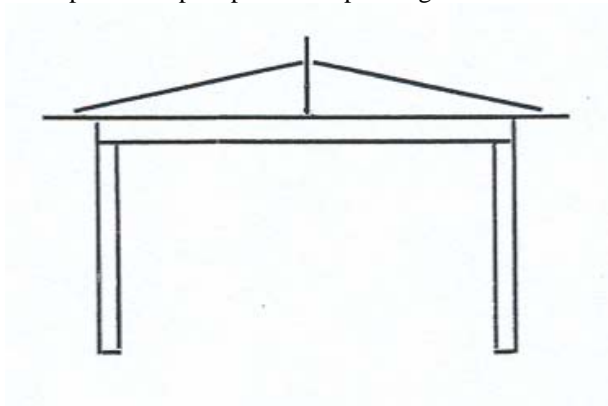
Lærebog i Biblioteksteknik fra 1922 var udarbejdet af Thomas Døssing, Svend Dahl og Jørgen Banke og indeholdt et særligt afsnit om "Bibliotekslokaler. Deres Indretning og Udstyrelse". Dette afsnit var skrevet af Steenberg. Ud over atter at henvise til Arnesens bog bekæftede han sig med behovet for nybygninger, der var opført med de specielle biblioteksformål for øje. Teksten lagde dermed op til fremtidigt nybyggeri, men forholdt sig i øvrigt uhyre praktisk til indretningsproblemer i både eksisterende og kommede bygninger. "De vigtigste Krav, som bør stilles til en Biblioteksbygning, er følgende: Den maa være 1) centralt beliggende, 2) lys og rummelig, 3) indrettet saaledes, at den tillader Ændringer i Plads- og Rumfordelingen (altsaa uden for mange faste, urørlige skillevægge)." Den centrale beliggenhed var både nødvendig af hensyn til "de mange, som Biblioteket skulle indfange", men også af hensyn til "øjeblikkelig Oplysning". "Idealet er derfor Byens "Strøg", hvilket ikke altid betyder Forretningskvarterets Centrum, men det Sted, som af publikum opfattes som Byens naturlige Centrum. For at undgaa Ulemperne ved Støv og Støj fra en stærkt befærdet Gade, og for at opnaa gode Lysforhold, vil den bedste Plads være en Bygning, som ligger lidt tilbagetrukket fra en Hovedgade." (79) Ikke mindst det sidste krav om mulige ændringer i rumfordeling var moderne i forhold til tidens typiske byggeri. "Sommerfugletypen" introduceredes med forskellige planer og med det nyligt indrettede centralbibliotek i Næstved som eksempel. (80) Forudseende omtaltes behovet for foredragssal og studiekredslokaler i store biblioteker. Steenberg beskæftigede sig ikke med behovet for monumental fremtræden eller æstetiske hensyn. Han fremhævede ikke i så høj grad behovet for at "skabe et hyggeligt og hjemligt Indtryk", som Vilhelm Grundtvig havde gjort i forbindelse med Stationsbyens Folkebibliotek, men balancerede mellem bibliotekets offentlige og hjemlige karakter: "... det maa erindres, at et Bibliotek hverken er et offentligt kontor eller en dagligstue, men et Sted, hvor der skal være Ro og Fred til Studier, og hvor en overdreven kunstnerisk Udsmykning af Inventar og Vægflader kun virker distraherende." (81) Moderat udsmykning kunne dog "bidrage meget til Rummets hygge og give det et hjemligt præg." (82) Til gengæld understregede Steenberg gang på gang i gennemgangen af de forskellige funktioners placering begreber som "praktisk", "let" og "bekvem", f.eks. i forbindelse med

læsestuens indretning: ”*Læsestuen* maa være praktisk og bekvem at benytte. Bordene maa da indrettes og opstilles saaledes, at de læsende har god Plads og kan arbejde uforstyrret af hverandre, og at den nødvendige Passage og mellem Bordene kan ske uden Forstyrrelse ... og Gulvet maa være belagt med et lyddæmpende Materiale (f.eks. Linoleum).” (83) Om inventaret skrev han tilsvarende: ”Til Inventaret skal anvendes gode Træsorter, hvis Overflade kan behandles smukt uden Maling. Der bør ikke findes udskaarne Forsiringer, som kun tjener til at samle Støv, og overhovedet bør alt Inventar indrettes saaledes, at det let holdes rent. Alle skarpe Kanter bør undgaas, og Hjørner, f.eks. paa Borde, bør være svagt afrundede. Særlig Omhu bør anvendes ved Læsesalsmøbler.” (84) I øvrigt understregede også Steenberg Læsesalens sociale betydning: ”Læsesalen har ikke mindst i Storbyerne og i Stationsbyerne en *social Betydning* ved at være Samlingssted for den Ungdom, der ellers er henvist til at tilbringe sin Fritid paa Gader og Stræder, og for denne Del af læsesalens Publikum maa der ogsaa sørges.” (85)

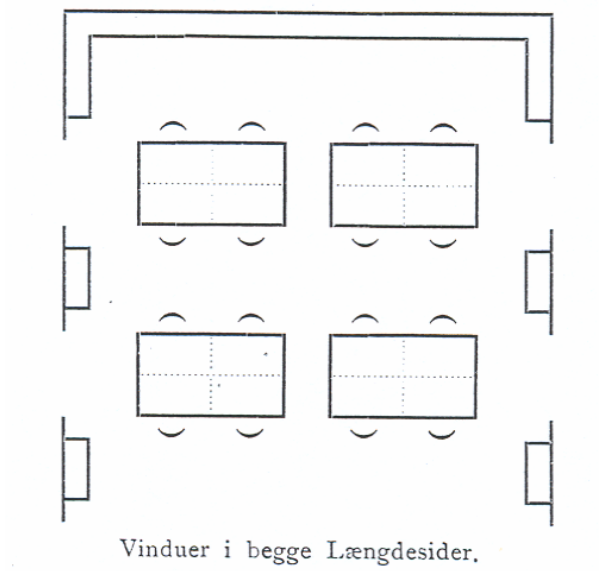
Åbne hylder omtaltes sammen med panoptisk indretning og behovet for kontrol: ”I øvrigt kræver aabne Hylder god Plads ved Reolerne, god Belysning af Bøgerne, tydelig Angivelse af Bogamlingens forskellige Afdelinger og en sådan Opstilling af Inventaret, at man fra Personalets side kan overse hele Lokalet og føre nøje kontrol med alle ind- og udgående Lånere ... Det er i moderne Føkebiblioteker almindeligt at opstille dobbeltreolerne radialt med Bibliotekarens Plads i Centrum ... Denne Opstilling er teoretisk set god, men i Praksis er det uheldigt, at der er mindst Plads mellem Reolernes inderste Ender (nærmest Bibliotekarens Plads), hvor Publikum oftest passerer.” (86) Steenberg tog således forbehold over for de upraktiske sider af den panoptiske opstilling. Den bedste form for belysning var dagslys fra højsiddende vinduer eller som kunstigt lys indirekte beysning fra lamper med skåle af mat glas. Denne nøgternhed, der ledsagedes af Carl Jørgensens typetegninger, pegede frem mod de kommende årtiers funktionelle biblioteksindretning, men havde stadig hjemlige elementer. Steenberg understregede ligeledes, at ministeriel godkendelse var en forudsætning for nybyggeri.

Principskitse til panoptisk reolopstilling.

Adskilte pladser ved læsesalens borde.

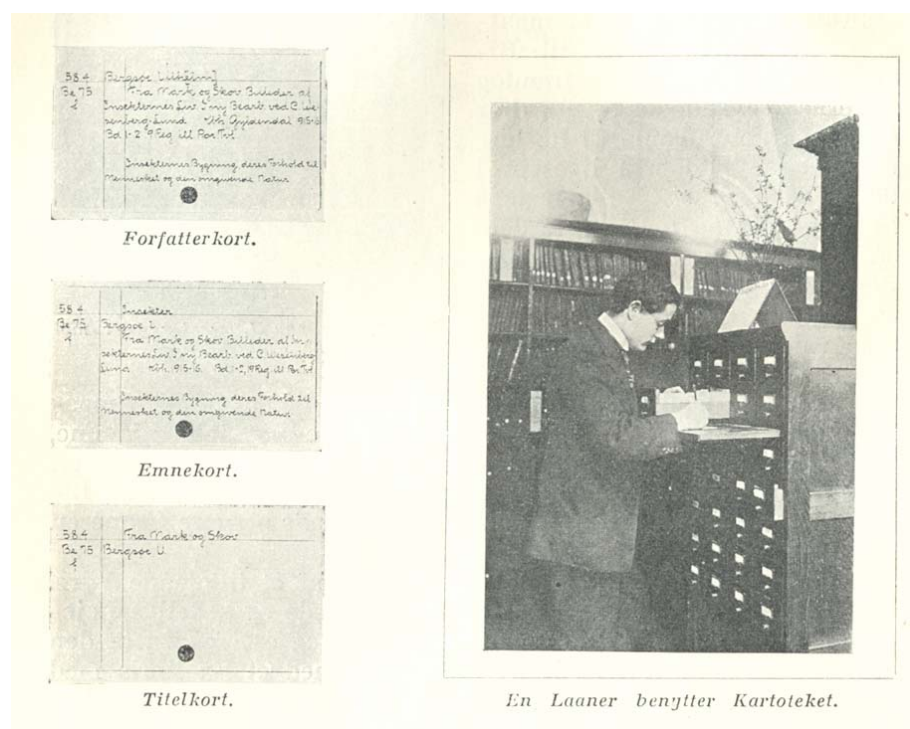
Principskitse til læsesal med reolopstilling langs vinduerne.

Lærebogen anbefalede utvetydigt opstillingen af selve bøgerne efter den danske decimalklassedeling, som var formuleret i *Decimal-Klassedeling til brug ved Ordningen af Bogsamlinger*, der udsendtes af Statens Bogsamlingskomité i 1915. Den byggede på en dansk tilpasset udgave af Melvil Deweys amerikanske system, der blev suppleret med Charles A. Cutters forfattermærker. Inden for samme emnegrupper kunne bøgerne opstilles alfabetisk. Det gav mulighed for en bevægelig opstilling, hvor nye bøger kunne placeres umiddelbart i deres emnegruppe, i modsætning til den faste opstilling, hvor bøgerne indgik i den rækkefølge, hvori de blev anskaffet til biblioteket. Den systematiske opstilling var samtidig opdragende til systematisk læsning: ”For Bibliotekets Personale er denne Opstilling en god Hjælp til en god og detailleret Kendskab til Bogbestanden, og for Publikum vil det være (eller burde i det mindste blive) en Opdragelse til systematisk Læsning.” (87) Hertil hørte opdragelse til demokrati og respekt for andre synspunkter: ”En Bogs Anbringelse maa ikke være Udtryk for en Kritik af dens Metode eller Tendens; f. Eks. maa et Værk af en radikal Teolog om det nye Testamente ikke anbringes under ”Angreb paa Kristendommen”, men under ”Bibelfortolkning.” (88)

I periodens biblioteker fik overgangen mellem emnegrupperne en enkel markering: ”Overgangen mellem de enkelte Grupper i Systemet bør ligeledes markeres ved Blindbøger (eller Papskiver) eller ved Etiketter anbragte i Holdere paa Hyldens Forkant.” (89) Store formater opstilledes på særlige hylder med henvisning fra blindbog. Lærebogen anbefalede en opstilling af bøgerne fra venstre mod højre, startende på den øverste hylde i hvert reolrag. (90) Denne opstilling svarede til læseretningen. Afsnittet om bøgernes opstilling uddybede sagligt de forskellige systemer og forholdet til brugeren. En god opstilling var ”*naturlig*, d.v.s. dens Hovedprincipper skal saa vidt muligt være umiddelbart indlysende for Benytteren ... Den skal dernæst være logisk, saa at Bøger om samme Emne kommer til at staa sammen.” (91) Der var derimod ingen overvejelser omkring fremhævelse af særligt efterspurgte bøger ud over de åbne hylder eller forslag til andre former for skiltning end de rent praktiske.

Døssing formulerede selv sit syn på indretningen af det ”moderne folkebibliotek” i en agiterende udgivelse om *Folkebibliotekerne før og nu* fra 1924. Her understregede han, at de nye folkebiblioteker adskilte sig fra de gamle almuebiblioteker og stod ved ”Start af en ny Linie”, hvor alt fra bygninger, materiel og bøger til personale blev fornyet. Han skitserede den nye bibliotekstypes centrale placering, tilgængelighed, åbne indretning og moderne udlånssystemer: ”Hvad er da et moderne Folkebibliotek? Det kan vi lettest og bedst faa at vide ved at aflægge et Besøg i et af de nye Biblioteker, der er opstaaet i vore Købstæder ... Det er let at finde vort Bibliotek, alle i Byen kender det ... Det ligger som flere af de nye Biblioteker på en Hovedgade i sin egen Bygning ... Biblioteket er altså praktisk taget tilgængeligt naarsomhelst og for hvem som helst. Gennem en rummelig Forstue kommer vi ad Døren til højre ind i Udlaanslokalet. Færdslen er reguleret: Indgang ad en Dør og Udgang ad en anden ... Udlaanslokalet er et stort langstrakt Rum midt i Bygningen. Til højre findes Læsesalen for voksne og til venstre Læsesalen for Børn, Væggene til de to Rum er delvist af Glas. Umiddelbart indenfor Døren findes Ekspeditionsdisken, som altsaa maa passeres af alle besøgende, og hvorfra Bibliotekaren som fra en Kommandobro kan overskue hele Biblioteket ... Medens Laanerne i de gamle

Biblioteker var skilt fra Bøgerne ved en Skranke – hvorfor Ekspeditionsdisken endnu kaldes Udlånsskranke - og maatte opgive sine Ønsker til Bibliotekaren, som derpaa fremtog Bøgerne, har Laanerne her Adgang til Reolerne ("aabne Hylder") ligesom i deres egne Stuer ... Ønsker en Laaner, at Bibliotekaren skal finde Bøgerne, gør han det selvfølgelig ... Alle Bøgerne er indbundne i gode Bind af tiltalende Ydre. Bindtypen er varieret, saaledes at det ensartede og kedelige Lejebibliotekspræg er undgaaet ... Boglaanene noteres ved Udlaansdisken ... De gamle protokoller og Kvitteringer for den enkelte Bog er forsvundne, de kan ikke bruges i et moderne Folkebibliotek med de mange Ekspeditioner." (92) Det var vigtigt, at folkebibliotekernes udlån var gratis og for alle: "Vi ser paa laanerne. De gaar huskendte rundt, vælger deres Bøger, konfererer med Bibliotekaren ... Alle Samfundsklasser er repræsenterede, alle Aldre og begge Køn, Folk fra By og Land søger Biblioteket i Fællesskab." (93) Desuden uddybede han decimalklassedelings systematiske opstilling og brugen af kartoteket. Han beskrev grundigt "et saadant Møbel med Kortsukker" eller "Kortgemme" Derudover var der afsnit om bogvalgets oplysende og bibliotekssystemets organisation.

Kartoteket eller "kortgemmet" var et vigtigt møbel i det "moderne Folkebibliotek". Til kartoteket hørte typisk i 1924 håndskrevne katotekskort med særlig amerikansk biblioteksskrift, der skulle kunne læses af alle. Som der stod i *Lærebog i Biblioteksteknik*: "I Amerika har man derfor indført en særlig *Biblioteksskrift*, der udmærker sig ved enkle og klare Former, og som i modificeret Form bruges mange Steder her i Landet".

Karakteristisk for biblioteksindretningen i starten af tyverne var blandingen af hjemlige og institutionsmæssige elementer, således som det også fremgår af Døssings tekst, som både nævner ekspeditionsdisk og egne stuer. Det fremgik også af de ledsagende grundplaner, at den faste rumfordeling med voksenudlånet i midten og voksenlæsesalen og børnebiblioteket på hver side var ved at trænge igennem. Dog

gik han ikke i dybden med den hjemlige indretning som Grundtvig, Grønberg eller til dels Steenberg, og han omtalte ikke noget behov for udsmykning. Døssings idealtypiske beskrivelse tog udgangspunkt i tidens nye biblioteker som Silkeborg, Næstved og Kalundborg og har utvivlsomt svaret til hans officielle rådgivning på tilsynets vegne. Når Døssing anvendte ordet ekspeditionsdisk, skyldtes det hans ønske om at komme væk fra skrankebegrebet, som stammede fra den traditionelle biblioteksskranke, som i flere betydninger adskilte publikum fra bibliotekarerne og bøgerne på de lukkede hylder.

Wilhelm Munthes afsnit om Biblioteksbygninger i *Haandbog i Bibliotekskundskab* fra 1927 var ligeledes præget af periodens voksende nøgternhed. Munthe var overbibliotekar i Oslo og var ligesom Arne Arnesen især inspireret af amerikanske forbilleder. Han var særlig orienteret mod de store biblioteker og deres rationaliseringsmuligheder: ”Den ideelle Biblioteksbygning bliver derfor den, som tillader et faatalligt Personale at holde en voksende Bogmasse i Beredskab til øjeblikkelig Benyttelse for Publikum under de bedste Studieforhold.” (94) Munthe var ”Biblioteksbygningens Filosofi” et spørgsmål om den rette gruppering af biblioteksfunktionerne i forhold til hinanden, herunder udvidelsesmuligheder. Spørgsmålet om stil var underordnet: ”De fleste Stilarter er i Grunden anvendelige, og nogen egen Biblioteksstil findes vel endnu ikke ... For øvrigt må Bibliotekaren indskrænke sig til en stille Bøn om ikke at faa sit Bibliotek alt for outreret eller præget af sidste Mode.” (95) Wilhelm Munthe delte ikke Gabriel Naudés forkærlighed for bibliotekshaver: ”Den Tid, da en By ofrede Parker til Biblioteksbygninger, er heldigvis forbi. Det krævede også kostbare Facader til alle Sider, og saadanne Bygninger var vanskelige at udvide.” (96)

Afsnittet ”Bygninger og Inventar” i *Lærebog i Biblioteksteknik* fra 1945 var skrevet af Carl Jørgensen og Carl Thomsen i fællesskab. Samme forfatterpar stod bag tekst og indledning til ”Danske Biblioteksbygninger” fra 1946, og de to tekster havde samme karakter af status over mellemkrigstidens biblioteksbyggeri med henblik på opsamling af erfaringer til brug efter krigen. I forhold til Steenbergs tidligere afsnit var der tale om flere og større biblioteksbygninger, flere moderne detaljer og biblioteksteknik samt større opmærksomhed på organistoriske forhold som f.eks. betydningen af arkitektkonkurrencer. Åbne hylder var en selvfølge, men panoptisk indretning blev ikke anbefalet: ”Radialt opstillede Reoler bør dog undgaas, fordi Pladsen mellem Reolerne bliver mindst, hvor Færdslen er Størst” (97)

Op gennem tyverne bragte bibliotekstidsskrifterne i stigende grad anmeldelser og retningsgivende artikler om ny biblioteksretning- og teknik fra nye møbler til nye metoder inden for udlånsnotering. Vilhelm Grundtvig bragte i 1930 i *Bogens Verden* en oversigt over tidens internationale litteratur og biblioteksbyggeri med oversigt over billeder af danske biblioteksbygninger. (98) Til effektiv betjening af et større bibliotekspublikum hørte en moderne skranke, som samtidig kunne være centrum i en panoptisk møblering. Denne moderne skranketype efter amerikansk forbillede introduceredes af ingen ringere end pioneren og den senere bibliotekshistoriker Hans Hvenegaard Lassen i *Bogsamlingsbladet* i 1917, efter at den i et halvt års havde været opstillet i hans bibliotek i Vejle. Som den første i landet indeholdt denne sekskantede skranke en lang række praktiske funktioner i forbindelse med udlån og

korrespondance, som blev omhyggeligt beskrevet i artiklen, f.eks. udlånsnoteringen: "I den ene Halvdel af Midterstykket findes "Udlaansnoteringen", saa den uden for Aabningstiden kan dækkes med et Laag, der slutter lige til Pladen. Der er 6 Rum til Bogkort, med faste, men forskydelige Træklodser. Forstykket kan tages af, saaledes at Rummene kan renses for Støv. Nedenunder findes Pengeskuffe og Hylder til hjemkomne og reserverede Bøger. I Hjørnet til højre er der hylder til Kataloger, Pakker og Bøger til Reparation." (99) Skranken kunne anvendes i mange typer af lokaler i forbindelse med lånernes passage til og fra de åbne hylder, og dens højde på 1,15 m gjorde det muligt for bibliotekaren at færdes frit i lokalet uden at skulle rejse sig op eller sætte sig ned. Den var udført i lysbejdet eg og leveret af et lokalt håndværkerfirma. Hvenegaard Lassen sluttede artiklen med at udtrykke sin daglige glæde over den nye skranke: "I et halvt Aar har den nu været Centrum i Bibliotekets daglige Arbejde og har i enhver Henseende virket som den skulde. Det er simpelthen en daglig Nydelse at arbejde ved saadan en stor, dejlig Udlaansskranke." (100) Sandsynligvis har Hvenegaard Lassens artikel fremmet anvendelsen af denne skranketype. Den blev uhyre almindelig i tyvernes biblioteker, ofte i kombination med en vifteformet reolopstilling og store glasruder mellem bibliotekets afdelinger, der var en del af den panoptiske biblioteksindretning, der fulgte med indførelsen af åbne hylder. De åbne hylvers brugervenlighed havde således omkostninger i retning større overvågning, der dog både kunne være kontrollerende, vejledende og hjælpende. Artiklen er interessant som udtryk for holdninger og bevidsthed hos den i samtiden aktivt praktiserende bibliotekar og senere bibliotekshistoriker. Det er værd at bemærke Hvenegaard Lassens glæde ved orden snarere end ved kontrol. Som aflastning for skrankens mange funktioner udvidedes de små kontorarealer gradvist.

Den panoptiske biblioteksindretning med historiske og internationale forbilleder kulminerede i starten af tyverne. Som eksempel kan nævnes Centralbiblioteket i Hjørring, som i sin bygning fra 1921 blev indrettet radiale, men med retvinklet reolopstilling i nybygningen fra 1927. Der er næppe tvivl om, at kontrol og regulering sammen med tilgængelighed, overskuelighed og orden indgik i det moderne folkebiblioteks nye saglighed, som fremgik af lærebøger m.m., der beskæftigede sig med håndteringen af et stadig større udlån til et stadig større publikum. Harald Herdals bibliotekserindringer er dog eksempel på, at bibliotekarernes vejledning og udspørgning af lånerne ikke har virket kontrollerende eller overvågende, men tværtimod har været oplevet som positiv interesse. De tunge møbler og reoler i mørkt træ medvirkede til at bevare en del af den tidligere biblioteksindretnings hjemlige præg.

Bibliotekssektorens stigende betydning viste sig både gennem udviklingen af en voksende faglig offentlighed i form af bøger, tidsskrifter og lærebøger og gennem det voksende biblioteksbyggeri, som stod i dialektisk forhold til hinanden. I *Folkebibliotekerne før og nu* beskrev Døssing folkebiblioteket som idealtypen, men med eksempler hentet fra de eksisterende nye biblioteksbygninger. Netop i denne tidlige fase var der stor interesse for praktiske forbilleder, og anmeldelser og omtaler var præget af grundighed og pionerånd.

Historiske stilarter og Skønvirke

De historiske stilarter med tendens mod Skønvirke og den gedigne hjemlige indretning prægede både nybyggede og ombyggede biblioteker umiddelbart før og efter bibliotekslovens vedtagelse. De to første folkebiblioteker, som fra starten var tegnet og nybygget som selvstændige biblioteksbygninger, var Køge fra 1918-19 og Silkeborg fra 1918-20. Efter adskillelsen fra museet blev Køge det første danske folkebibliotek i egen bygning. Til gengæld var Silkeborg en langt større og mere markant bygning med sine 420 kvadratmeter i forhold til Køges lidt over 100. Steenberg karakteriserede da også Silkeborg som den ”indtil videre største og smukkeste Biblioteksbygning, vi har.” (101)

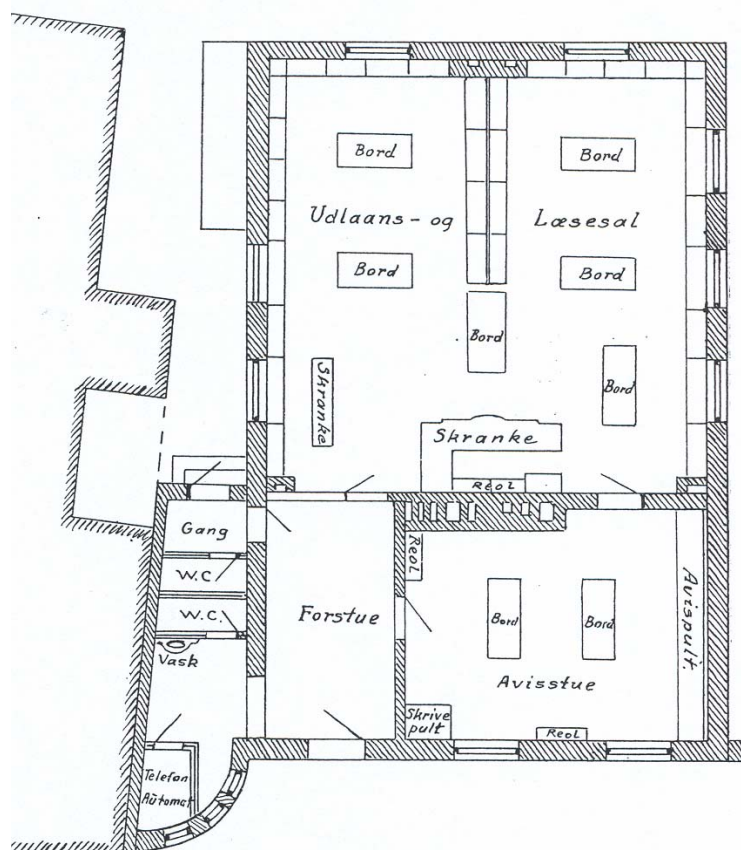

I 1919 fik Køge Bibliotek som det første danske folkebibliotek sin egen nye bygning.

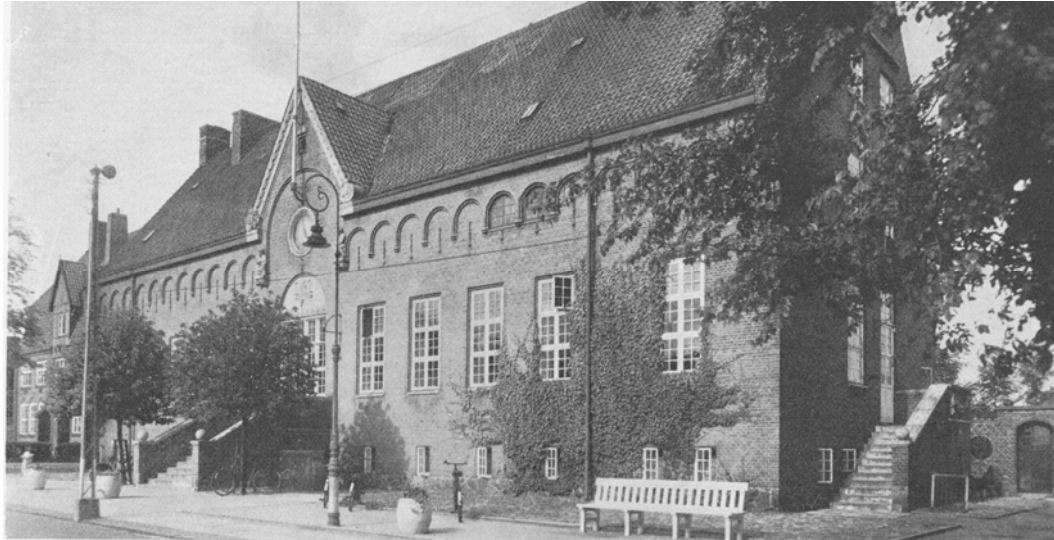
Hjemlig indretning af Køge bibliotek med kompakt møblering og mange billeder, vaser og blomster.

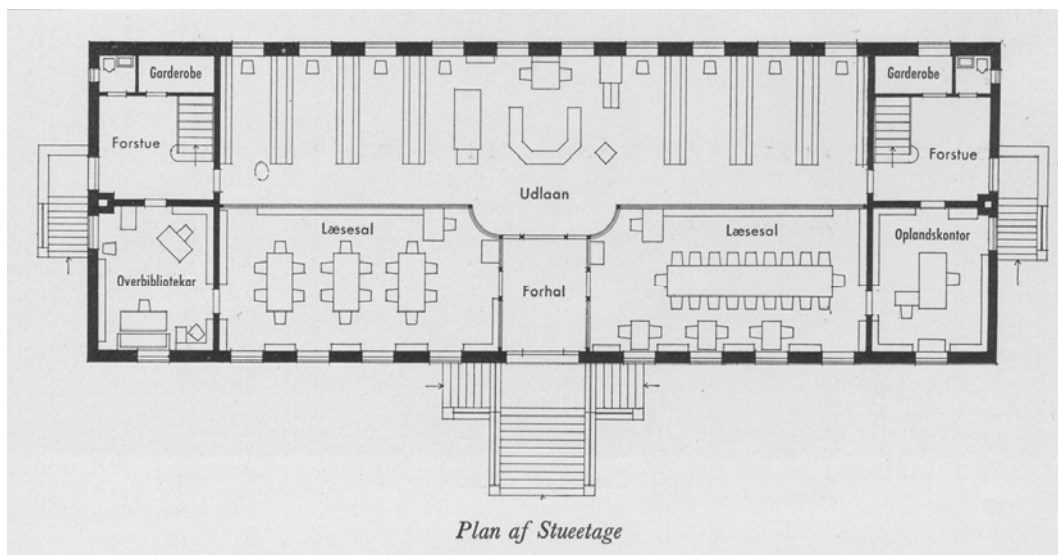

Grundplan for Køge Biblioteks hjemlige indretning.

Køge Bibliotek og Museum har en lang, delvis fælles bygningshistorie i Køges middelalderlige bykerne, startende med den fælles bygning fra 1899 med biblioteket på 1. sal. I 1918-19 fik biblioteket sin egen bygning på en del af den oprindelige fælles grund og således i nærheden af Hovedgaden. Arkitekten var Chr. E. Sylow. Bygningen indeholdt i stueetagen en Avisstue samt en læse- og udlånsal. På 1. sal lå et studieværelse samt en 4 værelses lejlighed til bibliotekaren og på 2. sal en reservelæsestue, som også kunne benyttes som børnelæsestue. Avislæsestuen var åben hver dag uden stadigt tilsyn. Som i Vejen virker møbleringen hjemlig, dog mere kompakt, men med billeder over reolerne og blomster på bordene, svarende til betegnelsen "læsestue".

Silkeborg Biblioteks nybygning fra 1918-1920.

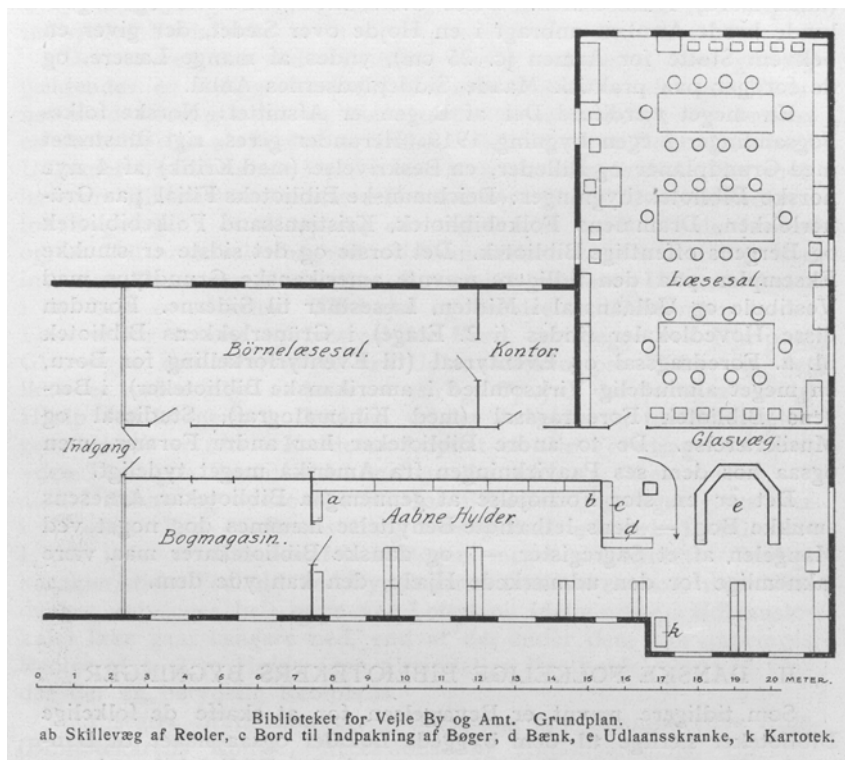
Silkeborg Biblioteks symmetriske plan med den lange glasvæg mellem udlån og læsesale, men uden børneafdeling.

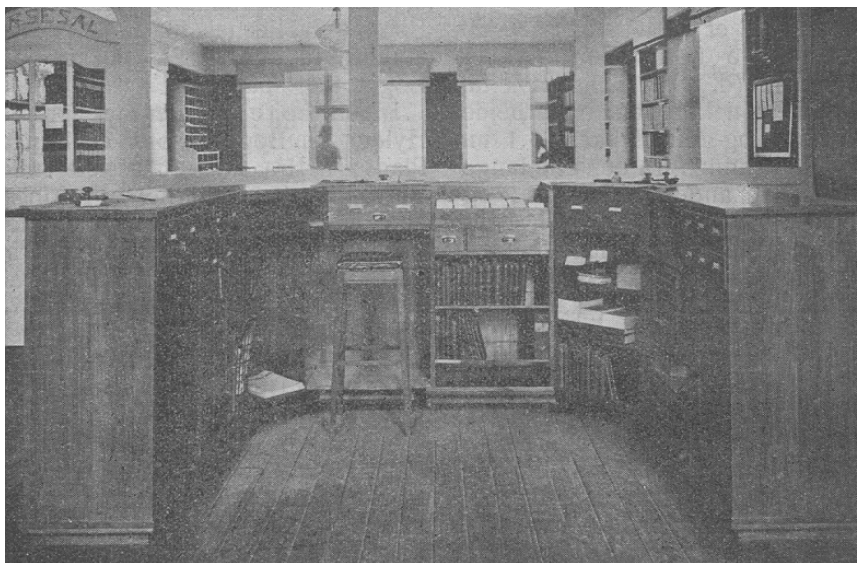
Silkeborg Biblioteks læsesal med glasdør og glasvæg ind til udlånet.

Silkeborg Bibliotek var en betydelig større bygning og havde en mere central beliggenhed ud mod Markedspladsen. Bygningen indeholdt også badeanstalt i kælderen og museum på tagetagen. Arkitekt var L. Bendixen, og baggrunden for byggeriet og bibliotekets var ikke mindst stor indsats af Jens Bjerre, som var en markant personlighed inden for bogsamlingsbevægelsen. Biblioteket havde en middelalderinspireret facade af røde sten med central placering af hovedtrappe og hovedindgang. Over indgangen fandtes to figurer, som symboliserede biblioteket og badeanstalten.

Bibliotekets indre var symmetrisk med læsesal til højre og børnelæsesal til venstre for indgangen og en lang, smal udlånsal i næsten hele bygningens længde. Fra udlånets skranke kunne man overskue både udlånet og gennem glasvægge de to solidt møblerede læsesale. Reoler var af mørktbejdet fyrretæ, inventaret i øvrigt af mørkt egetræ. De store glasvægge med små ruder var typiske for tyvernes biblioteker. De gav lys og panoptisk overblik.

Vejle Bibliotek fra 1916 med læsesal, børnelæsesal og bevægelsespil forbi skranken i retning af de åbne hylder.

Vejle Biblioteks hesteskoformede skranke efter amerikansk forbillede, udført i lysbejdet eg og leveret af en lokal håndværksmester. Den senere bibliotekshistoriograf Hvenegaard Lassen introducerede den nye type i Bogsamlingsbladet i 1917 og sluttede artiklen med at udtrykke sin tilfredshed med den nye skranke: "I et halvt Aar har den nu været Centrum i Bibliotekets daglige Arbejde og har i enhver Henseende virket som den skulde. Det er simpelthen en daglig Nydelse at arbejde ved saadan en stor, dejlig Udlaansskranke."

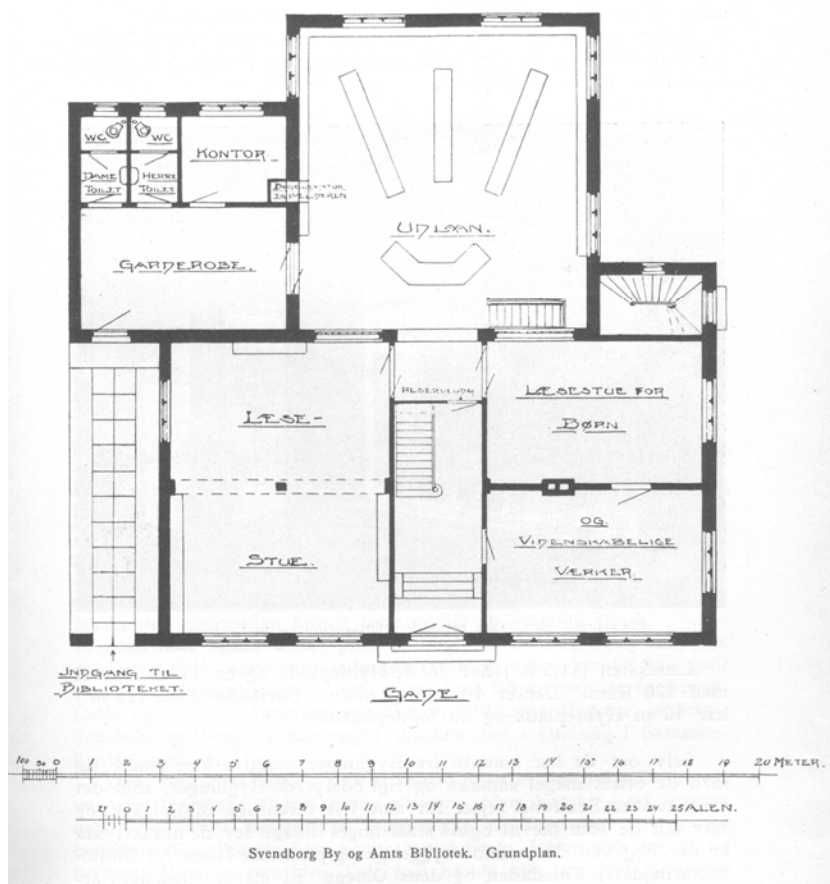

I 1916 indrettedes der børnelæsestuer i de tre københavnske filialer Nørrebro, Vesterbro og Ydre Østerbro samt i Vejle. Børnelæsesalen i Vejle var indrettet i tidens stil med både Wiener Werkstätte, Charles Rennie Mackintosh og Carl Larsson som mulige inspirationskilder.

Centralbibliotekerne i Vejle fra 1916, Svendborg fra 1919-20 og Kalundborg ligeledes fra 1919-20 var alle ombygninger af eksisterende byggerier. Bygningen i Vejle havde oprindeligt været sygehus, senere museum og bibliotek, og efter ombygningen af arkitekt N. Christoff Hansen tjente den udelukkende biblioteksformål. Bibliotekar under ombygningen var den senere bibliotekshistoriograf H. Hvenegaard Lassen, som "har arbejdet ivrigt for Gennemførelsen af sagen". Vejle havde voksenudlån, en større læsesal, en børnelæsesal og et magasin. Fra skranken kunne man overskue de åbne hylder og gennem en glasvæg også læsesalen. I "Bogsamlingsbladet" beskrev Hvenegaard Lassen som omtalt denne sekskantede hesteskoformede skranke, som var udført efter amerikansk forbillede, og som efter planer og billeder fra samtidens biblioteker fik stor udbredelse. Vigtig var højden på 1,15 m, så man kunne stå op og hurtigt gå til og fra udlånet, samt de mange gennemtænkte hylder og skuffer, som muliggjorde orden i udlånsarbejdet. (102) Børnelæsesalen var møbleret i almestil med mindre borde og stole, malet i tre farver: lyseblåt, grønt og rødt. Formidlingsformen var pædagogisk inspireret. Børn, der gik i skole, kunne "hver Dag mellem Kl. 2 og 7 ½ sidde et Par Timer i den smukke, lyse Læsesal med de morsomme blaa Stole og Borde og den lange Bænk med Frisen af Billedskærerarbejde, som forestiller forskellige Haandværkere og nogle legende Børn. Der er altid Blomster paa Hylden over Bænken og i Vindueskarmene." (103)

Svendborg By og Amts Bibliotek. Udlånssalen set fra læsesalen.

Svendborg By og Amts Biblioteks grundplan med den særlige læsestue til videnskabelige værker.

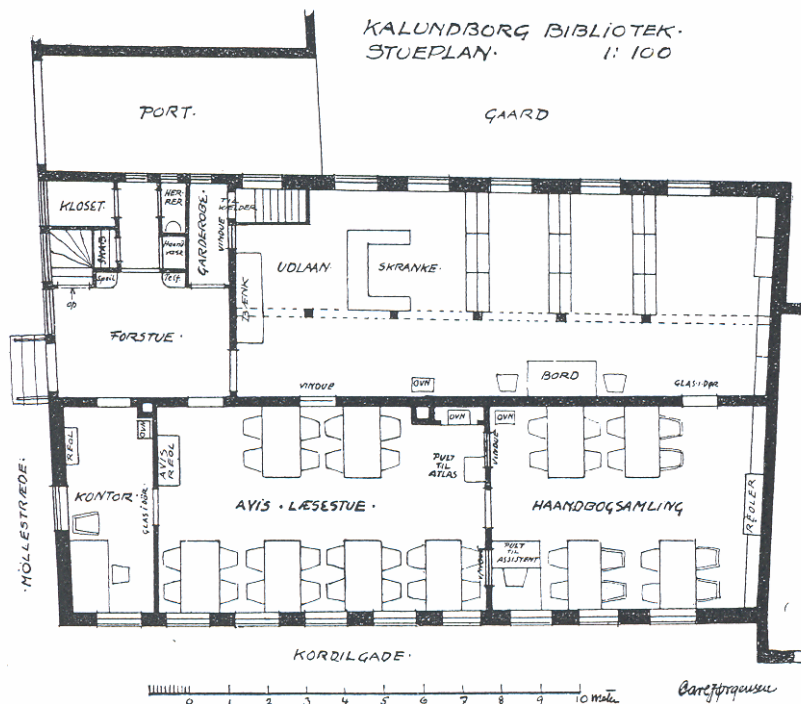
Svendborg By og Amts Bibliotek blev indrettet i en tidligere skole af arkitekt Fritz Jørgensen. Her fandtes udlån, læsestue, læsestue for videnskabelige værker, læsestue for børn og i kælderen magasin med elevator forbindelse til udlånet. Også her kunne man fra skranken overskue udlån og gennem glasvægge læsesal og børnelæsesal. Reolerne var panoptisk placeret i vifteform i forhold til skranken.

Kalundborg Bibliotek indrettet i en tidligere købmandsgård af Carl Jørgensen.

Avislæsestuen på Kalundborg Bibliotek med vinduer til tilstødende rum. Til venstre vinduet ind til udlånet og for enden af lokalet to vinduer ind til håndbogslæsestuen samt en pult til atlas. Gennem døren ses reolen med håndbogssamlingen. På reolen skimtes en buste af Holberg. Møblerne var udgangspunkt for Carl Jørgensens typetegninger i *Biblioteksinventar* og *Bogens Verden*.

Carl Jørgensens indretning af Kalundborg Bibliotek med tilpasning til den eksisterende bygning.

Ombygningen af en tidligere købmandsgård i Kalundborg til bibliotek blev foretaget af den lokale arkitekt Carl Jørgensen, som hermed første gang optrådte som biblioteksarkitekt. (104) Her fandtes avislæsestue, håndbogs-læsestue og udlånsstue. Også her var der vinduer mellem de forskellige afdelinger. Det lykkedes Carl Jørgensen at skabe sammenhæng mellem købmandsgårdens enkle borgerlige klassicisme i det ydre og den næsten empireagtige indretning af interiørets stuer en suite med forfatterbilleder og hvidt bjælkeloft i det indre. Indretningen havde bogsamlingens og læsestuens solide og hjemlige karakter, men i en enklere og lysere udgave, der svarede til tyvernes nyklassicisme. Biblioteksrummet bar snarere præg af forfinet borgerlig dannelseskultur end af senere perioders mere institutionsagtige indretning. Steenberg sammenfattede i sin anmeldelse: "Ved anvendelsen af godt afstemte farver på Vægge, Gardiner og Løbere er der frembragt et roligt og hyggeligt hele." (105) Da Valdemar Rørdam besøgte biblioteket på sin biblioteksrejse i 1930, roste han foreningen af "Gammelt og Nyt, Lokalfarven og det moderne System." (106) Indvielsen kort efter vedtagelsen af biblioteksloven følte som en stor begivenhed (107), og indretningen blev forbillede for tyvernes biblioteker. Carl Jørgensens skrev en artikel i *Bogens Verden* om "Hvorledes man skaber et godt Biblioteks-Interiør" (108), og hans tegninger blev udgivet i tilsynets officielle publikation *Biblioteksinventar*. (109) I forordet fremhævedes inventaret i Kalundborg Bibliotek som forbillede på grund af dets hyggelige karakter og rimelige fremstillingspris, og tegningerne anbefalede til lokale håndværkere. Carl Jørgensen fik i den efterfølgende periode nær tilknytning til Bibliotekstilsynet og gjorde i 1946 status over hele mellemkrigstidens biblioteksbyggeri i *Danske Biblioteksbygninger*. (110) Han opførte desuden bygninger til Kalundborg Skibsværft og boligbebyggelser i København.

I *Bogens Verden* havde Steenberg en samlet anmeldelse af de første ”Moderne Biblioteksbygninger” i Vejle, Køge, Svendborg, Silkeborg og Kalundborg. (111) Her understregede han bibliotekernes hjemlige karakter: ”Selv om de her nævnte tre Bygninger langtfra kan maale sig med de oftest meget smukke og rigt udsmykkede Bygninger, som det amerikanske Samfund rejser for sine frie offentlige Biblioteker, og selv om de som nævnt også står noget tilbage for de norske, saa er der dog ved dem skabt hyggelige og praktiske Hjem for Biblioteksarbejdet i Købstaden og dens Omegn.” (112) Han påpegede dog også som en mangel i Silkeborg og Kalundborg: ”der er fra Udlaansdisken ikke Oversigt over Reolerne ... Selv om denne Mangel ikke i mindre Byer, hvor Bibliotekaren kender de fleste Laanere personlig, spiller saa stor Rolle som under større Forhold, maa det dog stærkt anbefales, at der ved fremtidige Nybygninger tages Hensyn til det nævnte Krav. Derved fjernes den største Vanskelighed ved de aabne Hylder: Risikoen for, at Laanerne skal tilegne sig Bøger.” (113) Anmeldelsen indledte periodens lange række af biblioteksanmeldelser, og som anmelder så Steenberg fremad: ”Som omtalt i Begyndelsen af Artiklen vil der snart blive indviet endnu flere Biblioteksbygninger; de vil efterhaanden blive beskrevet i ”Bogens Verden”. Vi vil da have en Række Biblioteker, hvis Bygninger kan tjene til Efterfølgelse og hjælpe til at bringe Biblioteksarbejdet frem til en mere anerkendt og fremtrædende Plads og til gunstigere Arbejdsvilkaar.” (114)

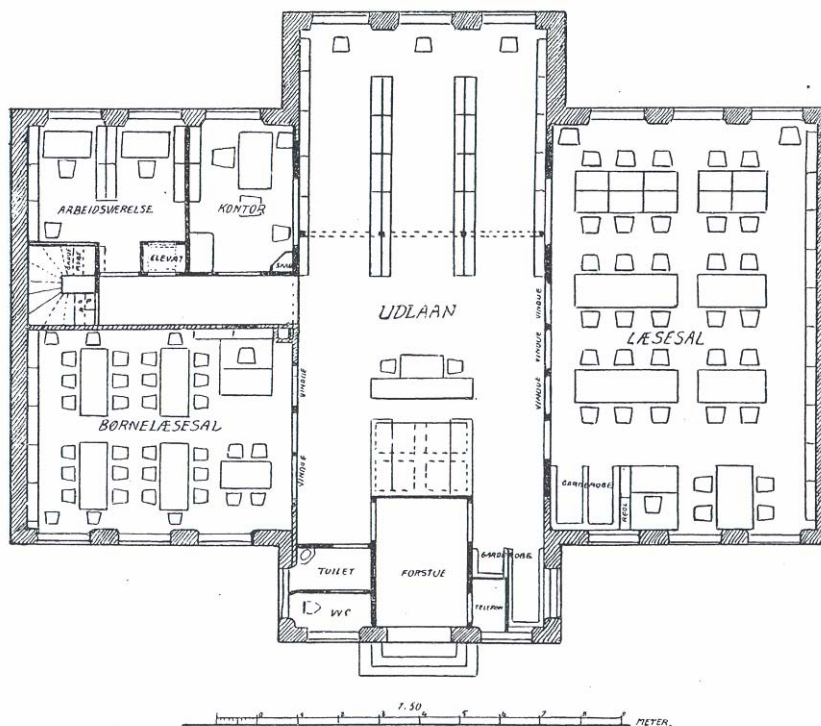
Til samme gruppe af biblioteker fra perioden umiddelbart omkring Bibliotekslovens indførelse hørte også de nye centralbiblioteker i Næstved og Hjørring, begge fra 1921. Biblioteket i Næstved blev indrettet i en tidligere skole og senere kaserne og mindede bortset fra det kamtakkede indgangsparti om et almindeligt købstadshus. (115) Med den centrale placering af voksenudlånet som ”krop” med børnelæsesal og voksenlæsesal på hver side som ”vinger” introduceredes her den ”sommerfugleplan”, der skulle komme til at præge de kommende årtiers biblioteksbyggeri. Denne rumfordeling fremhævedes efterfølgende i Steenbergs afsnit i *Lærebog i Biblioteksteknik* fra 1922 og i Døssings model af det moderne folkebibliotek i *Folkebibliotekerne før og nu* fra 1924, hvor Næstved tydeligt indgik som forbillede.

Næstved Bibliotek fra 1921 med tilbagetrukket placering.

Næstved Biblioteks voksenudlån med panoptisk overblik fra skranken og glaslysekroner.

I Næstved Bibliotek introduceredes den symmetriske "sommerfugleplan".

Med sin beliggenhed ca. 25 meter fra gadelinien havde biblioteket dog ingen markant placering i bybilledet. Symmetrisk omkring den lille forstue lå på den ene side toilet og på den anden side garderobe med telefonboks med automattelefon. Symmetrien fortsatte ind i voksenudlånet med skranke, to fritstående dobbeltsidede reoler og tre vinduer med dagslys for enden af lokalet. Fra skranken var der panoptisk udsyn mellem reolerne og gennem vinduerne i siden ind til børnelæsesalen og

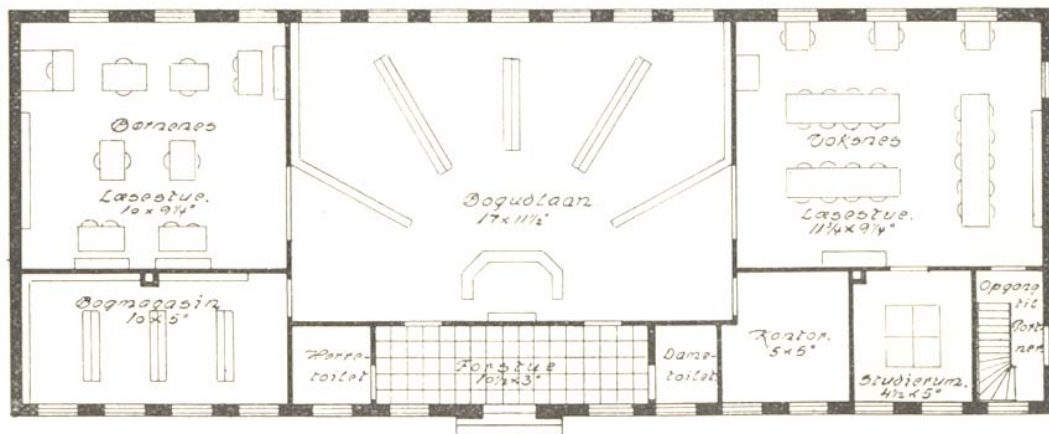
voksenlæsesalen. I fløjen til venstre lå ved siden af børnelæsesalen også bibliotekarens kontor og personalets arbejdsværelse. I udlån og læsesal var inventaret udført i mørkt træ. Bordpladerne var af eg, stolene af bøg og det øvrige inventar af fyr. Til væggen var der anvendt gul limfarve og blå gardiner til de hvidlakerede vinduer. I børnelæsesalen var møblerne derimod holdt i lyse farver. Væggene var blå og gardinerne gule.

Hjørring Bibliotek fra 1921.

Hjørring Biblioteks voksenudlån med centralt placeret sekskantet skranke, vifteformet reolopstilling og brede panoptiske åbninger ind til børnenes og de voksnes læsestuer.

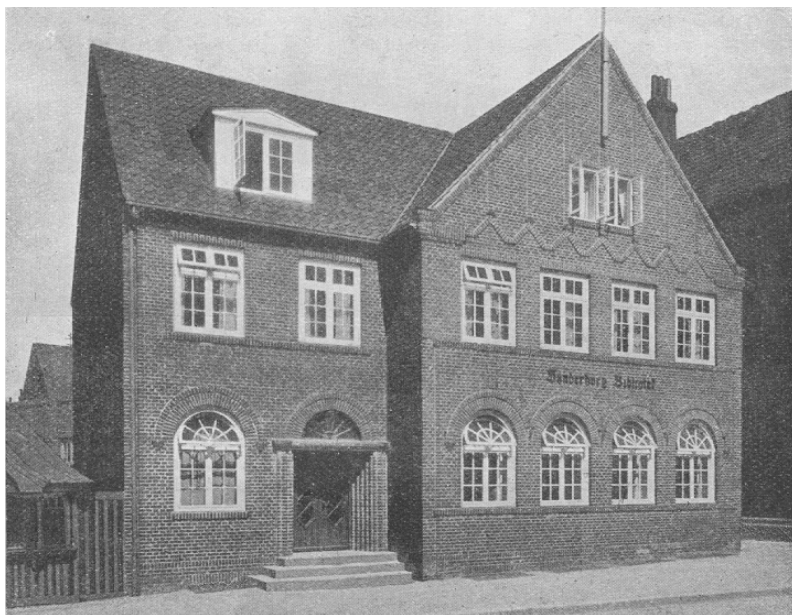

Hjørring Biblioteks næsten symmetriske grundplan.

Et godt eksempel på den hjemlige biblioteksindretning i et almindeligt byhus er ombygningen af Hjørring Bibliotek i 1921. (116) Biblioteket havde ligget i samme bygning, nemlig en tidligere skole, siden 1901, men ved overgangen til status som centralbibliotek i 1921 blev der behov for modernisering og større lokaler. Et folkekøkken måtte flytte for at give plads.

Biblioteket bibeholdt dog "sit gamle, hyggelige Præg" (117) som et hus i gadens husrække, hvor indgangstrappens to trin ikke var bredere end fortovet. Den lange rød-gule facade med den brede, hvidkalkede indfatning om indgangsdøren, flankeret af kobberlygter og skilte med bibliotekets navn i guld på rød bund gav "hele Gadebilledet et festligt Præg" (118). Nyindretningen var symmetrisk med en vifteformet reolopstilling i voksenudlånet ud fra den centrale skranke, som også gennem glasdøre gav overblik over børnelæsestuen til venstre og voksenlæsestuen til højre. Interessant var børnelæsestuens almueinspirerede indretning, tegnet af den lokale arkitekt Jens Jacobsen, som også stod for ombygningen i øvrigt. Ved den ene side stod en slagbænk, mens de øvrige sidepladser var bondemøbler med sivsæder. Borde og stole var bejdset svagt grønlig med stafferinger i rødt og guld. Til indretningen hørte billeder på væggen og potteplanter på borde og reoler. En journalist fra Vendsyssel Tidende omtalte de nye åbne hylder med en vis skepsis: "Dette "Aaben-Hylde-System" er vistnok nu det mest benyttede System herhjemme, og det frembyder ogsaa store Fordele for Bibliotekspersonalet. Publikum værner sig sikkert ogsaa snart til dette system." (119)

Indretningen af et almindeligt byhus som folkebogsamling eller folkebibliotek svarede som type til Carl Jørgensens indretning af Kalundborg Bibliotek i en tidligere købmandsgård, men også til en række andre biblioteker som f.eks. Haderslev og Nykøbing F. fra 1921 eller Slagelse fra 1922, som ligeledes indrettedes af Carl Jørgensen. Nybygninger af samme type var Sakskøbing fra 1923 og Sønderborg fra 1925. I Sakskøbing blev biblioteket nybygget sammen med et ungdomshjem i en bygning med tydelig inspiration fra Bedre Byggeskikks nøgterne forædling af håndværkstraditionen.

Sønderborg Bibliotek som gavllhus i den lokale byggetradition.

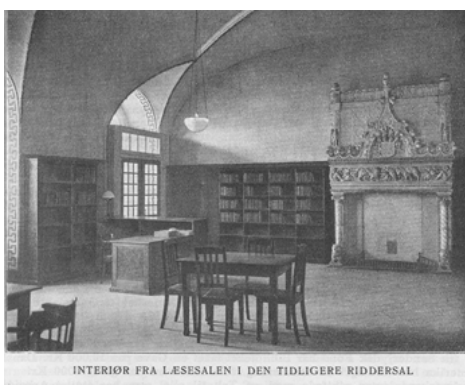
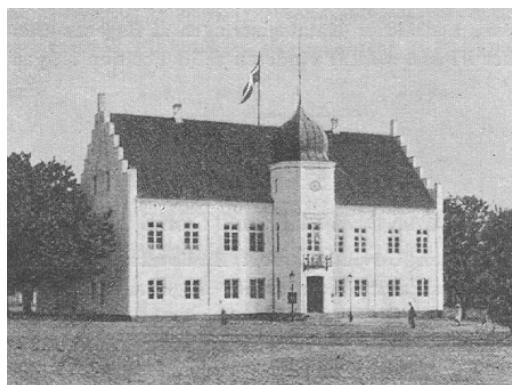

Sønderborg Bibliotek. Læsesalen med Fritz Hansen-møbler af samme type som Carl Jørgensens tegninger.

Også Sønderborg Bibliotek, tegnet af den lokale arkitekt P. Bill, repræsenterede den forenklede håndværkstradition, her i røde mursten med rundbuede vinduer og fremhævede murstensmønstre i gavlen. Bygningen blev opført i to etager og var "trods den tikantede byggegrund saa praktisk og godt indrettet, at een Mand fra den centralt anlagte Skranke kan lede og overse hele virksomheden, når der ikke er for travlt." Til læsesalen blev fremstillet en "billig og udmærket Biblioteksstol" af firmaet Fritz Hansen i København, som anbefaledes i Bogens Verdens anmeldelse af biblioteket. Denne anmeldelse var i øvrigt et godt udtryk for de tidlige tyveres syn på biblioteksindretning: "Alt i alt maa det siges, at Sønderborg Biblioteksbygning, den første i Sønderjylland, der er opført udelukkende til Biblioteksbrug, gør et hyggeligt

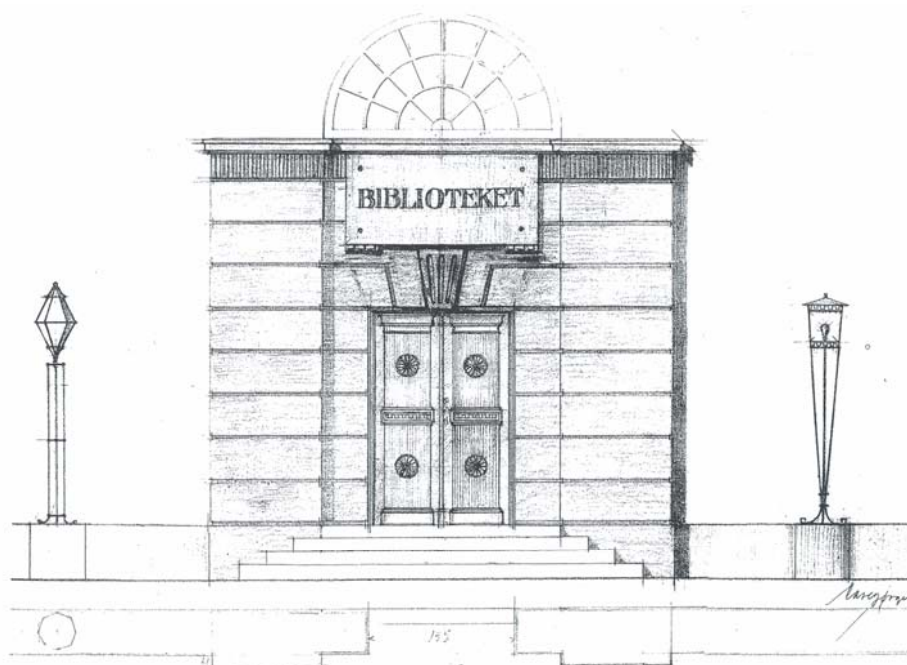
Indtryk og er smukt og praktisk indrettet, og den er værd at studere for dem, der paatænker at bygge eller indrette nye Biblioteker.” (120)

Fælles for denne gruppe af biblioteker fra årene omkring bibliotekslovens gennemførelse var deres beliggenhed som en del af det almindelige bybillede, hvor man kunne gå lige ind fra gaden. Karakteristisk var den hjemlige indretning af bibliotekets ”stuer” med solide håndværksfremstillede møbler, billeder og pottedplanter. De havde åbne hylder, og det panoptiske overblik fra skranken fremmedes af den stråleformede placering af reolerne eller andre muligheder for udsyn for de få ansatte. De mange indre glasvinduer gav både overblik fra den centrale skranke og skabte spændende lyse rum. Særligt børnelæsestuerne blev indrettet hjemligt og farverigt.

Maribo Bibliotek i den tidligere rådhusbygning.

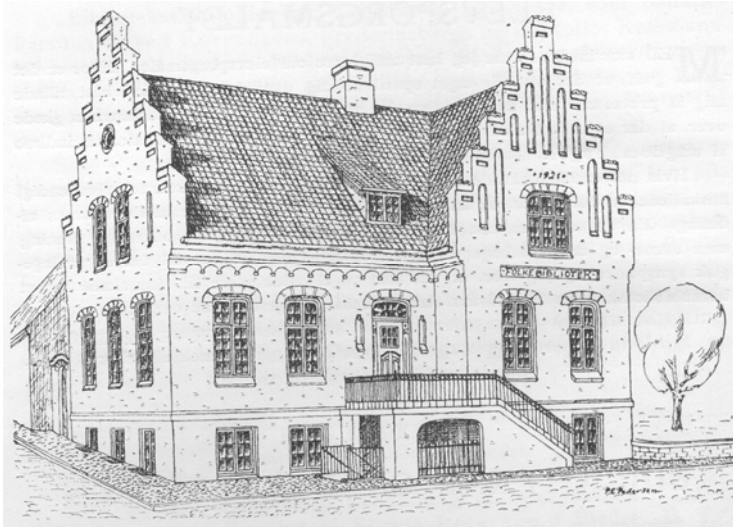
Gråsten Bibliotek i Gråsten Slots riddersal.

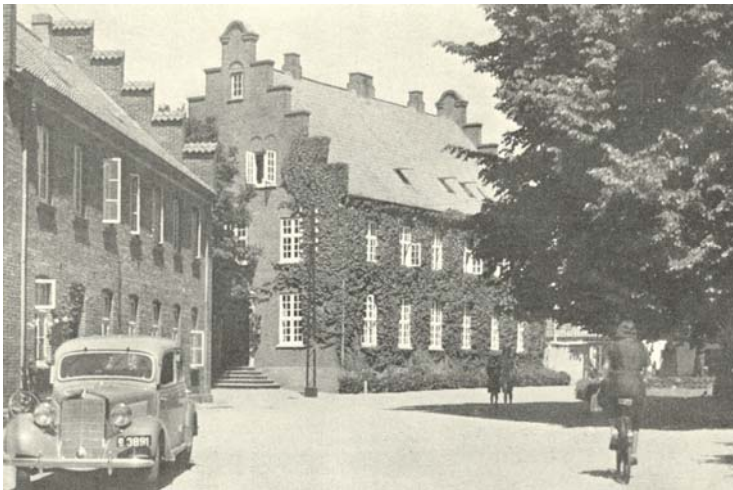
Carl Jørgensens tegning til klassicistisk portal til Slagelse Bibliotek med alternative lamper.

Fornemmere nyindretninger var Slagelse, Maribo og Gråsten. Slagelse Bibliotek blev indviet i 1922 efter en fuldstændig ombygning af byens tidligere ting- og arresthus under ledelse af Carl Jørgensen. Bygningens beliggenhed i et anlæg med gamle træer svarede til det stilfulde indre med en klassisk søjlerække i bygningens midterakse. (121) Stiftsbiblioteket i Maribo flyttede i 1924 til lokaler i den tidligere rådhusbygning med tårn og central beliggenhed ved byens torv. Den tidligere rådhusfestsal blev indrettet som fornemt udlånslokale. (122) (BV) Festsalens lysekroner blev bevaret i det nye udlånslokale. I 1925 rykkede Gråsten Bibliotek ind i riddersalen på Gråsten Slot. Også her indrettedes biblioteket i det eksisterende interiør med kamin og hvælvinger, og beliggenheden med udsigten over slotsparken og søen gjorde det til ”ubetinget Danmarks smukkeste beliggende Bibliotek”. (123)

Flere af tyvernes folkebiblioteker blev ligesom Silkeborg Bibliotek opført i middelalderlige kirkestilearter, dog ofte med friere fortolkning af de historiske forbilleder i retning af tidens stil Skønvirke, eller de blev indrettet i tidligere kirkelige lokaliteter. Det gælder nybygningerne i Nykøbing Mors og Holstebro, tilbygningen til Det nordjyske Landsbibliotek i Ålborg og nyindretningerne i Odense Sct. Knuds Kloster, i karmeliterklosteret i Helsingør og i det oprindelige kapel i Ringsted. Desuden nyindrettedes i København allerede i 1917 og 1918 Sct. Nikolai Kirke og Helligåndshuset i umiddelbar nærhed af hinanden som henholdsvis hovedbibliotek og kredsbibliotek. For nybygningernes vedkommende kunne inspiration og forbilleder være hentet flere steder. Dels var de store danske forskningsbiblioteker som Universitetsbiblioteket, Det kongelige Bibliotek og Statsbiblioteket opført som bibliotekskatedraler i middelalderlige stilearter. Dels var f.eks. Det Dicksonske Bibliotek i Göteborg og Bergens offentlige Bibliotek bygget i nygotisk stil efter forbilleder fra angelsaksiske folkebiblioteker, hvor romanske og gotiske stilelementer var uhyre udbredte i biblioteksarkitekturen. Stilen var derfor forbundet med moderne folkebiblioteker med åbne hylder. De danske eksempler var dog langt enklere end de angelsaksiske forbilleder som f.eks. Richardsons biblioteksbygninger og var tilpasset købstædernes bygningstradition. Netop tilpasning til eksisterende bebyggelse kunne være et motiv som f.eks. Kirkepladsen i Holstebro eller tilbygningen til den lille historiske bindingsværksbygning i Ålborg. Desuden kunne kirkestilearternes røde murstensarkitektur ses som udtryk for soliditet og godt håndværk. (124) Ud over århundredskiftets mange nye kirkebygninger blev også mange råduse, skoler og højskoler opført i middelalderlige stilearter. Nyindretningerne har givetvis været bestemt af praktiske forhold og vanskelighederne ved at finde lokaler med tilsvarende kvaliteter. For Hvenegaard Lassen var ”anbringelsen af et moderne bibliotek i en gammel klosterbygning ikke ideel, og lokalerne blev hurtigt for snævre.” (125) Han var selv fra 1924 til 1956 leder af netop Odense Centralbibliotek, som havde pladsproblemer i de gamle klosterbygninger.

Biblioteket i Nykøbing Mors.

Biblioteket i Holstebro.

Det Nordjyske Landsbibliotek i Ålborg.

Folkebiblioteket i Nykøbing Mors blev opført i Kirkegade og halvdelen af grunden skænkedes af Nykøbing Kirke. (126) Det blev indviet i 1921. Bygningen var inspireret af et middelalderligt byhus med murblændinger og kamtakkede gavle. Ud over bogsal/udlån og læsestue indeholdt den kontor/studieværelse, arkiv i kælderen og lejlighed til bibliotekaren på 1. salen. Holstebro Centralbibliotek blev opført 1923 på Kirkepladsen som middelalderligt byhus af røde sten og med takkede gavle, svarende til den øvrige arkitektur på pladsen. (127)

Det nordjyske Landsbibliotek i Ålborg blev udbygget i området omkring Vor Frue Kirke. (128) Bygningskomplekset omfattede et ældre bindingsværkshus i Niels Ebbesensgade, som tidligere havde været posthus og senere var blevet folkebibliotek, samt en dobbelt så stor tilbygning fra 1928/29, der med sine røde mursten klosteragtigt tilpassede sig de historiske omgivelser. Indvielsen fandt sted i 1930. Bindingsværksbygningen fortsatte som børnelæsesal. I den L-formede nybygning indrettedes der voksenudlån og magasin i stueetagen. På første sal fandtes læsesal, avislæsegang og studierum. En bred 3-trins granittrappe førte op til indgangen med en nagelbeslået, dobbelt egetræsdør. I det indre var møblering og farvesætning varieret. I udlånet var vægge og loft hvidkalkede og træværket lysbejdset. Den trefløjede skranke med reoler, indbygget dør til bogelevator og ur svarede til den pompøse møblering af samtidens amerikanske biblioteker. I læsesalen var væggene lyserøde, paneler og træværk var malet i tre grå nuancer, og borde og stole var af lysbejdset naturtræ. I kontorerne var paneler og træværk holdt i mørkebrune farver. På gange og trapper var panelerne grå med røde fyldinger. Overalt i bygningen var der anvendt PH-lamper.

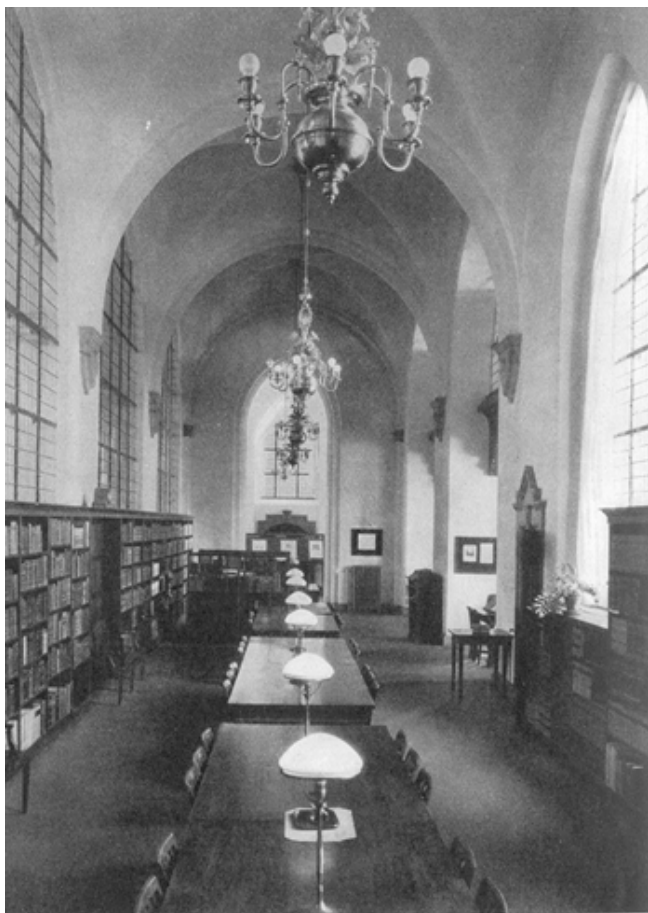
Trods det klosteragtige ydre var der på Det nordjyske Landsbibliotek indrettet en moderne avisgang med PH-lamper uden karakter af hjemlig læsestue.

Bogens Verden fremhævede i sin anmeldelse, at arkitekten havde haft en meget vanskelig opgave i de historiske omgivelser: ”Særlig Hensynet til Kirken har nødsaget ham til at afholde sig fra al Modernisme”. I bygningens indre var farver og materialer smukt afstemte, og der var gode pladsforhold. Især er det interessant, at anmeldelsen fremhævede forholdet mellem offentlighed og intimitet: ”Af de enkelte Rum er der særlig Grund til at nævne Læsesalen, der paa en sjælden Maade forener Offentlighed og Intimitet ...” (129) Netop denne balance mellem det offentlige og det private rum prægede tyvernes biblioteker, der som en overgangsform befandt sig mellem forgængernes hjemlige præg og en voksende institutionalisering.

Odense Centralbibliotek indrettedes i det i 1918 restaurerede og ombyggede Sct. Knuds Kloster med karakteristisk udskåret og dekoreret middelalderinspireret træloft. Væg- og loftsdekarationer var udført af Jens Møller-Jensen, der stod for flere af periodens store udsmykningsopgaver, bla. Københavns Rådhus og en lang række kirker. Hvenegaard valgte reoler og møbler i lyst træ. Til anlægget hørte også en klosterhave. (130) I Helsingør indrettede Poul Holsøe i 1924 et folkebibliotek i det tidligere karmelitterkloster. (131)

Odense Centralbiblioteks udlånssal fra 1918 i Sct. Knuds Kloster.

Københavns Hovedbiblioteks læsesal i Sct. Nikolaj Kirke fra 1917.

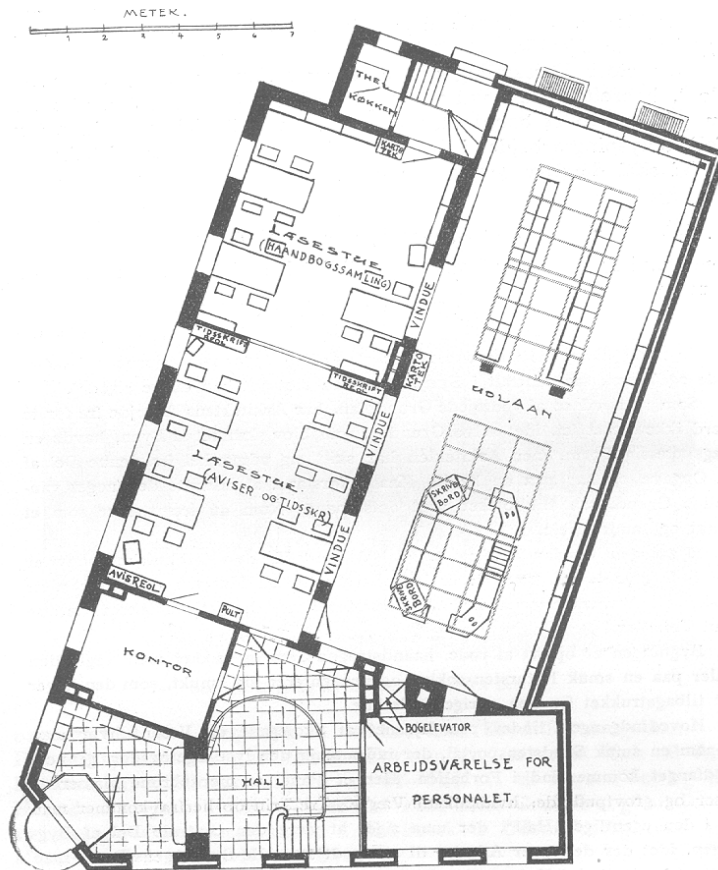
Udlånet i Kredsbiblioteket i Helligåndshuset fra 1918.

I København blev der oprettet et hovedbibliotek for kommunens biblioteksvæsen i Sct. Nikolaj Kirke i 1917. (132) Året efter indrettedes der et kredsbibliotek for den indre by i det nærliggende Helligåndshus. (133) Harald Herdal har som låner givet en positiv beskrivelse af den klosteragtige stemning i kredsbiblioteket i Helligåndshuset: ”Bagest i det midterdelte rum var udlånet, foran – lige når man kom ind – læsesalen, lys, venlig, rummelig. Hvilken modsætning mod det triste rum i barakkerne i Guldbergsgade. I lyse dage faldt solskinet mildt gennem de høje vinduer ind over bogreolerne langs væggen. En anelse af klosterstemning var endnu bevaret i rummet. En fred og ro, som det sømmede sig et sted hvor mennekser skulle side over bøgerne. Gode stole og borde, lyse, venlige.” (134)

Også andre historiske stilarter var repræsenteret, om end i mindre omfang. Lemvig Centralbibliotek fra 1931 bar præg af dansk nyrenæssance i forenklet udgave. Arkitekt var Kristian Jensen, som tidligere havde tegnet biblioteket i Holstebro, som ligeledes var en solid rødstensbygning. Til Kristian Jensens baggrund hørte, at han havde været konduktør hos både Anton Rosen og Ulrik Plesner. Biblioteket i Lemvig var opført af håndstrøgne sten på naturstenssokkel og med buet sandstensportal omkring hovedindgangens lyse egetræsdør. Bygningen var trukket let tilbage fra den øvrige gadelinie. Gennem indgangen kom man ind til et vindfang med panel af mørkebrune glaserede fliser og groftpudsede hvide vægge. En trappe på tre trin førte herfra videre til forhallen eller den egentlige ”Hall”, som i *Bogens Verden* blev betegnet som den centrale del af bygningen med adgang til så godt som alle øvrige rum. Her var væggene groftpudsede og hvidkalkede med blå træpaneler.

Lemvig Bibliotek med naturstenssokkel og sandstensportal.

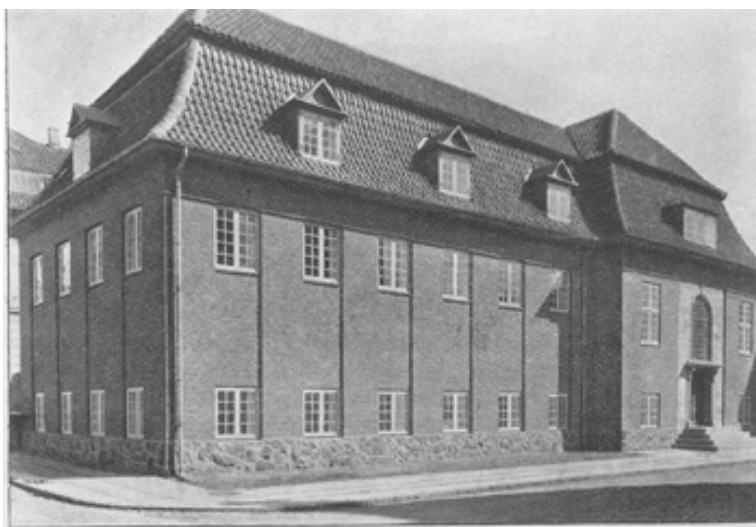
Grundplan for Lemvig Bibliotek.

I det indre var der udsyn fra skranken over udlånet og over de to læsestuer gennem tre vinduer. Læsestuerne havde rødmaledede vægge med gråt træværk med mørktbejdset inventar. Borde og stole var af Kalundborg-typen, tegnet af Carl Jørgensen. Udlånsskranken var af egen konstruktion med "færdselsregulering", således at den indadgående strøm med afleveringer ikke kolliderede med den udadgående strøm med udlån. Mellem udlån og læsestuer var der glasvinduer. Som udsmykning skænkede Ny Carlsbergfondet i alt tolv malerier af maleren Niels Bjerre, der havde lokal tilknytning. På 1. salen var der arbejdsværelse, studiekredsværelse samt museum. (135)

Frederikshavn Bibliotek.

Nyrenæssance i mere europæisk udgave fandtes som genbrug af en tidligere bankbygning i Frederikshavn fra 1895, der blev ombygget til bibliotek i 1925, og i nordtysk inspireret udgave i form af bibliotekets indretning i 1926 i en tidligere tysk bankbygning i Tønder med markant tårn og spir. I 1929 flyttede biblioteket i Ribe til et restaureret bindingsværkshus fra 1580 med udskæringer i træværket, der var typiske for dansk købstadsrenæssance. Fra indgangen gennem en port kom til en forstue med glasdør ind til udlånet. Herfra førte en dobbelt glasdør videre til læsestuen. Væggene var behandlet med en lys grøn kalkfarve, og træværket var malet gråt med undtagelse af sorte fodlister og dørkarme. Når renæssancestilen i enkelte tilfælde dukkede op i bibliotekssammenhæng, skyldtes det næppe som for de store internationale bibliotekers vedkommende reference til renæssancens humanisme, men snarere tilpasning til lokale omgivelser eller genbrug af eksisterende bygninger. (136)

Esbjerg Bibliotek.

Den eneste danske biblioteksbygning i gennemført nybarok er Esbjerg Centralbibliotek fra 1927. Nybarokken gjorde sig gældende i tierne og tyverne både i forbindelse med boligbyggeri og byggeri af institutioner som f.eks. posthuse og banker. Biblioteket var tegnet af arkitekterne C.H. Clausen og H. Peters. Clausen stod for en lang række offentlige og private bygninger, som prægede den stærkt voksende by. Han færdedes hjemmevant mellem alle historiske stilarter. Som eksempel kan nævnes byens karakteristiske vandtårn i tysk gotik. Et tidligere biblioteksforslag af Clausen fra 1916 var udformet i nyrenæssance. Peters arbejdede i højere grad inden for Bedre Byggeskik. Biblioteket var en solid rødstensbygning med granitsokkel og manzardtag. Det ”breder sig massivt imponerende på Hjørnet af Torvegade og Nørregade.” (137) En planlagt udvidelse, som aldrig kom, ville have placeret indgangen i midten af et symmetrisk anlæg. Biblioteket var i øvrigt internationalt kendt. (138)

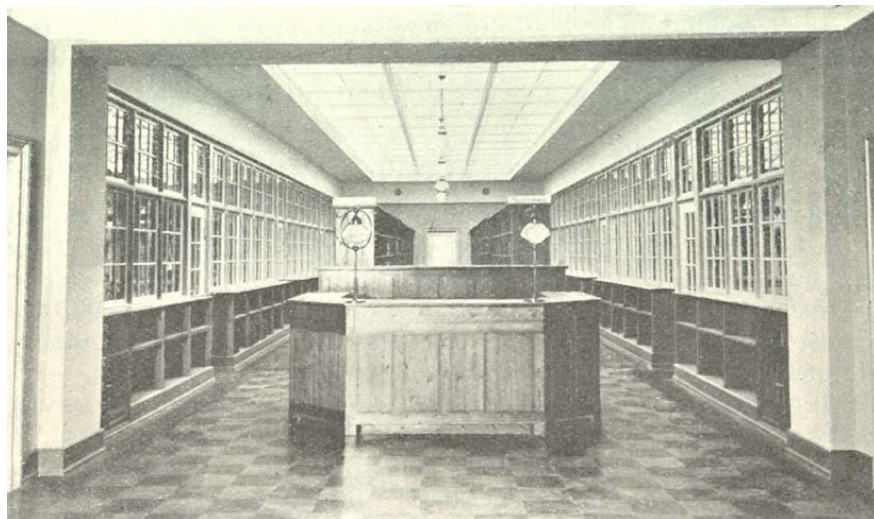
Også i det indre var voksen- og børnebibliotek præget af nybarokke interiører med tunge og solide møbler, dog modereret af PH-lamper. Som stilart kunne nybarokken referere til de store fyrstelige salsbiblioteker, men her var den snarere forbundet med den offentlige institutions soliditet. I biblioteket fandtes de to første studiekredsværelser, som blev indrettet i bibliotekssammenhæng. Sammen med studiekredsbevægelsen (139) fik studiekredsværelser stor udbredelse i biblioteksbyggeriet fra slutningen af tyverne og frem til tresserne. Børnebiblioteket blev udsmykket af Robert Storm Petersen med støtte fra Ny Carlsbergfondet.

Udsmykning af Esbjerg Børnebibliotek af Robert Storm Petersen.

Slutningen af tyverne bød også på et par interessante nyindretninger, nemlig centralbiblioteket i Randers fra 1927 og centralbibliotekerne i Haderslev og Viborg fra 1928. Biblioteket i Randers var indrettet i den ombyggede latinskole i et langt rektangulært rum. Udlånet var placeret i midten. Arkitektonisk havde det næsten karakter af passage med ovenlyset og de lange smårudede glasvægge ind mod de tilstødende læsestuer til begge sider. Gulvet havde korkbelægning, og skranke og møbler af ege- og fyrretræ var behandlet med grågrøn bejdse. (140)

Biblioteket i Haderslev udvidede ved at bygge ud i det tilstødende gårdrum, som gav plads for et udlånslokale med ovenlys. (141) Et fælles træk for de to biblioteker var mange glasvægge med små ruder, som både gav overblik fra den centrale skranke, fordeelte lyset og skabte spændende passage- og pavillonagtige rum.

Glasvægge og ovenlys i Randers Centralbibliotek.

Glasvægge og ovenlys i Haderslev Centralbibliotek.

Også biblioteket i Viborg blev indrettet i en forhenværende latinskole. *Bogens Verden* gav en malerisk beskrivelse af de tidligere lokaler i en lejlighed med fotografisk atelier: ”Læsesalen var indrettet i atelieret; oppe under loftet havde et svalepar bygget deres rede; regnen havde efterhånden banet sig vej gennem sammenføjningerne i ruderne i loftet, og med bestemte mellemrum var der opstillet krukker til at opsamle regnvandet.” (142) Det nyindrettede bibliotek var fordelt på to

etager med udlånet i stuen og læsesal samt en nyoprettet børnelæsesal på 1. salen. Der var fløjdøre med glaser mellem afdelingerne, som gav et karnapliggende udsyn. På begge etager var der bjælkeloft i mørke afstemte farver, som sammen med de mørke træmøbler gav biblioteksrummet et højskoleagtigt præg.

I Københavns Kommune fortsatte indretningen af filialbiblioteker i lejligheder i beboelsejendomme. Som eksempel kan nævnes Vanløse Bibliotek, der blev indrettet i 1924 i en storgårdskarré med nuværende adresse Jyllingevej 39. Herfra kan der ligesom senere fra filialen på Vesterbro fra 1930 drages sammenligninger med wienske storgårdsbibliotekers og deres sociale betydning. Selv om bystyret ligesom i Wien var socialdemokratisk, var de københavnske filialer politisk tilpasset folkebibliotekernes neutralitet og henvendte sig til alle, hvilket også fremgik af indretningen af Vanløse bibliotek med malede fyndord. En samtidig låner og senere landmåler O. Hyllested har beskrevet biblioteket: ”Ud over skolebiblioteket på Vanløse skole havde jeg ikke megen omgang med bøger. Min far var arbejdsmand, og i hjemmet var der udover Bibelen og salmebog for Kirke og Hjem kun Vilh. Becks erindringer. Min far tog mig med til biblioteket ... Det var stort i mine øjne, men når jeg tænker tilbage, kan jeg se, at det kun var, skal vi sige en treværelses lejlighed, men fyldt med bøger! Den første bog jeg fik med hjem var kaptajn Prytz’ bog om Danmarks opmåling ... Hvordan så biblioteket i grunden ud? Mange gamle fotos giver et billede af de trange forhold. Under loftet var der malet fyndord af typen ”Enhver læser med sine egne briller” og ”Hellere få bøger ret læste – end mange bøger slet læste”. Dette sidste fyndord nævnes af flere nuværende lånere, så det må have gjort et vist indtryk. Over læsesalens bøger stod ”Biblioteket er kulturens våbensal”, så skulle man klare et vanskeligt spørgsmål, hed det naturligvis blandt personalet: ”Har du kigget i våbensalen?”” (143) Medd. Desuden flyttede der biblioteker ind i de tidligere rytterskoler i Valby og Brønshøj. I Valby skete den første indflytning i 1917, og i 1930 overtog biblioteket hele skolebygningen, som blev ombygget af Aage Rafn. (144) Disse filialbiblioteker nåede dog ikke frem til anmeldelser i *Bogens Verden*.

Typisk for bibliotekerne fra slutningen af tierne og frem til slutningen af tyverne var en stigende institutionalisering, hvor der dog samtidig opretholdtes en balance mellem det offentlige og det private. Denne balance fremgik både af selve rummenes indretning og Steenbergs og Døssings anmeldelser og anbefalinger. Netop anmeldelsen af læsesalen på Det nordjyske landsbibliotek fremhævede denne balance mellem offentlighed og intimitet. Selv om *Folkebibliotekerne før og nu* handlede om ”en helt ny Start” og ”det moderne Folkebibliotek” som idealtype, angav *Lærebog i Biblioteksteknik* flere forskellige skematiske løsningsmuligheder, og selv om Carl Jørgensen udarbejdede forslag til standardmøbler, blev de fremstillet individuelt af lokale håndværkere. Der var tale om både nybygninger og ombygninger i flere historiske stilarter, men typisk som en del af det almindelige bybillede. Især biblioteker som Kalundborg og Hjørring havde præg af almindelige borgerhuse, mens Esbjergs nybarokke biblioteksbygning i højere grad signalerede offentlig institution. De mange ombygninger gav bibliotekerne et individuelt præg med tilpasning til lokale omgivelser og eksisterende forhold. Karakteristisk var den hjemlige indretning uden institutionspræg med solid mørk møblering af bibliotekets ”stuer” og de mange glasvægge med små ruder, som både gav panoptisk

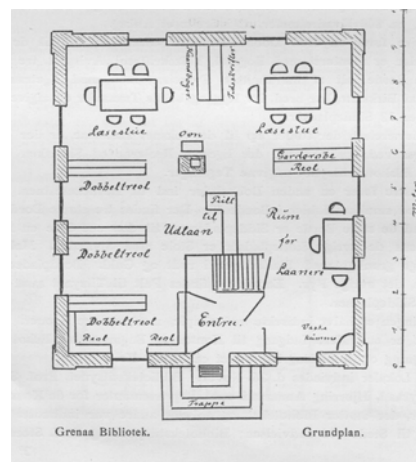
overskuelighed for et fåtalligt personale, og ligesom de åbne hylder kunne ses som en åbning af biblioteksrummet. Ofte havde træværk, paneler og vægge flere, typisk klare farver som i Næstved, Ribe, Ålborg og Lemvig. Glasvægge prægede biblioteker som Silkeborg, Randers og Haderslev, hvor der skabtes spændende lyse rum, samtidig med at der kunne spares på den elektriske belysning. I Kalundborg var der små vinduer mellem de forskellige lokaler. Overblikket fra skranken fremmedes yderligere af den panoptiske placering af reoler i vifteform. Børnelæsestuerne var de rum, hvor der indretningsmæssigt og farvemæssigt kunne eksperimenteres mest. Her nærmede den farverige stil sig i flere tilfælde til Carl Larssons almueinspirerede interiører. Samtidens sociale forhold og mange små lejligheder taget i betragtning, er der næppe tvivl om, at bibliotekets læsestuer med lang åbningstid, ofte til klokken 10 om aftenen, havde stor kulturel betydning for mulighederne for læsning og ro.

Bedre Byggeskik

Som bevægelse var Bedre Byggeskik tæt knyttet til folkeoplysningen. Forbindelsen havde klart manifesteret sig gennem Stationsbyudstillingens Biblioteks- og Forsamlingsbygning, men kom også til udtryk gennem bevægelsens udstrakte rådgivnings- og foredragsvirksomhed. Forbindelsen fortsatte i tyverne med Harald Niensens og Jørgen Bankes fælles forslag til en folkelig forsamlingsgård fra 1925.

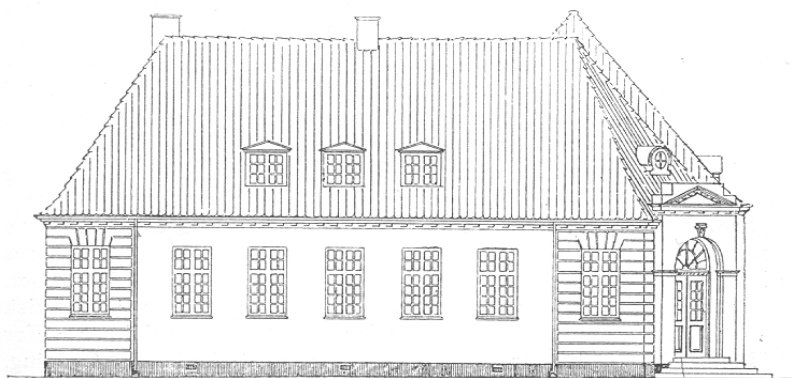
Grenå Bibliotek fra 1921.

Plan for etrumsbiblioteket.

Tre købstadsbiblioteker var tydeligt inspireret af Bedre Byggeskik, nemlig Grenå fra 1921, Sakskøbing fra 1923 og Løgstør fra 1929. Til denne gruppe kan også regnes Hobro fra 1925. Grenå Bibliotek var et typisk udtryk for Bedre Byggeskiks forestilling om "det lille danske hus". Bygningen, der var tegnet af arkitekt M. C. Thoft, var grundmuret og opført af røde mursten med rødt tegltag. Den lå i frie grønne omgivelser ved indgangen til byens lystanlæg og var således ligesom biblioteket i Vejen, der var blevet indrettet få år tidligere – og i forlængelse af traditionen fra Naudé – omgivet af en bibliotekshave. Biblioteket bestod af et rum, der ved reoler og skabe var delt op i 4 dele. (145) Sakskøbing Bibliotek var tegnet af arkitekt Andersen og udformet som et byhus med læsestue, udlån og kontor. Det var bygget sammen med et ungdomshjem med en fælles forhal. Bygningen lå ud til

Jernbanegade, som forbandt den oprindelige købstad med byens station. Her lokaliseredes ud over biblioteket flere nye institutioner som politistation, posthus, biograf og klinikker. Løgstør Bibliotek, ligeledes med læsestue, udlån og kontor, blev indviet i 1929. Det blev tegnet af arkitekt Z. K. Zachariassen, som selv beskrev virkemidler og materialer i tidsskriftet *Bygmesteren*: ”Fornemt tilbagetrukket fra Fortovet, for at give Plads til den store, brede Trappe, hæver Bygningen sig paa en Sokkel af imiteret Granit. Selve Bygningen er opført af røde haandstrøgne Mursten og Tegltag.” (146) Kontoret var hævet ca. 60 cm for at give bedre overblik over læsestue og udlån. Biblioteket i Hobro blev tegnet som en solid rødstensbygning af arkitekten Morten Skøt med reference til byens tidligere rådhus, som lå på det sted, hvor biblioteket nyopførtes sammen med byens museum. Fælles for denne gruppe af biblioteker, at de faldt stilfærdigt ind i de omgivende købstadsmiljøer.

Biblioteket i Saksøbing. Façaden mod Raadhusgade (paa Hjørnet Hovedindgangen).

Saksøbing Bibliotek.

Løgstør Bibliotek.

Hobro Bibliotek fra 1925 mellem Bedre Byggeskik og murstensklassicisme.

Også i stationsbyerne og på landet blev der nyopført og nyindrettet biblioteker i tyverne, ofte præget af Bedre Byggeskik og utvivlsomt inspireret af både Stationsbyudstillingens Folkebibliotek fra 1909 og Vejen Bibliotek fra 1916. En lang række af disse biblioteker blev anmeldt og omtalt i Bogens Verden, og sognebibliotekerne blev dermed mere synlige i den biblioteksfaglige offentlighed.

Det første stationsbybibliotek på Sjælland blev oprettet 1921 i Gørlev. Direktør for sukkerfabrikken "Vestsjælland" H. Lawaetz har givet en levende og personlig beretning i Bogens Verden om oprettelsen, som giver et godt indtryk af pionerfasens personer og forløb, herunder Jørgen Bankes betydning: "Altsaa en Dag i Juni Maaned i Fjor kom Maskinmester J. Vedel-Birch fra Sukkerfabrikken op til mig og sagde, at han og Overfyrbøder Karl Jensen havde talt sammen om, at det kunde være rart at få et Folkebibliotek her i Gørlev ... Paa en eller anden Maade blev der saa skrabet atten Mennesker sammen, og Banke holdt sit Foredrag, som om han talte til en mægtig Forsamling (De kender jo Banke). Det blev Vendepunktet ... Selve Starten og hvad dertil hørte var virkelig en Fest." (147) Forbilledet for indretningen var det nærliggende Kalundborg Bibliotek, tegnet af Carl Jørgensen. Atter træder præget af "stuer" klart frem: "Vi har faaet et meget hyggeligt Lokale, bestaaende af tre værelser i Flugt, med Skydedøre, stilfuldt og diskret udstyret – synes vi da selv. Den forreste Stue er Udlaansstue, forsynet med den moderne Skranke efter Kalundborg-Model ... Den anden Stue er Tidsskriftlæsestuen med 8 Siddepladser ...

I den bageste Stue er Haandbogssamlingen med 10 m tætpakkede Hylder og 12 Siddepladser. Belysningen er over det hele indirekte og minder derved, ligesom ved Valget af Møblerne og Billederne, om Kalundborg, som vi i beskeden Udstrækning har forsøgt at efterligne.” (148)

Biblioteket i Halvrimmen fra 1924.

I 1924 indviedes det nybyggede sognebibliotek i Halvrimmen på initiativ af lærer Emanuel Nielsen. Halvrimmen var en lille station på Fjerritslev-banen i Nordjylland. Kun få år efter biblioteket i Køge fra 1919 var biblioteket det første sognebibliotek på landet i egen nybygning. Man havde søgt rådgivning hos Tegnehjælpen, og med tydelig inspiration fra Bedre Byggeskik blev biblioteket opført som en beskeden rødstensbygning med hvide sprossede vinduer og valmet valmet tag af mørkegra vingeteg. Kvaderlisener af røde sten markerede den enkle indgang med et enkelt trin i bygningens ene side. Nærmere kunne man ikke komme idealet om ”det lille danske hus”. Emanuel Nielsen var allerede i sin seminarietid blevet inspireret af foredrag af Steenberg. Ved indvielsen talte Jeppe Aakjær og Jørgen Banke. Emanuel Nielsen skænkede byggegrunden, befolkningen bidrog med 4000 kr. og kommunen med 1500 kr. Emanuel Nielsen stillede selv midler til rådighed og frasagde sig løn for at få biblioteket til at løbe rundt. Som en af de første i sognet købte han en bil, som primært skulle bruges som biblioteksbil til fragt af bøger, sekundært som familiebil. (149) Emanuel Niensens indsats og biblioteket i Halvrimmen er både bygnings- og indholdsmæssigt et godt eksempel på de tidlige folkebibliotekers ildsjæle og folkelige forankring.

I ”Arbejder- og Villaforstaden” Vejgård uden for Ålborg opførtes i 1927 en stor biblioteksbygning med mansardtag, ligeledes påvirket af Bedre Byggeskik. Biblioteket var indrettet som etrumsbibliotek med læsestue og avislæsestue. Bibliotekets vægge var farvet rødlige, og inventaret var af lyst pitchpine. Døssing karakteriserede indvielsen biblioteket som det første forstadsbibliotek, ”idet det var den første ”købstadlignende bebyggelse” – som den tekniske Betegnelse lyder på en saadan Bebyggelse i et Landsogn – der fik sin egen Biblioteksbygning.” (150) Et nybygget stationsbybibliotek blev indviet 1929 i Vrå i Nordjylland. I sin tale ved indvielsen betegnede Jørgen Banke biblioteket som ”Landets smukkeste og bedste

Et-Rumsbibliotek". (143) Det store jyske biblioteksbyggeri i slutningen af tyverne fik Bogens Verden til at tale om "den jyske Bevægelse". (152)

I den daværende stationsby Otterup på Nordfyn blev et bibliotek i 1929 nyindrettet i et tidligere alderdomshjem "Frelserens Hospital" i en fredet barokbygning, bygget af Christian Sehested i 1722. Bibliotekets solide interiør svarede til den kompakte og solide hvide bygning. Udskårne træreoler og firearmede lysestager gav biblioteket et fornemt præg, og biblioteket vistes frem som eksempel til efterfølgelse. Åbningstiderne var onsdag eftermiddag og lørdag aften. (153) I Nørre Broby ligeledes på Fyn indrettedes biblioteket i 1932 i skolens tidligere enkesæde. (154)

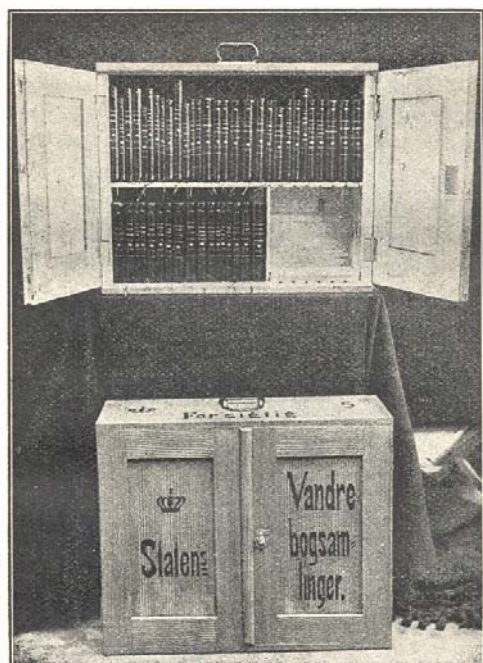

Det stråttækte Nørre Broby Bibliotek.

Valdemar Rørdam har besøgt på sin litterære høstrejse med indtryk fra danske folkebiblioteker bl.a. det lille Nørre Broby Bibliotek. Tema for beskrivelsen er mødet mellem det lille bibliotek i landsbyen og det moderne bibliotekssystem: "1700 Indbyggere, 1700 Bind ... Men Hylderne her rummede gammel og ny Digtningss ypperste Værker, og listerne viste, at de gode Bøger blev mest læst ... To gammeldags lavloftede Bjelkestuer i Gavlen af Skolens tidligere Enkesæde, opmalet og istandsat, men ikke lavet om, det er Biblioteket. Det har sit Udlaan i det største Rum med Lys fra to Sider; og i det mindste, kun med ét Vindue til Abildgaarden, har det sit Haandbibliotek! ... Ogsaa i Udlaanet stod der over 1000 Bøger, smukke forskelligt farvede Vælskbind med Guldtitler, i den mest misundelsesværdige Orden, flankerede af det amerikanske, dansk tillempede Kortkatalog, efter hvis Decimalklassesystem med Bogstaver og Tal enhver kan finde den bog, han søger ...

Aabne Hylder! D.v.s. Laaneren kan selv se dem igennem og tage den Bog, han ønsker; kun skal Bibliotekaren have dens og hans Mærke med dato noteret ned paa et af de to Kort, som findes indvendig i hvert Bind; nemt gjort løst og nemt skubbet fast. Et bliver, et følger med! Hele det moderne System i en lille fordringsløs Landsby!" (155)

Også Martofte på Nordfyn fik i 1932 et nybygget bibliotek. Det blev opført fordelagtigt af lokale håndværkere i den stille tid. Også her var forbilledet tydeligt "det lille danske hus" og Bedre Byggeskiks hustyper. Bygningen var af røde mursten med rødt tegltag. Den var af beskeden størrelse med et enkelt rum på godt 30 kvadratmeter. Det indre havde mønstret korkgulv og P.H.-lamper. "Bibliotekslokalet tager sig overordentlig hyggeligt og festligt ud. Alle Bøgerne er blevet forsynet med forgyldte Titler, der pynter op i Reolerne." Også kvaliteten af håndbogsamlingen blev understreget. (156)

24. To af Statens Vandrebogsamlinger.

Vandrebogsamling fra Statens Bogsamlingskomité fra 1900.

Selv om de mange små sognebiblioteker blev styrket, blev der både fra Statens Bibliotekstilsyn og Danmarks Biblioteksforening gjort et stort agitationsarbejde for at udbrede folkebibliotekerne til "de biblioteksløse sogne". Antallet af sognebiblioteker steg fra 1935 til 1939 fra 779 til 881, men der var dog langt op til det samlede antal af sogne på ca. 1700. Der udfoldedes derfor i hele perioden et stort arbejde med fysisk distribution af bøger i form af vandrebogsamlinger, der udlåntes til sogne uden biblioteker i kortere eller længere perioder. Formålet var dels at nå ud til alle egne af landet, dels at gøre opmærksom på bibliotekernes muligheder. I 1937 indførte Danmarks Biblioteksforening et tilbud om startbiblioteker, som kunne afbetales over fem år. Dertil kom fra midten af tyvene i nogle områder mobil betjening med bogbiler og bogbusser til enkelte hjem eller til sognebogsamlinger i skoler i skoler. (157)

Bogbilen ankommer til sognebogsamling i Assensområdet i 1940.

”De biblioteksløse sogne” spillede en afgørende rolle i periodens biblioteksdiskurs i form af tidsskrifter og mødetaler. De havde tilbage til H.O. Langes taler karakter af missionsmark for bibliotekerne. Hvenegaard Lassen holdt således en stor tale på Danmarks Biblioteksforenings årsmøde i Rønne i 1935 om ”de biblioteksløse Sogne”, hvor han startede med at referere til H.O. Langes tale i 1909. Her gjorde han status over udviklingen og beklagede de manglende sognebiblioteker: ”Noget maa der i alt Fald gøres. For Forholdet er jo altsaa det, at endnu i dette Øjeblik, efter 20-25 moderne biblioteksarbejde her i Landet, kan det ikke siges at være ”normalt”, at der findes et Bibliotek i hvert Sogn paa Landet. I mange Egne er det tværtimod en Sjældenhed.” (158)

Stationsbyudstillingens bibliotek blev fulgt op af udstillingsbiblioteker på dyrskuer, dog i mere beskedent format. (159) Der var ikke tale om en egentlig biblioteksmodel, men om udstillingstelte med en mønsterbogsamling. På dyrskuet i Fælledparken i København i 1930 var der således i et Døcker-Telt med gulv og vinduer indrettet et biblioteksrum med mulighed for at læse i Biblioteksforeningens mønsterudvalg af bøger for sognebiblioteker og bøger om landbrug samt en række aviser og tidsskrifter. I løbet af dyrskuets fire dage blev teltet besøgt af 11-12.000 mennesker. Vægten på landbrugslitteratur var ikke uden taktiske grunde, men understregede også folkebibliotekernes praktiske oplysningssigte: ”Forhaabentlig har en Række indflydelsesrige Landboere faaet en idé med Hjem.” (160) Udstillingsvirksomheden blev fulgt op af Jørgen Bankes indsats som rejsende bibliotekskonsulent. Det er i øvrigt nærliggende at drage sammenligninger med J.F. Classens og hans efterfølgeres tidligere forestillinger om betydningen af landøkonomisk oplysning.

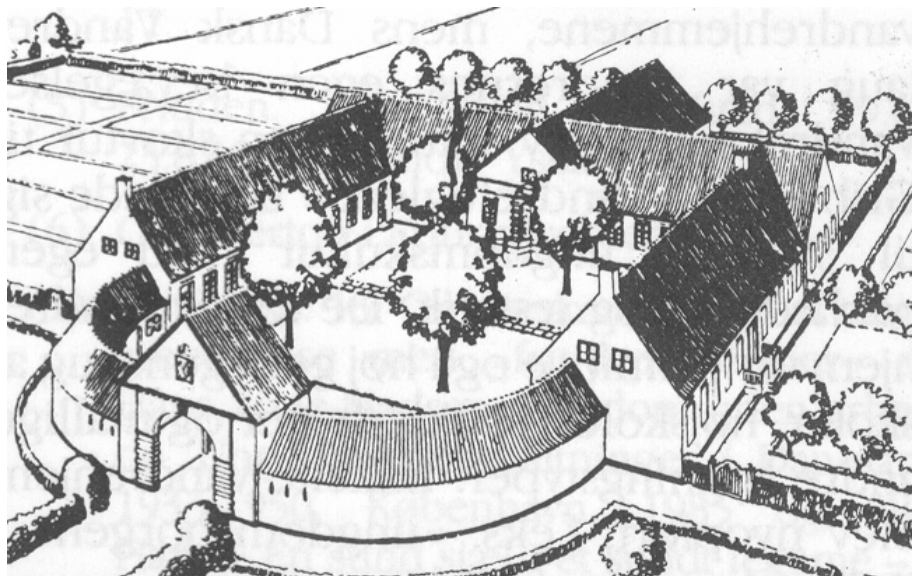

Mønsterbiblioteket i Døcker-Telt med gulv og vinduer på dyrskuet i Fælledparken i 1930.

Teltmission på Fyn i trediverne. En dyrskuegæst har fordybet sig i en af udstillingsbibliotekets bøger, som især bestod af landbrugsfaglig litteratur.

Stationbyudstillingens "kulturcentrum" videreførtes som nævnt af forskellige udstillingsbiblioteker, men også nye og større projekter dukkede op. Særlig interessant er et forslag til forsamlingsgård med kommunale mødelokaler og bibliotek, som blev tegnet af Bedre Byggeskiks ildsjæl Harald Nielsen og beskrevet af en af bibliotekssagens ildsjæle Jørgen Banke. Harald Nielsen var Bedre Byggeskiks mangeårige sekretær og rejsende foredragsholder. Jørgen Banke var oprindelig lærer og journalist, men "gik over" og blev i 1913 leder af læsesalen i Esbjerg. Her blev han leder af centralbiblioteket 1919-20. Fra 1920-45 var han ansat som konsulent i Statens Bibliotekstilsyn og var ligesom Harald Nielsen en uhyre rejsende og charismatisk folkeplyser.

Bibliotekskonsulent Jørgen Bankes forslag til lokal forsamlingsgård med bibliotek tegnet af arkitekten Harald Nielsen fra Bedre Byggeskik.

Folkegårde, forsamlingsgårde og samfundscentre

Den øgede fritid, som opstod med indførelsen af 8-timers arbejdsdagen i 1919, fik som nævnt betydning for folkeoplysningen, både for oprettelsen af folkebiblioteker, dannelsen af flere nye organisationer og for en række visionære projekter. Til organiseringen hørte bl.a. Udvalget for Fritidssyssel fra 1924, senere Dansk Folkeoplysnings Samråd. Til projekterne hørte flere forslag til sognegårde, folkegårde, forsamlingsgårde og samfundscentre. Den første gruppe var ligesom Stationsbyudstillingens "kulturcentrum" især tænkt som videreudviklinger og moderniseringer af de eksisterende forsamlingshuse på landet, mens samfundscentrene var tænkt som kvartercentre, der skulle medvirke til at forebygge og afhjælpe storbyernes sociale problemer.

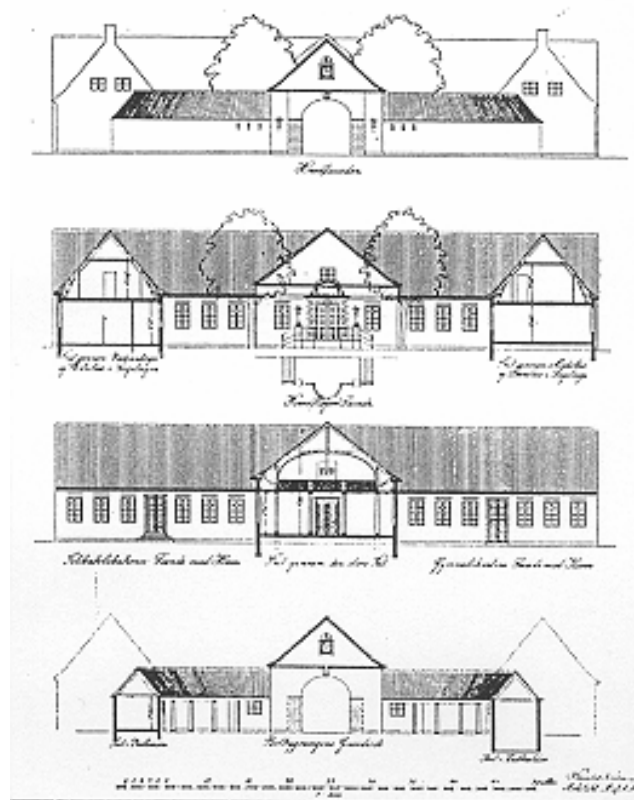
De mange ideer blev formuleret i to små bøger, nemlig *Fritidens Anvendelse og Folkeopdragelsen* fra 1925 (161) og *Folkegaarden og Skov-Parken* fra 1926 (162). Allerede titlerne antyder projekternes brede oplysningssammenhæng og kulturpolitiske betydning fra biblioteker til friluftsliv. Udgangspunktet var "at den nyere Tids Udvikling har medført en for Folkets store Flertal tidligere ukendt Fritid og derved gjort denne til et betydningsfuldt Samfunds-Spørgsmål" (163). Det gjaldt derfor om "at modvirke en ufrugtbar Anvendelse af Fritiden ved saa vidt muligt at fremme en aktiv, kulturbyggende Anvendelse af den." (164). Hertil hørte som punkt 1 værksteder og læsestuer til børn og som punkt 2 rigeligere og lettere adgang for storbyens mennesker til friluftsliv med mulighed for rekreation i ren luft og naturskønne omgivelser, lejrLiv m.m. Som punkt 3 kom: "Tilvejebringelse i de større Byers enkelte Kvarterer af Samlingssteder for det frie folkeopdragende Arbejde. – Der trænges i hver enkelt Bydel eller et Bygningskompleks med Bibliotek, Læsesal, Sal til Foredrag, Musik m.m., Værelser til Studiekredse, Fritidsværksteder, Adgang til Bad, Gymnastik, Idræt osv." Punkt 4 rettede sig mod lignende bygninger på

landet: ”Tilvejebringelse i Landkommunerne af tilsvarende Samlingssteder, Forsamlingsgaarde eller, hvad de nu skal kaldes. – Det 19. Aarhundredes Forsamlingshuse er ikke fyldestgørende over for de nu foreliggende Opgaver.” Endelig som punkt 5 var en samlet organisering af det folkeoplysende arbejde nødvendig: ”Gennem Folkehøjskoler, Aftenskoler, Biblioteker, Foredragsforeninger, Folkeuniversitetsforeninger, Ungdomsforeninger, Studiekredsforeninger gøres der en meget stor indsats. Men der mangler Samling paa det hele.” (165)

Til kredsen af bidragydere til de to bøger hørte bl.a. Andr. Boje og Harald Jensen fra Arbejderoplysningen, Jens Aarsbo og Jørgen Banke fra biblioteksvæsenet, ritmester C. Lembcke samt med et kort indlæg Poul Henningsen. Der var flere illustrationer, bl.a. fra amerikanske forbilleder og fra Harald Nielsens forslag til forsamlingsgård. Harald Jensen understregede folkeoplysningens bredde fra fritidshjem med værksteder, biblioteker og mødelokaler til legepladser, kolonihaver og lejrpladser. Jens Aarsbo, der var stadsbibliotekar i København, skrev i ”Storbyens Ungdom og Bøgernes Verden” om behovet for ”stedse flere kulturelle Institutioner rundt i Bydelene”, som kunne medvirke til ”at skabe mere hjemlig Hygge i disse folketætte Kvarterer, ganske særlig for Ungdommens Skyld.” (166)

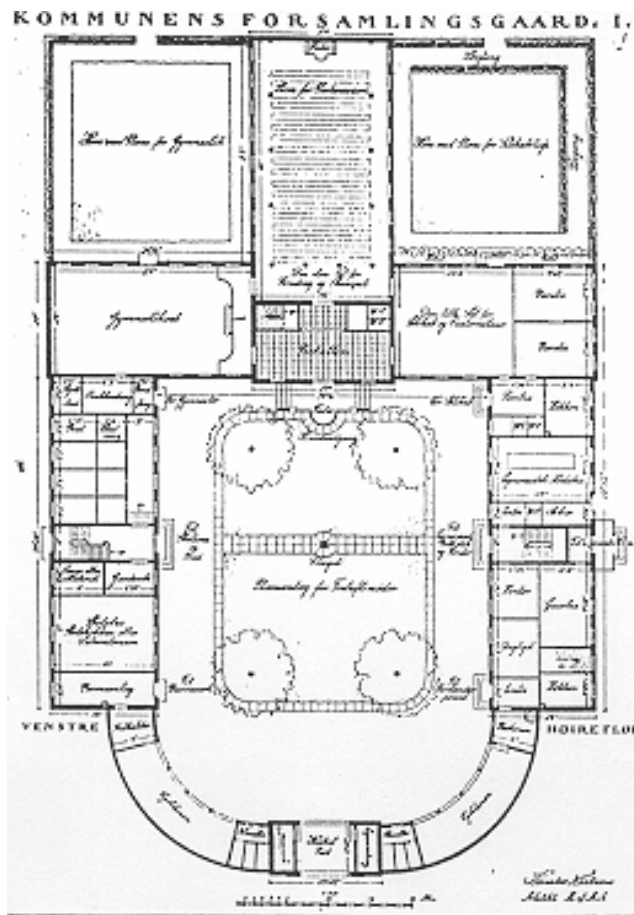
Jørgen Banke bidrog med to artikler. I *Fritidens Anvendelse og Folkeopdragelsen* fra 1925 beskrev Banke især folkegården på landet med tegninger af Harald Nielsen fra Bedre Byggeskik. Artiklen i *Folkegaarden og Skov-Parken* handlede i højere grad om folkegården i storbyen. Fælles var forestillingen om et ”Kulturcentrum” for håndens og åndens arbejde med en lang række værksteder, gymnastiksale, mødelokaler, folkebibliotek og kommunale kontorer. Som H.O. Lange så Banke det frie lystbetonede oplysningsarbejde som modsætning til storbyens mange overfladiske indtryk: ”Gaar jeg i en Storby som København, tager jeg ikke et Skridt uden at møde Kræfter, der søger at påvirke mig i en eller anden Retning: Sporvogne og Biler byder mig at køre, Reklame og pyntede Butikker siger, jeg skal købe, Avissælgerne raaber ud, hvad jeg skal læse ...” (167) ”Tusinder og atter Tusinder af Storbyens Befolkning har mistet Arbejdsglæden og har ingen Mulighed for at erhverve den i deres Fritid – de tvinges ligefrem ud i Forlystelselivets Tomhed og skal have en af Naturen meget stærk Karakter for at undgaa dets ødelæggende Virkninger.” (168) Alternativet til disse ødelæggelser var de positive folkeoplysende kræfter, som kunne føre frem mod oplysningstidens forestilling om det myndige menneske: ”Positive kalder man alle de Kræfter, der søger og *formaar* at drage Mennesket blot et Hanefjed frem mod det store Maal: *den samfundsnyttige, samfundsbevidste Borger, der tillige er Menneske i allerbedste Forstand.*” (169)

KOMMUNENS FORSAMLINGS GAARD. III

Tegninger til Kommunens Forsamlingsgård.

Arbejdsredskabet var folkegården, som Jørgen Banke beskrev i flere sammenhænge. Harald Nielsen tegnede et forslag til en moderne forsamlingsgård på landet, som både svarede til Bankes ideer om lokaler og indretning, og som samtidig var udtryk for Bedre Byggeskiks forestillinger om god folkelig arkitektur. Harald Nielsen var selv i mange år ildsjæl i Bedre Byggeskiks folkeoplysende arbejde i form af talrige seminarer for lokale håndværkere, oplysende artikler, foredrag m.m. Der var således fin overensstemmelse mellem form og indhold. Den moderne folkegård på landet skulle indeholde kommunens administration, den store forsamlings- og teatersal, gymnastik- og badelokaler, øvelseskøkken, fritidsværksteder, lokaler til teknisk skole og aftenskole, et udlånsbibliotek med læsestuer samt bestyrerens bolig. I gården skulle der være mulighed for folkemøder, og uden for det lille herregårdslignende anlæg skulle der være plæner til gymnastik og selskabslege i haven. (170) Bankes krav til forsamlingsgårdens bestyrer kan i alsidighed sammenlignes med Deweys krav til bibliotekaren: ”Det sværeste Problem bliver sikkert at skaffe Forstanderen eller Bestyreren af en sådan Folkeopdragelsesanstalt. Vedkommende skulle jo helst være landbrugsuddannet, pædagogisk uddannet, have Begreb om Biblioteksvæsen, Husflid m.m. Han burde være Sogneraadets Sekretær og Sognets Gymnastiklærer, og hans Hustru burde være alsidig uddannet i alle kvindelige Sysler.” (171)

Grundplan for Kommunens Forsamlingsgård.

Hertil svarede folkegården eller samfundscetret i byen. Her lagde Banke endnu større vægt på forskellige typer af værksteder for træ, metal, skræddersyning m.m., som skulle indrettes i folkegårdens kælder. I stueetagen skulle indrettes et større kommunalt bibliotek for hele kvarteret, og i de øvrige etager skulle der findes foredragssale, udstillingslokaler, studiekredsværelser, koncertlokale og en folkelig scene. ”Hele Komplekset skal netop være så omfattende, at man her kan modtage Impulser og til dels ogsaa elementære Forudsætninger for paa egen Haand at tilegne sig alle de Kulturgoder, ens Sjæl har Anlæg for. Der bor i Istedgadekvarteret mangan Arbejder og Arbejderhustru, som ved en Udstilling i Folkegaarden af en enkelt Malers Arbejder ... straks ville faa saa megen Inspiration og saa mange Vink, at de i deres Fritid ville blive glade Gæster paa Statens Musæum for Kunst og ofre en Del tarvelige Biografforestillinger paa at aflægge flere og flere Besøg derude i Sølvgade.” (172)

I sine erindringer kommenterede Banke resultaterne – eller snarere mangelen på samme – af de mange gode tanker. ”Et saadant Kulturcentrum maatte vi have Raad til at frembringe ved Købstæder, i Stationsbyer og i de danske Sogne til Afløsning af de gamle. Her ville Fritiden kunne udnyttes af alle uden Hensyn til Stand, Politik eller Religion”. (173) Selv om ideerne blev taget op af både Bedre Byggeskik, Fællesrådet for Folkeopdragelse, Arbejdernes Oplysningsforbund og Undervisningsministeriet, var der langt fra teori til praksis. Banke nævner dog

skolernes og forsamlingshusenes forbedrede lokaler som en god udvikling og henviser til sognegården i Revninge på Fyn som eksempel på realisering. (174)

De mange projekter lå i forlængelse af stationsbyudstillingens ”kulturcentrum” med sammenhængen mellem forsamlingsbygningens møde- og gymnastiklokaler, biblioteket og det nærliggende pottemageri. Dermed understregedes også sammenhængen mellem krop og sjæl, håndens og åndens arbejde i en bredere kulturpolitisk forståelse. De nye projekter rettede sig dog i højere grad mod fritiden som moderne socialt fænomen og var ikke kun tænkt placeret i mindre byer, men også som kvartercentre med sociale opgaver i storbyerne. I den henseende pegede de frem mod Edvard Heibergs moderne kulturcenterprojekt på Bispebjerg i København fra fyrrerne, men deres sociale forståelsesramme var hjemmet og traditionen som modspil til storbylivets rodløshed. De repræsenterede en ”modernisering” af det traditionelle forsamlingshus i retning af flere aktiviteter og bedre bygninger. Denne modernisering indebar samtidig en udvikling væk fra de første forsamlingshuses selvbygger- og græsrods karakter i retning af kommunalisering og institutionalisering.

Kommunaliseringen svarede til folkebibliotekernes udvikling. I løbet af tyverne blev deres komonale institutionspræg gradvist tydeligere. Flere af periodens første biblioteker som f.eks. Vejen fra 1916 var tydeligt præget af hjemmet som forbillede. I mange af de senere biblioteker som f.eks. Hjørrings bibliotek fra 1921 bibeholdtes den hjemlige møblering, men i moderniserede og panoptisk overvågede biblioteksrum med glasvægge og en centralt placeret skranke, som gav personalet mulighed for både professionel betjening, service og kontrol. Flere af periodens biblioteker forenede intimitet og offentlighed. Samtidig med forenklingen af indretning og udsmykning trådte en ny bibliotekstype frem med standardisering af rumfordelingen i form af ”sommerfugleplanen”: det klassicistiske videnstempel, som afspejlede folkebibliotekernes fortsatte professionalisering, institutionalisering og modernisering. Disse modsætninger handlede inden for oplysningstraditionen om traditionen kontra det moderne, livsverden kontra systemverden.

Udviklingen af de første årtiers biblioteksrum indledtes med Stationsbyudstillingens bibliotek, som var del af traditionen, men i forædlet og moderniseret form. Flere af periodens biblioteker var præget af bevægelsen Bedre Byggeskik, som også gjorde sig gældende op gennem trediverne. Som eksempler kan nævnes Grindsted Museum og Bibliotek fra 1934 og biblioteket i Ulfborg Kirkeby fra 1936. Bibliotekerne fra de tidlige tyvere kombinerede stærke traditionelle elementer i form af den hjemlige og dagligstueprægede indretning med mere institutionaliserede og moderne træk som den centrale placering af skranken og indførelsen af moderne udlånssystemer. Tredelingen mellem voksenudlån, voksenlæsesal og børneafdeling var ved at vinde indpas, men fandtes dog ikke i alle biblioteker, ligesom man enkelte steder eksperimenterede med særlige afdelinger til f.eks. videnskabelig litteratur. Ligeledes var de mange ombygninger stadig underlagt de eksisterende bygningers muligheder. Standardiseringen og specialiseringen af rumfordelingen var dog undervejs, herunder flere lokaler til administrative opgaver. I den kommende bibliotekstype skulle modernitet og rationalitet komme endnu tydeligere til udtryk.

BIBLIOTEKET SOM VIDENSTEMPEL. KLASSICISME OG MONUMENTAL MODERNISME 1927-1939

Klassicismens videnstempler

Mellemkrigstidens arketypiske danske biblioteksbygning er det klassicistiske ”videnstempel”, ”kundskabstempel”, ”oplysningstempel” eller ”bogtempel”. H.O. Lange talte allerede før krigen om et ”Tempel for Aandslivet”: ”Behøver en By kun en Børs for den økonomiske Omsætning, en Klub for Spilleglæderne og Mavefordævelserne, en Kirke som maaske søges af en Tiendendel af Beboerne, og saa et Utal af Beværtninger? Trænger den ikke til et Tempel for Aandslivet, der ikke agiterer, men hvor hver alvorlig aandelig Stræben kan plejes og vokse?” (1) Han forbandt templet med bibliotekets seriøsitet og upartiske placering i det offentlige rum.” Et Bibliotek skal være et Upartiskhedens Tempel, hvor enhver alvorlig Stræben bliver fremhjulpent og enhver alvorlig Anskuelse er repræsenteret.” (2)

Visuelt og indretningsmæssigt kom udviklingen fra ”hjem” til ”institution” for alvor til udtryk gennem med sentyvernes og tredivernes videnstempler. Den nye bibliotekstype havde som et nyt kulturpolitisk og arkitektonisk udtryk flere forudsætninger. Selve institutionaliseringen af folkebibliotekerne kunne føres tilbage til Biblioteksloven fra 1920 og blev i biblioteksdiskursen formuleret i f.eks. Steenbergs afsnit om Biblioteksbygninger i *Lærebog i Biblioteksteknik* fra 1922 og Thomas Døssings *Folkebibliotekerne før og nu* fra 1924, som pegede frem mod betjeningsmæssig professionalisering og rumlig standardisering med tredelingen mellem voksenudlån, voksenlæsesal og børneafdeling. Videnstemplet havde dog ikke noget formuleret manifest. Det er på flere måder paradoksalt, at åbningen af biblioteksrummet faldt sammen med udviklingen af videnstemplet som bibliotekstype. Netop templet er forbundet med det lukkede skrin med massive mure, ophøjede indgange og høje vinduer.

Arkitektonisk er videnstemplet forbundet med nyklassicismen, som var en vigtig retning i dansk og nordisk arkitektur i perioden fra umiddelbart før 1. Verdenskrig til starten af trediverne og som allerede nævnt prægede periodens oplysende byggeri i form af f.eks. skoler, museer og biblioteker. Historisk ligger det i forlængelse af den franske oplysningsarkitekturs fornuftstempler og Det classenske Bibliotek fra slutningen af 1700-tallet og var desuden påvirket af de amerikanske Carnegie biblioteker. Begrebet har dog også en dybere arkitektonisk og intellektuel betydning, som kan føres tilbage til antikkens templer som skrin for gudernes hellige skatte eller til Det gamle Testaments Salomons Tempel som oplysningens sted. (3)

Nyklassicismen kom til udtryk gennem klassiske idealer om enkelthed og symmetri. Fåborg Museum var et tidligt eksempel fra 1912. Som omtalt prægede stilen ud over det kulturelle byggeri alle former for bygningstyper fra boligkomplekser og enkeltboliger til brandstationer og elektricitetsværker, således som det bl.a. fremgår af Hans Erling Langkildes oversigt *Nyklassicismen i købstæderne*. Fælles for nyklassicismen og modernismen var en ”ny saglighed”, som forbandt de to retninger i flere offentlige byggerier. I biblioteksbyggeriet overlappede klassicisme og

modernisme i udpræget grad hinanden frem til slutningen af trediverne og dominerede bibliotekernes arkitektoniske, visuelle og oplysningsideologiske udtryk i perioden. Til årsagerne hørte, at bibliotekerne ligesom flere af købstædernes nye bygningstyper tegnedes af en generation af lokale arkitekter som Jens Jakobsen i Hjørring, Jens Foged i Thisted, Ernst Petersen i Kolding og Ejnar Ørnsholt i Nakskov, der med fin tilpasning til de enkelte byers arkitektur gradvist bevægede sig fra klassicisme til modernisme og i visse tilfælde moderate udgaver af Art Deco.

Idealtypisk for videnstemplet var en symmetrisk grundplan, formet som en "sommerfugl" med indgang og voksenudlån placeret i midteraksen som "krop" og voksenlæsesal og børnebibliotek på hver side som "vinger". Formen kunne være næsten kompakt og basilikaagtig med vingerne foldet ind til kroppen, eller vingerne kunne være foldet ud i T-form. Ofte forbandt midteraksen biblioteket og dets omgivelser. Den klassicistiske monumentalitet understregedes yderligere af høje trapper, der førte op mod et fremhævet indgangsparti, ofte med en række stiliserede søjler eller pilastre omkring en tredelt indgang, der også kendtes fra periodens rådhus og stationer, men som her kunne ses i sammenhæng med bygningens øvrige tredeling. Symmetrien fortsatte ind i forhallen og derfra videre ind i voksenudlånet til skranke eller bibliotekarbord. Herfra var der overblik over hele rummet. Det centrale kortkartotek med registreringen af bibliotekets samlinger og typisk et ur for endevæggen var ligeledes placeret i midteraksen og markerede orden i de universelle samlinger, i tid og rum. Som videnstempel repræsenterede folkebiblioteket den lille universalsamling. Både voksenudlån, læsesal og børnebibliotek var nøgterne rum med enkel møblering. Dekorationer hørte til undtagelsen, men i enkelte tilfælde kunne en udsmykning symbolsk referere til lokale, nationale eller universelle værdier. Voksenudlånet kunne have form af et symmetrisk galleri med højtsiddende vinduer. Der var typisk højere til loftet i voksenudlånet end i bibliotekets øvrige afdelinger og ofte ovenlys gennem et glasloft. Denne dimensionering og indretning var praktisk af hensyn til anbringelsen af reoler og belysning, men samtidig understregede den biblioteksrummets ophøjethed og lysets mange betydninger. De høje vinduer skyldtes den praktiske placering af reolerne langs væggene og hensynet til rummets dagslys, men gav også mindre indblik udefra og et højere udblik indefra, som kunne sammenlignes med f.eks. Salomons Tempel: "Formålet er selvfølgelig at hindre indblik, men også at skabe en stemning af en anden verden – en oase – eller et ophøjet sted." (4)

Tredelingen eller ligefrem "treenigheden" mellem voksenudlån, læsesal og børnebibliotek var videnstemplets idealtypiske plan. Grundplan og bygning kunne i det ydre aflæses som det sekulariserede oplysningstempel og i det indre som den sækulariserede oplysningsbasilica med det middelalderlige kirkerums hovedskib og to sideskibe som forbillede. Videnstemplet var på en gang sakralt og sækulariseret, både i dets arkitektur og dets indretning. De tre typer af biblioteksrum var kendetegnet af forskellige funktioner, adfærdsformer og bibliotekaridentiteter.

Voksenudlånet var folkebibliotekets centrale rum. Det var det tredelte biblioteks største og højeste rum, hvilket understregedes af de høje sidevinduer, der som i basilicaen var placeret over sideskibene, som i denne sammenhæng udgjordes af læsesalen og børnebiblioteket. Her fandtes det centrale bibliotekarbord og det

centrale kortkartotek. Voksenudlånet repræsenterede med sine åbne hylder bibliotekets udadvendte interesse for det store læsepublikum, som man kom i møde med professionel vejledning og moderne ekspedition. Både fag- og skønlitteratur anskaffedes i modsætning til de tidligere bogsamlinger efter fælles retningslinier og bogvalgskilder som Bogens Verdens anmeldelser. Bøgerne opstilledes i ensartede pluviusinbind efter den danske decimalklassedeling. Lånerne kunne søge og græsse frit mellem reolerne, og der var mulighed for almindelig samtale. Som idealtypen var voksenbibliotekaren som den aktive og udadvendte kulturformidler.

Læsesalen var oplysningens, koncentrationens og refleksionens rum. Store læsesale havde ofte særlige studierum. Den var også forbundet mellem referencearbejdet, som var bibliotekarfagets højt udviklede professionelle stolthed. Med regler for dæmpet tale og stilfærdig adfærd var læsesalen samtidig bibliotekets mest adfærdsregulerede rum. Historisk kunne den ses i forlængelse af salsbiblioteket. Den var dog ikke repræsentativt indrettet, men indeholdt en praktisk oplysende håndbogssamling til målrettet brug. Der kunne læses aviser, hvis der ikke var indrettet en særlig avislæsesal. Avislæsningen havde forbindelse tilbage til de rekreative læsestuer, der kunne have karakter af sociale ”varmestuer”. Selv om aviserne var en vigtig del af den politiske offentlighed, havde avislæsning i tidens biblioteksunivers ikke samme høje oplysningsideologiske status som brugen af håndbøger. Avislæsningen kunne desuden forstyrre læsesalens ro og koncentration.

Denne opfattelse af forholdet mellem de oplysende håndbøger og ”Avisindholdets brogede Blanding og dets øjeblikkelige værdi” kunne bl.a. føres tilbage til Steenbergs *Folkebogsamlinger*. Her anerkendte Steenberg avisernes betydning som orientering om den store verden, men indholdet var af begrænset værdi: ”Aviserne give – eller kunne give – en Læsning, der paa ingen maade bør ringeagtes. Tænk blot paa, at gennem Aviserne faar hvert enkelt Menneske Bud om, hvad der sker paa hele Jorden ... Aviserne er det vigtigste Bindeled mellem os og det Samfund, hvori vi leve. Men meget af det, som Aviserne indeholde, er dog af en saadan Beskaffenhed, at læser man det ikke, eller glemmer man det straks igen, saa er der ingen Skade sket – og i Morgen er der en ny Avis.” (5) Lignende synspunkter gjorde sig tilsyneladende gældende for synet på læsesalen i hele perioden. Således skrev Biblioteksskolens senere rektor Preben Kirkegaard i 1948: ”Den bibliotekar, der en sen aften sidder vagt på en sådan læsesal og ser ud over den lille faste stok af avislæsere, vil en gang imellem blive hjemsøgt af ”bibliotekariske anfægtelser” ved tanken om, hvilke uænsede lærdomskilder og oplysninger, der staar paa hans reoler – oven i købet i kostbare bind – og saa den ringe nytte og glæde, de bringer ...” (6) Lederen af Frederiksberg Bibliotek Georg Krogh-Jensen skrev året efter mere direkte i en personlig korrespondance om avislæsere: ”Jeg ønsker for eget vedkommende kun, at jeg havde dem anbragt i et passende lokale uden for biblioteksbygningen.” (7)

Dobbeltheden i holdningerne til avislæsning kom også til udtryk i Carl Thomsens indledning til *Danske Biblioteksbygninger*: ”En Række Biblioteker har særlige *Avislæsesale*, hvad absolut kan anbefales, fordi Udskillelsen af Avislæsningen fra den almindelige Læsesal gør dennes Værdi som Arbejdslokale betydeligt større ... Nogle steder anses Avislæsningen for et nødvendigt Onde, som man ønsker at begrænse mest muligt, fordi den bl.a. gør Biblioteket til Samlingssted for

Subsistensløse. Disse kan give Virksomheden et præg, som man frygter skal indvirke uheldigt paa opfattelsen af Biblioteket hos visse Dele af Befolkningen. Andre Steder betragter man Aviserne som en saa vigtig Del af et Biblioteks Arbejdsstof, at man giver Avislæsningen god Plads.” (8)

Endelig orienterede børnebiblioteket sig som en nyskabelse i mange biblioteker mod kommende generationers læsning og oplysning. På Stationsbyudstillingens Bibliotek i 1909 var der et særligt børnebord, og der var på biblioteksmødet oplæg af Anna M. Monrad om Amerikanske Børnebiblioteker. (9) I København indrettede lærerinden Julie Rudolph allerede i 1907 på eget initiativ en læsestue for børn. (10) I Esbjerg fik et klasseværelse status som børnelæsestue i 1914. (11) De første egentlige børnelæsestuer blev indrettet i København og Vejle i 1916, og fra omkring 1930 var der tale om børnebiblioteker med udlån. I de store biblioteker var børnebiblioteket ofte inddelt i et børneudlån og en børnelæsestue. Selv om børnebiblioteket var bibliotekets livligste og frieste rum, svarede møbleringen til voksenbiblioteket i mindre udgave. Også børnebiblioteket fik gradvist større institutionskarakter i forhold til de første mere fantasifulde og hjemlige bibliotekers udskårne møbler, farver og billeder på væggene.

Børnebibliotekernes formidling var i høj grad pædagogisk orienteret, og de blev i starten fortrinsvis passet af lærerinder. Den første børnebibliotekar i København Helga Mollerup måtte først tage en uddannelse som lærerinde og derefter kurser i børnebiblioteksarbejde i U.S.A.. I ”En Høstrejse” lagde Valdemar Rørdam i en lang beskrivelse stor vægt på børnebibliotekets oplysende rolle som et sted, hvor børnene under kyndig vejledning kunne skrive deres stile og løse deres opgaver. ”Det gælder om at vække deres Eftertanke, øve dem i Selvarbejde.” (12) Til børnebibliotekernes forrum hørte ofte håndvaske i børnehøjde. Orden og renlighed var ikke kun en del af skolens socialisering, men også af bibliotekets.

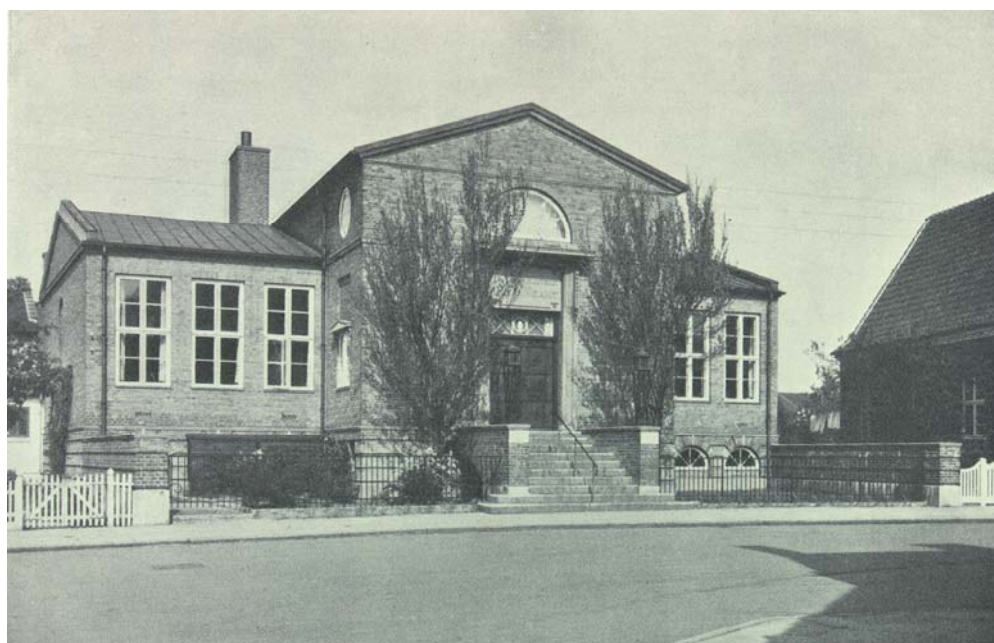
Ligesom den danske oplysningstradition havde flere forudsætninger, havde også videnstemplet flere forskellige forbilleder og funktioner. De grundtvigske ideer om folkeoplysning var både inspireret af den franske oplysningstid, engelske skoletraditioner og tysk romantik, men med originale tilføjelser som f.eks. betydningen af ”det levende ord”. På samme måde havde videnstemplet som biblioteksbygning forbindelser tilbage til den franske oplysningsarkitektur, men med tidstypiske danske tilføjelser som indretning af foredragssale i forlængelse af både dannelseskulturen og den grundtvigske traditions ”levende ord” og studiekredsværelser som udløber af af tidens kollektivt orienterede arbejderkultur.

Videnstemplet kan i lille format ses som en realisering af den franske revolutionsarkitekt Étienne-Louis Boullées store biblioteksutopi fra den franske oplysningstid. Boullée forestillede sig som tidligere omtalt en serie af aldrig opførte projekter til ”sakrale bygninger til en metropol”, bl.a. et tempel for fornuften og et stort nationalt bibliotek, som var præget af symmetri, søjler, nøgne vægge og gallerier. Der var højt til loftet, som åbnede sig mod lyset fra oven. I Danmark repræsenteredes denne bibliotekstype af Det Classenske Bibliotek. Derudover var der

i høj grad tale om påvirkning fra de amerikanske Carnegie Biblioteker, f.eks. den monumentale facade, biblioteksfunktionernes fordeling og foredragssalens placering i kælderen. De forskellige forbilleder blev dog tilpasset tyvernes danske provinsklassicisme og Bedre Byggeskik. Kerteminde Bibliotek var et tydeligt eksempel på amerikansk inspiration.

De danske biblioteker var dog mere nøgternt indrettede. Det fornuftige, velordnede og undertiden næsten spartanske biblioteksunivers blev fremhævet for sin prunkløshed, og den systematiske opstilling af litteraturen var forbundet med forestillingen om opdragelse til systematisk læsning. Sagligheden var tæt forbundet med tidens biblioteksideal, men kunne også ses i sammenhæng med den protestantiske flids- og arbejdetik, som tilsvarende kom til udtryk i indretningen af mange skoler og læreanstalter. Ser man på biblioteksfolkets sociale rekruttering, havde flere af tidens ledende skikkelser baggrund i embedsmands-, skole- og præstemiljøer. H.O. Lange var tæt knyttet til kristne miljøer og afholdsbevægelse. Døssing havde som ung studeret teologi. Mange lærere var aktive i bogsamlingsbevægelsen, og flere lærere og cand.mag.'er "gik over" og blev bibliotekarere. Der indgik stærke pædagogiske elementer i forestillingen om at "læse sig op". Børnebibliotekerne blev i starten passet af lærerinder og deres virksomhed var pædagogisk præget.

Videnstemplet markerede en tydelig sammenhæng mellem arkitektur, indretning og vidensorganisering. Det anbefaledes i form af sommerfugleplanen i forskellige variationer i lærebøger og anmeldelser. Det blev en konvention, som også blev fulgt af tidens arkitekter. I mindre samfund kunne dog indrettes etrumsbiblioteker. Til de mest typiske klassicistiske videnstempler hørte Hjørring, Frederiksberg, Gentofte og Kolding, som opførtes i perioden 1927-39.

Hjørring Bibliotek fra 1927.

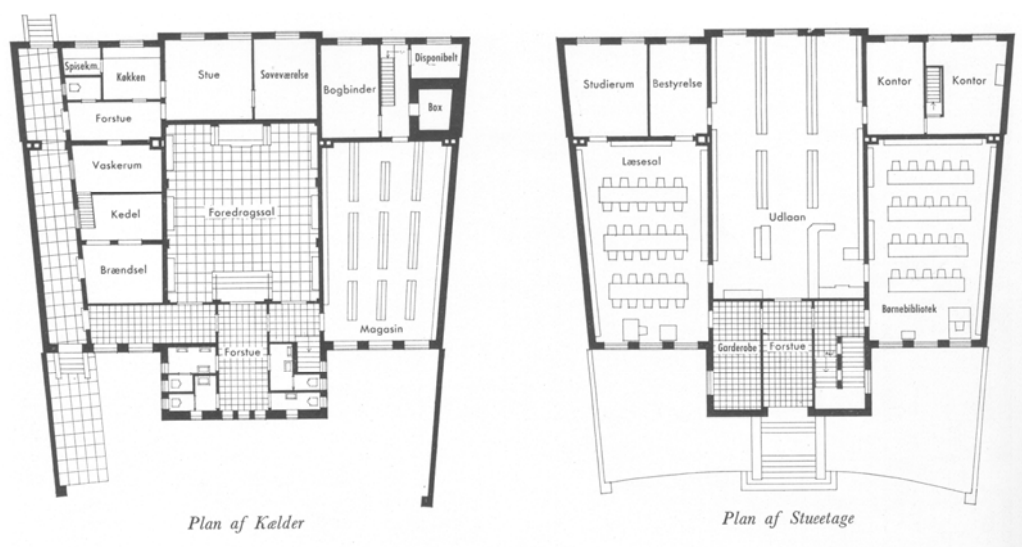
Carnegiebiblioteket i Decatur, Alabama fra 1903.

Carnegie Biblioteket i Aylmer, Ontario fra 1913.

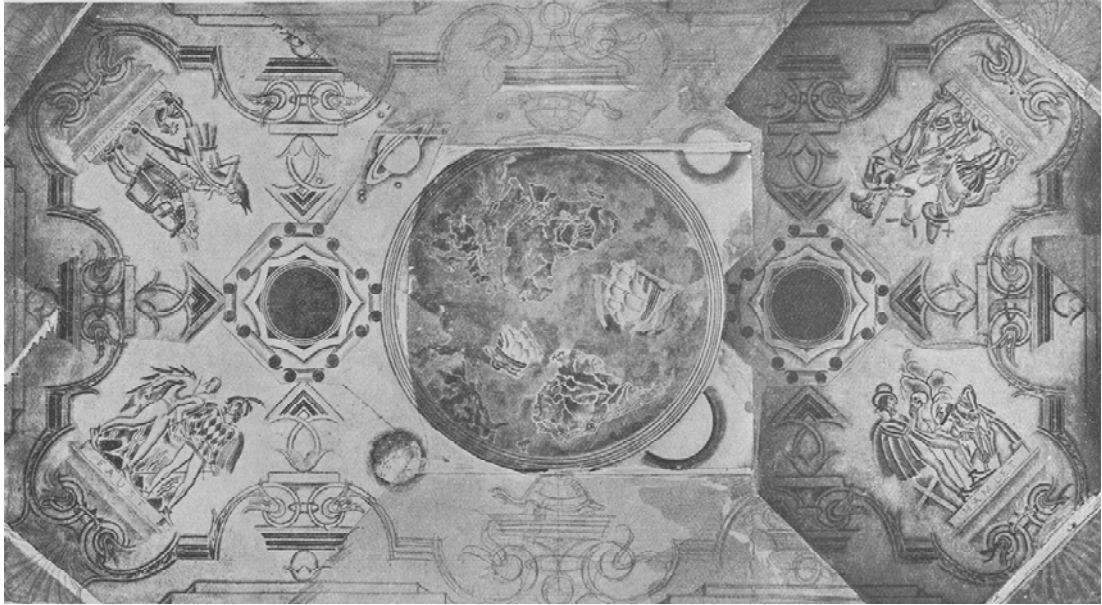
Det første videnstempel er Hjørring Centralbiblioteks nye bygning fra 1927. (13) En lokal mæcen købmand Ad. Andersen testamenterede en byggegrund i Brinck Seidelinsgade på betingelse af, at der blev opført af en ny bygning til biblioteket inden for 4 år. En arkitektkonkurrence blev udskrevet i 1924 blandt amtets arkitekter samt en københavnsk arkitekt, der havde stået for flere byggerier i Vendsyssel, og blev vundet af den lokale Jens Jakobsen, der også havde stået for ombygningen af den tidligere biblioteksbygning i Museumsgade. Ved grundstensnedlæggelsen i 1925 nedlagdes et dokument med mottoet "Sund og sand Oplysning for vor Landsdel". (14). Allerede ved sin lidt fjernere, mere solitære og mere ophøjede beliggenhed adskilte det nye bibliotek sig fra den gamle biblioteksbygning, som var en del af en bykernen og dens miljø. Et lille anlæg med jerngitter og lave mure markerede forgård. Også den murede rustica og trappen med sine ti trin op til hovedindgangen,

der var flankeret af to lamper og to træer, markerede ophøjethed og associerede i beskeden udgave i retning af den franske oplysningsarkitekturs templer for fornuften med sakral ild og cypresbevoksning. Over indgangsdøren var placeret et halvcirkulært vindue med en opgående sol som motiv og i ruden umiddelbart over døren en ugle mellem nordiske træudskæringer. Monumentaliteten understregedes af den vinduesløse midterfløj med frontspids og bygningens høje vinduer i begge sider. Der var der stor lighed med de amerikanske Carnegie-biblioteker både i ydre udtryk og indre rumfordeling. Anmeldelsen i *Bogens Verden* kritiserede bygningens ydre i form af ”den mægtige og virkelig pompøse Midterportal ... Dette Ydre bliver næppe populært.” (15)

Planer over Hjørring Bibliotek med skrå vinger.

Den vifteformede grundplan med voksenudlånet i midteraksen med læsestue til venstre og børnelæsestue til højre svarede til en sommerfugleplan med udslåede ”vinger”. Bibliotekets ydre og indre var således præget af symmetri, orden, alvor og højtid, der understregedes af de tre høje vinduer for enden af udlånsalen. ”Arkitekturen konnoterer ånd.”(16) Belysningen i udlånsalen udgjordes af lysekroner og i læsesalen senere af indirekte belysning af Larsen-Stevns’ malerier samt PH-bordlamper. En foredragssal lå i kælderen under voksenudlånet ligesom i Carnegie-bibliotekerne. Anmeldelsen i *Bogens Verden* illustrerer, hvor imponerende indgangen til biblioteket kunne opleves i samtiden: ”Hele det indre er ideelt. - Naar man ad en imponerende Trappe kommer op til Forhallen og ind gennem en monumental Dør, har man et festligt Syn ind i det ret for liggende Udlaanslokale, der er af enkel, lyst højtidelig Karakter med sine mægtige Vinduer, sine stilfulde Lysekroner og – Lampetter, sin store Urskive paa selve den hvide Væg, og endelig og især sit pragtfulde Loft: Valdemar Andersens Værk, en hele Fladen udfyldende af fresco-Dekoration, bestaaende af fire store Figurgrupper fra Verdenslitteraturen, grupperet mellem yndefulde Ornamenter omkring midterpartiet: Jordens Klode mellem Opdagelsesrejsernes stolte Sejlere brusende frem over havene.” (17)

Loftdekoration af Valdemar Andersen i voksenudlånet med litterære opdagelsesrejser som motiv.

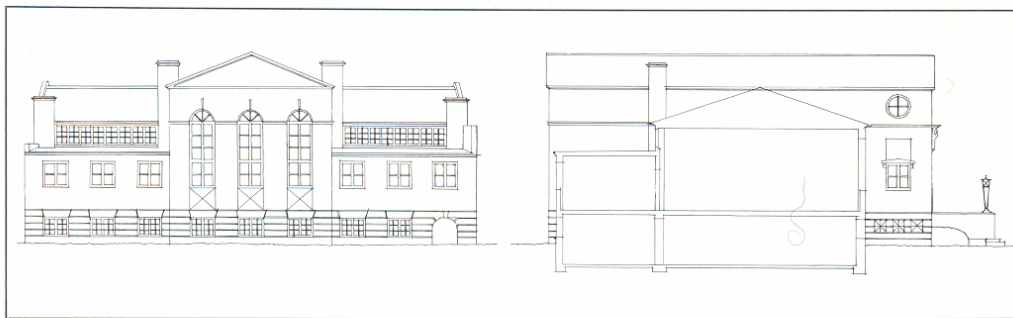

Voksenudlån med lysekrone og loftsdekoration.

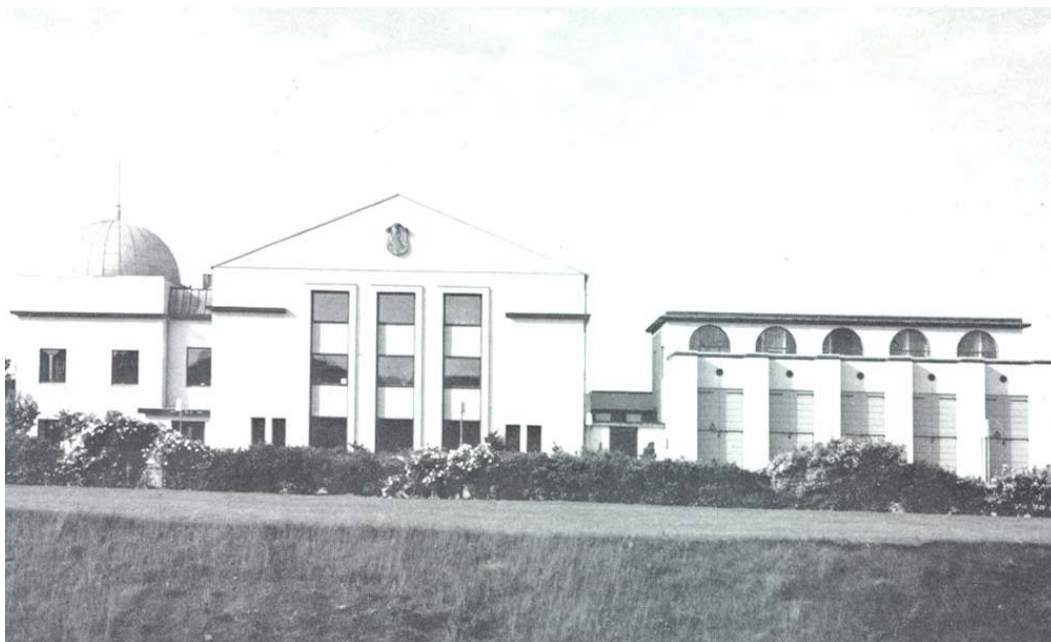

Udsmykning i læsesalen med Larsens Stevns' fresker.

Formanden for bibliotekets bestyrelse Michael Winther ansøgte med held Ny Carlsbergfondet om udsmykning af biblioteket med fresker af Valdemar Andersen. Denne udsmykning af biblioteket i Hjørring blev den første af en række udsmykninger af periodens nye centralbiblioteker med støtte fra Ny Carlsbergfondet. Ud over sin virksomhed som illustratør og plakattegner havde Valdemar Andersen tidligere stået for større udsmykningsopgaver bl.a. på Landsudstillingen i Århus. I loftet over voksenudlånet var motivet i midterfeltet verdensdelene forbundet af to tremastede sejlskibe, uden om dette runde felt en ring af planeter og endelig fire skikkelser fra verdenslitteraturen og den danske litteratur, nemlig Hamlet, Don Quixote, Faust og Erasmus Montanus. Rammen udgøres af tidstypiske klassicerende Art Deco-ornamenter. Børnelæsesalen var udsmykket med H.C. Andersens vilde svaner. I 1936 skænkede Ny Carlsbergfondet yderligere seks freskomalerier i læsesalen af Niels Larsen Stevns, der forestillede scener fra Skipper Clements oprør og Lars Dyrskjød som lokal helt under svenskekrigene. Motiverne for de kunstneriske udsmykninger var således universet, verdensdelene, naturen, litteraturen og den nationale og lokale historie med lånerens mulighed for egne opdagelsesrejser i bøgernes verden og for at lade tankerne flyve. To relieffer "Plantning" og "Høst" fra 1939 af Larsen Stevns over indgangene til de voksnes og børnenes læsesale symboliserede betydningen af bibliotekets folkeoplysende arbejde. (18)

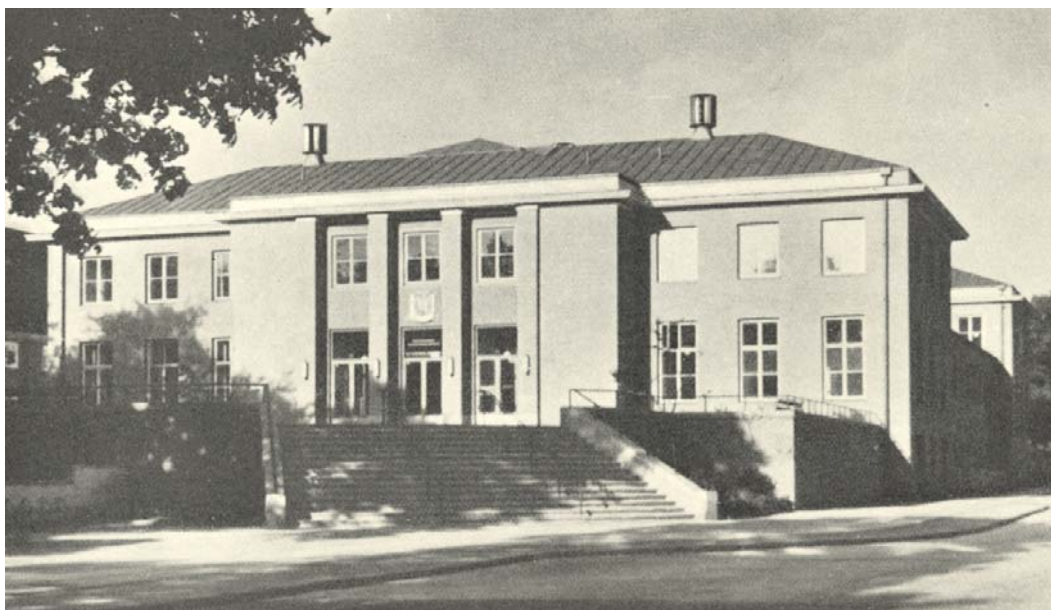
Jens Jakobsen: Hjørring centralbibliotek, nu kunstmuseum. Facade mod vest, snit 1:400.

Hjørrings elektricitetsværk med flere formmæssige ligheder med biblioteket.

Jens Jakobsen tegnede en række bygninger i Hjørring, som var typiske for tidens modernisering af købstæderne, som også omfattede biblioteksbyggeriet. Således skriver Hans Erling Langkilde i *Nyklassicismen i købstæderne* om netop Hjørring som et godt eksempel på denne udvikling: ”Den fik boligforeninger og nye kvarterer med småhuse, den lod afholde en offentlig arkitektkonkurrence om et nyt rådhus – som dog ikke blev realiseret – den fik alderdomshjem, sygehusudvidelser, kapel, bibliotek o.s.v – alle tidstypiske fornyelser, alle eksempler på bygningskategorier der går igen landet over i disse ti-år, og langt de fleste med nyklassicistiske træk i typedannelse og formsprog”. (19) Jens Jakobsen tegnede både Hjørrings bibliotek og det samtidige elektricitetsværk, der som bygningstyper med samme geometriske elementer og grundformer kom uhyre tæt på hinanden og dermed begge forenede tyvernes klassicisme og nye saglighed.

Frederiksberg Bibliotek med oprindelig plads og trappeopgang.

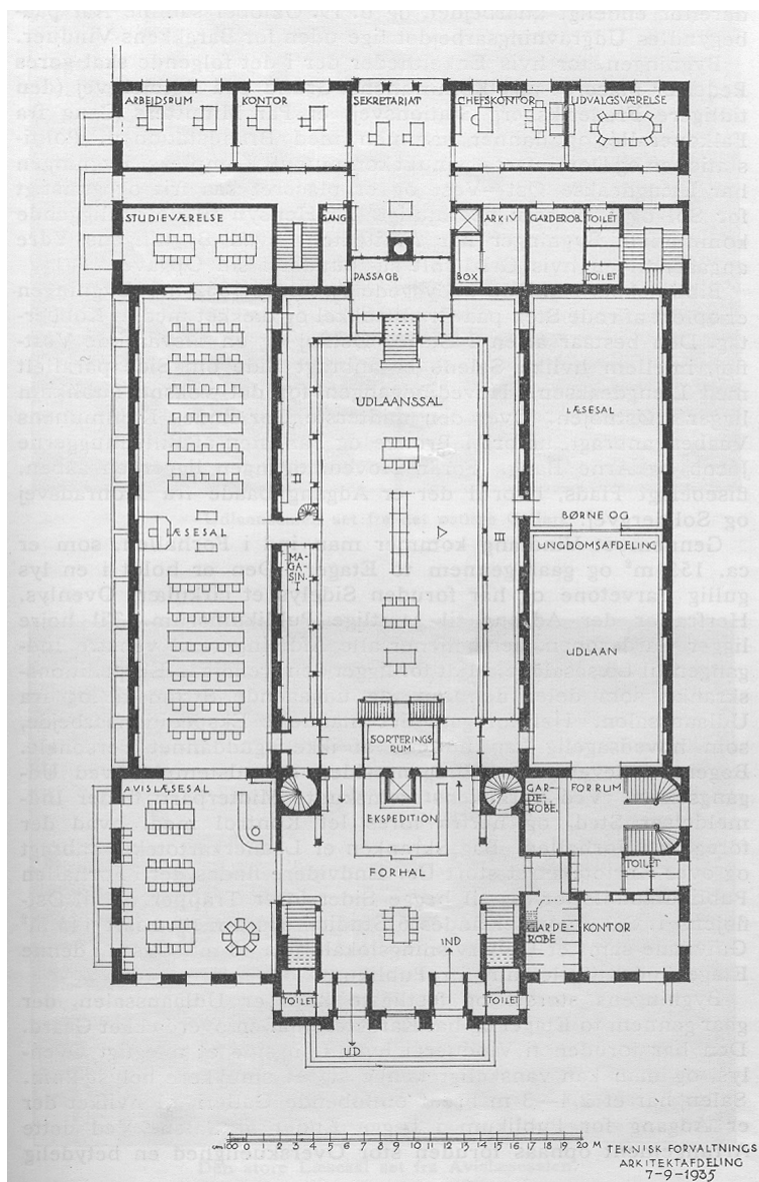
Fra 1933-35 opførtes Frederiksberg Bibliotek, som var landets hidtil største folkebiblioteksbygning og som af samtiden blev betragtet som forbillede for kommende biblioteksbyggeri. Især fremhævedes bygningens praktiske indretning, som ikke mindst skyldtes bibliotekets leder Georg Krogh-Jensen. Arkitekt for byggeriet var Frederiksberg Kommunes Tekniske Forvaltning ved A.S.K. Lauritzen med H. Carl Andresen som medarbejder. Nybygningen forekom yderligere imponerende, idet den afløste en træbarak. (20)

Allerede bygningens placering som en del af Frederiksbergs "høje by" eller "Akropolis" var iøjnefaldende. Denne lille bydel rummede inden for sit "temenos" ud over biblioteket en række offentlige bygninger i form af brandstation, politistation, domhus samt Solbjerg Kirke. De øvrige institutioner var især inspireret af dansk herregårdsarkitektur med elementer af nyrenæssance og nybarok, men røde mursten som fælles byggemateriale holder området sammen. Der var også blevet plads til små grønne områder. Selve pladsen foran biblioteket er i dag ændret, men i sin oprindelige udformning svarede området nøje til teorier om placering af græske templer, hvor man nærmer sig det hellige område temenos' ophøjede beliggenhed ad en lang trappe og efter opstigningen ser templet fra en diagonal vinkel.

Størst lighed havde biblioteket dog med den nærliggende svømmehal fra 1931, ligeledes opført af stadsarkitekten A.S.K. Lauritzen. Også her var der tale om en monumental rødstensbygning med modernistiske træk og en basilikaagtig udformning omkring hovedhallen med det centrale bassin og Vilh. Lundstrøms mosaikudsmykninger. Selv om svømmehallen var opført et par år tidligere, var det modernistiske præg tydeligere i form af store stålvinduer og vinduesbånd. Fælles for de to bygninger var dog de store kubiske blokformer, der kombineredes med klassisk symmetri, røde mursten og gesimser. De kunne ses som udtryk for "borgerlig soliditet" med "en rolig værdighed, en slags tilbageholdende selvhævdelse". (21) De

to store kommunale initiativer med få års mellemrum understregede periodens sammenhæng mellem folkesundhed og folkeoplysning, mellem krop og sjæl.

Biblioteket blev opført i røde mursten med granitsokkel og kobbertag. Selve grundplanen var formet som en basilika med forhal, voksenudlånet som hovedskib i midteraksen, avislæsesal, håndbogslæsesal og studieværelse som sideskib mod syd, børnebibliotek og børnelæsesal som sideskib mod nord og specialiserede kontorfaciliteter mod vest. Kælderen indeholdt et forudseende stort magasin samt foredragssal. Desuden var der fire studiekredsværelser i forhallens gallerietage.

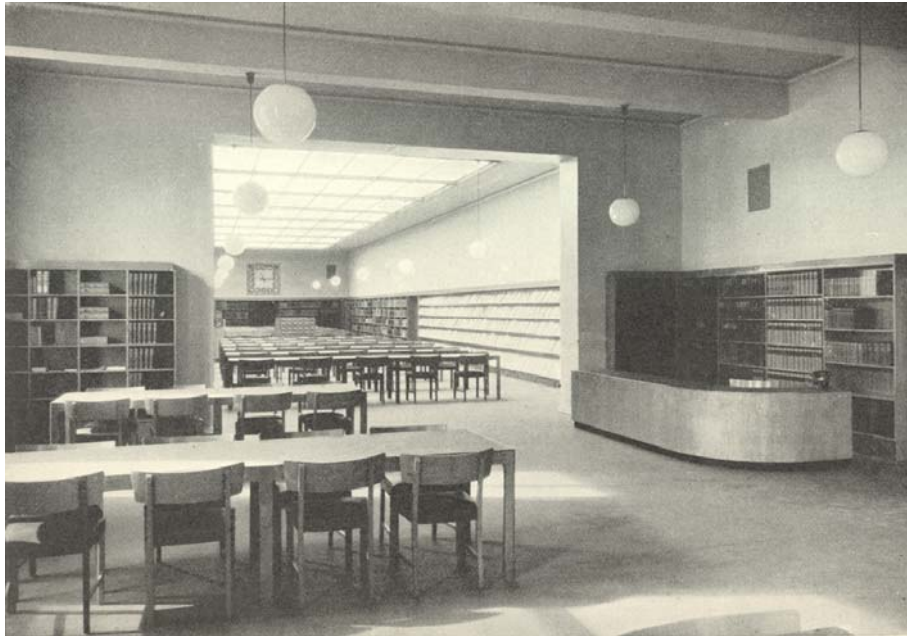
Plan over Frederiksberg Bibliotek.

Facaden var symmetrisk omkring et indgangsparti med fire stiliserede pilastre. Bygningens monumentale tempelkarakter dæmpedes dog ved fraværet af en egentlig frontspids. Tre indgangsdøre førte ind til den imponerende forhal i to etager med galleri og cirkulært ovenlys. Forhallen havde linoleumsgulv, der var lagt i skaktern af lyse og mørke felter. Vægge og lofter var holdt i lyse gullige farver med marmorering. Selv om Frederiksberg hørte til de klassiske videnstempler, var det ikke uden moderne træk som f.eks. skrankens PH-lamper og gelænderets enkle form afsluttet af små buer. Bemærkelsesværdigt var forhallens store iøjnefaldende og moderne stiliserede ur, som både målte institutionens eksakte og tiden i større sammenhæng. I Frederiksberg fik forhallen en tydeligere funktionel og rumlig betydning end i det tidligere folkebiblioteksbyggeri. Store foyeer kendtes fra forskningsbibliotekerne og mange amerikanske folkebiblioteker, men vandt nu også indpas i tredivernes største folkebiblioteker.

Som en stor biblioteksteknisk nyskabelse og modernisering var ekspeditionsskranken flyttet ud i forhallen. Det betød, at biblioteksskrankens funktioner var delt op mellem vejledningsfunktioner ved bibliotekarbordet i udlånssalen og udlåns- og afleveringsfunktioner i forhallen, som yderligere var forbundet med et særligt sorteringsrum med elevatorforbindelse til magasinkælderen. Denne specialisering, der var en videreudvikling i forhold til den traditionelle sekskantede biblioteksskranke, som Hvenegaard Lassen så varmt havde introduceret i 1917, indebar også en yderligere arbejdsdeling mellem tekniske funktioner og den bibliotekariske vejledning og søgning. Efter amerikansk forbillede var ny teknik og rationalisering af arbejdsprocesser nået frem til danske folkebiblioteker, svarende til ideerne i Thomas Døssings tale Rationalisering i Biblioteker i 1933. (22)

Frederiksberg Bibliotek med ekspeditionsskranke i forhallen var både udtryk for fremskudte publikumsfunktioner og stigende specialisering af bibliotekernes personale.

Frederiksberg Biblioteks avislæsesal og læsesal for voksne.

Frederiksberg Biblioteks udlånsal for børn. I baggrunden indgang til børnelæsesalen.

Ligsom i det klassiske salsbibliotek og som i nære forbilleder som Stadsbiblioteket i Stockholm og Det Deichmanske Bibliotek i Oslo var udlånsalen udformet som et galleribibliotek. Pladsen i galleriets nederste etage var dog funktionelt udnyttet gennem placeringen af et nærmagasin. Beskrivelser understreger, at der er tale om et "nyttegalleri" og ikke et "pyntegalleri". (23) Der var lagt vægt på at lade bogbestanden virke som rummets dominerende element ved hjælp af neutrale brunlige og grågullige farvetoner, gulvet mørkest, træværket lysere og overvæggene lettest. Både udlån og læsesale havde store sammenhængende ovenlysvinduer.

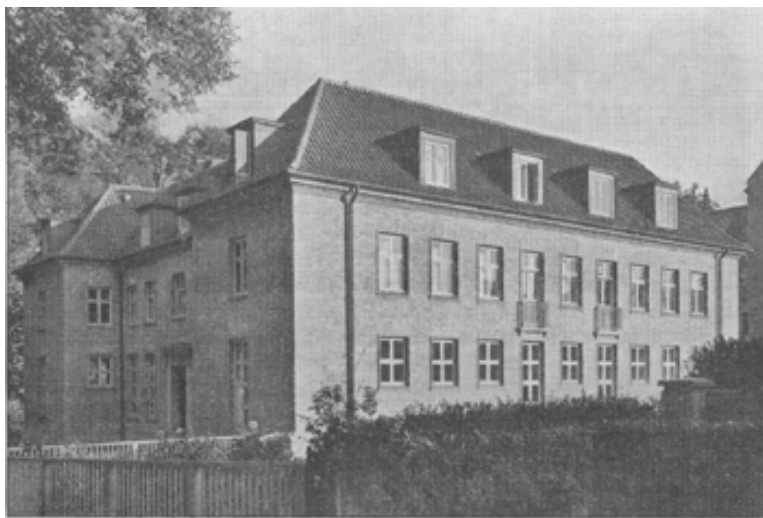
Læsesalene havde ca. 100 pladser og studieværelset 12 pladser. Læsesalene var ligesom børnebiblioteket enkelt og stramt møbleret. Til uret i læsesalen havde billedhuggeren H. Kapel udført en dekorativ urskive med mosaik, der fremstillede dyrekredsens symboler. Belysningen bestod af frithængende kuglependler i både forhal, udlånslokaler og læsesale. I kælderens lå foredragssalen.

I forbindelse med bibliotekets indvielse bragte *Bogens Verden* en grundig gennemgang af bygningen og intentionerne bag den af Georg Krogh-Jensen selv. Her understregede han betydningen af det løbende samarbejde med arkitekten H.C. Andresen fra Frederiksberg Kommune og sluttede med forhåbningen om, at bygningen ikke alene var et gennembrud for bibliotekssagen på Frederiksberg, men også ville få betydning for bibliotekssagen i hele landet. (24) Svend Dahl, der på samme tid var ansvarlig for byggeriet af det nye universitetsbibliotek, som fik mange lighedspunkter med Frederiksberg, anmeldte derefter biblioteket uhyre positivt. Også han fandt, at ”det er sandsynligt, at den nye Biblioteksbygning paa Frederiksberg i en lang Aarrække frem i Tiden vil hævde sig som et af de steder, man først og fremmest søger til, når man vil lære moderne Biblioteksbyggemaade at kende.” (25) Han roste ”det radikale Skridt” at placere udlånsranken i forhallen som en del af bygningens gennemtænkte funktioner og arbejdsdeling. Som forskningsbibliotekar havde han et særligt blik for udlånsalens betydning i folkebiblioteket: ”Det af Lokalerne, der virker stærkest, er Udlaanssalen, ikke alene fordi den er et saa overordentligt smukt og festligt Rum, men ogsaa fordi den ved sin Størrelse og hele sin Udformning i saa høj Grad hævder sig som ligeberettiget med Læsesalen, ja som det centrale rum i Bibliotekets virksomhed.” (26) Svend Dahl sluttede med at karakterisere bygningens moderation og gode egenskaber: ”Arkitekt Andresen har uden noget Sted at forfalde til overdreven Udsmykning eller til yderliggaaende Modernisme skabt en række rum af stor Æstetisk Virkning, og Bibliotekar Krogh-Jensen kan med fuld ret indkassere den uforbeholdne ros, som bygningen i biblioteksmæssig Henseende fortjener (27) I 1937 afholdtes den store biblioteksudstilling på Frederiksberg Bibliotek.

I Carl Jørgensens oversigt *Danske Biblioteksbygninger* får biblioteket den længste omtale af alle med fremhævelse af dets praktiske funktionalitet: ”Det er den største Folkebiblioteksbygning i Danmark og et ualmindeligt vellykket Resultat af en Arkitekts og en Biblioteksmands samlede Bestræbelser. Biblioteket har med god Grund, siden det blev taget i Brug, været besøgt af talrige Biblioteksfolk, som har studeret og efterlignet Bygningens klare Plandisposition og det særdeles omhyggeligt gennemtænkte inventar.” (28) Som det fremgår af bibliotekets gæstebog, fortsatte både internationale og danske besøg langt op gennem halvtredserne.

Under krigen fik Krogh-Jensen betydning som bibliotekskonsulent i Sverige og Finland. Galleribibliotekerne i Malmø og Halmstad kan ses som resultater af denne vejledning. Halmstad er således blevet kaldt ”lille Frederiksberg”. Også galleribibliotekerne i Gentofte og Kolding kan ses som udtryk for påvirkningen fra Frederiksberg. I anledning af bygningens 50-års jubilæum gjorde Sven Plovgaard som mangeårig inspektør i Statens Bibliotekstilsyn status over dens betydning som forbillede: ”Som huset fra 1935 står der, har det fungeret både som en banebryder og en slutsten for en epoke i biblioteksindretningens historie. I kulturpolitisk henseende har bygningens store fortjenester ikke alene bestået i biblioteksfaglig kvalitet og

monumentalitet, men nok først og fremmest i det sammenfaldende billede, der her blev givet af et fuldt tidssvarende folkebibliotek med alle dets (daværende) virksomhedsformer.” (29)

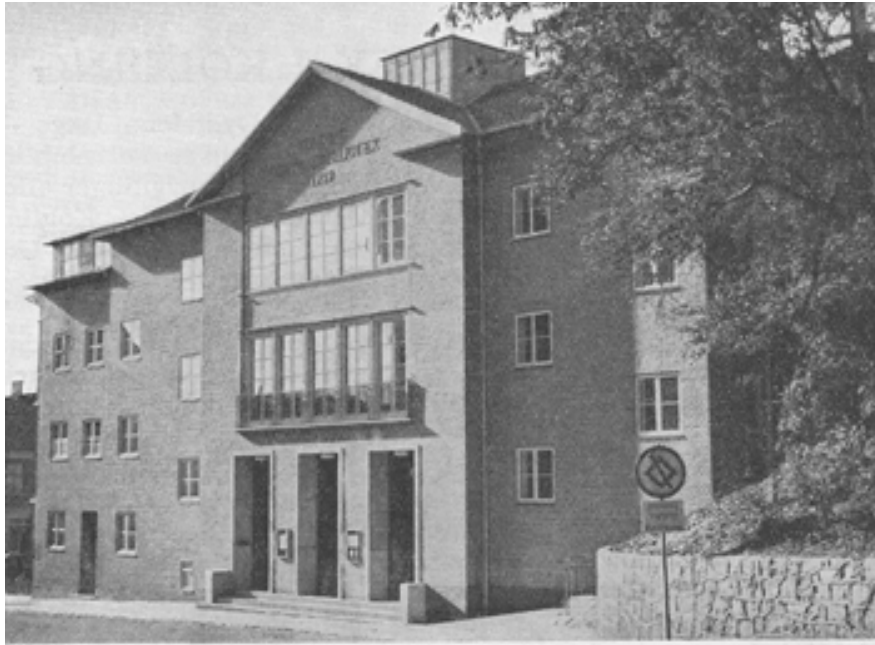

Gentofte Bibliotek med karakter af landsted.

Der er således ingen tvivl om Frederiksbergs forbilledlige status, især for en række større biblioteksbyggerier som Gentofte og Kolding. Gentofte Bibliotek havde i sin oprindelige udformning fra 1930 en atypisk rumfordeling. Trods ydre symmetri i facaden rummedes læsesalen i en fløj til venstre og udlånet i midten bag forhallen. Bag udlånet lå læsestuen for børn med egen indgang. Ved en ombygning i 1938-39 omdannedes biblioteket til et symmetrisk galleribibliotek med nærmagasin. Læsesal for børn og læsesal for voksne lå på hver sin side. Voksenlæsesalen var udstyret med to grupper af magelige stole i den ene ende. Biblioteket opretholdt dog sin landstedslignende fremtræden med fremspringende hjørnerisalitter, korsformede vinduer og højt sadeltag. (30)

Den oprindelige læsesal i Gentofte Bibliotek med adskilte læsepladser.

Kolding Bibliotek med balkonetage.

Kolding Centralbibliotek blev opført 1939 som del af et større bygningskompleks, der også rummede en række forretninger i. Grunden var skænket af bibliotekets mæcen kreaturhandler Jens Holm, der også sikrede bibliotekets økonomi gennem "Jens Holms Fond", der ejede hele bygningen og fik indtægter fra de udlejede butikker. Samlet udgjorde komplekset "Holms Hjørne". Bygningen var opført af arkitekten Ernst Petersen, der stod for mange større byggerier i Kolding fra domhus, rådhus, hospital og den overfor liggende filial af Nationalbanken til villaer og mindre ejendomme. Bibliotekets facade med tre indgangsporte var ikke uden lighed med byens klassicistiske rådhus. En mindre indgang førte ind til børnebiblioteket. (31)

Kolding Biblioteks udlånsal med galleri og i baggrunden åben foyer med afslappede lænestole.

I løbet af mellemkrigstiden voksede bibliotekernes personale og personalegrupper, og tilsvarende udvidedes de administrative arealer med specialiserede funktioner. Her ses katalogafdelingen på Kolding Bibliotek.

Studiegang I. Også bibliotekernes indre rum og korridorer var præget af den ny saglighed.

Bibliotekets indre udmærkede sig ved flere originale planløsninger, varierede rumforløb og forskellige materialevirkninger. Stueetagen indeholdt børnebibliotek, magasin og foredragssal med plads til 200 mennesker samt opgang til første sal. Her

lå udlånssalen og udlånssalens forrum som piano nobile, hvilket også markeredes af facadens små balkoner. Selve udlånssalen var et galleribibliotek med samme udnyttelse af galleriets underetage som nærmagasinet som i Frederiksberg Bibliotek. Også her var udlånsskranken skudt frem i forrummet, men en åben forbindelse mellem de to rum og en publikumsvenlig møblering med magelige lænestole og en stor sofa betrukket med lys oksehud skabte en ny type sammenhængende opholdsrum. Til højre lå læsesalen, som ligeledes havde galleri langs den ene langside og langs endevæggene. Rummenes karakter var markeret med valget forskellige træsorter, således at udlånet var holdt i lys eg, mens der var anvendt cubamahogni i læsesalen. Bag læsesalen lå et lille opholds- og samtaleværelse med bløde stole, hvor der måtte ryges. På anden sal lå avislæsesalen, et mindre auditorium med 42 pladser, en lokalsamling samt to studiekredsværelser med hestekomøblering. I alt havde biblioteket seks studiekredsværelser. Tidens nye medie var et radioanlæg i avislæsesalen, som udsendte Pressens Radioavis.

Daværende biblioteksinspektør og senere biblioteksdirektør Robert L. Hansen, som anmeldte en lang række af tredivernes biblioteksbyggerier, var uhyre positiv i sin anmeldelse i *Bogens Verden*. Han indledte med at betegne 1939 som "et Gyldenaar i danske Folkebibliotekers Bygningshistorie" ... Af disse Nybygninger er Kolding Centralbiblioteks den mest monumentale og fortjener baade paa grund af sin Historie og sin paa mange Maader banebrydende Indretning en udførlig Omtale." (32) Han kaldte udlånssalens forrum "en absolut Nyskabning inden for dansk Bibliotekskonstruktion." (33) Han advarede dog mod galleribiblioteket som modefænomen. Han afsluttede med at karakterisere Kolding som forbillede og "formentlig Højdepunktet af, hvad man i Aaret 1939 kunne præstere her i landet af hensigtsmæssig Indretning af Folkebiblioteker af større Format." (34) Sammen med Frederiksberg og Århus hørte Kolding til de tre biblioteker, der fik fyldigst omtale i Carl Jørgensens *Danske Folkebiblioteker*. Han sluttede sin gennemgang: "Resultatet er blevet en i mange henseender mønstergyldig Biblioteksbygning." (35)

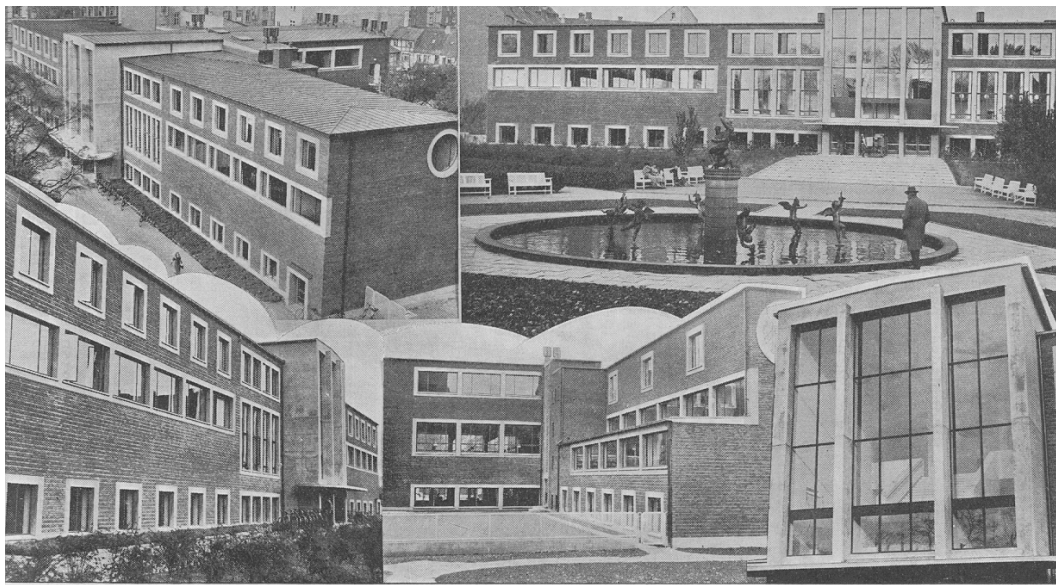
Et af de hestekomøblerede studiekredsværelser i Kolding Bibliotek.

Påvirkning fra modernismen

Som type blev de klassicistiske videnstempler gradvist påvirket af modernismen. Rationaliteten og nøgternheden var fælles for de to retninger, men den egentlige modernisme var mindre monumental, og den dyrkede ”det moderne” med nye former og materialer som f.eks. asymmetrier, transparente glasvægge med spinkle jernsprosser og svungne stålrørmøbler. Tilsvarende havde de ”moderniserede” eller ”modernistiske” videnstempler en række fælles træk, hvor den klassicistiske grundform typisk fik en enklere indgang, metalvinduer og sammenhængende vinduesbånd og lavt eller fladt tag. Som eksempler kan nævnes Århus fra 1934, Vejle ligeledes fra 1934, Hvidovre fra 1936, Svendborg fra 1937, Thisted fra 1938 og Nakskov fra 1939. Der var i høj grad tale om glidende overgange. Det moderniserede ydre betød ikke nogen radikal ændring bibliotekernes funktioner og rumfordeling, næppe heller af deres formidlingsformer, men samlet var det udtryk for gradvis og synlig fornyelse.

Århus Hovedbiblioteks nuværende bygning i Mølleparken blev påbegyndt i 1931 og indviet den 29. oktober 1934. Samtiden betragtede biblioteket som ”blændende nyt”, og i sin udformning og indretning afspejlede det både tradition og modernitet i tredivernes bibliotekspolitik, hvor folkekultur og folkeoplysning var centrale begreber. Århus Hovedbibliotek er et godt eksempel på det ”moderniserede videnstempel” med sine både klassiske og moderne træk. Det var både præget af klassicistisk symmetri, men var samtidig et af de mest modernistiske blandt tredivernes danske biblioteker. (36)

Det århusianske folkebiblioteksvæsens historie gik tilbage til oprettelsen af et almuebibliotek i 1869, og denne forgænger for det nuværende hovedbiblioteks lå i beskedne lokaler i et bindingsværkshus i Vestergade. Som tidligere nævnt havde Statsbiblioteket med sin nybygning fra 1902 haft flere folkebibliotekslignende funktioner, bl.a. Læsesalens Udlånsbibliotek som første eksempel på åbne hylder i Danmark, dog uden udlån af skønlitteratur. Der havde også været ideer fremme om at gøre Statsbiblioteket til folkebibliotek, svarende til de store amerikanske forbilleder som f.eks. Boston Public Library med både videnskabelig og populær litteratur eller svarende til Bergens Bibliotek som folkebiblioteksbygning. Statsbiblioteket havde dog også overordnede opgaver for folkebibliotekerne og særlige opgaver som Jyllands videnskabelige bibliotek. I 1926 var forholdene i almuebiblioteket blevet så utilfredsstillende, at statens tilskud bortfaldt. I de følgende år diskuterede man, om en nyordning skulle ske i forbindelse med Statsbiblioteket i Århus, eller om der skulle bygges et helt nyt og selvstændigt bibliotek. Med støtte fra privat side valgte byrådet den sidste løsning.

Århus Hovedbibliothek set med klassisk og moderne optik.

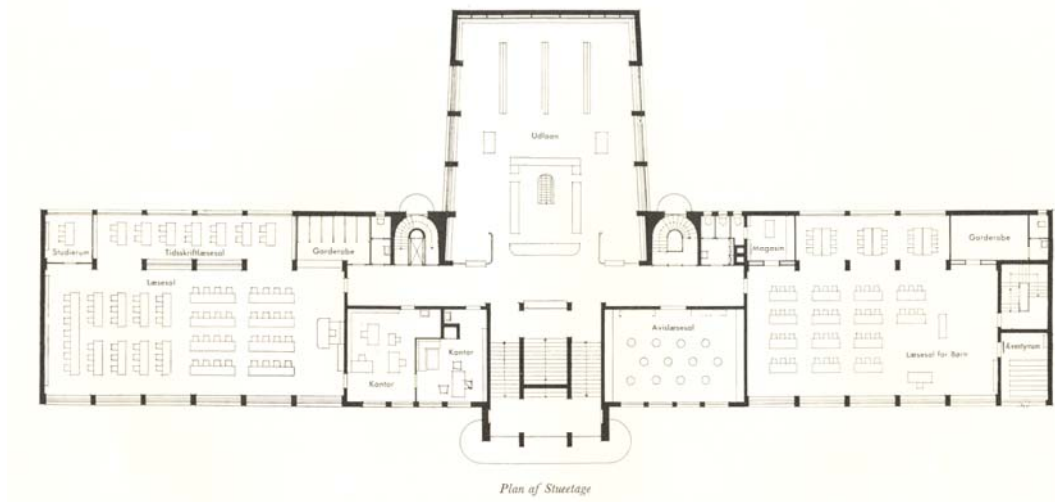
I 1930 indbød man indenbys boende arkitekter til en konkurrence om et nyt folkebibliothek med beliggenhed i Mølleparkens nordlige del. I konkurrencens program indgik følgende betingelser: I kælderen et bogmagasin til 50.000 bind, arbejdsrum, pakrum, frokoststue m.m., i stueetagen udlånslokale til 20.000 bind, læsesal til voksne med 100 siddepladser, tidsskriftlæsesal med 20 siddepladser, avislæsesal med 30 pladser samt kontorer og derudover på 1. sal børnelæsesal, foredragssal, 2 større og 6 mindre studieværelser samt kontorer. Konkurrencen var i øvrigt en af periodens få arkitektkonkurrencer om biblioteker. Moderne træk i konkurrencens betingelser var gennemtænkningen af bibliotekets mange funktioner

samt indretningen af foredragssal og studiekredslokaler, svarende til en aktiv og bred kulturformidling fra bibliotekets side.

Vindere af konkurrencen blev de to Århus-arkitekter Alfred Mogensen og Harald Salling Mortensen, som også med andre byggerier både sammen og hver for sig har været med til at sætte deres præg på nyere arkitektur i Århus. Sammen har de også tegnet f.eks. Møllevangsskolen, og sammen med Paul Niepoort har Salling Mortensen som et af sine sidste værker tegnet Børghlum Kollegiet. Deres besvarelse af konkurrencen og det efterfølgende byggeri var interessant i flere henseender. I indledningen til besvarelsen understregede de to modsatrettede hensyn: Det biblioteksmæssige hensyn til koncentration i modsætning til det byplanmæssige hensyn til en lang bygning, der kunne bidrage til at skabe et afsluttet harmonisk bybillede. For at løse disse problemer udarbejdede de to forslag, begge med to sidefløje, men med forskellige anvendelses- og udvidelsesmuligheder. Netop påpegningen af behov for udvidelse skulle vise sig forudseende. Bygningens langstrakte form som afslutning af Mølleparken var således begrundet i hensynet til det samlede bybillede. Desuden gjorde de opmærksom på konkurrencegrundlagets u hensigtsmæssige placering af børnelæsesalen på 1. sal. Povl Stegmanns forslag, som fik konkurrencens 2. præmie, lå nærmere det traditionelle biblioteksbyggeri med stiliseret søjleindgang og sekskantet skranke. Arkitektonisk lå hans forslag i forlængelse af Heinrich Tessenows bygninger i Hellerau. (37)

Det nye hovedbibliotek i Århus føjede sig både med sin planløsning og sit arkitektoniske udtryk næsten arketypisk ind i rækken af "videnstempler" med symmetriske grundplaner og facader, men i moderniseret udgave med glasfacade og vinduesbånd. Sommerfugleplanen kunne være næsten kompakt med "vingerne" foldet ind til "kroppen" som i Frederiksberg eller Kolding, eller "vingerne" kunne som i Århus være foldet ud i T-form, hvor biblioteket som en lang mur udgjorde afslutningen af Mølleparken.

Med beliggenheden i Mølleparken fik biblioteket en central placering i bybilledet, næsten som en fritliggende udstillingsbygning i det aksiale anlæg. Den ophøjede beliggenhed understregede bygningens betydning og tempelkarakter. Johs. Bjergs skulptur "Elskovskampen" blev placeret i parkens midterakse, som fortsatte ind gennem biblioteket og derved forbandt natur og lidenskab med kultur og fornuft. Foran facaden stod otte buster af danske forfattere på samme måde som busterne foran f.eks. Københavns Universitets hovedbygning. Det drejede sig om St. St. Blicher, Marie Bregendahl, J.P. Jacobsen, Johs. V. Jensen, Jakob Knudsen, Thøger Larsen, Jacob Paludan, Henrik Pontoppidan, Johan Skjoldborg, Harry Søiberg og Jeppe Aakjær. Denne "kanon" markerede et udvalg af tidens socialrealistiske forfattere med stærkt jysk islæt. Også den monumentale indgang og bibliotekets indre indretning med symmetrisk placering af funktioner, reoler, kartoteker og møbler var typiske for den saglige klassicisme. I forhallen blev opstillet en buste af Hans Hartvig Seedorff.

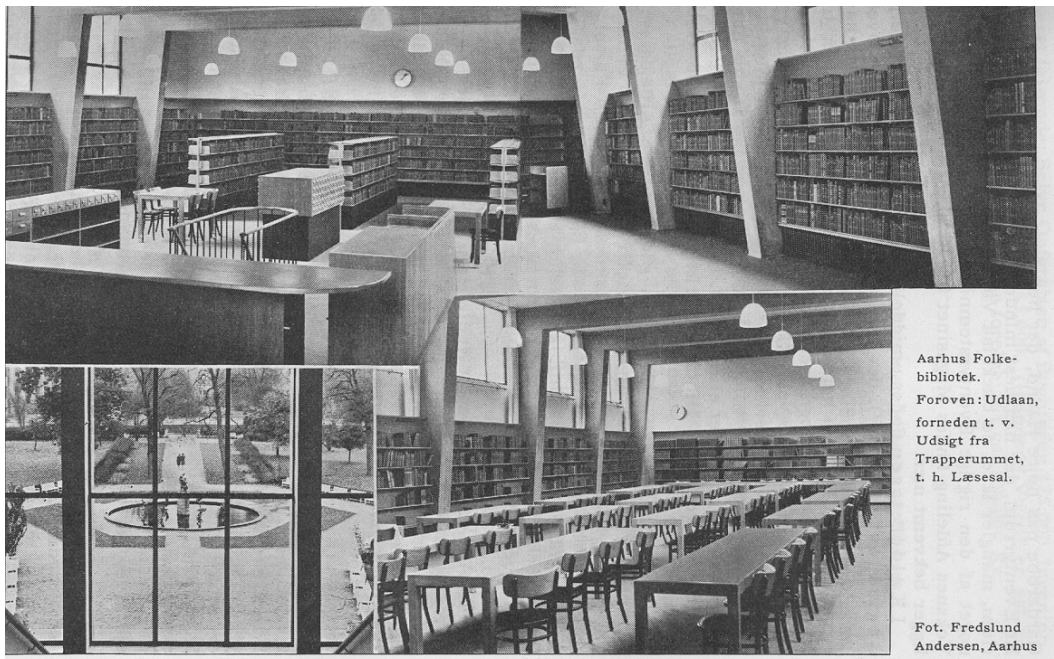

Plan af stueetagen i omvendt T-form.

Samtidig havde hovedbiblioteket en række markante modernistiske træk, som var på højde med tidens internationale stil, inspireret af bl.a. Bauhaus-skolen. De modernistiske træk kom især til udtryk i midterpartiets høje glasfacade, de lange vinduesbånd og de skråtstillede indvendige betonsøjler. Disse træk understregedes yderligere af den enkle og rationelle indretning og den moderne møblering med wienerstole og stålørsmøbler.

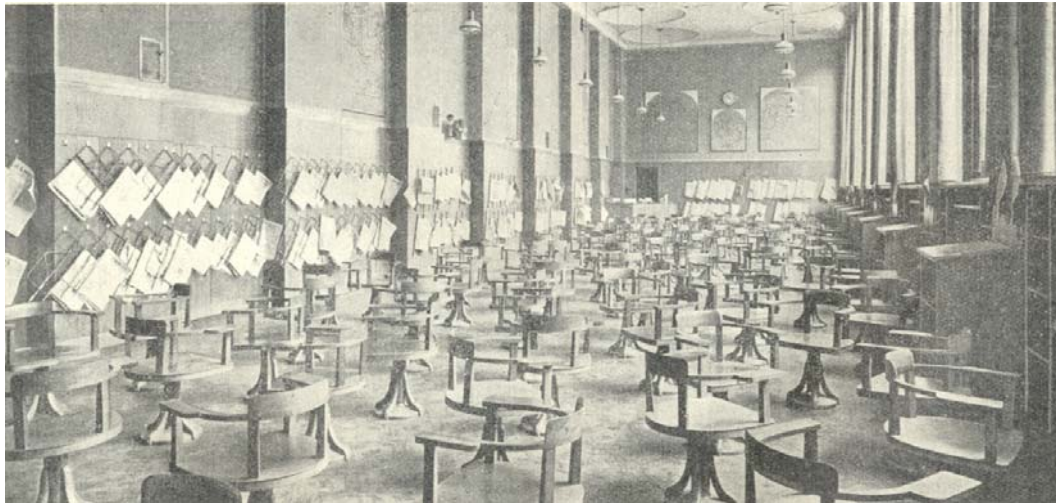
Således var avislæsesalen Danmarks eneste egentlige modernistiske biblioteksrum fra perioden med sine 12 drejelige lænestole i forkromet stål med rødt læderbetræk og sorte arm- og ryglæn. Biblioteksfagligt markerede læsesalen endnu et skridt bort fra den hjemlige læsestue. Ligsom læsegangen i Ålborg lagde rummet op til korte besøg med hurtig og målrettet orientering i et aktuelt og flygtigt nyhedsstof, men ikke til længerevarende ophold eller hyggelæsning. Der var skråhylder og særlige café-agtige avisophæng. Rummet signalerede tempo, bevægelse og storbyoffentlighed. Det var et panoptisk rum med mange mulige centre og blikretninger. Arkitektonisk var avislæsesalen med sine mange bevægelsesmuligheder et af periodens mest moderne og dynamiske biblioteksrum.

Ved hver af søjlerne i voksenudlånet var der anbragt ståltaburetter på hjul, således at lånerne behageligt kunne undersøge bøgerne på de nederste hylder. I foredragssalen kunne stål stolene skydes ind i hinanden 10 og 10 for at spare plads, når de ikke var i brug. Der findes ikke andre kendte eksempler på anvendelse af stålørsmøbler i mellemkrigstidens danske folkebiblioteker.

Det indre af Århus Hovedbibliotek set med klassisk og moderne optik. Betonkonstruktionen, de store glasarealer og den afrundede skranke var med til at give biblioteket et moderne præg.

At hovedbiblioteket således både kan opleves meget klassisk og meget moderne, afhængigt af iagttagerens optik, illustreres tydeligt af samtidige fotografier. I Carl Jørgensens bog *Danske Biblioteksbygninger* understreger fotografierne symmetri og orden, mens fotocollagerne i omtalen af biblioteket i *Bogens Verden* gør symmetrien asymmetrisk og udtrykker dynamik og modernitet.

Avislæsesalen i hovedbiblioteket i Prag fra 1928 med drejestole af hensyn til lyset.

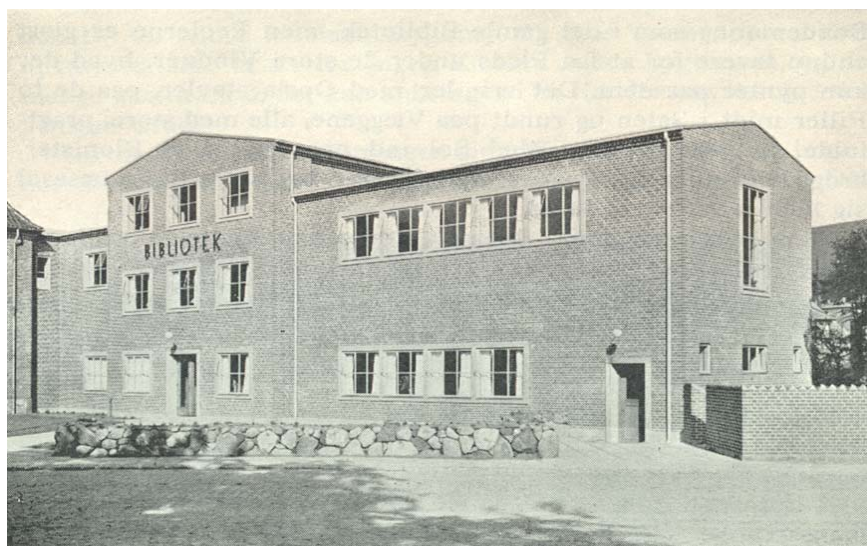
Den dynamiske avislæsesal på Århus Hovedbibliotek med 12 drejelige lænestole i forkromet stål med rødt læderbetræk: Danmarks eneste egentligt modernistiske biblioteksrum fra perioden.

Biblioteks- og kulturpolitisk er bygningen interessant ved sit brede kulturelle tilbud: Ud over den centralt placerede udlånsal fandtes flere læsesale, en foredragssal med plads til 200 mennesker og projektørrum, et auditorium med 64 pladser samt et større og 9 mindre studiekredsværelser. I hvert studiekredsværelse var anbragt en mindre håndbogssamling, højtaleranlæg samt borde, der kunne trækkes ud, således at der kunne blive plads til 16 personer. Netop foredragssalen og studiekredslokalerne var udtryk for en bred og åben kulturformidling med plads til både "det levende ord" og studiekredsformen, som især var knyttet til arbejderoplysningen og de nye oplysningsforbund. Projektørrum og højtaleranlæg viste, at biblioteket var på højde med tidens informationsteknologi. I forbindelse med børnebiblioteket blev der

indrettet et eventyrrum med blå vægge og røde gardiner, som adskilte sig fra nøgternheden og de lyse farver i bibliotekets øvrige lokaler.

Kulturpolitisk kan bygningens arkitektoniske udtryk således aflæses på flere måder: Dels som videnstempel i forlængelse af en klassisk dannelsestradition, dels med sin saglige indretning som udtryk for bl.a. Bibliotekstilsynets fortsatte moderniserings- og rationaliseringsbestrebelse. I forlængelse heraf indrettedes bl.a. studiekredslokaler som en del af forestillingen om en moderne folkekultur.

I sin tale ved indvielsen understregede biblioteksdirektør Thomas Døssing udviklingen fra almue- til folkebibliotek ud fra en overordnet oplysningstanke. Folkeoplysning og folkebiblioteker var for alle: "Denne Bygning staar som Slutsten paa en Udvikling, som har sine Rødder over 100 Aar tilbage, og som er en direkte Følge af den demokratiske Folkerejsning i økonomisk og politisk Henseende ... Folkebiblioteker og Folkeskoler er nu Institutioner for alle borgere. Den odiøse Klang er gaaet af Ordet Folk under disse Institutioners Vækst. Man har talt om Muligheden for en Arbejderkultur. Det skal jeg lade ligge, men en Folkekultur er det muligt at skabe ved at give alle Borgere Adgang til den højeste Oplysning. I denne Institution skal alle Mennesker mødes uden hensyn til politisk eller religiøs Anskuelse." (38)

Vejle Biblioteks asymmetriske facade, som skyldes sammenbygningen med museet til venstre, som ikke ses på billedet.

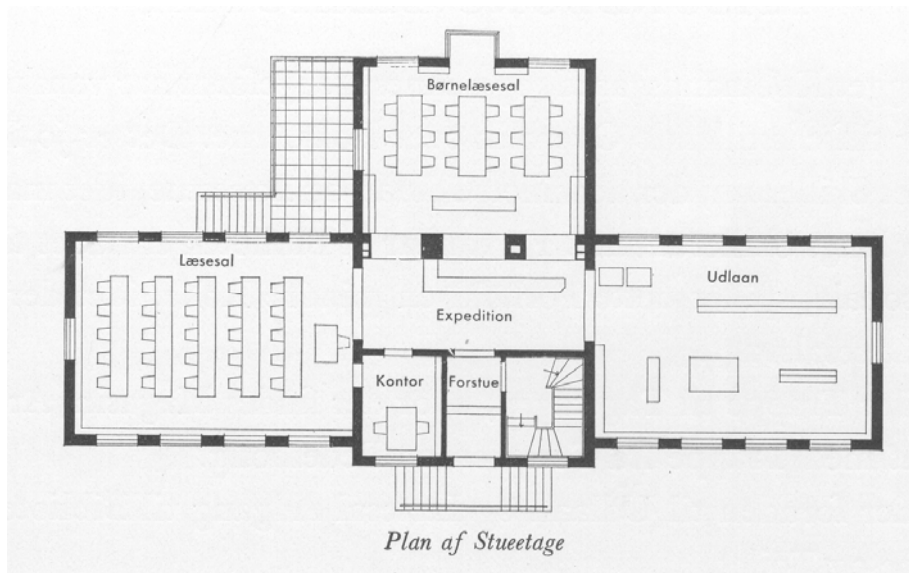

Opførelsen af Vejle By og Amts Bibliotek startede i 1933 og indvielsen fandt sted i 1934. Det havde mange fælles træk med den næsten samtidige bygning i Århus i form af f.eks. sammenhængende vinduesbånd og lav tagrejsning. Den enkle indgangsdør var dog uden glasparti. Biblioteket blev bygget i forlængelse af byens museum og havde derfor en asymmetrisk facade, men en symmetrisk grundplan. I højre side havde børnebiblioteket sin egen indgang i samme enkle udformning som hovedindgangen. Den særlige børneindgang havde ligesom senere i Kolding baggrund i bibliotekslovens særlige tilskudsbestemmelser for oprettelse af børnebiblioteker. (39) I det indre var der korkparketgulv og interiør af lys eg. Børnebiblioteket var indrettet med blå, røde og grønne møbler fra det tidligere bibliotek. (40)

Hvenegaard Lassen, der som biblioteksleder havde medvirket ved indretningen af den tidligere bygning, anmeldte det nye bibliotek i *Bogens Verden*. Han understregede den praktiske og enkle indretning og hensynet til bibliotekets funktioner i samme positive stil, som kendetegnede tidsskriftets øvrige anmeldelser af nye biblioteksbygninger dermed afspejlede denne pionerperiodes værdigrundlag: ”Hovedindtrykket af den nye store Biblioteksbygning i Vejle er et Indtryk af Enkelthed og Simpelhed, ikke alene i Bygningens Ydre og i Rummenes Udstyrelse, men ogsaa i selve Bygningens Plan og Rummenes Fordeling ... De tre store Publikumssale er overordentlig smukke, rene og enkle i Linierne, meget lyse og festlige og rationelt og praktisk møblerede.” Heller ikke skranker forbigik Hvenegaard Lassens opmærksomhed: ”I Udlaanslokalet er der en ny, stor og særdeles tiltalende Udlaanssskranke med Ryggen mod Indgangsvæggen.” I forhold til både tidligere og senere perioders forestillinger om fordele ved samling af kulturelle institutioner som f.eks. museer og biblioteker er det interessant, at der hverken i selve arkitekturen, i afbildninger af bygningen eller i anmeldelsen af den ses en sådan sammenhæng. En forklaring kan sandsynligvis søges i pionerperiodens ambitioner om selvstændige biblioteksbygninger med egen identitet. Uden at kommentere eventuelle samarbejdsmuligheder understregede Hvenegaard Lassen, at arkitekten C. Hess-Petersen havde fulgt biblioteksfolkens ønsker i forbindelse med sammenbygningen med museet: ”Og i hvert fald maa man give Arkitekten Ret i, hvad han sagde ved Aabningen, at det her først fremmest gjaldt om at Bygge et *Bibliotek* og ikke en gentagelse af et Musæum, og at de to Opgaver er grundforskellige.” (41)

Hvidovre Bibliotek.

Grundplan for Hvidovre Bibliotek.

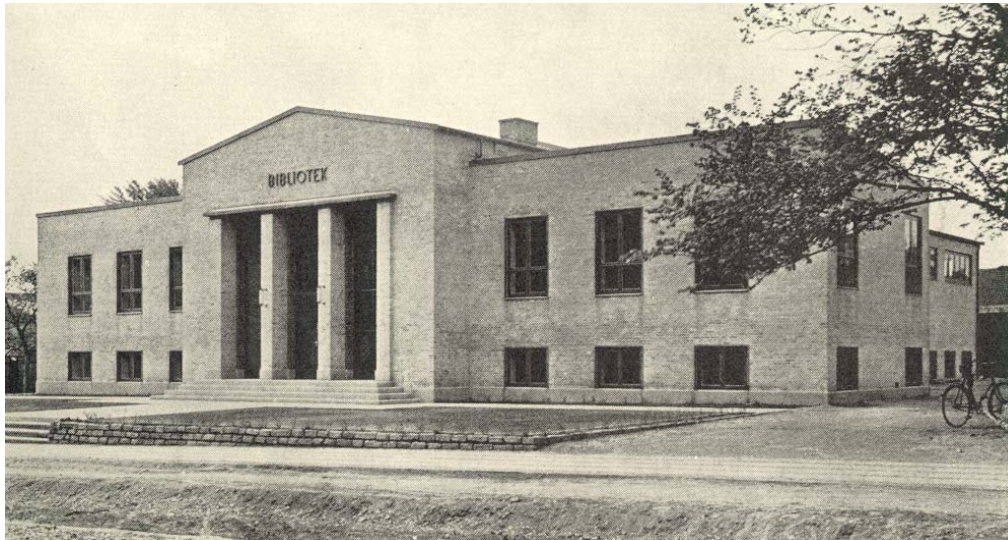
Hvidovre kommunebibliotek fra 1936 var ligeledes et eksempel på modernistisk forenkling af den klassicistiske archetype. Den symmetriske rødstensbygning med høj dobbettrappe havde højsiddende vinduer, som næsten udgjorde et bånd under det flade tag. Biblioteket var tegnet af Carl Jørgensen selv. I sin omtale fremhævede han selv den praktiske indretning og den indre og ydre fleksibilitet. Der var tænkt på udvidelsesmuligheder i forbindelse med en anden fordeling af voksen- og børnebibliotek med andre muligheder for placering af skranke. Carl Jørgensen tegnede også bibliotekets omgivende aksiale haveanlæg. (42)

Svendborg Bibliotek.

Også Svendborg By & Amts Bibliotek fra 1935-37 havde en klassisk plan med moderne form. (43) Den lokale arkitekt Andreas Jensen sammenlignede dog i sin indvielsestale sommerfugleplanens T-form med en moderne flyvemaskine, hvor udlånsalen dannede kroppen og læsesalen og børnebiblioteket vingerne. Den lave gulstensbygning med sammenhængende vinduesbånd langs fløjene og næsten fladt tag hørte til periodens mest moderne og var uden monumentalitet. En let forskydning af de to fløje gav bygningen et dynamisk præg. Gennem den modernistiske hovedindgang kom man ind i forrummet, der var beklædt med travertin. De indre rum havde lineoliumgulv og var enkelt og stramt, men lyst møbleret med stole af wienertype. På 1. sal lå 4 studiekredsværelser. Uden for hovedindgangen stod figuren Leda af Kai Nielsen, skænket af Carlsbergfondet. I forrummet fandtes en mindeplade for mæcenen Lacoppidan-Petersen, og i voksenudlånet en buste af Svendborgforfatteren Johannes Jørgensen, flankeret af to dobbeltreoler Den nye bygning, der blev opført uden for den egentlige bykerne, afløste det mindre, men mere centralt beliggende bibliotek fra 1921 i en tidligere skole.

Biblioteket blev anmeldt af Robert L. Hansen i *Bogens Verden*. Efter at have beklaget den lidt afsides beliggenhed, hvor det praktiske livs krav på hurtigt referencearbejde måtte imødekommes ”ved en redbon Telefon-Service”, roste han arkitekturens lette linieføring og horisontale orientering, som dog ikke var for avanceret for publikum: ”Bygningens Facade er et fortrinligt Udtryk for vor Tids Arkitektur og vil – man fristes til at sige alligevel – sikkert virke umiddelbart tiltalende paa alle beskuere.” Læsesalen var sober og harmonisk, men Robert L. Hansen savnede alligevel ”Hjemmefølelse” med gode lænestole, skrivebordspladser og læselamper, der virkede mere hyggelige end det ubarmhjertige ovenlys: ”Al den megen Sachlichkeit og Økonomi kan være meget god, men Læserens Følelser er ogsaa værd at tage i Betragtning.” (44)

Thisted Bibliotek.

Thisted Bibliotek blev opført 1937-38. (45) Oprindeligt skulle biblioteket have ligget ved torvet, men måtte vige for en parkeringsplads. Derfor måtte byggeriet flytte fra denne ”smukke Plads i Solen” til en mindre central placering i et villakvarter. ”Et Folkebibliotek kan ligge nok saa smukt ”i Byens rolige, smukkeste Kvarter”, det faar aldrig den chance for at virke paa Manden fra Gaden, som naar det ligger, hvor denne Mand færdes, og det bliver aldrig det selvfølgelige Tilflugtssted for det praktiske Livs Mand, naar i Hast den og den Oplysning af Værdi for Dagliglivets Arbejde skal skaffes til Veje.” (46) Biblioteket var tegnet af den lokale arkitekt Jens Foged, som stod for en lang række byggerier i Thisted og Thy. Han var præget af nyklassicismen og opførte ”velproportionerede, enkle huse i denne ånd”. Hans bygninger blev brugt som skoleeksempler af Bedre Byggeskik. (47) Biblioteket blev opført af gule håndstrøgne sten og havde en stram symmetrisk facade med fire rektangulære stiliserede søjler i stor orden. I sin grundplan mindede det om Frederiksberg med det centrale voksenudlån omgivet basilicaagtigt af læsesal og børnelæsesaal. Facaden havde ligheder med Heinrich Tessenow og Povl Stegmanns forslag til hovedbibliotek i Århus. Forhallens højde var 5,4 m. Dørene til voksenudlån og kælderlokaler var af stål og glas, indfattet med travertin. Desuden rummede biblioteket to studiekredslokaler og flere steder mulighed for lysbilleder og radiolytning.

I sin anmeldelse i Bogens Verden var Robert L. Hansen uhyre positiv over for den nye biblioteksbygning, som han betegner som ”et dejligt Bibliotek, ja, hvad det ydre angaar maaske det smukkeste af vore Folkebiblioteker.” Bibliotekstilsynets værdier og syn på biblioteksbyggeri kommer sandsynligvis til udtryk i følgende formulering, der fremhæver det forsigtige arkitektoniske udtryk, dog i tidens ånd, men hvor man ligesom i Frederiksberg har undgået den ”yderliggående modernisme”: ”Bygningens ydre Stil, som for øvrigt ogsaa dens Rumfordeling, kan minde noget om Frederiksberg, men er, maaske paa Grund af det lyse Byggemateriale, lettere i Linjerne, mere i Pagt med Tidens Aand, uden paa nogen Maade at virke udfordrende paa den jævne Beskuer.” (48)

Voksenudlånet i Thisted Bibliotek med "betimelige" malerier af Jens Søndergaard.

I det indre var voksenudlånet udsmykket med syv store malerier af landskaber fra Thy, malet af Jens Søndergaard og skænket af Ny Carlsbergfondet. Robert L. Hansens kommentar viser både sagligheden i Bibliotekstilsynets syn på biblioteksindretning, som svarede udmærket til periodens mange nøgne biblioteksvægge, næsten som et billedforbud, men også åbenheden over for den gode kunst, svarende til den gode litteratur, hvor Døssing ofte fremhævede Johs. V. Jensen: "... og hvad man end vil mene om Maleriers Betimelighed i Biblioteksrum, saa kan det ikke nægtes, at de søndergaardske Billeder virker meget festlige med deres dybt rene grønne og blaa Farver, og de synes fortrinligt egnede til at virke formidlende mellem gammel og ny Kunst i det store Publikums Anskuelse." (49)

Robert L. Hansen sluttede med at gøre status over udviklingen af den danske folkebibliotekstype i form af "den lange Række af smukke, moderne Biblioteksbygninger, den danske Provins har set rejse sig i de sidste 10-15 Aar" fra Hjørring til Thisted: "Denne Aarrække vil blive anført som afgørende for Udformningen af den danske Folkebibliotekstype, og det tør siges, at Thistedbiblioteket betegner et stort fremskridt for de første Aars Bygninger. Det er øjensynligt, at dette er Biblioteksbygningen, hvis ydre og indre svarer til dens Formaal. Men det er tydeligt, at det er Jylland, der ligger i Spidsen med de store Bygninger. På Fyn er Svendborg en enlig Svale. En Sjællænder maa vel spørge sig selv: Hvornaar kommer Turen til os?" (50)

Døssings tale ved indvielsen af Thisted Bibliotek den 19. maj 1938 sammenfattede i flere henseender periodens bibliotekspolitik. Han så samtidig biblioteksbygningen og dens lokaler som udtryk for denne politik: "Som Skjoldborg sagde: "Forrige Generation, der var grebet af det levende Ord, satte sig et Minde i de mange Forsamlingshuse. Vor Generation bygger Biblioteker." Det er ikke blot en Modesag med alle disse Biblioteker, men det er Udtryk for en ny Opfattelse af Oplysningsarbejdet. I gamle Dage var Bibliotekernes Formaal et helt andet, end det

vi nu arbejder efter. De var Udtryk for den Opfattelse, at det ville være rart, om den ubemidlede Del af Befolkningen kunne faa noget at læse, som ikke gik den alt for meget ind i Sjælen. Nu er de Udtryk for hele Befolkningens Trang og Pligt til at arbejde for aandelig Berigelse og praktisk Dygtiggørelse ... det er lykkedes at skabe et Bibliotek, hvis smukke, rummelige Lokaler svarer til Værdien af det Arbejde, der gøres her.” (51)

Som det sidste gennemførte eksempel på denne type biblioteker opførtes Nakskov Bibliotek i 1939. (52) Nybygningen var tegnet af den lokale arkitekt Ejnar Ørnsholt, som i en generation prægede byen med sine bygninger, der fint tilpassede sig både den lokale byggemåde og den internationale stiludvikling. (53) Således er hans seneste bygninger, bl.a. biblioteket, præget af påvirkning fra modernisme og Art Deco. Forud for biblioteksbyggeriet var gået studieture til bibliotekerne på Frederiksberg, i Svendborg og i Nyborg samt til offentligt byggeri af Vilhelm Lauritzen og Frits Schlegel. Robert L. Hansen fremhæver ligheden med biblioteket i Svendborg. (54) Nakskov Bibliotek blev dog opført i røde sten. Det blev opført på en grund midt i byen, men med en lidt tilbagetrukket beliggenhed med plads til et lille grønt anlæg. Bag biblioteket lå en have med et stort kastanjetræ, som kunne skygge for sommerens læsende gæster. Grundplanen var den afprøvede T-form, men i det ydre med præg af funkis i form af brede indgangsdøre af glas, fremhævning af vandrette fuger, vinduer med spinkle sprosser, der nærmede sig vinduesbånd, og næsten fladt tag. Børnebiblioteket havde sin egen indgang.

De fleste af periodens fotografier af biblioteker viser facader i dagslys, men Nakskov Bibliotek er en undtagelse. Den mest anvendte optagelse viser et aftenbillede af biblioteket, men fuldt belyst indefra og udefra. Gadens våde brosten reflekterer bibliotekets og gadelygternes lys. Hvor biblioteket som institution typisk forbindes med moderniteten i form af oplysningsprojektet, associerer dette fotografi som mange af tredivernes natteoptagelser til byens lys, storbyens massekultur og den moderne arkitekturs illumination. (55) Oplysningen af arkitekturen startede i de amerikanske storbyer omkring forrige århundredskifte, men blev i tyverne taget op i Europa af den moderne bevægelse som en tydeliggørelse af det arkitektoniske udtryk, der fremhævede den moderne arkitekturs former. I Berlin eksperimenterede Erich Mendelsohn og Hugo Häring med lysarkitektur. I Danmark fotograferede bl.a. Jonals Co. med bevidst brug af lys og skygge) Fotografiet kan ses i forlængelse af disse eksperimenter og viser en anden side af bibliotekets modernitet. Som bygningen fremtræder med den høje vinduesløse midterfacade, associerer den snarere til provinsbyens biograf. Bogstaverne Bibliotek eller Biograf kunne være bøjlet i neon, og fotografiet giver dermed biblioteket nye konnotationer.

Bibliotekets trapperum havde Art Deco-prægede dekorationer med bl.a. billeder af en skrivende munk og Gutenberg med trykpresse. Fotografier af udlånssalen viser et nøgternt rum set fra skranken med sort læselampe og sort telefon. I sin anmeldelse betegnede Robert L. Hansen biblioteket som ”absolut moderne”. Indvielsen med Døssings tale ”transmitteredes gennem Statsradiofonien over det ganske Land”. (56)

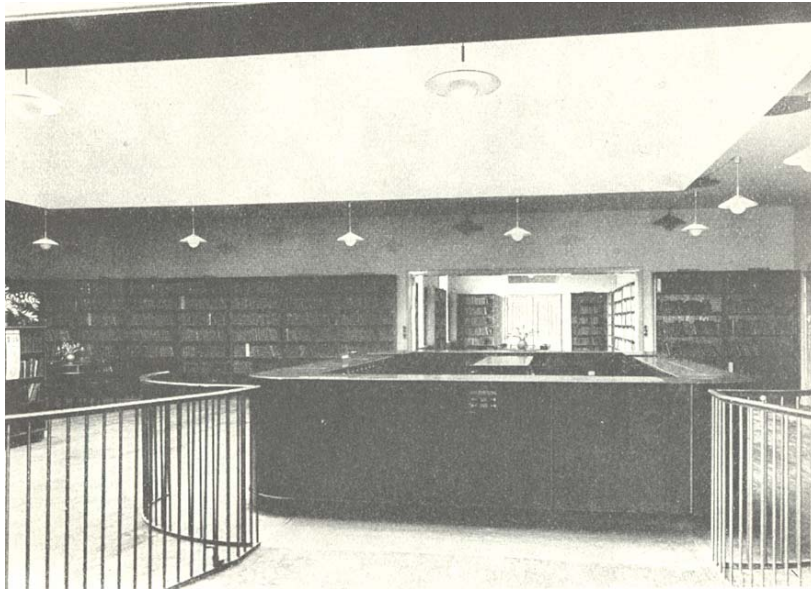

Det illuminerede Nakskov Bibliotek.

Voksenudlån med bibliotekarbord, telefon og læselampe. I 1954 kritiserede Robert L. Hansen tendensen til, at danske biblioteker bar præg af "bureaukratiske ekspeditionslokaler".

Filialbiblioteket på Vesterbro fra 1930. Københavns Kommune fortsatte med at indrette folkebiblioteker i lejligheder, men de var større og mere moderne.

Modernismen slog også i moderat form igennem i en række københavnske filialbiblioteker som Vesterbro fra 1930 og Christianshavn fra 1931, der var indrettet i lejligheder i større ejendomskomplekser. Begge steder måtte biblioteket indrette sig efter bygningernes øvrige funktioner. På Vesterbro lå biblioteket således sammen med en badeanstalt, et rodekontor og en række klinikker med en loggia som fælles indgang. Også her var krop og sjæl forbundet. I det indre var det enkelt og moderne indrettet med afrundet skranke, børne- og ungdomsafdelinger og studiekreds- og undervisningslokaler. Et særligt "Udstillingstårn" gav mulighed for at formidle "Dagens Emne".

"Bogtårn" på Vesterbro som brud på den stramme reolopstilling med mulighed for aktuel formidling.

Til filialen hørte også det første kombinerede børnebibliotek med både læsestue og udlån. Det blev ledet af Helga Mollerup, som havde måttet tage en uddannelse som lærerinde og derefter yderligere havde uddannet sig i U.S.A., for at blive børnebibliotekar. Hun har beskrevet bibliotekets opgaver i det tæt befolkede kvarter: ”Det var på høje tid, at det første børnebibliotek blev åbnet. Børnene kom hovedsagelig fra de lange, mørke sidegader, der virkede trøstesløse på grund af mangel på lys og luft. Der var stor arbejdsløshed i de år, så livet kunne være hårdt. Der var mange nøglebørn. Der fandtes kun få institutioner, hvor børnene frit kunne komme og gå og være sammen med kammerater.” (57) Den pædagogiske formidling prægede flere af tidens biblioteksindretninger. Bl.a kom den til udtryk ved den næsten skolestuelignende møblering af læsesalen i filialen i Ølandsgade fra 1936. Møblerne var dog medbragt fra en tidligere afdeling på Amagerbrogade.

Læsesalen som skolestue med Danmarkskort, borde på række og bibliotekarens ophøjede bord med umiskendelig lighed med et kateder. Kun de to avislæsere forstyrrer dette helhedsindtryk. Filialen i Ølandsgade blev indrettet 1936. Fotografiet fra Jonals Co. er fra 1944.

Biblioteket på Christianshavn lå i Edvard Thomsens funktionalistiske ”lagkagehus” ud til Christinahavns Torv. Også her var der tale om et langstrakt rum med moderne indretning. *Bogens Verden* sluttede sin omtale om biblioteket med at konstatere, at ”Hovedstaden efterhaanden kan kappes med en Række Provinsbyer omend ikke med egne Bygninger, saa dog med moderne, rummelige og velindrettede lokaler. (58) Først i 1938 blev der udskrevet en arkitektkonkurrence om en ny hovedbiblioteksbygning i København. Ingen af forslagene blev dog realiseret.

Hernings avislæsestue med blå polstrede lædersæder var et af periodens få biblieksrum, som kunne forbindes med tilbagelænet eksklusivitet – et begreb som ikke i nogen af dets betydninger kendetegnede mellemkrigstidens danske biblioteker. De havde ikke amerikanske forbilleders pompøse udformning, men var i mange tilfælde prægede af en nøgternhed, der kunne lede tanken hen på den protestantiske flids- og arbejdsetik.

Carl Jørgensen tegnede i 1939 en lav, næsten modernistisk tilbygning til en ældre villa i Herning, som fabrikant Truelsens arvinger testamenterede til biblioteksbrug. (59) Børnebiblioteket blev indrettet i villaens tidligere stuer, mens læsesal og voksenudlån symmetrisk blev placeret i den nye bygning, der også overholdt villaens symmetri, men i et anderledes og mere moderne formsprog. Avislæsesalen med et stort vindue ud til haven og hynder med blå lædersæder havde næsten karakter af en eksklusiv foyer.

Undtagelsesvis var anmeldelsen i *Bogens Verden* skrevet af Thomas Døssing. I en nøgtern og grundig gennemgang lagde han vægt på den funktionelle indretning af den nye bygning: ”Arkitekten har meget fornuftigt ikke søgt at afpasse den nye bygning efter den gamle Bygnings Arkitektur, men givet Tilbygningen et Ydre, der svarer til den indre Benyttelse.” (60) En arbejdstegning viste skrankens gennemtænkte funktioner. Derudover roste han de avislæsesalens ”særdeles indbydende Bænke med blaat Skind langs Væggene.” (61) Endelig fremhævede han Carl Jørgensens rolle i forbindelse med tilbygningen: ”Det blev overdraget til Arkitekt Carl Jørgensen, der jo gennem Aarene har indlagt sig adskillig Fortjeneste, ikke alene ved Nybygninger, men ogsaa ved Ombygning af danske Biblioteker, at udarbejde Planer for Tilbygning og ombygning, og det er lykkedes Arkitekten at skaffe Biblioteket fuldt tilfredsstillende Lokaler og samtidigt at skabe en Helhed, der i enhver henseende har samme Nyttvirkning som en ny selvstændig Bygning.” (62)

Ombygninger som Ringsted i 1938 og Fredericia fra 1940 var større og mere gennemførte end tidligere nyindretninger, men de tilpassede sig eksisterende bygninger og havde derfor ikke samme stramme rumfordeling som videnstemplerne. Ombygningen af den tidligere kirkebygning i Ringsted gav *Bogens Verden* anledning til ikke kun at lægge afstand til yderliggående modernisme, men også til de mere historiske stilarter: ”Det ydre er ganske vist ikke i vore Dages Smag – Bygningen er omkring Aarhundredskiftet opført i Nymodens gotisk Stil som midlertidig Kirkebygning ...” (63)

Samlet udgjorde videnstemplerne kernen i ”1930’erne store biblioteksbyggeri”. Folkebibliotekerne rykkede fra sidegadernes små hjemlige læsestuer frem til større og mere selvstændige bygninger om end ikke ved hovedgaden, så dog med en mere central beliggenhed eller med mere plads på større grunde i byernes udkanter. Sommerfugleplanens tredelte rumfordeling, den standardiserede indretning og professionaliseringen af materialevalg og formidling gav folkebibliotekerne et fælles præg, der på flere måder nærmede sig andre kommunale institutioner som folkeskolen, også med hensyn til betydningen for lokalsamfundet. Det større og bredere antal brugere gav sammen med bevægelsens agitation og den statslige lovgivning bibliotekerne en relativt større gennemslagskraft end andre kulturelle institutioner som f.eks. museer og arkiver.

Bibliotekernes gradvist mere centrale og monumentale placering i bybilledet kom til udtryk gennem symmetriske facader, høje trapper og markerede indgangspartier. Dette præg moderniseredes gradvist i perioden fra egentlig klassicisme til en form for monumental modernisme med mere stiliseret symmetri, glasdøre, vinduesbånd og flade tage. I tredivernes anden halvdel dæmpedes det monumentale præg yderligere. Frontspidser blev lavere eller valmede, tagene blev lavere, og trapperne blev fladere med færre trin. Bibliotekernes indre med høje vinduer prægedes af regularitet og orden med reoler og møbler fremstillet af lokale håndværkere, men efterhånden i lettere udgaver i lyst træ. Wienerstole blev en af de foretrukne møbeltyper. De administrative områder i form af kontorer og klargøringsrum blev udvidet og specialiseret, og flere steder blev der indrettet bibliotekar- og portnerboliger.

Videnstemplerne svarede arkitektonisk til bibliotekstilsynets oplysningsstrategi, der omfattede både dannelse, rationalisering og modernisering. De blev anmeldt grundigt og positivt som forbilleder i *Bogens Verden* af centralt placerede personer som Robert L. Hansen, Harald Hvenegaard Lassen, Svend Dahl og Thomas Døssing. Robert L. Hansen fremhævede dem som led i udviklingen af en dansk folkebibliotekstype. Anmeldelserne fremhævede moderne træk, men lagde afstand til en avanceret modernisme, der kunne afskrække et bredt folkeligt publikum. Anmeldelser og allerede opførte bygninger har utvivlsomt haft afsmittende virkning på kommende byggerier og ombygninger, ligesom flere af anmelderne var centralt placerede som statslige rådgivere. Videnstemplerne udgjorde også kernen i Carl Jørgensens status over mellemkrigstidens byggeri fra 1946. Hos Robert L. Hansen sporedes dog kritiske sprækker i forhold til institutionspræget med kommentaren om den megen ”Sachlichkeit” i forhold til ”Läserens Følelser”. Disse forbehold skulle komme til fuld udfoldelse efter krigen.

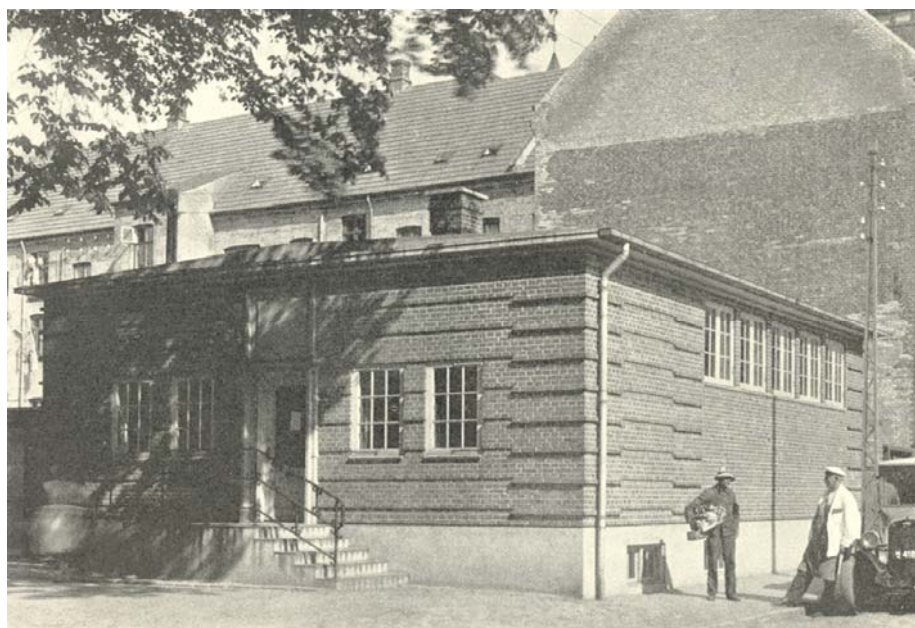
Også tidens arkitekter accepterede videnstemplets udformning som en konvention, der ikke uden videre kunne brydes. Det skyldtes sandsynligvis, at den blev opfattet som udtryk for en klar funktionsopdeling, der stemte overens med funktionalismens arkitekturidealer. Således skrev Helge Finsen i *Ung dansk arkitektur* fra 1947 lakonisk om biblioteksbyggeriets afklarede forhold i forbindelse med en gennemgang af bygningsproblemer inden for forsorg og undervisning: ”En vis afklaring har kunnet naas inden for et andet offentligt kulturbygningsomraade: Bibliotekernes enklere, men funktionsmæssigt fint tilrettelagte, der har givet anledning til et karakteristisk byggeri.” (64)

Det kan tilsyneladende synes paradoksalt, at en bevægelse og et væsen, der understregede værdier som demokrati, folkelighed og åbenhed, netop indrettede sig i lukkede, ophøjede og tempelagtige bygninger. En forklaring kan være markeringen af en social opstigning, således som den kan læses ud ad Arbejdernes Oplysningsforbunds lille opfordring og vejledning *Flere Biblioteker – og bedre fra slutningen af trediverne*: ”I gamle Dage troede man, at et bibliotek godt kunne staa paa en Reol i Skolestuen eller hos en Barber eller Skrædder. Enhver kunne jo uddele Bøger, saa enhver kunne jo være Bibliotekar. Man kunne ikke tænke sig, at et Bibliotek skulde have et Hus for sig selv. – Banker og Sparekasser skulle have store og tempelagtige Huse, for der skulle P e n g e n e s Tjenere arbejde og Publikum gaa paa Tærne, men et Bibliotek, det var jo ikke andet end et Underholdningsapparat med pjaltede Bøger, det rangerede ikke engang saa højt i Folks Bevidsthed som en Karrusel, saa det kunne aldrig falde Folk ind at bygge Huse for sligt. Heldigvis er Biblioteket efterhaanden løftet op i et andet Niveau. Efter at man har faaet nogle og tyve store og smukke Bygninger omkring i Købstæderne, er der kommet Sans for at skaffe Biblioteket god Plads ogsaa paa Landet.” (65)

Til videnstemplernes kvaliteter hørte deres genkendelighed, regularitet, klare funktionsopdeling, gode pladsforhold og luftige lokaler med højt til loftet. Med deres rene klassiske former svarede de til bygningsmæssige arketyper i den europæiske bys offentlige rum, som senere blev fremhævet af nyrationister som Aldo Rossi og Leon Krier og forbundet med urbanitetens historiske udvikling.

Det lille videnstempel

Et godt eksempel på "det lille videnstempel" er Kerteminde Bibliotek. Det blev opført i 1933-34 som en kompakt symmetrisk bygning med høj kælder, dobbeltrappe, indgangsportal og hvide sprossede vinduer, der tydeligt pegede mod amerikanske forbilleder. Bygningens kubiske karakter understregedes af det næsten flade tag. De vandrette linier i facaden fremhævede yderligere det horisontale præg. Biblioteket fik en central placering i bykernen. (66)

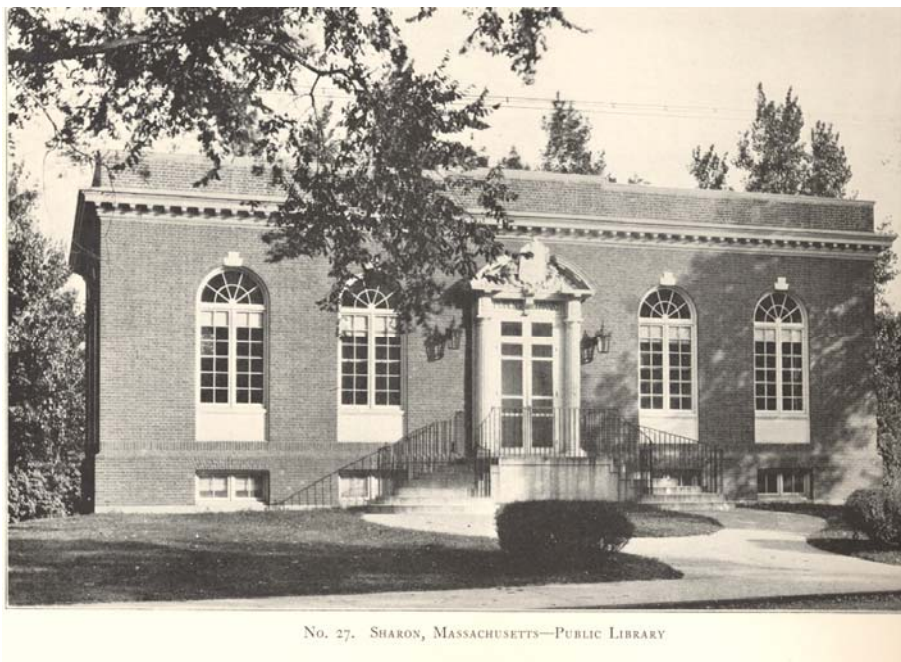

Kerteminde Bibliotek.

NO. 48. CLEVELAND, OHIO—EAST 79TH STREET BRANCH LIBRARY

East 79th Street Branch Library, Cleveland, Ohio.

Folkebibliotek i Sharon, Massachusetts.

Også andre mindre biblioteker som Haslev Folkebibliotek 1935 og Ryslinge Sogns Læseforening 1936-37 var flade bygninger og mindede i høj grad om bungalowen, som var tredivernes udbredte folkebolig. Det samme gjaldt i mere monumentale udgaver Vejen Bibliotek fra 1939 og Tinglev Sogns Biblioteksforening fra 1939-40. Denne type overlappede med moderniserede udgaver af Bedre Byggeskik som Graasten Bibliotek fra 1936 og Vinderup og Omegns Folkebogsamling fra 1938. De mindre biblioteker havde ikke samme tredeling som de større, men typisk en forstue med udlån til den ene side og læsesal til den anden, og T-formen var tænkt som udvidelsesmulighed. Enkelte var som Ryslinge etrumsbiblioteker. Mange af disse biblioteker blev opført på villaveje i byernes udkanter.

Haslev var det første af en række lave etplans-biblioteker i en funkis-inspireret stil. Facaden med en enkelt udformet indgangstrappe var asymmetrisk, svarende til den indre rumfordeling, hvor læsesalen til venstre var et fag mindre end udlånet til højre. Samtidig var der kælder med høje vinduer under læsesalen, og terrænforskellen gav også stueetagen forskudte planer. I den høje kælder var der børnelæsesal. Væggene mellem læsesal, kontor og udlån var udformet som store glastruer, som gjorde det muligt at se gennem hele biblioteket, og som dermed udgjorde et både panoptisk og moderne træk. (67) Ryslinge repræsenterede i en tilsvarende stil det lille etrumsbibliotek, hvor alle bøger og brugere og bibliotekaren selv befandt sig i samme lokale. (68)

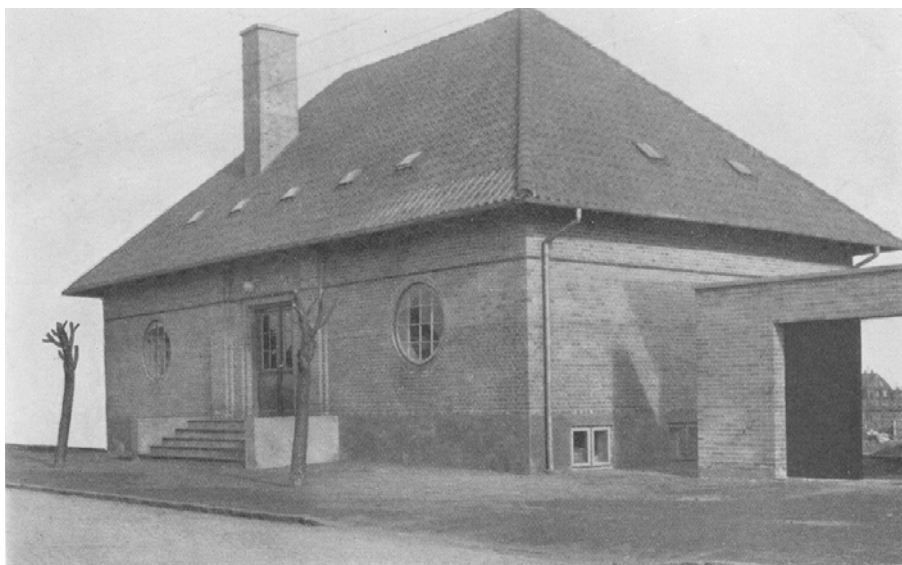
Haslev Bibliotek.

Vejen havde i udvidet form samme planløsning som Haslev, men i mere imponerende udgave med en placering ved den centrale plads i Vejen bag Niels Hansen Jacobsens Troldespringvand. Bibliotekets indre var dog mindre symmetrisk end dets ydre. Møblerne var medbragt fra det tidligere mønsterbibliotek, der var blevet for lille. Inspirationen fra Stationsbyudstillingens Folkebibliotek og P. Lauridsen og frues mæcenvirksomhed omtaltes da også endnu engang i Robert L. Hansens anmeldelse. Avislæsesalen lå i kælderen. På første sal var der indrettet tre studiekredsværelser. (69)

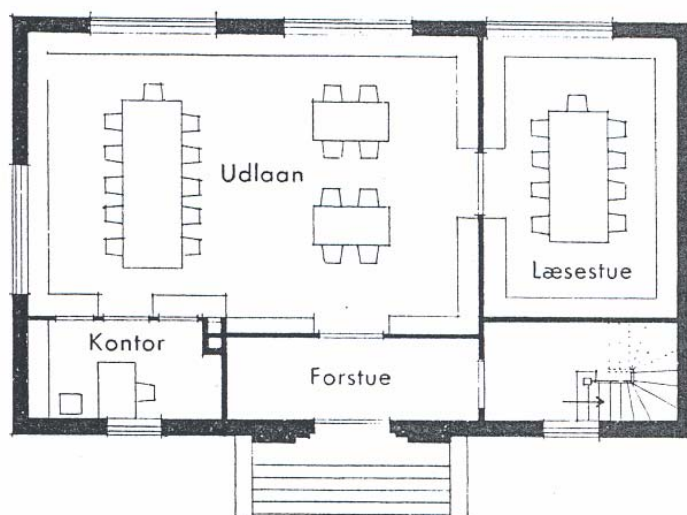

De solide møbler var medbragt fra biblioteket fra 1916. Billederne af de samme møbler i det gamle bibliotek (s. 192) og det nye bibliotek illustrerer udviklingen i periodens biblioteksindretning.

Tinglev Bibliotek.

Grundplan af Tinglev Bibliotek.

Biblioteket i stationsbyen Tinglev kunne med sin beliggenhed på den flade sønderjyske hedeslette minde om de mange små Carnegie-biblioteker på prærien langs jernbanen vest for Chicago. Bygningen var opført 1939-40 i en enklere stil, og den havde ikke nogen søjleindgang, men symmetrien og det høje tag gav bygningen præg af monumentalitet i lille format. De to cirkelrunde vinduer i facaden var fælles for klassicisme og funkis. Ved indvielsestalerne understregedes bibliotekets nationale betydning. I Robert L. Hansens anmeldelse i *Bogens Verden* fremhævedes både bygningens karakter som "et godt dansk Hus i en harmonisk nyklassisk Villastil" og dens praktiske egenskaber med bl.a. god plads til publikum som forbillede for kommende stationsbybiblioteker: "I faa Ord maa det siges, at der her er skabt et Stationsbybibliotek, der gaar smukt ind i rækken af de bedste Bygninger af denne Art her i Landet." (70)

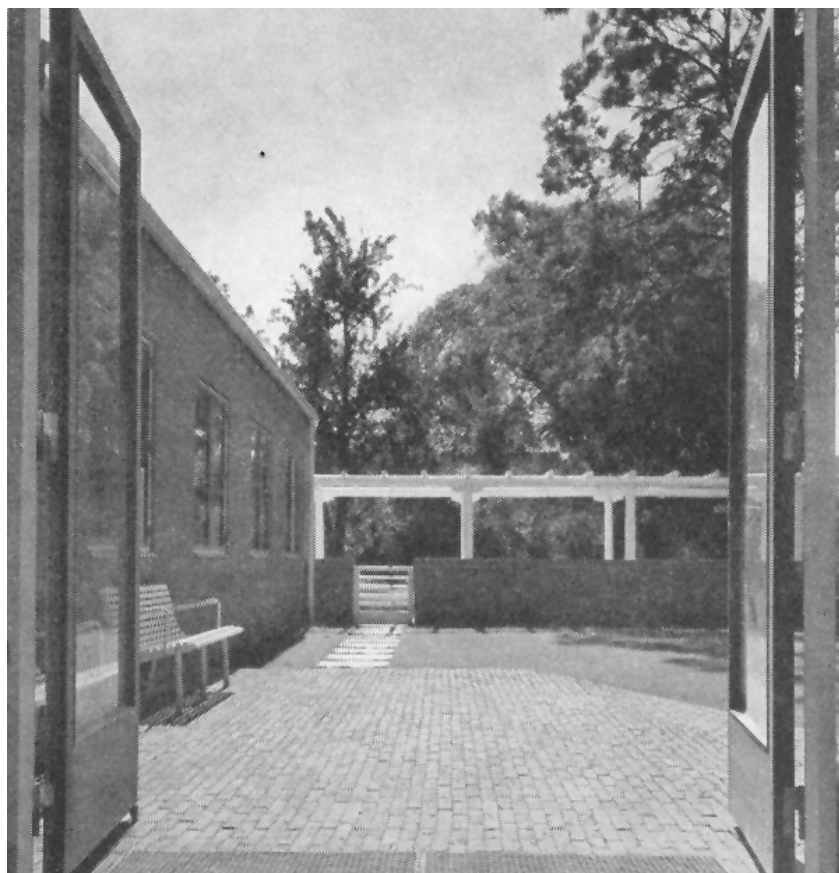

Vinderup Bibliotek med indgangsparti i gavlen.

Samme cirkel- og halvcirkelformede vinduer genfandtes i de moderniserede udgaver af "det lille danske hus" i Graasten (71) og i Vinderup (72), som også havde vinduesbånd over reolerne i udlånet. Over indgangen i gavlen var anbragt et sandstensrelief af "Et enligt lys mellem liggende Bøger", som var tegnet af bibliotekaren lærer Toftemark.

Flere af disse lænehuse havde mere karakter af almindelige byhuse og villaer end af templer. I Nyborg skulle længehuset for alvor vende tilbage i bibliotekssammenhæng.

DET ÅBNE BIBLIOTEKSRUM FUNKTIONEL TRADITION OG MODERAT MODERNISME 1939-1943

Nyborg Bibliotek som det åbne biblioteksrum.

Nyborg Bibliotek

Nyborg Bibliotek var et af mellemkrigstidens sidste nybyggede biblioteker, og det kom på flere måder til at repræsentere en syntese af periodens kulturpolitik og biblioteksarkitektur. Biblioteket stod færdigt i 1939 og var tegnet af Erik Møller og Flemming Lassen efter en arkitektkonkurrence i 1935. Det lå på en halvø i voldgraven foran Nyborg Slot som to rødstenslænger, forbundet af en lav glasgang, der også var indgang til biblioteket og bibliotekshaven. Med sin åbne og imødekomende udformning brød det med tidens monumentale biblioteker og blev et epokegørende hovedværk inden for en ny bibliotekstype, hvor den lette adgang, de frie rumlige forløb og indretningen med lyse træmøbler var et fint udtryk for demokratiseringen af folkeoplysningen og forestillingen om "kulturen for folket". Endelig var placeringen i bybilledet uhyre central med beliggenheden i slotsparkens grønne omgivelser i umiddelbar forlængelse af torvet. Nyborg Bibliotek har senere fået en ganske særlig placering inden for dansk arkitektur som et af hovedværkerne inden for "den funktionelle tradition". Biblioteket forenede tradition og modernitet, samtidig med at det var et af mellemkrigstidens mest moderne biblioteker. (1)

Som institution startede Nyborg Bibliotek i 1902 i Baggers Stiftelse i et af den tidligere friskoles klasseværelser. I 1914 flyttede det videre til stuerne i Mads Lerches Gård, derefter til Riberhus og i 1917 atter tilbage til de restaurerede ”gode og hyggelige Lokaliteter” i Mads Lerches Gård. I løbet af 4 år havde biblioteket således haft 3 flytninger. Da der i løbet af tyverne begyndte at blive pladsmangel i de eksisterende bibliotekslokaler i Mads Lerches Gård, opstod ideen om at bygge et nyt bibliotek. Den igangsættende anledning var en testamentarisk gave fra apoteker Sibbernsen i Vester Skerninge, som ligesom sin bror bankdirektør J. Sibbernsen fra Omaha i U.S.A. var en af Nyborgs kulturelle mæcener. Apoteker Sibbernsen testamenterede sin samling af bøger og kunstgenstande til Nyborg Kommune. Samlingen var vurderet til 30.000 kr. Modtageren skulle finde plads til gaven, og på et møde i byrådet den 26.5. 1930 blev det vedtaget at købe kommandantgårdens have med henblik på opførelsen af en ny biblioteksbygning, som skulle huse bl.a. Sibbernsens bogsamling. Haven lå i forbindelse med slotsanlægget. Borgmester Ludvig Hansen, som nogle år senere skulle blive bibliotekets tredje store mæcen, tog dog det forbehold, at ”det omtalte Bibliotek hverken skulle opføres i Aar eller næste Aar.” Fra starten var byggeriet ikke blot en kommunal opgave, men en ”Folkesag” med mange frivillige bidrag. I 1933 forærede borgmesteren selv 1000 kr. til den komité, der skulle stå for opførelsen af bygningen, og i 1934 vedtog byrådet opførelsen af en ”tidssvarende Biblioteksbygning, men i en Stil, der svarer til omgivelserne.”

Af hensyn til områdets særlige historiske karakter blev der derfor udskrevet en arkitektkonkurrence. Konkurrencen fandt sted i sommeren 1935 og var åben for alle landets arkitekter. Også konkurrenceprogrammet understregede tilpasningen til omgivelserne, frilæggelsen af udsigten fra torvet til slottet og stedets betydning: ”Da Placeringen er en væsentlig af Opgaven, og Bygningen bliver meget afhængig af Omgivelserne, tilraades det alle Deltagere at sætte sig ind i Forholdene paa Stedet. Særlig af hensyn til Slottet ønskes Bygningens Ydre ikke outreret moderne.” (2) Både udlånsal med plads til 10.000 bind og læsesal med 40 pladser skulle være på ca. 100 kvadratmeter. Udlånet skulle have åbne hylder, og læsesalen skulle omfatte tidsskriftafdeling og avisplads. Udlån og læsesal for børn var sat til ca. 50 kvadratmeter. Dertil kom lokaler til studiemøder, museumsrum, kontorer samt magasin. Udsigtens betydning understregedes af programmets indledende billede af torvet med den daværende dommergård. Medlemmer af dommerkomitéen var Nationalmuseets arkitekt Mogens Clemmensen og biblioteksdirektør Thomas Døssing som repræsentanter for den nationale sagkundskab, arkitekterne C. Bie, København og Andreas Jensen, Svendborg som repræsentanter for Akademisk Arkitektforening folketingsmand J.J. Bjerring og landsretssagfører N. Nielsen og borgmester Ludvig Hansen som repræsentanter for Nyborg Byråd og Biblioteksbestyrelse. (3)

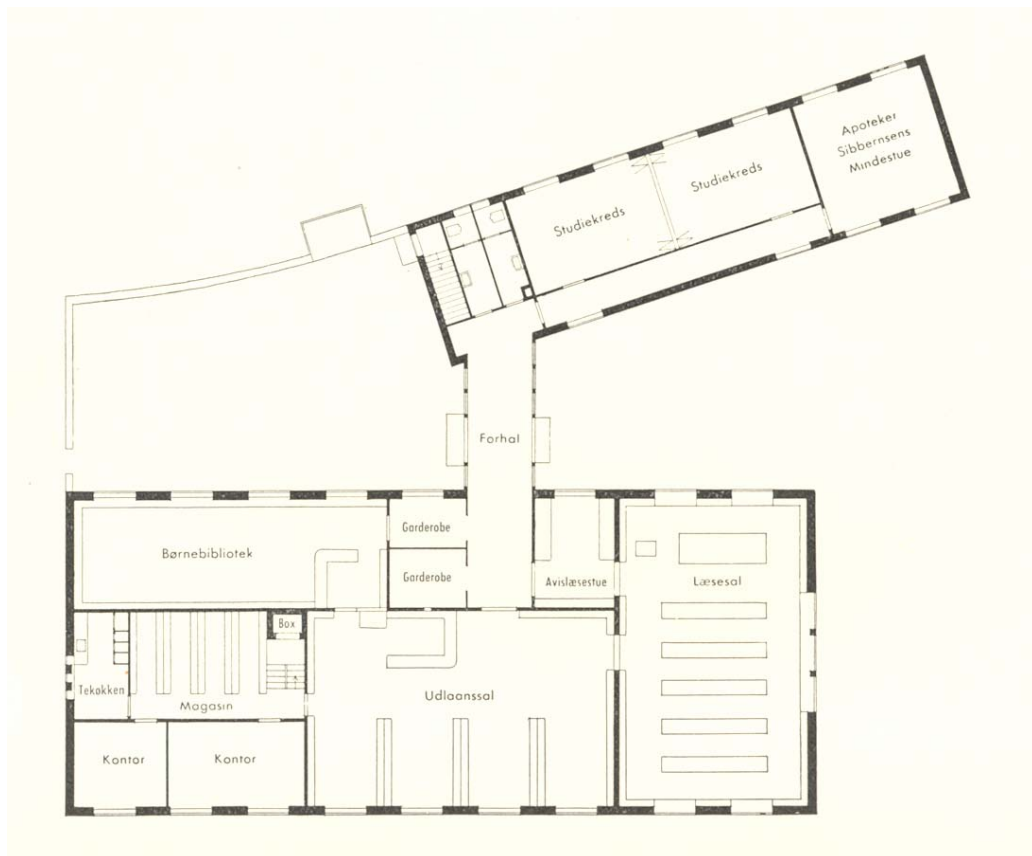
Der indkom hele 92 forslag til konkurrencen, hvoraf 3 blev præmieret. 1. præmien fik et forslag fra Erik Møller og Flemming Lassen, Hellerup med to lave bygninger, der med beliggenhed umiddelbart ud til voldgraven åbnede udsynet fra torvet mod slottet. 2. præmien gik til Hans Chr. Hansen og Viggo S. Jørgensen, København med en bygning med højt sadeltag, og 3. præmien gik til Johs. Mikkelsen Kjær og Tyge

Holm, København med en toetages hovedbygning og en lavere sidebygning med læsesal. (4)

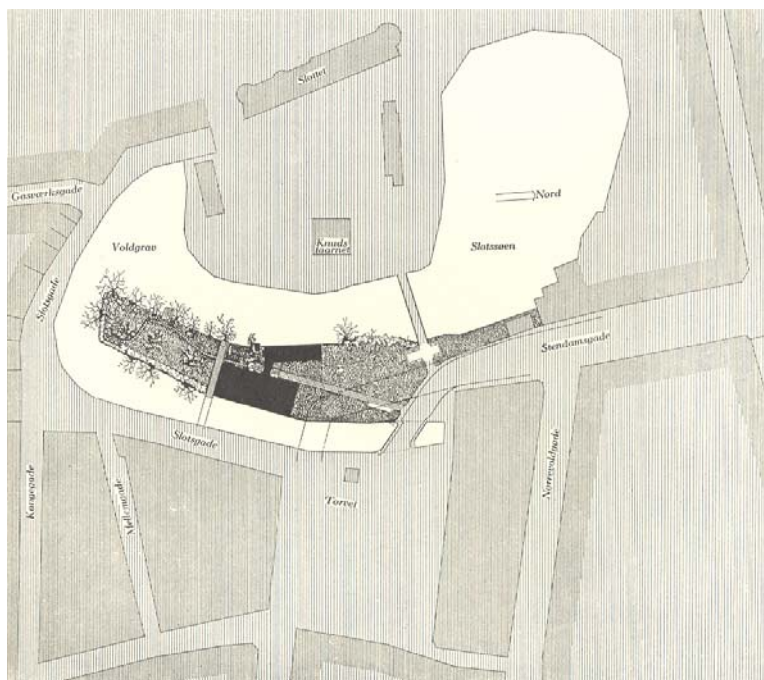
Både Erik Møller og Flemming Lassen var i 1935 ansat på Arne Jacobsens tegnestue. Erik Møller kom i høj grad til at stå for den praktiske opførelse af Århus Rådhus få år senere, og i 1944 tegnede han Adventskirken i Vanløse, som i stil ligger tæt på biblioteket i Nyborg. Flemming Lassen havde i 1929 tegnet Fremtidens Hus sammen med Arne Jacobsen, og de var sammen om Søllerød Rådhus. Flemming Lassen kom senere til at tegne en række biblioteker, bl.a. filialen i Jægersborg fra 1963, Kulturhuset i Randers ligeledes fra 1963 med museum, bibliotek og mødelokaler samt Hvidovre Medborgerhus og Hovedbibliotek (sammen med sønnen Per) fra 1972, alle byggerier i et væsentligt mere modernistisk udtryk med bevidst anvendelse af beton som byggemateriale. I øvrigt findes der i Flemming Lassens arkiv i Kunstakademiets Bibliotek et alternativt skitseforslag, der viser Nyborg Bibliotek som to lave længer i forlængelse af hinanden. Også andre af de præmierede arkitekter gjorde sig senere gældende i forbindelse med biblioteksbyggerier, bl.a. Tyge Holm med Centralbiblioteket i Flensborg fra 1959 og Lyngby Bibliotek fra 1968.

Efter en udstilling af alle de indkomne forslag i Kommandantgården rejste der sig offentlig kritik af dommerkomiteens valg af forslag: ”men efter at Dommen er faldet, har der været stærk Kritik, da mange synes, at det højest præmierede er det mest uanselige af dem”. Dommerkomiteen stod dog fast på sin prioritering. ”Biblioteksfolk siger, at indretningen af den nye Bygning vil blive fortrinlig, og det er jo en meget vigtig Ting. Maaske kan Kravet om, at Huset kommer til at se lidt mere pyntelig ud, efterkommes.” Den lokale reaktion hørte utvivlsomt sammen med, at mange i samtiden var vant til et mere monumentalt og udsmykket offentligt byggeri.

En testamentarisk gave fra borgmester Ludvig Hansen på i alt 43.000 kr. muliggjorde sammen med indsamlede midler, at byggeriet kunne sættes i gang i foråret 1938. Den 18.9. 1939 åbnede biblioteket for offentligheden, og den 12.11. fandt den officielle indvielse sted. Mæcenerne mindedes med et museumsrum til apoteker Sibbernsens samlinger og en buste af borgmester Ludvig Hansen ved indgangen til biblioteket.

Grundplan med forskudte bygningsdele.

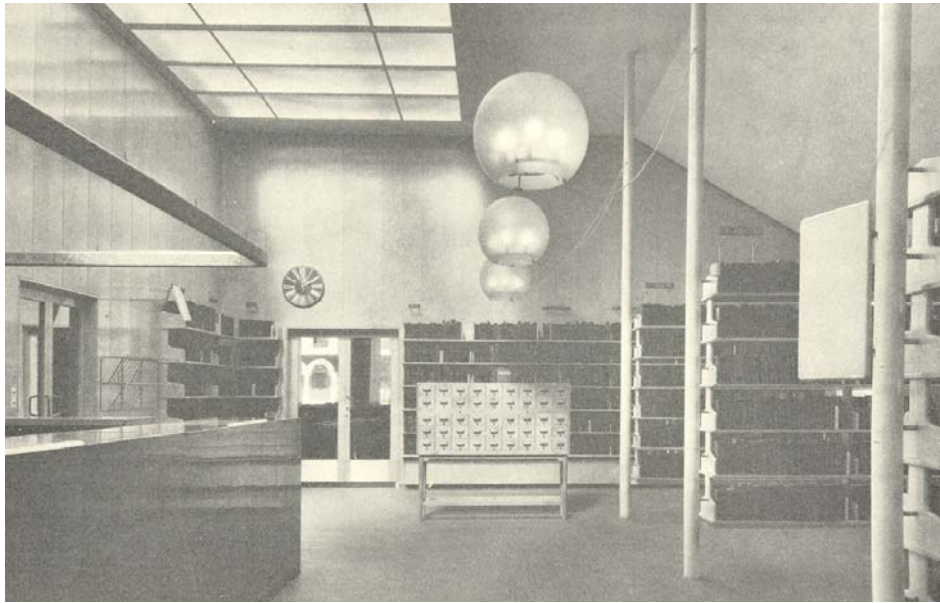
Beliggenhedsplan med placering mellem torvet og slottet.

Nyborg Bibliotek fra 1939 på halvøen mellem den gamle bydel og slottet.

Ved den dristige placering af de to lave længer direkte ud til voldgraven lykkedes det at åbne udsigten fra torvet mod slottet, samtidig med at man bevarede de idylliske kanaler med bevoksninger, der hang ud over vandet. ”Fløjene spænder halvøen ud, således at facaderne står direkte på kanalernes stensætning.” (5) Bibliotekets to skråtstillede længer af røde håndstrøgne mursten med røde tegltage tilpassede sig omgivelserne både stoffligt og formmæssigt. De formidlede samtidig forbindelsen mellem de lave traditionelle købstadshuse ved torvet og den historiske slotsbygning på volden, som blev yderligere fremhævet af det nye byggeri, der gav bedre udsyn. Nordgavlen af bibliotekets store fløj flugtede med torvets husrække, og den mindre fløj lå nærmest parallelt med slottet. Begge fløje lå lige ud til voldgravens stensætning, og voldterrænet udgjorde et grønt parkområde omkring biblioteket, som derved indgik i ”stedets ånd”.

Samtidig med at biblioteket var enkelt udformet og opført af traditionelle materialer, der svarede til omgivelserne, var det et af periodens mest moderne biblioteksbyggerier med fravær af symmetri, frie rumplaceringer og store glasarealer. Funktionerne var gennemtænkt fra den overordnede helhed til hensynet til den enkelte bruger. Indgangen var en enkel glasdør i en lav glasgang, der forbandt bygningens to fløje. Det elegante og underspillede indgangsparti i form af den lave transparente glasloggia med grønne planter var bemærkelsesværdigt i forhold videnstemplernes monumentale trapper og høje døre. I Nyborg bevægede man sig ad en enkel fliseegang i græsset hen mod glasgangen, hvorfra man kunne gå lige ind bibliotekets afdelinger eller fortsætte ud i bibliotekshaven. Glasgangen forbandt

Det indre af Nyborg Bibliotek med lyse ahornspaneler, hvide metalsøjler med svævende reoler, mattede lamper og ovenblys.

næsten som et væksthuse ude og inde, natur og kultur, ligesom senere glasgangene mellem kunstmuseet Louisianas forskellige afdelinger. Biblioteksrummet fortsatte i bibliotekshaven med en hvid pergola. Skibsagtige balkoner med siddepladser og hvide jerngelændere var hævet over voldgraven og gav mulighed for at læse eller fordybe sig i haven. Bibliotekets største fløj indeholdt udlån, læsesal, børnebibliotek og magasin, mens den mindste fløj indeholdt studiekredsværelser og et museumsrum i form af mindstuen for apoteker Sibbernsen. Vinduer i øjenhøjde forbandt bibliotekets rum med omgivelserne og var ligeledes et brud med periodens mange høje vinduesplaceringer ovenfor reolerne. Bygningens store vindue mod torvet gav lys til den daværende læsesal. Magasinet var moderne og skibsagtigt indrettet med hvidmalede metalelementer.

Også bibliotekets indre var gennemarbejdet og originalt. Interiøret blev udformet specielt til Nyborg Bibliotek i samarbejde med den senere internationalt kendte møbelarkitekt Hans J. Wegner. (6) Væggene i udlån og læsesale var beklædt med lyse ahornspaneler fra gulv til loft, og tilsvarende var stole, borde og reoler udført i lys ahorn. Skranken var trukket tilbage langs væggen til højre for indgangen, og uret var ikke placeret symmetrisk for endevæggen. Flere reoler var anbragt ud fra væggen, således at der gennem vinduerne blev udsyn til kanalerne og byens huse. Samtidig kom reolerne som i Universitetsbiblioteket i Fiolstræde til at danne små rum i form af "køjer". Her var der siddepladser, hvor man kunne læse eller se ud over omgivelserne.

Rummets lethed og transparens understregedes af de lyse træreoler uden bagklædning, der var ophængt på hvidmalede metalsøjler. Borde og stole var traditionelle typer i forenklede udgaver, som pegede frem mod den serie af brugervenlige og folkelige dagligstuemøbler, som den danske brugsforeningsbevægelse satte i produktion efter 2. Verdenskrig som en form for

praktisk folkeoplysning. Stolene i læsesalen i "colonial style" havde påknappede sæder af naturfarvet gedeskind. Den moderne indretning havde traditionelle forbilleder: "Allerede under skitseprojekteringen kom Lassen med et gammelt fotografi fra et engelsk bibliotek med Windsor stole, og Wegner, som kom på min tegnestue lige fra Kunsthåndværkerskolen, havde netop opmålt Kunstindustrimuseets Windsor stol." (7)

Også belysning og skiltning var gennemarbejdet og specielt udformet til biblioteket. I udlånssalen var der ovenlys. Al elektrisk belysning var gennemtegnet fra de organisk udformede udendørs indgangslamper langs flisegangen til udlånets store gennemsigtige mattede kuglelamper. I læsesalen var reolerne belyst af flade, let buede hvide skærme, og der var individuelle bordlamper langs bordene. Fleksible bogstaver i blankt metal gjorde det muligt at ændre bøgernes opstilling. Gulvbelægningen var af grøn linoleum.

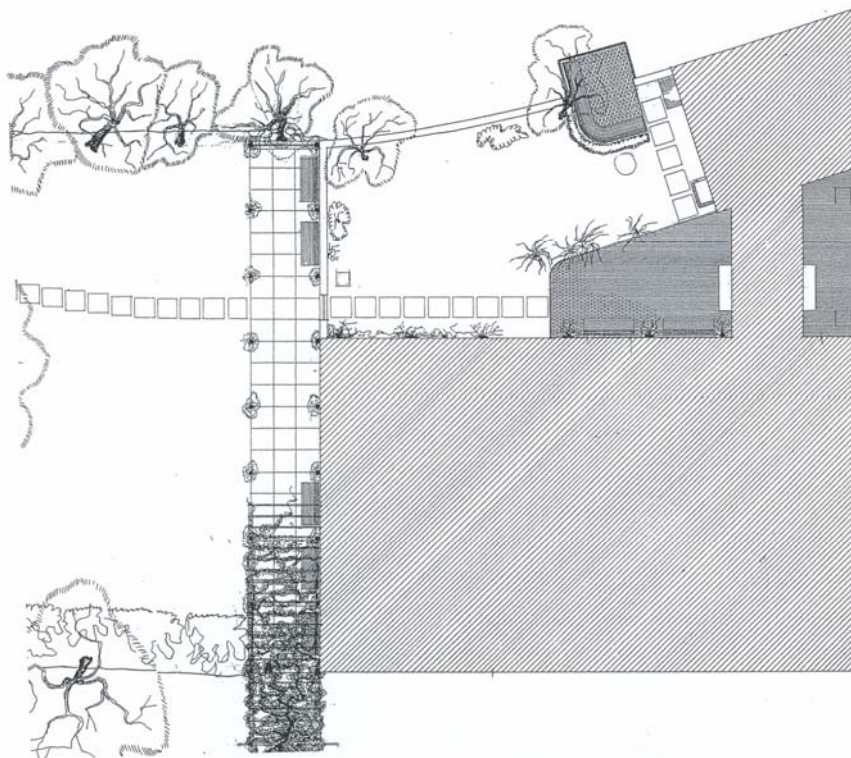
Enkelheden og funktionaliteten i indretningen svarede til den internationale modernistiske bevægelses udtryksformer som f.eks. minimalismen i Bauhaus, men i Nyborg var denne modernisme modereret og sat ind i en dansk håndværkstradition. Nyborg Bibliotek kunne ses i forlængelse af den internationale modernismes tre hovedforestillinger: for det første det åbne flydende rum, for det andet et friere forløb af bygningselementer i stedet for symmetri og for det tredje materialevirkninger i stedet for dekoration. Alligevel var biblioteket tilpasset traditionen med brugen af solide materialer som tegl og træ. Ideologiske stålmøbler var erstattet af lette brugsvenlige træmøbler. Alle disse træk placerede Nyborg Bibliotek inden for "den funktionelle tradition", som bl.a. Kay Fisker formulerede som det store kompromis mellem den internationale funktionalisme og den nordiske håndværkstradition.

Den lille avislæsestue med ahornspaneler, skråt læservenligt bord og specialtegnet hvid glaslampe.

Kulturpolitisk var Nyborg Bibliotek et bygningsmanifest for forestillingen om "Kulturen for Folket". Biblioteket repræsenterede den fælles opbakning om demokratiet, som opstod under indtryk af tredivernes trussel fra syd. Her kunne både den grundtvigske tradition, arbejderkulturen og kulturradikalismen mødes. Forbindelsen til tidens kulturelle bevægelser understregedes af indretningen af bibliotekets to studiekredsværelser, der kunne slås sammen til en foredragssal i forbindelse med større møder. Foredragssalen var både en del af den klassiske dannelsestradition og forbundet med den grundtvigske bevægelses forestilling om betydningen af "det levende ord". Studiekredsbevægelsen var en del af mellemkrigstidens moderne og kollektive oplysningsmiljøer. Med forsamlingslokaler, studiekredsværelser og museumsrum udgjorde biblioteket et lille "kulturcenter".

Den lokale presse gav en overvejende venlig og i flere tilfælde endog begejstret modtagelse af det nye bibliotek. Der var dog stadig ekkoer af kritikken af den manglende monumentalitet i bygningens ydre. Nogle fandt, at biblioteket lignede en lade. På den anden side var man generelt uhyre positiv over for bygningens indre. Fyns Tidende refererede uenighenden om bibliotekets ydre og enigheden om det "hypermoderne" indre: "Der kan være, og der er delte Meninger om Nyborgs nye Biblioteksbygning, hvad det ydre angaar. Medens nogle – og det er vel nærmest Sagkundskaben – siger, at den er "helt rigtig", saa er der andre, som siger, at den minder om en almindelig "Lade" og ikke svarer til de Summer, den har kostet." Til gengæld havde der været biblioteksbesøg for at studere indretningen, og større steder end den lille bæltby havde måttet erkende, "at her kan vi ikke være med". (8) Nyborg Avis beskæftigede sig ligeledes med den ydre prunkløshed og det indre raffinement: "Der har gaaet sære Frasagn om en til Ødselhed grænsende Flothed i Monteringen og Udstyret af denne Biblioteksbygning, der i sit Ydre har vakt Opmærksomhed ved sin Prunkløshed. Vi har ikke hørt til dem, der kritiserede den ny Biblioteksbygningens Ydre. Det er jo tydeligvis bestemt af den fordringsfulde Plads, Bygningen skulle have. Og vi finder, at det var klogt handlet af Byraadet at følge den højeste Sagkundskab, naar den valgte dette Projekt. Efterhaanden som Bygningen er blevet fuldført og Omgivelser planeret, synes Kritikken i nogen Grad at være forstummet. Men den er på den anden Side ikke afløst af ligefrem Beundring. Indvendig vil Folkebiblioteket imidlertid aftvinge Beundring; og vel ogsaa i nogen Grad Forundring. Beundring over de praktiske og overordentlig smukke Lokaler, og Forundring over, at et saa raffineret Udstyr nu ogsaa virkelig var nødvendig." (9) Fyns Stiftstidende skrev: "Bibliotekets nye Lokaler er noget af det smukkeste og mest moderne i sin Art, en hel Revolution fra de trange og langt fra tidssvarende Forhold i Mads Lerches Gaard." (10) Fyns Venstreblad bragte "En Gennemgang af det fuldtud moderne Bibliotek, der er praktisk indrettet i alle Afdelinger." Bladet henviste yderligere til biblioteksdirektør Døssing, som udtalte, at biblioteket kunne "danne Mønster for fremtidige Biblioteker." (11) Socialdemokraten understregede moderniteten og forbindelsen til hverdagslivet: "Der er nu skabt alt det, man kan forvente af et moderne Bibliotek: Plads, Sol, Lys og Luft, hensigtsmæssige og rummelige Lokaler, og samtidig er der i den smukke Bibliotekspark skabt en Ramme af Skønhed og Opmuntring i det daglige Liv." (12)

Biblioteksrummets fortsættelse i bibliotekshaven med siddepladser og pergola. Selve biblioteksbygningen er skråt skraveret. Udsnit af beliggenhedsplan i Samlingen af Arkitekturtegninger.

I fagtidsskrifternes anmeldelser blev biblioteket ligeledes positivt modtaget. Tidsskriftet *Arkitekten* gav det en fyldig og fint illustreret omtale. Erik Møller og Flemming Lassen skrev selv nøgternt og oplysende om byggeriets baggrund og intentioner. (13) I *Bogens Verden* skrev daværende biblioteksinspektør Robert L. Hansen efter eget udsagn mere lyrisk om et "Ønskebibliotek" trods "den næsten selvudslettende Beskedenhed". Han kommenterede den centrale og æstetiske Beliggenhed "som intet af vore andre Købstadbiblioteker kan opvise Magen til. I Baggrunden hæver sig Slottets svære Murmasser, kranset af løvrige Træer og smukke Bindingsværkshuse. Selv spejler Biblioteket sine Mure i Voldgravens Vand, omgærdet af den gamle Kommandanthaves dejlige Træer og grønne Plæner." Også Robert L. Hansen anfægtede dog bygningens beskedne ydre, men ud fra en anden vinkel, nemlig forholdet mellem det historiske og det moderne: "Man vilde uden Skade have kunnet lade Biblioteksbygningens konturer hæve sig noget mere bevidst om indholdets værdi for en moderne Tid." Han roste den enkle indgang gennem glasloggiaen med den overdådige blomsterhave, som også sparede plads i forhold til "det store Forhalsrum, man ellers maa skaffe plads til inden for Bygningens Volumen". I øvrigt tog bibliotekets indre "Revanche i Forhold til det ydre Udseendes næsten selvudslettende Beskedenhed." Især fremhævede han udlån og læsesal: "Er

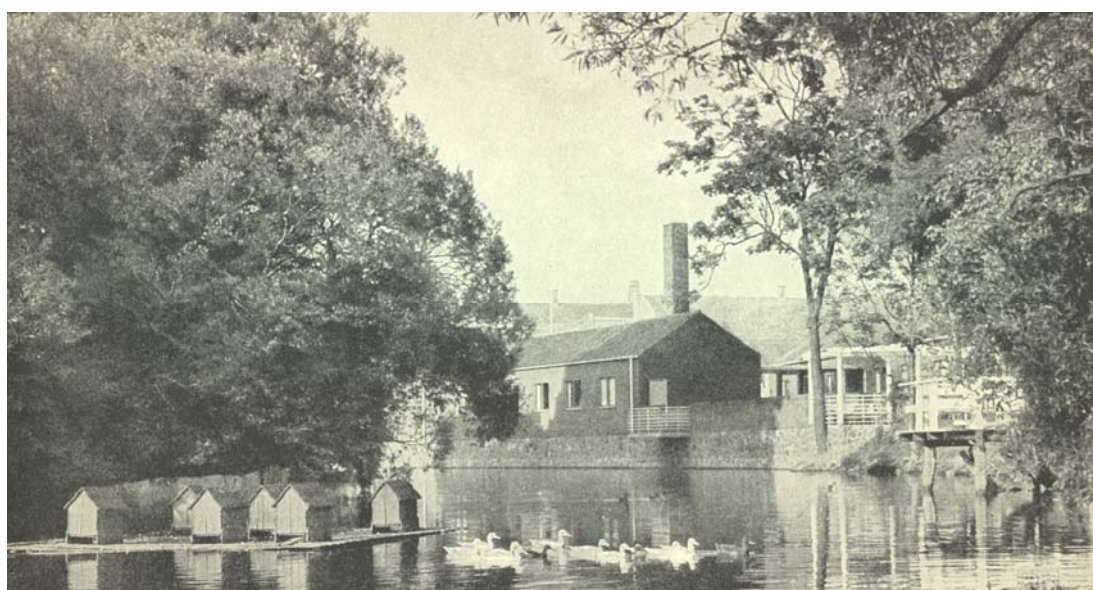
dette Rum af en lys og praktisk Modernitet, saa er Læsesalen i Bygningens nordlige Ende præget af en festlig Stemning, paa én Gang med store Linjer og dog hyggelig, funktionalistisk og dog intim." En særlig ros fik belysningen: "Belysningen har i særlig Grad ligget Arkitekterne paa Hjerte, og den, der skriver dette, glæder sig stærkt over endelig at se et moderne Bibliotek kaste Vrag paa Loftsbelysning, der, naar den skal være stærk nok, er grel og ubarmhertig, og foretrække den dæmpede Bordbelysning for hver enkelt Benytter, der paa denne Maade føler sig hjemligt vel tilpas som ved sin egen Studerelampe." Som helhed var det "et Hus, indenfor hvis beskedne Ydre et Folkeoplysningsarbejde kan udføres i Omgivelser præget af Aand og Finhed" ... Og Biblioteket er blevet en Pryd for Byen – og for enhver anden dansk Købstad, der endnu ikke har sin egen Biblioteksbygning – et Ønskebibliotek." (14)

Robert L. Hansen, som også var forstander på Statens Biblioteksskole, var allerede i november 1939 på besøg med et hold studerende fra skolen, som fik en detaljeret gennemgang af bibliotekets indretning. Både han selv og de studerende holdt meget positive takketaler. Han bekræftede, at "han var blevet lyrisk i sin Omtale af Nyborg Bibliotek i Bogens Verden. Det ville han imidlertid ogsaa blive i Fremtiden, naar han skulle omtale et saa smukt Bibliotek som dette." De studerende understregede kommunens velvilje over for "Bibliotekssagen". (15)

Selv om Nyborg Bibliotek således var en del af samtidens biblioteksdiskurs, hørte det ikke i de første tiår til de store dagordensættende forbilleder. I *Danske Biblioteksbygninger* fra 1946 karakteriserede Carl Jørgensen biblioteksbygningen som "et meget charmerende Anlæg", men var ikke udelt positiv: "Nyborg Bibliotek kan ikke siges at være umiddelbart forbilledligt, thi dertil har det i for høj grad skullet indpasses i netop disse Omgivelser, men inden for denne begrænsning er Bygningen bemærkelsesværdig ved sine smukke og velgennemtænkte Løsninger af mange Enkeltproblemer." (16) Frederiksberg, Århus og Kolding fik langt større og mere rosede omtale. Samme synspunkter gik igen i Hvenegaard Lassens *De danske folkebibliotekers historie 1876-1940* fra 1962. I afsnittet om 1930'ernes store biblioteksbyggeri fremhævede han især Frederiksberg Bibliotek: "Dens hele plan og indretning var på mange punkter så epokegørende ny, at den utvivlsomt betegner højdepunktet i periodens biblioteksbyggeri" (17) Om Nyborg Bibliotek hed det venligt imødekommende, men mere lakonisk: "Der er over bygningen noget let og lyst, som var noget nyt i dansk biblioteksbyggeri, og den vakte megen opmærksomhed og beundring i arkitektkredse." (18)

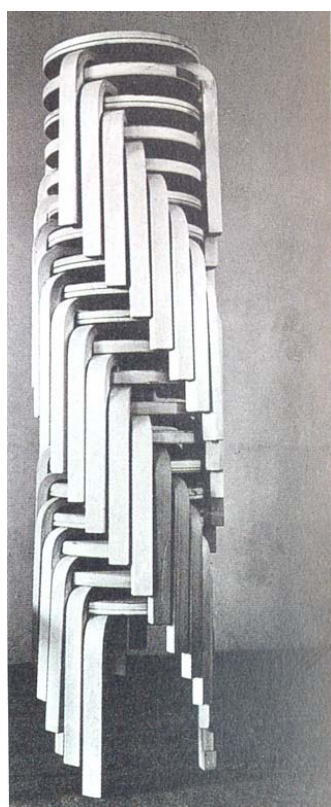
Først flere år efter krigen skiftede forbillederne. Interessante er Robert L. Hansens formuleringer i anmeldelsen af Nyborgs Bibliotek som "store Linjer og dog hyggelig, funktionalistisk og dog intim." Her vendte han tilbage til begreber og kvaliteter fra de første folkebiblioteker og dermed til en større balance mellem professionalisering og hverdagsliv, mellem system og livsverden. I en status i 1954 over det hidtidige danske biblioteksbyggeri understregede Robert L. Hansen nu som biblioteksdirektør betydningen af Nyborg Bibliotek. Han kritiserede tendensen til, at danske biblioteksbygninger havde for meget præg af "bureaukratiske ekspeditionslokaler". Nyborg var en undtagelse. (19)

Nyborg Bibliotek har desuden fået en central placering i dansk arkitekturhistorie og omtales typisk på linje med Århus Universitet som hovedværker inden for den funktionelle tradition. I Knud Millechs og Kay Fiskers store værk *Danske Arkitekturstrømninger 1850-1950* understreges betydningen af Nyborg Bibliotek med billeder i det afsluttende kapitel om Den nationale funktionelle tradition (20), og i Aksel G. Jørgensens anmeldelse af værket i *Arkitekten* fra 1952 fremhæves biblioteket som ”det hus, der er selve paradigmaet på funktionel tradition herhjemme”. (21) I omtaler af biblioteket lægges der vægt på enkelheden og tilpasningen til omgivelserne. Hans Erling Langkilde skriver således i *Danmarks Bygningskunst* fra 1963: ”Med sine beskedne længer, præcise husform og selvklare fordeling af funktionerne i to konvergerende blokke demonstrerer biblioteket en overbevisende saglighed og en fordringsløs venlighed, der helt harmonerer med den ånd, som den nye bygningskunst søgte at hævde. Det er uden ydre pretentioner som offentlig bygning, men intim i skala, uaffekteret i sin fremtræden, indbydende i sin rumudformning med det teltformede loft og det lyse interiør. På sin vis er det traditionsbundne huse, men i anlæggets disposition og i tolkningen af programmet virker det fornyende og forfriskende, en frigjort og forfinet brugsting i fuld overensstemmelse med modernismens etiske holdning.” (22) Fra samme år er Tobias Fabers omtale i *Dansk Arkitektur*: ”Uprætentøst og naturligt knytter nyt og gammelt sig sammen. Opgaven er løst med kultur og sikker beherskelse af både interiørers og eksteriørers knappe og præcise former.” (23) Lisbet Balslev Jørgensen fortsætter i *Danmarks Arkitektur* fra 1980: ”Det skal føles lige så almindeligt at gå til et bibliotek som at gå til købmanden – bygningen skal ikke forestille, men være.” (24) I Povl Abrahamsens *Den danske enkelhed* fra 1994 får biblioteket fyldig omtale. Også her fremhæves den stilfærdige arkitektur. Abrahamsen lægger vægt på forbindelsen mellem biblioteket og stedet og beskriver, hvorledes bibliotekets længer spejler sig i kanalen som de gamle huse i Brügge. ”Det vil ikke være unaturligt at betragte Nyborg Bibliotek som et af vore fineste eksempler på demokratisk enkelhed.” (25) Både i Kjeld Vindums og Nils-Ole Lunds nyere artikler understreges bibliotekets iøjnefaldende beskedenhed. (26)

Nyborg Bibliotek med bibliotekshave og pergola set fra voldgraven.

Nyborg Bibliotek var arkitektonisk og kulturpolitisk både en del af traditionen og moderniteten. Det var et fint udtryk for den funktionelle tradition og markerede et afgørende brud med monumentaliteten i dansk biblioteksbyggeri. Fraværet af monumentalitet, den gedigne håndværksmæssige kvalitet af indretningen med træpaneler og de enkle traditionelle møbler, der gav biblioteket et nært og uhøjtideligt præg, pegede tilbage mod nogle af århundredets pionerbiblioteker som f.eks. Stationsbyudstillingens bibliotek i Århus i 1909, men samtidig var anvendelsen af asymmetrier og glas modernistiske træk, som også gik igen i det samtidige Gladsaxe Bibliotek, der var tegnet af Vilhelm Lauritzen og havde flere fælles træk med Nyborg. I skandinavisk sammenhæng kan Nyborg Bibliotek som ny bibliotekstype sammenlignes med Alvar Aaltos bibliotek i Viipuri, som utvivlsomt har været kendt af Erik Møller og Flemming Lassen. Der var mange ligheder mellem den frie rumfordeling og den indvendige brug af træ og træmøbler. Viipuri var dog en del af den hvide modernisme, mens Nyborg var nærmere knyttet til traditionen. Kun få skandinaviske biblioteker som f.eks. Århus eksperimenterede med stålrørsmøbler efter inspiration fra bl.a. Bauhaus, og de slog ikke igennem i hverken Viipuri eller Nyborg. Møbleringen af Aaltos bibliotek i Viipuri bestod af hans solide laminerede stole og taburetter, mens møbleringen i Nyborg var præget af traditionelle og håndværksfremstillede, men samtidig lette og elegante træmøbler.

Stoletype i Børnlesesalen

Taburetter, der benyttes til Supplement i Børnlesesalen

Både Viipuri og Nyborg var indrettet med lyse træmøbler. Viipuris stole og taburetter var seriefremstillet af lamineret bøgetræ. Interiøret i Nyborg var ligesom arkitekturen en del af den funktionelle tradition. Møblerne var håndværksfremstillede i samarbejde med Hans. J. Wegner og lokale snedkere, men pegede frem mod FDB's møbelsier og udviklingen af dansk design efter krigen.

I indledningen til den fællesnordiske antologi *Nordisk funktionalism* sammenligner Gunilla Lundahl netop Aaltos modernistiske biblioteksbygning i Finland med Nyborg Bibliotek som en del af den funktionelle tradition i Danmark. Hun ser de to bygninger som eksempler på funktionalismens forskellige udformninger inden for det offentlige rum. Begge bygninger er komplekse og varierede: ”Hur väsentligt olika de funktionalistiska idéerna kunne tillämpas kan klargöras i en jämförelse mellan Flemming Lassens och Erik Möllers lilla folkbibliotek i Nyborg fra slutet av 30-talet och Aaltos bibliotek i Viborg, ritat 27 och uppfört 1930-35. I Aaltos hus bemästras de sammanfogade husvolymerna suveränt, oväntade rum uppstår, ljusupplevelsen varierar för de olika rummens funktioner, akustik, luftväxling och ljudisolering har studerats uppmärksomt. Materialen är glas, stål och vit puts, men också skiftande trä på väggar och i möbler. Gråblå natursten i entrén. Höga skuggande trån bevarade i parken runt om, i övrigt et fåtal blå och röda blommor. En lekpark utenför barnavdelningen.” Mens omtalen af Aaltos bibliotek fremhæver de moderne materialer og funktioner, karakteriseres Nyborg afslutningsvis ud fra sin ”uopslidelige humanisme”: ”Folkbiblioteket i Nyborg vilar obekymrat i traditionen og det genomkultiverade landskabet med stensatte kajer, välklippta gräsmattor och den engelska parkens varierade trädformer. Platt tak finns bara på en glasad förbindelsesgång mellan de två murade husen. Men enkelheden, materialglädjen, stillheten och anspråkslösheten illustrerar väl den outslitliga humanismen i Danmarks ”funktionalistiska tradition”. (27)

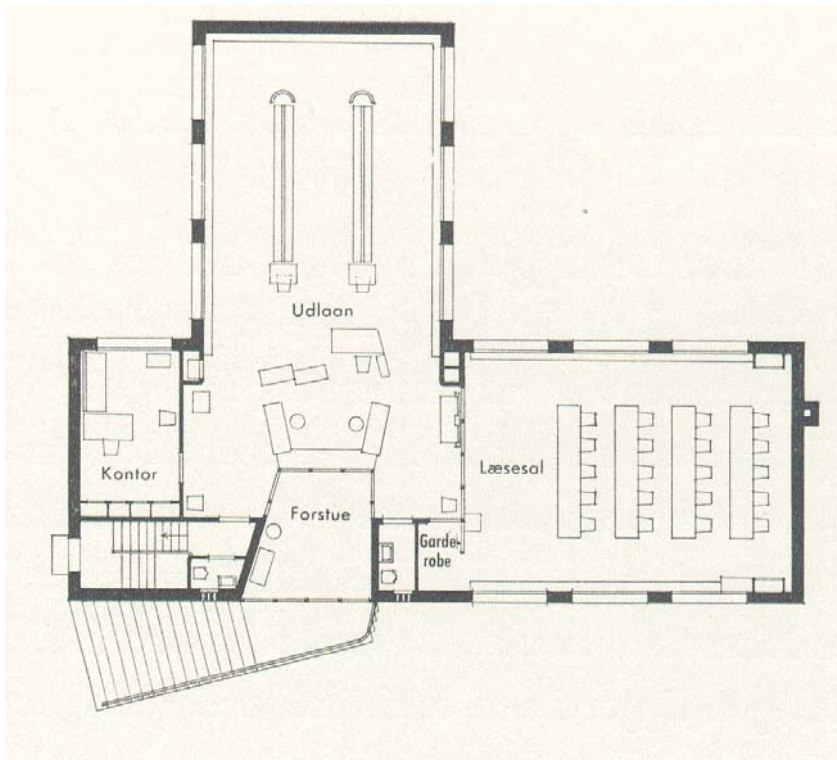
Også den lokale modtagelse af biblioteket var interessant. Kritikken af biblioteket som en lade svarede til den regionale arkitekturopfattelses udgangspunkt i enkle og traditionelle bygningstyper. Poul Ejby Poulsens oplevelse af biblioteket som ung gymnasieelev forbandt det traditionelle og det moderne, den nye bygning med ”stedets ånd”: ” Bibliotekets indre var lyst, roligt og smukt med lyse reoler, som var lette at overse. Praktiske møbler i læsesalen – man følte sig godt tilpas der. Jeg husker, at jeg følte det, som om biblioteket altid havde ligget der. Det lå, som om det var ”groet” op der.” (28)

Moderat modernisme: Gladsaxe, Fåborg og Varde

En lille gruppe biblioteker lå i forlængelse af Nyborg Bibliotek og den funktionelle tradition, nemlig Gladsaxe fra 1940, Fåborg fra 1941 og Varde ligeledes fra 1941. De var alle opført i røde sten med både traditionelle og moderne træk, men uden videnstemplernes monumentale indgangspartier og faste grundplan. Bortset fra Fåborg var bibliotekerne uden børneafdeling. Under krigen gik biblioteksbyggeriet i stå. Det sidste bibliotek opførtes i Rudkøbing som et traditionelt byhus med både bibliotek og sygekasse.

Gladsaxe Kommunebibliotek fra 1940.

Plan over Gladsaxe med forskudt indgangsparti.

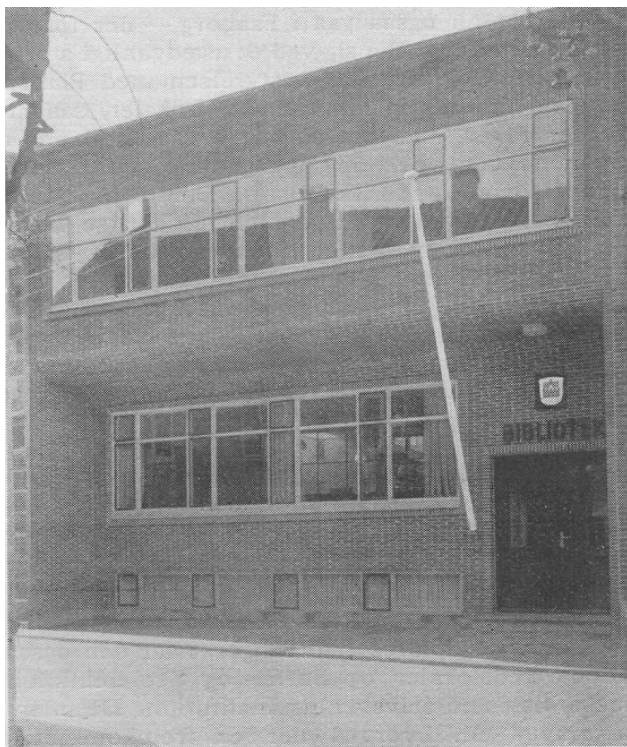

Næsten laboratorieagtig nøgtern indretning af læsesalen i Gladsaxe med gennemtænkt belysning.

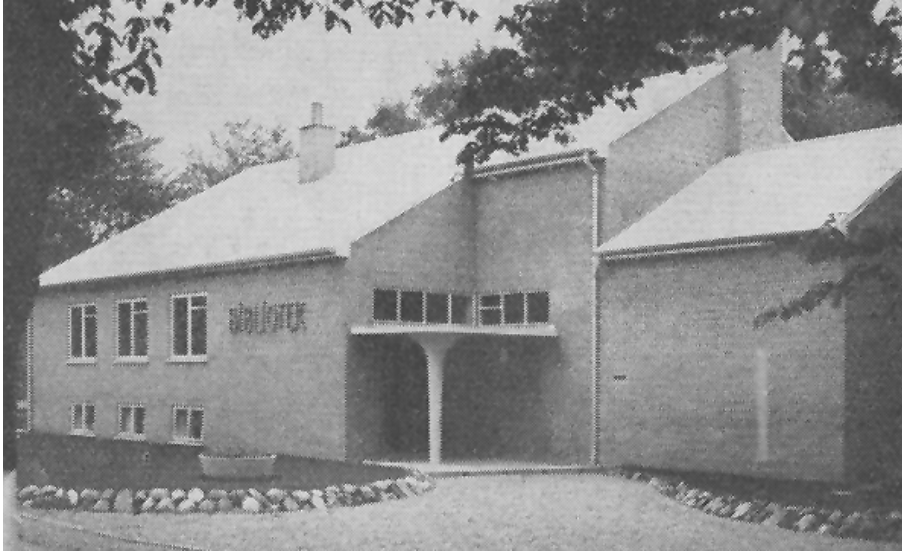
Allerede før krigen voksede Gladsaxe som forstadskommune, og sognerådet ønskede at "reorganisere sit Biblioteksvæsen, der hidtil nærmest havde virket under de Landsbykaar, der endnu for blot en halv snes Aar siden var naturlige" (29) Man planlagde derfor tre nye biblioteker i hvert af kommunens bebyggelsescentre. Af disse realiseredes kun biblioteket i Søborg, tegnet af Vilhelm Lauritzen. Det opførtes i 1940 som en vinkelbygning i et plan med røde sten og gråt eternittag. En moderne trappe førte op til et stort indgangsparti i glas, som kunne lede tanken hen på Aaltos bibliotek i Viipuri. Trappen bredte sig skråt ud og inviterede lånerne indenfor. Fra forhallen kunne man gå til venstre mod udlånet eller til højre mod læsesalen. Indretningen havde moderne præg med stålreoler og et rullende kartotek, der kunne flyttes hen, hvor der var brug for det.

Dagslyset i både udlån og læsesal kom fra næsten sammenhængende vinduesbånd, men derudover havde Vilhelm Lauritzen arbejdet med en særlig aftenbelysning af læsesalen. Som det fremgår af periodens mange indendørs fotografier, var den typiske belysning i mellemkrigstidens danske folkebiblioteker nedhængende kuglependler, som også blev anvendt i udlånssalen i Gladsaxe. I læsesalen var der placeret blanke metallæselamper ved hvert bord, og Vilhelm Lauritzen havde tegnet en særlig dobbeltlampe til belysning af reolerne. Disse lamper erstattede loftsbelysningen. I en artikel i *Bogens Verden* uddybede Lauritzen sit syn på bibliotekernes belysning, hvor han fandt, at kuglependlernes lys kunne virke søvndyssende i læsesale, mens individuelle bordlamper kunne fremme koncentrationen. Indlægget var i øvrigt skrevet med små begyndelsesbogstaver i tidens progressive stil efter inspiration fra Bauhaus: "Det, at jeg befinder mig alene i det begrænsede lys fra en nær lampe, giver mig fornemmelsen af ro og uforstyrrelighed og det, at tingene udenfor – særlig personer som bevæger sig – er væsentlig svagere belyst, gør, at de i ringe grad tiltrækker sig min opmærksomhed." (30)

Fåborg Biblioteks lokale funkis.

Byggeriet af Fåborg Bibliotek startede i 1939 og var færdigt i 1941. (31) Det var tegnet af den lokale arkitekt Sven Vett-Larsen. Det lå som en del af husrækken på en smal grund midt i byen. Stueetagen var trukket lidt tilbage, så overetagen kunne hvælve sig ud over fortovet som skærmende ly. Facaden var præget af gennemgående vinduesbånd. Man kunne gå lige ind fra gaden ad en enkel indgangsdør, som førte videre til en gang, der forbandt læsestuen, avislæsestuen og udlånsalen, som forskudt havde en lidt højere beliggenhed. Biblioteket havde et lyst og moderne præg på grund af de store glaserede rummeligheder og ud mod omgivelserne. På førstesalen lå børnebiblioteket og to studiekredslokaler. Stilen i Fåborg kunne karakteriseres som "lokal funkis".

Varde Bibliotek fra 1941 med indgangsbaldakin.

Varde Bibliotek fra 1941 blev opført et grønt anlæg, som i forvejen rummede byens museum. Det blev bygget af røde håndstrøgne sten med forskudte længer og taghøjder, og taget var af lysegråt eternitskifer. Bygningen var uden symmetri. Indgangspartiet var trukket tilbage til et hjørne mellem de forskudte blokke og var udformet som en baldakin med overliggende vinduesbånd. Fra indgangen kom man videre ligeud til avislæsestuen eller til højre til udlånsalen og læsesalen. I udlånsalen var skranken trukket til side ved siden af indgangsdøren. Terrænets svage hældning muliggjorde en høj kælder med en lille foredragssal og to studiekredsværelser. (32)

Med den fortsatte åbning af biblioteksrummet og friere placeringer af funktioner og rum pegede denne lille gruppe af biblioteker frem mod efterkrigstidens biblioteksbyggeri.

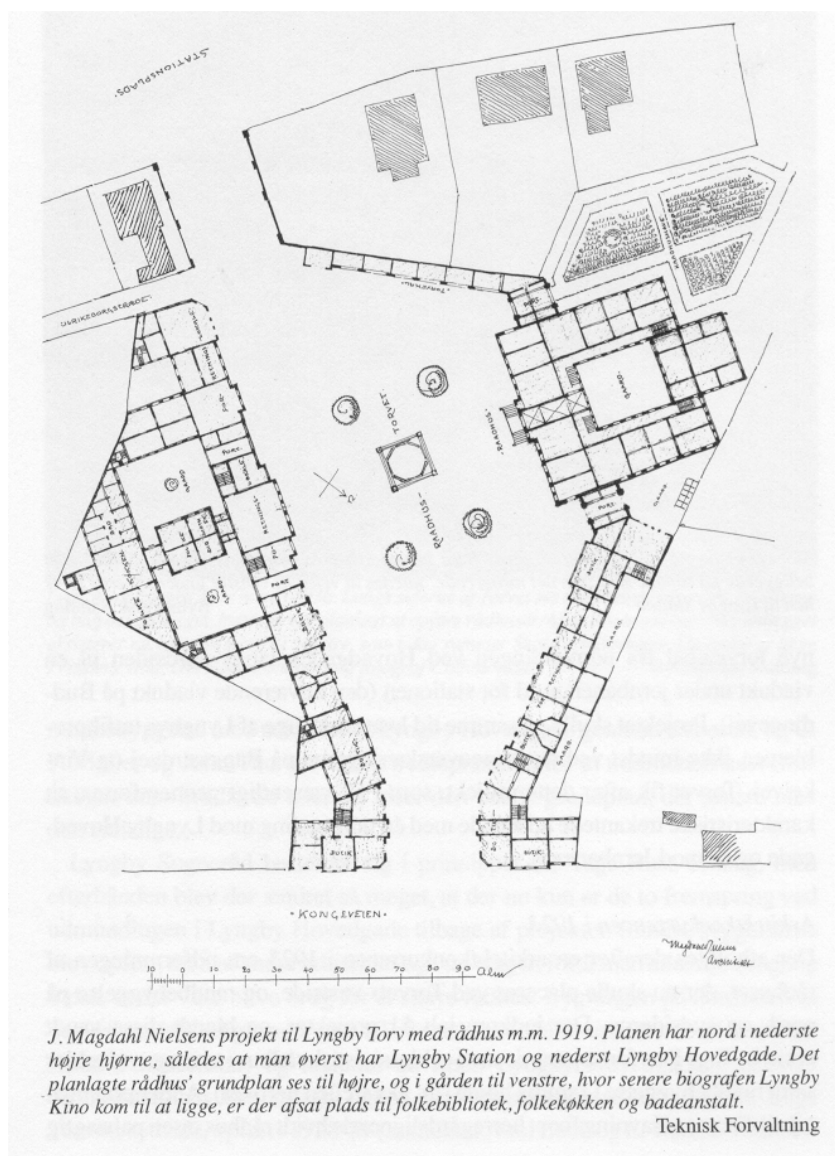
PROJEKTER OG KONKURRENCER

Arkitektkonkurrencer har gennem tiden haft stor betydning for arkitekturens udvikling. De er blevet betegnet som ”fagets salt” (1) og som ”fremskridtets lokomotiver” (2) De har haft betydning for præcisering af byggeprogrammer og for offentlighedens interesse for byggeprojekter. Tidsskriftet *Arkitekten* har flere gange dokumenteret konkurrencernes betydning med oversigter over store byggerier. (3) Hans Erling Langkilde skrev i forbindelse med Akademisk Arkitektforenings store udstilling ”Konkurrencer og Bygningskunst” i anledning af foreningens 75 års jubilæum: ”Hvilken betydning har nu konkurrencerne haft for bygningskunstens udvikling? Ja, den kan vanskeligt overvurderes, og udstillingen var en levende illustration til mit gamle dictum, at arkitektkonkurrencer er fremskridtets lokomotiver. Forklaringen ligger vel i den ofte fremførte betragtning, at det frie arbejde med opgaven inspirerer fantasien og avler de ”rene” løsninger. Planens principper fremtræder forenkede og skarpe, de arkitektoniske ideer udkrystalliserer sig uden kompromisser, dristigheden ansføres af selve kappestriden.” (4)

Konkurrencerne har også haft betydning for biblioteksarkitekturens udvikling, og deres antal har været voksende op gennem det 20. århundrede. Sammen med modelbiblioteker, udkast til nye biblioteksformer og biblioteksfaglige fornyelser som f.eks. indførelsen af åbne hylder har de påvirket udformningen af biblioteksrummet. Det gælder både realiserede forslag og projekter, der blev på papiret. Inden for biblioteksarkitekturen er der eksempler på begge dele. Vigtige led i udviklingen har været både formuleringen af konkurrenceprogrammer med gennemtænkning af behov og målsætning og den efterfølgende erfarings- og ideudveksling fra de mange løsningsforslag. Konkurrencer, projekter og ideer har været en vigtig del af den faglige diskurs.

Den første konkurrence om et biblioteksbyggeri – og en af de første danske arkitektkonkurrencer overhovedet – blev udskrevet om Universitetsbiblioteket i Fiolstræde. Konkurrencen blev udskrevet på grund af kritik af, at læseværelser, udlån og kontor var for små i M.G. Bindsbølls forslag fra 1853, selv om ministeriet i øvrigt frygtede, at udskrivelsen af en konkurrence kunne blive for bekostelig. I konkurrencens betingelser understregedes det, at bygningen skulle ”i det væsentlige bestaa af Sten og Jern og være solidt og bekvemt indrettet.” Dens ydre måtte tage fornødent hensyn til omgivelserne. (5) Der indkom 6 forslag, herunder Herholdts vindende forslag og et stærkt ændret og meget monumentalt og udsmykket forslag af Bindsbøll. Herholdts forslag blev anset for både det smukkeste og mest praktiske, selv om det senere har været kritiseret for opretholdelsen af salsbiblioteket med lange betjeningsafstande til følge. Bedømmelseskomiteen udtalte, at Herholdts forslag ”frembyder et langt smukkere baade ydre og indre Udseende, hvortil kommer at de enkelte Dele er bedre sammenordnede, og at Baglokalet bestaar af en eneste Sal, hvorved en større Overskuelighed af det hele Indhold ville opnaaes.” (6) (Millech, s. 20) Også den gotiske stil faldt i bedømmelseskomiteens smag, idet komiteen fandt, at Herholdts forslag havde ”et meget smukt og tiltalende Udseende i gothisk Stil.” (7)

Et enkelt skolestudie i form af Ludvig Clausens guldmedalje ”Bibliotek i gotisk stil” fra 1878 viser, at biblioteksbygninger er indgået i Arkitektskolens undervisning, om end i beskedent omfang. Der er der også snarere tale om en stilhistorisk øvelse end om gennemtænkte praktiske løsninger. På den anden side har den tidens biblioteksfaglige kendskab og litteratur været begrænset, og der har været få forbilleder. Eneste samlede fremstilling på dansk har på dette tidspunkt været Chr. Molbechs *Om offentlige Bibliotheker* fra 1829. Valget af gotisk stil svarede til Universitetsbiblioteket, men i dette studie er der ikke tale om røde mursten, men om en centraleuropæisk inspireret gotik. Ludvig Clausen opførte senere offentlige bygninger i middelalderlige stilarter, bl.a. Københavns Hovedbrandstation fra 1892. Den store biblioteksbygning har et udpræget katedralagtigt præg. De detaljerede akvareller med lyse brunlige sten og lyse blå tagsten giver næsten bygningen karakter af fata morgana. (8)

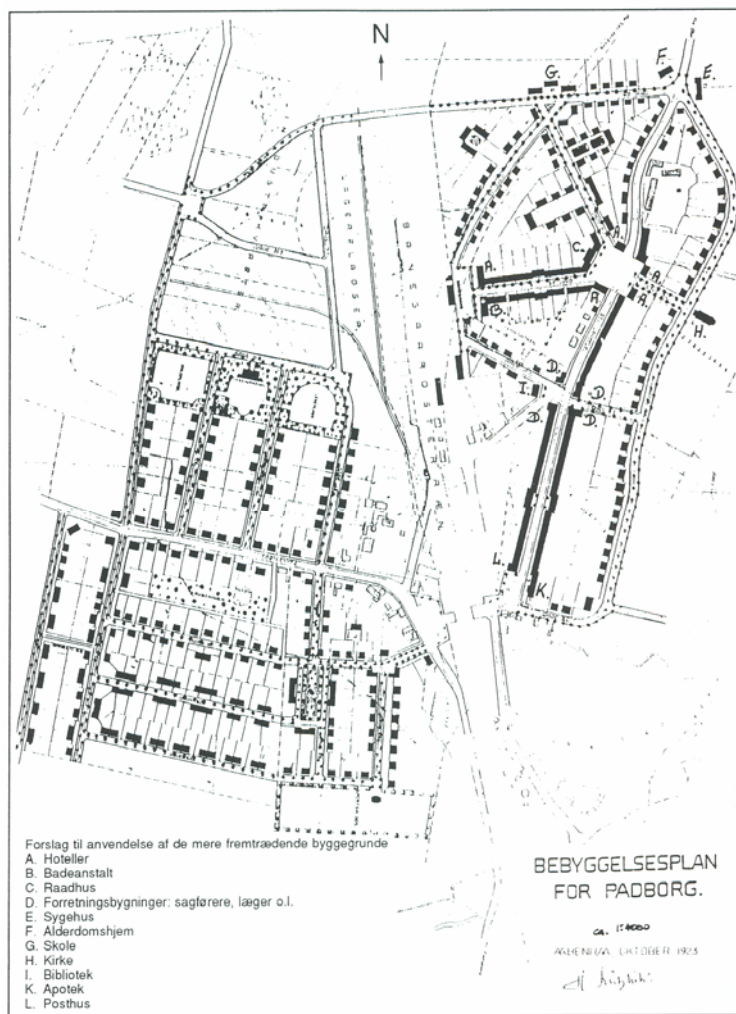

Forslag til byplan for det centrale Lyngby fra 1919 med bl.a. folkebibliotek.

Stationsbyens Folkebibliotek fra 1909 var et ganske særligt initiativ, også i international sammenhæng, ud fra Erling Steensgårds idé, som blev fulgt op af Vilh. Grundtvig, Steenberg og Johs. Grønborg. Selve den forenede forsamlings- og biblioteksbygning blev udformet af Johs. Magdahl Nielsen. Den fik sin praktiske udførelse gennem indretningen af biblioteket i Vejen i 1917, som muliggjordes af kornhandler Lauridsen og frue som mæcener. Ideen om det lokale kulturcenter fulgtes op af Jørgen Bankes og Harald Niensens Forsamlingsgård fra 1925, som dog ikke blev realiseret. Forslaget kom i højere grad kom til at påvirke forsamlingshusenes end bibliotekernes udvikling, men blev fulgt op af Edvard Heibergs forslag til kulturcenter med bibliotek på Bispebjerg fra 1945. Flere af periodens projekter beskæftigede sig i øvrigt med forbindelsen mellem rådhus og kulturelle institutioner og dermed mellem den politiske og kulturelle offentlighed.

Sammentænkningen af offentlige og private institutioner i byplanlægningen gik igen i to samtidige byplanforslag, nemlig til forstaden Lyngby nord for København og stationsbyen Padborg ved den nye grænse fra 1920. Begge forslag illustrerede periodens modernisering med udbygning af en lang række forretninger og institutioner og regulering af den lokale infrastruktur. Planen i Lyngby blev udarbejdet for kommunen i 1919 af Johs. Magdahl Nielsen, der på dette tidspunkt ud over at have stået for flere biblioteksbyggerier også var kongelig bygningsinspektør. (9) Han havde allerede udført en række byggeprojekter for Lyngby-Tårnbæk Kommune og betragtedes som ”kommunens arkitekt”. Udgangspunktet var en plan for rådhuset, men planen omfattede også rådhusets omgivelser, som blev inddraget i forbindelse med anlæggelsen af et rådhus-torv. Centralt på pladsen foran rådhuset er placeret fire træer omkring et monument eller en brønd. Pladsen er kranset af forretninger, og over for rådhuset ligger et tilbagetrukket gårdrum med folkebibliotek, folkekøkken og badeanstalt. Bibliotekets beliggenhed kan synes beskednen, men bliver interessant på baggrund af tyvernes interesse for storgårdskvarteret, hvor de indre gårde fik ny betydning som grønne anlæg, således som det var tilfældet i forbindelse med kvarteret omkring Grundtvigskirken og den såkaldte ”gårdrummets emancipation” i de mange københavnske storgårde. Tydelig er ligheden med placeringen af fritidsinstitutioner i gårdrummene i det indre af de store boligkomplekser i Wien.

Bebyggelsesplanen for Padborg fra 1923 var udarbejdet af ingeniør Lützhöft i Aabenraa og kunne oplagt med sine små pladser, grønne anlæg og både slyngede, diagonale og lige gader ses i forlængelse af Stationsbyudstillingens plan. (10) De opførte bygninger med røde mursten og hvide sprossede vinduer var tilsvarende præget af Bedre Byggeskik. Planens hovedakse var forbindelsen mellem stationen og rådhus-torvet, der ligesom i udstillingsbyen havde stationsbygningen som point de vue. Interessant er den planlagte sammenhæng mellem offentlige institutioner som rådhus, skole, bibliotek, sygehus og badeanstalt og private forretninger og grænsebyens hoteller. Biblioteket var ikke placeret ved rådhus-torvet, men dog ved et torv ved hovedgaden. De to planer viser, at bibliotekerne indgik i forestillingerne om samfundets modernisering, svarende til den tidlige velfærdsstats interesse for offentlige arbejder, regulering, sundhed og oplysning.

Byplan for Padborg fra 1923 med private forretninger og offentlige institutioner, bl.a. bibliotek.

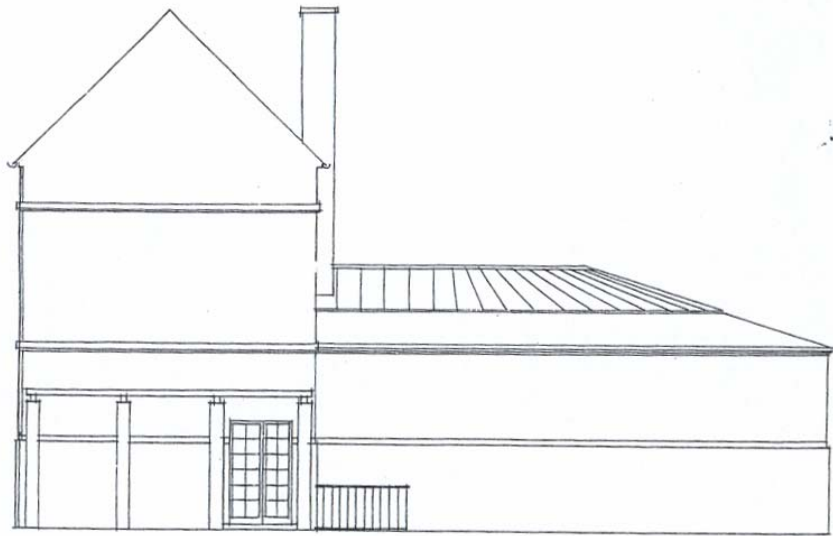
Forud for biblioteksbygningen i Esbjerg fra 1927 gik flere flytninger og forslag. I 1916 skænkede konsul Lauritzen en ejendom i Skolegade, og der nedsattes et byggeudvalg. En ansøgning til kommunen om nye lokaler fra 1916 ledsagedes af et forslag i nyrenæssancestil af arkitekt C.H. Clausen med en imponerende portal og høje sprossede vinduer. Den fremhævede portal gik igen i indgangen til den senere biblioteksbygning fra 1927, der blev tegnet af H.V. Clausen sammen med Harald Peters. Clausen prægede det offentlige byggeri i Esbjerg med rig anvendelse af historiske stilarter. Ansøgningen understregede bibliotekets demokratiske Betydning. ”I Bibliotekets Arbejdsrum bør hele Folket mødes og ruste sig til Dagens og Livets Gerning. Her sidder Grossereren og Arbejdsmanden ved samme Bord, her søger Folk af alle kirkelige og religiøse retninger at udvikle sig hver i sin Anskuelse. Men for at alt dette kan ske, for at denne Virksom kan vokse mod Idealet, maa Bibliotekets lokaler være rummelige, hyggelige og hensigtsmæssigt indrettet.” (11)

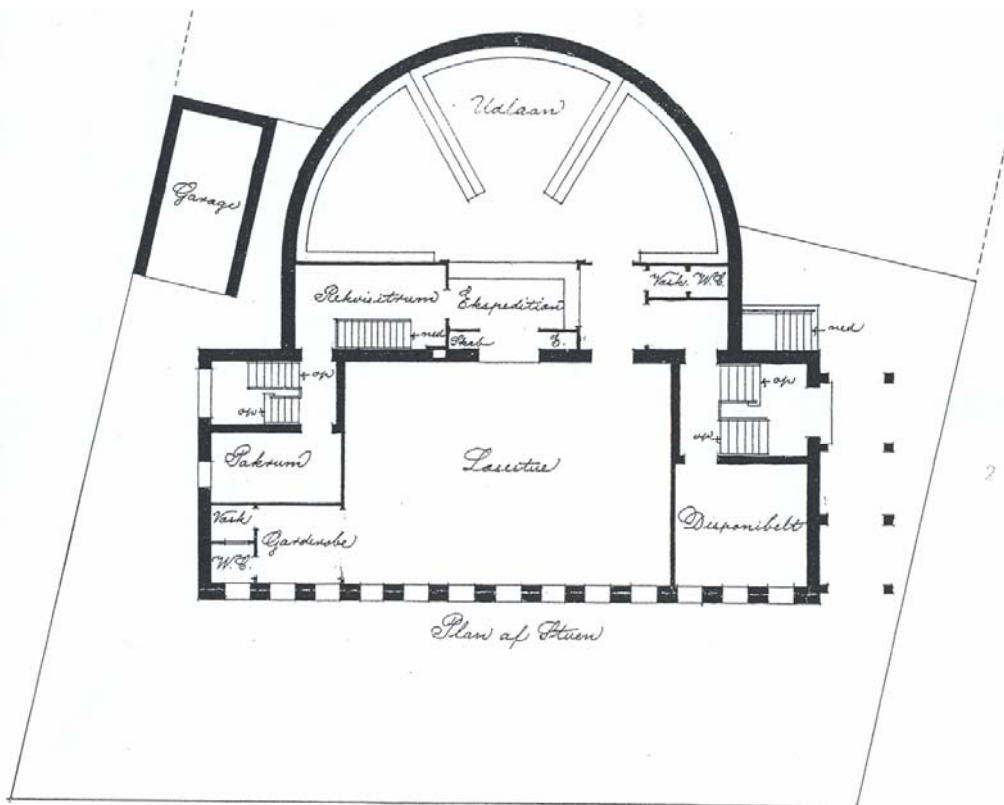
Forud for biblioteksbygningen i Esbjerg fra 1927 gik dette forslag af arkitekt C.H. Clausen fra ca. 1916. Værd at bemærke er asymmetrien, de høje vinduer og ovenlyset. Ikke mange danske folkebiblioteker blev opført i renessancestil. Den kraftige portal svarer til indgangen til bygningen fra 1927, der blev tegnet af H.V. Clausen sammen med Harald Peters.

I tyverne udarbejdede Edvard Thomsen flere forslag til biblioteker med beliggenhed i Gentofte Kommune. Fra 1926 stammer et forslag om indretning af det klassicistiske landsted Øregård som bibliotek. Forslaget placerede udlån og magasin i en tilbygning. Læsesalen fik central placering i anlæggets midte og ville få udgang til en veranda med udsigt over parken. Ved siden af læsesalen lå en stor børnelæsesal. Et andet forslag var et panoptisk bibliotek på Christiansvej med vifteformet reolopstilling i en halvcirkelformet bygning med ovenlys. Den traditionelle søjleindgang var som loggia rykket om på siden af huset med indgangsdøren i den ene side. Børnelæsesalen placeret på 1. sal. Forslagene var overordnet præget af tyvernes klassicisme og formelle bibliotekstyper. (12) Edvard Thomsen kom senere som professor ved Arkitektskolen til at stå bag en større undersøgelse af forskellige bibliotekstyper, som han udarbejdede sammen med sine studerende. Undersøgelsen var funktionelt orienteret med vægt på afstande og proportioner. Den blev offentliggjort under titlen *Biblioteksbygninger* som et særnummer af *Arkitekten*. (13) Han kom ikke selv til at opføre en egentlig biblioteksbygning, men stod for den kommunale ejendom "Lagkagehuset" på Christianshavn, som også indeholdt en biblioteksfilial.

Gavl mod Post.

Plan af Stuen

Christiansvej,

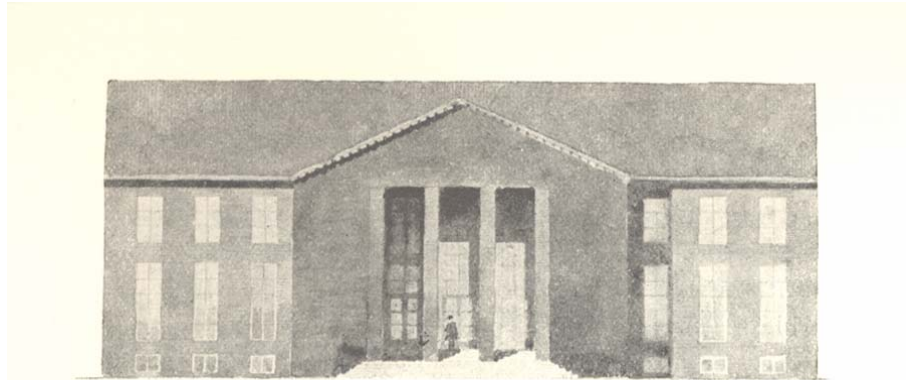
Edvard Thomsens forslag til panoptisk bibliotek i Gentofte med loggia og asymmetrisk indgang. Tegninger og planer i Samlingen af Arkitekturtegninger.

I mellemkrigstiden var det ikke almindeligt at udskrive arkitektkonkurrencer om folkebiblioteker. Der er dog enkelte eksempler, især på lokale konkurrencer. Det gjaldt f.eks. Hjørring, Thorshavn og Århus. I Hjørring blev konkurrencen om biblioteket udskrevet mellem arkitekter boende i Hjørring Amt samt en enkelt københavnsk arkitekt. Konkurrencen i Århus var ligeledes lokalt afgrænset. Derfor deltog kun få arkitekter. Først i anden halvdel af trediverne kom der nationale konkurrencer om Nyborg Bibliotek, et nyt hovedbibliotek i København og et nyt rådhus med bibliotek og biograf i Søllerød. Til konkurrencen om Nyborg Bibliotek indkom 92 forslag.

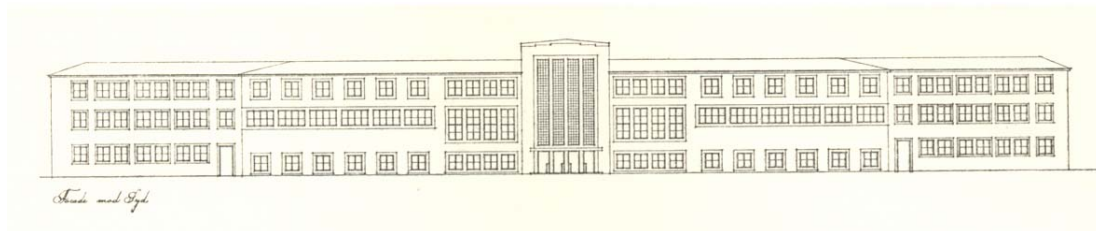
Konkurrenceprogrammet i Århus er et godt eksempel på gennemtænkning og formulering af nye behov. Et udvalgsarbejde fra 1929 formulerede en række ønsker, størrelsesforhold og beregninger, som blev forudsætning for udskrivelsen af konkurrencen. I forudsætningerne indgik en udlånsal på 250 kvadratmeter, en læsesal med 100 pladser på 200 kvadratmeter og en børnelæsesal med 100 pladser. Der ønskedes indrettet en særlig avislæsesal og ”for at forhindre at der skal blive tale om en ”Varmestue”, foreslaas det at indføre staaende avislæsning ved ca. 30 Pultpladser.” (14) En stor foredragssal skulle også være åben for tidens nye medier: ”Biblioteket bør have en Foredragssal, der kan rumme 2-300 Mennesker og være moderne udstyret med moderne Kino- og Lysbilledapparat. Salen, som kan tænkes benyttet til alt folkeoplysende Arbejde, maa være paa ca. 180 Kvadratmeter. Hertil kommer seks mindre og større Værelser til Studiekredsarbejde ...” (15) Povl Stegmann blev vinder af konkurrencens første runde, mens Alfred Mogensen og Harald Salling Mortensen blev vindere af anden runde. (16)

De to vinderprojekter af illustrerede periodens brydninger mellem klassicisme og modernisme. Povl Stegmanns forslag havde tydelig forbindelse tilbage til Heinrich Tessenows enkle klassicisme, og var også i det indre mere traditionelt med sin anvendelse af den sekskantede skranke, mens Mogensens og Salling Mortensens forslag forbandt den klassicistiske grundform med Bauhaus-modernismen.

Povl Stegmann udarbejdede i februar 1931 to ændringsforslag, som begge dæmpede det monumentale præg. Det ene forslag trak indgangen tilbage uden gavlkvist, mens det andet trak gavlkvisten tilbage som valm. Det andet forslag var ikke uden lighed med Frederiksberg Biblioteks facade få år senere. Til ændringsforslagene havde Povl Stegmann skrevet en planchetekst, som viser sammenhængen mellem den biblioteksfaglige diskurs og arkitekternes udformning af tidens biblioteksbyggeri. I forbindelse med valg af beliggenhed og plantype henviste Stegmann således til plantyperne i tidens bibliotekslitteratur: ”De to Plantyper for Biblioteksbygninger, byggede over Læsesal, Udlaan og Administration er for større Biblioteker benævnedes af de Bibliotekskyndige som henholdsvis den T formede Plan og Sommerfugleplanen eller Trifoilplanen. Jvf. Eastman, Bostwick, Soule, Cornelia Marvin, Munthe, Døssing, Arnesen. Som Exempel paa den T formede Plan fremsættes i ”Haandbog for Bibliotekskundskab” Folkebiblioteket i Esbjerg, og som Eksempel paa Sommerfugletypen i ”Lærebog i Biblioteksteknik” Centralbiblioteket i Næstved.” Stegmann lagde herefter op til forskellige muligheder ud fra forskellige forbilleder i litteraturen. (17)

Povl Stegmanns forslag, der vandt konkurrencens første omgang. Den stiliserede klassicistiske facade havde mange lighedspunkter med Heinrich Tessenows institut i Hellerau. Også det indre var mere traditionelt med central sekskantet skranke.

Alfred Mogensens og Harald Salling Mortensens vindende forslag fra konkurrencens anden omgang, som det blev præsenteret i 1931. De yderste fløje er tænkt som udvidelsesmuligheder. Især midterfløjens "mægtige glasvinduer" var påvirket af modernismen. Den modernistiske udformning af bibliotekets indre, bl.a. avislæsesalens drejestole, kom til senere.

Projekt til stadsbibliotek i Spandau, gengivet fra den tyske oversigt *Der Volksbüchereibau* fra 1930.

I Nyborg blev der på grund af slottets karakter af nationalt monument udskrevet en landsdækkende arkitektkonkurrence. Det blev understreget i konkurrencens betingelser, at forslagene skulle tilpasse sig de historiske omgivelser. Der indkom 92 forslag, som ud over Erik Møllers og Flemming Lassens vindende projekt kun er delvist kendt. (18) Antallet af besvarelser var imponerende, og både antallet af besvarelser og deres kvalitet viste konkurrencens fornyende betydning.

De to andre præmierede forslag af henholdsvis Hans Chr. Hansen og Viggo S. Jørgensen og Johs. E. Mikkelsen og Thyge Holm var højere og anderledes traditionelle i deres udformning, og de havde ikke samme originale placering lige ud til voldgraven. Ligesom vinderforslaget adskilte de sig dog bl.a. ved deres enkle indgangspartier fra tredivernes øvrige mere monumentale biblioteksbyggeri. De fulgte heller ikke i det indre den typiske sommerfugleplan.(19) I Samlingen af Arkitekturtegninger findes en række af de øvrige konkurrenceforslag. Desuden findes her Arne Ungermanns skitser til udsmykning af børnebiblioteket med motiver fra kendte børnebogsklassikere, der ledsagede Hans Chr. Hansens og Viggo Jørgensens forslag. (20) Hans Erling Langkilde og Ib Martin Jensen deltog med fire forskellige forslag, der havde flere ligheder med vinderforslaget, bl.a. beliggenheden ud til kanalerne og enkle rødstensbygninger med tegltag, der ligger i forlængelse af torvet. Især forslaget med en lang lav bygning langs voldgraven giver mulighed for udsigt mod slottet. (21) Aage Rafn deltog med et forslag, hvor de forskellige dele af biblioteket lå i hver deres fløj, der strålede ud fra en fælles indgangsbygning, og hvor museet var udformet som et cirkelrundt hjørnetårn. (22) Peder Pedersen deltog med en kompakt klassicistisk bygning. (23)

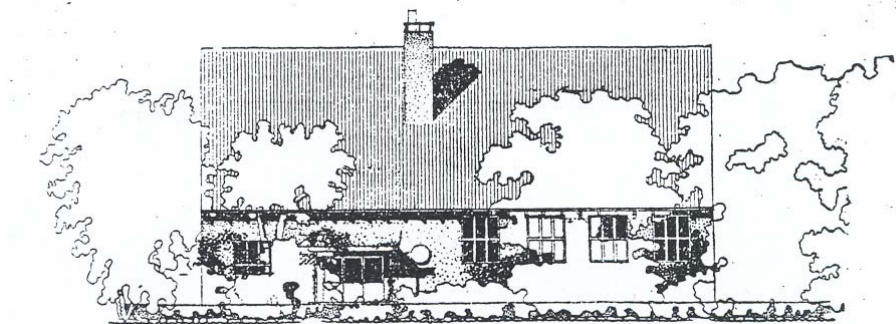

SET FRA SLOTSBROEN

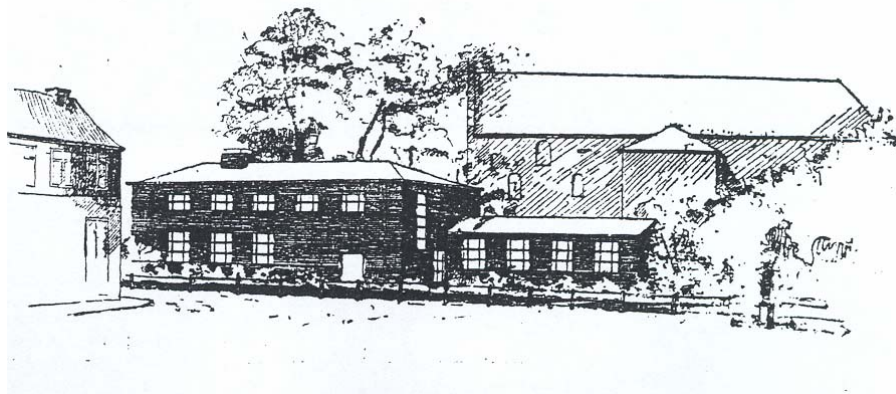
Alternativ skitse af Flemming Lassen og Erik Møller i Samlingen af Arkitekturtegninger, som viser et forslag til Nyborg Bibliotek med to forskudte længer.

Konkurrencens 1. præmie, som den blev præsenteret i 1935.

Konkurrencens 2. præmie var tegnet af Hans Chr. Hansen og Viggo S. Jørgensen. Forslaget havde højt sadeltag, rummede to etager og havde en enkel indgang i siden. Arne Ungermann havde lavet skitser til udsmykning af børnebiblioteket.

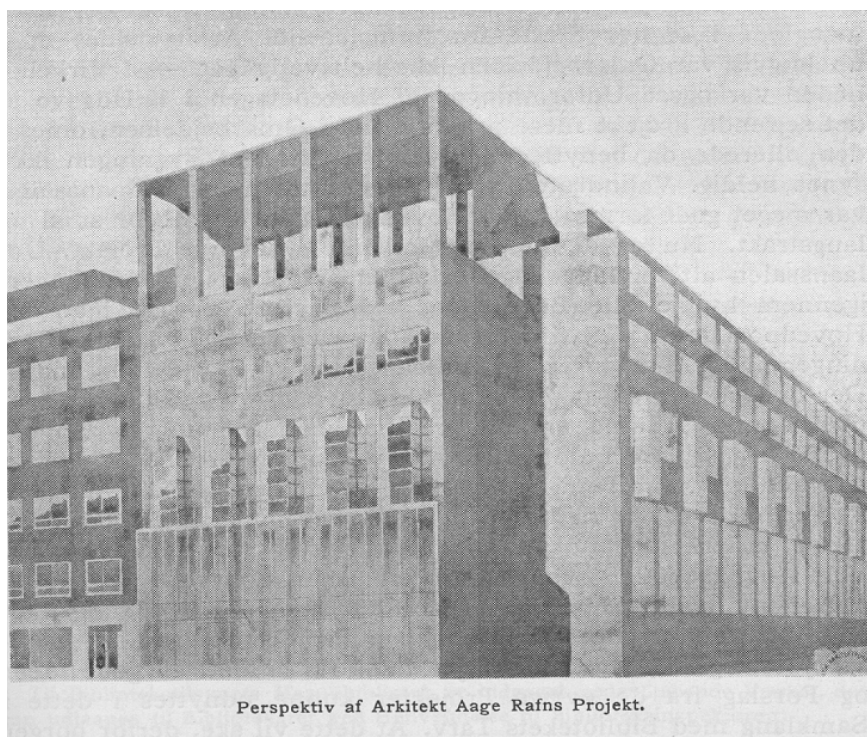

Konkurrencens 3. præmie var tegnet af Johs. E. Mikkelsen og Thyge Holm. Forslaget tilpassede sig slottets former. Det havde to etager og en enkel indgang i siden, men fladere tag. Bygningen var delt op i en større bygning til selve biblioteket og en mindre sidebygning til læsesalen.

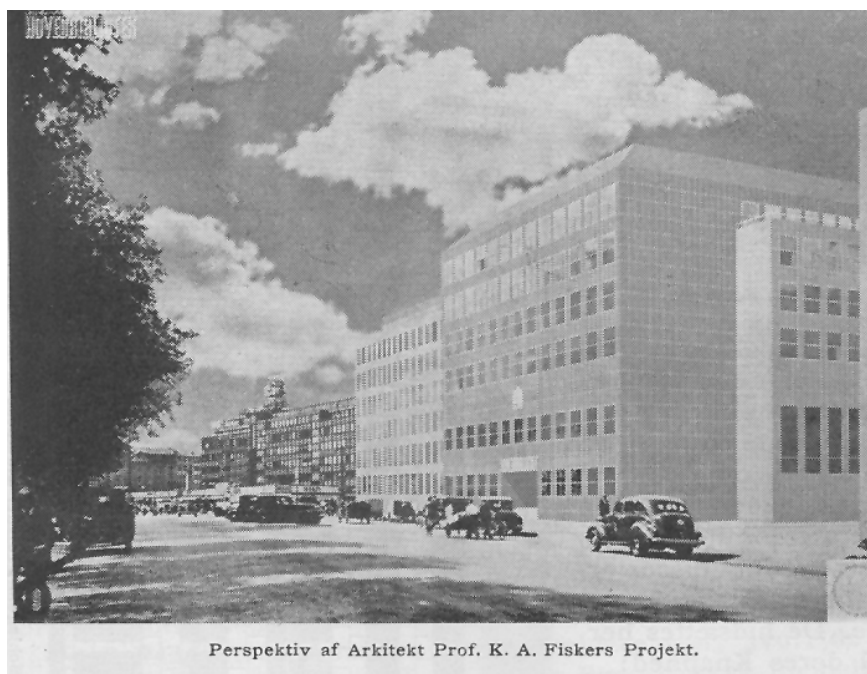
Trods nogen lokal kritik valgte byrådet dog at følge dommerkomiteens indstilling. Der er næppe tvivl om, at netop udskrivelsen og forløbet af denne konkurrence illustrerer arkitektkonkurrencernes fornyende betydning.

Københavns Hovedbibliotek havde med sin beliggenhed i Nikolaj Kirke stigende pladsproblemer i trediverne. Allerede indirekte i anmeldelsen af Stockholms Stadsbibliotek i 1928 (24) og senere med større tydelighed i *Bibliotekerne og Samfundet* (25) havde stadsbibliotekar Jens Aarsbo fremsat ønsket om en ny biblioteksbygning i København. I løbet af trediverne var forskellige byggegrunde på tale. En mulig placering ved Trianglen ved indgangen til Fælledparken, der ville svare til den parknære beliggenhed i Stockholm, blev opgivet, da bygningen ville formindske parkens areal. En anden mulighed var en placering i kvarteret omkring Borgergade, som stod foran sanering. Borgerrepræsentationen besluttede sig dog for en beliggenhed på det tidligere jernbaneterræn i nærheden af Vesterport Station, og foråret 1938 kunne der udskrives en indbudt arkitektkonkurrence om et nyt hovedbibliotek på en langstrakt hjørnegrund mellem Vester Farimagsgade, Herholdtsgade og Nyropsgade. De seks udpegede arkitekter var Kay Fisker, M. Kelde, Aage Rafn og Frits Schlegel samt Alfred Mogensen og Harald Salling Mortensen, der havde stået for opførelsen af hovedbiblioteket i Århus. (26)

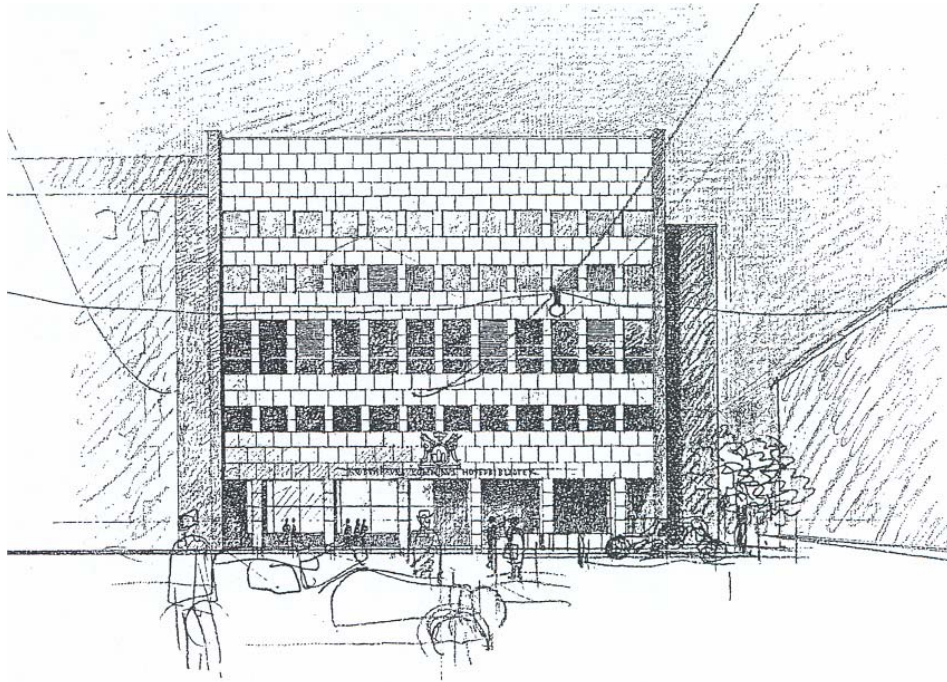
Konkurrencen løb over to omgange med viderebearbejdelse af Fiskers, Rafns og Schlegels projekter og med Schlegel som vinder i anden omgang. Schlegels forslag var præget af den langstrakte byggegrund. (27) Hovedindgangen ud mod Vester Farimagsgade var udformet som en søjleloggia med svingdør, og gennem en glasvæg var der indblik til den aflange udlånsal i dobbelt højde med galleri. Læsesalen lå ud mod Herholdtsgade. Facaden var komponeret i to lag med en fremskudt del beklædt med Neksø-sandsten og en tilbagetrukken kerne beklædt med røde mursten. Den var udformet med rytmiske vinduesforløb i flere højder. Foran facaden ud mod Herholdtsgade var gaderummets ensartede præg mildnet af en række af træer. Schlegels transparente projekt fortsatte åbningen af biblioteksrummet, og på dele af tegningerne kunne man komme i tvivl om, hvad der var inde og ude. Den senere Biblioteksgård på Kultorget havde flere ligheder med Schlegels projekt, bl.a. indgangspartiet og den transparente glasvæg mellem voksenudlånet og pladsen foran biblioteket. I af Schlegels forslag var en del af biblioteket udformet som bogtårn. Kay Fisker havde flere facadeforslag i forskellige farver og materialer (28), mens Aage Rafn deltog med et mere markant forslag med søjleloggia. Alfred Mogensen og Salling Mortensen deltog med en enkel afrundet bygning. (29)

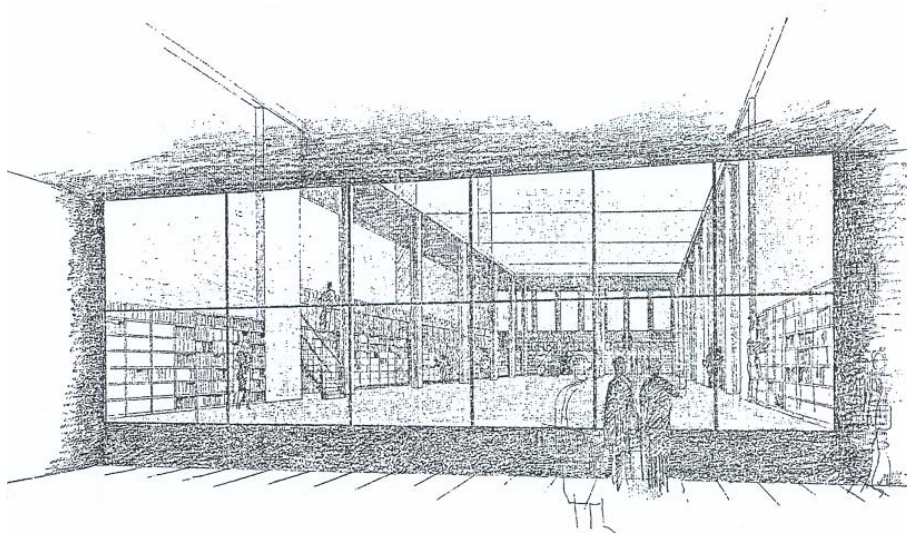
Aage Rafns forslag med høj søjleloggia.

Kay Fiskers forslag med en facade i rækken af kontorhuse.

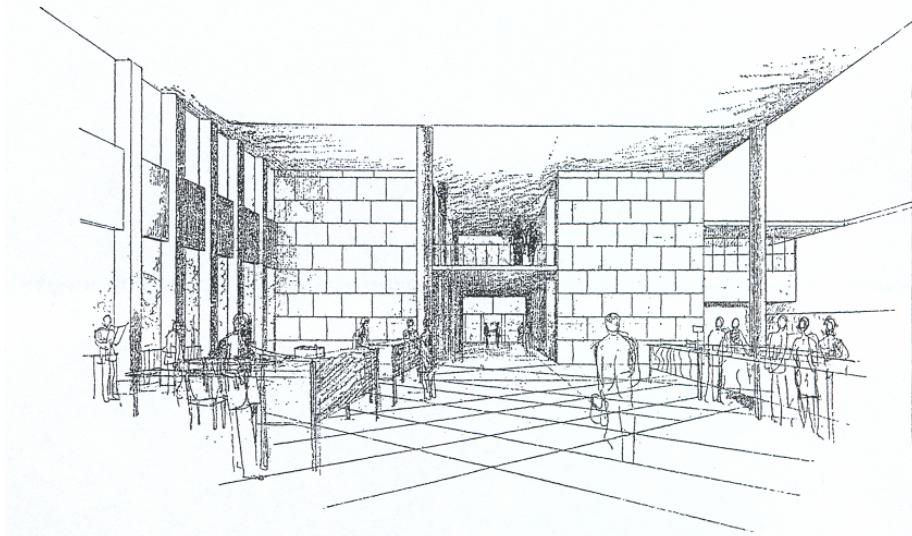

Frits Schlegels vindende forslag, hvor hovedindgangen ud mod Vester Farimagsgade var udformet som en søjleloggia med svingdør.

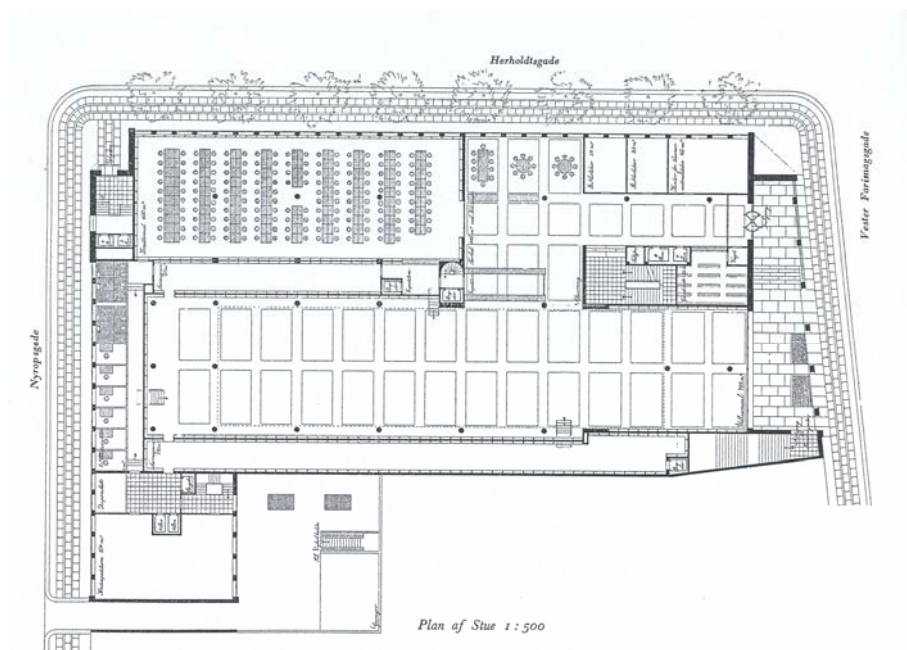

Fra loggiaen var der gennem en glasvæg indblik til den aflange udlånsal i dobbelt højde med galleri.

Det åbne rum i midten af biblioteket mellem forhal og udlånsal. Til venstre ses den skitserede træsrække i Herholdtsgade.

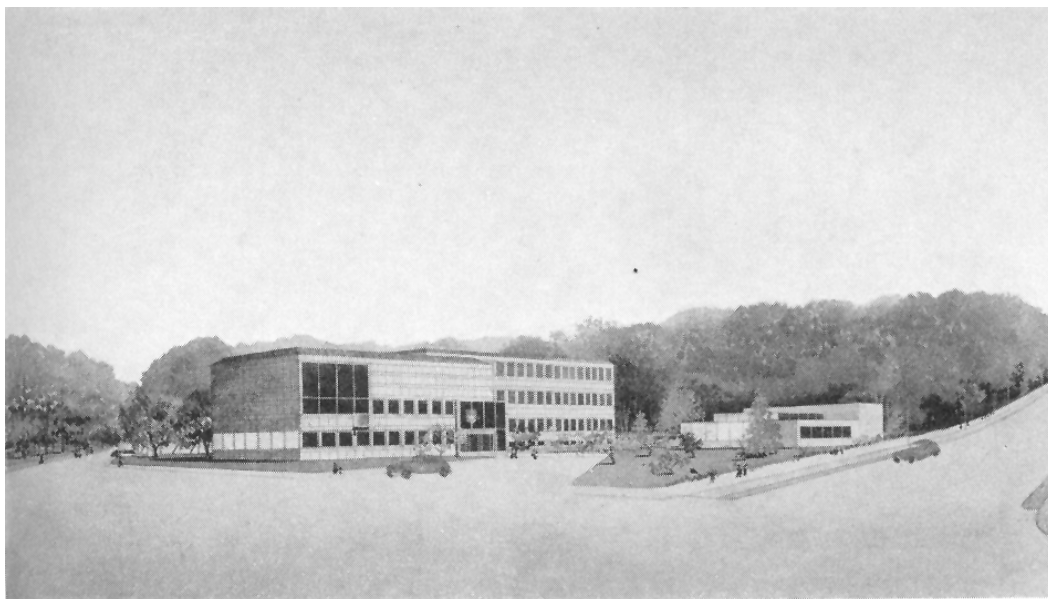
Grundplan med søjleloggia, hovedindgang med svingdør, aflangt voksenudlån og læsesal.

Selv om Fritz Schlegel blev udpeget som vinder, var der kritik af hans forslag for manglende monumentalitet. Den blev bl.a. fremført af Jens Aarsbo i hans omtale og kritik af de forskellige konkurrenceforslag i *Bogens Verden*: ”Alligevel er der både i denne (Kay Fiskers facade) og i Aage Rafns Søjlehal noget monumentalt, man maa kunne kræve ved saa kostbart Bygværk, og som man savner i Schlegels Hovedfacade mod V. Farimagsgade. Det ses ikke, at den vil kunne hævde Bygningen som en selvstændig Helhed i Forholdet til omgivelserne – hvad der er forlangt i programmet.” (30) (Jens Aarsbo: *Det nye hovedbibliotek i København*, BV, 1939, s. 7) Selv om Schlegels forslag var tydeligt præget af modernismens saglighed, indgik der dog søjlelementer i både loggiaen og det indre biblioteksrum. En ekstrabevilling

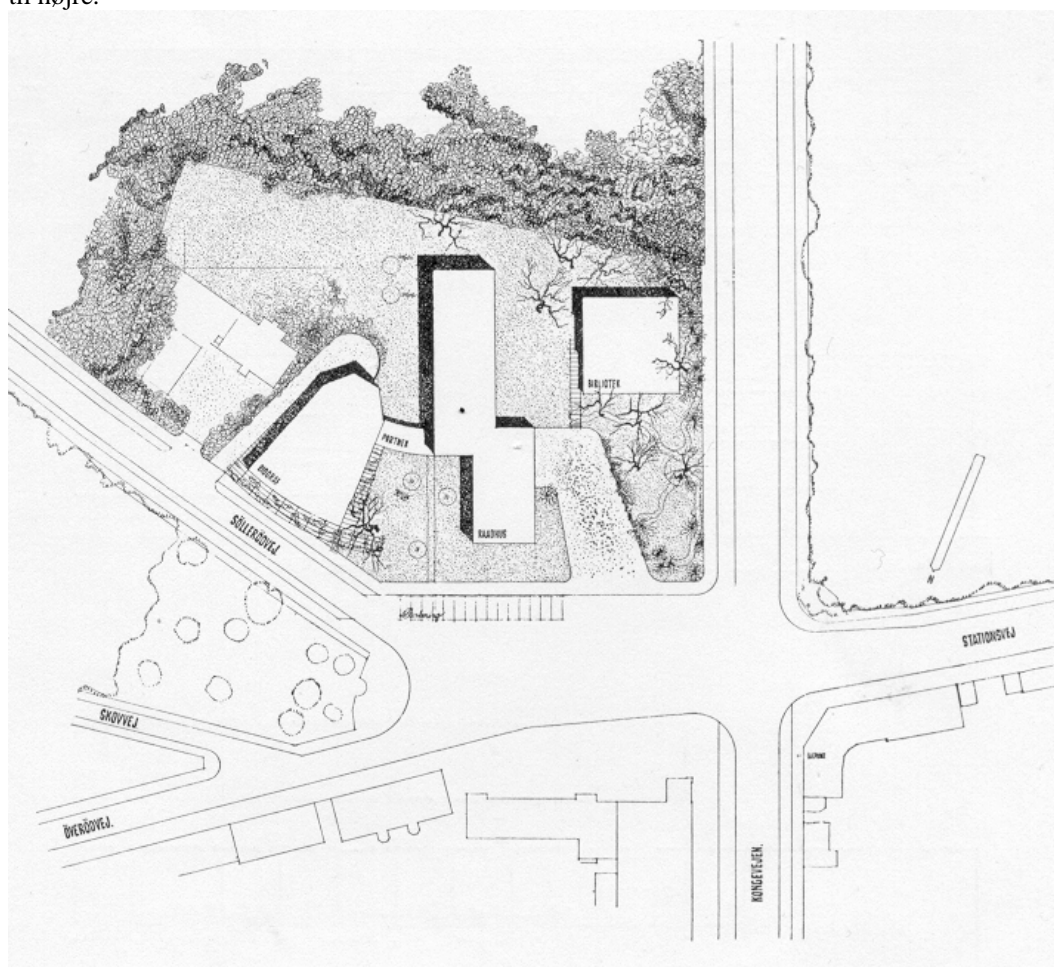
sikrede det fortsatte projekteringsarbejde, som dog ophørte i 1943. Schlegel arbejdede videre med projektet på egen hånd i 1944 og 1947-48, men det blev aldrig opført.

På trods af de arkitektoniske kvaliteter i bl.a. Schlegels projekt var der tale om en vanskelig aflang grund uden særlige beliggenhedsmæssige kvaliteter i et kvarter, der i øvrigt skulle blive præget af forsikringsselskaber og fagforeningskontorer. Kommunens valg af placering var tilsyneladende ikke tænkt ind i nogen større sammenhæng ud over den rent transportmæssige nærhed til Vesterport Station og kunne ikke måle sig med de tilsvarende placeringer af hovedbibliotekerne i Oslo og Stockholm. Beliggenheden var anonym, og det var vanskeligt at give biblioteket en fremtrædende plads i de lange facaderækker. Kritikken af konkurrenceprojekternes udformning skal rimeligvis ses på denne baggrund, men var ikke helt retfærdig. De forskellige forslag mindede om kvarterets øvrige forretningsejendomme eller - i anden stil og højde – John Crerar Library i Chicago. Videnstemplet var her afløst af kontorhuset.

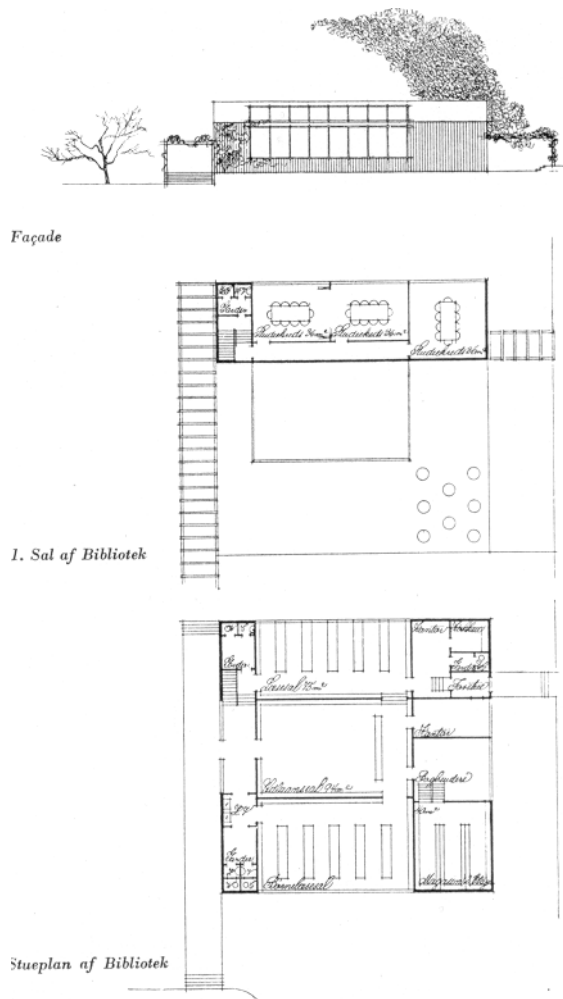
I efteråret 1939 udskrev Søllerød Kommune en offentlig arkitektkonkurrence om en samlet bebyggelse med rådhus, biograf og bibliotek på en grund ved Kongevejen umiddelbart nord for Geel Skov, svarende til beliggenheden af det nuværende rådhus. (31) Konkurrencen blev vundet af Arne Jacobsen og Flemming Lassen, som også i de efterfølgende år kom til at stå for opførelsen af rådhuset, mens forslagene til biograf og bibliotek blev udskudt på grund af krigen og heller ikke senere realiseret. (32) I det vindende projekt var rådhuset centralt placeret i to forskudte blokke med biograf og bibliotek på hver side. Arkitektonisk havde rådhuset tydelig forbindelse til rådhuset i Århus, som blev opført i samarbejde mellem Arne Jacobsen og Erik Møller. Begge bygninger stod færdige i 1942. Kulturpolitisk havde konkurrenceprojektet stor lighed med Edvard Heibergs projekt til et kulturcenter på Bispebjerg fra 1945, som også omfattede biograf og bibliotek samt en lang række øvrige fritidsinstitutioner og dermed forbandt den nye massekultur og den traditionelle oplysningskultur. Ser man specielt på biblioteksprojekterne, har Arne Jacobsens og Flemming Lassens forslag trods den forskudte kubiske form i det ydre en mere traditionel rumfordeling i det indre. Her gentages sommerfugleplanen med læsesal og børnelæsesal omkring voksenudlånet. Flere af de øvrige forslag er mere eksperimenterende med hensyn til bibliotekets indretning. De har friere rumlige og funktionelle opdelinger. Det gælder bl.a. Ejnar Borgs forslag med asymmetrisk galleri i voksenudlånet. I et forslag fra november 1941 har Arne Jacobsen og Flemming Lassen dog også arbejdet med en friere indre ruminddeling, hvor voksenudlånet, læsesalen og børnebiblioteket ligger forskudt i forhold til hinanden. (33)

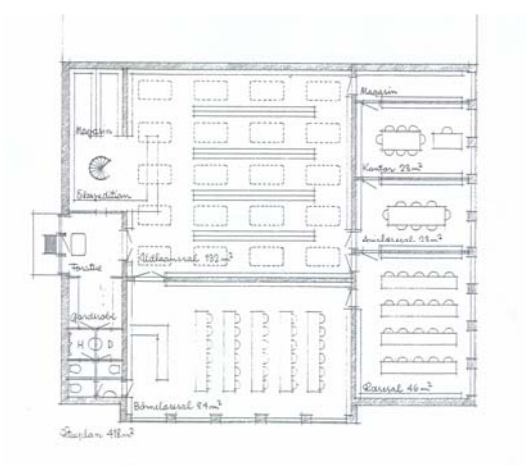
Arne Jacobsens og Flemming Lassens vindende forslag til rådhus i Søllerød Kommune med bibliotek til højre.

Beliggenhedsplan for Arne Jacobsens og Flemming Lassens vindende forslag med biografen til venstre, rådhuset i midten og biblioteket til højre.

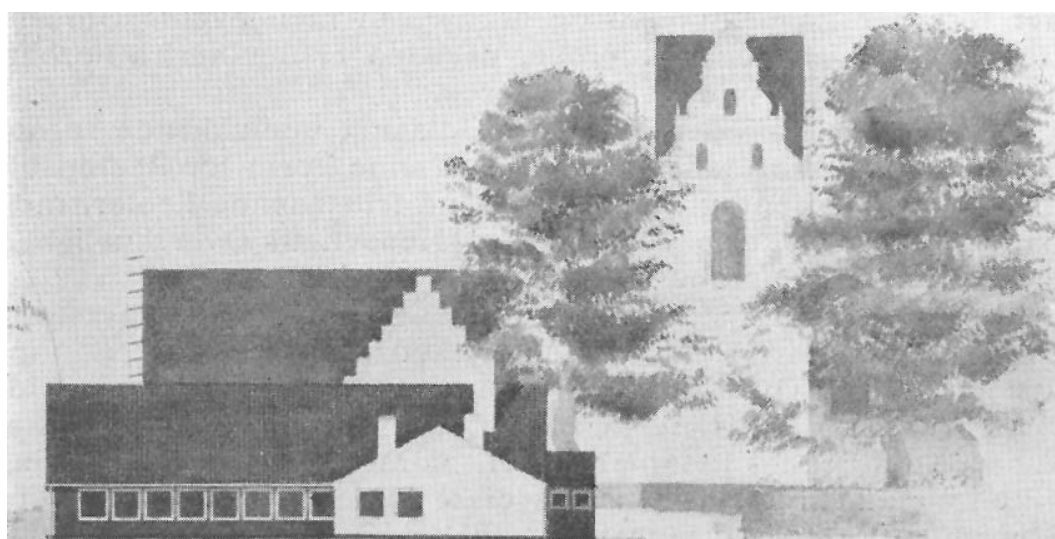
Vinderforslagets biblioteksdel. Trods den enkle kubiske udformning af det ydre svarede den indre ruminddeling til den traditionelle sommerfugleplan.

Friere indre ruminddeling i forslag fra november 1941 i Samlingen af Arkitekturtegninger.

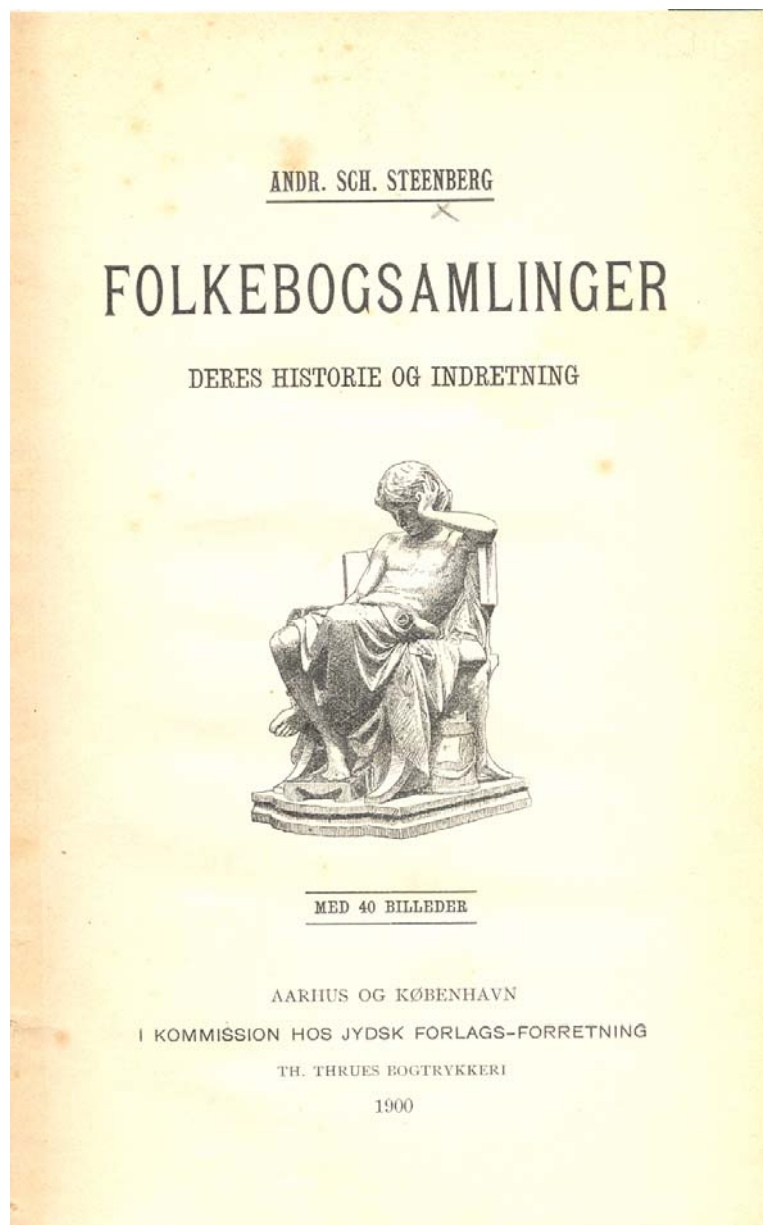
Periodens to afsluttende konkurrencer er eksempler på, at modernismen slog stærkere igennem i konkurrenceprojekterne end i det faktisk opførte byggeri. Det gjaldt det åbne biblioteksrum i Frits Schlegels og flere af de øvrige forslag til et nyt hovedbibliotek i København. I det ydre pegede Arne Jacobsens og Flemming Lassens foreslåede biblioteksbygning i Søllerød med sin kubiske minimalisme frem mod Hørsholm Bibliotek fra 1956, mens sommerfugleplanen i konkurrenceforslagets indre svarede til tredivernes typiske rumfordeling.

I 1943 omtalte *Bogens Verden* under overskriften ”Unge Arkitekter arbejder med Biblioteksbygninger” to projekter af henholdsvis Vilhelm Wohlert og Lise Sonne Nielsen til biblioteker i Ringe og Hillerød. (34) Projekterne var opgaver på Kunstakademiet under ledelse af Kaare Klint. *Bogens Verden* bragte artiklen for at værdsætte, at biblioteksbyggeri indgik i arkitektuddannelsen, og for at inspirere til nye biblioteksbyggerier, som dog ikke var mulige på grund af krigen. Begge projekter lå i forlængelse af Nyborg Bibliotek og den funktionelle tradition. Vilhelm Wohlerts projekt var tænkt beliggende i en gammel frugthave med udsigt over det fynske landskab. En pergola forbandt de enkelte bygningsdele, men den klassiske grundplan var opretholdt. Biblioteket tilpassede sig i et nyt formsprog den hvidkalkede kirke i Ringe på samme måde, som biblioteket i Nyborg tilpassede sig slottet.

Vilhelm Wohlerts forslag til bibliotek i Ringe i en gammel frugthave med udsigt over det fynske landskab.

UDSMYKNING OG VISUEL IDENTITET

Forsiden af Steenbergs *Folkebogsamlinger* med læsende dreng.

Arkitekturen indgik sammen med placering i byrummet, indretning, udsmykning og grafisk udformning i biblioteksrummets samlede visuelle identitet. Den visuelle fremtræden kom til udtryk gennem bygningernes indre og ydre udformning, valg af farver og materialer, møblering og udsmykning, men også gennem præsentationen af bøger, tidsskrifter og aviser, herunder forskellige former for indbinding og grafisk udformning. Også på disse områder skete vigtige forandringer. Bibliotekernes valg eller fravalg af udsmykning og andre visuelle udtryk afspejlede periodens ændringer og visuelle identitetsskift.

Overordnet kom biblioteksoffentlighedens visuelle identitet til udtryk gennem biblioteksbladenes forsider og indholdsmæssige udformning og mere udadvendt gennem de forskellige udstillingsaktiviteter fra dyrskueteltenes mønsterbiblioteker til præsentationer af ny biblioteksteknik. Den saglige udvikling af de nordiske bibliotekstidsskrifters bladhoveder og forsider svarede på mange måder til sagliggørelsen af periodens fysiske biblioteksrum, som både kunne afspejle ændrede biblioteksholdninger og forenklingen af periodens æstetiske udtryk.

Karakteristisk for de første tiårs grafiske identitet er forsiden af Steenbergs *Folkebogsamlinger* med billedet af en læsende dreng, som udtrykker afslappet ro og fordybelse. Samtidig vises bogens, læsningens og dannelsens betydning. Drengen ses også på *Bogsamlingsbladets* forside med bog, ugle og lyre og på det svenske *Folkbiblioteksbladets* forside som ung mand med den nordiske natur som baggrund. Her læser han i det frie med udsigt til graner, søer, bjerge og drivende skyer. Disse forsider afspejler dels Skønvirkestilen, men koncentrationen omkring oplysning indgår også i romantisk forbindelse med natur og livsverden.

På forsiden af det nyere tidsskrift *Bogvennen* svæver han som fri skribent med vinger og fjederpen. Som fremstillinger af "fagets ånd" er det i øvrigt fristende at sammenligne med tidsskriftet *Architektens "Genius"* med passer, søjle, ugle og grundplan, der også gradvis forenkledes i mere klassisk udformning for til sidst helt at forsvinde. På det norske *For Folke- og Barnebogsamlinger* bærer tre bevingede griffer oplysningens hellige ild. I Danmark forsvandt læsningens og oplysningens symboler fra bladhovederne med udgivelsen af *Bogens Verden* fra 1918, men fik til gengæld stor udbredelse i det følgende tiårs ex libris.

BOGSAMLINGSBLADET

Udgivet af „Danmarks Folkebogsamlinger“.

Ansvarlig: J. Bjerre.

Nr. 1.

Maj 1906.

I. Aarg.

Saa lægger vi ud! — Vi beder ej om bliden Medbør. Denne kan være meget behagelig — til en Tid, men den hærder ej. Det er ikke den, der staalsætter Mænd eller fremkalder Aandsnærverelse og Dygtighed.

Nej, maa vi bede om den friske Kuling. Lad den til Tider gaa stik imod. Vel, saa krydser vi os frem. Lad det imellem blive til Storm. Denne rensner Luften og udvikler Sømandens ypperste Egenskaber. Lad den feje en eller anden bort, der kommer nye og maaske bedre Kræfter i Stedet.

Hvad vi vil?

Vi vil være med til at føre Folkebogsamlingssagen frem til at blive blandt de betydeligste af de Kræfter, der oplyser og udvikler vort Folk, vi vil være med til at højne og løfte dette, og vi vil bede vore Læsere om ikke at staa som uvirksomme Tilskuere. Dem vil vi bede om at skabe den friske Kuling, og vi gentager: hellere for stærk end for svag. Lad os i Fællesskab tage fat, lad os løfte i Flok. Lad os imellem svinge Ordets skarpslebne Sværd, gennem Kampen naar vi ind til den ofte dybtliggende Kerne.

Lad os arbejde!

Det er det, der fører fremad.

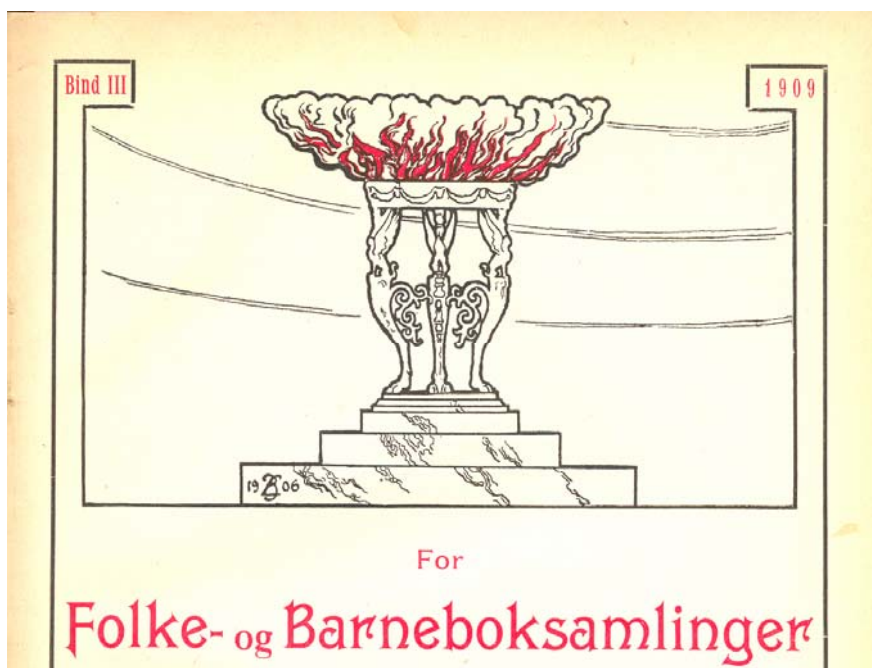
R E D.

Forsiden af det første nummer af Bogsamlingsbladet med læsende dreng med bøger, lyre og ugle. Jens Bjerre var Vesterhavsfisker, inden han blev uddannet som lærer i Esbjerg.

Forside fra det svenske Folkbiblioteksbladet.

Forside fra det norske For Folke- og Barneboksamlinger.

mag.

BOGVENNEN

DANSK-NORSK LITTERATURTIDENDE

Oktober-Marts 1916=17 I. Halvbind

Redigeret af Th. Lind
I Redaktionen:
C. E. Jensen, Th. Døssing

Forside fra Bogvennen, som ligesom Bogsamlingsbladet var en forløber for Bogens Verden.

BOGENS VERDEN

TIDSSKRIFT FOR DANSK OPLYSNINGSARBEJDE

1. AARG.

1918—19

REDIGERET AF
TH. DØSSING
UNDER MEDVIRKNING AF
A. OLSEN THYREGAARD

Forside fra første årgang af Bogens Verden.

De historiske stilarter og Skønvirke stilen prægede også bibliotekernes udvendige og indvendige udsmykning i århundredets første årtier. Det gjaldt især de store forskningsbiblioteker som Det kongelige Bibliotek og Statsbiblioteket med Karl Hansen Reistrups dekorationer, der også havde naturen som motiv. Det gjaldt ligeledes store læseforeninger som Kvindelig Læseforening med reoludskæringer af Harald Slott-Møller. Tidens små og tæt møblerede folkebiblioteker var ligeledes udsmykket med billeder og planter. Det gjaldt også Stationsbyudstillingens Folkebibliotek og det efterfølgende Vejen Bibliotek som en bevidst del af de to steders hjemlige præg. I udstillingsbiblioteket bestod udsmykningen af forfatterportrætter og litterære landskaber samt vaser fra det nærliggende pottemageri. I Vejen var der forfatterportrætter og malerier samt en buste udført af Niels Hansen Jacobsen.

Lærebog i Biblioteksteknik fra 1922 balancerede mellem bibliotekets offentlige og hjemlige karakter: "... det maa erindres, at et Bibliotek hverken er et offentligt kontor eller en dagligstue, men et Sted, hvor der skal være Ro og Fred til Studier, og hvor en overdreven kunstnerisk Udsmykning af Inventar og Vægflader kun virker distraherende." (1) Lærebogen tillod dog moderat udsmykning: "Nogle enkelte Billeder på Væggene, f. Eks. Portrætter af Digtere eller historisk-topografiske Billeder fra Byen, vil kunne gøre en god Virkning, men man maa vogte sig for al Overfyldning i Henseende til Dekoration, thi dette vil let kunne virke uroligt og distrahere de læsende. En Læsesal maa derfor heller ikke overlæsses med Blomster eller Potteplanter, som derimod anvendt med Maade vil kunne bidrage meget til Rummets Hygge og give det et hjemligt Præg." (2)

Med vigtige undtagelser forsvandt udsmykningen dog i løbet af tyverne fra selve biblioteksrummet. Undtagelserne var Ny Carlsbergfondets initiativ til udsmykning af flere af periodens nye centralbiblioteker, bl.a. Hjørring, Esbjerg, Lemvig og Thisted. Udgangspunktet for Ny Carlsbergfondets velkendte mæcenvirksomhed kom bl.a. til udtryk i Carl Jacobsens tale ved indvielsen af Glyptoteket i 1907, hvor han fremhævede, at nutidens kunst "skal anbringes, hvor folk færdes og daglig har den for øje." I denne tankegang gik billedkunst og folkeoplysning, skønhed og etik, opløftelse og opdragelse op i en højere enhed, og bibliotekernes formidling fik andre betydninger end den rent saglige oplysningsvirksomhed. I forbindelse med omtale af netop Ny Carlsbergfondets støtte til mellemkrigstidens biblioteksudsmykninger inddrager Poul Vad dette udgangspunkt: "Dertil kommer en indstilling over for "folket", som synes en særlig dansk tradition, måske den samme som lå bag Grundtvigs tanker om folkeoplysning og bag biblioteksvæsenets udvikling: almenheden, folket skulle have del i billedkunsten, hvis skønhed og indre etik ikke kunne undgå at virke opdragende og opløftende. Hertil en forestilling om forskønnelse i det hele taget, en sammenligning med tidligere epoker som havde vidst at lade kunstnere fylde kirker og paladser med deres værker." (4)

Den første af disse større udsmykninger blev udført på Centralbiblioteket i Hjørring. Ideen gik tilbage til 1925, hvor Michael Winther som formand for biblioteksbestyrelsen sendte en ansøgning til fondet om udsmykning af den projekterede biblioteksbygning med "Friser af Frescomalerier i Udlaanet, Læsesalen og Foredragssalen" og foreslog Valdemar Andersen som kunstner. Fondet

accepterede, og Valdemar Andersen udførte frem til sin død i 1928 udsmykning af voksenudlånet, børnebiblioteket og foredragssalen. I loftet over voksenudlånet var motivet i midterfeltet jordkloden med verdenshave og verdensdele, forbundet af to tremastede sejlskibe. Uden om jordklodens runde felt sås en ring af planeter og endelig fire figurer fra verdenslitteraturen og den danske litteratur, nemlig Hamlet, Don Quixote, Faust og Erasmus Montanus. Rammen udgjordes af tidstypiske klassicerende Art Deco-ornamenter. Udsmykningen lå i forlængelse af de store historiske universalbibliotekers himmelhvælv, ikke mindst barokbibliotekernes glober og uendelige himle. Skibene på havene og de litterære skikkelser antydede lånernes mulighed for egne opdagelsesrejser i bøgernes verden. I børnebiblioteket udførte Valdemar Andersen frescoes med H.C. Andersens vilde svaner på blå baggrund, som forbandt børnebiblioteket med litteraturens eventyrverden. Foredragssalen blev rent dekorativt udsmykket på en måde, der gjorde den til ”Lytnings og Eftertankens Hjem”. (5)

Udsmykning i læsesalen med Larsen Stevns' fresker med Lars Dyrskjød som motiv.

Efter Valdemar Andersens død blev Niels Larsen Stevns opfordret til at fuldende udsmykningen af læsesalen. (6) Han fik den endelige opfordring i 1933 og færdiggjorde udsmykningen i 1936. Mikael Wivel har i sin bog *Lysets tøven. Niels Larsen Stevns og de store fortællinger* givet en uddybende dokumentation og fortolkning af Larsens Stevns seks freskomalerier i læsesalen. Larsen Stevns tog udgangspunkt i Biblioteksbestyrelsens ønsker om lokalhistoriske og litterære motiver, f.eks. fra Blichers noveller. Stevns foretog grundige forstudier i litteraturen og på egnen. Et stærkt ønske var, at lokale motiver som Børglum Kloster skulle indgå i udsmykningen. Det endelige valg faldt på tre scener fra Skipper Clements oprør og tre scener fra Lars Dyrskjøts kamp som lokal helt under svenskekrigene, som efter færdiggørelsen sås som store panoramaer over håndbogssamlingen. Forbillederne for de næsten filmiske panoreringer med mængder af soldater, skytter,

heste og ryttere fandt Larsen Stevns i sin righoldige samling af avisudklip med galopheste, fodboldspillere, skøjteløbere og en enkelt eskimo. Ligesom i bibliotekernes oplysningssymbolik spiller lyset en stor rolle hos Larsen Stevns, om end i flere betydninger, f.eks. på den forrevne himmel i det store midterbillede Slaget ved Nørresundby, hvor Lars Dyrskjøt ser den svenske overmagt komme over isen. "Det er øjeblikkene før ragnarok, som Stevns skildrer og forlener med en stor slæt heroisme i motivet, som vider sig ud for blikket og åbner sig mod altet. Langs kimmingen trækker Stevns lyset ud over landskabet og lader det falde ned over menneskene som en flig af evigheden, før det går løs." (7) To relieffer "Plantning" og "Høst" fra 1939 af Larsen Stevns over indgangene til de voksnes og børnenes læsesale symboliserede betydningen af bibliotekets folkeoplysende arbejde. (8) Samlet forbandt Valdemar Andersens og Larsen Stevns' freskoudsmykninger biblioteket med universet, naturen, stedet, historien og litteraturen.

Ny Carlsbergfondet stod også bag Robert Storm Petersens udsmykning af børnebiblioteket i Esbjerg i 1932-33. Denne udsmykning afspejlede Storm Petersens helt personlige univers, men udfordrede ham samtidig til nye motivverdener. Også børnebiblioteket i Hjørring var udsmykket med eventyrlige motiver af Valdemar Andersen, men i Esbjerg var der tale om en langt større udsmykningsopgave.

Ishavet og junglen som del af Storm Petersens udsmykning af børnebiblioteket i Esbjerg.

Selve rummet var som tidens typiske biblioteksrum præget af reoler og højtsiddende vinduer, der definerede de dekorative muligheder. ”Ud over sin hensigt: At stimulere børnenes trang til at besøge biblioteket og åbne deres interesse for alt det rare og mærkelige, der foregår i bøgernes verden, kan man i grunden ikke sige, at den opgave, Storm P. fik, på bestilling af Carlsbergfondet, bød på gunstige betingelser for en dekorativ udsmykning. Det kan muligvis betegnes som en lykke, at han selv ikke fik anledning til at se bibliotekssalen i virkeligheden, men nøjedes med at danne sig et billede af den efter arkitektens tegninger. Nogle egentlige arkitektoniske holdepunkter giver den nemlig ikke, og særligt er det vanskeligt at finde noget centralt punkt i salen, som er udgangspunkt for en monumental opbygning af decorationen.” (9) Udgangspunktet var universelt ligesom i Valdemar Andersens opdagelsesrejser i Hjørring: Junglen, polarkulden, havets dyb og det danske eventyrlandskab. Gennemgående temaer var barn/voksen, lille/stor, natur/kultur og nær/fjern, som bl.a. forenedes i billedet af fugleungerne i reden, der ser op mod den fjerne flyvemaskine. Tilsvarende motiver var den avislæsende mand med den høje hat, der er på vej til at træde på en blomst, sneglen og sportsvognen eller det helt surrealistiske billede af en munk, der fra sin celle kan se ud over en moderne storby med biler, skibe, kraner og højhuse. De forskellige verdener mødes flertydigt i billedet af kanariefuglen i bur ved siden af en potteplante, to svævende bøger, en globus og det åbne vindue ud mod den store verden.

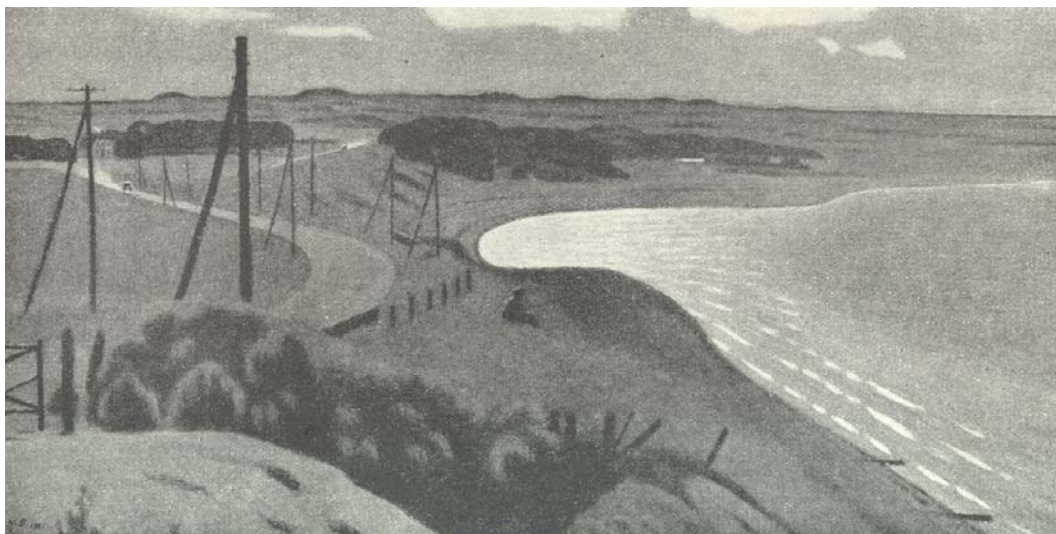
Kanariefugl i bur fra Storm Petersens udsmykning af børnebiblioteket i Esbjerg.

Niels Bjerre: Udsigt over Lemvig fra 1930. Det realistiske billede viser Lemvig, men gengiver samtidig mellemkrigstidens typiske danske købstad med røde tegltage. Et af dem kunne være bibliotekets.

Ny Carlsbergfondet stod ligeledes for udsmykningerne i Lemvig og Thisted. I 1930-31 udførte Niels Bjerre 12 billeder med lokale landskabsmotiver til Centralbiblioteket i Lemvig. Sandsynligvis har disse billeder haft betydning for Jens Søndergaards udsmykning af Centralbiblioteket i Thisted få år senere. (10) Bjerre og Søndergaard var trods aldersforskel både venskabeligt og kunstnerisk nært forbundne og mødtes om sommeren i Nordjylland og om vinteren på den fælles københavnske stamcafé.

Niels Bjerres 12 malerier var hans eneste større samlede udsmykningsopgave. (11) Han var omkring 1930 en ældre kunstner og fik mulighed for at inddrage flere af sine tidligere motiver i en ny helhed. Bjerres malerier viser både tid og sted. Billederne tog udgangspunkt i landskabet omkring Limfjorden, men afspejler også den tid, de er malet i. "I denne Udsmykning er sammenfattet en væsentlig del af det, Bjerre i et langt Liv havde arbejdet med i sit Landskabsmaleri – alle Modsætningerne i den vestjydske natur. Bovbjerg fra før Høfderne blev bygget, men Brændingen om sin Fod og med Mindelser om Gaarde og Sogne, som var opslugt af Havet. Landet nordpaa med Marker og Klitter. Udsigten fra Engbjerg, hans Fødesogn, over Vesperne og den gamle fjordbund mod Harboøre. Endvidere et motiv, der havde bevaret sin tiltrækning fra hans ungdom, Maaneskinsidyllen, i billedet fra Gammel Thyborøn. Fra Indlandet er der det brede Hedelandskab med de gamle Veje ved Rom Kirke, de sommerligt lysfyldte Motiver fra "Frøerhøj" og "Aamølle" og som et naturligt Centrum Lemvigprospektet med Thøger Larsens Hus i Forgrunden og Udsigten over Byens røde Tage omkring Kirken. Fra Limfjorden Billedet af Toftum Bakker ved Humlum, med Solens Sølvspejl i Vandet og et vidt Perspektiv over det bølgende Terræn, hvis Dybde er markeret af Telefonpælene langs den gamle, slyngede Hovedlandevej og en støvende Bil langt ude." (12)

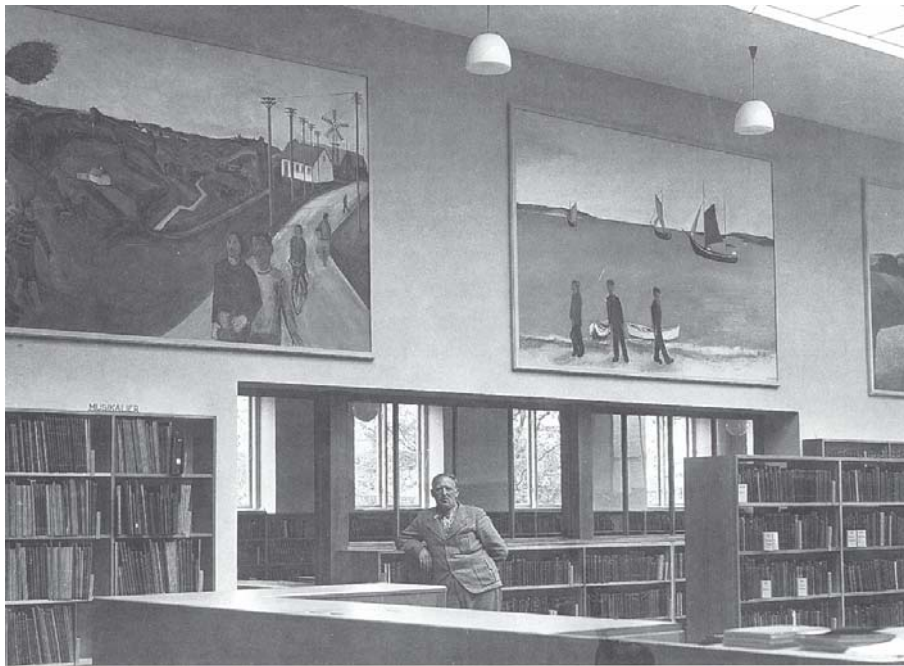

Niels Bjerre: Udsigt fra Toftum Bjerge fra 1931. Også Udsigt fra Toftum Bjerge med telefonpælene i det store jyske landskab og et par enkelte biler på de lange slyngede grusveje har stemning af mellemkrigstid.

Da opførelsen af Thisted Bibliotek var besluttet, tilbød Ny Carlsberg Fondet bibliotekets bestyrelse, at Jens Søndergaard fik til opgave at udsmykke biblioteket. Fondet og bestyrelsen blev i første omgang enige om, at Søndergaard skulle udføre 11 værker i fresco teknik i forskellige størrelse, men den endelige udsmykning blev 7 tilnærmelsesvis lige store malerier til udlånssalen, som blev ophængt med 3 på hver langside og et på den ene endevæg. Malerierne blev udført 1937-39. Jens Søndergaard tog med sin familie ophold i Vilsund om sommeren og malede i sit atelier på Rådhuspladsen i København om vinteren. Som motiver valgte han egnens natur og kultur. Oprindeligt skulle der ikke være tale om bestemte motiver, men om helheder som fjorden, grønne og gule marker, årstider og folkeliv. Flere af malerierne fik dog genkendelige motiver som Hanstholm Fyr og købstaden Thisted. Billederne var malet i klare farver over store flader, med stor forenkling af figurer og komposition og ikke uden monumentalitet. (13)

I sin bog om Jens Søndergaard kæder Gertrud Købke Sutton de forskellige billeder og biblioteksudsmykninger sammen: ”Mest slående er kompositionen i billedet fra *Limfjorden* ved Sallingsund, hvor rummet eksisterer som en vindstille tomhed mellem tre fiskere, to robåde og tre, ubevægelige skonnerter. Den raffinerede enkelhed er beslægtet med Niels Bjerres teknik i Lemvig Bibliotek udført 1930-31, og hvad var mere naturligt, end at Søndergaard skulle tage ved lære af sin gamle ven. Men også Niels Larsen Stevns var aktiv i Nordjylland i 1936. I Centralbiblioteket i Hjørring, nu Kunstmuseum, malede han i fresco historien om Skipper Clement, og med Søndergaards bemærkninger i rejsedagbogen in mente er hans beundring for Stevns dokumenteret. De bløde gradueringer af farven inden for hver farveflade kan minde om billederne i Hjørring, hvor forskellige de i øvrigt måtte være.” (14)

Jens Søndergaard mellem malerier og reoler i Thisted Bibliotek.

Trods det generelle fravær af udsmykning opstilledes der i flere tilfælde skulpturer og buste foran mellemkrigstidens biblioteker. Det gjaldt f.eks. de nye biblioteker i Århus og Vejen, hvor skulpturer og buste som del af et større anlæg forbandt biblioteket med det omgivende byrum. I Århus havde biblioteket med beliggenheden i Mølleparken en central placering i bybilledet. Parkens aksiale anlæg forbandt byens daværende to store biblioteksbygninger med midterakse, som fortsatte ind gennem det nye bibliotek. I 1933 blev Johs. Bjergs fontæne "Elskovsbrønden" placeret i parkens midte. Fontænen var bygget op omkring et af Johs. Bjergs hovedværker "Elskovskampen", omgivet af 6 amoriner. "Elskovskampen" blev uhyre positivt modtaget, da værket blev udstillet på Den Frie Udstilling i 1922. Leo Swane, der var inspektør ved Statens Museum for Kunst, fandt, at det var "den bedste skulptur, der i mands minde er frembragt herhjemme." Tilsvarende skrev Jens Thiis, der var direktør for Nasjonalgalleriet i Oslo om "Bjergs sammensatte, skruedrejede og graciøse Gruppe Elskovskampen – vel det ypperste Kunstværk i Danskernes opvisning af moderne Kunst." Der var således tale om tidens absolut anerkendte kunst, der fandt vej til parken foran biblioteket. (15)

Foran facaden stod otte buste af danske forfattere på samme markante måde som busterne foran f.eks. Københavns Universitets hovedbygning. Det drejede sig om St. St. Blicher af Arnoff Thomsen, Marie Bregendahl af H. Luckow-Nielsen, J.P. Jacobsen af J. Galster, Johs. V. Jensen af Hansen Jacobsen, Jakob Knudsen af Arnoff Thomsen, Thøger Larsen af Astrid Noack, Jacob Paludan af Aug. Keil, Henrik Pontoppidan af G. Eickhoff, Johan Skjoldborg af Carl M. Christiansen, Harry Søberg af Johs. Bjerg og Jeppe Aakjær af Hansen Jacobsen. Denne "kanon" markerede et udvalg af tidens socialrealistiske forfattere, der samtidig havde et stærkt jysk islæt. I forhallen blev opstillet en buste af Hans Hartvig Seedorff af G. Eickhoff. Hansen Jacobsen stod således for busterne af vigtige forfattere som Johannes V. Jensen og Jeppe Aakjær.

Troldebrønd af Niels Hansen Jacobsen foran Vejle Bibliotek.

Niels Hansen Jacobsen kom fra Vejle og opførte efter ophold i Paris et ottekantede atelier i Vejle i 1914. En af hans mest kendte skulpturer "Troll, der vejrer kristenblod" blev opstillet mellem kunstmuseet og biblioteket i Vejle. Værket blev udstillet første gang i 1896, og med sine furede former afspejlede det tidens stil og Hansens Jacobsens inspiration fra de gotiske katedralers kimærer. (16) I starten af tyverne ønskede mæcenen Olav Vang-Lauridsen at forære byen Vejle et springvand, der samtidig kunne køle vandet fra byens nye elektricitetsværk. Valget stod mellem trollen og "Den lille havfrue" fra 1901, men trollen blev af kunstneren og et flertal af det nedsatte udvalg betragtet som det mest originale værk. Springvandet blev indviet i 1923 med tale af bl.a. vennen Jeppe Aakjær. Trollen blev omgivet af to rækker af vandspyende øgler, der også sprøjtede varmt vand om vinteren med dramatiske isformer til følge. Året efter opførtes Vejle Kunstmuseum. Ved indvielsen af det nye bibliotek i 1940 kom springvandet således til at ligge imellem disse to kulturinstitutioner.

Der var derudover en lang række mindre enkeltudsmykninger, ofte af lokale eller unavngivne kunstnere og ofte med lokale personligheder og mæcener som motiv. I Svendborg Bibliotek var der således både en buste af Johs. Jørgensen som byens æresborger og en mindeplade for mæcenerne Lacoppidan-Petersen og hustru. Oplysningsmotivet kom til udtryk i Vinderups sandstensrelief "Enligt lys mellem liggende bøger", der svarede til motivvalget i flere ex libris. Relieffet var tegnet af lærer og bibliotekar Toftemark.

Flere af de tidlige biblioteksudsmykninger var udtryk for bibliotekets kulturelle identitet. Det kongelige Bibliotek og Statsbiblioteket var præget af symbolske fremstillinger af de forskellige fag og deres litteratur. Det gjaldt også de litterære landskaber i Stationsbyens Folkebibliotek, der forbandt biblioteket med den danske litteraturhistorie, og Valdemar Andersens loftsudsmykning af Hjørring Bibliotek, der lå i forlængelse af de barokke universalbibliotekers uendelige himmelrum. Samme

både personlige og universelle karakter havde Storm Petersens udsmykning af børnebiblioteket i Esbjerg. Andre udsmykningsopgaver havde tydelig lokal tilknytning gennem enten motivvalget som Larsen Stevns' historiske motiver i Hjørring eller busternerne af lokale personligheder, gennem kunstnerens tilknytning som Hansen Jacobsens springvand i Vejen eller begge dele som i forbindelse med Jens Bjerres og Jens Søndergaards malerier i henholdsvis Lemvig og Thisted. Endelig var nogle udsmykninger rettet mod det offentlige rum ud fra stedets karakter eller værkets eget motiv som f.eks. Johannes Bjergs "Elskovskampen" i Mølleparken foran hovedbiblioteket i Århus. Sammen med modernismens og den abstrakte kunsts udvikling skulle den sidste type af udsmykninger blive mere almindelig.

Valdemar Andersens og Larsen Stevns malerier kunne i lille udgave sammenlignes med Det Deichmanske Bibliotek i Oslo eller med de store amerikanske folkebibliotekers udsmykning som f.eks. hovedbiblioteket i Los Angeles. Bemærkelsesværdig er dog periodens nøgterne indretning med mange nøgne vægge uden udsmykning. Det er nærliggende at se mangelen på udsmykning som en del af periodens generelle sagliggørelse. Derudover er det en mulighed, at Steenbergs og senere Døssings forsvar for skriftkulturen ikke bare ramte "det levende ord", men også mod "den levende kunst" i forhold til biblioteksudsmykninger. Måske skal baggrunden for megen af den billedskepsis, der stadig præger dele af biblioteksverdenen, også søges her. Det er ligeledes nærliggende at se en sammenhæng mellem bibliotekernes sagligt moderniserede klassiske arkitektur, vægten på den seriøse faglitteratur, fremhævelsen af de den store realistiske danske litteratur med forfatternavne som Herman Bang, Henrik Pontoppidan og Johannes V. Jensen og netop valget af store landskabsbilleder af kunstnere som Niels Larsen Stevns og Jens Søndergaard som nogle af periodens få biblioteksudsmykninger. Her var der overensstemmelse mellem kunsten og den oplysende del af skønlitteraturen. Fælles var den sociale realisme med bredt folkeligt budskab. Folkebibliotekerne var for hele befolkningen. Avantgarden var repræsenteret som en del af alsidigheden, men bibliotekerne var ikke underlagt avantgarden som spydspids, hverken arkitektonisk, litterært eller kunstnerisk.

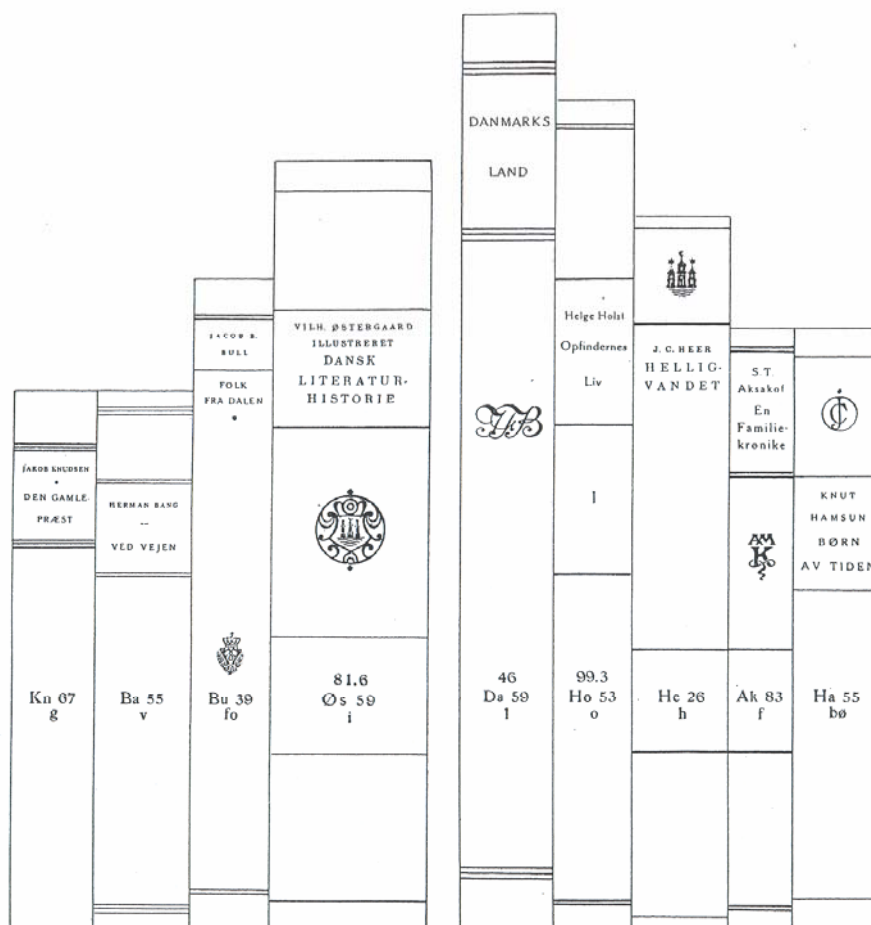
At de saglige indretningsprincipper for mellemkrigstidens biblioteker ikke havde karakter af konsekvent billedforbud, viser Robert L. Hansens anmeldelse af Thisted Bibliotek, hvor han fremhævede, at hvad uanset man mente om "Maleriers Betimelighed i Biblioteksrum", var Søndergaards billeder med deres rene grønne og blå farver en vellykket udsmykning. Der er under alle omstændigheder grund til at fremhæve de lokale biblioteksbestyrelses og Ny Carlsbergfondets indsats. I de udsmykkede biblioteksrum ikke blot mildnedes institutionspræget, men rummene fik identitet, og udsmykningen levede op til Carl Jacobsens målsætning, at "den levende kunst hører det levende folk til." (17)

Udsmykning, indretning og arkitektur udgjorde en samlet visuel identitet. Mange udsmykninger var malet til biblioteksrum med en stabil orden og møblering. Det gjaldt f.eks. Larsen Stevns dramatiske fresker af Lars Dyrskjøts historiske bedrifter, der stødte lige op til læsesalens reoler og velordnede håndbogssamling.

Forbilleder for indretning og møblering var beskrevet i både Steenbergs afsnit i *Lærebog i Biblioteksteknik* og i Døssings *Folkebibliotekerne før og nu*. Udgangspunktet for anvisningerne om reolernes placering og bøgernes opstilling var de åbne hylder med forskellige møbleringsmuligheder, hvor der skulle tages hensyn til belysning, passage og plads. Dagslys fra højtsiddende vinduer og indirekte elektrisk lys blev anbefalet. Selve bøgerne var opstillet efter den danske decimalklassedeling med enkel skiltning, og den systematiske opstilling blev samtidig betragtet som opdragelse til systematisk læsning. Skråhylder blev anvendt til fremlæggelse af aviser og tidsskrifter, og i 1930 opstillede man på Vesterbro-filialen i København et "bogtårn" til præsentation af bøger om "dagens emner". Bogtårnet var begyndelsen til en friere reolopstilling og mere aktuel formidling.

Ikke bare opstillingen, men også selve bogens æstetik blev dog fornyet i Døssings beskrivelse af det "moderne folkebibliotek": "Alle Bøgerne er saaledes indbundet i gode Bind af et tiltalende Ydre. Bindtypen er varieret, saaledes at det ensartede og kedelige Lejebibliotekspræg er undgået. Lukker vi en Bog op, ser vi, at den ogsaa er pæn indvendig. Den er forsynet med et Ex-libris med Bibliotekets Navn og ikke makuleret med overflødige Stempler; finder vi Bibliotekets Stempel, er det dels paa Ryggen, dels anbragt diskret paa Titelbladet." (18) Tidens knaphedssamfund kom til udtryk i et fåtalligt personale, men slog også igennem i form af begrænsede midler til indkøb af nye bøger, selv i det "moderne folkebibliotek", der dog i følge Døssings model var bedre end de gamle biblioteker: "Man kan nok se, at Bøgerne er slidte, men de er hele og ikke snavsede. Sagen er, at der er startet med nye og rene Bøger ... De gamle Bibliotekers lasede Bøger findes ikke; saa snart en Bog ikke længere kan svare til Statens for Laanerne meget tiltalende krav: at Bøgerne til enhver Tid skal være velholdte, bliver den uvægerligt kasseret ... I øvrigt gælder Reglen, at eet skabet Faar smitter en hel Hjord, og een snavset Bog gør det umuligt at gennemføre Kravet om varsom Behandling af Bøgerne." (19)

Disse overvejelser uddybedes i *Lærebog i Biblioteksteknik*, som også i denne sammenhæng balancerede mellem det dekorative og det saglige: "I Folkebiblioteket maa hensynet til Bogens dekorative Udstyrelse dog træde stærkt tilbage til Fordel for de rent praktiske hensyn. Det gælder her om at benytte Bind, der er solide nok til at kunne taale stærkt Slid, og som i den mindst mulige Grad er modtagelige for den Tilsmudsning, der uundgaelig følger med offentligt Udlaan." (20) Forgyldning måtte indskrænkes til bogens titel og nummerering, men alligevel understregede lærebogen vigtigheden af et smukt helhedsindtryk: "Den tidligere anvendte Metode at klæbe en hvid Seddel paa Ryggen og her skrive Nummer og Titel er upraktisk og har maaske mere end noget andet bidraget til den Foragt, med hvilken det store Publikum tidligere omfattede Begrebet "Biblioteksbind". Man maa ikke undervurdere den Betydning, velindbundne og velholdte Bøger har for et Biblioteks Renommé; jo bedre og smukkere Bindene er, des bedre vil de blive behandlet, og i Ministeriets bekendtgørelse paalægges det da ogsaa Bibliotekerne at sørge for gode og velholdte Bind." (21) Lærebogen gik dog endnu videre og anbefalede større variation og farverigdom: "Når mange offentlige Bibliotekers Bogbestand har et kedelig ensartet Udseende, ligger det i, at der ikke varieres tilstrækkeligt ved Anvendelse af forskellige Bindtyper og Farver. Selv om man overvejende vil anvende Dermatoidbind til Udlaansbøgerne, kan man dog undgaa Uniformiteten ved

En Række Bogrygge til Biblioteksbind, der viser en paa nogle af Ryggene er desuden anbragt Bibliotekets saaledes, at Forfattermærkerne paa alle Rygge sidder i af Bogbindermester *Anker Kyster*, viser et særlig

enkel Dekoration, kun udført ved Hjælp af Guldlinier; Ejer-Mærke. Man bemærker, at Bognumrene er trykt samme Højde. Ryggene, der velvilligst er komponerede smukt Forhold mellem de forskellige Felters Størrelse.

Varierede bogbind som i en hjemlig bogsamling, men med decimalklassenummer inspireret af Deweys system og med Cutters forfattermærker i samme højde.

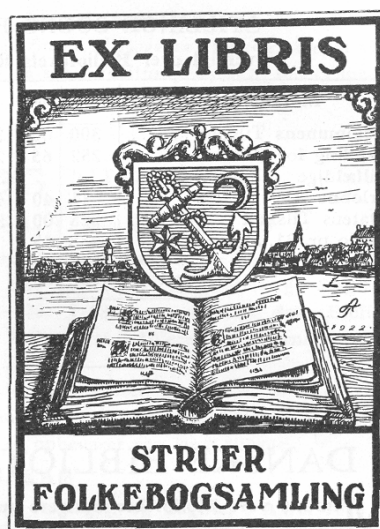
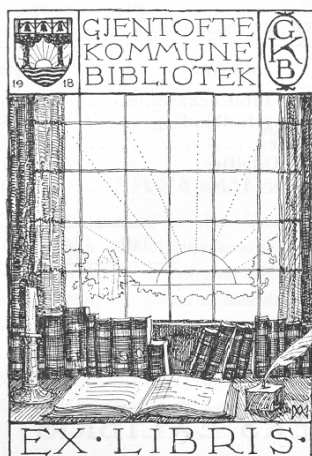
at benytte Dermatoid af forskellig Farve eller Farvenuance. Overhovedet spiller Farverne en meget stor Rolle for det almindelige æstetiske Indtryk af et Bind ...”

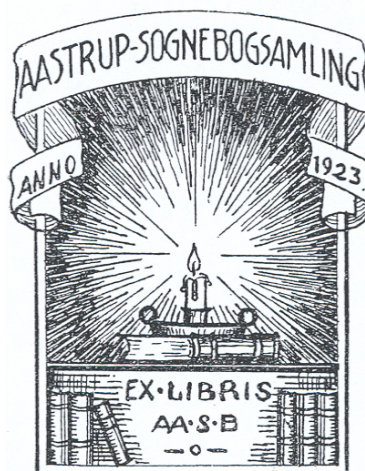
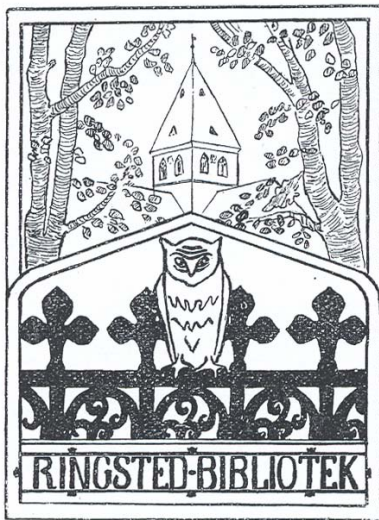
(22) Brug af bogens omslag som del af formidlingen fandt kun sted undtagelsesvis: ”Visse Biblioteker følger den bibliofile Skik at medindbinde Bogens Omslag; dette bør i et Folkebibliotek kun ske, hvis Omslaget er særlig karakteristisk, f.eks. indeholder en Vignet eller Oplysninger af interesse, som ikke findes i Bogen selv.” (23)

Bemærkelsesværdig er undgåelsen af stemping og anbefalingen af ex libris, der ikke udelukkende, men dog i høj grad hørte sammen med de private bogsamlinger:

”Efterhaanden bliver det mere almindeligt, at de offentlige biblioteker gaar bort fra den skæmmende Anvendelse af Stemping paa Titelbladet og visse af Bogens Blade og i Stedet for ved et indklæbet Exlibris betegner Bogen som deres Ejendom ... Et Exlibris bør kun indeholde Bibliotekets navn og eventuelt en Tegning, der f. Eks. kan alludere til den By, i hvilken Biblioteket har hjemme (Byens Vaaben el. lign.). Et Exlibris bør være kunstnerisk udført ...” (24)

I *Bogens Verden* præsenteredes i 1924-25 en oversigt over 17 bibliotekers ex libris med grundige omtaler. (25) Tidsskriftet anbefalede, at bibliotekerne som ejermærker erstattede kautsjukstempler med de smukkere ex libris, som f.eks. kunne klæbes ind på bagsiden af titelbladet, svarende til anvendelse af ex libris i private bogsamlinger. Trods kunstnerisk forskellige udtryk havde de en fælles motivverden, som typisk kombinerede bøger og oplysning med et lokalt univers. Af de 17 ex libris havde de 12 byvåben eller lignende heraldiske motiver. 7 havde bøger som motiv i form af den opslåede bog eller de mange bøger på række. 4 havde billeder af lys eller oplysning som en strålende sol eller som brændende lys, og 3 kunne tolkes som kundskabens træ. I Svendborg sugede rødderne næring fra bøgerne. Karakteristiske var de mange lokale motiver med den store opslåede bog og den fjerne kirke som motiv. Carl Jørgensen havde i 1920 tegnet Kalundborg Biblioteks ex libris. Det forestillede en kå, som antages at være den fugl, der har givet navn til byen Kalundborg. Fuglen symboliserede publikum, der tog bibliotekets skatte i besiddelse. Ved siden af fuglen sås byens våben med de 5 tårne. Samlet manifesterede de mange ex libris en oplysningskultur med rødder i bogen og traditionen, men de havde også trods periodens institutionalisering tydelig forbindelse med den private bogsamling.

17.

Eksempler på tyvernes ex libris med motiver som lys, bøger, den kloge ugle og kundskabens træ.

En vigtig del af bibliotekernes udadvendte virksomhed var periodens mange forskellige udstillinger. Der var tale om både bibliotekstekniske udstillinger, der var rettet mod faglig offentlighed, og udadvendte udstillinger, der henvendte sig til en bredere offentlighed. Den første udstilling i 1905 tjente begge formål. Også Stationsbyudstillingens Folkebibliotek var både et forbillede for eksisterende biblioteker med sine åbne hylder, mønsterbogsamling og nye systematik, men samtidig henvendte det sig til alle Landsudstillingens gæster for at inspirere til oprettelse af nye biblioteker. Udstillingsbiblioteket blev fulgt op af mønsterbiblioteker i telte på dyrskuer.

Omslaget af kataloget fra Biblioteksudstillingen i 1937 som visuel syntese af perioden.

I 1937 afholdtes en stor biblioteksteknisk udstilling på det nyopførte hovedbibliotek på Frederiksberg. (26) Udstillingen var arrangeret af Danmarks Biblioteksforening og var en omfattende præsentation af tidens praktiske og indretningsmæssige nyheder. Den er dokumenteret i et lille katalog, som samtidig er et fint tidsbillede. Det gælder ikke mindst katalogets omslag, der som fotocollage sammenfatter flere af periodens udviklinger. Mellem bogvognen, kartoteket, bogbilen og skråhylden vises biblioteksbygningerne i Hjørring, Halvrimmen og Hvidovre og på toppen det nye universitetsbibliotek og det nye hovedbibliotek i Århus med Johs. Bjergs Elskovsbrønd. Også avislæsesalens drejestole er med. En port åbner sig mod Det Kongelige Bibliotek. En hånd griber næppe tilfældigt MODERN PUBLICITY, og på en af udstillingsplancherne ses vandrebevægelsen, der som den største ungdomsbevægelse i trediverne arbejdede for mellemfolkelig forståelse og oplysning. I modsætning til det traditionelle univers i de mange ex libris viser de skævt beskårne og sammenklippede billeder det moderne bibliotek, og den modernistiske fotocollage søger at dynamisere bibliotekernes fremtrædelsesform. Samlet udgør collagen dog en syntese af periodens biblioteksudvikling med visuel forsoning af modsætningerne mellem det nye og det gamle, de store og de små, by og land.

FRA OPLYSNINGENS HJEM TIL OPLYSNINGENS INSTITUTION: TENDENSER I UDVIKLINGEN I DET 20. ÅRHUNDREDES FØRSTE HALVDEL

Også omkring forrige århundredskifte var samfundet under forandring. Politisk markeredes de nye tider af Systemskiftet i 1901 med indførelse af parlamentarisk demokrati. Størstedelen af befolkningen boede stadig på landet, men den fortsatte industrialisering indebar flytning fra land til by, urbanisering og skabelsen af en ny arbejderklasse i byerne. I mellemkrigstiden voksede de nye funktionærgrupper, og konturerne tegnede sig af den kommende velfærdsstat. Trykte medier som bøger og aviser dominerede den offentlige meningsdannelse, men nye medier som filmen og radioen fik gradvist større betydning. Den øgede fritid var en vigtig forudsætning for de folkeoplysende organisationers, studiekredsens udvikling og bibliotekernes udvikling, men blev også mod slutningen af perioden i bogen *Fritidsproblemer* fra 1939 karakteriseret som ”et moderne problem”.

Samfundets modernisering var således ikke uden problemer. Der var flere interessante ligheder mellem formuleringer om samfundsudviklingen hos forrige århundredskiftes klassiske sociologer og bibliotekspionerer, især omkring kritikken af det moderne storbylivs sociale problemer og overfladiskhed. For bibliotekspionererne var udbygningen af folkebibliotekerne den helende kraft, der ud fra værdier som oplysning og demokrati skulle løse de sociale og kulturelle problemer både i storbyerne og på landet. Denne optimisme kom tydeligt til udtryk i H.O. Langes tale i Folkebiblioteks- og Forsamlingsbygningen på Stationsbyudstillingen i Århus i 1909, hvor han foreslog udviklingen af en ”Biblioteksorganisme” i form af et system af aktive amtsbiblioteker som centre for mindre biblioteker i købstæder og stationsbyer. Denne tale fik stor betydning for udbygningen af danske folkebiblioteker i de følgende årtier. Vigtig for den helende kraft var hos denne gruppe af bibliotekspionerer forestillingen om biblioteket som ”hjem”.

Som særlige biblioteksbygninger fandtes der i Danmark i starten af det 20. århundrede kun de tre store statslige bibliotekskatedraller, nemlig Universitetsbiblioteket fra 1861, Statsbiblioteket fra 1902 og Det kongelige Bibliotek fra 1906. Desuden var der Fyns Stifts Læseforening, som var en stor landstedslignende bygning fra 1883 i en park midt i Odense, og Kvindelig Læseforening, der lå i en imponerende nybygget rødstensbygning fra 1910 med beliggenhed i det indre Københavns forretningskvarter. De tre store statslige biblioteker var en del af den akademiske verden, mens læseforeningerne repræsenterede forskellige offentlighedsformer, ofte med borgerligt præg. Kommunale folkebiblioteker fandtes i København fra 1885, typisk placeret i almindelige lejligheder. Derudover var der en lang række forskellige folkebogsamlinger, læseforeninger og læsestuer både i hovedstaden, i byerne og på landet, som var indrettet hjemligt i eksisterende bygninger og lokaler.

I løbet af det 20. århundrede udviklede folkebibliotekerne sig som en vigtig institution i den demokratiske offentlighed, og efterhånden markerede de sig også tilsvarende som en særlig bygningstype. Den første nye folkebiblioteksbygning blev

opført i Køge i 1899 sammen med byens museum, og den første selvstændige folkebiblioteksbygning blev nyopført ligeledes i Køge i 1919. Næsten samtidig nyopførtes folkebiblioteket i Silkeborg, som stadig fungerer som bibliotek. Samlet blev der i perioden 1899-1943 nyopført 50 biblioteker og ombygget eller nyindrettet 182. I de første årtier var der især tale om indretning i eksisterende lokaler, men tendensen gik mod flere og større nybyggede folkebiblioteker, især i forbindelse med "1930'ernes store biblioteksbyggeri". I 1943 standsede byggeriet af biblioteker på grund af krigen.

Periodens biblioteksbyggeri havde stor geografisk spredning over hele landet og var fordelt på mange forskellige lokalsamfundstyper. Udbygningen fandt sted i både store byer, forstæder, købstæder og stationsbyer, men de fleste byggerier og nyindretninger blev foretaget i de dele af landet, som i forvejen havde færrest biblioteker, f.eks. Jylland og Fyn. Hovedstadsområdet var tilsvarende relativt svagere repræsenteret. Fordelt på lokalsamfundstyper fandt de fleste byggerier sted i købstæder og stationsbyer. Etableringen af et folkebibliotek var en del af mange provins- og stationsbyers modernisering, som hørte sammen med bygningen af andelsmejerier, elværker, brandstationer, skoler, biografer og museer, ofte som små templer i en nøgtern klassicistisk stil. Det er interessant, at de første folkebiblioteksbygninger – i modsætning til de nationale og regionale biblioteker, museer arkiver og teatre – placerede sig i mindre provinsbyer og stationsbyer uden for de store byers etablerede borgerlige offentlighed. Dette forhold svarer til Bogsamlingsbevægelsens placering som en af tidens folkelige bevægelser på linje med højskolebevægelsen og andelsbevægelsen. Netop stationsbyernes forholdsvis fremtrædende placering var bemærkelsesværdig på baggrund af Stationsbyudstillingens Folkebibliotek i 1909, men skyldtes naturligvis også den generelle betydning af disse nye byer og deres jernbanestationer som små lokale bycentre.

Denne udbygning af folkebibliotekerne i Danmark afspejlede en både social, kulturel og bibliotekspolitisk udvikling og kan overordnet ses som en del af samfundets modernisering og velfærdsstatens tidlige udvikling. Bibliotekerne var i det 20. århundredes første halvdel præget af stigende organisering, institutionalisering og centralisering, der svarede til en stadig større samfundsmæssig anerkendelse og betydning, der for folkebibliotekernes vedkommende markeredes af bibliotekslovene fra 1920 og 1931. Gennem stiftelsen af foreningen Danmarks Folkebogsamlinger i 1905 som forløber for Danmarks Biblioteksforening og udgivelsen af først tidsskifterne *Bogsamlingsbladet* og *Bogvennen* og senere *Bogens Verden* etableredes rammerne for en biblioteksfaglig offentlighed, der fik stor betydning for biblioteksbyggeriets udvikling, som både afspejlede og afspejlede i denne offentlighed.

1920 vedtoges Danmarks første bibliotekslov, som fik vidtrækkende betydning for folkebibliotekernes organisering og udvikling, herunder tilskudsmuligheder til biblioteksbyggeriet i mellemkrigstiden. Samtidig oprettedes Statens Bibliotekstilsyn med Thomas Døssing som første direktør. Sammen med den aktive personkreds omkring ham prægede han periodens bibliotekspolitik, hvor folkeoplysning, organisering og rationalisering gik op i en højere enhed, og hvor det gang på gang

blev understreget, at folkebibliotekerne var for alle. I *Folkebibliotekerne før og nu* skitserede han "det moderne Folkebibliotek" og understregede behovet for "en helt ny Start". Der var stærke modsætninger mellem dette moderne oplysningsmiljø på den ene side og på den anden side den traditionelle bogsamlingsbevægelse med repræsentanter for de mindre biblioteker, som ønskede en mere decentral udvikling med større lokal forankring. Det moderne projekt stødte på problemer, som kom til udtryk i modsætningerne mellem den centraliserede og professionaliserede systemverden og den lokalt forankrede livsverden. Professionalisering og rationalisering afspejlede sig også i en stadig mere saglig indretning af de nye biblioteker, som fra karakter af "hjem" i højere grad fik karakter af "institution". Det ensartede tilbud til alle var en vigtig bibliotekspolitisk målsætning, men med de forskellige typer af læseforeninger og læsestuer forsvandt også varierede læsemiljøer med forbindelse til sociale bevægelser og organisationer.

En helt central udvikling var indførelsen af "åbne hylder" eller "open access", som åbnede bibliotekerne mod offentligheden. De åbne hylder var en vigtig del af skabelsen af et nyt biblioteksrum, hvor lånerne kunne færdes frit i biblioteket, græsse langs reolerne og snakke sammen. De kunne selv finde og læse i de bøger, de søgte, men også støde på den uventede bog. Netop muligheden for at finde det uventede var vigtige sider af en ny bibliotekstype og ny biblioteksidentitet, som rummet både var udtryk for, men også var med til at skabe. Den nye åbenhed blev en vigtig del af det 20. århundredes biblioteksrum, som udviklede sig yderligere sammen med den modernistiske arkitekturs åbne rumopfattelse, som især kom til udtryk i slutningen af perioden og efterkrigstiden.

Åbne hylder i moderne forstand indførtes i Danmark i forbindelse med indretningen af Statsbiblioteket i Århus i 1902, hvor læsesalen fik en særlig udlånsafdeling. Stor betydning fik Stationsbyudstillingens Folkebibliotek fra 1909, som blev igangsættende på en lang række områder fra organisering og bogvalg til byggeri og indretning med åbne hylder. Også i international sammenhæng var det et enestående initiativ at opføre et arbejdende udstillingsbibliotek i forholdet 1:1. Derudover blev mønsterbiblioteket bygget sammen med et forsamlingshus som lokalt "kulturcentrum" på hovedgaden i den lille idealby. Det var en del af anlæggets særlige karakter, at det var tænkt som forbillede på alle områder fra mindste detalje til den samlede helhed: Fra den enkelte bog i mønsterbogsamlingen og indretningen med åbne hylder til den arkitektoniske udformning af et idealiseret stationsbysamfund, der baserede sig på Bedre Byggeskikks forestillinger. I nutidig sammenhæng er udstillingsbiblioteket interessant som eksempel på bibliotekarisk udviklingsarbejde og socialt eksperiment. Folkebibliotekernes åbne hylder og gradvist større bygninger med plads til foredragssale og studiekredsværelser gav dem voksende betydning i den offentlige meningsdannelse og byens offentlige rum. Denne udvikling er fortsat op gennem det 20. århundrede og er blevet en vigtig del af biblioteksrummets identitet.

Tre hovedtyper kan repræsentere tre tendenser inden for periodens kultur- og bibliotekspolitik. Stationsbyudstillingens bibliotek var et idealtypisk eksempel på biblioteket som "hjem" eller "dagligstue". Det repræsenterede både arkitektonisk og indretningsmæssigt den første pionerperiode og Bogsamlingsbevægelsen. Her lå

vægten på det lille samfunds nære bibliotek og det lokale demokratis forsamlingsmuligheder. Det lille kulturcenter var en "modernisering af traditionen" i forlængelse af højskolen og andelsbevægelsen. Hjørring, Frederiksberg, Århus og Thisted var eksempler på "videnstemplet" som den anden pionerperiodes idealtypiske bibliotekstype, ofte som kompromis mellem klassicisme og modernisme. Videnstemplerne havde en moderne, saglig og rationel indretning, der svarede til periodens officielle bibliotekspolitik. I videnstemplet etableredes treenheden af voksenudlån, læsesal og børnebibliotek, hvor en overordnet oplysningsfilosofi blev forbundet med en rationel organisationsform. Endelig repræsenterede Nyborg Bibliotek som en næsten enlig svale en form for syntese af de to tendenser med sine både traditionelle og moderne elementer. Dette bibliotek var på en gang periodens mest moderne med sine asymmetrier, frie rumplaceringer, store glasarealer og ikke mindst gennemtænkte brugervenlighed, men samtidig greb det med sine interiører af lyst træ og moderniserede udgaver af traditionelle møbler tilbage til Stationsbyudstillingens bibliotek og de første folkebiblioteker og repræsenterede arkitektonisk "den funktionelle tradition". Kulturpolitisk markerede Nyborg som bygningsmanifest orienteringen mod folkekulturen og hverdagslivet. Både arkitektonisk og bibliotekspolitisk var Nyborg udtryk for "det åbne biblioteksrum".

Det arkitektoniske udtryk bevægede sig således fra historicisme, Skønvirke og Bedre Byggeskik over tyvernes danske klassicisme til begyndende modernistiske tendenser fra midten af trediverne. Arkitektonisk og indretningsmæssigt var de første ti års få folkebiblioteksbyggerier præget af Skønvirke og historiske stilarter i solide udgaver, ofte med dekoration og udskæringer som f.eks. Stationsbyudstillingens bibliotek fra 1909. Det gjaldt ligeledes Vejen Bibliotek fra 1916. En gruppe af biblioteker som Grenå, Sakskøbing, Halvrømmen, Vejgård og Løgstør var ligesom Jørgen Bankes og Harald Niensens forslag til forsamlingsgård fra 1925 inspireret af Bedre Byggeskik og forestillingen om "det lille danske hus". Kirkestilarterne, som prægede de tre store statslige bibliotekskatedraller, kom også til udtryk i en række nybyggede biblioteker som Silkeborg, Nykøbing Mors og Holstebro som tilpasninger til "stedets ånd" samt nyindretninger i Sct. Nikolaj kirke og Helligåndshuset i København og Sct. Knuds kloster i Odense. Mod slutningen af perioden erstattedes det lille danske hus som forbillede for de små biblioteker af bungalowen. Et særlig interessant eksempel på amerikansk påvirkning af denne bibliotekstype er Kerteminde Bibliotek. Også enkelte andre historiske stilarter som renaissance og barok var repræsenteret, men den enkle klassicisme dominerede, også i forhold til samtidens internationale biblioteksbyggeri.

Indretningsmæssigt var de første folkebiblioteker tæt og hjemligt møblerede med solide mørkebejdsede fyrretræs- eller egetræsmøbler. Bibliotekets rum omtaltes som "stuer". Vigtig var indførelsen af åbne hylder, som ud over brugervenligheden også kunne understrege det hjemlige præg. De åbne hylder ledsagedes gradvist af et panoptisk biblioteksrum med vifteformede reolopstillinger og en centralt placeret skranke, hvorfra bibliotekaren ofte gennem glasvægge kunne overvåge bibliotekets afdelinger. Denne indretningsmåde pegede i retning af større institutionspræg. Flere af tyvernes biblioteker som Silkeborg, Kalundborg og Sønderborg repræsenterede denne udvikling. Anmeldelsen af Det nordjyske Landsbibliotek fra 1930

understregede foreningen af ”offentlighed og intimitet”, der karakteriserede denne periodes biblioteker.

Byggerier og interiører fra slutningen af tyverne og op gennem trediverne prægedes af stigende enkelthed og saglighed, først under påvirkning af tyvernes klassicisme som f.eks. Hjørring, senere under påvirkning af funktionalismen som f.eks. Århus. Det typiske folkebibliotek fra denne periode var præget af en stram ydre arkitektur og indre indretning med en symmetrisk grundplan som en ”sommerfugl”, hvor en monumental indgang og voksenudlånet var placeret i midteraksen som ”krop” med voksenlæsesal og børnebibliotek som ”vinger” på hver sin side. Desuden dominerede klassicistiske træk som centrale og symmetrisk placerede indgangspartier med høje trapper i det ydre og i det indre symmetriske møbleringer af udlån og læsesale med centralt placerede kartoteksmøbler og bibliotekarborde, højt placerede vinduer og højt til loftet. Soliditeten understregedes typisk af røde mursten og rødt tegltag. Plan, indretning og opstilling af boglige materialer efter folkebibliotekernes fælles decimalklassedeling var karakteriseret af stabilitet.

Den generelle tendens i perioden mod større saglighed i både byggeri og indretning svarede til en større vægtning af et moderne og målrettet bogudlån og referencearbejde på bekostning af det ”hjemlige” præg. Folkebibliotekerne blev både organisatorisk og bygningsmæssigt institutionaliseret. Fag- og skønlitteratur anskaffedes efter fælles retningslinier, og bøgerne blev opstillet efter den danske decimalklassedeling i ensartede pluviusinbind. Den faglige og rumlige specialisering medførte idealtypisk en symmetrisk ”treenighed” af voksenudlån, voksenlæsesal og børnebibliotek, som i løbet af perioden udvidedes med indretning af flere kontorer, studie- eller studiekredsværelser og foredragssale. Idealtypen kom til udtryk gennem standardiseringen af bibliotekernes rumlige inddeling. Voksenudlånet var det centrale rum. Her var der højest til loftet, hvilket understregedes af de højt placerede vinduer, der ligesom i basilikaen var placeret over sideskibene i form af læsesalen og børnebiblioteket. ”Læsestuen” afløstes af ”læsesalen”. Læsesalen kunne opdeles i en hovedlæsesal, som var stedet for det bibliotekarisk professionaliserede referencearbejde, og en avislæsesal, som kunne have mere rekreativ karakter. Endelig orienterede børnebiblioteket sig mod kommende generationers læsning og oplysning. Selv om børnebiblioteket var bibliotekets livligste og frieste rum, fik det også gradvist større institutionspræg i forhold til de første mere fantasifulde og hjemlige bibliotekers udskårne møbler, farver og billeder på væggene.

Den nye bibliotekstype med både ophøjet præg og nøgtern indretning blev periodens typiske ”videnstempel”, ”kundskabstempel” eller ”oplysningstempel”. Videnstemplet var både sakralt og sekulariseret. Det kunne ses som en lille udgave af den franske oplysningsarkitekturs store utopiske universalbiblioteker, men realiseret i en menneskelig skala. Desuden var det påvirket af de amerikanske Carnegie-biblioteker, men tilpasset en dansk bygningstradition. Det var dog på flere måder paradoksalt, at åbningen af biblioteksrummet faldt sammen med udviklingen af videnstemplet som bibliotekstype med massive mure, ophøjede indgange og høje vinduer. Den nye bibliotekstype anbefaledes i tidens biblioteksdiskurs og faglige offentlighed, som kom til udtryk gennem anmeldelser af biblioteksbyggeri i Bogens Verden, gennem tidens lærebøger i biblioteksteknik og gennem Bibliotekstilsynets publikationer og

tilkendegivelser. Modellen skitseredes bl.a. i Døssings lille udgivelse *Folkebibliotekerne før og nu*. Den blev en konvention, som også arkitekterne fulgte. Arkitekten Carl Jørgensen, der stod for nyindretningen af Kalundborg Bibliotek, der indviedes umiddelbart efter vedtagelsen af Biblioteksloven i 1920, udarbejdede Bibliotekstilsynets oversigt over standardinventar, der kunne udføres af lokale håndværkere. Han fik i den efterfølgende periode nær tilknytning til Bibliotekstilsynet, var arkitekt på flere byggerier og nyindretninger og var selv med *Danske Folkebiblioteksbygninger* fra 1946 med til at gøre status over periodens biblioteksbyggeri.

Beliggenhedsmæssigt var der store forskelle fra by til by, afhængigt af lokale forhold. Selv om målsætningen for Døssings idealtipe var at ligge på hovedgaden, var der oftest tale om en mere tilbagetrukken placering. Folkebibliotekerne rykkede dog gradvist fra sidegadernes små hjemlige læsestuer frem til større og mere selvstændige bygninger med central, men ikke dominerende beliggenhed. De nye biblioteksbygninger blev sjældent placeret på torvet eller hovedgaden, men ofte i forbindelse med et grønt anlæg i byernes udkanter. Ligesom de mange nyindretninger af forhåndenværende bygninger var også de nybyggede bibliotekernes beliggenhed ofte bestemt af forhåndenværende grunde. Som eksempler på central beliggenhed kan dog nævnes Århus Kommunebibliotek i aksial sammenhæng med Mølleparken og korresponderende med det daværende Statsbibliotek. Frederiksberg Bibliotek fik en ophøjet placering let tilbagetrukket fra stationen, og Nyborg Bibliotek fik en ganske særlig beliggenhed mellem middelalderbyens torv og slotsanlægget. I store bysamfund som Århus og Frederiksberg var der store ligheder med samtidige offentlige byggerier som svømmehaller, der forbandt kommunale initiativer inden for folkeoplysning og folkesundhed.

Mange lokale forhold gjorde sig gældende både arkitektonisk og bibliotekspolitisk, og selv om der var tale om typiske forbilleder, som bl.a. formidledes gennem den biblioteksfaglige offentlighed, var der forskellige lokale forudsætninger, udformninger og variationer. Staten førte tilsyn og gav tilskud, men beslutningerne lå hos lokale politikere, bibliotekspolitikere og mæcener, som havde rollen som bygherrer. Lokale arkitekter havde forskellige stilistiske forbilleder og udtryk og bevægede sig som tiden arkitektur i øvrigt gradvist fra klassicisme mod modernisme, men ofte med fin tilpasning til de enkelte byers arkitektur. En mindre gruppe biblioteker fra starten af tyverne var opført i kirkestilarter, men derefter dominerede Bedre Byggeskik og især klassicismen med modernistiske tilpasninger. Der var dog mange variationer og overgangsformer.

Der var således flydende overgange mellem Bedre Byggeskik og tyvernes klassicisme. I starten af denne periode byggedes en række biblioteker i forlængelse af Stationsbyens Folkebibliotek som variationer over "det lille danske hus". Som eksempler kan nævnes den ombyggede villa i Vejen og det nybyggede bibliotek i Grenå. Efter nybygningen af Hjørring Bibliotek fra 1927 dominerede de klassicistiske videnstempler såsom Frederiksberg, Gentofte og Kolding og med mere modernistiske træk Vejle, Århus, Svendborg, Thisted og Nakskov. Forskellen træder dog frem ved at sammenligne f.eks. Grenå og Thisted Bibliotekers ydre og indre,

hvor det "hjemlige" hus og det åbne etrumsbibliotek adskilte sig fra institutionspræget og den klassiske tredeling.

Biblioteksbyggeriet bevarede i periodens sidste år typiske træk fra klassicismen såsom symmetri og monumentalitet trods modernismens indflydelse. Vigtige biblioteksbygninger som Århus og Frederiksberg, som tjente som forbilleder for flere af periodens øvrige byggerier, havde karakter af kompromis mellem de to retninger. Interessante er *Bogens Verdens* modernistiske fotocollager af biblioteket i Århus, som illustrerer bygningens dobbelthed. Bibliotekerne gik uden om den hvide internationale modernisme, og den hvide modernisme gik uden om bibliotekerne.

Biblioteksbygningernes udformning som videnstempler med både monumentale og saglige træk kunne ses som i både arkitektonisk og bibliotekspolitiks sammenhæng. Videnstemplerne kunne ses som et fælles udtryk for tyvernes forfinede klassicisme og tredivernes mere ideologiske modernisme. Samtidig var de en afspejling af den officielle bibliotekspolitik, hvor dannelse og rationalisering gik op i en højere enhed, således som det bl.a. kom til udtryk i Døssings taler. Ledende biblioteksfolk undgik den "yderliggående modernisme" for ikke at frastøde "den jævne beskuer", og omvendt interesserede mellemkrigstidens modernistiske arkitekter med enkelte undtagelser som Alvar Aalto og de russiske konstruktivister sig ikke for biblioteker og museer, måske som en afsmitning af holdninger svarende til futuristernes manifest.

Det store nybyggeri fandt sted i perioden fra midten af tyverne til slutningen af trediverne. I sin anmeldelse af Thisted Bibliotek fra 1938 sammenfattede Robert L. Hansen udviklingen i denne periode som "afgørende for Udformningen af den danske Folkebibliotekstype". Overordnet kan biblioteksbygningernes udformning anskues som udtryk for både den arkitektoniske udvikling i perioden, bibliotekspolitiske holdninger og den almindelige modernisering af samfundet. Det kan være vanskeligt at skelne mellem disse parallelle tendenser i form af større saglighed i arkitekturen og rationaliseringen af bibliotekernes organisation.

Ikke blot biblioteksarkitekturen, men også udformningen af skoler, museer og andre af dannelseskulturens offentlige bygninger var "forsinket" i forhold til den almindelige arkitektoniske udvikling, som foregik hurtigst inden for massekulturens rum. Til gengæld repræsenteredes den funktionelle tradition med både traditionelle og modernistiske træk fint af det åbne og hverdagsnære biblioteksrum i bl.a. Nyborg Bibliotek fra 1939. Kulturpolitisk markeredes ønsket om en bredere formidling i form af indretning af foredragssale og studiekredsværelser som en nyudvikling i hele periodens biblioteksbyggeri.

Nyborg Bibliotek var et af mellemkrigstidens sidste nybyggede biblioteker og kom på flere måder til at repræsentere en syntese af periodens kulturpolitik og biblioteksarkitektur. Biblioteket stod færdigt i 1939 og med sin åbne og imødekommende udformning brød det med tidens mere monumentale biblioteker og blev et originalt hovedværk inden for en ny bibliotekstype, hvor den lette adgang, de frie rumlige forløb og indretningen med lyse træmøbler var et fint udtryk for demokratiseringen af folkeoplysningen og forestillingen om "kulturen for folket".

Bibliotekets nærhed og enkelhed kunne kulturpolitisk ses som en tilnærmelse til hverdagsliv og livsverden, men måske imødekom den ”iøjnefaldende beskedenhed” også den nye professions selvopfattelse mellem bøgernes stilhed og de store oplysningsidealer, således som Carl Jacobi karakteriserede fagets udøvere i Bibliotekarsangen: ”Vi er et stiltfærdigt Folkefærd, blandt Bøgerne har vi hjemme. Lad andre kun bruge Talens Sværd, vort Vaaben er Bogens Stemme.” (1)

Nyborg Bibliotek forenede tradition og modernitet, samtidig med at det var et af mellemkrigstidens mest moderne biblioteker. En mindre gruppe af biblioteker lå i forlængelse af Nyborg og den funktionelle tradition, nemlig Gladsaxe fra 1940, Fåborg fra 1941 og Varde ligeledes fra 1941. De var alle opført i røde sten med både traditionelle og moderne træk, men uden videnstemplernes monumentale indgangspartier og faste grundplan.

Nyborg Bibliotek blev ikke umiddelbart noget dagsordensættende forbillede. I *Danske Biblioteksbygninger* fra 1946 karakteriserede Carl Jørgensen biblioteksbygningen som ”et meget charmerende Anlæg”, men var ikke uden forbehold: ”Nyborg Bibliotek kan ikke siges at være umiddelbart forbilledligt, thi dertil har det i for høj grad skullet indpasses i netop disse Omgivelser, men inden for denne begrænsning er Bygningen bemærkelsesværdig ved sine smukke og velgennemtænkte Løsninger af mange Enkeltproblemer.” Frederiksberg, Århus og Kolding fik langt større og mere rosede omtale. Om Frederiksberg Bibliotek, som fik den allerlængste gennemgang, stod der: ”Det er den største Folkebiblioteksbygning i Danmark og et ualmindeligt vellykket Resultat af en Arkitekts og en Biblioteksmands samlede Bestræbelser. Biblioteket har med god Grund, siden det blev taget i Brug, været besøgt af talrige Biblioteksfolk, som har studeret Bygningens klare Plandisposition og særdeles gennemtænkte Inventar.” Samme synspunkter gik igen i Hvenegaard Lassens *De danske folkebibliotekers historie* 1876-1940 fra 1962. I afsnittet om 1930’ernes store biblioteksbyggeri fremhævede han især Frederiksberg Bibliotek: ”Dens hele plan og indretning var på mange punkter så epokegørende ny, at den utvivlsomt betegner højdepunktet i periodens biblioteksbyggeri” (2) Om Nyborg Bibliotek hed det venligt imødekommende, men mere lakonisk: ”Der er over bygningen noget let og lyst, som var noget nyt i dansk biblioteksbyggeri, og den vakte megen opmærksomhed og beundring i arkitektkredse.” (3) Målt i anlægsudgifter var Frederiksberg Bibliotek da også periodens absolut dyreste med 738.000 kr. kun fulgt af Århus med 562.000 kr. Ingen øvrige biblioteksbygninger havde samme størrelse og økonomi. Til gengæld havde Nyborg de største byggeudgifter både pr. kubikmeter med 120 kr. og pr. indbygger med 22,40 kr. På andenpladsen lå henholdsvis Nakskov med 110 kr. og Thisted med 19,60 kr. Beløbene kan ses som mål for den særlige gennemarbejdning af funktioner og materialer i Nyborg. (4)

Forholdet mellem tradition og modernitet er interessant i relation til forskellige oplysningsbevægelseres kulturpolitiske baggrund og udformningen af periodens kulturelle byggeri. Der kan drages flere, men langt fra entydige sammenligninger. Det er nærliggende at forbinde den grundtvigske bevægelses landlige og traditionelle værdier med bevægelsen Bedre Byggeskik, som i sig selv var en folkeoplysende

bevægelse. Tilsvarende sammenligninger kan drages mellem klassicismen og danneskulturen og mellem kulturradikalismen og den modernistiske arkitektur. For arbejderoplysningen blev byggeriet af biblioteker og kulturcentre set som en del af demokratiseringen af bogen og læsningen. Centrale personligheder inden for Bedre Byggeskik som P. V. Jensen Klint havde grundtvigsk baggrund, ligesom der var tætte forbindelser mellem kulturradikalismen og modernismen i tyverne og tredivernes arkitektmiljøer, som bl.a. kom til udtryk i tidsskrifter som Kritisk Revy, Kulturkampen og Plan. En skikkelse som Ivar Bentsen forbandt dog flere retninger. Klassicismen startede med Fåborg Museum og kan umiddelbart ses som udtryk for tidens danneskultur, men blev et fælles udtryk for en lang række forskellige bygningstyper i tyverne, der tilpassedes lokale forhold af lokale arkitekter.

Det tilsyneladende paradoksale forhold, at en institution, som ønskede at være udadvendt, folkelig og demokratisk, i så vidt omfang ikklædte sig en lukket og monumental klassicisme, kan have flere årsager: klassicismens betydning i perioden, de internationale forbilleder, ønsket om enkel og saglig fremtræden og endelig den nye professions ambition om at markere sig i bybilledet. Ofte var der dog tale om et dæmpet monumentalt udtryk med lokal tilpasning. Først med Nyborg Bibliotek blev der større overensstemmelse mellem målsætning og arkitektonisk udtryk. Kulturpolitisk var Nyborg Bibliotek et bygningsmanifest for forestillingen om "Kulturen for Folket", hvor både den grundtvigske tradition, arbejderkulturen og kulturradikalismen kunne mødes. Med forsamlingslokaler, studiekredsværelser og museumsrum udgjorde biblioteket et lille "kulturcenter", som pegede frem mod efterkrigstidens kulturformidling.

Flere interessante projekter til biblioteker og kulturhuse blev aldrig realiseret. Det gjaldt f.eks. bibliotekskonsulent Jørgen Bankes forslag fra 1925 om en forsamlingsgård på landet med lokaler til sogneråd, kommunal administration, undervisningslokaler, folkebibliotek, gymnastik- og teatersal m.m. Arkitekt Harald Nielsen fra bevægelsen Bedre Byggeskik udførte tegninger til projektet. I bymæssig sammenhæng udformede Johannes Magdahl Nielsen et forslag til rådhus med omgivende plads og butikstov med folkebibliotek og folkekøkken i Lyngby nord for København i 1919. I slutningen af perioden kom modernismen til udtryk i forslagene til et nyt hovedbibliotek i Københavns Kommune og ikke mindst i Arne Jacobsens forslag til rådhus, biograf og bibliotek i Søllerød fra 1940.

Der blev i perioden kun afholdt få arkitektkonkurrencer om biblioteker. Både Århus og Nyborg var med deres fornyelser resultater af arkitektkonkurrencer. To konkurrenceprojekter, nemlig Frits Schlegels forslag til Københavns Hovedbibliotek samt Arne Jacobsens og Flemming Lassens forslag til bibliotek i forbindelse med rådhuset i Søllerød – begge projekter i øvrigt med klare modernistiske træk – blev ikke realiseret. Heller ikke Jørgen Bankes og Harald Niensens forslag til Forsamlingsgård blev realiseret, men fik indflydelse på enkelte byggerier af forsamlingshuse.

Sammenlignet med periodens øvrige kulturelle byggeri, er der utvivlsomt i samme periode opført langt flere skoler, men derimod langt færre museer. Skolebyggeriet udviklede sig i samme felt mellem klassicisme og modernisme. Også

museumsbyggeriet prægedes af nyklassicismen med byggerier som Fåborg Museum, Horsens Kunstmuseum, Aabenraa Museum og Nationalmuseets tilbygning. Modernismen slog især igennem inden for massekulturens rum som biografer og sports- og fritidsanlæg som f.eks. Bellevue nord for København.

Den monumentale klassicisme kom ligeledes til udtryk inden for periodens skandinaviske biblioteksbyggeri kom, f.eks. med en bygning som Det Deichmanske Bibliotek i Oslo. Overgangen mellem klassicisme og modernisme repræsenteredes originalt også i international sammenhæng af Stockholms Stadsbibliotek, tegnet af Gunnar Asplund. I den internationale biblioteksarkitektur introduceredes modernismen af Viborg/Viipuri Bibliotek, tegnet af Alvar Aalto. Også i Sovjetunionens første årtier eksperimenteredes der dog med nye biblioteksformer, dog på modelplan som f.eks. Rodchenkos og Leonidovs projekter. Den endelige udformning af Lenin Biblioteket bar præg af den særlige sovjetiske klassicisme. De angelsaksiske biblioteker var biblioteksteknisk førende med hensyn til udvikling af transport- og udlånssystemer. Arkitektonisk var de præget af forenkling med færre søjler og ornamentter. En særlig udformning fik en række biblioteker i tidens Art Deco-stil som f.eks. hovedbiblioteket i Los Angeles. Flere af disse byggerier omtaltes i samtidens danske anmeldelser og lærebøger.

I forhold til undersøgelsens overordnede tese om åbningen af biblioteksrummet er der tale om bekræftelse, men med behov for præcisering. Der skete i perioden en åbning, der var forbundet både med politiske og kulturpolitiske ønsker om at etablere folkebibliotekerne som en central demokratisk oplysningsinstitution for alle og med den modernistiske arkitekturs forestillinger om det åbne, transparente og flydende rum. Alsidigheden og dækningen af forskellige synspunkter var vigtige elementer i en demokratisk offentlighed, som biblioteksrummet både skulle afspejle og være med til at udvikle.

Selv om der var bred politisk og professionel enighed om denne målsætning, var den ikke uden brudflader, som kan forbindes med den historiske udvikling af forskellige offentlighedsformer og bogens helt centrale betydning som medie, både formidlingsmæssigt og rumligt. De åbne biblioteksrum kan føres tilbage til renæssancen og afspejles i Naudés biblioteksteori om det åbne bibliotek med alsidigt og systematisk bogvalg. De engelske kaffehuse, som er udgangspunktet for Habermas' langt senere og mere sociologiske og filosofiske teori om den borgerlige offentligheds opståen, havde helt andre forudsætninger. Her var oplysningen knyttet til en mundtlig konversationskultur, som fik betydning for journalistikkens udvikling i de første aviser og tidsskrifter. I løbet af oplysningstiden voksede denne offentlige sfære med åbning af fyrstelige og aristokratiske kulturelle institutioner - herunder de store biblioteker - for et borgerligt publikum med oplysning som det overordnede og samlende begreb.

Mens aviser således var en vigtig del af den klassiske borgerlige offentlighed, var folkebibliotekernes forhold til avislæsning fra starten mere kompliceret. Niels Neergaard kritiserede allerede i 1886 de første københavnske bibliotekers mangel på aviser: "Den Dag Kommunen satte Avislæsestuer i Forbindelse med sine Folkebiblioteker og gjorde Adgangen til dem og samtlige Læsestuer saa let, at de saa

at sige blev en Fortsættelse af Gaden, ville Institutionen i Sandhed først blive populær ... (5) Heroverfor stod Steenbergs mere forbeholdne synspunkt. Han anerkendte avisernes betydning som orientering om den store verden, men den var af begrænset værdi: "Aviserne er det vigtigste Bindeled mellem os og det Samfund, hvori vi leve. Men meget af det, som Aviserne indeholde, er dog af en saadan Beskaffenhed, at læser man det ikke, eller glemmer man det straks igen, saa er der ingen Skade sket – og i Morgen er der en ny Avis." (6)

Biblioteket var især orienteret mod en boglig offentlighed med forbindelse tilbage til Naudés forestillinger om en åben oplysende bogsamling. Bogen var i flere betydninger, rumligt i form af den centrale udlånsal. Læsesalen med håndbogssamling var oplysningens, koncentrationens og refleksionens rum. Store læsesale havde ofte særlige studierum. Avislæsningen, som kunne forstyrre roen og koncentrationen, blev afgrænset, og brugen som "varmestuer" blev søgt undgået. For at hindre længevarende ophold kunne der opstå moderne biblioteksrum som avislæsegangen i Ålborg eller avislæsesalen med drejestole i Århus. Selv om bibliotekerne som flere af tidens oplysningsbevægelser forholdt sig kritisk til massemedierne, havde de dog både aviser og tidsskrifter. Der eksperimenteredes med at transmittere radioavisen på læsesalen, og flere biblioteker havde mulighed for filmforevisning. Indretning af mødesale og studiekredsværelser lagde også op til socialt samvær, om end i organiseret form.

Arkitektonisk og rumligt fik de internationale ideer om åben adgang en dansk/nordisk tilpasning. Amerikanske biblioteksforbilleder blev tilpasset tidens enkle provinsklassicisme og senere modernismen, eller de åbne hylder indgik i originale byggerier som Stationsbyens Udstillingsbibliotek eller Nyborg Bibliotek. Man kan her tale om en regionalisme i biblioteksarkitekturen, som kan forbindes med Norberg-Schulz' begreb Genius Loci eller Nils-Ole Lunds mere socialt orienterede definition af et nordisk særpræg, som kædes sammen med udviklingen af velfærdsstaten. Efterkrigstidens internationalt anerkendte "Scandinavian Style" inden for biblioteksarkitekturen var undervejs.

Tilbage står en række spørgsmål om årsagssammenhænge mellem på den ene side de overordnede kulturpolitiske signaler og den generelle arkitektoniske udvikling og på den anden side de mange lokale bibliotekers udformning og indretning. Hvorfor var indretningsmønsteret så relativt stabilt og standardiseret? Hvorfor dominerede Bedre Byggeskik og især den saglige klassicisme biblioteksbyggeriet i forhold til andre historiske stilarter eller den hvide internationale modernisme?

Til de overordnede samfundsmæssige faktorer hørte socialstatens tidlige udvikling, den øgede fritid og oplysningsbevægelserne med tilhørende nye offentlighedsformer. Bibliotekstilsynet havde rollen som statslig myndighed både i forbindelse med ydelse af tilskud og udformningen af en bibliotekspolitik, der stadig havde agitationen for "sagen" som udgangspunkt, men hvor "sagen" gradvist erstattedes af "væsenet". Etableringen af en biblioteksfaglig diskurs med foreningsmøder, tidsskrifter og lærebøger har påvirket biblioteksbyggeriet, ikke mindst de talrige anmeldelser. De mange både centrale og regionale initiativer fra omrejsende bibliotekskonsulenter til udstillingsvirksomhed og startbiblioteker har utvivlsomt haft stor betydning. En

tilsvarende undertiden næsten teltnmissionsagtig virksomhed kendes ikke fra andre kulturelle sektorer. Ligeledes har lokale foreninger, ildsjæle og mæcener gjort sig gældende med praktiske initiativer. Som eksempel kan nævnes sammenhængen mellem modelbiblioteket på Stationsbyudstillingen, mæcenerne P. Lauridsen og frue og oprettelsen af biblioteket i Vejen. Konkrete forbilleder har typisk været periodens øvrige byggerier og til en vis grad internationale eksempler, som blev tilpasset lokale arkitekters udtryksmåde og foretrukne stilelementer. Mod slutningen af perioden fik arkitektkonkurrencer stigende betydning for udvikling og fornyelse.

De lokale beslutningstagere kan have haft mange motiver. Monumentaliteten kan svare til ønsket om at sætte sig spor, eller den kan som i AOF's pjece *Flere Biblioteker – og bedre* være udtryk for, at bibliotekerne ikke skulle stå tilbage for banker og sparekasser. Beslutningstagerne kan have satset på de "sikre" forbilleder, som sandsynligvis er blevet støttet af Bibliotekstilsynets rådgivere, og som med Robert L. Hansens ord ikke udfordrede "den jævne Beskuer". Til disse forbilleder kunne høre klassicismens enkelhed, den afprøvede tredeling og det gedigne rødstensbyggeri. Netop den saglige klassicisme med moderne træk kunne forene dannelse og rationalitet. På samme måde var det tidens anerkendte kunstnere som Valdemar Andersen, Larsen-Stevns, Jens Søndergaard og Storm Petersen, der blev udvalgt i forbindelse med Ny Carlsbergfondets støtte til biblioteksudsmykninger. De ti forfattere Blicher, Marie Bregendahl, I.P. Jacobsen, Johs. V. Jensen, Jakob Knudsen, Thøger Larsen, Pontoppidan, Skjoldborg, Harry Søiberg og Jeppe Aakjær foran Århus Bibliotek markerede samme tendens i retning af folkelig realisme, som atter svarede til Thomas Døssings syn på folkebibliotekernes oplysende formidling af skønlitteratur og hans overordnede syn på bibliotekernes sociale betydning i samfundet, som kom til udtryk i hans tale ved indvielsen af netop Århus Bibliotek. Folkebibliotekernes udbygning og saglige udformning og indretning svarede til disse folkelige oplysningsidealer forbundet med en moderne rationel organisationsmodel, som afgrænsede sig i forhold til både bogsamlingsbevægelsens traditionelle livsverden og modernismens avantgarde. Bibliotekernes udsmykning – i det omfang den fandtes – lå inden for samme folkelige realisme som de store danske romanforfattere og den solide folkeligt tilpassede murstensarkitektur. Også bibliotekernes visuelle identitet bar præg af sagliggørelse i form af færre billeder og strammere grafisk udtryk med færre symboler. De mange ex libris med lokale motiver var dog en undtagelse.

Stor betydning må tillægges de mange organisatorer, mæcener og lokale ildsjæle. Vigtige skikkelser har været periodens innovatorer. Det gælder Erling Stensgård og Vilhelm Grundtvig, som henholdsvis introducerede og videreudviklede ideen om Stationsbyudstillingens Folkebibliotek, som blev tegnet af Johannes Magdahl Nielsen. Jørgen Banke og Harald Nielsen udarbejdede sammen forslaget om tyvernes forsamlingsgård, som pegede frem mod Edvard Heibergs kulturcenter på Bispebjerg. Michael Winther tog som formand for biblioteksbestyrelsen i Hjørring initiativ til at ansøge Ny Carlsbergfondet om udsmykning af den projekterede biblioteksbygning, som skulle blive den første af en serie af fine biblioteksudsmykninger. Helga Møller var på Vesterbro med til at udvikle det moderne socialt orienterede børnebibliotek. Endelig stod Flemming Lassen og Erik Møller for den originale udformning af Nyborg Bibliotek i samarbejde med Hans J. Wegner.

Opførelsen af Nyborg Bibliotek er et godt eksempel på denne komplekse flerhed af forudsætninger og faktorer. Den generelle samfundsmæssige og historiske baggrund var velfærdsstaten under udvikling. Hertil kom den specielle politiske og kulturpolitiske situation i slutningen af trediverne, hvor den grundtvigske tradition, arbejderkulturen og kulturradikalismen nærmede sig hinanden under indtryk af truslen fra syd. Mellemløstidens prioritering af folkebibliotekerne som åbne demokratiske institutioner lå i forlængelse af denne målsætning om at skabe "Kulturen for folket". Særlige forhold gjorde sig gældende lokalt, hvor mæcener som brødrene Sibbernson og borgmester Hansen var rede til at yde store tilskud. Apoteker Sibbernson betingede sig, at der skulle opføres en ny brandsikker bygning til hans samling. Samtidig bevirkede den historiske beliggenhed i nærheden af Nyborg Slot, at der blev udskrevet en national arkitektkonkurrence, hvor betingelserne understregede hensyntagen til stedets særlige karakter. Dette medvirkede til, at biblioteket kom til at afspejle udviklingen i periodens arkitektur i retning af "den funktionelle tradition", der forenede den regionale dansk/nordiske byggetraditions anvendelse af tegl og træ med modernismens asymmetrier, transparens og åbne rum. Arkitektkonkurrencen blev vundet af Flemming Lassen og Erik Møller, som netop forenede traditionelle og moderne elementer, og som de eneste deltagere med stor originalitet delte biblioteket i to længer med beliggenhed lige ud til voldgraven, kun forbundet af en lav glasloggia, ligesom det elegante interiør udarbejdedes i samarbejde med den helt unge møbelarkitekt Hans J. Wegner. Der er således tale om en kompleks årsagskæde fra det overordnede statslige og politiske plan til lokale ønsker og arkitekternes personlige udtryk og originalitet.

Udviklingen kan sammenfattes i to paradigmer med udgangspunkt i begreberne livsverden og system:

Livsverden	System
Hjem	Institution
Tradition	Modernitet
Bogsamlingsbevægelsen	Statens Bogsamlingskomité, senere Statens Bibliotekstilsyn
Decentralisering, forskellige systemer	Centralisering, rationalisering, standardisering
Frivillighed	Professionalisering
Underholdningslitteratur, vægt på praktisk oplysning	Litterær kvalitet, systematisk læsning, faglitteratur

Bedre Byggeskik, nærliggende lokaler	Klassicisme, monumental modernisme, plads omkring biblioteket, trapper foran indgang
Dagligstue	Videnstempel, panoptisk indretning
Læsestue	Læsesal
Hygge, underholdning, oplysning	Oplysning

Der er ikke tale om brud mellem velafgrænsede paradigmer, men om en kompleks udvikling, hvor idealtyper og virkelighed kun i enkelte tilfælde nærmer sig hinanden. F.eks. befandt Stationsbyens Folkebibliotek sig arkitektonisk og indretningsmæssigt nærmest Bedre Byggeskik og dagligstuen, men indholdsmæssigt og organisatorisk repræsenterede det som mønsterbibliotek kvalitetslitteraturen og professionaliseringen. Enkelte vigtige biblioteksbygninger var som forbilleder en del af ”paradigmeskift ” inden for biblioteksarkitekturen svarende til periodens tre hovedtyper. Det gjaldt Stationsbyens Folkebibliotek fra 1909, både som vision og som praktisk forbillede for oprettelsen og udformningen af mange mindre biblioteker som f.eks. Vejen Bibliotek fra 1916. Det gjaldt ligeledes Hjørring Bibliotek fra 1927, som blev efterfulgt af en lang række både klassicistisk og modernistisk prægede videnstempler som Århus Hovedbibliotek fra 1934 og Frederiksberg Bibliotek fra 1935, der som periodens største danske folkebibliotek i samtiden betragtedes som forbillede for øvrige byggerier. Videnstemplerne var periodens idealtypiske biblioteksbyggeri. Endelig repræsenterede Nyborg Bibliotek fra 1939 på flere måder en syntese af periodens modsætninger, som næsten klassisk dialektisk forenedes i dets på en gang traditionelle og moderne indretning inden for den funktionelle tradition. Frederiksberg var slutstenen. Nyborg pegede frem mod en friere og mere åben bibliotekstype.

Størst lighed er der dog mellem Stationsbyens Folkebibliotek og Nyborg Bibliotek, som er periodens originale hovedværker inden for dansk folkebiblioteksarkitektur. Her skabtes en også i international sammenhæng ny og original biblioteksarkitektur med vægt på åbenhed, nærhed og hverdagsliv, som kom til at præge efterkrigstidens skandinaviske biblioteker, og som med sine forskellige kulturelle aktiviteter og forsamlingsmuligheder pegede frem mod nutidens kulturhuse.

ENGLISH SUMMARY

The subject of this dissertation "Open access – the formative years of Danish public library architecture in the first half of the 20th century" is the development of the architecture of Danish public libraries from the book collections in small rooms around 1900 to the emergence of "the Scandinavian Style" of public libraries in the years before the Second World War.

The main thesis of this study is that the open access of public libraries is an aspect of the democratization of society, an expression of cultural politics and library ideals and a physical opening of library space related to the transparency and floating space of modern architecture. The introduction of "open access" is the starting point of this development. The theoretical framework is the sociological theory of the public sphere by Jürgen Habermas, the theory of modern architectural space by Sigfried Giedion and the theory of regional architecture by Christian Norberg-Schulz focusing on the central concept "genius loci". The method of the study draws on accounts of Danish public libraries, that appear in important Danish journals and textbooks from the period, especially the journal *Bogens Verden – The World of the Book* - published by the Danish Library Association. The announcements and reviews of new and adapted library buildings in the relevant library and architectural journals and the recommendations of textbooks for library education contain material for the discourse analysis of the dissertation. This material is supplemented with studies of architectural competitions, drawings, original pictures and the study of still existing buildings, partly still in use as libraries.

After a survey of library building history the dissertation concentrates on the Danish development, but with comparative reference to library buildings in Scandinavia, France, England, U.S.A. and the constructivist projects in the Soviet Union. The most important international background is the inspiration from the Anglo-american "free public libraries" around 1900. This inspiration had impact on both library politics and library buildings. Several Scandinavian library pioneers travelled to the U.S.A. and wrote about their experiences. In 1920 the important Danish Law of public libraries was passed. The subject of the investigation is not only the architecture of the buildings, but also the social and political context and the organization of the interiors of the libraries, both the aesthetics and the organization of knowledge. An important issue is the visual identity of the libraries created by means of decoration, pictures, ornaments and symbols as well as colours, lighting, panoptic furnishing and different ways of presenting books and other materials.

The period of Danish library buildings from around 1909-1927 is characterized as "the library as a home" with solid dark furnishing, often national romantic decorations and literary pictures. Also the ideology of the library movement at the start of the twentieth century emphasized the library's relation to the local communities and people's homes. Of special interest in an international context is the unique working model library at the National Exhibition in Aarhus in 1909. It was intended to be a model library for future library buildings, interiors and materials. An important principle expressed in the model library was "open access". The library was built as part of a community house to serve as a cultural centre for an ideal small

Danish "railway town". Good reading, good design and good architecture were consciously promoted at the same time in the same building as part of a greater folk enlightenment project. The spirit of this enlightenment was related to the Danish cooperative movement and to the Grundtvig movement – known in Danish immigrant societies in the U.S. as "the happy Danes". The first general meeting of all Danish libraries was held in this building. The exhibition library was the ideal library of its time. The architecture and design were related to the international Arts and Crafts Movement. The library was promoted in journals and speeches by Danish library pioneers, and it inspired the building of several libraries. One of the Danish library pioneers from this period H.O. Lange compared the importance of public libraries with street lighting. Public libraries were as important parts of democracy and public opinion.

The period of 1927-1939 is dominated by libraries built as "temples of knowledge". In his speeches H. O. Lange used the phrase "temple of the human spirit". These "temples" were characterized by classicism as the dominant architectural style with monumental entrances, stylistic columns and high windows. The interior was symmetrical with the adults circulating room as the central room of the building with the adults reading room and the childrens room on each side. An auditorium might be placed in the basement. This plan was compared with a butterfly with body and wings. Often this type of library buildings was inspired by the Anglo-american Carnegie libraries. In the thirties some library buildings reflected the influence of modernist architecture. An example of influence from the Bauhaus school is the main library of Aarhus. In Scandinavia important libraries from this period were the main library of Stockholm by Gunnar Asplund and the library in Viipuri by Alvar Aalto as examples of respectively classicism and modernism. Aaltos first project in Viipuri was strongly influenced by the Stockholm Library.

In Denmark a new style of library architecture was introduced in the Nyborg Public Library in 1939. It was designed by Flemming Lassen and Erik Møller, who won a competition in 1935. Both Lassen and Møller worked together with the architect and designer Arne Jacobsen on other projects. The interior of the library was made in collaboration with Hans J. Wegner. With simple forms in red brick architecture, an entrance through a glass loggia and a unique site directly next to the canals around Nyborg Castle the library represented both tradition and modernity. The inner space was light and open, the interior panels and furniture were made of sycamore wood, and all furniture and lighting were designed especially for the library. There were no high windows, and from the rooms of the library you could look directly into the surrounding park or into the canals. The library in Nyborg was a fine example of regional architecture, in reflecting the "genius loci". It was a breakthrough for a new "Scandinavian Style" in library architecture as an expression of the cultural politics of the welfare state.

After the Second World War the development of international library architecture was influenced by this new style, and Scandinavian libraries, "light, spacious and informal", were often regarded as models for libraries elsewhere. (1) In a survey of international library architecture from 1970 Michael Brawne writes: "A good deal of present day contribution originated in Scandinavia both as regards library services

and library buildings. Both have held an important position there for a considerable period and there was a precedent for innovation ...But perhaps most important of all has been the Scandinavian contribution towards making libraries both important and every day places in the community and giving this notion an acceptable architectural expression.“ (2)

The decades around the millenium have been challenging for the welfare state, its cultural politics and its architecture, and new factors are having important effects on the design and function of public libraries that require further exploration.

The research is planned to be continued to the present day situation.

NOTER

INDLEDNING

- (1) Bogens Verden, 1938, s. 170.
- (2) Galvin, Hoyt R. and Martin van Buren: The small public library building, UNESCO, Nijmegen, s. 104-106.
- (3) Brawne, Micael: Libraries. Architecture and Equipment, Teufen, Verlag Arthur Niggli, 1970, s. 22.

FORSKNINGSOVERSIGT

- (1) Pevsner, Nikolaus: A History of Building Types, London. Thames and Hudson, 1976.
- (2) Pevsner, 1976, s. 9.
- (3) Thurah, Laurids de: Den danske Vitruvius, 3 Bd., København, Rosenkilde og Bagger, 1966-67. (1746-49)
- (4) Thurah, Laurids de: Hafnia Hodierna, København, Rosenkilde og Bagger, 1967. (1748)
- (5) Danmarks arkitektur. Red. af Hakon Lund, 6 Bd., København, Gyldendal, 1979-80.
- (6) Arkitekturens praksis. Bidrag til en teori. Seks essays ved Per Aage Brandt, Lars Marcussen, Jørgen Sestoft og Allan de Waal. København, Borgen, 1974.
- (7) Lund, Nils-Ole: Teoridannelser i arkitekturen. Arkitekter og ideer fra 40'erne til i Dag, København, Arkitektens Forlag, 1970.
- (8) Lund, Nils-Ole: Arkitekturteorier siden 1945, Arkitektens Forlag, 2001.
- (9) Korsgaard, Ove: Kampen om folket, København, Gyldendal, 2004.
- (10) Korsgaard, Ove: Kampen om kroppen, København, Gyldendal, 1986.
- (11) Korsgaard, Ove: Kampen om lyset, København, Gyldendal, 1997.
- (12) Engberg, Jens: Magten og kulturen. Dansk kulturpolitik 1750-1900, Bd. 1-3, København, Gad, 2005.
- (13) Danmarks kirker. København, Nationalmuseet, 1933-
- (14) De danske kirker. Red. af Erik Horskjær, København, Gad, 1966-73.
- (15) Svendsen, Margit og Erik: Nyere danske kirker. 100 kirker 1890-1990, Unitas, 1990.
- (16) Exner, J. og Tage Christiansen: Kirkebygning og teologi, København, Gad, 1965.
- (17) Gravgaard, Anne-Mette: Storbyens virkeliggjorte længsler. Kirkerne i København og på Frederiksberg 1860-1940, København, Foreningen til Gamle Bygningers Bevaring, 2001.
- (18) Zettersten, Gerd Bloxham: Nordisk perspektiv på arkitektur. Kritisk regionalisering i nordiska stadshus 1900-1955, 2000.
- (19) Llambias, Pablo Henrik: Rådhus, København, Gyldendal, 1997.
- (20) Llambias, Pablo Henrik: Hvorfor står der en skulptur foran rådhuset? i: Kritik 133, 1998, s. 1-9.
- (21) Llambias, Pablo Henrik: Hvorfor ser vores rådhus ud som de gør i: Arbejderhistorie 1999:1, s. 60-69.
- (22) Coninck-Smith, Ning de: Vor lærdoms bygning. Folkeskolens bygninger 1814-1940, København, Planstyrelsen, 1989.
- (23) Tematisk gennemgang af folkeskoler fra perioden 1850-1900 og landskoler 1900-1920. Kulturarvsstyrelsen.
- (24) Coninck-Smith, Ning de: Stadsarkitekt Ludvig Fengers skoler i 1880ernes og 90ernes København i: Historiske Meddelelser om København, 1986, s. 63-87.
- (25) Dirckinck-Holmfeld, Kim: Lærdommens huse i: Arkitektur DK, 2003:2, s.134-148.
- (26) Arkitektur, krop og læring. Red. af Kristian Larsen, København, Hans Reitzels Forlag, 2005.

- (27) Kristenson, Hjördis: Skolhuset. Idé och form, Lund, Signum, 2005.
- (28) Kristenson, 2005, s. 17.
- (29) Kunst og Museum, Foreningen af danske kunstmuseer, 1983. Temanummer om Kunstmuseer, arkitekter og arkitektur.
- (30) Arkitektur DK, 1989:4. Temanummer om Kunstens huse fra Thorvaldsens til Trapholt.
- (31) Funder, Lise: Dansk Teaterbyggeri 1870-1910, København, Gad, 1986.
- (32) Thau, Carsten: Biograferne – de vanhellige templer i: Blød By, 25, 1983, s. 31-36. Temanummer om Underholdning.
- (33) Balslev Jørgensen, Lisbet: Biografarkitektur i: B 45, 1988, s. 22-27. Filmbyer. Red. af Palle Schantz Lauridsen, København, Forlaget Spring, 1998.
- (34) Danmarks Arkitektur. Red. af Hakon Lund. Arbejdets Bygninger, København, Gyldendal, 1979.
- (35) Kjølbye, Bente og Carl Wendelboe Jensen: Magasin du Nord. Th. Wessel & Vett. Et stormagasins historie, København, 1986, s. 43-47.
- (36) Arkitektur DK, 1991:3/4 Temanummer om Kulturhuse.
- (37) Husly. Debatbog om aktivitetshusene, medborgerhusene og beboerhusene i Danmark. Bidrag af Uffe Elbæk m.fl.; Husets Forlag, 1994.
- (38) Forsamlingshuse på landet. En redegørelse fra kulturministeriets forsamlingshusudvalg, København, Ministeriet for kulturelle anliggender, 1979.
- (39) Lyngsgård, Hans: Idrættens rum. Nybrud i idrættens arkitektur, København, Borgen, 1990.
- (40) Kural, René: Spillerum – alternative steder til idræt, kultur og fritid, 1999.
- (41) Kural, René: fremtidens idræts- og kulturbyggeri – mellem vision og virkelighed, Lokale- og anlægsfonden, 2000.
- (42) Danmarks Arkitektur, 1979-80.
- (43) www.arkitekturbilleder.dk
- (44) Biblioteksbygninger. København, Akademisk Arkitektforening, 1939. Særtryk af Arkitekten, 1937 M.
- (45) Dahl, Svend: Universitetsbibliotekets bygninger gennem tiderne, København, Levin & Munksgaards Forlag, 1932.
- (46) Millech, Knud: J.D. Herholdt og Universitetsbiblioteket i Fiolstræde, København, Erik Paludan, 1961.
- (47) Dahl, Svend: Universitetsbibliotekets nye bygning, København, Gad, 1938.
- (48) Hack Kampmanns smykkeskrin. Kulturhus på Bispetofte i Århus gennem 100 år. Red. af Kenn Tarbensen, Århus, Erhvervsarkivet, 2002.
- (49) Det kongelige Bibliotek – et hus på Slotsholmen. Udarbejdet af Kell Elgstrøm. København, Det kongelige Bibliotek, 1993.
- (50) Det kongelige Bibliotek. Arkitektur i billeder. Udarbejdet af Schmidt, Hammer og Lassen, København, Gyldendal, 1999.
- (51) Statens Museum for Kunst. Udarbejdet af C.F. Møllers Tegnesteue, København, Arkitektens Forlag, 1998.
- (52) Bibliotek och arkitektur. Byggnader. Rum. Samlinger. Red. af Magdalena Gram, Stockholm, Arkitekturmuseet, 2002.
- (53) Bibliotek och arkitektur, s. 69.
- (54) Nielsen, Helge: Folkebibliotekernes forgængere. Oplysning, almue- og borgerbiblioteker fra 1770erne til 1834, København, Danmarks Biblioteksforening, 1960.
- (55) Molbech, Christian: Om offentlige Bibliotheker (1829), København, Danmarks Biblioteksskole/Gad, 1973.
- (56) Steenberg, Andr. Sch.: Folkebogsamlinger. Deres Historie og Indretning, Aarhus og København, Jydsk Forlags-Forretning, 1900.
- (57) Grønberg, Johannes: Vore Landsbybogsamlinger, København, Udvalget for Folkeoplysnings Fremme/Gad, 1912.

- (58) Døssing, Thomas: Folkebibliotekerne før og nu, København, Steen Hasselbalchs Forlag, 1924. Særtryk af Nær og Fjært.
- (59) Boberg, Ferdinand: Fria Folkbibliotek i Nordamerikas Förenta Stater, Stockholm, Central-Tryckeriet, 1896.
- (60) Munch-Petersens, Valfrid Palmgren: Biblioteker og Folkeopdragelse. Indtryk fra en Studierejse i de forenede Stater i Nordamerika, København, J.L. Lybeckers Forlag, 1916.
- (61) Arnesen, Arne: Bibliotekbygninger, Kristiania, Norsk Bibliotekforening, 1919.
- (62) Steenberg, Andreas Schack.: Moderne Biblioteksbygninger i Bogens Verden, 1919-20, s. 111-119 og s. 161-167.
- (63) Lærebog i Biblioteksteknik, København, H. Hagerups Forlag, 1922.
- (64) Haandbog i Bibliotekskundskab. Red. af Svend Dahl, Bd. 1-2, København, H. Hagerups Forlag, 1924-1927.
- (65) Rørdam, Valdmær: En Høstrejse. Indtryk fra danske Folkebiblioteker, 1930.
- (66) Hvenegaard Lassen, H.: De danske folkebibliotekers historie 1876-1940, København, Dansk Bibliografisk Kontor, 1962.
- (67) Hvenegaard Lassen, 1962, s. 342
- (68) Hvenegaard Lassen, 1962, s. 161-162.
- (69) Hvenegaard Lassen, 1962, s. 313-323.
- (70) Thorsen, Leif: Danske folkebiblioteker 1940-1983, København, Dansk Bibliotekscenter, 1992.
- (71) Jørgensen, Carl: Danske Biblioteksbygninger, København, Folkebibliotekernes Bibliografiske Kontor, 1946.
- (72) Jørgensen, 1946, s. 5.
- (73) Jørgensen, 1946, s.13.
- (74) Plovgaard, Sven: Folkebiblioteksbygningen, København, Bibliotekscentralen, 1967.
- (75) Lylloff, Elisabeth og Sven Plovgaard: Biblioteksbygning 1984, Ballerup, Bibliotekscentralens Forlag, 1984.
- (76) Drehn-Knudsen, Erik m. fl.: Folkebiblioteker i Danmark, København, Bibliotekstilsynet, 1967.
- (77) Drehn-Knudsen, 1967, s. 48-49.
- (78) Drehn-Knudsen, 1967, s. 16.
- (79) Drehn-Knudsen, 1967, s. 4.
- (80) Plovgaard, Sven: Bibliotekstilsynets byggeafdeling – og det der gik forud i: Erik Allerslev Jensen. Festskrift i anledning af 80 års dagen, København, Statens Bibliotekstjeneste, 1991, s. 76-90.
- (81) Dahlkild, Nan, Marianne Ellert, Lis Kelstrup og Peter Wad: Folk og bibliotek, Storstrømsamtets Biblioteksforening, 1975.
- (82) Andersson, Marianne og Dorte Skot-Hansen: Det lokale bibliotek – afvikling eller udvikling, København, Danmarks Biblioteksskole og Udviklingscenteret for folkeoplysning og voksenundervisning, 1994.
- (83) Jochumsen, Henrik og Casper Hvenegaard Lassen Rasmussen: Gør biblioteket en forskel? København, Danmarks biblioteksforening, Danmarks Biblioteksskole og Biblioteksstyrelsen, 2000.
- (84) Jochumsen, Henrik og Casper Hvenegaard Lassen Rasmussen: Folkebiblioteket under forandring. Modernitet, felt og diskurs, København, Danmarks Biblioteksforening, 2006.
- (85) Niegaard, Hellen: Pejlinger af dansk biblioteksbyggeri. Med afsæt i 80'erne i: B'89. Red. af Eigil Søholm og Børge Sørensen, København, Bibliotekscentralens Forlag, 1989.

- (86) Hiort-Lorenzen, Marianne: I forandringens favn, København, Bibliotekscentralens Forlag, 1989.
- (87) Kjær, Bruno og Anders Ørom: Forvandlingsbilleder og bibliotekskulturelle identiteter, Danmarks Biblioteksskole, 1991.
- (88) Thorhauge, Jens og Anders Ørom: Det tredelte bibliotek i: Bibliotek 70, 1986:8, s. 245-249.
- (89) Emerik, Leif: At skrive bibliotekshistorie. Om grundlæggelsen af det moderne folkebibliotek i Danmark i: Det siviliserede informasjonsamfunn. Red. af Ragnar Andreas Audunson og Niels Windfeld Lund, Bergen, Fakkbokforlaget, 2001, s. 88-117.
- (90) Salvesen, Gunhild: Hva kjennetegner kvalitetsarbeidet i norske folkebibliotek? i: Det siviliserede informasjonsamfunn. Red. af Ragnar Andreas Audunson og Niels Windfeld Lund, Bergen, Fakkbokforlaget, 2001, s. 269-291.
- (91) Torstensson, Magnus: Att analysere folkbiblioteksutvecklingen – exemplet Sverige och några jämförelser med USA i: Det siviliserede informasjonsamfunn. Red. af Ragnar Andreas Audunson og Niels Windfeld Lund, Bergen, Fakkbokforlaget, 2001, s. 142-170.
- (92) Torstensson, Magnus: Is there a Nordic Public Library Model i: Libraries and Culture, 28:1, 1993, s. 59-76.
- (93) Ringdal, Nils Johan: By, bok og borger. Deichmanske bibliotek gjennom 200 år, Oslo, Aschehoug, 1985.
- (94) Skouvig, Laura: De danske folkebiblioteker ca. 1880-1920, Danmarks Biblioteksskole, 2004 og Skouvig, Laura: "Bibliotekssagen trenger til Organisation". Folkebibliotekerne i Danmark 1880-1920 i: Bibliotekshistorie 7, København, Dansk Bibliotekshistorisk Selskab, 2005, s. 73-109.
- (95) Det stærke folkebibliotek. Af Martin Dyrbye, Jørgen Svane-Mikkelsen, Leif Lørring og Anders Ørom, København, Danmarks Biblioteksforening, 2005.
- (96) Fröberg, Vilma Hodaszy: Tystnaden och ljuset. Om bibliotekens arkitektur, Stockholm, Carlssons, 1998, s. 9.
- (97) Books and Buildings. Danish Research Library Architecture in the 1990s. Ed. by Leif Lørring and Erland Kolding Nielsen, Forskningsbibliotekernes Chefkollegium, 1997.
- (98) Nordic Public Libraries. The Nordic cultural sphere and its public libraries. Ed. by Jens Thorhauge, Copenhagen, Danish National Library Authority, 2002.
- (99) Nordic Public Libraries, 2002, p. 9-12.
- (100) Fröberg, 1998, s. 9.
- (101) Greenhalgh, Warpole & Landry hos Vestheim, Geir: Fornuft, kultur og velferd. Ein Historisk-sosiologisk studie av norsk folkebibliotekspolitikk, Oslo, Det Norske Samlaget, 1997, s. 95.

TEORI OG METODE

- (1) Naudé, Gabriel: Vejledning i biblioteksarbejde (1627). Oversat og annoteret af Robert L. Hansen, København, Gad, 1970.
- (2) Naudé, 1970, s. 51.
- (3) Naudé, 1970, s. 58.
- (4) Naudé, 1970, s. 62-63
- (5) Naudé, 1970, s.84.
- (6) Bøgh, Knud: Kardinal Mazarin og Frederik III's bibliotekssal, en arkitektonisk forbindelse i: Fund og Forskning, XII, 1965, s. 17.
- (7) Naudé, 1970, s. 100
- (8) Naudé, 1970, s. 115
- (9) Naudé, 1970, s.119-120
- (10) Habermas, Jürgen: Borgerlig offentlighet – dens framvekst og forfall. Henimot en teori om det borgerlige samfunn, København, Fremad, 1971. (1962)

- (11) Habermas, Jürgen: Teorien om den kommunikative handling, Aalborg, Aalborg Universitetsforlag, 1996, s. 325. (1981)
- (12) Habermas, 1996, s. 142.
- (13) Horkheimer, Max og Theodor W. Adorno: Oplysningens dialektik, København, Gyldendal, 1972. (1946)
- (14) Habermas, Jürgen: Technik und Wissenschaft als "Ideologie", Frankfurt am Main, Suhrkamp Verlag, 1968, s. 155-159.
- (15) Vestheim, Geir: Fornuft, kultur og velferd. Ein historisk-sosiologisk studie av norsk folkebibliotekspolitikk, Oslo, Det Norske Samlaget, 1997, s. 82-96.
- (16) Karstedt hos Vestheim, 1997, s. 85-90.
- (17) Greenhalgh, Warpole & Landry hos Vestheim, 1997, s. 95.
- (18) Hans Paul Bahrdt: Die moderne Grossstadt, Hamburg, Rowohlt, 1961, s. 49-52.
- (19) Krier, Leon: Rekonstruktion af byen i: Bybilledet, Sophienholm, 1982, s. 51-69.
- (20) Johnson, Philip og Henry-Russell Hitchcock: The International Style, New York, Norton, 1966. (1932)
- (21) Giedion, Sigfried: Space, Time and Architecture, Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 1977. (1941)
- (22) Rumanalyser. Red. af Lise Bek og Henrik Oxvig, Århus, 1997, s. 263-264.
- (23) Rumanalyser, 1997, s. 264.
- (24) Rumanalyser, 1997, s. 265.
- (25) Rumanalyser, 1997, s. 267-268.
- (26) Lynch, Kevin: The Image of the City, Massachusetts, The M.I.T. Press, 1960.
- (27) Cullen, Gordon: The Concise Townscape, London, The Architectural Press, 1961.
- (28) Norberg-Schulz, Christian: Stedskunst, Oslo, Gyldendal Norsk Forlag, 1995, s. 18.
- (29) Norberg-Schulz, Christian: Genius Loci. Towards a Phenomenology of Architecture, London, Academy Editions, 1980.
- (30) Norberg-Schulz, Christian: Et sted å være, Oslo, Gyldendal Norsk Forlag, 1986, s. 69.
- (31) Nils-Ole Lund, Nils-Ole: Nordisk arkitektur, København, Arkitektens Forlag, 1991, s. 9-10
- (32) Lund, 1991, s.14
- (33) Lund, 1991, s. 17
- (34) Abrahamsen, Povl: Den danske enkelthed. Et samfund og dets arkitektur, København, Christian Ejlers' Forlag, 1994.
- (35) Frampton, Kenneth: Modern Architecture. A critical History, London, Thames and Hudson, 1980.
- (36) Frampton, 1980, s.327.
- (37) Frampton, 1980, s. 7.
- (38) Frampton, 1980, s. 314.
- (39) Venturi, Robert: Complexity and Contradiction in Architecture, New York, Museum of Modern Art, 1966.
- (40) Venturi, Robert, Denise Scott Brown and Steven Izenour: Learning from Las Vegas, The MIT Press, Massachusetts, 1972, s. 101.
- (41) Venturi et al., 1972, s. 18.
- (42) Rumanalyser, 1997, s. 26-28.
- (43) Olden-Jørgensen, Sebastian: Til kilderne! Introduktion til historisk kildekritik, København, Gads Forlag, 2001, s. 23.
- (44) H.O. Lange i Tilskueren, 1908 hos Aarsbo, J.: Bibliotekerne og Samfundet. Københavns Kommunebiblioteker gennem 50 Aar: 1885-1935, København, Københavns Kommunebiblioteker, 1935, s. 138.
- (45) Herdal, Harald: En bibliotekslåners vandringer, Hørsholm, Hørsholm Biblioteksvæsen, 1971.
- (46) Rørdam, Valdemar: En Høstrejse. Indtryk fra danske Folkebiblioteker, København, Danmarks Biblioteksforening, 1930.

FORUDSÆTNINGER FOR DET 20. ÅRHUNDREDES DANSKE FOLKEBIBLIOTEKSBYGGERI

- (1) Tønsberg, Jeppe: Offentlige biblioteker i Romerriget, København, Danmarks Biblioteksskole, 1976.
- (2) Birkelund, Palle: Bibliotekerne og deres historie i: En Bog om Bogen. Red af Aage Marcus, København, Carit Andersens Forlag, 1950, s. 333-336.
- (3) Bøgh, Knud: Kardinal Mazarin og Frederik III's bibliotekssal, en arkitektonisk forbindelse i: Fund og Forskning, XII, 1965, s. 12.
- (4) Eco, Umberto: Rosens navn, København, Forum, 1984, s. 37. (1980)
- (5) Frøberg, Vilma Hodaszy: Tystnaden och ljuset. Om bibliotekens arkitektur, Stockholm, Carlssons, 1998, s. 60-62.
- (6) Dahl, Svend: Universitetsbibliotekets bygninger gennem tiderne, København, Levin & Munksgaards Forlag, 1932, s. 13.
- (7) Dahl, 1932, s. 7-14
- (8) Bossier, Jaques: The most beautiful libraries in the world, New York Harry N. Abrams, 2003, s. 169-75 og s. 207-15 og Frøberg, 1998, s. 105 og 113.
- (9) Mogensen, Margit: Rigsarkivet. Husene på Slotsholmen, København, Statens Arkiver, 2001, s. 39-40.
- (10) Det kongelige Bibliotek – et hus på Slotsholmen, København, Det kongelige Bibliotek, 1993, s. 10.
- (11) Thurah i Hafnia Hodierna hos Schiøtt i Architekten X, s. 261-317.
- (12) Bøgh, 1965, s.7-28.
- (13) Dahl, 1932, s. 15-30.
- (14) Dahl, 1932, s. 18.
- (15) Dahl, 1932, s. 19.
- (16) Dahl, 1932, s. 7-40.
- (17) Dahl, 1932, s. 31-39.
- (18) Pevsner, Nikolaus: A History of Building Types, London. Thames and Hudson, 1976, s. 103 og Frøberg, 1998, s.13-14
- (19) Ledoux i: Visionary Architects, Houston, University of St. Thomas, 1968, s. 116.
- (20) Frøberg, 1998, s. 143-149.
- (21) Rousseau, Jean-Jacques: Den ensomme vandrers drømmerier. Femte vandring i: Gyldendals Bibliotek, Verdenslitteratur, København, Gyldendal, 1966, s. 76.
- (22) Gad, Tue og Bodil: Eneboeren i Søndermarken, København, C.A. Reitzels Forlag, 1982. s. 144-149.
- (23) Estvad Petersen, Steen: Ideernes vandring, København, Gyldendal, 2000, s. 134-135.
- (24) Frøberg, 1998, s. 145-149.
- (25) Westengaard, Erik: Tankefulde haver, København, Christian Ejlers, 2001, s.106-107.
- (26) Munthe, Wilhelm i: Haandbog i Bibliotekskundskab. Red. af Svend Dahl, Bd. 2, København, H. Hagerups Forlag, 1927, s. 392.
- (27) Pevsner, 1976, s. 162-163.
- (28) Pevsner, 1976, s. 162-163.
- (29) Foucault, Michel: Overvågning og straf. Fængslets fødsel, København, Det lille Forlag, 2002, s. 224. (1975)
- (30) Foucault, 2002, s. 224.
- (31) Foucault, 2002, s. 220. Det panoptiske og panoramisk blik indgår således på flere måder i det moderne storbyliv. Se f.eks. Martin Zerlang: Bylivets kunst, København, Spring, 2002, s. 147-156.
- (32) Foucault, 2002, s. 242.
- (33) Foucault, 2002, s. 217.
- (34) Jørgensen, Harald i: Bibliotek for læger, Juni 1988, s. 165-180.

- (35) Nielsen, Helge: Folkebibliotekernes forgængere. Oplysning, almue- og borgerbiblioteker fra 1770erne til 1834, København, Danmarks Biblioteksforening, 1960, s. 539.
- (36) Aarsbo, J.: Bibliotekerne og Samfundet. Københavns Kommunebiblioteker gennem 50 Aar: 1885-1935, København, Københavns Kommunebiblioteker, 1935, s. 15.
- (37) Aarsbo, 1935, s. 15.
- (38) Nielsen, 1960, s. 531.
- (39) Nielsen, 1960, s. 530.
- (40) Biblioteca Academica, Ed. by Rainer Knapas, Helsinki, 2001, s. 10-27.
- (41) Fröberg, 1998, s. 159-64.
- (42) Hugo, Victor: Notre Dame Kirken i Paris, København, Gyldendal, 1930 s. 176. (Gyldendals Bibliotek 42) (1830)
- (43) Hugo, 1930, s. 186-87.
- (44) Fröberg, 1998, s.163. (egen oversættelse)
- (45) Fröberg, 1998, s. 164.
- (46) Fröberg, 1998, s. 170.
- (47) McCue, George S.: Libraries of the London Coffee-Houses in: Library Quarterly, IV, 1934, pp. 624-627.
- (48) Cavling, Henrik: London, København, Gyldendalske Boghandel, 1904, s. 480-482.
- (49) Cavling, 1904, s. 482-483.
- (50) Burgoyne, F.J.: Library Construction. Architecture, Fittings and Furniture, London, George Allen, 1897, s. 15.
- (51) Burgoyne, 1897, s. x, s.15 og s. 239-57, Steenberg, 1900, s. 38-41 og Fröberg, 1998, s. 191-196.
- (52) Tankebygninger. Red. af Vagn Lyhne og Kristian Berg Nielsen, Århus, Klim, 1994, s. 173.
- (53) Steenberg, 1900, s. 36-52 og Steenbergs Udklipsbog i Rigsarkivet, Reg. 2073.
- (54) Fröberg, 1998, s. 196-97.
- (55) Bobinski, George: Carnegie Libraries. Their History and Impact on American Public Library Development, Chicago, American Library Association, 1969, s.11.
- (56) Bobinski, 1969, s. 57.
- (57) Bobinski, 1969, s. 67-75.
- (58) Hvenegaard Lassen, H.: De danske folkebibliotekers historie 1876-1940, København, Dansk Bibliografisk Kontor, 1962, s. 50.
- (59) Boberg, Ferdinand: Fria Folkbibliotek i Nordamerikas Förenta Stater, 1893.
- (60) Steenberg, 1900, s. 52.
- (61) Nielsen, 1960, s. 538.
- (62) Engberg, Jens: Magten og kulturen. Dansk kulturpolitik 1750-1900, Bd. 3, København, Gad, 2005, s. 11-64 og 100-209.
- (63) Molbech, Christian: Om offentlige Bibliotheker (1829), København, Danmarks Biblioteksskole/Gad, 1973, s. 25-34.
- (64) Dahl, 1932, s. 55-74 Millech, Knud: J.D. Herholdt og Universitetsbiblioteket i Fiolstræde, København, Erik Paludan, 1961, s. 17-62.
- (65) Bossier, Jaques: The most beautiful libraries in the world, New York, Harry N. Abrams, 2003, s. 169-75 og s. 207-15.
- (66) Molbech, 1973, s. 25-34.
- (67) Kragelund, Patrick: Kunstakademiets Bibliotek bliver Danmarks Kunstbibliotek i: Kunstakademiet 1754-2004. Red.af Anneli Fuchs og Emma Saling, København, Det kongelige Akademi for de skønne Kunster og Arkitektens Forlag, Bd. 1, s. 383-452 og Bibliotekshistorie og kulturarv i: Biblioteksarbejde 67/68, 2004 s. 89-98. Temanummer om Kulturarv red. af Nan Dahlkild og Niels D. Lund.
- (68) Hvenegaard Lassen, 1962, s. 63-66.
- (69) Hvenegaard Lassen, 1962, s. 49.

- (70) Degn, Ole: Da det var nyt i Århus, Århus, Universitetsforlaget i Århus, 1970, s. 31-32.
- (71) Hack Kampmanns smykkeskrin. Kulturhus på Bispetofte i Århus gennem 100 år. Red. af Kenn Tarbensen, Århus, Erhvervsarkivet, 2002.
- (72) Stensgård, Erling: Statsbiblioteket i Århus, Århus, Statsbiblioteket, 1902, s. 26-28.
- (73) Hvenegaard Lassen, 1962, s. 94-95.
- (74) H.O. Lange i Tilskueren, 1908 hos Aarsbo, 1935, s. 138.
- (75) Arnesen, Arne: Bibliotekbygninger, Kristiania, Norsk Bibliotekforening, 1919, s. 62-67.
- (76) Mogensen, Margit: Rigsarkivet. Husene på Slotsholmen, København, Statens Arkiver, 2001, s. 40-42.
- (77) Det kongelige Bibliotek – et hus på Slotsholmen, København, Det kongelige Bibliotek, 1993, s.16-29.
- (78) Det kongelige Bibliotek – et hus på Slotsholmen, 1993, s. 30-50.
- (79) Det kongelige Bibliotek – et hus på Slotsholmen, 1993, s. 58-61.
- (80) Meldahl hos Coninck-Smith, Ning de: Stadsarkitekt Ludvig Fengers skoler i 1880ernes og 90ernes København i: Historiske Meddelelser om København, 1986, s. 74.
- (81) Aarsbo, 1935, s. 69-71.
- (82) Hvenegaard Lassen, 1962, s. 40.
- (83) Neergaard i Tilskueren, 1886 hos Aarsbo, 1935, s. 91-92.
- (84) Neergaard i Tilskueren, 1886 hos Aarsbo, 1935, s.94.
- (85) Nielsen, 1960, s. 457-466 og Mosolff, Kirsten: Bibliotekstilbud i København før de kommunale biblioteker i: Bibliotekshistorie 7, København, Dansk Bibliotekshistorisk Selskab, 2005, s. 39-51.
- (86) Aarsbo, 1935, s. 58 og Mosolff, 2005, s. 51-60.
- (87) Nielsen, 1960, s. 443.
- (88) Mosolff, 2005, 1935, s. 25-27.
- (89) Aarsbo, 1935, s. 26-28.
- (90) Frøland, Aleks.: Bøger, Bogsalg, Boghandlere omkring 1875, København, Forening for Boghaandværk, 1969, s.89-95.
- (91) Mosolff, 2005, s. 37-39.
- (92) Nielsen, 1960, s. 459.
- (93) Nielsen, 1960, s. 460-461.
- (94) Nielsen, 1960, s. 464.
- (95) Nielsen, 1960, s. 461.
- (96) Nielsen, 1960, s. 461.
- (97) Nielsen, 1960, s. 535.
- (98) Winge, Mette: En åben dør i: Drømmetid, København, Gad, 2004, s. 112-121.
- (99) Helge, Nynne, Jan Ingemann Sørensen og Henning Grelle: Velkommen til Forsamlingsbygningen. Fortællingen om Arbejdernes Forenings- og Forsamlingsbygning i Rømersgade 1879-1983. Redaktion og billedredaktion ved Henning Grelle og Anne-Lise Walsted. Arbejdermuseet og Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv, København, 2005, s. 89.
- (100) Helge, 2005, s. 89.
- (101) Helge, 2005, s. 88-98.
- (102) Hvenegaard Lassen, 1962, s. 21.
- (103) Madsen, Hans Helge: Brumlebys Historiebog, København, Nationalmuseet, 1979, s. 12-14.
- (104) Bell, Colin and Rose: City Fathers, New York, Praeger, 1969, s. 179-213.
- (105) Madsen, 1979, s. 67-82.
- (106) Madsen, 1979, s. 83-107.
- (107) Odenses bibliotekshistorie. Red. af Torben Nielsen, Odense, Odense Universitetsforlag, 1990, s. 91.
- (108) Odenses bibliotekshistorie s. 98.
- (109) Odenses bibliotekshistorie, s.91-102.

- (110) Hvenegaard Lassen, 1962, s. 60.
- (111) Hvenegaard Lassen, 1962, s.17-21.
- (112) Hvenegaard Lassen, 1962, s. 56.
- (113) Hvenegaard Lassen, 1962, s. 9-16.
- (114) Steenberg, 1900, s. 66-68 og Hvenegaard Lassen, 1962, s.23-36.
- (115) Forsamlingshuse på landet. En redegørelse fra kulturministeriets
forsamlingshusudvalg, København, Ministeriet for kulturelle anliggender, 1979, s. 9.
- (116) Hvenegaard Lassen, 1962, s. 48.

EN ÅNDELIG LYSSTATION FOR ALLE BYERS INDBYGGERE.
KULTURDEBAT, ARKITEKTUR OG BIBLIOTEKSPOLITIK I DET 20.
ÅRHUNDREDES FØRSTE HALVDEL

- (1) Lange, H.O.: Bibliotekssagen uden for København. Bibliotekarforeningens Smaaskrifter I, København, Høst & Søn, 1909, s. 6.
- (2) Lange, 1909, s. 6 og s. 20.
- (3) Simmel, Georg. Hvordan er samfundet muligt? Udvalgte sociologiske skrifter, København, Gyldendal, 1998, s. 191-192. (1903) Lange og Simmel var ikke ene om kritikken af storbyens nerveliv. Se f.eks. Martin Zerlang: Bylivets kunst, København, Spring, 2002, s. 69-82.
- (4) Bogsamlingsbladet, 1914, s. 66.
- (5) Simmel, 1998, s. 205.
- (6) Simmel, 1998, s. 206.
- (7) Lange, 1909, s. 5 og s. 7.
- (8) Bogsamlingsbladet, 1914, s. 68.
- (9) Bogsamlingsbladet, 1910, s. 7.
- (10) Bogsamlingsbladet, 1914, s. 67.
- (11) Simmel, 1998, s. 194-195.
- (12) Dahlkild, Nan: Kampen om den frie tid – fritiden som moderne problem i mellemkrigstiden i: Bogens Verden, 1987:6, s. 357-361.
- (13) Fritidens Anvendelse og Folkeopdragelsen. Et Samfundsspørgsmaal. Af J. Aarsbo m.fl. København, Steen Hasselbalchs Forlag, 1925.
- (14) Folkegaarden og Skov-Parken. To af vor Tids opgaver. Udgivet af Fællesraadet for Folkeopdragelse, København, Fr. Palm Greisens Forlag, 1926.
- (15) Kolbjørn, Ib: Ferie og Rejseliv i: Kulturen for Folket. En Materialesamling til brug i Oplysningsarbejdet, København, 1938, s. 146.
- (16) Korsgaard, Ove: Kampen om lyset, København, Gyldendal, 1997, s. 117-137.
- (17) Socialisten, 1924:2.
- (18) Socialisten, 1924:2.
- (19) Socialisten, 1924:2.
- (20) Bomholt, Julius: Arbejderkultur, København, Fremad, 1932, s. 37 og 65.
- (21) 10 Aars Arbejderoplysning. Udarbejdet af C.V. Bramsnæs, Chr. Christiansen og Oluf Bertolt København, Arbejdernes oplysningsforbund, 1934, s. 103
- (22) Kulturen for Folket. En Materialesamling til brug i Oplysningsarbejdet, København, 1938, s. 5.
- (23) Fritidsproblemer. En Materialesamling til Belysning af et moderne problem, København, Arbejdernes Oplysningsforbund, 1939, s. 116.
- (24) Thing, Morten: Kulturradikalismen – radikalismens anden fase i: Den kulturradikale Udfordring. Kulturradikalismen gennem 130 år, København, Tiderne skifter, 2001, s. 113-130.
- (25) Thing, Morten: Kommunismens kultur. Bd. 1-2, København, tiderne Skifter, 1993, s. 20-33 og 187-189.

- (26) Sørensen, Arne: Funktionalisme og samfund, København, Fremad, 1933, s. 109.
- (27) Sørensen, 1933, s.110.
- (28) Jensen Klint, P.V.: Bygmesterskolen, København, Gyldendal, 1911, s. 23-26 og Tankebygninger. Red. af Vagn Lyhne og Kristian Berg Nielsen, Århus, Klim, 1994, s. 229-235. Citat fra s. 232.
- (29) Tankebygninger, 1994, s. 233.
- (30) Kaatmann, Christian: Hjemstavnsstil og museumsbygninger i Sønderjylland i: Mellem pulterkammer og Muse-Tempel. Red. af Birgitte Kragh Rasmussen, Aabenraa, Aabenraa Museum, 1987.
- (31) Langkilde Hans Erling: Nyklassicismen i købstæderne, København, Arkitektens Forlag, 1986, s.42-43.
- (32) Gaardmand, Arne: Dansk Byplanlægning 1938-1992, København, Arkitektens Forlag, 1993, s. 16-19.
- (33) Langkilde, 1986, s. 39.
- (34) Loos, Adolf: Ornament og forbrydelse i: Slagmark 27, s. 10.
- (35) Lund, Nils-Ole: Nordisk arkitektur, København, Arkitektens Forlag, 1991, s. 14, Thau, Carsten: Fra Bauhaus til las Vegas i: Kultur og Klasse 53, 1986, s. 83 og Dahlkild, Nan: Bauhaus og Danmark i: Architectura 28, København, Selskabet for Arkitekturhistorie, 2006, s. 23-52.
- (36) Millech, Knud og Kay Fisker: Danske arkitekturstrømninger 1850-1950 samt Aksel G. Jørgensens anmeldelse i: Arkitekten, Ugehæfte 1952:29, s. 226-227.
- (37) Steenberg, Andr. Sch.: Folkebogsamlinger, Aarhus og København, Jydsk Forlags-Forretning, 1900.
- (38) Molbech, Christian: Om offentlige Bibliotheker (1829), København, Danmarks Biblioteksskole/Gad, 1973.
- (39) Hvenegaard Lassen, 1962, s. 48-54 og Svane-Mikkelsen, Jørgen: Rejsen til Amerika. Om Andreas Schack Steenbergs møde med den amerikanske biblioteksverden i: Bag ved bøgernes bjerg. En hilsen til Mogens Iversen. Red af Ole Harbo og Jørgen Svane-Mikkelsen, København, Danmarks Biblioteksskole, 1978, s. 111-129.
- (40) Steenberg, Andr. Sch.: Vore folkelige Bogsamlinger, København, Gyldendalske Boghandel, 1912, s. 19.
- (41) Døssing, Thomas: Hele befolkningens biblioteker. Ved Poul Daugaard, København, Bibliotekscentralens forlag, 1990, s. 23.
- (42) Lov af 5. Marts 1920 om statsunderstøttede Biblioteker. Par. 4.
- (43) Bekendtgørelse vedrørende Lovens Gennemførelse af 19.11. 1921. Par. 3.
- (44) Allerslev Jensen, Erik: "Til Bibliotekssagens Fremme". Træk af Bibliotekstilsynets Virksomhed indtil 1970, København, Edvard Pedersens Biblioteksfond, 1985, s. 30.
- (45) Allerslev Jensen, 1985, s. 50-51 og Plovgaard, Sven: Bibliotekstilsynets byggeafdeling – og det der gik forud i: Erik Allerslev Jensen. Festskrift i anledning af 80 års dagen, København, Statens Bibliotekstjeneste, 1991, s. 76-90.
- (46) Steenberg, Andr. Sch.: Bibliotekslokaler. Deres Indretning og Udstyrelse i: Lærebog i Biblioteksteknik, 1922, s. 130-162.
- (47) Døssing, Thomas: Folkebibliotekerne før og nu, København, Steen Hasselbalchs Forlag, 1924, 22 s. (Sætryk af Nær og Fjært)
- (48) Jørgensen, Carl: Biblioteksinventar. En Samling Tegninger, København, Statens Bibliotekstilsyn, 1921.
- (49) Der havde dog tilsyneladende tidligere været kontakt mellem Thomas Døssing og Carl Jørgensen. Allerede i 1919 havde Carl Jørgensen tegnet et enkelt udformet træhus til Døssing privat. Huset var brunmalet med rødt tegtag. Samlingen af Arkitekturtegninger, 531 Læg med villaer.
- (50) Jørgensen, Carl: Danske Biblioteksbygninger, København, Folkebibliotekernes Bibliografiske Kontor, 1946.
- (51) Bogsamlingsbladet, 1911, 33-37.

- (52) Hvenegaard Lassen, 1962, s. 239-44 og Martin Dyrbye i: Det stærke folkebibliotek, København, Danmarks Biblioteksforening, 2005, s. 100-103.
- (53) Lov om statsunderstøttede Biblioteker af 31. Marts 1931. Par. 1.
- (54) Hvenegaard Lassen, 1962, s. 310 og Arnesen, Arne: Bibliotekbygninger, Kristiania, Norsk Biblioteksforening, 1919, s. 33.
- (55) Døssing, 1990, s. 97.
- (56) Bogens Verden, 1922, s. 180-184.
- (57) H.O. Lange, 1909, s. 13-14.
- (58) Hvenegaard Lassen, 1962, s. 295.
- (59) Biblioteksudstillingen, 1937, s. 4.
- (60) Hvenegaard Lassen, 1962, s. 295.
- (61) Dahl, Bjørn Westerbeck: Rådhusbiblioteket i København 1897-1922, København, Københavns Komunes Biblioteker, 1997, s. 13.
- (62) Mackeprang, Otto: Omkring Rådhuspladsen, København, Palace Hotel, 1950, s. 80.
- (63) Arkitekten, 1909, s. 397-398.
- (64) Madsen, Susan og Lise Kongsgaard: Til værn og sejr. Om Grundtvigs Hus i Studiestræde, København, KAB, 1992, s. 25.
- (65) Arkitekten, 1912, s. 298-303.
- (66) Hos f.eks. Hvenegaard Lassen omtales Kvindelig Læseforening kun i forbindelse med Sophie Albertis medlemskab af Dansk Forfatterforenings udvalg fra 1918 om afgift på bogudlan. Læseforeningernes biblioteker blev ikke blot gradvist udkonkurreret af folkebibliotekerne i løbet af det 20. århundrede. De blev også udgrænset af historien.
- (67) Degn, Ole: Da det var nyt i Århus, Århus, Universitetsforlaget, 1970, s. 106.
- (68) Bogsamlingsbladet, 1915/16, s. 180-181.
- (69) Bentsen, Ivar: Ombygningen af Frederiks Hospital i: Arkitekten, 1927, Maanedshæfte, s. 5-10, Klint, Kaare: De museumsmæssige Forhold i: Arkitekten, 1927, Maanedshæfte, s. 11-21 samt Gorm Harkær: Kaare Klint 1888-1988, Det danske Kunstindustrimuseum, 1988.
- (70) Arkitekten, 1931, Maanedshæfte, s. 117-121.
- (71) Dahl, Svend: Universitetsbibliotekets nye bygning, København, Gad, 1938.
- (72) Dahl, 1938, s. 24.
- (73) Dahl, 1938, s. 53.
- (74) Dahl, 1938, s. 16.
- (75) Tankebygninger. Red. af Vagn Lyhne og Kristian Berg Nielsen, Århus, Klim, 1994, s. 177.
- (76) Dahl, 1938, s. 30.
- (77) Dahlkild, 2006, 38-40.
- (78) Arnesen, Arne: Bibliotekbygninger, Kristiania, Norsk Biblioteksforening, 1919, 48-67.
- (79) Ringdal, Nils Johan: By, bok og borger. Deichmanske bibliotek gjennom 200 år, Oslo, Aschehoug, 1985, s. 150-158.
- (80) Bogens Verden, 1928, s. 127-133, Fröberg, Vilma Hodaszy: Tystnaden och ljuset. Om bibliotekens arkitektur, Stockholm, Carlssons, 1998, s. 199-203 og Gunnar Asplund Arkitekt. Red. af Gustav Holmdal m.fl., Stockholm, Tidsskriften Byggmästaren, 1943, s. 43-46.
- (81) Gunnar Asplund Arkitekt, 1943, s. 46.
- (82) Arkitekten, 1939 Maanedshæfte, s. 24-28, Fröberg, 1998, s. 202-207 og Weston, Richard: Alvar Aalto, London, Phaidon, 1995, s. 62-69.
- (83) Weston, 1995, s. 64.
- (84) Weston, 1995, s. 64.
- (85) Pevsner, Nikolaus: A History of Building Types, London. Thames and Hudson, 1976, s. 110.
- (86) Bogens Verden, 1926, s. 24.

- (87) Haandbog i Bibliotekskundskab, 1927, s. 381-382.
- (88) Seliger, Maren: Zur politik des "Roten Wien" in: Traum und Wirklichkeit. Wien 1870-1930, Wien, Museen der Stadt Wien, 1985, s. 640-657.
- (89) Margolin, Victor: The struggle for utopia, Chicago, University of Chicago Press, 1997, s. 96.
- (90) Margolin, 1997, s. 94-98, Ryabushin, Alexander and Nadia Smolina: Landmarks of Soviet Architecture, Berlin, Ernst und Sohn, 1992, s. 98-99 og Larsen, Berit Anne: Russisk avantgarde og konstruktivisme i: Louisiana Revy 41:1, 2000, Vision og virkelighed, Forestillinger om det 20. århundrede, s. 28-29 og 30-32.
- (91) Åman, Anders: Arkitektur og ideologi i Stalintidens Östeuropa, Stockholm, Carlssons, 1987, s. 89-91.
- (92) Gozak, Andrei & Andrei Leonidov: Ivan Leonidov. The Complete Works, London, Academy Editions, 1988, s.16 og s. 40-67.
- (93) Ryabushin, 1992, s. 112-115 og Cooke, Catherine: Russian Avantgarde. Theories of art, architecture and the city, London, Academy Editions, 1995, s.85.
- (94) Moderne tysk Arkitektur. Udgivet af Albert Speer, Berlin, Volk und Reich Verlag, 1941.
- (95) Bogens Verden, s. 1-25.
- (96) Bogens Verden, 1932, s. 127.
- (97) Bogens Verden, 1928, s. 133.
- (98) Bogens Verden, 1932, s. 186-89.
- (99) Bogens Verden, 1933, s. 219.
- (100) Bogens Verden, 1935, s. 82-87.
- (101) Bok og Bibliotek, 1936, s. 84-90.
- (102) Biblioteksbygninger. Særtryk af Arkitekten, 1939.

BIBLIOTEKET SOM HJEM. HISTORISKE STILARTER, SKØNVIRKE OG BEDRE BYGGESKIK 1899-1927

- (1) Steenberg, Andr. Sch.: Folkebogsamlinger, Aarhus og København, Jydsk Forlags-Forretning, 1900, s. 3-6.
- (2) Steenberg, 1900, s. 94.
- (3) Steenberg, 1900, s. 94.
- (4) Steenberg, 1900, s. 94. Burgoyne, F.J.: Library Construction. Architecture, Fittings and Furniture, London, George Allen, 1897.
- (5) Steenberg, 1900, s. 163.
- (6) Steenberg, 1900, s. 167.
- (7) Frem, 1903-04, Nr. 5.
- (8) Herdal, Harald: En Bibliotekslåners vandringer, Hørsholm, Hørsholm Biblioteksvæsen, 1971, s. 15.
- (9) Hvenegaard Lassen, H.: *De danske folkebibliotekers historie 1876-1940*, København, Dansk Bibliografisk Kontor, 1962, s. 113-116.
- (10) Steenberg, 1900, s. 39.
- (11) Ringdal Ringdal, Nils Johan: By, bok og borger. Deichmanske bibliotek gjennom 200 år, Oslo, Aschehoug, 1985, s. 125.
- (12) Steenberg, 1900, s. 28.
- (13) "Selv se, selv undersøge, selv tænke.." Det nordjyske Landsbiblioteks historie 1895-1995. Red af Kirsten Boel, Leif Emerék og Anders Ørom, Aalborg, Det nordjyske Landsbibliotek, 1995, s. 23-24.
- (14) Degn, Ole: Da det var nyt i Århus, Universitetsforlaget i Aarhus, 1970, s. 106.
- (15) Katalog over Gyldendals store Prisnedsættelse, 1931, s. 224-226.

- (16) Burgoyne, F.J.: Library Construction. Architecture, Fittings and Furniture, London, George Allen, 1897.
- (17) Ringdal, 1985, s. 126.
- (18) Wieser, Max und Erwin Ackerknecht: Der Volksbüchereibau, Stettin, Bücherei und Bildungspflege, 1930, s. 13. I sin fulde ordlyd lyder citatet på tysk: ”Das Lesen ist in England eine mehr öffentliche Angelegenheit, und so spielt das Lesen in der Bücherei eine grössere Rolle als in Deutschland. Auch das Übergewicht der Freihandbibliothek, das selbst in England und Amerika in Misskredit kommende Indikatorsystem, das Mangel an katalogmässiger Bestandserschliessung, überhaupt das Fehlen der vertiefenden, individualisierenden, qualititativen Bildungspflege, die unsere Volksbüchereien auszeichnet, gibt der englischen Volksbücherei eine andere bauliche Gestalt.”
- (19) Steenberg, 1900, s. 25.
- (20) Steenberg, 1900, s. 25.
- (21) Steenberg, 1900, s. 26.
- (22) Arnesen, Arne: Bibliotekbygninger, Kristiania, Norsk Bibliotekforening, 1919, s. 21.
- (23) Arnesen, 1919, s. 21-22.
- (24) Munch-Petersen, Valfrid Palmgren: Biblioteker og Folkeopdragelse. Indtryk fra en Studierejse i de forenede Stater i Nordamerika, København, J.L. Lybeckers Forlag, 1916, s. 82-83.
- (25) Ringdal, 1985, s. 103 og 125.
- (26) Morten Laursen Vig har givet en oversigt over argumenterne sammen med en historisk redegørelse i Åbne hylder før og nu i: Bøger, Biblioteker, Mennesker, København, Det kongelige Bibliotek, 1988, s. 199-212.
- (27) Black, Alistair: The Open Access Revolution in British Libraries: Consumer Democracy or Controlling Discourse? i: Librarians World, 1994:5. Foucault-inspirerede undersøgelser af danske forhold findes i Laura Skouvigs Ph. D. afhandling De danske folkebiblioteker ca 1880-1920 og ”Bibliotekssagen trænger til Organisation” i: Dansk Bibliotekshistorie 7, København, 2005.
- (28) Herdal, 1971, s. 16-17.
- (29) Herdal, 1971, s. 19-21.
- (30) Hvenegaard Lassen, 1962, s. 225.
- (31) Hvenegaard Lassen, 1962, s. 330.
- (32) Tilsyneladende kendes der ikke andre eksempler på et arbejdende folkebibliotek som del af en udstillingsby. Der findes i arkitekturhistorien mange eksempler på udstillingsbyer både internationalt og i Danmark, f.eks. den vigtige Weissenhofsiedlung i Stuttgart i 1927, og der er talrige eksempler på udstillinger af enkelthuse både før og efter 1900. I Hjördis Kristensons Skolhuset. Idé och form, Lund, Signum, 2005, s. 77-79 findes således en oversigt over skolebygninger på de tidlige verdensudstillinger. Interessant er også her forbindelsen mellem amerikanske og skandinaviske forbilleder. Steenberg omtaler i sin bog Folkebogsamlinger, 1900 et mønsterbibliotek på den store udstilling i Chicago i 1893, hvor vægten har ligget på den biblioteksfaglige præsentation i forbindelse med et møde for den amerikanske biblioteksforening ALA: ”Et af de vigtigste Møder var det, som afholdtes i Forbindelse med Chicagoudstillingen i 1893. Det varede i omtrent i to Uger; Programmet for Foredragene var lagt saaledes, at de kom til at give en Oversigt over hele Biblioteksvidenskaben ... Et Udvalg, nedsat af Foreningen, havde indrettet en mønsterbogsamling på 5000 Bind, katalogiseret saaledes, at Kataloget viste de almindeligst benyttede Katalogformer (Ordbogskatalog, Klassedeling efter Dewey’s og Cutters System) med tilføjede katalognumre.” (s. 50-51) Fælles for de to udstillinger var mønsterbogsamlingen og dens ordning, men tilsyneladende har mønsterbiblioteket i Chicago ikke som Stationsbyudstillingens bibliotek været tænkt ind i en større social, kulturpolitisk eller arkitektonisk sammenhæng. Til gengæld kan Stationsbyudstillingens bibliotek som formidlingsrum

- sammenlignes med den i øvrigt meget forskellige Arbejderklub af Rodchenko på Verdensudstillingen i Paris i 1925.
- (33) Lorenzen, Vilhelm: Stationsbyen på Landsudstillingen i Aarhus 1909, Aarhus, 1913, s. 22.
  - (34) Hvenegaard Lassen, 1962, s. 116-119 og Sven Plovgaard: Landsudstillingen i Århus 1909 var H.O. Lange – men også andet i: DF-Revy, 1984:10 og 1985:1.
  - (35) Grundtvig, Vilh.: Stationsbyens Folkebibliotek, Aarhus, 1909, s. 9.
  - (36) Grønberg, Johannes: Forsamlingsbygning og Folkebogsamling i: Søndagsbladet, 1909-10, s. 8. Perspektivet også påpeget i: Poul Siersbæk Christensen og Carsten Nicolaisen: Åbent hus, København, Danmarks Biblioteksskole, 1990, s. 9.
  - (37) Knud Millech i Weilbachs Kunstnerleksikon, 1949.
  - (38) Karin Kryger i Weilbach. Dansk Kunstnerleksikon, 1995.
  - (39) Lorenzen, 1913, s. 15.
  - (40) Steenberg, 1912, s. 20
  - (41) Grundtvig, 1909, s. 3.
  - (42) Grundtvig, 1909, s. 8.
  - (43) Beretning om det 1. almindelige danske Biblioteksmøde, Aarhus, 1909.
  - (44) Hvenegaard Lassen, 1962, s. 119-124.
  - (45) Beretning om det 1. almindelige danske Biblioteksmøde, 1909, s. 6.
  - (46) Beretning om det 1. almindelige danske Biblioteksmøde, 1909, s. 8.
  - (47) Beretning om det 1. almindelige danske Biblioteksmøde, 1909, s. 8.
  - (48) Grundtvig, 1909, s. 9.
  - (49) Leuning Borch: Stationsbyen. Landsudstillingen i Aarhus 1909, Aarhus, 1909.
  - (50) Landsudstillingen 1909-1984. Århus, 1984, s. 44.
  - (51) Bogsamlingsbladet, 1909, s.17-21, s.41 og s. 98-99.
  - (52) Steenberg, Andr. Sch.: Folkebiblioteket paa Landsudstillingen i Aarhus i: For Folke- og Barnebogsamlinger, III, Okt. 1909 og i: Folkebiblioteksbladet, VII, 1909:4.
  - (53) Bogsamlingsbladet, 1909, s. 99.
  - (54) Banke, Jørgen: Esbjerg Folkebiblioteks Historie, Esbjerg, 1947, s. 50.
  - (55) Porskrog Rasmussen, Carsten: Vækst og virke ved grænsen, Aabenraa, Institut for Grænseregionsforskning, 1992, s. 47-57.
  - (56) Banke, Jørgen. Oplevelser og Overvejelser Bd. 2, København, Grønholt Pedersens Forlag, 1946, s. 117.
  - (57) Banke, 1946, s. 117.
  - (58) Døssing, Thomas: Vejen Bibliotek i: Bogvennen, 1916:3, s. 103.
  - (59) Døssing, 1916, s. 103.
  - (60) Døssing, 1916, s. 103.
  - (61) Bogsamlingsbladet, 1916, s. 143.
  - (62) Døssing, 1916, s. 105.
  - (63) Rørdam, Valdemar: En Høstrejse. Indtryk fra danske Folkebiblioteker, København, Danmarks Biblioteksforening, 1930, s. 27.
  - (64) Banke, Jørgen: Oplevelser og Overvejelser, Grønholt Pedersens Forlag, København, 1946 Bd. 2, s. 117.
  - (65) Grønberg, Johannes: Vore Landsbybogsamlinger, København, Udvalget for Folkeoplysnings Fremme/Gad, 1912, s. 79.
  - (66) Lærebog i Biblioteksteknik, København, H. Hagerups Forlag, 1922.
  - (67) Døssing, Thomas: Folkebibliotekerne før og nu, København, Steen Hasselbalchs Forlag, 1924, 22 s. (Sætryk af Nær og Fjærn)
  - (68) Steenberg, Andr. Sch.: Moderne Biblioteksbygninger i Bogens Verden, 1919-20, s. 111-119 og s. 161-167.
  - (69) Arnesen, Arne: Bibliotekbygninger, Kristiania, Norsk Bibliotekforening, 1919.
  - (70) Steenberg, 1919-20, s.112.

- (71) Bibliotekstilsynets Bekendtgørelse af 20. December 1921. Par. 3, stk. 3.
- (72) Bogens Verden, 1920, s.204-208 og Jørgensen, Carl: Biblioteksinventar. En Samling Tegninger, 1921. Originaltegninger til Carl Jørgensens bygninger og inventar findes i Samlingen af Arkitekturtegninger 531 Mappe 3.
- (73) Bogens Verden, 1920, s. 204.
- (74) Bogens Verden, 1920, s. 206.
- (75) Jørgensen, 1921, s. 1.
- (76) Bogens Verden, 1920, s. 204-208.
- (77) Arnesen, 1919.
- (78) Jørgensen, Carl: Danske Biblioteksbygninger, København, Folkebibliotekernes Bibliografiske Kontor, 1946.
- (79) Lærebog i Biblioteksteknik, 1922, s. 132.
- (80) Lærebog i Biblioteksteknik, 1922, s. 149.
- (81) Lærebog i Biblioteksteknik, 1922, s. 153-154.
- (82) Lærebog i Biblioteksteknik, 1922, s. 100.
- (83) Lærebog i Biblioteksteknik, 1922, s. 137.
- (84) Lærebog i Biblioteksteknik, 1922, s.153.
- (85) Lærebog i Biblioteksteknik, 1922, s. 103.
- (86) Lærebog i Biblioteksteknik, 1922, s. 135.
- (87) Lærebog i Biblioteksteknik, 1922, s. 55.
- (88) Lærebog i Biblioteksteknik, 1922, s. 69.
- (89) Lærebog i Biblioteksteknik, 1922, s. 57.
- (90) Lærebog i Biblioteksteknik, 1922, s. 50.
- (91) Lærebog i Biblioteksteknik, 1922, s. 58.
- (92) Døssing, Folkebibliotekerne før og nu, 1924, s. 9-13.
- (93) Døssing, 1924, s. 17.
- (94) Haandbog i Bibliotekskundskab, 1927, s. 375.
- (95) Haandbog i Bibliotekskundskab, 1927, s. 386.
- (96) Haandbog i Bibliotekskundskab, 1927, s. 384.
- (97) Lærebog i Biblioteksteknik, 1945, s. 124.
- (98) Bogens Verden, 1930, s. 186-188.
- (99) Hvenegaard Lassen, H.: Udlaansskranken i Vejle i: Bogsamlingsbladet, 1917:3- 4, s. 48
- (100) Bogsamlingsbladet, 1917:3-4, s. 48
- (101) Bogens Verden, 1919-20, s. 161
- (102) Bogsamlingsbladet, s. 25-27 og s. 47-48.
- (103) Bogens Verden, 1921, s. 106-108
- (104) Bogens Verden, 1919-20, s. 164-67, Jørgensen, 1946, s. 82-84 og Samlingen af Arkitekturtegninger, 531 Mappe 3.
- (105) Bogens Verden, 1919-20, s. 167.
- (106) Rørdam, 1930, s. 45.
- (107) Hvenegaard Lassen, 1962, s. 215.
- (108) Bogens Verden, 1920, s. 204-208
- (109) Jørgensen, 1921.
- (110) Jørgensen, 1946.
- (111) Bogens Verden, 1919-20, s. 111-119 og s. 161-167
- (112) Bogens Verden, 1919-20, s. 118
- (113) Bogens Verden, 1919-20, s. 167
- (114) Bogens Verden, 1919-20, s. 119
- (115) Bogens Verden, 1922, s. 142-145 og Jørgensen, 1946, s. 99-100.
- (116) Bogens Verden, Bogens Verden, 1922, s. 17-20 og Emerek, Leif og Anders Ørom: Sund og sans oplysning. Kapitler af Hjørrings bibliotekshistorie 1901-2001, Hjørring, 2001, s. 51-60.

- (117) Bogens Verden, 1922, s. 17.
- (118) Bogens Verden, 1922, s. 18.
- (119) Emerek og Ørom, 2001, s. 58
- (120) Bogens Verden, 1925, s. 159-162.
- (121) Bogens Verden, 1922, s. 121-124 og 249, Jørgensen, 1946, 107-108 og Samlingen af Arkitekturtegninger, 531 Mappe 3.
- (122) Bogens Verden, 1924, s. 84-86.
- (123) Bogens Verden, 1925, s. 64-65.
- (124) Storbyens virkeliggjorte længsler: Kirkerne i København og på Frederiksberg 1860-1940. Red. af Anne-Mette Gravgaard, København, Foreningen til gamle bygningers bevaring, 2001.
- (125) Hvenegaard Lassen, 1962, s. 217.
- (126) Bogens Verden, 1923, s. 42-43. Ombygningsforslag af Carl Jørgensen i Samlingen af Arkitekturtegninger, 531 Mappe 3.
- (127) Bogens Verden, 1924, s. 105-107, Jørgensen, 1946, s. 78-79.
- (128) Bogens Verden, 1930, s. 1-7, Jørgensen, 1946, s. 48-52 og ”Selv se, selv undersøge, selv tænke..” Det nordjyske Landsbiblioteks historie 1895-1995, 1995, s. 29-48.
- (129) Bogens Verden, 1930, s. 3.
- (130) Bogens Verden, 1923, s. 236 og Odenses bibliotekshistorie. Red. af Torben Nielsen, Odense, Odense Universitetsforlag, 1990, s. 103-26.
- (131) Samlingen af Arkitekturtegninger, 166 Mappe 22 15741 a-e.
- (132) Bogens Verden, 1918-19, s. 17, Aarsbo, 1935, s. 173-176 og Københavns kommunes biblioteker 1885-1985 i: Historiske Meddelelser om København, 1985, s. 79-84.
- (133) Bogens Verden, 1918-19, s. 11-18, Aarsbo, 1935, s. 177-179 og Københavns Kommunes Biblioteker 1885-1985 i: Historiske Meddelelser om København, 1985, s. 90-93.
- (134) Herdal, 1971, s. 21.
- (135) Bogens Verden, 1931, s. 47-52.
- (136) Bogens Verden, 1936, s. 257-258.
- (137) Bogens Verden, 1927, s.72-75, Jørgensen, 1946, og Banke, Jørgen: Esbjerg Folkebiblioteks Historie, Esbjerg, 1947, s. 63-69.
- (138) Wieser und Ackerknecht, 1930, s. 112-113.
- (139) Lund, Niels D.: Passer det os? Studiekredsen som demokratiets informationsgenre i: Arbejderhistorie, 2003:2, s. 23-49. I Ib Koch-Olsens vejledning Studiekredsarbejde fra 1944 havde bibliotekerne et centralt kapitel.
- (140) Bogens Verden, 1927, s. 171-174.
- (141) Bogens Verden, 1928, s. 2-4.
- (142) Bogens Verden, 1928, s. 165.
- (143) Københavns Kommunes Biblioteker 1885-1985, 1985, s.157-161.
- (144) Københavns Kommunes Biblioteker 1885-1985, 1985, s.152-153 og Samlingen af Arkitekturtegninger, 494 mappe 20.
- (145) Bogens Verden, 1922, s. 20-21
- (146) Bogens Verden, 1924, s. 32-33
- (147) Bogens Verden, 1921, s.50-54.
- (148) Bogens Verden, 1921, s. 53-54.
- (149) Anders Ørom i: Det stærke folkebibliotek, København, Danmarks Biblioteksforening, 2005, s. 20.
- (150) Bogens Verden, 1927, s. 175.
- (151) Bogens Verden, 1929, s. 9-10.
- (152) Bogens Verden, 1927, s. 175.
- (153) Bogens Verden, 1929, s. 183.
- (154) Hvenegaard Lassen, 1962, s.229.
- (155) Rørdam, 1930, s. 19-21.

- (156) Bogens Verden, 1932, s. 193-194.
- (157) I Bogens Verden, 1929, s. 66 skrev V. Asmussen et indlæg, hvor han efterlyste en bogbil på landet: ”Udviklingen har ført med sig, at man ogsaa paa Landet faar alting bragt ind ad Døren. Købmanden bringer sine Varer, Bageriet sender Brødbilen, Slagteren kommer med Kødet ... og Radioen med Foredrag, Oplæsning, Sang og Musik o. s. v. – saa jeg tror, at Biblioteket ogsaa burde komme med Bøgerne til Folk, der gerne vil læse til Stadighed.” Carl Jacobi skrev derefter om Holbæk Centralbiblioteks særlige bogbil, der kørte rundt til holdepladser eller enkelte hjem, s. 181-182.
- (158) Bogens Verden, 1935, s. 195.
- (159) Bogens Verden, 1922, s. 125-126 og Bogens Verden, 1930, s. 154-155.
- (160) Bogens Verden, 1930, s. 155.
- (161) Fritidens Anvendelse og Folkeopdragelsen. Et Samfundsspørgsmaal. Af J. Aarsbo m.fl. København, Steen Hasselbalchs Forlag, 1925.
- (162) Folkegaarden og Skov-Parken. To af vor Tids opgaver. Udgivet af Fællesraadet for Folkeopdragelse, København, Fr. Palm Greisens Forlag, 1926.
- (163) Fritidens Anvendelse og Folkeopdragelsen, 1925, s. 3.
- (164) Fritidens Anvendelse og Folkeopdragelsen, 1925, s. 3.
- (165) Fritidens Anvendelse og Folkeopdragelsen, 1925, s. 3-4.
- (166) Fritidens Anvendelse og Folkeopdragelsen, 1925, s. 22.
- (167) Fritidens Anvendelse og Folkeopdragelsen, 1925, s. 50.
- (168) Fritidens Anvendelse og Folkeopdragelsen, 1925, s. 50.
- (169) Fritidens Anvendelse og Folkeopdragelsen, 1925, s. 50.
- (170) Fritidens Anvendelse og Folkeopdragelsen, 1925, s. 51-58.
- (171) Fritidens Anvendelse og Folkeopdragelsen, 1925, s. 58.
- (172) Folkegaarden og Skov-Parken, 1926, s. 41.
- (173) Banke, Jørgen. Oplevelser og Overvejelser Bd. 2, København, Grønholt Pedersens Forlag, 1946, s. 48.
- (174) Banke, 1946, s. 48-49.

BIBLIOTEKET SOM VIDENSTEMPEL. KLASSICISME OG MONUMENTAL MODERNISME 1927-1939

- (1) Lange, H.O.: Bibliotekssagen i Øjeblikket i: Bogsamlingsbladet 1910-11, s. 9.
- (2) Lange, H.O.: Bogsamlingsmødet i Vejle i: Bogsamlingsbladet 1914, s. 68.
- (3) Lindberg, Kirsten: I skyggen af Boas og Jakin. De københavnske frimurerhuse fra 1743 til i dag, København, Tegnestuen Tilia Montana, 2002, s. 198-208.
- (4) Lindberg, 2002, s. 208.
- (5) Steenberg, 1900, s. 3.
- (6) Kirkegaard, Preben: Folkebibliotekerne i Danmark, København, Det danske Selskab, 1948, s. 77.
- (7) Allerslev Jensen, Erik: Georg Krogh-Jensen, Frederiksberg, Frederiksberg Kommunes Biblioteker, 1987, s. 66-67.
- (8) Jørgensen, Carl: Danske Biblioteksbygninger, København, Folkebibliotekernes Bibliografiske Kontor, 1946, s. 11.
- (9) Bogsamlingsbladet, 1909, s. 80-81.
- (10) Bogsamlingsbladet, 1910-11, s. 217- 220. Her omtaler Julie Rudolph også andre private børnelæsestuer. Steenbergs datter Jeanette Cohn skrev efterfølgende Fra de amerikanske Børnebogsamlinger, s. 220-226.
- (11) Banke, Jørgen: Esbjerg Folkebiblioteks Historie, Esbjerg, 1947, s. 41.
- (12) Rørdam, Valdemar: En Høstrejse. Indtryk fra danske Folkebiblioteker, København, Danmarks Biblioteksforening, 1930, s. 46-47.

- (13) Bogens Verden, 1927, s. 53-57 og 133-137, Jørgensen, 1946, s. 75-77, Michael Winther: Den ny Bygning i: Fra Bogsamlingens Oprettelse til Centralbibliotekets nye Bygning, Hjørring, Centralbiboteket for Hjørring Amt, 1927, s. 24-38, Emerek, Leif og Anders Ørom: Sund og sans oplysning. Kapitler af Hjørrings bibliotekshistorie 1901-2001, Hjørring, 2001, s.60-69 og Samlingen af Arkitekturtegninger, 199 Mappe 3 18178.
- (14) Emerek og Ørom, 2001, s. 63.
- (15) Bogens Verden, 1927, s. 54.
- (16) Emerek og Ørom, 2001, s. 63.
- (17) Bogens Verden, 1927, s. 54.
- (18) Bogens Verden, 1927, s. 54 og 1935, s. 124 samt Wivel, Mikael: Lysets tøven. Niels Larsen Stevns og de store fortællinger, København, Christian Ejlers' Forlag, 1998, s. 283-351.
- (19) Langkilde, Hans Erling: Nyklassicismen i købstæderne, København, Arkitektens Forlag, 1986, s. 39-40.
- (20) Bogens Verden, 1935, s. 257-268 og Jørgensen, 1946, s. 120-130.
- (21) Voss, Henry: Den bastante uvished. Tyver-trediver-huse i København – mellem tradition og fornyelse, København, Foreningen til gamle bygningers bevaring, 2001, s. 30.
- (22) Bogens Verden, 1933, s. 241-244, især s. 243.
- (23) Allerslev Jensen, Erik: Georg Krogh-Jensen, Frederiksberg, Frederiksberg Kommunes Biblioteker, 1998.
- (24) Bogens Verden, 1935, s. 265.
- (25) Bogens Verden, 1935, s. 265.
- (26) Bogens Verden, 1935, s. 266.
- (27) Bogens Verden, 1935, s. 268.
- (28) Jørgensen, 1946, s.120.
- (29) En milepæl. Frederiksberg Kommunes Hovedbibliotek 1935-1985. Red. af Sven Esbech, Frederiksberg, Frederiksberg Kommunes Hovedbibliotek, 1985, s. 22.
- (30) Bogens Verden, 1930, s. 195-197, Bogens Verden, 1939, s. 263-267 og Jørgensen, 1946, s.131-133.
- (31) Bogens Verden, 1939, s. 349-357, Jørgensen, 1946, s. 85-91, Ebstrup, Erik: Kolding Centralbibliotek, Kolding, Konrad Jørgensens Forlag, 1942, s. 77-128 og Svane-Mikkelsen, Jørgen: En samfundsnyttig gerning, Kolding, Kolding Folkebibliotek, 1993, s. 29-32.
- (32) Bogens Verden, 1939, s. 349.
- (33) Bogens Verden, 1939, s.352.
- (34) Bogens Verden, 1939, s. 357.
- (35) Jørgensen, 1946, s. 90.
- (36) Bogens Verden, 1934, s. 269-278, Jørgensen, 1946, s. 51-60 og Dahlkild, Nan: Hovedbiblioteket i Mølleparken – da det var ”blændende nyt” i: Danmarks Biblioteker, 2002:8, s. 6-9.
- (37) Samlingen af Arkitekturtegninger, 373 7951 a-ø.
- (38) Bogens Verden, 1934, s. 278.
- (39) Hvenegaard Lassen, H.: De danske folkebibliotekers historie 1876-1940, København, Dansk Bibliografisk Kontor, 1962, s. 310-312. Særlige børneindgange kendes dog også fra den biblioteksfaglige litteratur, bl.a. for at undgå kødannelser, f.eks. i Arnesen, Arne: Bibliotekbygninger, Kristiania, Norsk bibliotekforening, 1919, s. 33.
- (40) Bogens Verden, 1934, s. 231-237 og Jørgensen, 1946, s. 116-119.
- (41) Bogens Verden, 1934, s. 237.
- (42) Bogens Verden, 1936, s. 227-229, Jørgensen, 1946, s. 80-81 og Samlingen af Arkitekturtegninger 531, Mappe 3.

- (43) Bogens Verden, 1937, s. 81-89 og Jørgensen, 1946, s. 109-111.
- (44) Bogens Verden, 1937, s. 86.
- (45) Bogens Verden, 1938, s. 165-172 og Jørgensen, 1946, s. 113-115
- (46) Bogens Verden, 1938, s. 165.
- (47) Weilbach, Bind 2, s. 327.
- (48) Bogens Verden, 1938, s. 167.
- (49) Bogens Verden, 1938, s.168.
- (50) Bogens Verden, 1938, s. 170-71.
- (51) Bogens Verden, s. 171-72.
- (52) Bogens Verden, 1940, s. 10-14 og Jørgensen, 1946, s. 92-94.
- (53) Heiberg, Peter og Flemming Skude: Ejnar Ørnsholt. Nyklassicist i Nakskov i: Architectura 18, København, Selskabet for Arkitekturhistorie, 1996, s. 93-95.
- (54) Bogens Verden, 1940, s. 12.
- (55) F.eks. Abbott, Berenice: Nightview, New York, 1932.
- (56) Bogens Verden, 1940, s. 10.
- (57) Københavns Kommunes Biblioteker 1885-1985 i: Historiske Meddelelser om København, 1985, s. 168.
- (58) Bogens Verden, 1931, s. 110.
- (59) Bogens Verden, Jørgensen, 1946, Samlingen af Arkitekturtegninger, 531 Mappe 3.
- (60) Bogens Verden, 1939, s. 47.
- (61) Bogens Verden, 1939, s. 48.
- (62) Bogens Verden, 1939, s. 46.
- (63) Bogens Verden, 1938, s. 271.
- (64) Finsen, Helge: Ung dansk arkitektur, København, Det Schönbergske Forlag, 1947, s. 170.
- (65) Flere Biblioteker – og bedre. En Opfordring og en Vejledning. Udsendt af Arbejdernes Oplysningsforbund, København, 1937.
- (66) Bogens Verden, 1934, s. 103, 136 og Jørgensen, 1946, s. 31-32.
- (67) Bogens Verden, 1935, s. 231-233 og Jørgensen, 1946, s. 27-28.
- (68) Bogens Verden, 1938, s. 208 og Jørgensen, 1946, s. 38-39.
- (69) Bogens Verden, 1940, s. 318-323 og Jørgensen, 1946, s. 44-45.
- (70) Bogens Verden, 1940, s. 112-113 og Jørgensen, 1946, s. 40-41.
- (71) Bogens Verden, 1939, s. 161-163 og Jørgensen, 1946, s. 25-26.
- (72) Bogens Verden, 1939, s. 17-18 og Jørgensen, 1946, s. 46-47.

DET ÅBNE BIBLIOTEKSRUM. FUNKTIONEL TRADITION OG MODERAT MODERNISME 1939-1943

- (1) Bogens Verden, 1939, s. 306-313 og 1940, s. 10-13, Jørgensen, 1946, s. 95-96, Arkitekten, 1940, s. 49-56, Vindum, Kjeld: Den store moderator i: Undr Nr. 56, 1989, Lund, Nils-Ole: Saglighed og venlighed. Folkebiblioteket i Nyborg i: Tegl, 2002:3, s. 18-21, Dahlkild, Nan: Arkitektur som kulturpolitik i: Arrrestforvarerens drenge – og andre historier om Nyborg Bibliotek. Red. af Jan Witzel, Nyborg, Nyborg Bibliotek, 2002, s.51-66 og Samlingen af Arkitekturtegninger, 727 Mappe 2 Flemming Lassen og 1006 Mappe 4 Erik Møller.
- (2) Program for en Skitsekonkurrence om en Biblioteksbygning i Nyborg i Samlingen af Arkitekturtegninger.
- (3) Program for en Skitsekonkurrence om en Biblioteksbygning i Nyborg i Samlingen af Arkitekturtegninger.
- (4) Fyns Tidende, 15.12. 1935.
- (5) Møller, Erik: Med blyant og pensel, København, Erik Møllers Tegnestue, 1988, s. 20.

- (6) Arbejdsdelingen mellem Flemming Lassen, Erik Møller og Hans J. Wegner er vanskelig at afgrænse. I følge oplysninger fra Marianne Wegner Sørensen blev hendes far "headhunted" til at udføre interiøret på Århus Rådhus for Arne Jacobsen og Erik Møller, fordi hans lette møbelstil svarede til intentionerne i forbindelse med rådhusets arkitektur. Han blev derfor ansat, endnu inden han var færdig på Kunsthåndværkerskolen. Da rådhusbyggeriet ikke var nået langt nok, blev Wegner af Erik Møller bedt om at medvirke ved opførelsen af Nyborg Bibliotek. Wegner har utvivlsomt stået for den praktiske udførelse i samarbejde med lokale håndværkere og er muligvis ansvarlig for tilføjelser på interiørtegningerne til Nyborg Bibliotek i Samlingen af Arkitekturtegninger. Oplyst på møde med Jens Sørensen, Marianne Wegner Sørensen, Søren Christensen og Nan Dahlkild i Samlingen af Arkitekturtegninger 8.3. 2005. Uddybet i brev fra Marianne Wegner Sørensen af 18.3. 2005.
- (7) Møller, 1988, s. 22.
- (8) Fyns Tidende, 16.9. 1939.
- (9) Nyborg Avis, 16.9. 1939.
- (10) Fyns Stiftstidende, 17.9. 1939.
- (11) Fyns Venstreblad, 17.9. 1939.
- (12) Socialdemokraten, 4.10. 1939.
- (13) Arkitekten, 1940, s. 49-56.
- (14) Bogens Verden, 1939, s. 306-313.
- (15) Bogens Verden, 1940, s. 10-14.
- (16) Jørgensen, 1946, s. 95-96.
- (17) Hvenegaard Lassen, 1962, s. 317-318.
- (18) Hvenegaard Lassen, 1962, s. 321.
- (19) Bogens Verden, 1954, s. 456.
- (20) Millech, Knud og Kay Fisker: Danske Arkitekturstrømninger 1850-1950, s. 325.
- (21) Jørgensen, Aksel G.: Levende arkitekturhistorie. Anmeldelse af Knud Millechs og Kay Fisker: Danske Arkitekturstrømninger 1850-1950 i: Arkitekten, 1952, Ugehæfte 29, s. 225-231.
- (22) Langkilde, Hans Erling i: Danmarks Bygningskunst. Red. af Hakon Lund og Knud Millech, Hirschsprungs Forlag, 1963, s. 418-19.
- (23) Faber, Tobias: Dansk Arkitektur, København, Arkitektens Forlag, 1963, s. 212.
- (24) Balslev Jørgensen, Lisbet: Danmarks Arkitektur. Magtens bolig, 1980, s. 144-145.
- (25) Abrahamsen, Povl: Den danske enkelhed, København, Christian Ejlers' Forlag, 1994, s. 198.
- (26) Vindum, 1989 og Lund, 2002.
- (27) Gunilla Lunddahl: Ett nordiskt perspektiv i: Nordisk funktionalism. Red. av Gunilla Lundahl, Stockholm, Arkitektur Förlag, 1980, s. 9.
- (28) Brev fra dr. med. Poul Ejby Poulsen, som var gymnasieelev i Nyborg, da biblioteket var nyopført.
- (29) Bogens Verden, 1940, s. 60-66, Jørgensen, 1946, s. 68-70 og Vilhelm Lauritzen. En moderne arkitekt. Af Lisbet Balslev Jørgensen, Jørgen Sestoft og Morten Lund, København, Bergiafonden Aristo, 1994, s. 86-87. Citat fra Bogens Verden, s. 60.
- (30) Bogens Verden, 1940, s. 65.
- (31) Bogens Verden, 1941, s. 89-95 og Jørgensen, 1946, s. 21-22.
- (32) Bogens Verden, 1941, s. 300-303 og Jørgensen, s. 42-43.

PROJEKTER OG KONKURRENCER

- (1) Bjerg, Theo: Arkitektkonkurrencen som fænomen, Kunstakademiets Arkitektskole, 2002.
- (2) Langkilde, Hans Erling: Om arkitektkonkurrencer i: Arkitekten Ugehæfte 49, 1956, s. 393-395.
- (3) F.eks. Tobias Faber: Arkitektkonkurrencer gennem 75 år i: Akademisk Arkitektforening 75 år. Særhæfte af Arkitekten i anledning af Akademisk Arkitektforenings 75 års jubilæum, København, 1954.
- (4) Langkilde, 1954, s. 393.
- (5) Dahl, Svend: Universitetsbibliotekets bygninger gennem tiderne, København, Levin & Munksgaards Forlag, 1932, s. 49.
- (6) Millech, Knud: J.D. Herholdt og Universitetsbiblioteket i Fiolstræde, København, Erik Paludan, 1961, s. 20.
- (7) Millech, 1961, s. 18.
- (8) Samlingen af arkitekturtegninger, 135 Mape 8 10570 a-h.
- (9) Tønsberg, Jeppe: Lyngby Rådhus, Lyngby-Taarbæk kommune, 1991. Særtryk af Lyngby-Bogen, 1990, s. 8-9.
- (10) Porskrog Rasmussen, Carsten: Vækst og virke ved grænsen, Aabenraa, Institut for Grænseregionsforskning, 1992, s. 49-57.
- (11) Banke, Jørgen. Oplevelser og Overvejelser Bd. 2, København, Grønholt Pedersens Forlag, 1946, s. 128-29.
- (12) Samlingen af Arkitekturtegninger, 668 Mape 1 18 434 a-j og 668 Mape 1 18436 a-b.
- (13) Biblioteksbygninger. København, Akademisk Arkitektforening, 1939. Særtryk af Arkitekten, 1937 M.
- (14) Bogens Verden, 1929, s. 179.
- (15) Bogens Verden, 1929, s. 179.
- (16) Samlingen af Arkitekturtegninger, 373 7951 a-ø.
- (17) Samlingen af Arkitekturtegninger, 373 7951 a-ø Tekstplanche.
- (18) Samlingen af Arkitekturtegninger, 727 Mape 2 og 1006 Mape 4.
- (19) Fyns Tidende, 15.12. 1935.
- (20) Samlingen af Arkitekturtegninger, 1211 Mape 4 20198 b.
- (21) Samlingen af Arkitekturtegninger, 718 Mape 4.
- (22) Samlingen af Arkitekturtegninger, 495.
- (23) Samlingen af Arkitekturtegninger, 199 Mape 2.
- (24) Bogens Verden, 1929, s. 7.
- (25) Arsbo, Jens: Bibliotekerne og Samfundet, s. 227-228.
- (26) Bogens Verden, 1939, s. 1-9.
- (27) Bogens Verden, 1939, s. 2-6, Arkitekten, 1939, s. 29-32, Andersson Møller, Vibeke: Arkitekten Frits Schlegel, København, Arkitektens Forlag, 2004, s. 169-172, Samlingen af arkitekturtegninger, h.534 Mape 7-8 14221 a-p, h.534 Mape 9 14222 a-p og h.537 Mape 1 14222 q-av.
- (28) Samlingen af Arkitekturtegninger, 156 Mape 13, 19 184 a-df. Fire tegninger er gengivet i Skovgaard Lassen, Karl Johan og Claus M. Smidt: Tegning. Danske arkitekters tegninger i det 20. århundrede, København, Aschehoug, 2006, s. 86-89.
- (29) Samlingen af Arkitekturtegninger, 684 Mape 3.
- (30) Aarsbo, Jens: Det nye hovedbibliotek i København, Bogens Verden, 1939, s. 7.
- (31) Konkurrencen om Raadhus, Biograf og Bibliotek i: Arkitekten, Maanedhæfte, Aarg. XII, København, 1940, s. 21-32 og Carsten Thau og Kjeld Vindum: Arne Jacobsen, København, Arkitektens Forlag, 1998, s. 10-113 og s. 286-293.

- (32) Den manglende opførelse af biografen og biblioteket kommenteres ud fra en æstetisk synsvinkel af Kjeld Vindum i Thau og Vindum, 1998, s. 286:
 ”Måske godt det samme, for rådhuset var klart den stærkeste af de tre foreslåede bygninger, og specielt biblioteket ville have forstyrret det tilbagetrukne rådhus’ virkning af ”distant elegance”, som det ses fra Kongevejen med skoven i baggrunden. En virkning som dog var stærkere før Kongevejens udvidelse.”
 Denne æstetiske vurdering skal ikke diskuteres her, men kulturpolitisk må man beklage, at projektet ikke blev realiseret i sin helhed, dels af hensyn til borgerne i Søllerød, men også af hensyn til projektet som muligt forbillede for lignende byggerier. Med undtagelse af Edvard Heibergs Bispebjerg-projekt, som også led en krank skæbne, dukkede lignende projekter først op årtier senere.
- (33) Samlingen af Arkitekturtegninger, 539 Mappe 2-3.
- (34) Bogens Verden, 1943, s. 313-318.

UDSMYKNING OG VISUEL IDENTITET

- (1) Lærebog i Biblioteksteknik, København, H. Hagerups Forlag, 1922, s. 153-54.
- (2) Lærebog i Biblioteksteknik, 1922, s. 100.
- (3) Vad, Poul: Billedet, væggen og rummet, København, Gyldendal, 1968, s. 46.
- (4) Vad, 1968, s. 46
- (5) Rørdam, Valdemar: En Høstrejse. Indtryk fra danske Folkebiblioteker, København, Danmarks Biblioteksforening, 1930, s. 42.
- (6) Wivel, Mikael: Lysets tøven. Niels Larsen Stevns og de store fortællinger, København, Christian Ejlers’ Forlag, 1998, s. 283-351.
- (7) Wivel, Henrik: Ny dansk kunsthistorie, Bd. 5, s.257.
- (8) Bogens Verden, Bogens Verden, 1927, s. 54 og 1935, s. 124 samt Emerek, Leif og Anders Ørom: Sund og sans oplysning. Kapitler af Hjørrings bibliotekshistorie 1901-2001, Hjørring, 2001, s. 62-65.
- (9) Gauguin, Pola. Dekorationerne i Esbjerg Centralbibliotek i: Robert Storm Petersen. Red. af Frithiof Brandt, København, Carit Andersens Forlag, 1950-1952, Hft. 15, s. 198-214. Citat fra s. 202.
- (10) Sutton, Gertrud Købke: Jens Søndergaard. Malerier, København, Borgen, 1996, s. 63-64.
- (11) Uttenreiter, Poul: Maleren Niels Bjerre, København, Kunstforeningen, 1949, s. 178-89. I et indlæg i den lokale presse fremhævede Leo Swane Bjerres udsmykningsopgave ”som en af Fondets bedste Gerninger i Forhold til Nutidskunsten”, men kritiserede samtidig, ”at Billederne er anbragt saa slet, at man næppe nok kan se dem. De er klemt inde over en smal Stribe over Reolerne, Ovenlyset falder ikke paa dem, men rammer Beskueren og blænder ham.” Uttenreiter, 1949, s. 183.
- (12) Uttenreiter, 1949, s. 187-88.
- (13) Nielsen, Jytte: Jens Søndergaard og landet mod nordvest, Thisted, Sparekassen Thy, 1995, s. 12-15 og Sutton, 1996, s. 105-109.
- (14) Sutton, 1996, s.107-108.
- (15) Abildgaard, Hanne, Mikkil Bogh og Flemming Friborg: Dansk skulptur i 125 år, København, Gyldendal, 1996, s. 134-35.
- (16) Mortensen, Niels Th.: Billedhuggeren Niels Hansen Jacobsen, Odense, Arnkroner, 1945, s. 39-43.
- (17) Vad, 1968, s. 46.
- (18) Døssing, Thomas: Folkebibliotekerne før og nu, København, Steen Hasselbalchs Forlag, 1924, s. 11.

- (19) Døssing, 1924, s. 11.
- (20) Lærebog i Biblioteksteknik, 1922, s. 83.
- (21) Lærebog i Biblioteksteknik, 1922, s. 92-93.
- (22) Lærebog i Biblioteksteknik, 1922, s. s. 91-92.
- (23) Lærebog i Biblioteksteknik, 1922, s. 93-94.
- (24) Lærebog i Biblioteksteknik, 1922, s. 94.
- (25) Bogens Verden, 1924, s. 87-88 og s.108-109 samt Bogens Verden, 1925, s. 2-4 og 162-164.
- (26) Bogens Verden, 1937, s. 213-215.

FRA OPLYSNINGENS HJEM TIL OPLYSNINGENS INSTITUTION:
TENDENSER I UDVIKLINGEN I DET 20. ÅRHUNDREDES FØRSTE HALVDEL

- (1) Bibliotekssange II, Danmarks Biblioteksforening, u.å.
- (2) Jørgensen, Carl: Danske Biblioteksbygninger, København, Folkebibliotekernes Bibliografiske Kontor, 1946, s. 317-18
- (3) Jørgensen 1946, s. 321.
- (4) Jørgensen, 1946 s. 15.
- (5) Aarsbo, J.: Bibliotekerne og Samfundet. Københavns Kommunebiblioteker gennem 50 Aar 1885-1935, København, Københavns Kommunebiblioteker, 1935, s. 92-93.
- (6) Steenberg, Andr. Sch.: Folkebogsamlinger, Aarhus og København, Jydsk Forlags-Forretning, 1900, s. 3.

ENGLISH SUMMARY

- (1) Galvin, Hoyt R. and Martin van Buren: The small public library building, UNESCO, Nijmegen, s. 104-106.
- (2) Brawne, Micael: Libraries. Architecture and Equipment, Teufen, Verlag Arthur Niggli, 1970, s. 22.

LITTERATUR

TEORI OG METODE

- Andersen, Heine og Lars Bo Kaspersen (red.): Klassisk og moderne samfundsteori, København, Hans Reitzels Forlag, 1996.
- Arkitekturens praksis. Bidrag til en teori. Seks essays ved Per Aage Brandt, Lars Marcussen, Jørgen Sestoft og Allan de Waal. København, Borgen, 1974.
- Bahrtdt, Hans Paul: Die moderne Grossstadt, Hamburg, Rowohlt, 1961.
- Cullen, Gordon: The Concise Townscape, London, The Architectural Press, 1961.
- Frampton, Kenneth: Modern Architecture. A critical History, London, Thames and Hudson, 1980.
- Giedion, Sigfried: Space, Time and Architecture, Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 1977. (1941)
- Habermas, Jürgen: Borgerlig offentlighed – dens framvekst og forfall. Henimot en teori om det borgerlige samfund, København, Fremad, 1971. (1962)
- Habermas, Jürgen: Technik und Wissenschaft als "Ideologie, Frankfurt am Main, Suhrkamp Verlag, 1968.
- Habermas, Jürgen: Teorien om den kommunikative handlen, Aalborg, Aalborg Universitetsforlag, 1996. (1981)
- Horkheimer, Max og Theodor W. Adorno: Oplysningens dialektik, København, Gyldendal, 1972. (1946)
- Krier, Leon: Rekonstruktion af byen i: Bybilledet, Sophienholm, 1982, s. 51-69.
- Krier, Rob: Urban Space, London, Academy Editions, 1979.
- Launsø, Laila og Olaf Rieper: Forskning om og med mennesker, København, Nyt Nordisk Forlag, Arnold Busck, 2005.
- Lund, Nils-Ole. Teoridannelser i arkitekturen. Arkitekter og ideer fra 40'erne til i dag, København, Arkitektens Forlag, 1970.
- Lund, Nils-Ole: Arkitekturteorier siden 1945, København, Arkitektens Forlag, 2001.
- Lynch, Kevin: The Image of the City, Massachusetts, The M.I.T. Press, 1960.
- Norberg-Schulz, Christian: Genius Loci. Towards a Phenomenology of Architecture, London, Academy Editions, 1980.
- Norberg-Schulz, Christian: Et sted å være, Oslo, Gyldendal Norsk Forlag, 1986.
- Norberg-Schulz, Christian: Architecture: Meaning and Place, New York, Rizzoli, 1988.

- Norberg-Schulz, Christian: Stedskunst, Oslo, Gyldendal Norsk Forlag, 1995.
- Norberg-Schulz, Christian: Øye og hånd, Oslo, Gyldendal Norsk Forlag, 1997.
- Olden-Jørgensen, Sebastian: Til kilderne! Introduktion til historisk kildekritik, København, Gads Forlag, 2001.
- Perspektiv på rum. Red. af Gregers Algreen-Ussing, Lise Bek og Jens Schjerup Hansen, Hørsholm, Statens Byggeforskningsinstitut, 1999.
- Rasmussen, Steen Eiler: Om at opleve arkitektur, København, 1957.
- Rumanalyser. Red. af Lise Bek og Henrik Oxvig, Århus, 1997.
- Samfundsvidenskabernes filosofi og historie – set ud fra den kritiske teori, Af Klaus Ambro m.fl. København, Akademisk Forlag, 1972.
- Simmel, Georg: Hvordan er samfundet muligt? Udvalgte sociologiske skrifter, København, Gyldendal, 1998.
- Tidens rum. Red. af Jens Schjerup Hansen, Hørsholm, Statens Byggeforskningsinstitut, 1990.
- Tonboe, Jens: Rummets sociologi, København, Akademisk Forlag, 1993.
- Venturi, Robert, Denise Scott Brown and Steven Izenour: Learning from Las Vegas, The MIT Press, Massachusetts, 1972.
- Winther Jørgensen, Marianne og Louise Philips: Diskursanalyse som teori og metode, København, Samfundslitteratur, 1999.

KULTURDEBAT OG KULTURHISTORIE

- 10 Aars Arbejderoplysning. Udarbejdet af C.V. Bramsnæs, Chr. Christiansen og Oluf Bertolt København, Arbejdernes oplysningsforbund, 1934.
- Abildgaard, Hanne, Mikkel Bogh og Flemming Friborg: Dansk skulptur i 125 år, København, Gyldendal, 1996.
- Andersen, Otto: Tidsbilleder fra boghandelens verden, København, Haase, 1965.
- Betænkning 517. En kulturpolitik redegørelse. Afgivet af Ministeriet for kulturelle anliggender, København, 1969.
- Bomholt, Julius: Arbejderkultur, København, Fremad, 1932.
- Bramsen, Bo: Bogens vilkår i Danmark, København, 1973.
- Cavling, Henrik: Fra Amerika, København, Gyldendalske Boghandels Forlag, 1897.
- Cavling, Henrik: London, København, Gyldendalske Boghandel Nordisk Forlag, 1904.

- Dahlkild, Nan: Kampen om den frie tid - fritiden som moderne problem i mellemkrigstiden i: *Bogens Verden*, 1987:6, s. 357-361.
- Dahlkild, Nan: Den moderne storby i: *Kultur- og Idéhistorie. En essaysamling til BDI-Uddannelsen*. Red. af Nan Dahlkild, Erland Munch-Petersen og Anders Ørom, Bd. 2, København, Danmarks Biblioteksskole, 1993, s. 155-175.
- Dansk Folkeoplysning. Red. af Oluf Bertolt, Andreas Boje og Ernst J. Borup, København, Martins Forlag, 1932.
- Degn, Ole: *Da det var nyt i Århus*, Århus, Universitetsforlaget i Århus, 1970.
- Eco, Umberto: *Rosens navn*, København, Forum, 1984. (1980)
- Engberg, Jens: *Magten og kulturen. Dansk kulturpolitik 1750-1900*, Bd. 1-3, København, Gad, 2005.
- Folkegaarden og Skov-Parken. To af vor Tids opgaver. Udgivet af Fællesraadet for Folkeopdragelse, København, Fr. Palm Greisens Forlag, 1926.
- Foucault, Michel: *Overvågning og straf. Fængslets fødsel*, København, Det lille Forlag, 2002. (1975)
- Fritidens Anvendelse og Folkeopdragelsen. Et Samfundsspørgsmaal. Af J. Aarsbo m.fl. København, Steen Hasselbalchs Forlag, 1925.
- Fritidsproblemer. En Materialesamling til Belysning af et moderne problem, København, Arbejdernes Oplysningsforbund, 1939.
- Frøland, Aleks.: *Bøger, Bogsalg, Boghandlere omkring 1875*, København, Forening for Boghaandværk, 1969.
- Gad, Tue og Bodil: *Eneboeren i Søndermarken*, København, C.A. Reitzels Forlag, 1982.
- Gnudtzmann, Alb. og Helmer Lind: *Stor-København*, Gyldendalske Boghandel Nordisk Forlag, 1907.
- Hughes, Robert: *American visions. The Epic History of Art in America*, London, The Harvill Press, 1997.
- Hughes, Robert: *Det chokerende nye*, København, Samleren 1981.
- Johannes C. Bjerg. *De tidlige år 1909-1921*, Kunstmuseet Køge Skitsesamling og Vejen Kunstmuseum, 1990.
- Katalog over Gyldendals store Prisnedsættelse, København, Gyldendal, 1931.
- Koch-Olsen, Ib: *Studiekredsarbejde*, København, Det danske forlag, 1944.
- Korsgaard, Ove: *Kampen om folket*, København, Gyldendal, 2004.
- Korsgaard, Ove: *Kampen om kroppen*, København, Gyldendal, 1986.

- Korsgaard, Ove: Kampen om lyset, København, Gyldendal, 1997.
- Kulturbevaring og dagligt liv. Red. af Peter Dragsbo og Nina Fabricius, København, Statens Museumsnævn, 1987.
- Kulturen for folket. En Materialesamling til Brug i Oplysningsarbejdet, København, Arbejdernes Oplysningsforbund, 1938.
- Lund, Niels D.: Passer det os? Studiekredsen som demokratiets informationsgenre i: Arbejderhistorie, 2003:2, s. 23-49.
- Madsen, Hans Helge: Brumleby's Historiebog, København, Nationalmuseet, 1979.
- Manguel, Alberto: Af læsningens historie, København, Gyldendal, 2003.
- Mellem pulterkammer og Muse-Tempel. Red. af Birgitte Kragh Rasmussen, Aabenraa, Aabenraa Museum, 1987.
- Mortensen, Niels Th.: Billedhuggeren Niels Hansen Jacobsen, Odense, Arnkrone, 1945.
- Nielsen, Jytte: Jens Søndergaard og landet mod nordvest, Thisted, Sparekassen Thy's Forlag, 1995.
- Ny dansk museologi. Red. af Bruno Ingemann og Ane Hejlskov Larsen. Århus, Aarhus Universitetsforlag, 2005.
- Porskrog Rasmussen, Carsten: Vækst og virke ved grænsen, Aabenraa, Institut for Grænseregionsforskning, 1992.
- Robert Storm Petersen: Malerier og Tegninger. Red. af Frithiof Brandt, København, Carit Andersens Forlag, 1951.
- Rousseau, Jean-Jacques: Den ensomme vandrers drømmerier. Femte vandring i: Gyldendals Bibliotek, Verdenslitteratur, København, Gyldendal, 1966.
- Seliger, Maren: Zur Politik des "Roten Wien" in: Traum und Wirklichkeit. Wien 1870-1930, Wien, Museen der Stadt Wien, 1985, s. 640-657.
- Skot-Hansen, Dorte: Kulturpolitik og folkekultur, København, Akademisk Forlag, 1984.
- Sutton, Gertrud Købke: Jens Søndergaard, København, Borgen, 1996.
- Sørensen, Arne: Funktionalisme og samfund, København, Fremad, 1933.
- Taubert, Sigfred: BIBLIOPOLA. Bilder und Texte aus der Welt des Buchhandels, Bd. 1-2, Hamburg, Dr. Ernst Hauswedell & Co, 1966.
- Thing, Morten: Kommunismens kultur. Bd. 1-2, København, Tiderne Skifter, 1993.
- To venner. Billedhuggeren Johannes C. Bjerg og maleren Kræsten Iversen, Nivaagaards Malerisamling, 1995.

- Zerlang, Martin: *Underholdningens historie*, København, Gyldendal, 1989.
- Zerlang, Martin: *Bylivets kunst*, København, Spring, 2002.
- Uttenreiter, Poul: *Maleren Niels Bjerre*, København, Kunstforeningen, 1949.
- Westengaard, Erik: *Tankefulde haver*, København, Christian Ejlers, 2001.
- Wivel, Mikael: *Lysets tøven. Niels Larsen Stevns og de store fortællinger*, København, Christian Ejlers' Forlag, 1998.
- Worsøe-Schmidt, Lisbeth: *Forfatter i Danmark*, København, Dansk Forfatterforening, 1994.

ARKITEKTUR OG ARKITEKTURHISTORIE

- Abrahamsen, Povl: *Den danske enkelhed. Et samfund og dets arkitektur*, København, Christian Ejlers' Forlag, 1994.
- Alvar Aalto. *Between Humanism and Materialism*. Ed. by Peter Reed. New York, The Museum of Modern Art, 1998.
- Andersson Møller, Vibeke: *Arkitekten Frits Schlegel*, København, Arkitektens Forlag, 2004.
- Arkitekten 1898-1948. Særhæfte i anledning af Arkitektens 50 års jubilæum.*
- Arkitektur DK, 1988:22. Temanummer om Den nordiske tradition.*
- Arkitektur DK, 1989:4. Temanummer om Kunstens huse fra Thorvaldsens til Trapholt.*
- Arkitektur DK, 1991:3/4. Temanummer om Kulturhuse.*
- Atwell, David: *Cathedrals of the movies*, London, The Architectural Press, 1980.
- Balslev Jørgensen, Lisbet: *Biografarkitektur i: B 45*, 1988, s. 22-27.
- Biografen. The picture palace in Sweden*. Red. av Kjell Furberg, Stockholm, Arkitekturmuseet, 1989.
- Bjerg, Theo: *Arkitektkonkurrencen som fænomen*, København, Kunstakademiets Arkitektskole, 2002.
- Bramhas, Erich: *Der Wiener Gemeindebau. Vom Karl Marx-Hof zum Hundertwasserhaus*, Basel, Birkhäuser, 1987.
- Byens pladser*. Red. af Martin Zerlang, København, Borgen, 1996.
- Coninck-Smith, Ning de: *Stadsarkitekt Ludvig Fengers skoler i 1880ernes og 90ernes København i: Historiske Meddelelser om København*, 1986, s. 63-87.
- Cooke, Catherine: *Russian Avantgarde. Theories of art, architecture and the city*, London, Academy Editions, 1995.

- Cornell, Elias: Rummet i arkitekturen, Stockholm, 1996.
- Dahlkild, Nan: Fra sommervilla til feriehytte. Om århundredskiftets og mellemkrigstidens fritidsbebyggelser, København, Dansk Byplanlaboratorium, 1991.
- Dahlkild, Nan og Flemming Skude: Fritidens huse i: Architectura 20, 1998.
- Dahlkild, Nan: Bauhaus og Danmark – fra eksperimenterende håndværk til industrielt design i: Architectura 28, 2006, s. 23-52.
- Danmarks arkitektur. Red. af Hakon Lund. Bd. 1-6, København, Gyldendal, 1979-80.
- Danmarks Bygningskunst. Red. af Hakon Lund og Knud Millech, Hirschsprungs Forlag, 1963.
- Danmarks Kirker. København, Nationalmuseet, 1933-
- De danske kirker. Red. af Erik Horskjær, København, Gad, 1966-73.
- Dirckinck-Holmfeld, Kim: Lærdommens huse i: Arkitektur DK, 2003:2, s. 134-148.
- Estvad Petersen, Steen: Ideernes vandring, København, Gyldendal, 2000.
- Faber, Tobias: Arkitektkonkurrencer gennem 75 år i: Arkitekten. Særhæfte i anledning af Akademisk Arkitektforenings 75 års jubilæum, 1954, s. 47-84.
- Faber, Tobias: Dansk Arkitektur, København, Arkitektens Forlag, 1963.
- Filmbyer. Red. af Palle Schantz Lauridsen, København, Spring, 1998.
- Finsen, Helge: Ung dansk arkitektur, København, Det Schønbergske Forlag, 1947.
- Floris, Lene: Bedre Byggeskik, København, Thanning og Appel, 2005.
- Forsamlingshuse på landet. En redegørelse fra kulturministeriets forsamlingshusudvalg, København, Ministeriet for kulturelle anliggender, 1979.
- Funder, Lise: Dansk Teaterbyggeri 1870-1910, København, Gad, 1986.
- Gebhard, David: The California Architecture of Frank Lloyd Wright, London, Thames and Hudson, 1989.
- Gozak, Andrei and Andrei Leonidov: Ivan Leonidov. The Complete Works, Academy Editions, 1988.
- Gravgaard, Anne-Mette: Storbyens virkeliggjorte længsler. Kirkerne i København og på Frederiksberg 1860-1940, København, Foreningen til Gamle Bygningers Bevaring, 2001.
- Gunnar Asplund Arkitekt 1885-1940. Red. Av Gustav Holmdal m.fl., Stockholm, Byggmästaren, 1943.
- Gaardmand, Arne: Dansk Byplanlægning 1938-1992, København, Arkitektens Forlag, 1993.

- Har de en æstetik? Red. af Gregers Algreen-Ussing, Lise Bek og Jens Schjerup-Hansen, Hørsholm, Statens Byggeforskningsinstitut, 1996.
- Hvidovre Medborgerhus, u.å.
- Jensen Klint, P.V.: Bygmesterskolen, København, Gyldendal, 1911.
- Jørgensen, Aksel G.: Levende arkitektur i: Arkitekten Ugehæfte 1952:29, s. 225-231. Anmeldelse af Kay Fisker og Knud Millech: Danske arkitekturstrømninger 1850-1950.
- Kaiser, Birgit: Den ideologiske funktionalisme, København, Gad, 1992.
- Kirkebygning og Teologi. Red. af J. Exner og Tage Christiansen, København, Gad, 1965.
- Kirkerum og Billedkunst. Red. af Anne-Mette Gravgaard, København, Kirkefondet, 1992.
- Kjølbbye, Bente og Carl Wendelboe Jensen: Magasin du Nord. Th. Wessel & Vett. Et stormagasins bygningshistorie, København, 1986.
- Kristenson, Hjördis: Skolhuset. Idé och form, Lund, Signum, 2005.
- Kulturhuse. København, Miljøministeriet/Planstyrelsen, 1990.
- Kunst og Museum, 1983. Temanummer om Kunstmuseer, arkitekter og arkitektur.
- Kural, René: Spillerum – alternative steder til idræt, kultur og fritid, 1999.
- Lampugnani, V.M.: Visionary Architecture of the 20th Century, London, Thames and Hudson, 1982.
- Langberg, Harald: Danmarks bygningskultur, Bd. 1-2, København, Gyldendal, 1955.
- Langkilde, Hans Erling: Nyklassicismen i købstæderne, København, Arkitektens Forlag, 1986.
- Larsen, Berit Anne: Russisk avantgarde og konstruktivisme i: Louisiana Revy 41:1, 2000, Vision og virkelighed, Forestillinger om det 20. århundrede, s. 22-39.
- Lindberg, Kirsten: I skyggen af Boas og Jakin. De københavnske frimurerhuse fra 1743 til i dag, København, Tegnestuen Tilia Montana, 2002.
- Llambias, Pablo Henrik: Hvorfor ser vores rådhus ud som de gør? i: Arbejderhistorie 1999:1
- Llambias, Pablo Henrik: Hvorfor står der en skulptur foran rådhuset? i: Kritik 133, 1998.
- Llambias, Pablo Henrik: Rådhus, København, Gyldendal, 1997.
- Landsudstillingen 1909-1984. Århus, 1984.
- Leuning Borch, Caspar: Stationsbyen. Landsudstillingen i Aarhus 1909, Aarhus, 1909.

- Lorenzen, Vilh.: Stationsbyen på Landsudstillingen i Aarhus 1909, Aarhus, 1913.
- Lund, Nils-Ole: Nordisk arkitektur, København, Arkitektens Forlag, 1991.
- Lyngsgård, Hans: Idrættens rum. Nybrud i idrættens arkitektur, København, Borgen, 1990.
- Madsen, Susan og Lise Kongsgaard: Til værn og sejr. Om Grundtvigs Hus i Studiestræde, København, KAB, 1992.
- Margolin, Victor: The struggle for utopia, Chicago, University of Chicago Press, 1997.
- Millech, Knud og Kay Fisker: Danske arkitekturstrømninger 1850-1950, København, Østifternes Kreditforening, 1951.
- Moderne tysk Arkitektur. Udgivet af Albert Speer, Berlin, Volk und Reich Verlag, 1941.
- Mogensen, Margit: Rigsarkivet. Husene på Slotsholmen, København, Statens Arkiver, 2001.
- Morgen, Pernille Birk og Kjeld Vindum: Mod den moderne skole i: Architectura 25, s. 21-42.
- Moore; Charles, Peter Becker and Regula Campbell: The City Observed: Los Angeles, Hennesy+Ingalls, Santa Monica, 1998.
- Møller, Erik: Med blyant og pensel, København, Erik Møllers Tegnestue, 1988.
- Naredi-Rainer, Paul von: Museum Buildings. A Design Manual, Basel, Birkhäuser, 2004.
- Newhouse, Victoria: Towards a New Museum, New York, The Monacelli Press, 1998.
- Norberg-Schulz, Christian: Meaning in Western Architecture, London, 1975.
- Nordisk funktionalism. Red. av Gunilla Lundahl, Stockholm, Arkitektur Förlag, 1980.
- Ovesen: Den forvandlede by, København, Arkitektens Forlag, 1997.
- Pevsner, Nikolaus: A History of Building Types, London. Thames and Hudson, 1976.
- Quantrill, Malcolm: Alvar Aalto. A Critical Study, New York, New Amsterdam Books, 1983.
- Raumplan versus Plan libre. Ed. By Max Risselada, Delft, Delft University Press, 1991.
- Ryabushin, Alexander and Nadia Smolina: Landmarks of Soviet Architecture, Berlin, Ernst und Sohn, 1992.
- Skovgaard Lassen, Karl Johan og Claus M. Smidt: Tegning. Danske arkitekters tegninger i det 20. århundrede, København, Aschehoug, 2006.
- Skude, Flemming: Arv og avantgarde, Amanda, 1992.
- Statens Museum for Kunst. Red. af Kim Dirckinck-Holmfeld m.fl., København, Arkitektens Forlag, 1998.

- Stillwell, Richard: The siting of the classical greek temples i: Journal of the Society of Architectural Historians, XIII, 4, s. 3-7.
- Storbyens virkeliggjorte længsler. Kirkerne i København og på Frederiksberg 1860-1940. Red. af Anne-Mette Gravgaard, København, Foreningen til Gamle Bygningers Bevaring, 2001.
- Tankebygninger. Red. af Vagn Lyhne og Kristian Berg Nielsen, Århus, Klim, 1994.
- Thau, Carsten: Thau, Carsten: Biograferne – de vanhellige templer i: Blød By, 25, 1983, s. 31-36. Temanummer om Underholdning.
- Thau, Carsten: Fra Bauhaus til Las Vegas i: Kultur og Klasse 53, 1986, s. 80-90.
- Thau, Carsten og Kjeld Vindum: Arne Jacobsen, København, Arkitektens Forlag, 1998.
- Thurah, Laurids de: Den danske Vitruvius, 3 Bind, København, Rosenkilde og Bagger, 1966-67. (1746-49)
- Thurah, Laurids de: Hafnia Hodierna, København, Rosenkilde og Bagger, 1967. (1748)
- Tønsberg, Jeppe: Lyngby Rådhus, Lyngby-Taarbæk kommune, 1991. Særtryk af Lyngby-Bogen, 1990.
- Weston, Richard: Alvar Aalto, London, Phaidon Press, 1995.
- Vilhelm Lauritzen. En moderne arkitekt. Af Lisbet Balslev Jørgensen, Jørgen Sestoft og Morten Lund, København, Bergiafonden Aristo, 1994.
- Zettersten, Gerd Bloxham: Nordisk perspektiv på arkitektur. Kritisk regionalisering i nordiska stadshus 1900-1955, 2000.
- Åman, Anders: Arkitektur og ideologi i Stalintidens Östeuropa, Stockholm, Carlssons, 1987.
- BIBLIOTEKER OG BIBLIOTEKSHISTORIE**
- Allerslev Jensen, Erik: ”Til Bibliotekssagens fremme”. Træk af Bibliotekstilsynets Virksomhed indtil 1970, København, Edvard H. Pedersens Biblioteksfond, 1985.
- Andersson, Marianne og Dorte Skot-Hansen: Det lokale bibliotek – afvikling eller udvikling, København, Danmarks Biblioteksskole og Udviklingscenteret for folkeoplysning og voksenundervisning, 1994.
- B’89. Red. af Eigil Søholm og Børge, København, Bibliotekscentralens Forlag, 1989.
- Banke, Jørgen: Oplevelser og Overvejelser, Bd. 1-2, Grønholt Pedersens Forlag, København, 1946.
- Banke, Jørgen: Esbjerg Folkebiblioteks Historie, Esbjerg, 1947.

- Beretning om det 1. almindelige danske Biblioteksmøde, Aarhus, 1909.
- Black, Alistair: The Open Access Revolution in British Libraries: Consumer Democracy or Controlling Discourse? i: Librarians World, 1994:5.
- Boberg, Ferdinand: Fria Folkebibliotek i Nordamerikas Förenta Stater, Stockholm, Central-Tryckeriet, 1896.
- Bobinski, George: Carnegie Libraries. Their History and Impact on American Public Library Development, Chicago, American Library Association, 1969.
- Dahlkild, Nan, Marianne Ellert, Lis Kelstrup og Peter Wad: Folk og bibliotek, Storstrømsamtets Biblioteksforening, 1975.
- Drehn-Knudsen, Erik m.fl.: Folkebiblioteker i Danmark, København, Bibliotekstilsynet, 1967.
- Døssing, Thomas: Folkebibliotekerne før og nu, København, Steen Hasselbalchs Forlag, 1924, 22 s. (Sætryk af Nær og Fjærn)
- Døssing, Thomas: Hele befolkningens biblioteker. Ved Poul Daugaard, København, Bibliotekscentralens forlag, 1990.
- Ebstrup, Erik: Kolding Folkebibliotek, Kolding, Konrad Jørgensens Forlag, 1942.
- Emerek, Leif og Anders Ørom: Sund og sans oplysning. Kapitler af Hjørings bibliotekshistorie 1901-2001, Hjørring, 2001.
- Emerek, Leif: At skrive bibliotekshistorie. Om grundlæggelsen af det moderne folkebibliotek i Danmark i: Det siviliserede informationsfund. Red. af Ragnar Andreas Audunson og Niels Windfeld Lund, Bergen, Fakkforlaget, 2001, s. 88-117.
- Folkebibliotekaren Harald Hvenegaard Lassen 1886-1971. Red. af Vibeke Brandt, Odense, Odense Centralbibliotek, 1986.
- Grønborg, Johannes: Vore Landsbybogsamlinger, København, Udvalget for Folkeoplysnings Fremme/Gad, 1912.
- Herdal, Harald: En bibliotekslåners vandring, Hørsholm, Hørsholm Biblioteksvæsen, 1971.
- Hiort-Lorenzen, Marianne: I forandringens favn, København, Bibliotekscentralens Forlag, 1989.
- Hvenegaard Lassen, H.: De danske folkebibliotekers historie 1876-1940, København, Dansk Bibliografisk Kontor, 1962.
- Haandbog i Bibliotekskundskab. Red. af Svend Dahl, Bd. 1-2, København, H. Hagerups Forlag, 1924-1927.
- Jochumsen, Henrik og Casper Hvenegaard Rasmussen: Gør biblioteket en forskel? København, Danmarks biblioteksforening, Danmarks Biblioteksskole og Biblioteksstyrelsen, 2000.

- Jochumsen, Henrik og Casper Hvenegaard Rasmussen: Folkebiblioteket under forandring. Modernitet, felt og diskurs, København, Danmarks Biblioteksforening, 2006.
- Kirkegaard, Preben: Folkebibliotekerne i Danmark, København, Det danske Selskab, 1948.
- Kjær, Bruno og Anders Ørom: Forvandlingsbilleder og bibliotekskulturelle identiteter, Danmarks Biblioteksskole, 1991.
- Københavns Kommunes Biblioteker 1885-1985 i: Historiske Meddelelser om København, 1985, s. 7-202.
- Lærebog i Biblioteksteknik, København, H. Hagerups Forlag, 1922.
- McCue, George S.: Libraries of the London Coffee-Houses in: Library Quarterly, IV, 1934, s. 624-627.
- Molbech, Christian: Om offentlige Bibliotheker (1829), København, Danmarks Biblioteksskole/Gad, 1973.
- Mosolff, Kirsten: Bibliotekstilbud i København før de kommunale biblioteker i: Bibliotekshistorie 7, København, Dansk Bibliotekshistorisk Selskab, 2005, s. 25-72.
- Munch-Petersen, Valfrid Palmgren: Biblioteker og Folkeopdragelse. Indtryk fra en Studierejse i de forenede Stater i Nordamerika, København, J.L. Lybeckers Forlag, 1916.
- Naudé, Gabriel: Vejledning i biblioteksarbejde (1627). Oversat og anoteret af Robert L. Hansen, København, Gad, 1970.
- Nielsen, Helge: Folkebibliotekernes forgængere. Oplysning, almue- og borgerbiblioteker fra 1770erne til 1834, København, Danmarks Biblioteksforening, 1960.
- Ringdal, Nils Johan: By, bok og borger. Deichmanske bibliotek gjennom 200 år, Oslo, Aschehoug, 1985.
- Rørdam, Valdemar: En Høstrejse. Indtryk fra danske Folkebiblioteker, København, Danmarks Biblioteksforening, 1930.
- Salvesen, Gunhild: Hva kjennetegner kvalitetsarbeidet i norske folkebibliotek? i: Det siviliserte informasjonssamfunn. Red. af Ragnar Andreas Audunson og Niels Windfeld Lund, Bergen, Fakkbokforlaget, 2001, s. 269-291.
- ”Selv se, selv undersøge, selv tænke..” Det nordjyske Landsbiblioteks historie 1895-1995. Red af Kirsten Boel, Leif Emerek og Anders Ørom, Aalborg, Det nordjyske Landsbibliotek, 1995.
- Skouvig, Laura: De danske folkebiblioteker ca. 1880-1920, Danmarks Biblioteksskole, 2004.

- Skouvig, Laura: "Bibliotekssagen trænger til Organisation". Folkebibliotekerne i Danmark 1880-1920 i: Bibliotekshistorie 7, København, Dansk Bibliotekshistorisk Selskab, 2005, s. 73-109.
- Steenberg, Andr. Sch.: Folkebogsamlinger, Aarhus og København, Jydsk Forlags-Forretning, 1900.
- Det stærke folkebibliotek. Af Martin Dyrbye, Jørgen Svane-Mikkelsen, Leif Lørring og Anders Ørom, København, Danmarks Biblioteksforening, 2005.
- Svane-Mikkelsen, Jørgen: En samfundsnyttig gerning. Træk af Koldings bibliotekshistorie, Kolding, Kolding Folkebibliotek, 1993.
- Thorsen, Leif: Danske folkebiblioteker 1940-1983, København, Dansk Bibliotekscenter, 1992.
- Torstensson, Magnus: At analysere folkebiblioteksutvecklingen – exemplet Sverige och några jämförelser med USA i: Det sivilisererte informasjonssamfunn. Red. af Ragnar Andreas Audunson og Niels Windfeld Lund, Bergen, Fakkbokforlaget, 2001, s. 142-170.
- Torstensson, Magnus: Is there a Nordic Public Library Model i: Libraries and Culture, 28:1, 1993, s. 59-76.
- Tønsberg, Jeppe: Offentlige biblioteker i Romeriget, København, Danmarks Biblioteksskole, 1976.
- Vestheim, Geir: Folkebibliotek i forvandling, Oslo, Det Norske Samlaget, 1992.
- Vestheim, Geir: Fornuft, kultur og velferd. Ein historisk-sosiologisk studie av norsk folkebibliotekspolitikk, Oslo, Det Norske Samlaget, 1997.
- Aarsbo, J.: Bibliotekerne og Samfundet. Københavns Kommunebiblioteker gennem 50 Aar 1885-1935, København, Københavns Kommunebiblioteker, 1935.

BIBLOTEKSARKITEKTUR

- Arkitektkonkurrence 1993. Et nyt Kongeligt Bibliotek i havnefronten, København, Kulturministeriet, 1993.
- Arnesen, Arne: Bibliotekbygninger, Kristiania, Norsk Biblioteksforening, 1919.
- Bibliotek och arkitektur. Byggnader. Rum. Samlinger. Red. af Magdalena Gram, Stockholm, Arkitekturmuseet, 2002.
- Biblioteksbygninger. København, Akademisk Arkitektforening, 1939. Særtryk af Arkitekten, 1937 Maanedshæfte.
- Books and Buildings. Danish Research Library Architecture in the 1990s. Ed. by Leif Lørring and Erland Kolding Nielsen, Forskningsbibliotekernes Chefkollegium, 1997.
- Bosser, Jaques: The most beautiful libraries in the world, New York, Harry N. Abrams, 2003.

- Brawne, Michael: Bibliotheken. Architektur und Einrichtung/Libraries. Architecture and Equipment, Teufen, Verlag Arthur Niggli, 1970.
- Briscoe, Walter A.: Library Planning, London, Crafton & Co., 1927.
- Burgoyne, F.J.: Library Construction. Architecture, Fittings and Furniture, London, George Allen, 1897.
- Bøgh, Knud: Kardinal Mazarin og Frederik III's bibliotekssal, en arkitektonisk forbindelse i: Fund og Forskning, XII, 1965, s. 7-30.
- Bretton-Meyer, David: Universitetsbiblioteket restaurering 1996-97, København, u.å.
- Dahl, Svend: Universitetsbibliotekets bygninger gennem tiderne, København, Levin & Munksgaards Forlag, 1932.
- Dahl, Svend: Universitetsbibliotekets nye bygning, København, Gad, 1938.
- Dahlkild, Nan: Statens Museum for Kunst og Det Kongelige Bibliotek som kulturhuse i: Bogens Verden, 1999:6, s. 40-47.
- Dahlkild, Nan: Danske folkebibliotekers arkitektur og indretning 1909-1939 – mellem tradition og modernitet i: Nordic Seminar on Public Library Research, 10-11 December 2001, s. 52-61.
- Dahlkild, Nan: Biblioteket på Landsudstillingen i Århus 1909. Et arkitektur- og kulturpolitisk bygningsmanifest i: Bibliotek och arkitektur. Red. af Magdalena Gram, Stockholm, Arkitekturmuseet, 2002, s. 42-49.
- Dahlkild, Nan: Hovedbiblioteket i Mølleparken – da det var ”blændende nyt” i: Danmarks Biblioteker, 2002:8, s. 6-9.
- Dahlkild, Nan: Arkitektur som kulturpolitik i: Arrestforvarerens drenge – og andre historier om Nyborg Bibliotek, Nyborg, Nyborg Bibliotek, 2002, s. 51-66.
- Dahlkild, Nan: Biblioteksbygninger som kulturarv. Tema: Kulturarv i: Biblioteksarbejde 67/68, 2004, s. 75-88.
- Edwards, Brian with Bidy Fischer: Libraries and Learning Resource Centres, Oxford, Architectural Press, 2002.
- Folkebibliotekslokaler. En handbook. Av Lars G. Andersson m.fl., Stockholm, Statens Kulturråd/LiberFörlag, 1981.
- Fröberg, Vilma Hodaszy: Tystnaden och ljuset. Om bibliotekens arkitektur, Stockholm, Carlssons, 1998.
- Galvin, Hoyt R. and Martin van Buren: The small public library building, UNESCO, Nijmegen, 1959.
- Grundtvig, Vilh.: Stationsbyens Folkebibliotek, Aarhus, 1909.

- Grønborg, Johannes: Forsamlingsbygning og Folkebogsamling i: Søndagsbladet, 1909-10.
- Hack Kampmanns smykkeskrin. Kulturhus på Bispetofte i Århus gennem 100 år. Red. af Kenn Tarbensen, Århus, Erhvervsarkivet, 2002.
- Hadley, Chalmers: Library Buildings. Notes and Plans. Chicago, American Library Association, 1924.
- Jørgensen, Carl: Biblioteksinventar. En Samling Tegninger, København, Statens Bibliotekstilsyn, 1921.
- Jørgensen, Carl: Danske Biblioteksbygninger, København, Folkebibliotekernes Bibliografiske Kontor, 1946.
- Det kongelige Bibliotek – et hus på Slotsholmen, København, Det kongelige Bibliotek, 1993.
- Det kongelige Bibliotek. Arkitektur i billeder. Udarbejdet af Schmidt, Hammer og Lassen, København, Gyldendal, 1999.
- Konkurrencen om det nye Kongelige Bibliotek. Udvidet særtryk af Arkitekten 1993:16.
- Lauridsen, Jens: Tendenser i dansk biblioteksbyggeri i: Danmarks Biblioteker, 2002:8, s. 10-13.
- Libraries as Places: Buildings for the 21st century, IFLA Publications 109, München, K.G. Saur, 2004.
- Library Builders, Academy Editions, 1997.
- Library Buildings in the United Kingdom 1990-1994. Ed. by Dean Harrison, London, Library Services Limited, 1995.
- Living Library. Ed. By Marijke Beek, München, Prestel Verlag, 2005.
- Lylloff, Elisabeth og Sven Plovgaard: Biblioteksbygning 1984, Ballerup, Bibliotekscentralens Forlag, 1984.
- Millech, Knud: J.D. Herholdt og Universitetsbiblioteket i Fiolstræde, København, Erik Paludan, 1961.
- The new Bibliotheca Alexandrina, Oslo, The Norwegian Museum of Architecture, 2002.
- The New Libraries of the World. Ed. by Wu Jianzhong, Shanghai, IFLA, 2003.
- Niegaard, Hellen: Pejlinger af dansk biblioteksbyggeri. Med afsæt i 80'erne i: B'89. Red. af Eigil Søholm og Børge Sørensen, København, Bibliotekscentralens Forlag, 1989.
- Nordic Public Libraries. The Nordic cultural sphere and its public libraries. Ed. by Jens Thorhauge, Copenhagen, Danish National Library Authority, 2002.
- Plovgaard, Sven: Folkebiblioteksbygningen, København, Bibliotekscentralen, 1967.

- Plovgaard, Sven: Landsudstillingen i Århus 1909 var H.O. Lange – men også andet i: DF-Revy, 1984:10 og 1985:1.
- Plovgaard, Sven: Bibliotekstilsynets byggeafdeling – og det der gik forud i: Erik Allerslev Jensen. Festskrift i anledning af 80 års dagen, København, Statens Bibliotekstjeneste, 1991, s. 76-90.
- Portræt af Esbjergs nye hovedbibliotek. Red. af Peter Møller Nielsen, Esbjerg, Esbjerg kommune, 1984.
- Schürmeyer, Walter: Bibliotheksräume aus fünf Jahrhunderten, Frankfurt am Main, Englert und Schlosser, 1929.
- Sejr, Emanuel: Statsbiblioteket. Forhistorie og tilblivelse, Århus, Statsbiblioteket, 1963.
- Sheriff, Clare: "But the Empire Cannot Live by Muscle Alone": An Architectural History of the Edwardian Public Library i: Library History, 21:3, 2005, s. 195-211.
- Siersbæk Christensen, Poul og Carsten Nicolaisen: Åbent hus, København, Danmarks Biblioteksskole, 1990.
- Spens, Michael: Viipuri Library, London, Academy Editions, 1994.
- Stenberg, Andr. Sch.: Folkebiblioteket paa Landsudstillingen i Aarhus i: For Folke- og Barneboksamlinger, III, Okt. 1909 og i: Folkebiblioteksbladet, VII, 1909:4.
- Svenska Biblioteksbyggnader. Från förvaring till mötesplats. Red. af Lars Olsson, Stockholm, 1989 (Acta Bibliothecæ Regiæ Stockholmiensis)
- Tidernas bibliotek. Malmöns nya stadsbibliotek som vision och verklighet, Malmö, Statens Kulturråd, 1997.
- Wieser, Max und Erwin Ackerknecht: Der Volksbüchereibau, Stettin, Bücherei und Bildungspflege, 1930.
- Åttioalets bibliotek. Svenska folkebiblioteksbyggnader 1980-89. Red. af Karin Monié, Birgitta Modigh og Ingemar Ehlin, Statens Kulturråd, 1990.

ILLUSTRATIONER

- s. 44 Norberg-Schulz, 1975, s. 86.
- s. 44 Fröberg, 1998, s. 18.
- s. 45 Fröberg, 1998, s. 35.
- s. 46 Fröberg, 1998, s. 50.
- s. 47 Fröberg, 1998, s. 61.
- s. 48 Dahl, 1932, s. 12.
- s. 49 Bibliotheksräume, 1929, s. 37.
- s. 50 Architektur, Bind X, 1907-1908, s. 274.
- s. 51 Dahl, 1932, s. 27.
- s. 52 Dahl, 1932, s. 20.
- s. 54 Bibliotek och arkitektur, 2002, s. 28.
- s. 55 Watkin, 1986, s. 351.
- s. 57 Fröberg, 1998, s. 143.
- s. 58 Pevsner, 1976, s. 103.
- s. 59 Pevsner, 1976, s. 163.
- s. 61 Danmarks arkitektur, Magtens bolig, 1980, s. 132.
- s. 62 Aarsbo, 1935, s. 61.
- s. 64 Fröberg, 1998, s. 50.
- s. 66 Fröberg, 1998, s. 163.
- s. 67 Fröberg, 1998, s. 166.
- s. 68 Haandbog i Bibliotekskundskab, 1927, s. 392.
Bibliopola, 1966, s. 395.
- s. 69 Bibliopola, 1966, s. 279.
Bibliopola, 1966, s. 273.
- s. 70 Cavling, 1904, s. 483.
- s. 71 Cavling, 1904, s. 482.
- s. 72 Cavling, 1897, s. 185.
- s. 73 www.ci.chi.il.us/Landmarks/C/CulturalCenter3.html
- s. 74 Fröberg, 1998, s. 196.
Fröberg, 1998, s. 197.
- s. 75 Fröberg, 1998, s. 151.
- s. 76 Bobinski, 1969, s. 43.
- s. 77 home.comcast.net/~jaulik/riponnow.jpg
www.rootsweb.com/~cagsv/gsv-jpgs/0001-1bw.jpg
- s. 79 Millech, 1961, s. 21.
- s. 80 Millech, 1961, s. 59.
- s. 81 Millech, 1961, s. 37.
- s. 82 Kunstakademiet 1754-2004, 2004, Bind I, s. 405.
- s. 84 Fra Bispetofte til Bjerget, 1977, s. 71.
- s. 85 Sejr, 1963, s. 82.
Sejr, 1963, s. 99.
- s. 86 Arnesen, 1919, s. 63.
- s. 87 Det kongelige Bibliotek – et hus på Slotsholmen, 1993, s. 17.
- s. 88 Det kongelige Bibliotek – et hus på Slotsholmen, 1993, s. 29.
Det kongelige Bibliotek – et hus på Slotsholmen, 1993, s. 59.
- s. 90 Det kongelige Bibliotek – et hus på Slotsholmen, 1993, s. 55.
- s. 93 Historiske Meddelelser om København, 1985, s. 89.
- s. 94 Aarsbo, 1935, s. 71.
- s. 95 Andersen, 1965, s. 115.
- s. 97 Det kongelige Bibliotek, Kort- og Billedafdelingen.
- s. 98 Det kongelige Bibliotek, Kort- og Billedafdelingen.
- s. 99 Gnutzmann og Lind, 1907, s. 124.
- s. 100 Madsen, 1979, s. 2-3.
- s. 101 Madsen, 1979, s. 99.
- s. 102 Odenses bibliotekshistorie, 1990, s. 95.

- s. 103 Odenses bibliotekshistorie, 1990, s. 101.
- s. 104 Dansk Folkeoplysning, 1950, s. 209.
- s. 106 Architekten, Bd, XII, 1909-1910, s. 12.
- s. 108 København før, nu – og aldrig, 1990, s. 110.
- s. 111 Danmarks Historie, Bind 13, 1978, s. 325.
- s. 115 Sørensen, 1933, s. 110.
- s. 116 Lampugnani, 1982, s. 137.
- s. 118 Trap, Bind V,2, 1957, s. 585.
- s. 121 Kaiser, 1992, Forside.
- s. 131 Historiske Meddelelser om København, 1985, s. 14.
- s. 132 Det kongelige Bibliotek, Kort- og Billedafdelingen.
- s. 133 Architekten, Bd, XIV, 1911-1912, s. 301-303.
- s. 134 Det kongelige Bibliotek, Kort- og Billedafdelingen.
- s. 136 Degn, 1970, s. 106.
- s. 137 Architekten, 1927 M, s. 18.
- s. 138 Dahl, 1938, s. 24.
- s. 139 Dahl, 1938, s. 27.
- s. 140 Arkitekten, M, 1931, s. 121.
Dahl, 1938, s. 22.
- s. 141 Dahl, 1938, s.31.
Dahl, 1938, s. 32.
Dahl, 1938, s. 57.
- s. 142 Bogens Verden, 1933, s. 216.
- s. 143 Ringdal, 1985, s. 169.
Bogens Verden, 1933, s. 214.
- s. 144 Bogens Verden, 1933, s. 216.
- s. 145 Frøberg, 1998, s. 199.
- s. 146 Gunnar Asplund Arkitekt, 1943, s. 137.
- s. 147 Gunnar Asplund Arkitekt, 1943, s. 129 og 131.
- s. 148 Asplund, 1997, s. 96.
Gunnar Asplund Arkitekt, 1943, s. 43.
- s. 149 Frøberg, 1998, s. 203.
Gunnar Asplund Arkitekt, 1943, s. 135.
- s. 150 Frøberg, 1998, s. 205.
- s. 151 Spens, 1994, s. 23.
Spens, 1994, Forside.
- s. 152 Weston, 1995, s. 64.
Biblioteksbygninger. Særtryk af Arkitekten, 1939, s. 39.
- s. 153 Frøberg, 1998, s. 205.
- s. 154 Weston, 1995, s. 66.
- s. 155 Bogens Verden, 1926, s. 3.
- s. 156 Haandbog i Bibliotekskundskab, 1927, s. 387.
- s. 157 Traum und Wirklichkeit. Wien 1870-1930, s. 649.
- s. 158 Traum und Wirklichkeit. Wien 1870-1930, s. 651.
- s. 159 Margolin, 1997, s. 94.
- s. 160 Gozak and Leonidov, 1988, s. 11.
- s. 161 Russian Avantgarde, 1995, s. 85.
Landmarks of Soviet Arcitecture, 1992, s. 113.
Landmarks of Soviet Arcitecture, 1992, s. 115.
- s. 166 Steenberg, 1900, s. 61.
- s. 167 Historiske Meddelelser om København, 1985, s. 130.
Arsbo, 1935, s. 80.
- s. 168 Døssing, 1924, s. 7.
- s. 169 Danske Sognebiblioteker. Vejledning for Laanere, 1932.
- s. 170 Selv se, selv undersøge, selv tænke, 1995, s. 24.
- s. 171 Katalog over Gyldendals store Prisnedsættelse, 1931, s. 225.
- s. 173 Steenberg, 1900, s. 23.

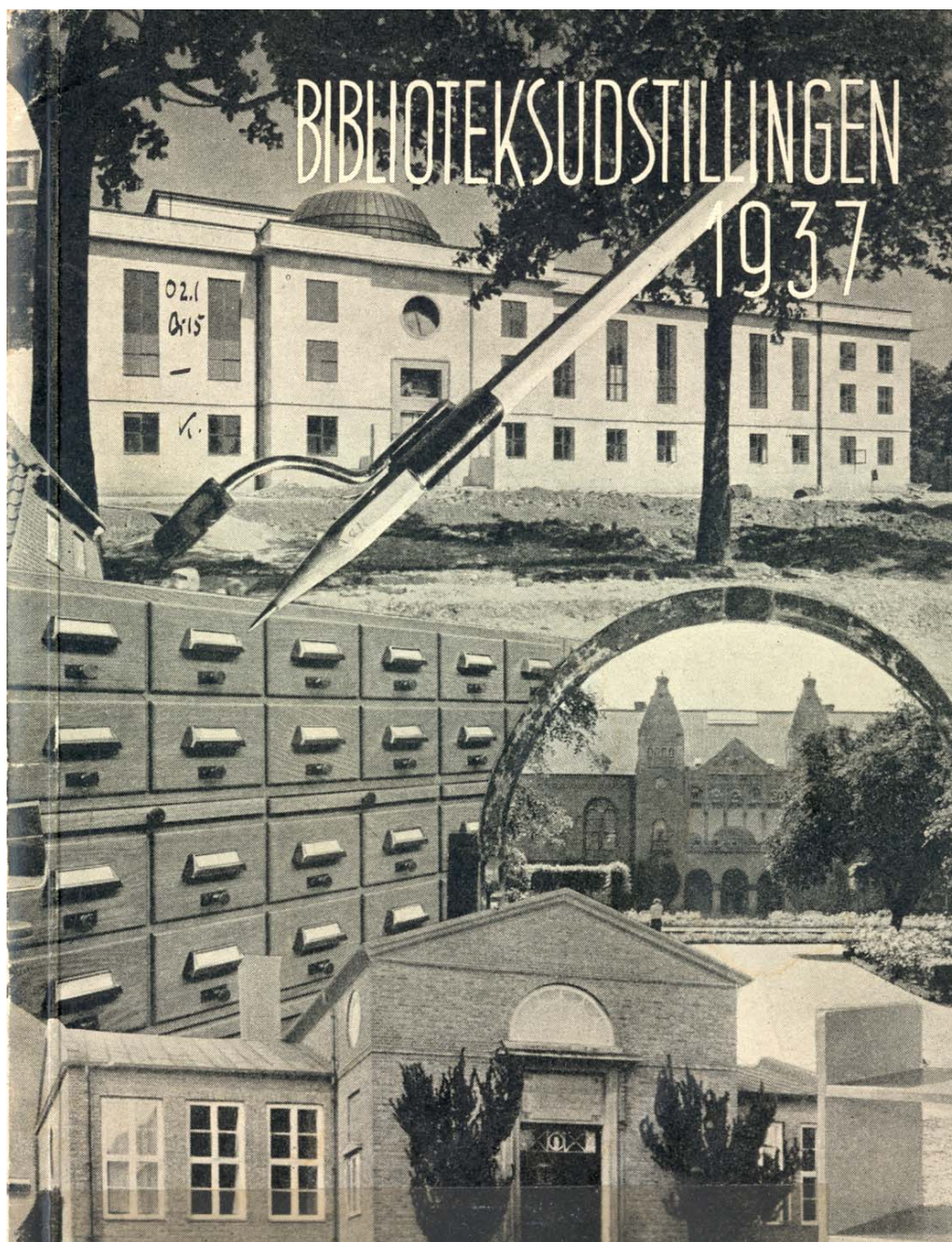
- s. 174 Ringdal, 1995, s. 121.
Ringdal, 1995, s. 126.
- s. 175 Wieser und Ackerknecht, 1930, s. 100.
- s. 176 Bibliopola, 1966, s. 417.
Kjølbye og Wendelboe Jensen, 1986, s. 47.
- s. 177 Steenberg, 1900, s. 26.
- s. 178 Arnesen, 1919, s. 26.
- s. 180 Historiske Meddelelser om København, 1985, s. 12.
- s. 181 Bibliotek och arkitektur, s. 43.
- s. 184 Bibliotek och arkitektur, s. 45.
Bibliotek och arkitektur, s. 46.
- s. 185 Samlingen af Arkitekturtegninger.
- s. 186 Bibliotek och arkitektur, s. 47.
- s. 190 Bogsamlingsbladet, 1916, s. 144.
- s. 192 Bogsamlingsbladet, 1916, s. 144.
- s. 194 Bogens Verden, 1920, s. 205.
- s. 198 Lærebog i Biblioteksteknik, 1922, s. 135.
Lærebog i Biblioteksteknik, 1922, s. 138.
Lærebog i Biblioteksteknik, 1922, s. 140.
- s. 200 Døssing, 1924, s. 6.
- s. 203 Bogens Verden, 1919-20, s. 115.
Bogens Verden, 1919-20, s. 115.
- s. 204 Bogens Verden, 1919-20, s. 116.
- s. 205 Jørgensen, 1946, s. 105.
- s. 206 Jørgensen, 1946, s. 106.
- s. 207 Bogens Verden, 1919-1920, s. 114.
Bogsamlingsbladet, 1917:3-4, s. 47.
- s. 208 Bogens Verden, 1921, s. 107.
- s. 209 Bogens Verden, 1919-1920, s. 118.
Bogens Verden, 1919-1920, s. 117.
- s. 210 Bogens Verden, 1919-1920, s. 164.
Bogens Verden, 1919-1920 ,s.166.
- s. 211 Bogens Verden, 1919-1920, s. 165.
- s. 212 Bogens Verden, 1922, s. 143.
- s. 213 Bogens Verden, 1922, s. 144.
Bogens Verden, 1922, s. 143.
- s. 214 Bogens Verden, 1922, s. 17.
Bogens Verden, 1922, s. 18.
- s. 215 Bogens Verden, 1922, s. 18.
- s. 216 Bogens Verden, 1925, s. 161.
Bogens Verden, 1925, s. 162.
- s. 217 Bogens Verden, 1924, s. 85.
Bogens Verden, 1925, s. 65.
Samlingen af Arkitekturtegninger.
- s. 219 Bogens Verden, 1923, s. 42.
Jørgensen, 1946, s. 78.
Bogens Verden, 1930, s. 2.
- s. 220 Jørgensen, 1946, s. 51.
- s. 221 Jørgensen, 1946, s. 103.
- s. 222 Aarsbo, 1935, s. 236.
Bogens Verden, 1918-19, s. 20.
- s. 223 Bogens Verden, 1931, s. 48.
- s. 224 Bogens Verden, 1931, s. 50.
- s. 225 Jørgensen, 1946, s. 23.
Bogens Verden, 1927, s. 73.
- s. 226 Jørgensen, 1946, s. 64.
- s. 227 Bogens Verden, 1927, s. 173.
Bogens Verden, 1928, s. 3.

- s. 229 Bogens Verden, 1922, s. 21.
       Bogens Verden, 1922, s. 20.
- s. 230 Bogens Verden, 1924, s. 33.
       Bogens Verden, 1929, s. 132.
- s.231 Langkilde, 1986, s. 47.
- s. 232 www.detgamlebibliotek.nordjyskeklubber.dk
- s. 233 Rørdam, 1930, s. 20.
- s. 234 Steenberg, 1900, s. 65.
- s.235 Bogens Verden, 1940, s. 292.
- s. 236 Bogens Verden, 1930, s. 155.
       Folkebibliotekaren Harald Hvenegaard Lassen 1886-1971, 1986, s. 47.
- s. 237 Fritidens Anvendelse og Folkeopdragelsen, 1925, s. 58.
- s. 239 Fritidens Anvendelse og Folkeopdragelsen, 1925, s. 56.
- s. 240 Fritidens Anvendelse og Folkeopdragelsen, 1925, s. 52.
- s. 246 Jørgensen, 1946, s. 75.
- s. 247 <http://www.plannersweb.com/publicbldgs/LIB-DecaturAL.html>
       www.library.elgin-county.on.ca/.../Carnegie.jpg
- s. 248 Jørgensen, 1946, s. 76.
- s. 249 Bogens Verden, 1927, s. 55.
- s. 250 Wivel, 1998, s. 457.
- s. 251 Langkilde, 1986, s. 40.
       Langkilde, 1986, s. 41.
- s. 251 Jørgensen, 1946, s. 120.
- s. 253 Bogens Verden, 1935, s. 259.
- s. 254 Jørgensen, 1946, s. 227.
- s. 255 Jørgensen, 1946, s. 123.
       Jørgensen, 1946, s. 121.
- s. 257 Bogens Verden, 1930, s. 196.
       Bogens Verden, 1930, s. 196.
- s. 258 Bogens Verden, 1939, s. 350.
       Bogens Verden, 1939, s. 353.
- s. 259 Ebstrup, 1942, s. 115 og 116.
- s. 260 Jørgensen, 1946, s. 91.
- s. 262 Jørgensen, 1946, s. 53.
       Bogens Verden, 1934, s. 271.
- s. 264 Jørgensen, 1946, s. 58.
- s. 265 Jørgensen, 1946, s. 54.
       Bogens Verden, 1934, s. 273.
- s. 266 Wieser und Ackerknecht, 1930, s. 146.
       Jørgensen, 1946, s. 55.
- s. 267 Bogens Verden, 1934, s. 235.
- s. 268 Bogens Verden, 1934, s. 233.
       Bogens Verden, 1934, s. 235.
       Bogens Verden, 1934, s. 237.
- s. 270 Jørgensen, 1946, s. 80.
       Jørgensen, 1946, s. 81.
- s. 271 Jørgensen, 1946, s. 109.
- s. 272 Jørgensen, 1946, s. 113.
- s. 273 Jørgensen, 1946, s. 115.
- s. 275 Jørgensen, 1946, s. 92.
       Jørgensen, 1946, s. 93.
- s. 276 Aarsbo, 1935, s. 240..
       Bogens Verden, 1930, s. 145.
- s. 277 Historiske Meddelelser om København, 1985, s. 146.
- s. 278 Bogens Verden, 1939, s. 49.
- s. 281 Jørgensen, 1946, s. 31.
       Hadley, 1924, s. 97.

- s. 282 Hadley, 1924, s. 67.
- s. 283 Jørgensen, 1946, s. 27.
Bogens Verden, 1940, s. 370.
- s. 284 Jørgensen, 1946, s. 40.
- s. 285 Jørgensen, 1946, s. 46.
- s. 286 Arkitekten, 1940 M, s. 49.
- s. 289 Jørgensen, 1946, s. 98.
Arkitekten, 1940 M, s. 50.
- s. 290 Arkitekten, 1940 M, s. 53.
- s. 291 Jørgensen, 1946, s. 96.
- s. 292 Danmarks Biblioteksskoles Bibliotekshistoriske Billedsamling.
- s. 294 Samlingen af Arkitekturtegninger.
- s. 296 Arkitekten, 1940 M, Forside
- s. 297 Weston, 1995, s. 66.
Arkitekten, 1940 M, s. 54.
- s. 299 Bogens Verden, 1940, s. 60.
Jørgensen, 1946, s. 69.
- s. 300 Vilhelm Lauritzen, 1994, s. 87.
- s. 302 Bogens Verden, 1941, s. 301
- s. 304 Tønsberg, 1990, s. 9.
- s. 306 Porskrog Rasmussen, 1992, s. 52.
- s. 307 Banke, 1947, s. 32.
- s. 308 Samlingen af Arkitekturtegninger.
- s. 310 Arkitekten, 1931 U, s. 115
Arkitekten, 1931 U, s. 114.
Wieser und Ackerknecht, 1930, s. 97.
- s. 311 Samlingen af Arkitekturtegninger.
- s. 312 Fyns Tidende, 15. 12. 1935.
Fyns Tidende, 15.12. 1935.
Fyns Tidende 15.12. 1935.
- s. 314 Bogens Verden, 1939, s. 7.
Bogens Verden, 1939, s. 6.
- s. 315 Arkitekten, 1939 M, s. 29.
Arkitekten, 1939 M, s. 29.
- s. 316 Arkitekten, 1939 M, s. 29.
Arkitekten, 1939 M, s. 30.
- s. 318 Arkitekten, 1940 M, s. 23.
Arkitekten, 1940 M, s. 21.
- s. 319 Arkitekten, 1940 M, s. 23.
Samlingen af Arkitekturtegninger.
- s. 320 Bogens Verden, 1943, s. 315.
- s. 321 Steenberg, 1900, Forside.
- s. 323 Bogsamlingsbladet, Forside.
- s. 324 Folksbiblioteksbladet, Forside.
For Folke- og Barneboksamlinger, Forside.
- s. 325 Bogvennen, Forside.
Bogens Verden, Forside.
- s. 327 Jørgensen, 1946, s. 77.
- s. 328 Den store Storm P, s. 207.
- s. 329 Den store storm P, s. 198.
- s. 330 Uttenreiter, 1949, s. 180.
- s. 331 Uttenreiter, 1949, s. 181.
- s. 332 Nielsen, 1995, s. 14.
- s. 333 Jørgensen, 1946, s. 44.
- s. 336 Lærebog i Biblioteksteknik, 1922, s. 90-91.
- s. 337 Bogens Verden, 1924, s. 87-88 og s.108-109 samt Bogens Verden, 1925, s. 2-4 og 162-164.
- s. 338 Bogens Verden, 1924, s. 87-88 og s.108-109 samt Bogens Verden, 1925, s. 2-4 og 162-164.
- s. 339 Biblioteksudstillingen 1937, Katalog, Bagside.

**ÅBNINGEN AF BIBLIOTEKSRUMMET
- DE FORMATIVE ÅR I DANSKE
FOLKEBIBLIOTEKERS ARKITEKTUR I DET
20. ÅRHUNDREDES FØRSTE HALVDEL**

Nan Dahlkild

**Ph. D. afhandling. Registrant
Danmarks Biblioteksskole 2006**

Danske folkebiblioteksbygninger 1775 – 1943

Registranten bygger på oplysninger fra Bogens Verden (BV), Bogsamlingsbladet (Bgsbl.), Bogvennen (Bogven.), Bibliotek 70 (B70), Bibliotekspressen (Bibl.Pres.), Danmarks Biblioteker (DB), Scandinavian Public Library (Scan.Pub.Lib.), Arkitekten (Ark.), Bygmesteren (Bygm.), Filibussen og på Internettet Guide til kunst og arkitektur i de danske folkebiblioteker <http://www.folkebiblioteker.dk/> (folk.dk). Oplysninger fra tidsskrifterne er suppleret ud fra bl.a. H. Hvenegaard Lassen: *De danske folkebibliotekers historie* (HHL) og Carl Jørgensen: *Danske biblioteksbygninger* (CJ)

Efter ombyggede bibliotekers navne er i parentes angivet bygningens tidligere anvendelse. Det præcise indvielsestidspunkt (Indv.) er medtaget i det omfang, det er nævnt i kilderne. Oplysninger om særlige lokaler som studiekredslokaler, foredragssal og bibliotekarbolig er medtaget.

Bygningens arkitekt (Ark.) er medtaget, når navnet er nævnt i kilderne. Ud over navnet på arkitekten er navnene nævnt på bibliotekarere (Bibl.) eller andre personer, som har været aktive i forbindelse med etablering af biblioteket.

Udsmykninger er medtaget. Det gælder også tilfælde, hvor de er udført senere end indvielsestidspunktet.

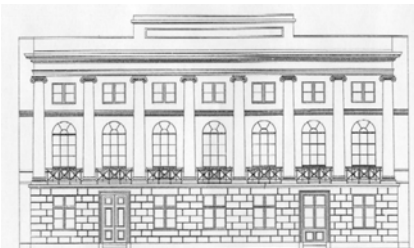
Biblioteker, der er blevet opført efter udskrivning af en arkitektkonkurrence, er markeret med en grå skygge og kursiv – *Ark.konkurrence*.

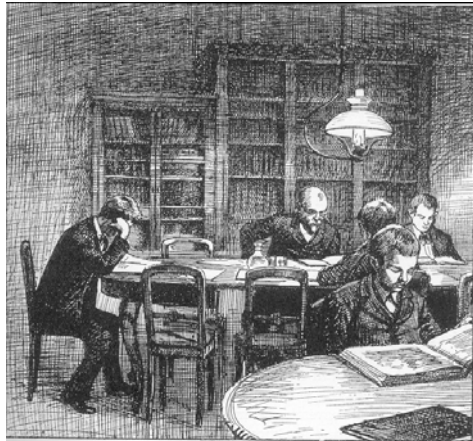
Henvisningen Se også reg. refererer til årstal, hvor der foretaget væsentlige tilbygninger eller ombygninger af samme bygning.

Registranten omfatter 51 nybygninger og 221 ombygninger/nyindretninger, i alt 272 biblioteksbygninger/lokaler.

Indvielse	Nybygninger	Ombygninger/nyindretninger
1775		<p>København, Peter Frederik Suhms Bibliotek Størstedelen af bogsamlingen overgår til Det Kongelige Bibliotek 1796 Bibl. Rasmus Nyerup Helge Nielsen, Folkebibliotekernes forgængere, s. 518-533</p> <p>P. F. SUHMS HÆDERSMEDALJE 1797</p>

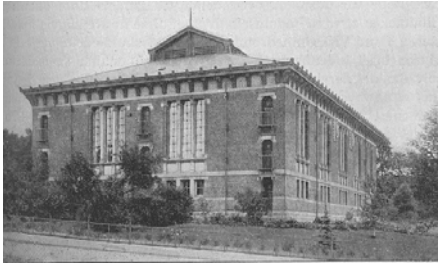

1796	<p>København, Det Classenske Bibliotek (Sammen med Instrumentsamling) Bogsamlingen overgår til universitetsbiblioteket 1867 Ark. Peter Hersleb Classen Helge Nielsen, Folkebibliotekernes forgængere, s. 539</p> 	
1839		<p>Nykøbing F. (Det gamle rådhus) Den Classenske Bogsamling bliver offentlig tilgængelig HHL, s. 59-60</p>
1849		<p>København, Det Classenske Bibliotek Modernisering Ark. C.F. Hetsch Harald Jørgensen, Bibliotek for læger, juni 1988, s. 165-180</p>
1853		<p>Sorø Overlærer/docent J.F. Johnstrup og B.S. Ingemann HHL, s. 17 og Bibl.Pres. 2003 nr. 8, s. 268-269</p>
1862		<p>Randers HHL, s. 17</p>
1863		<p>Maribo (Rådhuset) HHL, s. 59</p>
1868		<p>Ebeltoft HHL, s. 18</p> <p>Århus (Gl. Skole) Adjunkt Th. Shaldemose HHL, s. 18</p>

1869		Skagen (I præstegården) HHL, s. 18
1874		Vejle (Rådhuset senere kommuneskole) HHL, s. 19
1875		Grenå HHL, s. 19 Hobro Læge Th. Sørensen HHL, s. 19 – 20
1879		Sorø (Sparekassens venteværelse) HHL, s. 17 Kolding HHL, s. 20
1880		Helsingør HHL, s. 20
1885		Holbæk HHL, s. 20 Mariager HHL, s. 20
1885		Københavns Kommunes Folkebiblioteker, 6 kredsbiblioteker Rådstuearkivar Oluf Nielsen HHL, s. 36-40 Ill. Frem 1903 - 04

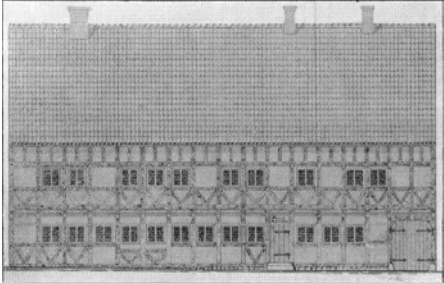
1887		<p>Middelfart (I Fangel's hus) Snedker P. Fangel HHL, s. 20-21</p> <p>Frederiksberg, 2 kommunebiblioteker (kommuneskoler) HHL, s. 40</p>
1889		<p>Ringsted HHL, s. 21</p> <p>Svendborg HHL, s. 21</p>
1894		<p>Horsens (Borgerskolen) Andreas Schack Steenberg Bibl. Marius Ottosen HHL, s. 54-55</p>
1895		<p>Vejle Indv. Jan. (Teknisk Skole) Bibl. Weilbach, fra 1897 J. Alsted HHL, s. 55</p>
1896		<p>Ålborg (Latinskole, tidligere kloster) Adjunkt J.S. Asmussen HHL, s. 55</p> <p>Hillerød (På kommuneskolen) C. Iversen, P. Petersen Overtagelse af Julie Overskov's lejebibliotek HHL, s. 56-57</p> <p>Korsør HHL, s. 57</p>
		<p>Kerteminde Skoleinsp. Kr. Kragh HHL, s. 57</p> <p>Varde (Teknisk Skole) J. Olsen HHL, s. 57-58</p>

1897		<p>Esbjerg (Sagførerkontor) Bogbinder Chr. Tobiesen HHL, s. 58</p>
1898		<p>Slagelse (Lejlighed) Realskolelærer S. Thorsen HHL, s. 58</p> <p>Ribe HHL, s. 58</p> <p>Stege (Hos boghandleren) Forstander J.H. Andersen HHL, s. 58</p>
1899	<p>Køge (Sammen med museum) Sagfører Alfred Sørensen HHL, s. 59</p> <p>Ill. : Steenberg, Andr. Sch.: Folkebogsamlinger. Deres Historie og Indretning. Aarhus og København, 1900</p>	<p>Frederikssund HHL, s. 59</p> <p>Silkeborg Oprettet på initiativ af Folkeuniversitetsforeningen HHL, s. 59</p>

1900		<p>Bogense (Posthus) Indv. okt. 1900 Bibl. N. Christensen HHL, s. 86</p> <p>Fredericia (Pigeskole) Indv. 11/11 1900 Formand A.M. Carstensen HHL, s. 85</p>
1901		<p>Hjørring (Drengeskole) Indv. nov. 1901 Bibl. Cand.phil. R. Thomasen HHL, s. 86</p> <p>Kalundborg (Venteværelse) Bibl. Kantor R. Sch. Olsen HHL, s. 87</p> <p>Løgstør HHL, s. 88</p> <p>Ringkøbing HHL, s. 87</p> <p>Roskilde Lærer Carl Poulsen HHL, s. 87</p> <p>Skanderborg HHL, s. 88</p> <p>Vordingborg HHL, s. 88</p>
1902	<p>Århus, Statsbiblioteket Indv.17/6-1902 Ark. Kampmann HHL, s. 92-96 & Bgsbl. 1909, s. 55-58</p> 	<p>Holbæk (Kloster) Formand Rasmus P. Nielsen HHL, s. 111</p> <p>Lemvig (Teknisk skole) Indv. sep. 1902 Lærer Jens Bjerre HHL, s. 88</p> <p>Nyborg (Friskole) Indv. dec. 1902 HHL, s. 88</p> <p>Skælskør Bibl. Jens Sørensen HHL, s. 89</p>

1903		<p>Holstebro (Højskolehjem) Indv. 3/10 1903 Friskolelærer J.M. Jensen HHL, s. 89</p> <p>Kalundborg (Skole) HHL, s. 88</p> <p>Ringkøbing (Skole) HHL, s. 90</p> <p>Viborg HHL, s. 90</p>
1904		<p>Herning (Skole) Indv. efterår 1904 Herredsfuldmægtig H.H. Hvass HHL, s. 90</p> <p>Struer Indv. 2/1 1904 Lærer V. Olesen HHL, s. 89-90</p>
1905		<p>Hobro (Hotel) Indv. feb. 1905 Skoleinsp. R. Hansen HHL, s. 90</p> <p>Søllerød HHL, s. 338</p>
1906		<p>Bogense (Teknisk skole) HHL, s. 86</p> <p>Hobro (Vestergade 27) HHL, s. 90</p>
1907		<p>Fåborg HHL, s. 90</p> <p>Neksø HHL, s. 90</p> <p>Sakskøbing HHL, s. 90</p> <p>Vejle "Biblioteket for Vejle By og Amt" Bgsbl. 1907 nr. 4, s. 49-53 & HHL, s. 113-116</p>

1908		Stubbekøbing HHL, s. 90
1909	<p>København N Guldbergsgade Filial (Sammen med arbejdsformidling) Bibl. Jens Aarsbo Indv. 1/12 1909 Bgsbl. 1910, s. 48-51 & HHL, s. 146</p> <p>Århus, ”Stationsbyens Folkebibliotek” (Sammen med forsamlingshus) Ark. Magdahl Nielsen Bgsbl. 1909, s. 17-21, 99 & HHL, s. 116-124</p> 	Dalum Bibl. David Andersen HHL, s. 338
1910	<p>København N Griffenfeldsgade Filial Bibl. Jens Aarsbo HHL, s. 147</p>	Kolding Bibl. Erik Brandt Klixbüll HHL, s. 171

1911		<p>Køge (Fattiggård) ”Spindehuset” Bibl. N. Moesgaard Indv. 30/6 1911 Bgsbl. 1911, s. 85-88 & HHL, s. 172-173</p> <p>Middelfart Indv. sommeren 1911 Bibl. M. Bygbjerg HHL, s. 171</p> <p>Odense ”Bryggergården” Indv. 27/12 1911 Museumsinspektør. Chr. M.K. Petersen. HHL, s. 168 & Bibl.Pres.1995 nr.19, s. 615</p>
1912		<p>Allinge-Sandvig HHL, s. 169</p> <p>Frederikshavn (Havehus) Bibl. Vald. Lauritzen HHL, s. 169</p> <p>Nykøbing Mors Bibl. A. Christensen HHL, s. 169</p> <p>Odder HHL, s. 177</p> <p>Randers ”Helligaandshuset” Lærer Chr. Bertelsen HHL, s. 172</p> <p>Åkirkeby HHL, s. 169</p>

1913		<p>Næstved Indv. dec. 1913 Lærer Vald. Holst HHL, s. 169</p> <p>Svendborg Bibl. Henrik Jensen HHL, s. 171</p> <p>Torild HHL, s. 179</p>
1914		<p>Frederiksberg (Hospital) Bibl. Cand. Teol. Aage Sorterup HHL, s. 174</p> <p>Hammel HHL, s. 334</p> <p>Herning (Kælderlejlighed) Bibl. N.P. Storm-Sørensen HHL, s. 172</p> <p>Nyborg "Mads Lerches Gård" HHL, s. 172</p> <p>Sæby Form. J. Hundahl HHL, s. 170</p> <p>Ølstykke Lærer A.N. Holm HHL, s. 179</p>
1915		<p>Stege (Provstegård) HHL, s. 172</p>
1916		<p>Brande HHL, s. 179</p> <p>Frederiksværk (Alderdomshjem) BV 1968, s. 327 & HHL, s. 170</p> <p>Gørding HHL, s. 179</p> <p>Torslev Førstelærer A.M. Jensen HHL, s. 180</p>

1916		<p>Vejen (Villa) Indv. 30/9 1916 Ark. M. Joensen Stifter P. Lauridsen Bgsbl. 1916, s. 143-45, Bogven. 1916, s. 103-105 & HHL, s. 178</p> <p>Vejle (Hospital) Indv.16/10 1916 Ark. N. Cristoff Hansen Bibl. H. Hvenegaard Lassen BV 1919-20, s. 113-114 Bgsl. 1917, s. 24-27, 47-48 & HHL, s. 162</p> <p>Ørbæk HHL, s. 180</p>
1917		<p>Halvrimmen Lærer Emanuel Nielsen HHL, s. 180</p> <p>København Hovedbibliotek (St. Nikolai Kirke) Indv. maj 1917 BV 1918/19, s. 17 & HHL, s. 324</p> <p>Ringe HHL, s. 179</p>
1918		<p>Assens (Skole) HHL, s. 170</p> <p>Frederikssund (Sammen med rådhus) HHL, s. 332</p> <p>Hals HHL, s. 179</p>

1918		<p>København Kredsbibliotek ”Helligåndshuset” (Kirke) Indv. 2/3 1918 Ark. H. Storck BV 1918-19, s. 11-18 & HHL, s. 324</p> <p>Oksby HHL, s. 180</p> <p>Oksbøl HHL, s. 179</p> <p>Stillinge HHL, s. 180</p> <p>Struer HHL, s. 173</p> <p>Uldum Førstelærer L. Vest Hansen HHL, s. 178</p> <p>Viborg Indv. 1/4 1918 (Fotografisk atelier) Bibl. Cand. Phil. Henri Hansen HHL, s. 163</p>
1919	<p>Frederiksberg (Sammen med huslejenævn i træbarak) Indv. dec. 1919 Bibl. Aage Sorterup HHL, s. 174</p> <p>Køge, 1918-19 Indv. 31/8 1919 Ark. Chr. E. Sylow BV 1919-20, s. 114-116, 1977, s. 125 & HHL, s. 173</p> 	<p>Asnæs Realskolelærer Hans J. Hansen HHL, s. 179</p> <p>Buerup Lærer Hilarius Nielsen HHL, s. 180</p> <p>Gentofte Bibl. J.H. Landt HHL, s. 174</p> <p>Holstebro (Kæmnerbygning) Formand Bogtrykker Niels P. Thomsen HHL, s. 173</p> <p>Nørresundby Indv. jan. 1919 Formand Pastor Dystrup HHL, s. 170</p> <p>Starup HHL, s. 180</p>

1919		<p>Thisted (Sammen med adm. bygning) Indv. 29/1 1919 Bibl. N. Grønkjær BV 1921, s. 37-38 & HHL, s. 170</p> <p>Ærøskøbing HHL, s. 170</p> <p>Åbyhøj Bibl. S. Bodekjær HHL, s. 338</p>
1920	<p>Silkeborg (Sammen med badeanstalt og museum) Indv. 24/6 1920 Ark. L. Bendixen Bibl. Peder Nielsen BV 1919-20, s.161-164, HHL, s. 221 & CJ, s. 105-106</p> 	<p>Gentofte/Hellerup "Øregaard" Bibl. J.H. Landt HHL, s. 175</p> <p>Gentofte Kredsbibliotek/Ordrup (Skole) HHL, s. 175</p> <p>Kalundborg (Gl. købmandsgård) Indv. 11/7 1920 Ark. Carl Jørgensen Bibl. S. Haugstrup BV 1919-20, s.164-167, HHL, s. 215 & CJ, s. 82-84</p> <p>Middelfart (Politikontor) Bibl. Kommunelærer V. Tønnesen HHL, s. 33</p>

1920		<p>Odense (Kloster) Ark. Valdemar Schmidt Udsmykning: Jens Møller-Jensen HHL, s. 217 & CJ, s. 101-104</p> <p>Svendborg (Skole) Indv. 11/5 1920 Ark. Fritz Jørgensen Bibl. Henrik Jensen BV 1919-20, s. 116 -118, s. 155-156 & HHL, s. 211</p>
1921	<p>Grenå Indv. 8/10 1921 Ark. M.C. Thoft Bibl. Carl Svenstrup BV 1922, s. 20-21 & HHL, s. 223 Se også reg. 1953</p> 	<p>Gørlev (Skole) Indv. 12/1 1921 Stifter: H. Laweatz Dir. Sukkerfabrikken BV 1921, s. 50-54, HHL, s. 227 & CJ, s. 70-71</p> <p>Haderslev (Byejendom) Indv. 10/11 1921 Ark. A.C. Thorbøl Bibl. Vald. Lauritzen BV 1923, s. 124 & HHL, s. 218 Se også reg. 1928</p> <p>Haslev Bibl. Kommunelærer K.B. Nielsen HHL, s. 333</p>

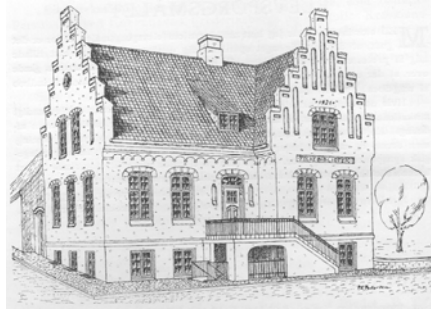
1921

Nykøbing M.

Studieværelse

Ark. P.C. Pedersen

BV 1923, s. 42-43 & HHL, s. 223

Hjørring Centralbibliotek (Skole)

Indv. 26/11 1921

Ark. Jakobsen

Bibl. B. Faurholdt

BV 1922, s. 17-20 & HHL, s. 212

Kolding (KFUM bygning)

Indv. 11/12 1921

Ark. Ernst Petersen

Bibl. Maren Holm

BV 1921, s. 36-37 & HHL, s. 216

Måløv

Bibl. Lærer A. Munch

HHL, s. 336

Næstved (Skole, kaserne) Indv. 30/9 1921

Ark. Beldring

Bibl. Vald. Holst

BV 1922, s. 142-45, HHL, s. 210 & CJ, s. 99-100

Nykøbing F. Indv. 12/1 1921

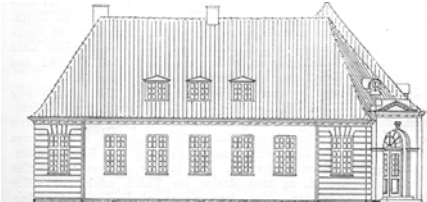
BV 1921, s. 124-25

Roskilde (Asylbygning)

Bibl. Cand.mag. Haralda Poulsen

HHL, s. 215

1921		<p>Rønne (Skole) Bibl. E. Bremerstent HHL, s. 213</p> <p>Sønderborg ”Sønderborghus” Bibl. N. Moesgaard BV 1925, s. 159-162 & HHL, s. 218</p>
1922		<p>Alsønderup Indv. 6/2 1922 BV 1922, s. 77</p> <p>Gørding (Elværk) HHL, s. 227</p> <p>Høng Indv. 7/11 1922 BV 1922, s. 46 Se også reg. 1988</p> <p>Løgstør (Adm.bygning) BV 1922, s. 46</p> <p>Ramløse Indv. 24/2 1922 BV 1922, s. 56</p> <p>Slagelse (Tinghus) Indv. 10/10 1922 Foredragssal & ungdomshjem Ark. Carl Jørgensen Bibl. Anna Lauritsen BV 1922, s. 249, 121-124, HHL, s. 216 & CJ, s. 107-108</p>

1922		<p>Store Heddinge BV 1922, s.127</p> <p>Strib Indv. 3/2 1922 BV 1922, s. 77</p> <p>Østby Indv. 24/10 1922 BV 1922, s. 249</p> <p>Års Indv. 6/2 1922 BV 1922, s. 77</p>
1923	<p>Holstebro Indv. 13/11 1923 Ark. Kristian Jensen Bibl. E. Møballe BV 1924, s. 105-107, HHL, s. 214 & CJ, s. 78-79</p> <p>Sakskøbing (Sammen med ungdomshus) Indv. 28/11 1923 Ark. Andersen Skoleforstander Chr. Jensen BV 1924, s. 32-33</p> 	<p>Gladsaxe (Sammen med skole) HHL, s. 337</p> <p>Glamsbjerg (Teknisk skole) BV 1923, s. 238</p> <p>Herning (Realskole) Redaktør Johs. Stampe HHL, s. 322</p> <p>Holsted Indv. 1/11 1923 BV 1923, s. 238</p> <p>Korsør (Skole) Indv. 2/10 1923 Bibl. Elise Jacobsen BV 1923, s. 238 & HHL, s. 226</p> <p>Lyngby (Statsskole) Indv. 5/10 1923 BV 1923, s. 236-37 & HHL, s. 336</p> <p>Ribe (Skole) Bibl. Dagny Mortensen HHL, s. 226</p> <p>Åbenrå Bibl. Jacob Petersen HHL, s. 213</p> <p>Års (Klinikbygning) BV 1923, s. 238</p>

1924

Halvrimmen

Indv. 3/10 1924

Bibl. Emanuel Nielsen

HHL, s. 229 &

www.detgamlebibliotek.nordjyskeklu

bber.dk

Bogense

Bibl. O. Beck-Nielsen

HHL, s. 225

Brørup

Bibl. Constance Bennetsen

HHL, s. 227

Helsingør (Kloster, udvidelse)

Indv. 20/6 1924

Bibl. E. Bremerstent

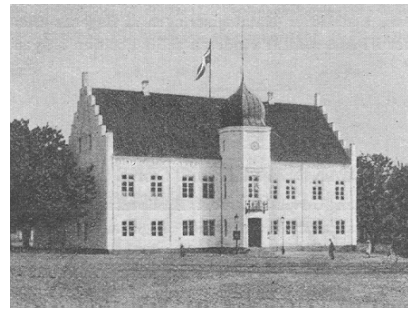
HHL, s. 217

København/Vanløse, Godthåbsvej,
senere Jyllingevej som nyt gadenavn
Aarsbo, 1935, s. 192

Maribo (Rådhus)

Bibl. Ernst Vest Hansen

BV 1924, s. 84-86 & HHL, s. 223-224

Odense (Kloster, udvidelse)

Indv. 3/9 1924

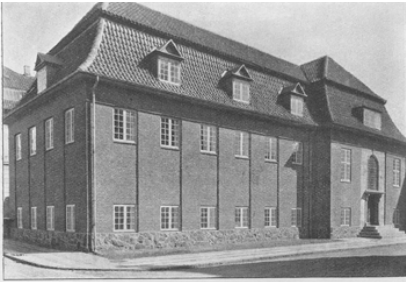
Bibl. H. Hvenegaard Lassen

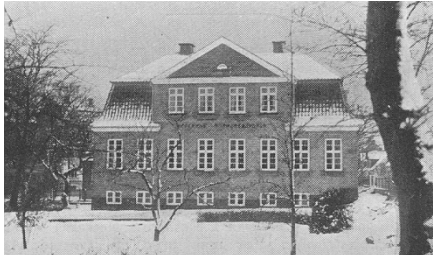
BV 1923, s. 236, HHL, s. 217 &

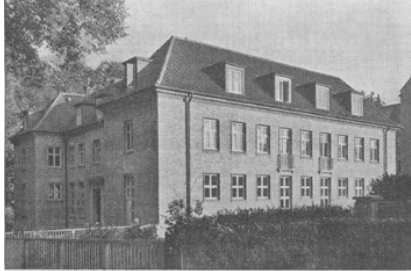

Bibl.Pres. 1995, s. 615

<p>1925</p>	<p>Hobro (Sammen med museum) Bibl. Knud H. Hansen BV 1926, s.35, 1932, s. 45, 197 & HHL, s. 224</p> <p>Sønderborg Indv. 26/4 1925 Ark. P. Bill Bibl. N. Moesgaard Studieværelse BV 1925, s.159-162 & HHL, s. 218-219</p> 	<p>Assens (Skole) Indv. 5/9 1925 Bibl. Jørgen Holck BV 1925, s. 141-142 & HHL, s. 225</p> <p>Gråsten (Slot, riddersal) Indv. 7/5 1925 Bibl. L. Andersen BV 1925, s. 64-65 & HHL, s. 228</p> <p>INTERIØR FRA LÆSESALEN I DEN TIDLIGERE RIDDERSALE</p>
<p>1926</p>		<p>Dalum Bibl. David Andersen HHL, s. 338</p> <p>Frederikshavn (Sparekasse, stueetage) Bibl. Chr. Poulsen CJ, s. 23-24 & HHL, s. 331 Se også reg. 1936</p> <p>Glamsbjerg Bibl. V. Bonne Christensen HHL, s. 334</p> <p>Odder (Bank) Indv. 20/10 1926 BV 1926, s. 163</p>

1926		<p>Roskilde (Udvidelse) Indv. 7/10 1926 Bibl. Haralda Poulsen HHL, s. 215</p> <p>Sorø (Tidligere bank) ”Herrernes Gård” Bibl. O.J. Leth HHL, s. 225</p> <p>Tønder (Bank) Indv. 9/10 1926 Ark. Carl Jørgensen Bibl. Cand. Mag. E. Gade BV 1926, s.161-163 & HHL, s. 220</p> <p>Vordingborg (Lærerindejlighed) Indv. 1/5 1926 BV 1926, s. 79-82 & HHL, s. 332</p>
1927	<p>Esbjerg Indv. 29/4 1927 Ark. Clausen & H. Peters Bibl. Carl Thomsen Foredragssal, 2 Studiekredslokaler Udsmykning: R. Storm Petersen BV 1927, s. 72-75, CJ, s. 61-64 Se også reg. 1961</p> 	<p>Fredericia (Præstegård) Indv. sep.1927 Bibl. Otto Esben-Petersen 2 Studiekredslokaler HHL, s. 323, CJ, s. 64-67</p> <p>Randers (Latinskole) Indv. 6/11 1927 Ark. Hjørsing og Koch Bibl. Chr. Berthelsen BV 1927, s. 171-174 & HHL, s. 219</p> <p>Skive Bibl. Niels P. Bjerregaard HHL, s. 225</p> <p>Vejlby-Risskov (Gymnastikhus) Lærer M. Olsen HHL, s. 338</p>

<p>1927</p>	<p>Hjørring Ark. Konkurrence Ark. Jens Jakobsen Indv. 25/3 1927 Bibl. Bernt Favrholt Foredragssal, studiekredsværelse Udsmykning. Vald. Andersen og Larsen Stevns BV 1927, s. 53-57,133-137, 1935, s.124, HHL, s. 212 & CJ, s. 75-77</p> <p>Vejgård Indv.12/11 1927 Indret. Ark. Skøtt Bibl. Bertel Christensen BV 1927, s.174-175 & HHL, s. 338</p> 	
<p>1928</p>		<p>Haderslev Indv. 21/1 1928 Ark. A.C. Thorbøll Bibl. E. Ebstrup Udsmykning: Mogens Gad, Ludvig Find, Viggo Brandt BV 1928, s. 2-4, HHL, s. 218 & CJ, s. 70-72 Se også reg. 1921</p> <p>Viborg (Latinskole) Indv. 1/10 1928 Ark. Vig-Nielsen Studiekredslokale Farvevalg: Kunstmaler Wire BV 1928, s. 165-167 & HHL, s. 222</p> <p>Åbyhøj Bibl. S. Bodekær HHL, s. 338</p>

<p>1929</p>	<p>Løgstør Indv. 23/8 – 1929 Ark. Z.K. Zachariassen BV 1929, s. 131-133, HHL, s.226 & Bygm. 1931, s. 176-178</p> <p>Vrå Indv. 11/1 – 1929 BV 1929, s. 8 & HHL, s. 229</p>	<p>Møn (Købmandsgård) Indv. 21/8 1929 BV 1929, s.153-154 & HHL, s. 228</p> <p>Otterup (Alderdomshjem) BV 1929, s. 183 & HHL, s. 229</p> <p>Ribe (Byejendom) Indv. Dec. 1929 BV 1930, s. 192</p>
<p>1930</p>	<p>Gentofte Indv. 22/8 1930 Ark. G.B. Hagen Bibl. J.H. Landt Studiekredsløkkale BV 1930, s.195-197, HHL, s. 314 & CJ, s. 131-133 Se også reg. 1939</p> 	<p>København/Valby (Rytterskole) Indv. 28/2 1930 Ark. Aage Rafn Aarsbo, 1935, s. 193</p>

1930

Nørresundby

Bibl. Chr. Lørup

BV 1930, s. 8 & HHL, s. 226

København/Vesterbro

(Institutionsbygning)

Ark. Curt Bie

Bibl. Jens Pedersen & Helga Møllerup

3 Studiekredslokaler

BV 1930, s. 141-147 & HHL, s. 325

Lyngby "Gammel Rustenborg"

Indv. 22/4 1930

Ingeniør C. Rømhild Lyngby komm.

Studiekredslokale, bibliotekarbolig

BV 1930, s. 101-103 & HHL, s. 336

Se også reg. 1969

Ølgod (Sammen med alderdomshjem)

BV 1958, s. 554-555

Ålborg Indv. 3/1 1930

Byg. Inspektør.E. Poulsen og Ark. A.

Juul-Hansen, Bibl. Åge Petersson

Studierum

BV 1930, s. 1-7, HHL, s. 313 &

CJ, s. 48-52

<p>1931</p>	<p>København/Christianshavn (Del af "lagkagehuset") Ark. Edvard Thomsen Studiekredslokale BV 1931, s. 107-110 & HHL, s. 325</p> <p>Lemvig (Sammen med museumslokale) Ark. Kr. Jensen Studiekredslokale Udsmykning: Niels Bjerre BV 1931, s. 47-52</p> <p>Thorshavn Ark. konkurrence (Sammen med museum og arkiv) Indv. 3/5 1931 Ark. H.C.W. Tórgard Studieværelse BV 1931, s.125-128 & Scan.Pub.Lib. nr.1 1981, s. 20-25</p> 	<p>Marstal HHL, s. 330</p> <p>Måløv (Sammen med skolebygning) Bibl. Lærer A. Munch HHL, s. 336</p> <p>Rødovre HHL, s. 337</p>
-------------	--	--

<p>1932</p>	<p>Martofte Indv. 13/9 1932 Lærer V. Reetz BV 1932, s.193-194 & HHL, s. 334</p> 	<p>Horsens (Pigeskole) Indv. 8/1 1932 Ark. N.G. Jensen Bibl. Toke Allingham Studiekredsværelse, Bibliotekarbolig BV 1932, s. 34-49 & HHL, s. 333</p>
<p>1933</p>		<p>Frederikssund (Dommerkontor) HHL, s. 332</p> <p>Grenå (Udvidelse) HHL, s. 223</p> <p>Rødby (Sammen med kommunal adm. bygning) Indv. 24/5 1933 Studieværelse Ark. P.V.Bauch BV 1933, s. 107</p>
<p>1934</p>	<p>Birkerød (Sammen med teknisk skole) Bibl. Margrethe Gram HHL, s. 337</p> <p>Grindsted (Sammen med museum) Indv.14/9 1934 Ark. Schiørring Bibl. J. Futtrup Studiekredsløkal BV 1934, s. 249 & HHL, s. 333</p> 	<p>Hirtshals (Sammen med lægebolig) Indv.15/3 1934 BV 1934, s. 103</p> <p>Knabstrup Teglværk (Teglværk) BV 1935, s. 113-116</p> <p>Skelskør (Adm. bygning) HHL, s. 331</p> <p>Stubbekøbing (Bank) Indv. 9/4 1934 BV 1934, s. 103</p>

1934

Kerteminde

Ark. Jens Christensen og Axel Jacobsen

Bibl. Aage H. Petersen

BV 1933, s. 106, 1934, s. 103, 136

HHL, s. 330 & CJ, s. 31-32

Vejle Indv. 5/9 1934

Ark. C. Hess-Petersen

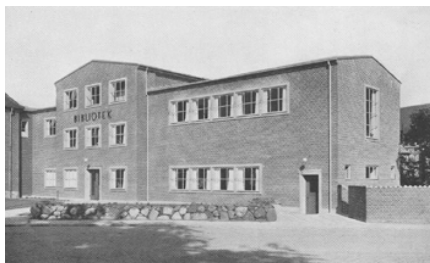
Bibl. Aage Bredsted

3 studiekredslokaler

BV 1934 s. 231-237, 249

HHL, s. 314-315

& CJ, s. 116-119

<p>1934</p>	<p>Århus Ark.Konkurrence Indv.29/10 1934 Ark. Alfred Mogensen og Salling Mortensen, Bibl. Carl Thomsen Udsmykning: Johannes Bjerg Foredragssal, Auditorium, Kursuslokale Studierum 9 Studiekredsværelser BV 1934, s. 6-8, 269-278, CJ, s. 51-60, DB 2002 nr. 8, s. 6-8 & Bygm. 1931 nr.12, s. 73-78 Se også reg. 1967, 1978</p> 	
<p>1935</p>	<p>Frederiksberg Indv. 1/10 1935 Ark. A.S.K. Lauritsen, H. Carl Andresen Bibl. Dr. G. Krogh - Jensen Udsmykning: H. Kapel Foredragssal, undervisningslokale 4 Studiekredsværelser BV 1933, s. 62-63, 81-82, 1935, s. 257-268, B70 1985 nr. 18, s. 576- 577, HHL, s. 317 & CJ, s. 120-130</p> 	<p>Nørre Åby Studierum HHL, s. 334</p> <p>Sindal (Byejendom) Indv. 7/11 1935 BV 1935, s. 336, 1936, s. 112</p> <p>Tåsinge/Landet Sammen med forsamlingshus Bibl. Lærerinde Frk. A. Simonsen HHL, s. 335</p>

<p>1935</p>	<p>Haslev Indv. 30/8 1935 Ark. F. Halleløv Bibl. K.B. Nielsen BV 1935, s. 231-233 CJ, s. 27 & HHL, s. 333</p> 	
<p>1936</p>	<p>Gråsten Indv. 15/5 1936 Ark. Holger Mundt Bibl. R. Rasmussen BV 1936, s. 161-163, CJ, s. 25-26</p> <p>Hammel Indv. Okt. 1936 BV 1936, s. 348-349 & HHL, s. 334</p> <p>Hvidovre Indv. 18/6 1936 Ark. Carl Jørgensen Bibl. Axel Jessen 2 Studiekredsværelser BV 1936, s. 227-229, HHL, s. 337 & CJ, s. 80-81</p> 	<p>Frederikshavn (Sparekasse, udvidelse) Indv. 27/8 1936 3 Studiekredslokaler Udsmykning: Karl Bovin BV 1936, s. 257-258, HHL, s. 331 & CJ, s. 23-24 Se også Reg. 1926</p> <p>Glamsbjerg (Villa) Indv.10/9 1936 Bibl. Bonne Christiansen BV 1936, s. 261-262 & HHL, s. 334</p> <p>København/Sundby, Ølandsgade Indv.1/8 1936 Aarsbo, 1935, s. 193</p>

1936

Ulfborg Kirkeby

BV 1936, s. 349-350 & HHL, s. 334

Middelfart (Byejendom)

Ark. Køser

Studieværelse

Udsmykning: Billedhugger Keil

BV 1936, s. 345-347, 1939, s. 19

& HHL, s. 331

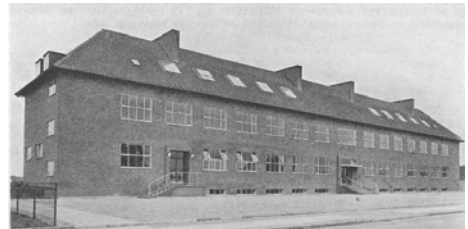
Tårnby (Sammen med teknisk skole)

Indv. 14/11 1936

Ark. Carl Brix

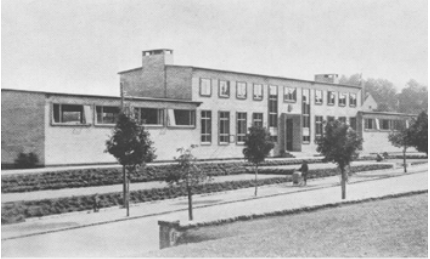

Bibl. Jef Thastum

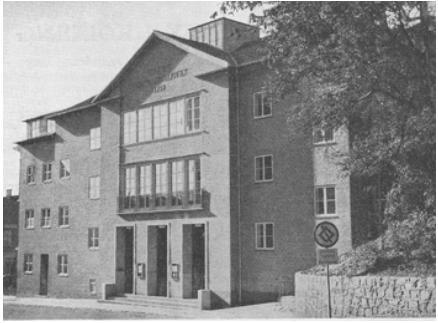
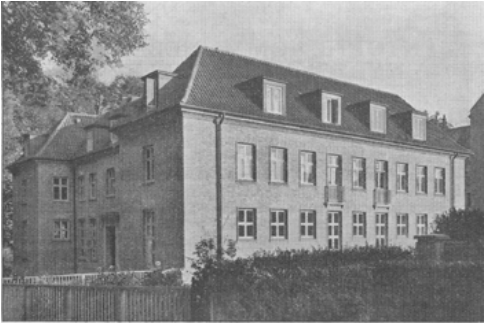
BV 1936, s. 347-348 & HHL, s. 337

Ulfborg Stationsby (Teknisk skole)

HHL, s. 335

<p>1937</p>	<p>Svendborg Indv. 24/3 1937 Ark. Andreas Jensen Bibl. Henrik Jensen Mæcen: Lacoppidan - Petersen 4 Studiekredsværelser 1 Studierum Udsmykning: Kai Nielsen, „Leda“ & Kr. Skikkild buste af Joh.Jørgensen BV 1937, s. 81-89, 295 & CJ, s. 109-111</p> 	<p>Brabrand (Realskole) Postbud A.P. Rasmussen BV 1938 s. 208 & HHL, s. 338</p> <p>Glostrup (Sammen med teknisk skole) HHL, s. 337</p> <p>Åbyhøj (Komm. adm. bygning) Indv. 14/8 1937 Indret. Ing. Pedersen Bibl. S. Bodekær BV 1937, s. 261-262, 1938, s. 208, HHL, s. 338 & CJ, s. 17-18</p>
<p>1938</p>	<p>Ryslinge Ark. Andreas Jensen BV 1937 s. 293, 1938 s. 208 HHL, s. 335 & CJ, s. 38-39</p> <p>Thisted Indv. 19/5 1938 Ark. Jens Foged Bibl. N. Grønkjær 2 Studiekredsværelser Udsmykning: Med malerier af Jens Søndergård BV 1938, s. 165-172, HHL, s. 319-320 & CJ, s. 113-115</p> 	<p>Birkerød (Skole) Ark. Tage Pullich Bibl. Margrethe Gram BV 1938, s.208, HHL, s.337 & CJ, s.19-20</p> <p>Glostrup (Ny skole) BV 1938, s. 208 & HHL, s. 337</p>

<p>1938</p>	<p>Vinderup Indv. 25/10 1938 Ark. Tage Hansen & Erik V. Lind Form. Jens Maarbjerg 2 Studiekredslokale Udsmykning med sandstensrelief: ”Enligt lys mellem liggende bøger.” af lærer Toftemark 3 malerier af N. Holbak BV 1939, s. 17-18, HHL, s. 335 & CJ, s. 46-47</p> 	<p>Ringsted (Kirke) Indv. 20/8 1938 Ark. Storck / Halleløv Bibl. Lærer Carl C. Lassen 1 Studiekredsværelse BV 1938, s. 270-273, HHL, s. 332 & CJ, s. 33-35</p> <p>Rødning ”Røddinghus” (Forsamlingshus) Bibl. Chr. Winter BV 1938, s. 208 & HHL, s. 335</p> <p>Vejlby-Risskov (Sammen med ny skole) BV 1938, s. 208 & HHL, s. 338</p>
<p>1939</p>	<p>Kolding Indv. 2/10 1939 Ark. Ernst Petersen Bibl. E. Ebstrup Foredragssal 6 Studiekredsværelser Udsmykning: August Keil BV 1939, s. 349-357 Se også reg. 1994</p> 	<p>Frederikssund (Lejlighed) Bibliotekarlejlighed HHL, s. 332</p> <p>Gentofte, Hellerup (Tilbygning) BV 1939, s. 263-267 Se også Reg. 1930</p>

1939

Nakskov Indv. 12/11 1939
Ark. Ejnar Ørnsholt
Bibl. E. Schnicker-Pedersen
4 Studiekredslokaler
BV 1940, s.10-14, HHL, s. 322 & CJ,
s. 92-94

Nyborg Ark. Konkurrence
Indv.12/11 1939
Ark. Erik Møller og Flemming
Lassen
Indret. Ark. Hans J. Wegner
Bibl. T. Brandt Pedersen
2 Studiekredsværelser
BV 1939, s. 306-313, 1940, s.10-14,
HHL, s. 321, CJ, s. 95-98, DB 2002
nr.3, s. 24-25 og Ark. 1940, s. 49-56

Herning

Indv.13/1 1939
2 studiekredsværelser
Ark. Carl Jørgensen
Bibl. Edith Busck
BV 1939, s. 45-51, CJ, s. 72-74

København/ Brønshøj Filial (Biograf)

Indv.30/6 1939
Ark: Axel Maar
1 studiekredslokale
BV 1939 s. 267-268

Tåsinge/Landet (Villa)

HHL, s. 335

1940

Gladsaxe Indv. 30/1 1940
Ark. Vilhelm Lauritzen
Bibl. Chr. Frimodt-Møller
2 Studiekredsværelser
BV 1940, s. 60-66, HHL, s. 337 &
CJ, s. 68-70

Tinglev Indv. 4/4 1940
Ark. K. Lehn Petersen
Form. Henry Eriksen
Pedellejlighed
BV 1940, s. 112-113, HHL, s. 336 &
CJ, s. 40-41

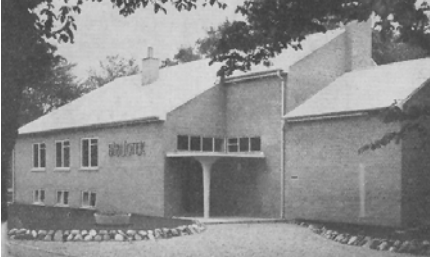

Vejen Indv. 20/5 1940
Ark. F. Dahl Nielsen
Bibl. H. Drewsen
3 Studiekredslokaler
Foran biblioteket "Troldebrønd" af
Hansen Jacobsen
BV 1940, s. 318-323, HHL, s. 335-
336, CJ, s. 44-45 & Bygm. 1947,
s. 41-43

Fredericia (Udvidelse af præstegård)
Indv. 7/9 1940
Ark. H. Zacheriassen
Bibl. E. Gade
2 Studiekredslokaler
BV 1940, s. 284-288, HHL, s. 323 &
CJ, s. 65-67

<p>1941</p>	<p>Fåborg Indv. 5/4 1941 Ark. Svend Vett Larsen Bibl. Hans Christensen 2 Studiekredslokaler BV 1941, s. 89-95 & CJ, s. 21-22</p> <p>Varde Indv. 17/9 1941 Ark. Aage Bugge og P. Riis Olsen Bibl. Marie Johnsen Foredragssal 2 Studiekredsværelser BV 1941, s. 300-303, CJ, s. 42-43</p> 	<p>Århus/Frederiksbjerg Filial Indv. 13/8 1941 Ark. Alfred Mogensen og Chr. Skjødt BV 1941, s. 256-257</p>
<p>1942</p>		<p>Hørsholm (Tinghus) Indv. 15/8 1942 Ark. Ove Huus Bibl. P. Munch 2 Studiekredsværelser BV 1942, s. 375-377, CJ, s. 29-30</p>

1943

Rudkøbing (Sammen med sygekasse)
Ark. Jens Dall
Bibl. Johs. Rueløkke
Studiekredsløkkale
BV 1943, s. 359-361, CJ, s. 36-37

ARKITEKTER

Registret omfatter personer eller tegnestuer, der har været ansvarlige for nytegning eller ombygning.

Arkitekter, der omtalt i 4. Udgave af Weilbach's Kunstnerleksikon, er mærket med WB samt romertal for bind og sidetal.

WB I s.112	Andersen Sakskøbing 1923
WB I s.187	Andresen, H. Carl Frederiksberg 1935
	Bauch, P.V. Rødby 1933
	Beldring Næstved 1921
WB I s.245	Bendixen, L. Silkeborg 1920
	Bie, Curt København Vesterbro 1930
	Bill, P. Sønderborg 1925
WB I s.442	Brix, Carl Tårnby 1936
	Bugge, Aage Varde 1941
WB II s.44	Christensen, Jens Kerteminde 1934
	Classen, Peter Hersleb København, Det Classenske Bibliotek 1796
WB II s.46	Clausen, Christian Hjerrild Esbjerg 1927
	Cristoff Hansen, N. Vejle 1916
WB II s.107	Dall, Jens Rudkøbing 1943
WB II s.327	Foged, Jens Thisted 1938
WB III s.75	Hagen, G.B. Gentofte 1930
WB III s.86	Halleløv, F. Haslev 1935, Ringsted 1938
	Hansen, Tage Vinderup 1938
WB III s.316	Hess-Petersen, C. Vejle 1934
WB III s.318	Hetsch, G.F. København, Det Classenske Bibliotek 1849
WB III s.335	Hjersing, Jens Peter Randers 1927
WB III s.429	Huus, Ove Hørsholm 1942
WB IV s.19	Jacobsen, Axel Kerteminde 1934
WB IV s.48	Jakobsen, Jens Hjørring 1921, Hjørring 1927
WB IV s.67	Jensen, Andreas Svendborg 1937 Ryslinge 1938
WB IV s.102	Jensen, Kristian Holstebro 1923, Lemvig 1931
	Jensen, N.G. Horsens 1932
	Joensen, M. Vejen 1916
	Juul-Hansen, A. Ålborg 1930
WB IV s.201	Jørgensen, Carl Kalundborg 1920, Slagelse 1922, Tønder 1926, Hvidovre 1936,
	Jørgensen, Fritz Svendborg 1920
WB IV s.230	Kampmann, Hack Århus, Statsbiblioteket 1902
	Koch, Christian Randers 1927
	Køser Middelfart 1936
	Larsen, Svend Vett Fåborg 1941
WB V s.45	Lassen, Flemming Nyborg 1939
WB V s.56	Lauritsen, A.S.K. Frederiksberg 1935
WB V s.59	Lauritzen, Vilhelm Gladsaxe 1940
WB V s.78	Lehn Petersen, K. Tinglev 1940
	Lind, Erik V. Vinderup 1938

WB V s.272	Magdahl Nielsen Århus , "Stationsbyens Bibliotek" 1909
WB V s.417	Mogensen, Alfred Århus 1934, Århus/Fr.bjerg Filial 1941
WB V s.470	Mundt, Holger Gråsten 1936
WB VI s.17	Møller, Erik Nyborg 1939
	Maar, Axel København Brønshøj 1939
	Nielsen, F. Dahl Vejen 1940
	Pedersen (Ing.) Åbyhøj 1937
	Pedersen, P.C. Nykøbing M. 1921
WB VI s.370	Peters, H. Esbjerg 1927
WB VI s.386	Petersen, Ernst Kolding 1921 og 1939
	Petersen, K. Lehn Tinglev 1940
WB VI s.462	Poulsen, E. (Byg.Insp.) Ålborg 1930
WB VI s.491	Pullich, Tage Birkerød 1938
WB VI s. 508	Rafn, Aage Valby 1930
	Riis Olsen, P. Varde 1941
	Rømhild, C. (Ing.) Lyngby 1930
WB VII s.248	Salling Mortensen Århus 1934
	Schiørring Grindsted 1934
WB VII s.478	Skøtt Hobro 1924, Vejgård 1927
WB VIII s.89	Storck Kbh. Helligåndshuset 1918, Ringsted 1938
WB VIII s.155	Sylow, Chr. E. Køge 1919
WB VIII s.274	Thomsen, Edvard København Christianshavn 1931
	Thorbøl, A.C. Haderslev 1921 og 1928
	Toft, M.C. Grenå 1921
WB VIII s.354	Tórgard, H.C.W. Thorshavn 1931
	Wegner, Hans J. Nyborg 1939
WB IX s.82	Vig-Nielsen Viborg 1928
	Zachariassen, Z.K. Løgstør 1929
WB IX s.237	Ørnsholt, Ejnar Nakskov 1939

KUNSTNERE

Registret omfatter personer, der har stået for farvevalg og/eller udsmykning i bygningen eller dens omgivelser. Der kan være tale om såvel landskendte som lokale kunstnere eller arkitekter.

Kunstnere, der er omtalt i 4. Udgave af Weilbach's Kunstnerleksikon er mærket med WB samt romertal for bind og sidetal. Internet adresse: <http://www.kid.dk>

WB I s.99	Andersen, Vald. Hjørring 1927 - Freskomalerier på vægge og loft med motiver fra verdenslitteraturen og de store opdagelsesrejser
WB I s. 275	Bjerg, Johannes Århus 1934 – I Mølleparken foran biblioteket springvand med bronzegruppen "Elskovskampen" (Opsat 1930) og 6 amoriner (Opsat 1933) Vejle 1934 – Relief i kunststen "Elskovsleg"
WB I s.281-282	Bjerre, Niels Lemvig 1931 – 12 Landskabsmalerier
WB I s.358	Bovin, Karl Frederikshavn 1936 – 7 Landskabsmalerier
WB I s.381	Brandt, Viggo Haderslev 1928 - Akvareller
WB II s.291	Find, Ludvig Haderslev 1928
WB II s.406	Gad, Mogens Haderslev 1928 – Maleri "Vinter i haven"
WB III s.175	Hansen Jacobsen, Niels Vejle 1940 – Skulptur/springvand "Troldebrønd"
WB III s.353	Holbak, Niels Vinderup 1938 – 3 Malerier
WB IV s.237	Kapel, Holger Frederiksberg 1935 – Urskive i mosaik fremstillende dyrekredsens symboler
WB IV s.250	Keil, August Middelfart 1936 – Skulptur af liggende ung kvinde i gips med glat overlag, Kolding 1939 – Buste af bibliotekets mæcen kreaturhandler Jens Holm
WB V s.40	Larsen Stevns Hjørring 1927 – Fresker. To serier med hver tre billeder med motiver fra Vendsyssels historie med Skipper Clement og bondeføreren Lars Dyrskjød som gennemgående skikkelser
WB VI s.42	Møller-Jensen, Jens Odense 1920 – Loftsdekorationer i udlånsal, kontorer og trappegang
WB VI s.130	Nielsen, Kai Svendborg 1937 – Skulptur "Leda"
WB VII s.442	Skikkild, Kr. Svendborg 1937 - Buste af Johannes Jørgensen
WB VIII s.96	Storm Petersen, R. Esbjerg 1927
WB VIII s.169	Søndergård, Jens Thisted 1938 – 7 store lærreder med landskabsbilleder fra Thy
	Toftemark Vinderup 1938 – Over indgangen sandstensrelief "Enligt lys mellem liggende bøger" af bibliotekaren, lærer Toftemark. Derunder mottoet: "Bog er Lys i Borgers Bo"
	Wire Viborg 1928 – Udsmykning af bjælkeloft

STEDREGISTER

Danske folkebibliotekers navne er typisk forbundet med et stednavn, som oftest kommunens eller tidligere sognets navn. Da den kommunale inddeling er ændret flere gange, er der i registeret anvendt bibliotekets egen stedsbetegnelse på byggetidspunktet, således som den fremgår af de anvendte kilder. Filialer for større lokalområder har lokalområdets betegnelse, men med en henvisning til kommunens navn på byggetidspunktet, f.eks. Espergærde/Filial Helsingør. Filialerne er desuden placeret under kommunens hovedbibliotek, f.eks. København/Vanløse Filial. Efter skøn er anvendt de mest almindelige stedsbetegnelser, f.eks. Lyngby, men ikke Kongens Lyngby eller Lyngby-Tårnbæk Kommunes Biblioteker.

SIDE

Allinge-Sandvig 1912	9
Alsønderup Indv. 6/2 1922	16
Asnæs 1919	12
Assens (Skole) 1918	11
Assens (Skole) Indv. 5/9 1925	19
Birkerød 1934	25
Birkerød (Skole) 1938	30
Bogense (Posthus) Indv. okt. 1900	6
Bogense (Teknisk skole) 1906	7
Bogense 1924	18
Brabrand (Realskole) 1937	30
Brande 1916	10
Brørup 1924	18
Brønshøj / Filial København (Biograf) Indv. 30/6 1939	32
Buerup 1919	12
Christianshavn / Filial København 1931	24
Dalum 1909	8
Dalum 1926	19
Ebeltoft 1868	2
Esbjerg (Sagførerkontor) 1897	5
Esbjerg Indv. 29/4 1927	20
Fredericia (Pigeskole) Indv. 11/11 1900	6
Fredericia (Præstegård) Indv. sep.1927	20
Fredericia (Udvidelse af præstegård) Indv.7/9 1940	33
Frederiksberg , 2 kommunebiblioteker 1887	
Frederiksberg (Hospital) 1914	10
Frederiksberg (Sammen med huslejenævn i træbarak) 1919	12
Frederiksberg Hovedbibliotek Indv. 1/10 1935	27
Frederikshavn (Havehus) 1912	9
Frederikshavn (Sparekasse, stueetage) 1926	19
Frederikshavn (Sparekasse, udvidelse) Indv. 27/8 1936	28
Frederikssund 1899	5
Frederikssund (Sammen med rådhus)1918	11
Frederikssund (Dommerkontor) 1923	25

Frederikssund (Lejlighed) 1939	31
Frederiksværk (Alderdomshjem) 1916	10
Fåborg 1907	7
Fåborg Indv.5/4 1941	34
Gentofte 1919	12
Gentofte Hovedbibliotek Indv. 22/8 1930	22
Gentofte Hovedbibliotek (Tilbygning) 1939	31
Gladsaxe (Sammen med skole) 1923	17
Gladsaxe Hovedbibliotek Indv. 30/1 1940	33
Glamsbjerg (Teknisk skole) 1923	17
Glamsbjerg 1926	19
Glamsbjerg (Villa) Indv.10/9 1936	28
Glostrup (Sammen med teknisk skole) 1937	30
Glostrup (Ny skole) 1938	30
Grenå 1875	3
Grenå Indv. 8/10 1921	14
Grenå (Udvidelse) 1933	25
Grindsted (Sammen med museum) Indv. 14/9 1934	25
Gråsten (Slot, riddersal) Indv. 7/5 1925	19
Gråsten Indv. 15/5 1936	28
Gørding 1916	10
Gørding (Elværk) 1922	16
Gørlev (Skole) Indv. 12/1 1921	14
Haderslev (Byejendom) Indv. 10/11 1921	14
Haderslev Indv. 21/1 1928	21
Hals 1918	11
Halvrimmen 1917	11
Halvrimmen 1924	18
Hammel 1914	10
Hammel Indv. Okt. 1936	28
Haslev 1921	14
Haslev 1923	17
Haslev Indv. 30/8 1935	28
Hellerup "Øregaard" 1920	13
Helsingør 1880	3
Helsingør (Kloster, udvidelse) Indv. 3/9 1924	18
Herning Indv. efterår 1904	7
Herning 1914	10
Herning (Realskole) 1923	17
Herning 1939	32
Hillerød (På kommuneskolen) 1896	4
Hirtshals (Sammen med lægebolig) Indv.15/3 1934	25
Hjørring (Drengeskole) Indv. nov. 1901	6
Hjørring Centralbibliotek (Skole) Indv. 26/11 1921	15
Hjørring Ark. Konkurrence Indv. 25/3 1927	21
Hobro 1875	3

Hobro (Hotel) Indv. feb. 1905	7
Hobro (Vestergade 27) 1906	7
Hobro (Sammen med museum) 1925	19
Holbæk 1885	3
Holbæk (Kloster) 1902	6
Holstebro (Højskolehjem) Indv.3/10 1903	7
Holstebro (Kæmnerbygning) 1919	12
Holstebro Indv. 13/11 1923	17
Holsted Indv.1/11 1923	17
Horsens (Borgerskolen) 1894	4
Horsens (Pigeskole) Indv. 8/1 1932	25
Horsens (Flygtningebarak) Indv. 20/1 1949	35
Hvidovre Indv. 18/6 1936	28
Høng Indv. 7/11 1922	16
Hørsholm (Tinghus) Indv. 15/8 1942	34
Kalundborg (Venteværelse) 1901	6
Kalundborg (Skole) 1903	7
Kalundborg (Gl. købmandsgård) Indv. 11/7 1920	13
Kerteminde 1897	4
Kerteminde 1934	26
Knabstrup Teglværk 1934	25
Kolding 1879	3
Kolding 1910	8
Kolding (KFUM's bygning) Indv. 11/12 1921	15
Kolding Indv. 2/10 1939	31
Korsør 1896	4
Korsør (Skole) Indv. 2/10 1923	17
København, Det Classenske Bibliotek 1796	2
København, Peter Frederik Suhms Bibliotek 1775	1
Københavns Kommunes Folkebiblioteker 1885	3
København N. Guldbergsgade (Sammen med arbejdsformidling) 1909	8
København N. Griffenfeldsgade 1910	8
København Hovedbibliotek (St. Nikolai Kirke). Indv. maj 1917	11
København Kredsbibliotek "Helligåndshuset" (Kirke) Indv. 2/3 1918	12
København Vanløse Filial 1924	18
København Valby Filial (Rytterskole) Indv. 28/2 1930	22
København V. Filial 1930	23
København Christianshavn Filial 1931	24
København Sundby, Ølandsgade Filial 1936	28
København Brønshøj filial (Biograf) Indv. 30/6 1939	32
Køge (Sammen med museum) 1899	5
Køge (Fattiggård) "Spindehuset" Indv. 30/6 1911	9
Køge Indv. 31/8 1919	12
Lemvig (Teknisk skole) Indv. sep. 1902	6
Lemvig (Sammen med museumslokale) 1931	24
Lyngby (Statsskole) Indv. 5/10 1923	17

Lyngby "Gammel Rustenborg" Indv. 22/4 1930	22
Løgstør 1901	6
Løgstør (Adm.bygning) 1922	16
Løgstør Indv. 23/8 – 1929	22
Mariager 1885	3
Maribo (Rådhuset) 1863	2
Maribo (Rådhus) 1924	18
Marstal 1931	24
Martofte Indv. 13/9 1932	25
Middelfart (I Fangels hus) 1887	4
Middelfart 1911	9
Middelfart (Politikontor) 1920	13
Middelfart (Byejendom) 1936	29
Møn (Købmandsgård) Indv. 21/8 1929	22
Måløv (Sammen med skolebygning) 1931	24
Nakskov Indv. 12/11 1939	32
Neksø 1907	7
Nyborg (Friskole) Indv. dec. 1902	6
Nyborg "Mads Lerches Gård"1914	10
Nyborg Ark. <i>Konkurrence</i> Indv. 12/11 1939	32
Nykøbing F. (Det gamle rådhus) 1839	2
Nykøbing F. Indv. 12/1 1921	15
Nykøbing M. 1912	9
Nykøbing M. 1921	15
Næstved Indv. dec. 1913	10
Næstved (Skole, kaserne) Indv. 30/9 1921	15
Nørre Aaby 1935	27
Nørresundby Indv. jan. 1919	12
Nørresundby 1930	23
Odder 1912	9
Odder (Bank) Indv. 20/10 1926	19
Odense "Bryggergården" Indv. 27/12 1911	9
Odense (Kloster) 1920	15
Odense (Kloster, udvidelse) Indv. 3/9 1924	19
Oksby 1918	12
Oksbøl 1918	12
Ordrup (Skole) 1920	14
Otterup (Alderdomshjem) 1929	22
Ramløse Indv. 24/2 1922	16
Randers 1862	2
Randers "Helligaandshuset" 1912	9
Randers (Latinskole) Indv. 6/11 1927	20
Ribe 1898	5
Ribe (Skole) 1923	17
Ribe (Byejendom) Indv. Dec. 1929	22
Ringe 1917	11

Ringkøbing 1901	6
Ringkøbing (Skole) 1903	7
Ringsted 1889	4
Ringsted (Kirke) Indv. 20/8 1938	31
Roskilde 1901	6
Roskilde (Asylbygning) 1921	15
Roskilde (Udvidelse) Indv. 7/10 1926	20
Rudkøbing (Sammen med sygekasse) 1943	35
Ryslinge 1938	30
Rødby 1933	25
Rødding "Røddinghus" (Forsamlingshus) 1938	32
Rødovre 1931	24
Rødovre (Flygtningebarak) 1949	35
Rønne (Skole) 1921	16
Sakskøbing 1907	7
Sakskøbing (Sammen med ungdomshus) Indv. 28/11 1923	17
Silkeborg 1899	5
Silkeborg (Sammen med badeanstalt og museum) Indv.24/6-1920	13
Sindal (Byejendom) Indv. 7/11 1935	27
Skagen (I præstegården) 1869	3
Skanderborg 1901	6
Skive 1927	20
Skælskør 1902	6
Skælskør (Adm. bygning) 1934	25
Slagelse (Lejlighed) 1898	5
Slagelse (Tinghus) Indv. 10/10 1922	16
Sorø 1853	2
Sorø (Sparekassens venteværelse) 1879	3
Sorø (Bank) 1926	20
Store Heddinge 1922	17
Starup 1919	13
Statsbiblioteket 1902	6
Stege (Hos boghandleren) 1898	5
Stege (Provstegård) 1915	10
Stillinge 1918	12
Strib Indv. 3/2 1922	17
Struer Indv. 2/1 1904	7
Struer 1918	12
Stubbekøbing 1908	8
Stubbekøbing (Bank) Indv. 9/4 1934	25
Sundby/ Filial København Ølandsgade 1936	28
Svendborg 1889	4
Svendborg 1913	10
Svendborg (Skole) Indv. 11/5 1920	14
Svendborg Indv. 24/3 1937	30
Sæby 1914	10

Søllerød 1905	7
Sønderborg "Sønderborghus" 1921	16
Sønderborg Indv. 26/4 1925	19
Thisted (Sammen med adm. bygning) Indv.29/1 1919	13
Thisted Indv.19/5 1938	30
Thorshavn Ark. Konkurrence Indv. 3/5 1931	24
Tinglev Indv. 4/4 1940	33
Torild 1913	10
Torslev 1916	10
Tønder (Bank) Indv. 9/10 1926	19
Tårnby (Sammen med teknisk skole) Indv. 14/11 1936	29
Tåsinge/Landet 1935	27
Tåsinge/Landet 1939	32
Uldum 1918	12
Ulfborg Kirkeby 1936	29
Ulfborg Stationsby (Teknisk skole) 1936	29
Valby/ Filial København (Rytterskole) Indv. 28/2 1930	22
Vanløse/ Filial København 1924	18
Varde (Teknisk Skole) 1897	4
Varde Indv. 17/9 1941	34
Vejen (Villa) Indv. 30/9 1916	11
Vejen Indv. 20/5 1940	33
Vejgård Indv. 12/11 1927	21
Vejlby-Risskov (Gymnastikhus) 1927	20
Vejlby-Risskov (Sammen med ny skole) 1938	31
Vejle (Rådhuset senere kommuneskole) 1874	3
Vejle Indv. Jan. (Teknisk Skole) 1895	4
Vejle "Biblioteket for Vejle By og Amt" 1907	7
Vejle (Hospital) Indv.16/10 1916	11
Vejle Indv. 5/9 1934	26
Viborg 1903	7
Viborg Centralbibliotek Indv. 1/4 1918	12
Viborg (Latinskole) Indv. 1/10 1928	21
Vinderup Indv.25/10 1939	31
Vordingborg 1901	6
Vordingborg (Lærerindejlighed) Indv. 1/5 1926	20
Vrå Indv. 11/1 1929	22
Ærøskøbing 1919	13
Ølgod (Sammen med alderdomshjem) 1930	23
Ølstykke 1914	10
Ørbæk 1916	11
Østby Indv. 24/10 1922	17
Åbenrå 1923	17
Åbyhøj 1919	13
Åbyhøj 1928 (Komm. adm. Bygning, 1. sal)	21
Åbyhøj (Komm. adm. Bygning, hele bygningen) Indv. 14/8 1937	30

Åkirkeby 1912	9
Ålborg (Latinskole, tidligere kloster) 1896	4
Ålborg Indv.3/1 1930	22
Århus (Gl.Skole) 1868	2
Århus Statsbiblioteket Indv. 17/6 1902	6
Århus "Stationsbyens folkebibliotek" 1909	8
Århus Hovedbibliotek <i>Ark.Konkurrence</i> Indv. 29/10 1934	27
Århus / Frederiksbjerg Indv.13/8 1941	34
Års Indv. 6/2 1922	17
Års (Klinikbygning) 1923	17

Tidsskrifter, der danner grundlag for nedenstående tabel: Arkitekten (Ark.) Bogsamlingsbladet (Bgsbl.) Bogvennen (Bogven.) Bogens Verden (BV) Bygmesteren (Bygm.)		Antal artikler omhandlende folkebiblioteksbyggerier i Danmark								
		10	20	30	40	50	60	70	80	
1899 – 2005 delt op i tiårige perioder	1899-1917	Ark. 1 Bgsbl. 7 Bogven. 1								
	1918-1929	Ark. 0 Bgsbl. 0 BV 49 Bygm. 1								
	1930-1939	Ark. 1 BV 47 Bygm. 1								
	1940-1949	Ark. 2 BV 15 Bygm. 1								

	NYBYGGEDE BIBLIOTEKER	OM-OG TILBYGNINGER*	ANTAL BIBLOTEKER I ALT
1775-1898 (124 år)	1	39	40
1899-1904	2	21	23
1905-1909	2	10	12
1910-1914	1	19	20
1915-1919	2	29	31
1920-1924	6	42	48
1925-1929	7	20	27
1930-1934	11	16	27
1935-1939	13	22	35
1940-1944	6	3	9

* Både biblioteker, som starter i eksisterende bygninger, og væsentlige om - og tilbygninger til eksisterende biblioteker.

Nybyggede og ombyggede stationsbybiblioteker efter 1909

